This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com

Google

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk http://books.google.com/

H. lit. P. 341^is 8 -21 Schück

Digitized by Google

<36638196400013

<36638196400013

Bayer. Staatsbibliothek

Digitized by Google

Digitized by Google

ILLUSTRERAD
SVENSK LITTERATURHISTORIA

Digitized by Google

Digitized by Google

Illustrerad

Svensk Litteraturhistoria

af

Henrik Schück och Karl Warburg
Professor vid Lunds Universitet — Professor vid Göteborgs Högskola

Andra Delen

Förra hälften

Sveriges Litteratur under Frihetstiden och Gustavianska tidehvarfvet (1718–1809)

af

Karl Warburg

Stockholm
Hugo Gebers förlag

Digitized by Google

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS

STOCKHOLM
CENTRAL-TRYCKERIET
1897

Digitized by Google

ANDRA DELENS INNEHÅLL.

Sid.

Frihetstiden 1718—1772 .... 1—255

Inledande öfversikt .... 1—19

Tiden före Dalin .... 20—27
Kulturfrämjare. Er. Benzelius d. y. Anders Rydelius. Öfvergångstidens diktare.

Olof Dalin .... 28—46

Politiska och historiska visor .... 47—53
Inledning. Odel. Sinclairsvisan. Krigsvisor. Hönsgummans visa. Senare visor.

Dramatik .... 54—71
»Kgl. Svenska skådeplatsen». Erik Wrangel. Dalin. Lustspel. Karl Gyllenborg. Modée. Öfriga lustspelsförfattare.

Prosaberättelser .... 72—87
Romanen. Mörk. Wexell. Realistisk roman. Historisk novell. Sagolitteratur. Wallenberg.

Nordenflycht. Creutz. Gyllenborg .... 88—118

Karl Michael Bellman .... 119—144

Lyrik och epik i olika riktningar .... 145—152
Lyrik. Bergklint. Allvarlig epik. Komiskt epos.

Vältalighet och breflitteratur .... 153—171
Tessin. Höpken. Andra talare och skriftställare.

Politisk och ekonomisk litteratur .... 172—194
Merkantilismen. Nordencrantz. Fysiokraterne. Scheffer. Chydenius. Liljencrantz. Statsrättsliga skrifter. Brovallius. Höpken. Oelreich. Öfriga politiska skriftställare.

Häfdateckning .... 195—204
Dalin. Lagerbring. Celsius. Botin. Andra historiska författare.

Lagar och rättsvetenskap .... 205—210
1734 års lag. Juridiske författare.

Språkforskningen .... 211—216
Ihre. Sahlstedt. Andra språkforskare.

Digitized by Google

Sid.

Litterära tidskrifter och tidningar .... 217—226
Veckoskrifter. Litterära tidskrifter. Gjörwell. Göteborgstidningar.

Filosofiskt och religiöst skriftställeri .... 227—239
Wolffianismen. Lockeanismen. Pietism och Dippelianism. Tollstadius. Herrnhutismen. Statskyrklige predikanter. Svedenborgianismen.

Naturvetenskaper, topografi och geografi .... 240—255
Matematiska vetenskaper. Kemi och mineralogi. Botanik och zoologi. Linné. Läkevetenskap. Jordbruk. Geografi. Statistik.

Det Gustavianska tidehvarfvet, 1772—1809 .... 256—522

Inledande öfversikt .... 256—281

De tidigaste gustavianerne .... 282—295
Oxenstierna. Adlerbeth. Wellander. Smärre författare.

Kellgren. Leopold. Fru Lenngren .... 296—345

Akademiske bisittare och pristagare .... 346—361
Rosenstein. Lehnberg. Gustaf III. Fersen. Nordin. Schröderheim. Sjöberg. Stenhammar. Silfverstolpe. Blom. Clewberg.

Den Gustavianska teatern .... 362—400
Inrättandet af en kunglig teater. Operan. Svensk talscen. Gustaf III:s dramer. Leopolds tragedier. Gyllenborgs tragedier. Adlerbeths tragedier. Domaldtragedierna. Wallenberg. Lidner. Komedien. Gyllenborg. Paijkull. Kexél. Hallman. Envallsson. Lannerstierna. Nordforss. Kotzebue och hans efterbildare. Lindegren. Riddaredramen. Skjöldebrand.

Oppositionella strömningar .... 401—443
Thorild. Lidner. Ehrensvärd.

Franzén. De akademiske epigonerne. Den politiska visan 444—476
Franzén. Valerius. Wallin. Tengström. Choræus. Kullberg. Fru Widström. Hummel. Wallmark. Granberg. Den politiska visan. Järta. Andra politiska visdiktare.

Politiska och filosofiska tidsströmningar .... 477—497
Höijer och Juntans krets. Tidskrifter.

Författare i olika vetenskapsgrenar .... 498—522
Porthan. Schönberg. Hallenberg. Fant. Neikter. Memoarförfattare. Calonius. Språkvetenskap. Kyrklig litteratur. Jord-, och folkbeskrifning. Naturvetenskaper.

Tiden efter statshvälfningen: Nyromantikens och Tegnérs tid (1809—omkring 1830) .... 523—828

Inledande öfversikt .... 523—537

Digitized by Google

»Nya skolan» och dess strid mot den akademiska riktningen .... 538—617

Stridens förberedelser och första skede. Polyfem. Phosphoros. Poetisk Kalender och Svensk Litteraturtidning. Stridens senare skede. Nya skolans män efter striden. Atterbom. Dahlgren. Livijn. Hammarsköld. Palmblad. Törneros.

Götiska förbundet. Ling. Geijer. (Afzelius, Rääf och folkvisesamlandet. Gumælius) .... 618—673

Tegnér. — Wallin och Franzén i deras senare skede ... 674—732

Skalder från tiden omkring 1820 .... 733—781

Stagnelius. Vitalis. Nicander. Beskow. Brinkman. Lindeblad. Fahlcrantz. Manhemsförbundet och Almqvists första skede. Finske poeter.

Humorister af äldre skola. Poetiska öfversättningar ...... 782—792

Cederborgh. Wadman. Stjernstolpe. Vittra öfversättare. Thomander.

Författare i olika vetenskapsgrenar. Politiske skriftställare och talare .... 793—828

Biberg. Grubbe. Hwasser. Kyrklig litteratur. Häfdateckning. Strinnholm. Fryxell. Juridik. Språkforskning. Geografi. Reseskildrare. Naturvetenskaper. Berzelius. Agardh. Fries. Grundlagarne. Järta. Politiska pressen. Politiske talare.

Digitized by Google

Digitized by Google

FÖRTECKNING ÖFVER ILLUSTRATIONERNA.

Bilagor.

Sid.

Olof von Dalin. (Efter en oljemålning å Gripsholm af okänd konstnär) 16

Faksimile af de 4 första sidorna å andra numret af »Then Swänske Argus» 32

Faksimile af första bladet i Dalins kalottpredikningar ur det exemplar, som tillhört Lovisa Ulrika (nu i Kongl. Biblioteket) 40

Gammalt tryck af Sinclairsvisan. Efter original i Kongl. Biblioteket 48

Ett politiskt blad öfver Görtz. Ur Kongl. Bibliotekets samlingar 50

Affisch från 1743. Efter original i Kongl. Biblioteket 64

»Min son på galejan.» Faksimile af handskriften i Kongl. Biblioteket (Engeströmska samlingen) 84

Hedvig Charlotta Nordenflycht. (Efter porträtt å Frescati, måladt af Scheffel) ... 88

Gustaf Philip Creutz. Efter porträtt i Upsala universitetshus, måladt af Krafft 1785 104

K. M. Bellman. Efter oljemålning af Elias Martin. (Har tillhört framlidne bibliotekarien J. A. Ahlstrand) 128

Faksimile af K. M. Bellmans handstil. Ur Kongl. Bibliotekets handskriftsamlingar 132

Bellman i Westmanska familjen. Teckning (antagl. af Martin) med autograf af Bellman. (Efter original i Kongl. Biblioteket) 136

Karl Gustaf Tessin. Efter original i Kongl. Akad. för de fria konsterna 156

Karl Fredrik Scheffer. Efter porträtt å Gripsholm, måladt af A. Roslin 178

Sven Lagerbring. Ur Kongl. Bibliotekets porträttsamling 198

Gustaf Cronhielm. Efter porträtt å Gripsholm, måladt af O. D. Schwartz 206

Johan Ihre. Efter original i Upsala Universitetshus 212

Emanuel Swedenborg. Efter porträtt å Gripsholm, måladt af Per Krafft 234

Karl von Linné (vid 45 års ålder). Efter ett pastellporträtt af G. Lundberg, tillhörigt hr Olof Wijk 244

Gustaf III. Efter svartkonstblad af Young, utfördt efter original af Breda (1787) 258

J. G. Oxenstierna. Efter original å Gripsholm, måladt af Pasch d. y. 284

Joh. Henr. Kellgren. Efter Sergels medaljong (1791) och gravyr af J. F. Martin 1796 300

Autograf af Kellgren. Ur Kongl. Bibliotekets autografsamling 304

Faksimile af första sidan af Stockholms-Postens första nummer 312

Karl Gustaf af Leopold. Efter gravyr af J. F. Martin med begagnande af Sergels porträttmedaljong 320

Faksimile af Extrapostens första nummer med uppsats af Leopold 322

Anna Maria Lenngren. Efter kopparstick af A. U. Berndes 338

Egenhändigt utkast af Gustaf III till en af honom planlagd pjes, Engelbrekt. (Efter original i Kongl. Biblioteket) 374

Digitized by Google

Sid.

Scener ur Gustaf III:s dram: »Gustaf Adolfs ädelmod». Efter original på Gripsholm, målade af P. Hilleström ... 378

Scener ur Gustaf III:s »Helmfeldt». Efter original på Gripsholm, målade af P. Hilleström ... 380

Hjortsberg såsom Kapten Puff. (Ur Svenskt Teatergalleri 1826) ... 390

Thorild. Porträtt från hans professorstid i Greifswald. Efter teckning och stick af Kunicke ... 416

Benkt Lidner. Efter porträtt af Karl Fredr. v. Breda (1786—7), Nationalmuseum ... 426

En sida ur Lidners »Medea». Egenhändig handskrift, flerstädes skiljaktig från det tryckta originalet ... 432

K. A. Ehrensvärd. Efter oljemålning af J. Juell (kopia efter J.) å Tosterup ... 442

B. C. H. Höijer. Efter porträtt (kopia af Way) 1834 i Vestmanland—Dala nation, Upsala ... 482

Samuel Ödmann. Efter original af J. G. Sandberg i Smålands nation, Upsala ... 518

Början till den 1808 omredigerade stiftelseurkunden för sällskapet »Musis Amici» (Auroraförbundet). Skrifven af Atterbom. (Ur Ups. Univ. Bibl.) ... 540

Första bladet i »Musis Amicis» (Auroraförbundets) matrikel ... 542

Faksimile af Polyfems första nummer ... 544

P. D. A. Atterbom. (Efter litografi i Kongl. Bibliotekets porträttsamling) ... 556

Faksimile af titelbladet till »Phosphoros» ... 560

Lorenzo Hammarsköld. (Efter porträtt af R. W. Ekman i Kongl. Biblioteket). — W. F. Palmblad. (Efter porträtt af Steper 1852, i Östgöta nationshus i Upsala) ... 564

Anteckningar till »Lycksalighetens Ö». Efter Atterboms egenhändiga handskrift. (Ur Grefve Birger Mörners autografsamling) ... 592

Jakob Adlerbeths förslag till Götiska förbundets stiftelse. (Ur Götiska förbundets arkiv i Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien) ... 620

Per Henrik Ling. Efter litografi af J. Cardon ... 624

E. G. Geijer. Efter porträtt af J. G. Sandberg i Värmlands nation, Upsala ... 640

Början af Geijers inträdestal i Götiska förbundet. (Ur Götiska förbundets arkiv i Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien) ... 644

Erik Gustaf Geijer, 1843. (Efter Maria Röhls teckning i Kongl. Biblioteket) ... 656

Slutet af ett bref från Geijer till hans förläggare, N. M. Lindh, dateradt den 23 Sept. 1838. (Efter original i Kongl. Biblioteket) ... 662

»Neckens polska», arrangerad af Hæffner, med bref från Hæffner å baksidan. (Ur Götiska förbundets arkiv i Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien) ... 672

Esaias Tegnér, 1816. Efter teckning af L. H. Roos och litografi af Lanzeletti ... 688

Faksimile efter en handskrift (»Kung Karl») af Esaias Tegnér ... 696

Esaias Tegnér, 1829. (Efter teckning af Maria Röhl, i Kongl. Bibliotekets samlingar) ... 704

Ur ett bref från Esaias Tegnér till C. A. Agardh, dateradt Östrabo den 22 Jan. 1835. (Efter original i Kongl. Biblioteket) ... 714

Joh. Olof Wallin. Efter original i Vestmanland—Dala nation, Upsala ... 720

Ur ett bref från J. O. Wallin till E. G. Geijer. (Efter original i Kongl. Biblioteket) ... 724

F. M. Franzén. Originalteckning af Albert Edelfelt ... 730

Faksimile efter en handskrift af Stagnelius. (Original i Kongl. Biblioteket) ... 746

Karl Aug. Nicander. Efter porträtt å Gripsholm, måladt af O. J. Södermark ... 762

Karl Jon. Love Almqvist. Måladt af Mazér, efter original i Nordiska museets samlingar på Bredablick ... 778

Digitized by Google

Sid.
Berzelius. (Efter oljemålning af O. J. Södermark) 810
Hans Järta. Efter porträtt af J. G. Sandberg, i Vestmanland—Dala nation, Upsala 816

Illustrationer i texten.

Ur Vetenskapsakademiens handlingar 1
Lovisa Ulrika. Porträtt å Gripsholm, måladt af A. Pesne 16
Vitterhetsakademiens sigill 19
Hedlingers medalj öfver Er. Benzelius d. y. 20
Erik Benzelius d. y. (Efter porträtt å Gripsholm af Scheffel) 21
Anders Rydelius. (Efter porträtt å Gripsholm af Kastman) 24
Ur »Andelig Dufworöst» af Olof Kolmodin 27
Ur Olof v. Dalins skrifter, 1782 års upplaga 28
Dalin vid 17 års ålder. Porträtt måladt af hans broder (i Vinbergs kyrka) 30
Ett stycke af Argus' manuskript med censorns rättelser i margen 32
Argus' första nummer (titelblad) 33
Titelvignett till Sv. Friheten i 1782 års upplaga af Dalins arbeten 40
Dalins porträttbyst af L'Archevesque i K. V. H. och Ant.-akademien 45
Ur Olof v. Dalins skrifter, 1782 års upplaga 46
Ur »Den gamla Starkotters utlåtelse». Politisk visa 1741 47
Vignett ur »Sinclairsvisan» 53
Från titelbladet af »Svenska Sprätthöken» 54
Peter Lindahl. Silhuett ur den s. k. Lüdecke'ska samlingen 56
Erik Wrangel. Efter oljemålning, tillhörig Grefve Herman Wrangel, Säby 60
Karl Gyllenborg. Efter porträtt å Gripsholm af Lorenz Pasch d. ä. 65
Kristoffer Knöppel. Silhuett ur den s. k. Lüdecke'ska samlingen 69
»Risbadstugan». Gravyr af Jac. Gillberg 1755 70
Vignett ur ett dramatiskt tryckalster 71
Vignett ur »Adalrik och Göthilda» 72
Illustration ur 1741 års öfversättning af Barclays Argenis 74
Ur en öfversättning af Defoes Robinson 83
Min son på galejan. Teckning efter en handskrift i Kongl. Biblioteket 84
Vignett ur »Adalrik och Göthilda» 87
Titelbladsvignett ur »Våra försök» 88
Karl Klingenberg. Efter oljemålning på Frescati 91
Axel Reuterholm. Efter original på Frescati 96
Eckleff. Efter samtida porträtt 97
A. G. Leijonhufvud. Efter original på Frescati 99
Johan Fischerström. Efter original på Frescati 104
Gustaf Philip Creutz såsom ung. Efter original på Frescati 107
Faksimile af titelbladet till »Atis och Camilla» (första självständiga upplagan) 109
Gustaf Fredrik Gyllenborg såsom ung. Efter original på Frescati 113
Vignett af Elias Martin ur Bacchi Tempel (1783) 119
Bellmans födelsehus i Maria Brunnsgränd 121
Bellmans porträtt af Per Krafft d. ä. (Original å Gripsholm) 128
Titelblad till originalupplagan af Fredmans Epistlar 129
Bellmans porträtt af Hilleström 136
Bellman, teckning af Sergel 137

Digitized by Google

Sid.
Bellmans grafvård å Klara kyrkogård ... 141
Vignett af Elias Martin ur Bacchi Tempel (1783) ... 144
Titelvignett ur sällskapet »Vitterleks» öfningar ... 145
Öfverstycke i Tankebyggarordens »Våra försök» ... 146
J. I. Torpadius. Efter oljemålning å Frescati ... 147
Olof Bergklint. Efter original å Vestmanlands nation, Upsala ... 148
Vignett ur Boråsiaden ... 15?
Karl Gustaf Tessin. (Miniatyrmålning af Lafrensen d. ä. å Gripsholm, antagligen efter G. Lundberg) ... 153
Karl Gustaf Tessin. Efter porträtt, måladt i Paris af Aved på 1740-talet. Originalet tillhör Baron Sten Leijonhufvud, Åkerö ... 160
Grefve Anders Joh. v. Höpken. (Efter porträtt af Gust. Lundberg) ... 161
Johannes Rosenadler. Ur Kongl. Bibliotekets gravyrsamling, stick af Mentzel ... 168
Augustin Ehrensvärd. (Efter porträtt i Artillerihögskolan af Arenius) ... 169
Vignett ur K. G. Tessins tal i Serafimerordensgillet ... 171
Vignett ur Tessins »Bref till en ung Prins» ... 172
Anders Backmanson-Nordencrantz. (Efter kopparstick af J. Gillberg. Originalet måladt af Per Krafft d. ä. 1771) ... 176
Anders Berch. Efter original i Universitetshuset, Upsala ... 177
Anders Chydenius. Efter gravyr i Kongl. Biblioteket ... 184
Johan Westerman-Liljencrantz. Efter original på Gripsholm ... 185
Johan Brovallius. Efter original af J. G. Geitel 1754, tillhörande Lektor A. W. Frosterus i Borgå ... 186
Nils Oelreich. Karrikatyr bland handritade porträtt i Kongl. Biblioteket ... 192
Vignett ur Nordencrantz' »Arcana» ... 194
Vignett ur Dalins Svea Rikes Historia ... 195
Olof Celsius d. y. Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket ... 200
Jöran Nordberg. Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket ... 201
Gustaf Bonde. Från Kongl. Bibliotekets porträttsamling ... 203
Vignett ur Lagerbrings »Statskunskap» ... 204
Medalj öfver lagvärkets fullbordan ... 205
Nehrman-Ehrenstråle. Efter original tillhörigt Lunds Universitet ... 208
Olof Rabenius. Ur Kongl. Bibliotekets porträttsamling ... 209
Vignett ur Höppeners Förteckning på plakat ... 210
Vignett ur K. G. Tessins bref ... 211
Vignett ur K. G. Tessins bref ... 216
Vignett ur K. G. Tessins bref ... 217
Karl Kristoffer Gjörwell. Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket ... 220
Den Swänske Mercurius. Efter original i Kongl. Biblioteket ... 224
Vignett ur en likpredikan ... 227
Tollstadius undervisande barn. Efter teckning af Guttman och stick af Bergqvist 232
Anders Nohrborg. Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket ... 233
Autograf af Svedenborg ... 236
Svedenborgs boningshus i Stockholm. Efter akvarell af N. Andersson. Originalet tillhör pastor Boyesen ... 237
Svedenborgs lusthus. Efter fotografi tillhörig pastor Boyesen ... 238
Anders O. Knös. Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket ... 239
Vignett ur en likpredikan ... 239
Råshult. Linnés födelsehem ... 240
Anders Celsius. (Efter stick af J. Cardon) ... 241
Torbern Bergman. (Efter stick af F. Akrel) ... 243

Digitized by Google

Sid.
Linnés arbetsrum 245
Linnés autograf 248
Karl von Linné. Efter porträtt i Kongl. Vetenskapsakademien, måladt af Roslin 1775 249
Linnés Hammarby 251
Nils Rosén von Rosenstein. Efter kopparstick 252
Jonas Alströmer. Efter porträtt å Gripsholm, måladt af Gustaf Lundberg 253
P. V. Wargentin. Efter målning af Brander och kopparstick af Akrel 255
Linnés teckning till vapen 255
Öfverstycke ur Sv. Akad. Handlingar 256
E. Schröderheim. Efter målning af P. Krafft på Gripsholm 264
Fru Schröderheim. Efter målning af P. Krafft på Gripsholm 265
M. G. Wallenstråle. Efter målning af P. Krafft och stick af J. F. Martin 269
Bild, utgifven i Paris till minne af Svenska Akademiens stiftande 1786. (N. G. Agander invenit. Fortin del:t; efter stick af Condé) 272
G. A. Reuterholm. (Målning af Angelika Kauffmann, 1792, stick af Carattani) ... 273
Sv. Akad. stora prismedaljer 281
Öfverstycke ur Oxenstiernas skrifter 282
G. J. Adlerbeth. Efter porträtt af L. Pasch d. y. (1780) å Gripsholm 293
Johan Wellander. Efter stick i Kongl. Biblioteket 294
Vignett ur Adlerbeths poetiska skrifter 295
Vignett ur »Utile Dulcis Vitterhetsnöjen» 296
»Ljusets fiender». Teckning i Magasin för Konst, Nyheter och Moder 1821 313
Porträtt af Leopold. (Efter A. U. Berndes) 328
Autograf af Leopold 329
Leopold som gubbe. (Efter Sandbergs målning) 334
Porträtt af Magnus Malmstedt, fru Lenngrens fader. (Efter oljemålning af R. Dalman, tillhörig adjunkten A. M. Malmstedt i Linköping) 335
Autograf af Anna Maria Lenngren 338
Anna Maria Lenngren. (Efter miniatyrporträtt å Nationalmuseum) 342
Illustration till fru Lenngrens Porträtterna af L. W. Kyhlberg (i Boijes Magasin 1830) 343
Fru Lenngrens hem å Beridarebansgatan 344
Vignett från titelbladet af Leopolds samlade skrifter 345
Vignett ur Elers »Glada Qväden» 346
Nils v. Rosenstein. (Gravyr efter Sergels medaljong) 347
Nils v. Rosenstein (på gamla dagar). Efter karrikatyr af Sergel 350
Magnus Lehnberg. (Efter målning af Forsslund och stick af J. F. Martin) 352
Fr. Axel von Fersen. (Efter pastell af Lundberg å Gripsholm) 357
Axel Gabr. Silfverstolpe. (Efter porträttmedaljong af Byström) 360
A. N. Edelcrantz 361
Vignett från 1778 361
Gustaf III:s Operahus. (Invigdt 1782) 362
Elisabeth Olin. (Efter målning af L. Pasch och gravyr af Snack) 364
Karl Stenborg. (Efter målning af Ulrika Pasch) 365
A. F. Ristell. (Efter kopparstick af Caton) 368
Gustaf III. (Efter porträtt af Roslin) 377
G. F. Gyllenborg på äldre dagar. (Efter stick af El. Martin) 383
G. von Paijkull. Efter oljemålning, tillhörande Friherre G. von Paijkull å Wallox-Säby 385
Kexél, silhuett 390

Digitized by Google

Sid.
K. I. Hallman. (Medaljongporträtt efter kopparstick i Kongl. Biblioteket) 392
Petis med stora mössan. (Ur Hallmans parodi Petis och Thelée) 393
Nasenblom. (Illustration ur »Finkel eller det underjordiska brännvinsbränneriet») 394
Karl Envallsson 395
Polykarpus i Kronofogdarne. (Efter Chievitz, svenskt teatergalleri) 396
A. F. Skjöldebrand. (Efter målning af P. Krafft och litografi af J. Cardon) 399
Vignett ur Kotzebues »Världsförakt och ånger» 400
Vignett ur Fru Linnerhjelms Vitterhetsförsök 401
Silhuett af Thorild som ung 401
Thorild. Efter original, tillhörigt Professor G. Ljunggren, Lund 408
Ett blad ur Thorilds anteckningsbok från den engelska resan. (Efter original i Kongl. Biblioteket) 413
Pehr Tham, Thorilds gynnare. (Efter teckning af Roos och kopparstick af Ruckman) 416
Thorild. (Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket) 417
Slutrader och namnteckning ur Lidners bref till Thorild med manuskriptet till »Medea» 432
Lidners grafvård 436
Klas Fredrik Horn. Efter kopparstick af A. Flint 437
Autograf och teckning af Karl August Ehrensvärd (i Tosterups arkiv) 441
Vignett ur Lidners fabler 443
Teckning till Valerius' »Kvinnan» (ur Boijes Magasin) 444
Silhuett af Franzén som ung 445
Franzén år 1805. Efter original i Kongl. Biblioteket 448
Johan David Valerius. (Efter teckning af L. H. Roos) 458
O. Åhlström. Efter kopparstick 459
Valerius på äldre dagar. (Efter teckning af M. Röhl) 461
J. O. Wallin. Efter teckning af L. H. Roos 464
Jakob Tengström. Efter stick af Ruckman 465
Michael Choræus. Efter stick af Forssell 467
Anders af Kullberg. Efter teckning af M. Röhl 468
Ulrika Karolina Widström. Efter kopparstick 469
Vignett ur Fru Linnerhjelms Vitterhetsförsök 476
Titelvignett till Adlersparres »Läsning i blandade ämnen» 477
Gust. Abr. Silfverstolpe. Efter svartkritsbild af konduktör Blom 1820. Originalet tillhör Generalmajor Aug. Silfverstolpe 489
Georg Adlersparre. Efter porträtt af Westin 496
Vignett ur Fru Linnerhjelms Vitterhetsförsök 497
Vignett ur Hallenberg, Svea Rikes Historia under Gustaf Adolf 498
H. G. Porthans staty i Åbo 500
Jonas Hallenberg. Efter porträtt af A. Hårdh 503
Jak. Fred. Neikter. Efter original i Upsala Universitetshus 506
Mathias Calonius 512
Joh. Lundblad. Efter porträtt af A. A. Arfwidson och stick af Ruckman 513
Mattias Norberg. Måladt af P. Krafft 1816. Efter original i Upsala Universitetshus 514
Jakob Jonas Björnståhl. Efter porträttmedaljong af Sergel, graverad af J. Gillberg 515
Johan Adam Tingstadius. Efter original i Kongl. Biblioteket 516
Jakob Axelson Lindblom. Efter original på Gripsholm, måladt af K. F. v. Breda 517
Daniel Djurberg. Efter original i Kongl. Biblioteket 520
Göran Wahlenberg. Efter original i Värmlands nation, Upsala 521
Titelvignett å Svenska Akademiens Handlingar 522

Digitized by Google

Sid.
Vignett ur Svenska Akademiens Handlingar fr. o. m. 1811 523
Musis Amici's sigill 537
Titelvignett ur Poetisk kalender 1820 538
Johan Kristoffer Askelöf. Efter handteckning af J. G. Sandberg i Kongl. Bibliot. 544
Karl Adolf Agardh som ung. Efter gravyr af Bouchardy 545
Atterbom år 1817. Efter porträttmedaljong af Fogelberg. (Tillhör Öfverdirektör Svenson) 553
S. J. Hedborn 568
P. A. Sondén. Efter litografi af Hårdh 569
Carl von Zeipel. Efter handteckning 571
J. Börjesson 572
A. A. Grafström 573
Malla Silfverstolpe. Efter teckning af Maria Röhl 575
»Euphrosyne». Efter teckning af Maria Röhl 576
P. A. Wallmark. Efter litografi 577
»Heros Skriblerus». (Lorenzo Hammarsköld. Karrikatyr af Lövstädt) 584
Atterbom. Efter Nordiska Museet tillhörig blyertsritning af Per Södermark från 1830-talet 585
P. D. A. Atterbom. (Maria Röhls teckning, efter porträtt af Sandberg) 592
Karl Fredrik Dahlgren. (Efter teckning af Maria Röhl) 608
Autograf af V. F. Palmblad 615
A. Törneros. Efter miniatyr af Lemoine 616
Aurora-förbundets sigill 617
Geijers födelsehem 618
Geijers ungdomsporträtt. Efter en i England 1810 målad medaljong 640
Amalia v. Helvig. (Efter ett porträtt som tillhört Geijer) 649
»Professor Geijer». Efter en skiss, tecknad 1842, af B. Wennerberg 656
Geijers staty i Upsala. (Utförd af John Börjesson) 657
Geijers grafvård i Upsala 664
Arvid Aug. Afzelius. Efter gravyr 665
L. F. Rääf. Efter gravyr 669
A. I. Arvidsson. Efter litografi af Cardon 672
G. W. Gumælius. (Efter träsnitt) 673
Vignett ur 1827 års upplaga af Frithiofs Saga 674
Tegnér vid 19 års ålder. (Efter en teckning från 1801) 681
Tegnérs bostad i Lund 1813—1826 688
Faksimile af titelbladet till första upplagan af Frithiofs Saga 701
Illustration af Joh. Holmbergsson till 1831 års upplaga af Frithiofs Saga. Björn och Frithiof 704
Illustration af Joh. Holmbergsson till »Axel»: Den gamle Karolinen och Tegnér. Ur Magasin för Konst, Nyheter och Moder 1825 706
Illustration af Joh. Holmbergsson till »Axel», Axel och Maria. Ur Magasin för Konst, Nyheter och Moder 1825 706
Tegnér till häst. (Efter teckning af J. af Klercker) 711
Esaias Tegnér. Efter en pastellmålning från 1841. (I Tegnérshuset i Lund) 713
Tegnérs arbetsrum. (I Tegnérsmuséet i Lund) 717
Tegnérs staty i Lund. Utförd af Qvarnström 718
Autograf af J. O. Wallin 721
Faksimile af titelbladet till 1819 års Psalmbok 723
J. O. Wallin. (Gravyr af Ruckman efter en teckning af Maria Röhl, utförd efter målning af Sandberg) 725

Digitized by Google

Sid.
Ur ett bref från Franzén till J. O. Wallin. (Efter original i Kongl. Biblioteket) 731
Tegnérs grafvård i Växiö 732
Lögarns vatten. (Ur H. Hamiltons illustrationer till Nicanders »Runor») 733
Erik Johan Stagnelius. Efter en medaljong, skuren i trä af L. G. Malmberg, tillhörig bibliotekarien E. H. Segersten i Linköping 741
Erik Johan Stagnelius. (Efter teckning af L. G. Malmberg) 745
Erik Julius Sjöberg (Vitalis) 752
Erik Vasas Runa. (Ur H. Hamiltons teckningar till Nicanders »Runor») 761
Bernhard von Beskow. Efter porträtt af P. Södermark och litografi af J. Cardon 768
K. G. von Brinkman 769
K. E. Fahlcrantz. Efter porträtt af B. Valerius i Vestm.-Dala nation, Upsala ... 776
Stagnelius' och Nicanders gemensamma grafvård å Maria Kyrkogård 781
Vignett ur Stjernstolpes skrifter 782
Fredrik Cederborgh. Efter träsnitt 784
J. A. Wadman. Efter handteckning af J. Rosenbrock 785
J. M. Stjernstolpe. Efter porträtt af Westin 788
J. H. Thomander. (Efter teckning från 1826) 789
Vignett ur Wadman, Lekochalfvar 792
Vignett ur Vetenskapsakademiens Handlingar 1810 793
S. Grubbe. (Efter oljemålning af J. G. Sandberg i Göteborgs nation i Upsala)... 795
Israel Hwasser. (Byst af Molin i Medic. fakulteten i Upsala) 796
Karl Peter Hagberg. Ur Röhlska samlingen i Kongl. Bibl. 797
Henrik Schartau. Efter teckning af Holmbergsson 800
A. M. Strinnholm. Efter litografi 801
Anders Fryxell. (Ur Lith. Alleh. 1863) 804
Ad. L. Stierneld. (Efter porträtt å Gripsholm) 805
Johan Gabr. Richert. Efter litografi 807
L. M. Enberg. Efter träsnitt 809
Karl Ad. Agardh. Efter teckning af L. H. Roos 811
Elias Fries. Efter porträtt af G. G. Sandberg 813
Sven Nilsson. Efter litografi 816
K. A. Grewesmöhlen 819
Georg Scheutz. Efter litografi 820
Johan Johansson. Efter träsnitt af Wahlbom 821
Anders Lindeberg 824
Gustaf af Wetterstedt. Efter teckning af L. H. Roos 825
Karl Henrik Anckarsvärd. Efter teckning af L. H. Roos 827
Titelvignett ur Vetenskapsakad. Handlingar 1810 828

Digitized by Google

Ur Vetenskapsakademiens handlingar.

Frihetstiden 1718—1772.

Inledande öfversikt.

Utlandets kulturströmningar.

I Europas kulturland betecknar sekelskiftet mellan 17:de och 18:de århundradena en ny tids inbrott. Reformationstidens hänförelse hade utmynnat i 1600-talets teologiska skolastik, och denna hade förgätit, att en gång reformationen varit humanismens syster. Men om den andliga frigörelsens vulkaniska eld än låg dold under 1600-talets stelnade lava, så var den dock icke utslocknad. Religionsstriderna mellan luteraner och katoliker och luteraner och reformerte i de tyska landen; katolikernas förföljelser mot hugenotterna på Frankrikes jord; de kyrkligt-politiska omkastningarna i Englands statslif mellan högkyrklige rojalister och puritanske republikaner; sektstriderna i Holland — alla dessa rörelser bilda liksom inledningen till den stora andliga omhvälfningen under 1700-talet, som ställer tvifvelsmål gentemot de ortodoxa lärorna, som småningom frigör rättsvetenskapen och statslifvet från det äldre åskådningssättets fjättrar och som gentemot den förra tidens bittra ofördragsamhet låter en tolerantare uppfattning komma till orda.

Digitized by Google

På flere skilda håll å kontinenten och i England kan man under 1600-talet spåra de begynnande ansatserna till den nya tiden. Den tråd af tvifvel, som är intvinnad redan i det sextonde århundradets kultur genom enstaka tänkare i Frankrike, Italien och England, den upptogs i **Pierre Bayles** (f. 1647 † 1706) »Dictionnaire historique et critique», hvilken, påbörjad jämnt hundrade år före den franska revolutionen, i sig gömmer, liksom i ett fröhus, en god del af det följande seklets andliga frigörelse: detta egendomliga lexikon med dess rättrogna text och dess kätterska noter, som enligt Voltaires utsago icke rymmer en bokstaf direkta angrepp på den gällande religionen, men icke häller en rad, som icke leder till tvifvel, detta värk, för hvars skull — som Holberg berättar — de franske studenterne stodo i kö utanför biblioteket i S:t Germain och som de slogos om att först få läsa.

England är likväl den nya rörelsens egentliga hemort. Denna rörelse, som bär olika namn allt efter olika synpunkter, har tidigast slagit rot i det brittiska ölandet, där den erhöll en säreget nationell karaktär, betingad af de historiska förhållanden, under hvilka den uppstod — bland annat som bakslag mot puritanismen — och tillika af folkets egendomliga lynne. Det afgörande namnet är **Locke** (f. 1632, † 1704), som genom sin kritik af kunskapsförmågans beskaffenhet och sitt häfdande af erfarenheten såsom grundvalen till allt människans vetande i motsats till läran om de medfödda idéerna lade grundvalen till 1700-talets empiriska åskådningssätt. Från honom utgå de senare engelska deisterna, fritänkarne och moralfilosoferna, från honom utgå också de olika strömningarna inom Frankrikes tankevärld på 1700-talet, där de framträdde i mer populär och spirituell form. Här möta vi tidens mest beundrade skriftställare **Voltaire** (f. 1694, † 1778), denne väldige skribent, som med den mest smidiga förmåga i olika former utmyntade tidens nya idéinnehåll, som ställde sig afgjordt kritisk mot de kristna bekännelserna och häfdade förnuftets rätt gentemot uppenbarelsetron, men likväl fasthöll vid deismens antagande af en personlig gud, hvilken af förnuftet kunde begripas, och vid en individuell odödlighet; vi möta här **encyklopedisterne** (**Diderot** och hans krets), som togo plats på fritänkeriets yttersta flygel och förnekade en personlig gud samt utvecklade en mer eller mindre hänsynslös materialistisk teori — så stora »idealister» de än kunde vara i värkliga lifvet; och slutligen framträder **Rousseau** (f. 1712, † 1778), byggande sin världsåskådning på en känslofilosofi med den naturliga känslan såsom norm och lag för den mänskliga kunskapen, så väl som för

Digitized by Google

det mänskliga handlandet, och gent emot kulturens öfvermättnad utmålande naturtillståndet såsom mänsklighetens idealvärld.

En efter annan träda dessa tankeriktningar och deras sidoarter och släktarter fram och bestämma olika lynnen och sinnen i alla land — om det än dröjer, innan böljoslagen nå till vår kust eller åtminstone innan idéerna trängt något djupare ned bland de bildade lagren. I rent filosofiskt afseende står den lärda världen, framförallt i Tyskland och Norden, under en stor del af detta sekel under inflytande af det Wolffska systemet. På grundvalen af **Leibnitz'** (f. 1646, † 1716), den väldige, banbrytande polyhistorns teorier, genom hvilka han ville upplösa alla motsatser i världen och häfda tillvarons harmoni, hade **Christian von Wolff** (f. 1679 † 1754) utvecklat sitt system, som utmärkes af en viss torr förståndsmässighet och som söker såväl på statsläran som på det religiösa området lägga en spång mellan de bestående förhållandena och »upplysningens» fordringar; — i förra afseendet hyllande den »upplysta despotismen», i senare fallet jämkande ihop förnuftets och uppenbarelsens resultat genom ett slags kompromiss, som lät såväl deister som ortodoxe finna trefnad inom den Wolffska skolans breda ram.

Historien tager nu ett utomordentligt uppsving såsom en hufvudvetenskap. I tre riktningar upptogs arbetet; man samlade historiskt material, man började komma till erkännande om den historiska kritikens kraf på sofring af källorna, och slutligen blefvo materialet och kritiken underlag för större framställningar i stora skildrande värk, hvilka äfven påkallade historieskrifningens konst. Samlingar af »Scriptores», af aktstycken och memoarer framkommo i de stora kulturlanden. De lärde benediktinerna i kongregationen S:t Maur med **Jean Mabillon** (f. 1632, † 1707) i spetsen hade i slutet af 1600-talet och början af 1700-talet lagt grunden till en allmän urkundlära, efter att diplomatiken dittills saknat lag och regler, och Mabillon drog gränserna åt denna vetenskap för sekler. Pierre Bayle förde äfven på detta område kritiken in i en ny æra. I källornas tillgodogörande inlägga de store franske skriftställarne **Montesquieu** (f. 1689, † 1755) och **Voltaire** betydande förtjänster, fastän ingendera af dem voro historici af facket. I Montesquieus »Betraktelser öfver orsakerna till romarnes storhet och fall», som försvenskades af denna tids främste föregångsman i vårt land, träder ett pragmatiskt betraktelsesätt för första gången fram, i hans »Esprit des lois» finna vi de fysiska villkorens inflytande på folkens utveckling framhäfda; Voltaire, som äfvenledes åsyftar att påvisa det filosofiska sammanhanget i historien, är tillika (t. ex. i sin skildring af nationernas seder från Karl den

Digitized by Google

stores tid till hans egen och i arbetet om Ludvig XIV:s tidehvarf) upphofsmannen till kulturhistorien, i det han fäster uppmärksamheten vid allt historiskt lifs andliga sidor, vid det inre tillståndet, lagarne, sederna, litteraturen, konsten. Desse fransmän påvärka å sin sida upplysningstidehvarfvets mest framstående häfdatecknare, som äro att söka i England: **Hume**, **Robertson** och mot seklets slut **Gibbon**, hvilka fullfölja den riktning i historieskrifning, på hvilken Voltaire inslagit.

Men framför allt är odlandet af naturvetenskaperna ett viktigt drag i Englands kultur under 1700-talet. Den engelska vetenskapsakademien (Royal Society) hade stiftats år 1662 af Karl II med bestämd afsikt att arbeta för naturvetenskapernas utbredande, och den hade som Holberg skrifver: »genom sina härliga Inventa skänkt filosofien mera ljus än alla europeiska universitet, som i några hundrade år med stor kostnad underhållits». Och naturvetenskapen, inom hvilken **Newton** (f. 1642, † 1727) vid 1600-talets slut gjort sina väldiga upptäckter, var icke förbehållen endast de lärde. Tvärtom, den blef i England tidens modevetenskap; — de grekiske och latinske författarne skötos åt sidan, alla klasser grepos af den nyvaknande naturvetenskapens mäktiga ström; konungen själf hade ett kemiskt laboratorium i Whitehall och tog liflig del i astronomiens framsteg, det hörde till en gentlemans och en ladys samtalston att tala om luftpumpar och teleskop, och om än denna modeströmning födde mycken ytlig dilettantism, som bl. a. gisslades af Swifts satir, var den dock ytterst betingad af ett djupt intresse för utforskandet af naturens gåtor.

Men naturvetenskapen hade icke blott intresse ur synpunkten af frågan »hvarför?» Den spelade ock en stor roll med hänsyn till spörsmålet »hvartill?» Sjöfart, åkerbruk, läkevetenskap och andra på det praktiska lifvet riktade idrotter erhöllo genom naturvetenskapens upptäckter nya vapen, nya syften; detta sammanhängde med tidströmmens hela riktning hän emot det nyttiga. Denna gör sig ock gällande inom litteraturen, där det moraliserande elementet kommer att spela en stor roll, i det tidens moralfilosofi väljer diktkonsten och den sköna prosan till sina bundsförvandter. Efter att i England under restaurationstiden lustspelet, som ju är en spegel af sederna, hade firat formliga orgier och slagit till ett muntert skratt åt allt hvad dygd och ärbarhet hette, inträdde i början af 1700-talet ett omslag; angreppen på scenens fördärf resulterade i en moraliserande lustspelslitteratur samtidigt med att utmärkte skriftställare odlade en ny litteraturart: den moraliska veckoskriften, ett af de många uttrycken för den

Digitized by Google

borgerliga karaktären i den engelska prosalitteraturen under 1700-talet. Denna litteratur grundlades af **Richard Steele** och **Joseph Addison** (»Tatler» 1709, »Spectator» 1711) och är en oerhördt viktig kulturföreteelse; på ett satiriskt moraliserande sätt behandlade dessa veckoskrifter tidens samhällsförhållanden, religiösa, sociala, litterära frågor. Denna moraliska veckoskriftslitteratur efterbildades i hela Europa — i Sverige af Dalin — och fick stort inflytande på medelklassens bildning och på dess håg för läsning. Veckoskrifterna följdes i spåren af den moraliserande familjeromanen, — grundad af Richardson — och af den politiskt satiriska sagan — fulländad af Swift — likaledes uttryck för den borgerliga strömningen inom Englands prosalitteratur. Alla dessa och närsläktade rörelser äro framkallade af den moralfilosofi, som i England hade sitt hem. Till en praktisk lifsåskådning med nyttan för de många såsom syfte tenderade Europas tankelif under hela detta århundrade och detta var i främsta rummet Englands värk.

Fransk smak diktningen.

Hvad återigen den versifierade diktkonsten angår fördes ännu alltjämt spiran af den franska smakgudinnan. Med mästare som Corneille, Racine, Molière, La Fontaine och en smaklärare som Boileau hade ju den fransk-klassiska stilen under 1600-talet blifvit allenahärskande i sitt hemland och hade så småningom knutit in maska efter maska i det nät, hvari den slutligen inspann hela Europa. Den fransk-klassiska bildningen var i eminent grad ett uttryck för Richelieus och Ludvig XIV:s tidsålder, auktoritetens, det monarkiska enväldets storhetstid. Äfven poesien tog starkt intryck af hofvets smak för det upphöjda och passande, tog prägeln af »auktoritet», blef »klassisk» i den mening, att hon fogade sig efter ett halft konventionellt, halft efter antika regler danadt system, hvilket visserligen medförde en viss kyla och stelhet, men också en värdighet, en enhetlighet och en myndig pondus, som värkade i hög grad välgörande. Det gäller att förstå den franska klassiciteten såsom ett fullgiltigt uttryck för det tidsskede, hvarunder den slog ut i full blomma: Frankrike under Ludvig XIV:s dagar. Vid alla de hof i Europa af högre eller lägre ordning, där Ludvigs styrelsesätt och seder efterhärmades, fann äfven denna stolta och myndiga stil inträde; fransk poesi, framför allt franskt drama blef mönstret, fransk poetik vardt regelbindande. När sedan denna storhet störtades, rönte den alla fallna storheters öde: att bespottas — det var de underkufvades hämnd, som därvid gaf sig uttryck. Den franska klassiciteten får dock icke skattas efter omplanteringarna på en för henne främmande jordmån. Intet språk kan t. ex. till fullo återgifva den franska alexandrinen, och dock — denna fran-

Digitized by Google

ska alexandrin är ett väsentligt moment i tidens epik och sorgspelsdiktning samt äfven i den versifierade komedien, och den får lika litet dömas efter öfversättningar till germanska tungomål, som den Homeriska hexametern efter senare tids tolkningar. Från litteraturens historiska betydelse är den nationella oåtskiljelig, och sedd som en nationell företeelse, såsom den naturliga representanten för en stor tid hos ett stort folk får den franska klassiciteten — »pseudo-klassiciteten» såsom man senare älskade kalla den — en hög betydelse.

Denna stil var en mäktig herre och ofta en tyrannisk herre öfver de landamären, som den lade under sig. Men dess välde vardt mångenstädes — ej minst i vårt land — i hög grad hälsobringande, låt vara att den vid sin ordnande och regelbindande värksamhet förkväfde åtskilliga yttringar af självständigt lif. **Boileau** (f. 1636, † 1711) blef förkämpen och föregångsmannen för den mera sanna och rena stil, som utvecklar sig å ena sidan i motsats till den konstlade spiritualiteten hos dem, som efterapade »Hôtel de Rambouillets» sinnrikheter utan att äga dess esprit, å andra sidan i motsats till den tomma burlesken, det torra pedanteriet eller den falska svulsten. Han blef det såväl genom sina med Horatius' besläktade litterära satirer, som genom de lagar och regler han efter samme romarskalds mönster uppställde i sin *L'Art poëtique*, en litterär kodex som höll sig i Frankrike i halftannat århundrade och i hvilken han bl. a. stödde sig på Aristoteles lära, sådan han uppfattade den, ständigt med den antika tragedien för ögat. Många af de regler, som Boileau förkunnar, äro giltiga för alla tider, exempelvis om valet af dramatiska ämnen, om exposition och planläggning, om aktning för språkets renhet, om faran af sökta liknelser o. s. v.; andra ägde i hvarje fall stor betydelse för hans tid; men sträfvandet efter »korrekthet» och »finhet» vardt ofta klafbindande för fantasien, och skaldekonsten uppfattades öfvervägande såsom förståndssak. »Utile dulci» — det nyttiga förenadt med det angenäma — blef lösen för tidens poesi, som härigenom icke fick full frihet: »hon borde på ett behagligt sätt framställa sanna och träffande tankar.» Härtill kom en prägel af hofstämning, af alltför stor *förnämhet* i diktningen, som nästan uteslutande sysselsatte sig med de högre klassernas lif eller ock iklädde de höge herrarne och damerna ett slags herdekostym, hvilken dock icke var naturlig utan blott en variant af hofdräkten. Lyriken tog ofta, när den icke höll sig på den gladare visans ståndpunkt, karaktären af versifierad vältalighet, eller rent af lärodikt; dramat pålades en del onaturliga band (»de tre enheterna»), under det att man i epiken sökte följa Aeneiden i spå-

Digitized by Google

ren, dock utbytande de antika gudomligheterna mot personifikationer af egenskaper, hvilka uppträdde och ingrepo i handlingen. Men vid sidan af denna stundom stela formalism äger den franska klassiciteten egenskaper af stor och stolt art, som i olika land göra sig förträffligt gällande. Den lyfter och adlar språket, den ger den poetiska stilen ans och hyfsning, den fjärmar det ordlekande godtköpsrimmeriet och den svulstiga högtrafvande bombasmen, den skapar enhetlighet i stilen och den öppnar ögat allt mer och mer för det klaras och genomskådligas skönhet. Nya strömningar gjorde sig i öfrigt under detta tidehvarf märkbara äfven i Frankrikes vitterhet, hufvudsakligen efter impulser från England, men de höllo sig i allmänhet inom den häfdvunna ramen.

* * *

På svensk mark fann tidens nyttighetssträfvan, upplysningsarbete och borgerligt demokratiska syfte en utomordentligt tacksam jordmån till följd af det oerhörda omslag, som tidsförhållandena här medfört. Sveriges nya tid.

Sällan har väl nämligen en händelse så bestämdt afslutat en epok i ett lands yttre och inre öden, som fallet var med Karl XII:s död. Det skott, som fällde honom i löpgrafven utanför Frederikshalds fästning, det skottet afslöt Sveriges stormaktssaga — en skön och stolt tid, men också, särskildt mot slutet, en tid af gränslösa uppoffringar och lidanden, en tid af fåfänga försök att uppbära en jättelik rustning, att upprätthålla en maktställning, som vida öfversteg landets och folkets krafter. Den yppersta häfdatecknaren af vår politiska historia under frihetstiden framhåller, att hvad Sverige burit under de tre olycksåren 1716—1718 är för eftervärlden nästan ofattligt; landet var prisgifvet åt det militära godtycket och ödelades, de kvarlefvande utarmades, all rörelse afstannade, äganderätten trampades under fötterna, samhällets grundvalar vacklade och den allmänna sinnesstämningen bar prägeln af dyster förtviflan. Ämbetsvärken angrepo med skarpa ord vanstyrelsen och äfven hos den trofasta allmogen började dofva uttryck af missnöje förspörjas. Görtz själf förklarade på hösten 1718 med tanken närmast fäst på den ekonomiska ruinen, att detta kunde icke gå längre än högst till årets slut. Och det gick icke längre. Redan i November hade hjälten från Narva slutat sin sagolika lefnad och därmed bryter en ny tid in.

Bakslaget vardt så starkt som möjligt. Maktförflyttningen blef icke blott af politisk betydelse; den fick äfven kulturell. Den om-

Digitized by Google

ständigheten att icke längre landets styrelse berodde på en mans vilja medförde helt naturligt ett allt mera utbredt sinne för statsangelägenheter, och däribland äfven kulturfrågor, inom breda och djupa lager af samhället. Man kan med rätta säga, att frihetstiden — hvilka fel den än i andra afseenden må hafva haft — värkat i hög grad väckande för Sveriges folk och kallat till lif hos detta mångfaldiga intressen äfven för andra frågor än den dagliga utkomsten.

Till att börja med måste dock landets sträfvan framförallt vara riktad på att läka de sår, som samhällskroppen erhållit under de gångna krigsåren. Freden måste återställas — äfven med uppoffringar af land — men sedan freden var vunnen, började de nya riksbyggmästarne att timra upp ett nytt Sverige, pröfvande på att inom dess gränser eröfra det förlorade åter.

Det är Arvid Horns oförgängliga ära att hafva lotsat det svenska statsskeppet under frihetstidens första skede. Landet hämtar krafter under de första årtiondena efter kriget och om än redan tidigt brytningar mellan olika partifraktioner började göra sig gällande, hade dessa dock i begynnelsen icke en så hätsk eller olycksdiger karaktär som mot periodens slut. Det låg i sakens natur, att ofvanpå den för landets näringslif så ödeläggande krigstiden de styrande skulle med särskild omsorg egna sig åt höjande och lyftande af landets materiella välstånd, och detta hörde äfven till tidens lynne. Men härför glömdes icke den andliga odlingen. Frihetstidens styrande män läto sig angeläget vara att på allt sätt uppmuntra vetenskap, vitterhet och konster; det var icke längre endast universiteten som voro hemorter för bildning och lärdom, intresset därför spred sig i vida kretsar.

Praktiska vetenskaper.

Företrädesvis gynnades de »praktiska» vetenskaperna. Hade den föregående tiden framförallt älskat det bragdrika, det »stora» och ej sällan i sina vetenskapliga yttringar offrat åt ett kritiklöst svärmeri för nationellt-fantastiska sagodrömmar om forntiden, så fick den nya tiden — i samklang med förhållandena utomlands — alltmera prägeln af nytta och detta både i afseende å de vetenskaper, hvilka med förkärlek idkades, som med hänsyn till den karaktär, som vitterheten tog. I samband härmed står — äfven i vårt land — litteraturens demokratisering. Ofvan är nämndt, hurusom intresset för bildning och allmänna spörsmål bredde sig allt vidare. I själfva värket vardt nu en större allmänhet skriftställarnes gynnare. En naturlig följd häraf var det allt flitigare användandet af svenska språket ej blott inom vitterheten utan också

Digitized by Google

inom de vetenskaper, som kunde vinna intresse hos en större allmänhet, i främsta rummet historien, som nu åter blifver — hvad den icke varit sedan Olavus Petris dagar — en värkligt svensk häfdateckning, samt vidare inom filosofien, den svenska språkforskningen, nationalekonomien och sist — men icke minst — politiken.

Rydelius utgifver den första filosofiska skrift på modersmålet, sina »Förnuftsöfningar»; tidens främste språkman, Johan Ihre, som dock själf mest begagnar romarnes tungomål, häfdar i en skrift det svenska språkets lämplighet för vetenskaplig diskussion; tidens ypperste mecenat, Karl Gustaf Tessin, yttrar sig med stor insikt om svenska språkets rykt och odling. Den tidsanda, som nu bryter in, är sålunda i den mening nationell, att den »med svenska ord säger svenskarne sanningen», såsom tidens banbrytande skriftställare Olof Dalin uttalar det i sin Argus.

Gentemot den föregående tidens nog pedantiska, polyhistoriska lärdom lägger sig denna tid — åtminstone dess förnämste skriftställare — vinn om att predika läran, att man lärer för lifvet och icke för skolan. Nyttighetshänsyn bryta fram äfven i tidens undervisning, satiren riktas icke minst mot akademiernas ofruktbara disputationer om onyttiga ämnen. Men man slog stundom öfver målet.

Bland de »nyttiga och oundgängliga» vetenskaperna intaga hos oss liksom i England naturvetenskaperna hufvudrummet och äro i alldeles säregen grad föremål för tidehvarfvets omsorg, icke minst med hänsyn till det praktiska gagn, som de kunde väntas medföra; och den svenska naturvetenskapen — förut föga odlad och af Europa förbisedd — svingar sig under detta tidsskede med Linné som centralpersonlighet upp till en ledande ställning, så att man blickar upp emot Norden för att härifrån hämta lärdom och väckelse. Ett stort arbete utföres på naturkunnighetens fält — inom botanik och zoologi såväl som inom de kemiskt-fysiska och matematiskt-teknologiska områdena.

Det är ett obestridligt faktum, att vårt lands vetenskapliga lif företedde en glansperiod under detta tidsskede — en tid om hvilken vår störste skald med orätt sagt, att därunder »ingen ära fanns», ehuru Sveriges vetenskapliga heder i utlandet aldrig varit större än då. Denna glansperiod är märkligt nog nästan begränsad inom samma ram som frihetstiden. Det äldre släktledet af frihetstidens berömde vetenskapsmän, såväl på det naturvetenskapliga som det humanistiska området — en Linné, en Ihre, en Lagerbring, en Dalin, en Klingenstierna, en Brandt, en Wallerius o. fl., hvilkas födelseår falla under stormaktstidens sista skede, uppväxte dock delvis i anslutning till den karolinska tidens traditioner och andliga förut-

Digitized by Google

sättningar, ehuru de använde en mera kritisk och vetenskaplig metod, sträfvade att göra vetenskapen mera praktisk och nyttig för fäderneslandet och blefvo som åren gingo allt mera förtrogna med den nya tidens idéer.*

Detta gäller äfven om den äldre generationen af frihetstidens mæcenater: en Gustaf Bonde, en Karl Gustaf Tessin.

Det släktled, som följde efter de snillrika grundläggarne, var — med undantag för kemiens och astronomiens målsmän — mindre ursprungliga snillen än utmärkte efterföljare. Deras andliga lifsluft var den inbrytande upplysningsfilosofien, som äfven hyllades i Lovisa Ulrikas krets och af Karl Scheffer, den senare frihetstidens beskyddare af lärdom och vitterhet. Denna »upplysning» bredde sig först inom hofvet och de förnämsta kretsarne, men den spridde sig allt mer och mer och blef — dock först i nästa skede — herrskande i den allmänna bildningen. Framför allt var det upplysningstidens filantropiska och nationalekonomiska läror som senterades. Till upplysningstidens nya tankeriktningar förhöllo sig frihetstidens ledande andar visserligen icke direkt afvisande, men voro å andra sidan icke synnerligen benägna att följa de nya lärorna ut i den yttersta konsekvensen. Tvärtom — på det religiösa och filosofiska området intogo frihetstidens skriftställare i allmänhet en viss »juste milieu»-ståndpunkt, något erinrande om Holbergs mellanställning mellan det sjuttonde århundradets ortodoxi och det adertondes rationalism.

Att såväl Voltaires som Rousseaus — de båda största dåtida franska ledande snillenas — skriftställarskap väckte uppseende, genklang och motsägelse bland frihetstidens lärda och vittra personligheter, låg i sakens natur; olika dömdes därom efter olika ståndpunkt. Men först under gustavianska tiden torde desse tänkares läror ingått i den stora allmänhetens bildning eller satt dess tankelif i rörelse. Den lärda världen stod, som antydt, mest under inflytande af Wolffs och Lockes filosofi. Å ett område — det statsrättsligt politiska — intog man af naturliga skäl i Sverige under denna tid en mycket utpräglad ståndpunkt; officiellt häfdades folksuveränitetens läror i anslutning till den Lockeska teorien och i motsats till förra tidens enväldesteorier.

* * *

Skönlitteratur. Frihetstidens sköna litteratur knyter sig nära in i den allmänna europeiska litteraturutvecklingen och återspeglar de idéer och den

* Jmfr: Odhner: Sveriges politiska historia under Gustaf III. 1: 582.

Digitized by Google

smak, som under detta tidskede voro herrskande på kontinenten och i det stora ölandet i väster. Men den har framför allt en fransk turnyr, sammanhängande med hela den eleganta franska modesmak som tränger in; franska seder aflösa det förut från Tyskland påvärkade lefnadssättet. Redan under den karolinska tiden hade spår förnummits af inflytanden från den franska klassiciteten, åtminstone å samhällets höjder. I slutet af 1600- och början af 1700-talet yppade sig i litteraturen företeelser, som måste hänföras till den franskklassiska smakriktningen; detta gäller t. ex. om författare som Werwing och Triewald samt om enstaka dramer. Men denna stil blir likväl först gällande under frihetstiden, då den tillika ingår i det allmänna medvetandet. Betecknande är att flere af **Boileaus** arbeten utkommo i svensk öfversättning af von Düben under frihetstidens första år 1721—1722. Den smak, som gifvit den karolinska tidens skaldskap sin egentliga prägel, trängdes först fullkomligt tillbaka under frihetstidens första årtionden. En efter annan af denna smaks epigoner gick hädan och samtidigt bröt den franskklassiska smaken sig fram såsom herrskande i tidens poetik, dess versifierade litteratur och dess vittra vältalighet. Jämte den högre »franskklassiska» litteraturen spelade också den lättare franska chansonen en icke oviktig roll för frihetstidens vislyrik. På dramats område stodo såsom ypperliga förebilder tragediförfattarne **Corneille** och **Racine** samt komediförfattaren **Molière**.

Men det franska inflytandet är långt ifrån det enda i tidens sköna litteratur. Sida vid sida därmed och ingalunda i ästetiskt afseende väsentligt skildt därifrån gör sig gällande ett engelskt inflytande, som företrädesvis är märkbart i tidens sköna prosa och i den borgerliga karaktär, som denna tog. Den moraliska veckoskriftlitteraturen, hvars hemort som ofvan nämnts är England, fick ju för vårt land en rent af epokgörande betydelse; det var genom »Then Svänske Argus», som Dalin grundlade den nysvenska prosalitteraturen och invigde en ny period i svenskt skriftställeri och svenskt språk.

Äfven andra engelska företeelser voro af vikt för den svenska litteraturen. Den store **Swift** (f. 1667, † 1745), som i sina satiriska sagor förstod att på ett etsande kvickt sätt behandla tidens spörsmål och samhällets lyten, förblef icke utan invärkan på frihetstidens prosa. Den engelska småskriftslitteraturen med politiskt syfte men skönlitterär form fann sin motsvarighet i frihetstidens politiska »sagolitteratur». Likheten i landens politiska ställning medförde likartade litterära fenomen. Erinras må ock om den började engelska

Digitized by Google

romanlitteraturen, som väl icke fann någon starkare efterbildning här, men ur hvilken dock flere alster tolkades till svenska.

Af den versifierade diktningens engelske målsmän gick **Pope** (f. 1688, † 1744), visserligen i fransmännens, särskildt Boileaus skola, men i sina filosoferande poem — den reflekterande monologen — och i sina landskaps-beskrifvande dikter framträdde han såsom en egendomlig skald, hvilken under denna tid var mycket känd och skattad i Sverige — låt vara genom franska öfversättningar. Den beskrifvande diktningen, som ju har sin hemort i England, börjar också under denna periods senare skede odlas i vårt land t. ex. af Creutz och Gyllenborg.

Ännu ett utländskt men oss närmare stående litterärt inflytande är att märka. Det är **Holbergs** (f. 1684, † 1754). Ingen utländsk författare, de religiöse skriftställarne undantagne, har varit så känd och skattad hos oss som den store danske komediförfattaren och moralsatirikern, hvilken i sig sammanfattade franska och engelska intryck, öfverflyttade på nordisk botten, och hvars sunda, moderata upplysningsståndpunkt och i grunden frisinnade åskådningssätt stämde väl öfverens med dåtidens svenska kultur.

Innan frihetstiden hunnit få någon egen vitter litteratur af rang, var den dansk-norske författaren folkkär i vårt land; af begärlighet att läsa hans 1719—1720 utkomna komiska epos, Peder Paars — skrifver han själf — hade svenskarne lagt sig på danska språket, och boken vann här stor ynnest. Likaledes mottogos hans komedier med stort bifall ej minst af samhällets bredare lager. Jeppe blef t. o. m. ännu mera spridd i Sverige än i Danmark — och Holberg vardt rent af nationalskribent äfven för Sverige samt ett mönster för tidehvarfvets författare på olika områden, exempelvis: Dalin, fru Nordenflycht, Wallenberg, Lagerbring, Schönberg. Äfven i det kommande skedets svenska bildning lämnar »den gudomlige norrbaggen», som Thorild kallar honom, icke få spår efter sig.

* * *

Akademier. Ett drag i tidens kulturlif är dess önskan att genom samverkan på det andliga området främja spridning af vetande och vitterlek. Så bildas de lärda och vittra samfunden.

De moderna akademierna hade sitt ursprung i Italien, där de äldsta akademierna uppstodo i slutet af 1400-talet i Neapel, Florenz och Rom, alla tre i humanistiska ämnen, och där under 1500- och 1600-talen nya akademier stiftades bl. a. för språkvetenskap (Acca-

Digitized by Google

demia della Crusca i Florenz) och naturvetenskap (Accademia de' Lincei) samt för vitterhet (Accademia degli Arcadi).

Exemplet hade följts i Frankrike, där Académie française uppstod under Richelieus tid och 1635 erhöll sina stadgar, där en för naturvetenskaperna inrättad akademi bildades 1666 och en académie des belles lettres småningom utvecklade sig. I England hade som nämndt Royal Society värkat allt sedan midten af 1600-talet för naturvetenskapernas förkofran och i Tyskland stiftades 1700 efter Leibnitz' plan en institution, som omfattade alla vetenskapsgrenar. Motsvarande akademier uppstodo äfven i Ryssland, Holland, Spanien. Sjuttonhundratalet ser nu äfven här i Sverige en hel del likartade samfund uppkomma. Äldst bland dessa är Erik Benzelius' skapelse »de vetgiriges gille» (Collegium Curiosorum) i Upsala, stiftadt kort efter Pultavaslaget, och som hufvudsakligen sysslade med matematiska vetenskaper och deras tillämpning (med bidrag af Polhem och Svedenborg för en tidskrift, *Dædalus hyperboreus*, som samfundet utgaf). Ur detta gille utgick år 1719 Vetenskapssocieteten i Upsala, stiftad ännu medan ryssarne härjade i Roslagen, och deras påhälsning fruktades i lärdomsstaden. Detta »bokvettsgille» skulle hafva särskildt till ändamål att i utlandet värka för spridning af kännedom om svenske vetenskapsmäns forskning, det hade en vidsträcktare uppgift än Collegium Curiosorum, det omfattade hela litteraturen och alla vetenskapsgrenar samt utgaf *Acta litteraria Sueciæ*. I viss mån förebildade denna vetenskapssocietet, som fick »kunglig» bekräftelse 1728, såväl Vetenskapsakademien som den senare i arkeologiska och historiska ämnen värkande »Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien». Särskildt må beaktas, att Vetenskapssocieteten omhuldade svenska språket; den tog redan 1730 initiativet till ett lexikon, hvilket dock först utfördes långt senare på dess uppdrag af Ihre; dessutom utarbetade den nya grundregler för rättstafningar, som inlämnades till kanslikollegiet 1732. Brytningarna mellan det gamla, föråldrade stafningssättet, t. ex. med »then», »dödh» o. fl., och ett nyare, som mera motsvarade språkets utveckling, hade länge pågått och vållat bl. a. censor, som skulle öfvervaka att en viss enhet iakttoges, stora bekymmer. »Nationens heder lede märkeligen medelst en sådan ovisshet i de första grundreglerna till all lärdom och vitterhet», klagade han. Men först den stora omhvälfningen 1738—39, som sopade bort så mycket, medförde, att äfven på detta område de konservativa språksynpunkterna i kanslikollegiet gåfvo vika och ålderdomligheterna utbyttes mot vetenskapssocietetens grundregler, till hvilka tidens båda ledande språkforskare anslöto sig.

Digitized by Google

Det hade på 173c-talet ifrågasatts att flytta Upsalasocieteten till Stockholm; häraf vardt dock intet, i stället stiftade år 1739 kommerserådet Jonas Alström(er), kanslijunkaren A. J. v. Höpken, friherre Th. Bjelke, amiralitetsmedikus Karl Linnæus (Linné), kaptenmekanikus Mårten Triewald och friherre Karl Wilhelm Cederhielm Vetenskapsakademien, ett samfund för förnyande af de matematiska och naturvetenskapliga lärdomsgrenarne, hvilket dessutom omfattade ekonomi, handel och manufakturer, ursprungligen med rent praktisk riktning (bl. a. åsyftande vetenskapliga tillämpningar för landtbruk och järnhandtering).

Den värksammaste kraften vid denna akademis stiftande var Höpken, som klokt och försiktigt ledde dess första utveckling, till dess den år 1741 erhöll kunglig stadfästelse. Den utgaf sina arbeten — »*Handlingar*» — på svenska, tillämpade i stafningen Upsalasocietetens grundregler, och beslöt äfven vårda sig om modersmålets renhet, rykt och odling. Svenska språkets uppodlande, heter det i grundreglerna, »blifver ett af akademiens ögonmärken, hvilket ock uti skrifter, tryck och vid sammankomster endast och allenast bör brukas.» *

Men så långt som till att anse, att svenska språkets förbättrande kunde komma under någon vetenskap, ville Vetenskapsakademien icke gå och förklarade sig icke kunna antaga någon ledamot endast för svenska språkets skull, som ej uti andra vetenskaper, slöjder eller konster ägde vetskap.

Redan 1720 hade riksrådet, skalden Liljenstedt i kanslikollegiet framkastat förslag om att, efter mönstren i Florenz, Paris och Madrid inrätta »en societet till landsmålets kultur», som borde först söka få språket rent och sedan rikt. Men saken ställdes då på framtiden.

För modersmålets särskilda studium, så väl som för de historiska forskningarna tillämnades också under 1740-talet ett par samfund, »svenska tungomålsgillet», som blott hade en kort tillvaro år 1740, samt en år 1749 påtänkt »historisk akademi» (efter mönstret af Langebeks danska kongelige Selskab), men dessa samfund lyckades icke skaffa sig tillräckligt mäktiga skyddsherrar, och voro utsatta för en viss misstänksam rivalitet från vetenskapsakademiens sida, som bl. a. fruktade att »multiplikation af akademier kunde förhindra den heder att blifva som ledamot intagen, hvilken vore

* I sina handlingar införde vetenskapsakademien efter någon tid latinska stiltyper i st. för de tyska, en för sin tid viktig reform.

Digitized by Google

den enda belöning dylika akademier äro i stånd åstadkomma».* De erhöllo icke häller kunglig bekräftelse och förkväfdes i sin brodd.

Tack vare Lovisa Ulrika stiftades dock senare äfven en akademi för »les belles lettres» i motsats till »les sciences». Det var den år 1753 bildade Svenska Vitterhetsakademien, hvars värksamhet bestämdes skola omfatta historia, antikviteter, vältalighet och svenska språkets uppodling. Detta samfund fortfor med sin värksamhet åren 1753—1756, då arbetet afstannade för längre tid på grund af de politiska händelser, som isolerade Lovisa Ulrika åt flere håll. Akademiens värksamhet återupptogs först efter statshvälfningen, 1773, och när år 1786 en del af dess område anvisats åt Svenska akademien, omdanades den till Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien med särskild historisk-antikvarisk syftning.

Ledamöter under denna akademis första period voro bl. a. Dalin, statsmännen von Höpken, Ekeblad, Karl Scheffer, Karl Rudenschiöld och Gustaf Bonde, nusmismatikern Berch, språkforskaren Ihre och historikern Lagerbring.

Äfven för diktkonstens vård och för gemensamma poetiska idrotter bildades flere samfund. Vitterhetsakademien omhuldade poesien såsom en art af »svenska språkets uppodling». Rent poetiska syften framkallade ock flere ordenssällskap och samfund, så Tankebyggarorden (1753) och den därur utgångna Nordenflychtska salongen med publikationen *Våra Försök* och *Vitterhetsarbeten;* vidare sällskapet Vitterlek (1758—1765) med Bergklint som hufvudman; det eller de Göteborgssällskap, som samlade sig omkring den vittre Johan Rosén (hvarur sedan Göteborgs K. Vetenskaps- och vitterhetssamhälle så småningom utvecklades) och mot frihetstidens slut det viktiga Utile Dulci 1766—1795, som utgaf *Vitterhetsnöjen,* och ur hvars leder Svenska Akademien vid sin stiftelse väsentligen rekryterade sig.

Utom den direkta alstring, som dessa akademier och samfund frambragte, värkade de ej ringa för spridande af intresse för vetenskap och vitterhet inom samhällets adliga och borgerliga kretsar.

* * *

* Höpken skrifver härom i bref till Wargentin 1768, att det »hade kastat en ridicule på dylika inrättningar, om de multiplicerats uti hvart hörn, ty detta prejudikat hade alstrat flere och Vetenskaps-Akademien hade måst gå under».

Digitized by Google

Litteraturens yttre villkor. Censur.

Slutligen må någon uppmärksamhet egnas åt de yttre villkoren för litteraturen under frihetstiden.

I första rummet fästes då blicken på tryckförhållandena. Dessa voro ända till emot slutet af frihetstiden bundna inom ett hårdt tvång. Censuren var nämligen en af de enväldets institutioner, som gingo i arf till den nya tiden. Den kansliordning, som utfärdades år 1720, bestämde, att censor librorum skulle genomläsa alla böcker

Lovisa Ulrika.
Porträtt å Gripsholm, måladt af A. Pesne.

och skrifter, som kunna komma att utgifvas och genom trycket utgå samt, efter att hafva underrättat kanslikollegiet och erhållit dess bifall, gifva samtycke till aftryckandet, där han intet anstötligt eller oanständigt däruti finner. (Den teologiska censuren var delvis förlagd till teologiska fakulteter och domkapitel, hvilka senare äfven stundom censurerade profan litteratur.)*

* Flere gånger skyddade dock censorerne författare mot långt gångna ingrepp från det prästerliga nitets målsmän.

Digitized by Google

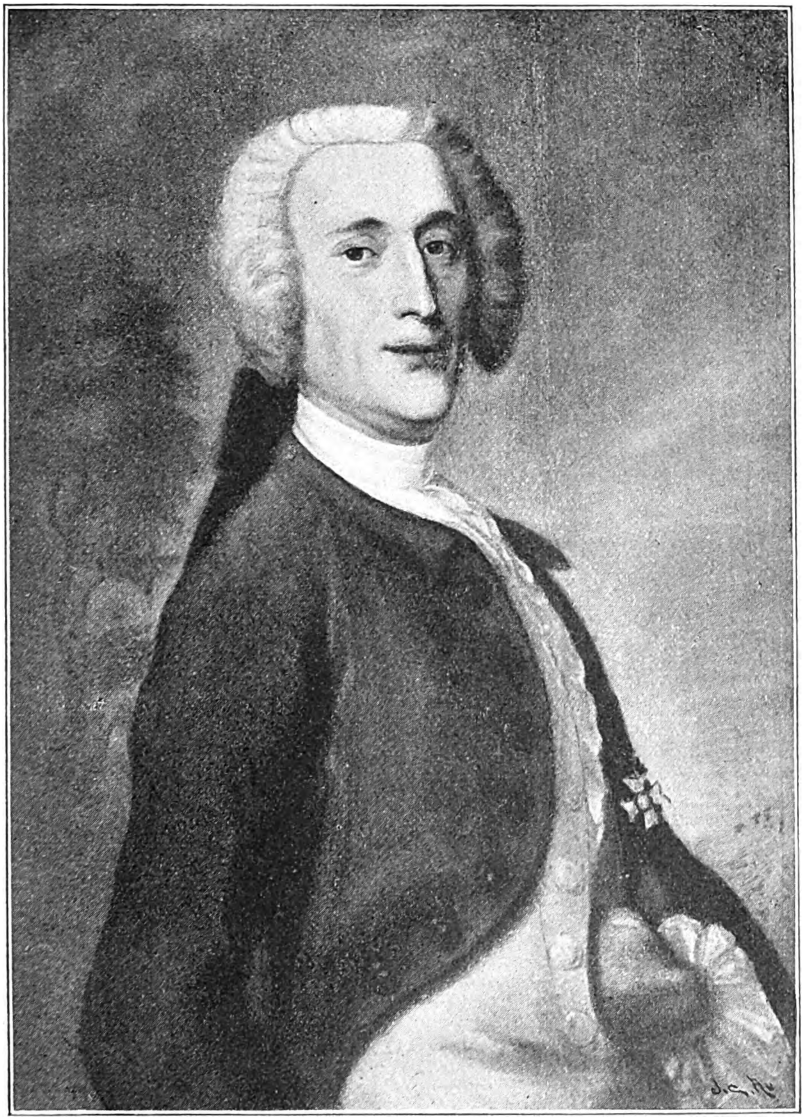

(Efter en oljemålning å Gripsholm af okänd konstnär.)

Digitized by Google

Digitized by Google

Detta »anstötligt eller oanständigt» var ju en jämförelsevis subjektiv bestämmelse. I religiöst afseende gällde det att skydda statskyrkan mot alla villoläror, ehuru det icke alltid lyckades; i statssaker kringgärdades med ännu strängare observans rikets författning och den härrskande politiken, tolkad efter hvarje maktägande partis åsikt om det rätta, och det ansågs icke en gång tjänligt att någon yttrade sina tankar om gällande kungliga förordningar. Opassande, sårande eller mindre valda uttryckssätt som stredo emot goda seder, skulle alltid utmönstras.

Men censors uppgift var dock icke uteslutande negativ, och hans tjänst hade äfven vackrare sidor än den att blott vara en ljusskygghetens, ofördragsamhetens och den politiska maktlystnadens argus. Det var lärde, insiktsfulle män, som innehade censorssysslan under frihetstiden: en Johan Upmarck Rosenadler (censor 1716—1737), en Gustaf Benzelstierna (1737—1746), en Nils von Oelreich (fr. 1746), och då de mottogo arvodet för att censurera en skrift, var det delvis såsom betalning för goda råd, dem de i afseende å såväl innehåll (t. ex. uppgifters riktighet) som framför allt form lämnade författarne, råd af desto större värde, som man länge saknade offentlig kritik. Visserligen kunde det skämtsamt sägas en gång om ett imprimatur på en grafskrift från 1762: »I denna grafskrift finnes intet, som antingen strider mot Guds ord eller anständigheten, utan blott mot poesien, emot hvilken är fel i hvar rad, därför kan den få tryckas», men detta var ingalunda den ledtråd, som censorerna i allmänhet följde, och såväl Rosenadler som Benzelstierna visa mycken omsorg om litteraturens och språkets form. Framförallt är Rosenadler en upplyst och insiktsfull, nästan patriarkalisk vän, och hans förhållande såsom censor t. ex. af Dalins Argus ställer honom i ett vackert ljus såsom en human, klok, varsam och vänlig hjälpare, som väl kunde vara »grannräknande», men som till gengäld mer än en gång stod författaren bi med råd och dåd. Stundom förkastade han dock inlämnade arbeten af nog lösliga skäl; han visar sig föga vänligt stämd mot senare veckoskriftsutgifvare och tycker det faller sig alltför besvärligt att hvar vecka året igenom korrigera och ändra deras blad; likaså menar han att det var besvärligt att en del folk tog sig det orådet före att öfversätta en hop »onödiga romaner», och kanslikollegiet tillrådde ock vederbörande att i stället »translatera nyttiga böcker». — Gustaf Benzelstierna ådagalade likaledes sakkunskap, omsorg om modersmålets rykt och renhet, men tillät sig t. o. m. språkliga rättelser i Dalins poemer.

Men äfven om censor var nog så billig och vältänkande, hade han öfver sig en myndighet, som icke var släpphändt, nämligen

Digitized by Google

kanslikollegiet. Mer än en gång ingrep detta ämbetsvärk — särskildt då det gällde politiska spörsmål — mycket hårdt och upphäfde censors »imprimatur» genom att indraga skriften.

Så småningom bröts trycktvånget. Hattarne, hvilka såsom de maktägande voro obenägna att lämna prässen fri, hade dock själfve vid 1756 års riksdag gynnat tillkomsten af vår första i högre mening politiska tidning, och därvid hade detta partis målsmän försvarat tryckfriheten gentemot konungamakten. Men hattarne tålde blott kritiker, så länge de gällde någon annan, och kanslikollegiet sökte så vidt möjligt undertrycka alla kätterska uttalanden om statsförfattningen. En stark opinion, närd af skriftställare som Nordencrantz, Chydenius och flere, yrkade tryckfrihet; och brytningarna mellan Oelreich, som var jämförelsevis liberal, och kanslikollegiet voro förebuden till censurens störtande, hvilket inträffade vid 1765—1766 årens riksdag.

Den då började tryckfriheten medförde visserligen en frigörelse från det vidriga undertryckandet af andras meningar, men tillika framkallade den en mängd underhaltiga, hätska och skamlösa skrifter, så att man under frihetstidens sista årtionde vid sidan af många gedigna arbeten iakttager en flygskriftslitteratur af betänklig art, tydande på en det fria ordets slyngelålder, som blott äger sin motsvarighet i den Grevesmöhlenska fäjdlitteraturen ett halft sekel senare.

En icke oviktig faktor i den svenska bildningen under detta skede var bokhandelns utveckling, särskildt den litterära samfärdseln med utlandet, som nu tager sin början. Det är att märka, att det värkligen rådde ett litterärt utbyte, i synnerhet med Tyskland, dit svenske lärdes värk funno väg under denna den svenska vetenskapens stormaktstid; icke blott öfversättningar af svenska böcker såldes nämligen i Tyskland, äfven på originalspråket spriddes många lärda och vittra värk; utländske forskare sysselsatte sig med anmälningar af hvad här utkom. Den omständigheten, att Sverige ägde besittningar å tysk jord, medförde ock en rikare kännedom om Sveriges litteratur i Tyskland, där ju t. o. m. ett universitet lydde under Sveriges krona. Utländske »bokförare» från Leipzig och Frankrike besökte Sverige på vissa tider, och från de stora bokmarknaderna i Leipzig medtogo svenske bokhandlare hem utländska värk i utbyte. Om än kommunikationerna torde försvårat en regelbunden hitförsel, gjordes sålunda redan under frihetstiden en icke föraktlig import af utländsk litteratur till Sverige, visserligen under kontroll af censor. I detta fall må erinras om hufvudstadsbokhandlare som Kiesewetter, Salvius, Ulff och Gjörwell. En

Digitized by Google

bokhandel sådan som Salvius' utgjorde så till sägandes en litterär börs, dit tidens litterate män kommo för att hämta underrättelser om »lärda saker». Från dessa boklådor utgingo också betydande förlag, och till dessas främjande drogo stundom förläggarne försorg om, att skrifterna anmäldes i af dem självfve utgifna tidningar, ett icke obekvämt sätt att åtminstone försäkra sig om arbetets omtalande inför en litterärt intresserad publik.

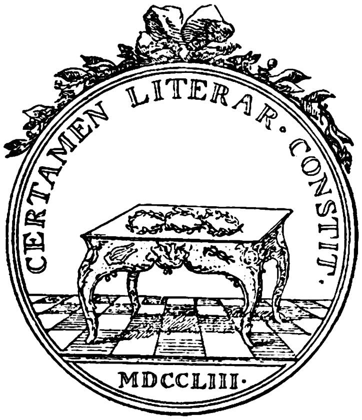

Vitterhetsakademiens sigill.

Digitized by Google

Hedlingers medalj öfver Er. Benzelius d. y.

Tiden före Dalin.

Kulturfrämjare: Er. Benzelius d. y. Anders Rydelius. — Öfvergångstidens diktare.

Den skriftställare, som i främsta rummet ger frihetstiden dess prägel, är **Dalin**, efter hvilken man förut plägat — ur litterär synpunkt — uppkalla tidehvarfvet ända fram till 1772. Rätteligen är dock Dalins afgjorda härskareställning inom den vittra litteraturen begränsad till tiden från 1733 till 1750-talets midt; tiden därefter lämnar, som vi skola finna, utrymme för nya strömningar, nya inflytanden.

Men äfven tiden före Dalin förtjänar beaktas. Den är i mångt och mycket en öfvergångstid.

För så vidt de litterära företeelser, som under denna tid framkomma, utgöra fortsättning eller afslutning af den karolinska tidens kultur, finna de sin behandling i detta värks föregående afdelning. Väl påträffas hos enstaka af den föregående tidens författare nya skiftningar; detta gäller särskildt om **Jakob Frese** (född omkring 1690, † 1729), hvars senare skaldskap tagit intryck af de pietistiska rörelserna under frihetstidens början, hvilka också å andra håll lämnat spår efter sig.

Dessutom framträder äfven en eller annan ny man på diktningens område, som utan att direkt finna nya former dock i något afseende ger uttryck åt nya tidsstämningar, och det är en icke så mager poetisk alstring, som frihetstidens första fjorton år förete.

Digitized by Google

Men viktigare än dessa diktningens epigoner äro gifvetvis de män från den karolinska tidens utgångsskede, de där lägga **grundvalarne** för frihetstidens kulturarbete.

Isynnerhet äro härvid tvänne personligheter att hågkomma, hvilka stå såsom väldiga portalfigurer vid inträdet till den bildningens byggnad, som utgör frihetstidens ära. Det är **Erik Benzelius d. y.** och **Anders Rydelius.** Deras verk gömma för visso grodden till mycket af det, som under frihetstiden slår ut i blomma.

Benzelius.

Erik Benzelius (född 1675, bibliotekarie och professor i Upsala, biskop i Göteborg och i Linköping, ärkebiskop 1742, † 1743) som i utlandet inhämtat en rik och mångsidig lärdom bl. a. under beröring med Leibnitz, är särskildt föregångaren för frihetstidens mångsidiga vetenskapliga odlingsarbete på skilda områden, först genom den värksamhet han utöfvade såsom sammanhållande, äggande, väckande kraft i det samfund i Upsala, som står främst i ledet bland 1700-talets samvärkande kulturgillen, vidare genom sin egen utmärkta värksamhet på olika vetenskapliga fält, särskildt språkforskningens och historiegranskningens, där han genom sina urkundsamlingar bryter väg för den nya forskningen — slutligen genom det icke ringa mecenatskap han lägger ådaga, sedan han nått hög värdighet i kyrkan och blifvit en af tidens ledande politiska personligheter. Vid sidan af Tessin, Höpken, Gustaf Bonde

Erik Benzelius d. y.
(Efter porträtt å Gripsholm af Scheffel.)

Digitized by Google

är Erik Benzelius för visso att nämna såsom den viktigaste främjaren af arbetet på vetenskapens och vitterhetens olika fält.

Rydelius. Något annorlunda ställer sig förhållandet med **Anders Rydelius**, det sydsvenska lärosätets förnämsta prydnad och slutligen såsom Lunds stifts biskop dess prokansler.

Han är mindre mångsidigt värksam än Benzelius; hans inflytande spåras hufvudsakligen på ett område, men där är det också utomordentligt mäktigt; det är han, som är den bestämmande personligheten för en god del af den äldre frihetstidens tankelif. Betecknande nog är det ur Rydelius' skola som tidens mest framstående skriftställare på olika områden utgå. Till hans närmaste lärjungar hörde män som Olof Dalin — skald, moralsatiriker, häfdatecknare —, Sven Lagerbring — tidens ypperste häfdaforskare —, Nils v. Oelreich, en af tidens mest betydande politiske författare. Äfven tidens förnämste naturvetenskapsman, den store Linné, hade såsom student i Lund mottagit intryck för sin världsåskådning från Rydelius' kateder; så ock läkaren Nils Rosén v. Rosenstein.

Sålunda står Anders Rydelius såsom lärofader för en hel krets af denna tids kulturpersonligheter.

Men hans värksamhet inskränkte sig icke till att vara väckare och lärare. Han har ock själf gifvit en betydande insats i den svenska litteraturen såsom skriftställare.

Vi skola här mindre fästa oss vid hans diktning, ehuru äfven denna tillhör det bättre, som skapats under öfvergångstiden mellan karolinska tiden och det Dalinska tidskedet; många af hans tillfällighetsdikter, bl. a. dikter under kriget och öfriga poem röja ett mer än vanligt poetiskt sinne, känsla, tankerikedom och öra för versen.

Viktigare är dock Rydelius' prosaförfattarskap. Är det nämligen något namn, som företrädesvis betecknar lärdomens försvenskande och därigenom dess förallmänligande, så är det hans. Han är den, som, vid sidan af sitt vetenskapliga författarskap å den lärda världens gamla språk, lärer den svenska vetenskapen, till på köpet i ett ämne, som filosofien, att begagna inhemskt tungomål. Detta skedde genom hans strax i frihetstidens början utgifna värk *Nödiga förnuftsöfningar*, som blef en skattkammare för den följande tiden och som förtjänar erinras såsom en märkestolpe i den svenska bildningens historia.

Rydelius var icke ursprungligen lundensare. Född 1671 i Linköping, kom han 1689 till Upsala, där han emottog sin vetenskapliga förbildning och väckelse. Gnistan hade han fångat hos Bilberg, just då denne stred sin strid för Cartesianismen. Han hade följt denne sin lärare till Örebro; sedan hade han haft informatorsplats i hufvudstaden och vid århundradets slut vändt sig till det sydsvenska lärosätet

Digitized by Google

för att där bryta sig en bana. Men det gick långsamt. Han måste lifnära sig länge nog som enskild lärare, och då han ej var »magister», gick det trögt; han tänkte t. o. m. på att öfvergifva den lärda banan och söka sin utkomst genom bokhandel. Ändtligen blef han 1710 — vid nära 40 års ålder — professor i filosofi, befordrades senare till teol. professor, och blef 1734 biskop samt dog 1738.

Rydelius försvarade i sina lärda filosofiska skrifter det cartesianska lärosystemet mot de nya läror, som dels från Tyskland (genom Leibnitz och Wolff), dels från England (genom Locke) nådde vår nord. Han bemödade sig dock att förena sin filosofi med den gudomliga uppenbarelsens dogmatik; hans filosofi har betecknats såsom en på vissa cartesianska, men af religionen närmare förklarade grundvalar uppförd »eklekticism», till hvilken han med sin stora, omfattande beläsenhet hämtat material från olika filosofiska håll. Han polemiserar såväl mot Spinoza och Bayle som mot Hobbes och äfven mot Thomasius, hvilkas skarpsinne och lärdom han dock beundrar. Han förkastar Leibnitz' monadlära och förutbestämningssystem och anser hans teodicé såsom stridande mot rätta begrepp om Gud, hans egenskaper och försyn; men uttalar sig alltid med stor vördnad om den store tyske polyhistorn, under det att han yttrar sig mera obilligt om Locke, hvilkens lära han förklarar oförenlig med de odalsanningar, som den eviga sanningssolen, Gud själf, strålevis i våra själar inkastat, hvarjämte han bestrider dess nyhet och misstänker materialism i dess åsyftning. Mänsklighetens religiösa och etiska intressen voro för honom de högsta och han bekämpar »de nye egoisterna». Rydelius behandlade filosofiska spörsmål i en serie af disputationer på latin och påvärkade på detta sätt i hög grad den vetenskapliga bildningen. Men Rydelius vände sig också på modersmålet till en allmänhet, som icke förstod romarnes tungomål. Det berättas, att konung Karl XII, då han vid sin vistelse i Lund åhört hans filosofiska föreläsningar, skulle hafva frågat honom, om icke ett lärdt värk på svenska i detta ämne kunde utgifvas till att därmed hedra nationen. Rydelius' svar härpå skulle blifvit utgifvandet af populärfilosofiska arbeten med särskild hänsyn till ungdomens uppfostran.

Rydelius' förebild härutinnan var otvifvelaktigt Chr. Thomasius, som ju dels utgifvit vetenskapliga tidskrifter å modersmålet, dels skrifvit läroböcker på tyska, t. ex. »*Einleitung zu der Vernunftslehre,* worinnen durch eine leichte und allen vernünftigen Menschen von welcherlei Standes und Geschlechtes sie seien verständliche Manier den Weg gezeiget wird ohne die Syllogistica das Wahre, Wahrscheinliche und Falsche von einander zu unterscheiden und neue Wahrheiten zu erfinden», vidare *Ausübung der Vernunftslehre* samt *Von der Kunst vernünftig und tugendhaft zu leben.*

I samma anda utgaf nu Rydelius 1718—1722 sina *Nödiga förnuftsöfningar att lära känna det sundas vägar och det osundas felsteg* samt 1731 sin *Sedebok med en kort anledning till dygden, såväl den osynliga och i hjärtat förborgade som den synliga.* Det förra arbetet var ursprungligen afsedt att utkomma såsom kvartalskrift, ehuru det faktiskt utkom snarare såsom årsbok. R:s hufvuduppgift var att lära, huru man skulle använda sitt förnuft för att ej förvillas ifrån sanning och dygd, därvid han angifver vissa sinnrika regler såsom räddning mot allmänna villfarelser. »Ty», säger han, »man kunde ju tänka, att världen, ju äldre hon blifvit och ju flera efterdömen hon har framför sig, skulle allt aktsammare och aktsammare blifva uti sitt slut; men det kan sannerligen intet skönjas, utan det synes, som om alla tider skulle hafva kommit öfverens härom

Digitized by Google

att störta sig i enahanda villfarelser. De samma sophismata eller förnuftssvek som hafva narrat större delen af de gamla, narra ock större delen af de nya, ty fast hvar och en tid plägar hafva sina särdeles sätt att fara vill, så är dock hufvudorsaken och de allmännaste bedrägerier alltid de samma och de samma.»

Rydelius' världsåskådning var strängt idealistisk. Han ansåg i synnerhet den villfarelse i filosofien farlig, genom hvilken råmärket mellan kropp och anda borttogs och andarnes varelse nekades; därigenom sattes hela förnuftsvärket i mörker och tvifvel, däraf åstadkoms misströstan om all sanning, och detta var ock orsaken till dygdelärans fördärf. Mest originell anses Rydelius vara på psykologiens område, där man särskildt framhållit såsom egendomlig och förebådande nya åsikter hans teori om »sensus intimus», ett inre sinne, ett högre själfmedvetande, en innerlig samkänsla, genom hvilken själen på en gång förnimmer sig själf och hela det kroppsliga lifvet.

Anders Rydelius.
(Efter porträtt å Gripsholm af Kastman.)

Äfven såsom teolog yrkade Rydelius på forskningens frihet och den vetenskapliga kritikens rätt mot dogmatismen, men bekämpar rationalismens ingrepp i troslifvet; han uppträder ifrigt mot de pietistiska rörelserna och var en af dem, som gåfvo den Dippelianska sektrörelsen banesåret. Han yttrade till sitt prästerskap: »Det är vår egen skuld om vi låta oss öfverrumpla med otrons vapen; vi sofva och låta ovännen så sitt ogräs i hvetet. Låt oss behålla tron i ett godt samvete, men därjämte i ett ständigt vaket och klart medvetande. Fanatismens kvalmiga hetta är icke bättre än indifferentismens isiga lugn.» Och på samma gång han uttalade ogillandet af att genom äfventyrliga, olagliga och till separatism ledande åtgärder söka sprida gudak-

Digitized by Google

tighet, manade han ock sitt prästerskap att ej upprycka den goda säden med ogräset. Å båda sidor gällde »ne quid nimis».

Rydelius ägde i högsta grad det man kallar naturligt »bon sens», hvilket ju icke är en själfskrifven egenskap hos de lärde, och denna goda egenskap gjorde honom till en man, i hvars skola tidens skriftställare kunde lära sunda och från tomma lärdomsgriller frigjorda tankar. Rydelius' mest karaktäristiska egenskap är — har det sagts — häfdandet af sundt, klart lefvande vett gentemot mörk skolvisdom. Han lyckades hålla sig fri från pedanteri, äfven då han fördjupade sig i svåra undersökningar; han hatade skolastikernas förskämda metafysik, som han nämnde »en drottning i trasor», ty han var i de mest abstrakta ämnen så enkel och klar, att en senare tid med dess mera klyftiga framställningar stundom ville sätta ifråga »om det man läste var filosofi». Det var också ur »Förnuftsöfningarnas» skola, som Dalins Argus framgick och detta ej blott hvad rörde innehåll, utan äfven i fråga om framställningssätt. Dock är Rydelius' latinska prosa ojämförligt öfverlägsen hans svenska. Den senare förhåller sig — yttrar hans minnestecknare P. G. Ahnfelt — till den förra som barnets tungomål till den åldrige vises. Men äfven hans bruk af modersmålet förtjänar högt erkännande; ingen har före honom förstått att så böja svenska språket till uttryck för filosofiska tankar. Hans bilder äro ofta mycket drastiska, såsom då han säger förnuftet hafva många tjänare och tjänarinnor, däribland de fem »utvärtes kunskaparne» samt de båda omistliga kammarpigorna »imaginatio» och »memoria» (inbillningskraft och minne), som hålla till i förnuftets kammare hjärnan, och skattmästarinnan »intelligentia», som har nyckeln till den guldgrufva där själen förvarar sina dyrbara metaller: de medfödda sensationerna. En annan inre »sensus» är »bon sens», men den är tyvärr så sömnig, att han aldrig af sig själf kan vakna eller af förnuftet uppväckas, om han ej får pisk!

Rydelius var äfven vittert intresserad.

Poesien, yttrar han, brukades visserligen mera för lust än för nyttans skull, och en lärd kunde väl göra alla sina förrättningar, utan att vara poet, men vishetens slott borde dock icke vara utan en så ståtlig prydnad som poesien vore. Detta sköna värktyg skulle dock brukas till dygdens prydande och ej till odygdens, som nog prunkade och smyckade sig själf; ej häller till osanningens befordran eller till att upptända köttsliga begär.

Själf odlade han, som ofvan nämndt, äfven diktning och är en bland öfvergångstidens mest anmärkningsvärda skalder. Äfven andra kunna dock nämnas.

Digitized by Google

Wilhelm Kruse (född 1674, † 1739), en skicklig och dugande landtmätare i Västergötland, af hvars hand man har en del för denna tid förträffliga kartor, sysslade flitigt med poesi. Om han än icke tillhör de särskildt gudabegåfvade skalderna, har han dock efterlämnat en del icke alltför oäfna alster, särskildt på visdiktningens område; — han var författare af andliga, patriotiskt politiska, satiriska och ekonomiska dikter.

Såsom patriotisk sångare framträder Kruse med flere visor redan under krigstiden; exempelvis vann en visa, *Våra fäder gingo på fast de fingo stötar,* en stor popularitet som »skillingstryck» och bevarade sig under halftannat århundrade. Så har ock en del af hans religiösa dikter erhållit stor spridning, t. ex. en böndagsvisa från 1714, en påskdagspsalm från 1726 o. a.

Esomoftast framkallade tidens förhållanden och enstaka tilldragelser — särskildt om de rörde Göteborg — hans lyras alster; så när han 1709 i *Göteborgs tröst* beskrifver landets allmänna nöd, eller när han besjunger Göteborgs hundra års jubileum, eller vid Karl XII:s död tolkade *Sveriges bittre tårar, då Landzens vårdande Fader alldeles saknades,* eller då han väckte stort uppseende med sitt *Eldsbref om Göteborgs olycka* 1721, hvilket framkallade en del motskrifter eller då han i *Ofrids minne* besjöng freden, men varnade mot att alltför yrt glädja sig däråt. En skarpare polemik vållade dock hans år 1723 offentliggjorda satiriska stridsdikt med anledning af biskop Svedbergs bref om den s. k. »klockaresynen» i Skara, hvilken dikt framkallade ett af frihetstidens första »versekrig»; däri deltogo, utom Kruse, män som Olof Kolmodin och biskop Svedberg själf. I denna dikt framträder den satiriska ådran hos Kruse, som äfven yppar sig i andra hans dikter, vare sig det gäller att skämta med prästerskapet,* med de nya moderna eller med dryckenskapslasten.

Under det Kruses visor, särskildt de patriotiska, slogo an i de bredare lagren, torde mera »bildade» läsare funnit större behag i hans nationalekonomiska poesi. I skäligen prosaiska verser uppträder han nämligen som förespråkare för Alströmers djärfva planer (*Alingsås Manufacturiesköld* och — framför allt — den omtyckta partidikten *Tankar om landshjälp*).

En annan författare, som närmast är att räkna till denna öfvergångstid, är Kruses motståndare under klockaresynsfäjden, den såsom religiös skald högt uppburne **Olof Kolmodin** (född 1690, prost i Skara stift, † 1753). Hans diktsamling »*Andelig Dufworöst*», i hvilken han 1734 samlat sina redan förut till god del kända religiösa dikter, blef en vida spridd bok öfver hela Sverige; ett helt folk — har det sagts — valde honom till själasörjare. Öfver denna hans diktning hvilar en ren och from anda, men med dess originalitet står det icke så helt till. Mer än hälften af sångerna i Dufvoröst äro öfversättningar från B. Schmolcks, en flitig tysk psalmdiktares, »Heilige Flammen der himmlisch gesinten Seele» och »Des andächtigen Herzens Schmuck und Asche». Tre af Kolmodins psalmer hafva gifvit anledning till psalmer i n. v. psalmboken (170, 241, 366), dock delvis till oigenkänlighet omskrifna.

Kolmodin skref äfven en *Biblisk kvinnospegel* (1732, 1750), i hvilken han halft episkt, halft didaktiskt tecknade bibelns kvinnokaraktärer genom en följd monologer; hans lärodikt är emellertid »prosaisk husmanskost», här och hvar — egendomligt nog — med en betänkligt frivol krydda, i det författaren med förkärlek dröjer vid de vällustiga detaljer, hvartill ämnet kan gifva anledning. Skildringen lider ofta af anakronismer och är i det hela rätt klumpig.

* Osäkert är, om han är förf. till en äfven Dalin tillskrifven satir mot prästerne.

Digitized by Google

Af ett annat skaplynne är en tredje skald från denna tid, den franskt bildade, kvicke fritänkaren **Karl Gustaf Cederhielm.** Han var född 1694, hofjunkare och kammarherre. År 1718 tillhörde han den holsteinska arfföljdens afgjorde anhängare, och då tronföljden bestämts i strid mot hans partis önskningar, gick han öfver i hertigens af Holstein tjänst och blef holsteinsk minister i Paris. Han förde ett slösaktigt lefnadssätt och blef redan 1724 insatt för skuld på bysättningshäktet i Châtelet, där han hade så godt som fast bostad till sin död 1740. Han författade här bl. a. korrespondenser till främmande hof om pariserförhållanden, hvarom han mottog meddelanden af de talrika besökande, hvilka esomoftast hälsade på den intelligente och spirituelle svenske gäldstugufången. Cederhielm skref både svenska och franska — bl. a. skämtsamma franska dikter på gamla psalmmelodier. Såsom svensk litteratör är han mest bekant genom ett af sina epigram — ett af de kvickaste och uddigaste, som finnas skrifna på svenska. Det tillkom strax efter konung Fredriks kröning och löd:

»Hvar i sin period den högsta punkten sett,
Plär åter strax därpå sitt förra intet röna.
Kung *Karl* vi nyss begrof, kung *Fredrik* nu vi kröna.
Så har vårt svenska ur nu gått från XII till I.»

Han tolkade också från franskan en kvick »Kärleksbalk». Då Dalin besökte honom å Châtelet, fördes dem emellan en filosofisk moralisk diskussion på vers. Cederhielm, som stod under inflytande af de moderna engelska filosoferna, utvecklade på alexandrinsk vers deras teorier om egennyttan (»egennitet») såsom den naturliga driffjädern till dygd och moral, hvilka endast voro grundade på hänsyn till det egna välbefinnandet, under det Dalin såsom Rydelius' lärjunge häfdade, likaledes på alexandriner, mera idealt läran om dygden för dess egen skull. Detta versekrig följdes af en mera handgriplig knytnäfsfäjd mellan de båda skalderna på själfva Châtelet, en fäjd som nära nog urartat till duell. — Cederhielm — en man med politiska, litterära, filosofiska intressen — var otvifvelaktigt en af de förste, om ej den förste svensken, som visade sig påvärkad af den engelsk-franska upplysningens vänsterflygel.

Bland andre skalder från denna öfvergångstid må nämnas den tidigt bortgångne, begåfvade **Johan Risell** (f. 1697, † 1724), af hvars hand man äger åtskilliga smärre dikter, däribland en sång öfver Karl XII:s död, en skildring af »en soldat», »*Ett stadigt sinne*» m. fl.

Ur »Andelig dufworöst» af Olof Kolmodin.

Digitized by Google

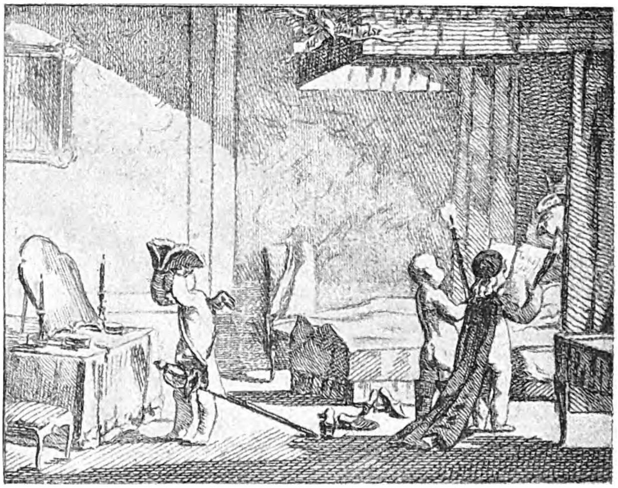

Ur Olof v. Dalins skrifter, 1782 års upplaga.

Olof Dalin

betecknar den nya tidens egentliga genombrott. Han är den, som bäst företräder svensk litteratur under årtiondena närmast före och vid seklets midt.

Vid några och tjugu års ålder tillkämpade han sig med en ungdomsbragd den snabbaste litterära framgång någon svensk författare haft och framträder ögonblickligen såsom tidens ledande skriftställare. Och efter att hafva vunnit denna första seger såsom populär veckoskriftförfattare, befäster han sin ställning såsom lyrisk skald, dramatiker, epiker, satiriker och historiker. På alla områden står han i främsta ledet.

Dalins ungdom och äldre diktning.

Olof Dalin var prästson från Halland, född år 1708 i Vinbergs prästgård. Tidigt faderlös erhöll han i sin styffar, prosten Bökman sin förste handledare, kom vid tretton års ålder till Lund, där han vistades åren 1721—1727.

Här vardt *Anders Rydelius* hans lärare. Bättre ledare kunde han svårligen få, än denne man, som stod på höjden af sin tids bildning och som, med ögat öppet för betydelsen af vetandets spridande, själf framträdt som populär vetenskaplig författare. Han har utöfvat ett bestämmande inflytande på Dalins andliga läggning, liksom också Dalin själf senare rekommenderade läsningen af hans »förnuftsöfningar» åt enhvar, som ville blifva skald. Det var ingen tillfällighet, att Dalin utgick ur den mans skola, som var en af de förste, hvilka

Digitized by Google

begagnade modersmålet i vetenskapliga ämnen. Rydelius var ock den, som ledde den unge Dalins första lärospån som poet. Tidigt lämnade Dalin akademien; vid nitton års ålder kom han, på Rydelius' förord, till Stockholm såsom informator för kammarrådet Rålambs söner, och om än ursprungligen vistelsen i hufvudstaden blott var ämnad att vara tillfällig, räckte den likväl för lifvet. För Dalins ställning såsom svenska litteraturens nyskapare vardt tvifvelsutan denna förändring i lefnadsförhållanden af genomgripande vikt. Aldra minst hade han, därest han kvarstannat vid Lunds universitet såsom akademisk lärare, kunnat varda den folklige skriftställare, som bröt nya banor för vår press, vår sköna prosa, vårt drama. Det gällde om honom, hvad han själf yttrar om sin föregångare som satiriker, Triewald, »de ädelstenar, ett ungt snille samlar vid akademien kunna sällan nyttjas, förrän de slipas genom någon öfning af världen, genom egen erfarenhet och ädla umgängen.»

En dylik beröring med världen och ädla umgängen kom nu den unge Lundastudenten till del. Han begagnade den för sin personliga utveckling. Litteraturen lockade honom, dels för sin egen skull, dels tvifvelsutan såsom häfstång för hans fortkomst på ämbetsmannabanan.

Dalins tidigaste poem äro närmast ätteläggar af den efter-Stjernhjelmska riktningen.* Så exempelvis *Sagan om ängen* på rimmade hexametrar, i hvilken Dalin satiriserar de fyra stånden, som han låter framträda på ängen under bilden af fyra djur: hästen, oxen, geten och svinet; bland hans ungdomsdiktning, om än möjligen från ett något senare skede, är ock att märka ett på sin tid mycket populärt poem: *Tankar öfver Guds försyn*, däri han behandlar världens elände och Guds godhet; dess anslag lyder:

Förblindade värld
Hvart rasar din färd?
I villsamma fält,
I brusande strömmar
Hvem har er så ställt?
Skall folk och natur
Gå fritt utan tömmar
Som villaste djur?

Dessutom var Dalin redan tidigt anlitad som tillfällighetsskald. Särskildt diktade han festkväden i en fosterländsk orden af unge adelsmän, (framtida »hattar»), *Avazu* och *Wallasis*, som bildats på nyåret 1732. Han var denna ordens ende ofrälse medlem. Man behöfde hans skickliga penna och den ofrälse ordensledamoten sympatiserar i dessa dikter helt och hållet med adeln. Detta åskådningssätt förblef han äfven framdeles trogen.

År 1731 hade han inskrifvit sig såsom e. o. kanslist i riksarkivet, år 1732 i kanslikollegiet.

---

* Ett par dikter *Nya tiden i Sverige*, som gisslar fåfängan, titelsjukan m. m. och *Torsdagspegel för vördiga gäckar* eller »Hvarför är allt förvändt i kaos och andelig villa» på rimmade hexametrar antagas äfven vara ungdomspoem af Dalin. De hafva af Hammarskiöld sammanslagits till en dikt under titeln *Tidens seder* och tillskrifvits *Stjernhjelm*, hvilket säkert är orätt. Med mera skäl har den senare antagits vara af *Wilhelm Kruse*.

Digitized by Google

Argus. Det var i slutet af det sistnämda året, 1732 han började det vittra företag, som skulle ställa honom i främsta ledet af svenska skriftställare för alla tider, tidskriften **Then Swänska Argus.** Mönstret härför var, som ofvan nämndt, i främsta rummet hämtadt från England, där Steele och Addison genom The Tatler och The Spectator grundlagt en litteraturgren, som vunnit sådan efterföljd, att i England ensamt åren 1709—1732 utgåfvos åttio moraliska tidskrifter och i Tyskland från 1713—1732 trettiosex, hvilka sedan fingo efterföljare till ett antal af ej mindre än 500; äfven i Frankrike förekomma talrika sådana bl. a. af Marivaux. Dessa veckoskrifters stora direkta och indirekta betydelse kan näppeligen öfverskattas. Deras värde är lika mycket samhälleligt, som litterärt; de utgjorde — kan man säga — bryggan från vetenskapsmannens studerkammare till borgarens hem. Hade den föregående tidens »lärde» skriftställare föraktat att meddela sig med en större allmänhet och därföre också företrädesvis begagnat romarnes tungomål, så blefvo dessa tidskrifter kanaler, genom hvilka — för att tala med Addison själf — »filosofien fördes ut ur biblioteken, skolorna och kollegierna till sällskap och församlingar, till tebord och kaffehus». Det var framför allt genom det liffulla och omväxlande behandlingssättet, ofta i novellistisk form, som dessa skrifter vunno insteg i kretsar, de där förut försmått läsning af annan art än den religiösa.

Dalin vid 17 års ålder.
Porträtt, måladt af hans broder (i Vinhems kyrka).

Knappast af mindre betydelse för Dalin än de engelske tidskriftsförfattarne var en fransk författare, Theophrastus' franske tolkare och efterföljare **La Bruyère** († 1696), hvars karaktärsteckningar och spirituella skildringar af tidens seder och typer utan tvifvel hade utgjort en rik källa äfven för Dalins engelska förebilder, liksom i det hela taget såväl utländsk som svensk sedeskildring under detta tidehvarf väsentligen bottnar i La Bruyères »Caractères» (1688), detta verk, som säger sig icke vilja täfla vare sig med Descartes' sublima »Pensées» eller La Rochefoucaulds djup-

Digitized by Google

sinniga och skarpa »Maximes», utan »vilja göra människan förnuftig på enkla och allmänna vägar» och som på sätt och vis är det första moderna arbete som vet framställa »moralen» på ett konstnärligt sätt, särskildt genom att skildra olika karaktärstyper.

Dalins Argus hade emellertid icke varit alldeles utan föregångare äfven på svensk botten. Frånsedt en författare under föregående århundrade, Olof Svensson Lemvik, hvars moraliskt satiriska karaktärsskildringar äga en viss släktskap med denna riktning, hafva vi att observera *Sedolärande Mercurius*, hvilken utgafs från Juni 1730 till Oktober 1731 af Carl Carlsson med biträde af brodren Edvard Carlson (adlade Carleson).* Denna tidskrift bestod till största delen af öfversatta uppsatser (ur Spectator, Patriot, Tatler o. a.), mest af rent sedolärande halt; dessutom rymdes dock äfven här en del mera själfständiga nationalekonomiska uppsatser, i hvilka förf. gör sig till målsman för de utprägladt merkantilistiska åtgärder i afseende å manufakturerna, som det under bildning varande hattpartiet kräfde. Dessa artiklar, som företrädesvis förekomma i de två senaste delarne, äro hållna i lifligare stil än de sedolärande uppsatserna, där framställningen är ovig och tung, och de äro af ett särskildt intresse såsom de första exemplen på i egentlig mening politiska tidskriftsartiklar i Sverige. Stundom voro »moralerna» versifierade.

Sedolärande Mercurius, som upphörde 1731, torde utan tvifvel hafva stärkt Dalins redan i Lund yppade afsikt att utgifva en tidskrift i stil med de engelska mönstren, och han torde härtill uppmuntrats dels af sina gynnare Konrad Ribbing och Rålamb, dels af utgifvaren af Sedolärande Mercurius, Carl Carlsson, tillsammans med hvilken han tjänstgjorde i kansliet, och som uppgifves hafva varit den, som förmedlat den anonyme Dalins förbindelse med boktryckaren.

Så utkom i December 1732 det första numret af *Then Swänska Argus*, hos boktryckaren Benjamin Schneider. Detta var icke det namn Dalin själf ursprungligen tillärnat tidskriften. I Dalins handskrift (ännu befintlig å k. Biblioteket) bär det första numret titeln »*Samling af fria tankar från Utopia*», som dock i andra numret utbytts mot »*Frispråkaren*», (jämför »*The Tatler*»), och ännu tredje numret, som var skrifvet innan det första utkom, har i handskriften namnet »*Den Sanne Frispråkaren*», men på Censors tillrådan

* *Carl Carlsson* född 1703, sekreterare i kanslikollegiet, slutligen statssekreterare † 1761; känd äfven som utgifvare af en svensk antologi samt af en ekonomisk tidskrift »Hushållsråd». — *Edvard Carlsson*, född 1704 † 1767 såsom president i kommerskollegiet.

Digitized by Google

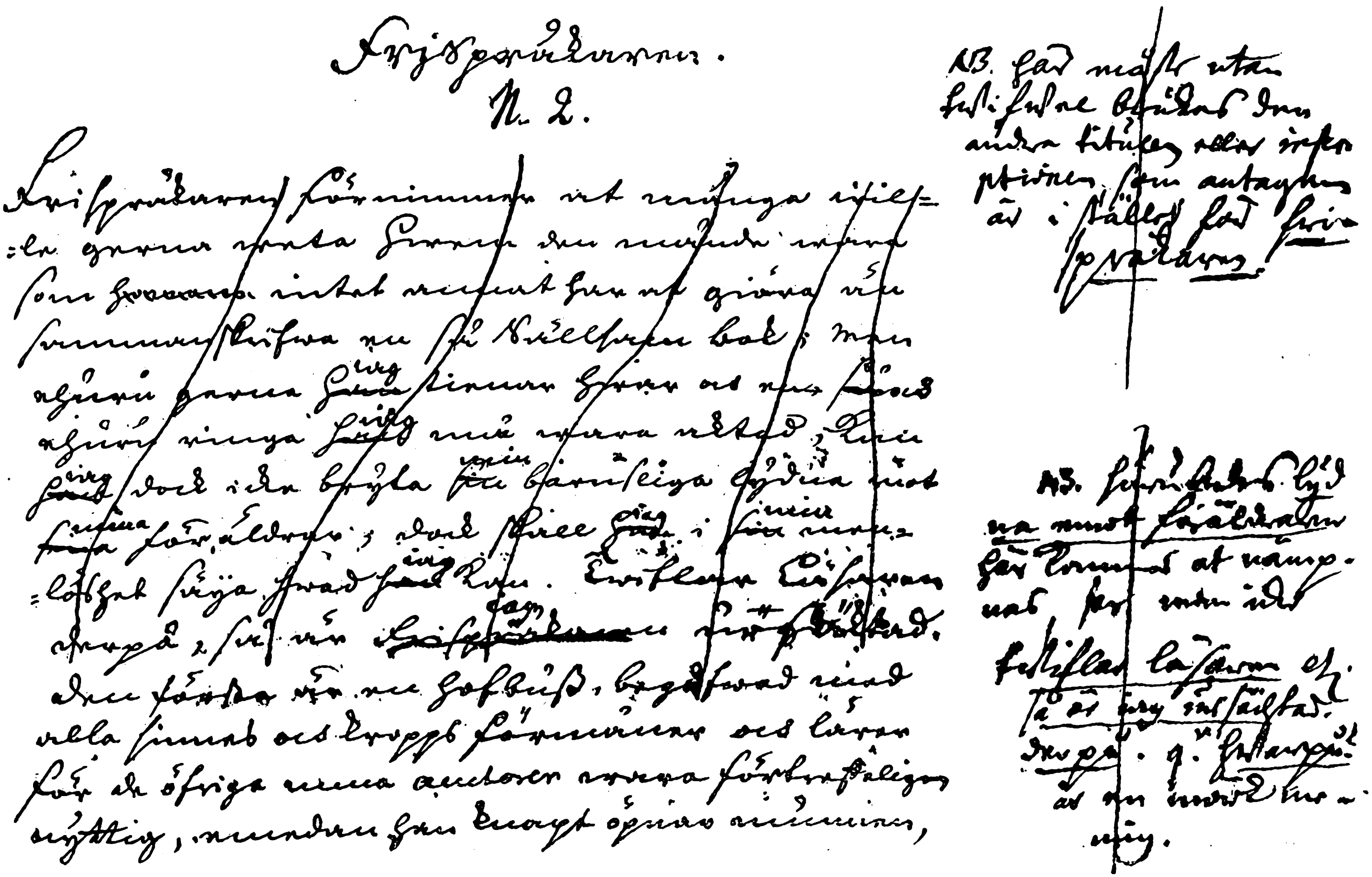

Ett stycke af Argus' manuskript med censorns rättelser i margen.

Digitized by Google

Then Swänska ARGUS

N:o II.

Hæc alii ſex & plures une conclamant ore. Juvenalis.

STOCKHOLM,

Tryckt hos Benjamin Gottlieb Schneider.
1732.

Faksimile af de fyra första sidorna å andra numret af »Then Swänska Argus».

(Efter original i Kongl. Biblioteket.)

Digitized by Google

MIn Läsare, din nyfikenhet at weta uphofsmannen til de i Gazetten utlofwade Papper, under namn af den Swänska Argus, förbinder mig ingalunda at uptäcka mig närmare för dig. Icke desto mindre wil jag intet aldeles lämna dig i owißhet om deße Arkens härkomst, på det du intet må hafwa någon owärdig Auctor mißtänckt derföre, dem til nachdel och Förläggaren til skada.

Sedan några redeliga och wälsinnade Män funnit för det allmänna bästa helt nödigt och nyttigt at, genom allmänna skriffter, föreställa hwar och en sådane saker som ingen bör försumma at täncka vppå, hafwa de beslutit at twänne gånger om weckan sammanträda, då de meddela hwarannan sine tankar, som sedan vpteknas och til trycket befordras.

Ledamöterne af detta sällskapet äro följande:

DEn första är en Hofbuß, begåfwad med alla sinnes och kropps förmåner och lä-

rer

rer för de öfriga mina Auctorer wara förtreffeligen nyttig, emedan han knapt öpnar munnen, förrän alla lyßna effter i hwad Planet wij bo, om jorden skall flyttas åt Jupiter, eller om Venus skall tråda oß närmare; Dock når orden komma fram, äro de fulla med skiäl och förnufft, så at han är af alla älskad. Han har hafft en god upfostran och tilbrackt all sin tid i Hof, der han hafft tilfälle at giöra sig om det lefwernets beskaffenhet noga underrättad. Han wet huru man skall omgås med stora Herrar, huru man på sina fingrar bör weta deras swaga och styrcka; huru slipprige steg en Hofman har at gå, huru många försåt ställas för en favorit, huru oroligt det är, at bibehålla gunst, huru mörckt och obekant en intrigue plägar spelas, huru man bör syffta på ett, men mena ett annat, hwad försichtighet man i all ting bör bruka, hwad Ministeren har at innebära med mera. Han känner Fruentimmer så noga, som någon menniskia och har deras wåldsammaste passioner målade i sitt sinne, så at de icke med sminck eller utklädningar kunna döllia sig för hans ögon; kan således wäl omgås med dem utan at råka i fahra. I öfrigit är han wäl wäxt, har liflig hy, stora blå ögon, skön näsa och blodröda läppor.

 På

Påshans ben tyckes mig at han måtte heta Ehrenmenüet. Fåfengt skulle jag säija hwad kläder han har, ty de äro underkastade en beständig obeständighet och sällan like. Men som detta allenast är en wana af föga effterfölgd, när yppighetz förordningen blir effterlefwad, så giör det intet til saken hos en förnufftig man, hwilken jag redan nästan så myket känner, at jag altid wågar säija ut hwad han talar.

Den andra är en Soldat; Som tyckes heta Hiertskott. Spak som ett Lam, och grym som ett Lejon. Fromhet och tapperhet äro hans Swenska lösen. Af Sagorne finner man, at han liknar många de gamla Swenska, och at hans förfäders blod lefwer i hans ådror, fast han icke skryter deraf, at han drager Fädernet af Ulfwet och Mödernet af Dufwor. Han är en riker Man, som nu tagit afskied och skiöter mera om at hushålla på sin gård, än at kriga. Med plogen ritar han nu bättre ut sin förtienst. I tiugo åhr har han följt kriget, hwarest han wijst at han hafft hierta i bröstet; Nijt för sitt fädernesland och försiktighet i sina wärf. Han wet at tala om Soldat lefwernets beswärligheter, och förargar sig öfwer de oförsöktas näswishet och falska bravourer, gifwandes altid, när tilfälle yppar sig, åth unga Soldater, gamla beröfwade reglor, hwareffter de kunna lämpa sit martialiske lefwerne, om de willia.

Den Tredie är en lärd Man, af hwilkens Physionomie jag kan dömma, at han heter Hiernbrott. En löylig Person at påsee, ty Peruquen sitter mäst på sned och kläderne i owårdsamhet, men du skall aldrig tro, min Läsare, hwad witterhet som bor i det magra hufwud.

När

Then Swänska ARGUS, N:o I.

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci. Horatius.

STOCKHOLM,
Tryckt hos Benjamin Gottlieb Schneider.

Argus' första nummer (titelblad).

Digitized by Google

antogs i stället Argusnamnet, hvilket Dalin föreslagit såsom alternativ. Argus utkom anonymt. Med undantag af några få förtrogne kände ingen, ej ens boktryckaren eller censorn, hvem författaren af Argus var; gissningarna togo många riktningar. Man trodde, att Argus utgjorde ett akrostikon af namnen på fem medarbetare bland de lärdaste och vittraste män i landet, men ingen gissade på den 24-årige e. o. kanslisten. Äfven sedan denne blifvit känd, ville man göra gällande, att han mest varit hopfogare af hvad höge herrar inom hattpartiet lämnat honom. Tidskriften väckte ett oerhördt uppseende; öfver allt mottogs med förtjusning dessa kvartblad, som med dittills ospord kvickhet och esprit gisslade laster och begabbade löjligheter. En mansålder senare yttrar Olof Celsius: »ännu minnas de flesta af oss med hvad väntan vi längtade efter den vanliga dagen, på hvilken dessa arken blefvo utlämnade, och huru vi företogo oss deras läsande, liksom då man går till bords med en hungrig mage. Ingen auktor har intill denna dag i detta riket haft en dylik lycka.»

Tidningen var efter dåtidens förhållanden mycket spridd. Schneider omtalar, att han hade inemot 500 prenumeranter, hvartill kommo lösnummerköpare.

Hvad angår Argus hållning är den i det stora hela en juste milieu ståndpunkt emellan olika ytterligheter. Hans program var att liksom »skämtvis» undervisa folk om dygden. »En nakot sanning hyser man i sopvrån, men åtlöjet tager människan på sitt svaga.» »Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci», lyder mottot på det första Argusnumret.

I sin religiösa åskådning var Argus icke egentligen rättrogen i den gamla tidens mening; han vänder sig snarast emot den sträfva ortodoxien och till förmån för att människan redan i ungdomen fritt bör få bruka sitt förnuft äfven i dessa ting och icke pressas in i blind auktoritetstro; ty ju mer förnuftet uppodlas och vänjes att draga sina slut, ju mer erkänner det Guds uppenbarade vilja, som väl förlikes med vårt naturliga ljus. Han uppträder emot fördomar, vidskepelse och skrock; förklarar att »i kyrkliga ting är världslig arm okallad apostel» och försvarar en rätt religionsfrihet, om han än icke blundar för sekternas ytterligheter.

I politiskt afseende inskränker sig Argus till mera allmänna reflexioner; med undantag af att han i de politiskt ekonomiska frågorna hyllar samma åsikt om uppmuntrande af fabriksväsendet äfven med öfverdrifvet stora kostnader, som Sedolärande Mercurius uttalat, och att han synes hysa sympati för den yngre adeln, kan man icke egentligen anse veckoskriften bära någon starkare politisk

Digitized by Google

färg. Några reflexioner om utrikespolitiken blefvo af kanslikollegiet förbjudna. I öfrigt för Argus fredspolitikens talan och varnar mot partisplit, hvadan man egentligen icke kan säga att den var något organ för den gryende oppositionella hattpolitiken; de artiklar som skulle kunna tolkas såsom angrepp på den rådande styrelsen äro snarare af moralisk än politisk art, hvadan Archenholtz' påstående, att Argus såsom oppositionens organ bidrog att bibringa folk en hop elaka begrepp om regeringssättet icke är träffande. Däremot hade han skäl för sin beskyllning, att författaren aldrig glömde att med osmakligt smicker omtala de kungliga.

De ämnen Argus väljer äro af skiftande art. I början riktar han sin uppmärksamhet på rent moraliska fel och laster, sådana som vanligen voro föremål för de moralsatiriska skriftställarnes behandling; men dessutom är det tidslyten och svagheter, »dårskaper och mellanlaster» hos båda könen, som hans satir företrädesvis gisslar, och hvari han äger sin styrka, exempelvis flärd och yppighet, som de förbättrade ekonomiska förhållandena medfört; »petitmaitren» och »pedanten» äro tvänne motsatser, som han med förkärlek skildrar; i synnerhet den förre framställes i liffulla färger och rikligt con amore:

Petitmaitren är ett tvåfota djur, skapadt som en människa, uppfostradt som en knähund, oläraktigt som en skifting, utstofferadt som en docka, ansedd af förnuftigt folk som en narr, af narrar som en hurtig person. Petitmaitren bör hälst ha varit i Paris ty

Man kan ju i Paris de Ädla Seder köpa,
Der har han lärt sitt Guld i skönhets Deglar stöpa.

Han stiger upp vid nio- eller tiotiden, äter sin läckra frukost, kläder sig framför ett par speglar till klockan 12, gapar på Riddarhustorget till klockan 1, resonnerar utan sammanhang med dem han möter, spisar sin middag, hvarvid han fråssar mer än han behöfver, dricker sedan kaffe och slankar omkring i vagn på visiter o. s. v., till dess han stannar kl. 6 vid ett spelbord eller dansar bort sin afton, äter sin aftonmåltid kl. 11 eller 12 och går i säng vid 1-tiden, för att nästa dag börja samma lefverne.

När han kommer i ett kafé, Guillemots t. ex., så vräker han sig vårdslöst i bänken, lägger benen på bordet, och begär en tass kaffe, berättar för kamrater och bekanta, huru han är i nåd hos en stor herre, svärjer rätt snällt, skryter öfver sin skicklighet i jagt och dans, ridt och fäktning, och än mera öfver sina små »amourer» med lätta kvinfolk. Glad är han när han råkar någon spegel, då skådar han sig än i bröstet, än på fötterna, än i synen, än i hufvudet. Något nyttigt tar han sig aldrig för och går han i kyrkan, är det för att växla blickar med någon kokett. Att allvarligt bereda sig till sin framtida syssla faller honom icke in, och när han hör någon beklaga sig öfver att han fått en tjänst, hvartill han icke nödigt förberedt sig, utropar han: »Det har varit en vurm, har man nånsin hört så fantastiskt! Tänk hvilken högtid att förestå en tjänst! Om det vore jag, så skulle hela världen få spotta mig i synen, om jag beklagade mig öfver annat än att jag inte avancerade mer.»

Digitized by Google

I afseende på lärdomspedanteriet visar Dalin, som ju jämförelsevis tidigt lämnat akademien, en ganska skarp blick för det för långt drifna »lärda» viktigmakeriet, de hätska striderna om vetenskapliga bagateller, den onyttiga minneskunskapen o. d.; och han är mäkta vred på den lärdom, som icke länder till gagn i världen; om det uppväxande släktets uppfostran uttalar han sig ofta och med värme och utvecklar här jämförelsevis moderna åskådningssätt; för missbruken i ämbetsmannavärlden, som han såg på nära håll, hade han skarpt öga och hvassa ord, särskildt för tjänsteköpen, omsvepsväsendet, titelsjukan; han utmålar vidare felen hos olika klasser; ej minst få prästerskapet och de importerande köpmännen kläda skott. Med entusiastisk vältalighet yttrar sig Argus ofta om modersmålets husbonderätt i Sveriges land, beklagar dess missvårdande och förklarar:

»Ja visst med Svenska ord, will jag de Svenska säga
Båd små och stora fel
Maitresse, Galant, Pedant och Tok båd half och hel
Från Herren till dess Dräng, från Fruen till dess Däga
Sku alla få sin del.»

Argus' betydelse låg icke minst i det förträffliga sätt, hvarpå han löste problemet att skrifva en äkta *svensk* prosa.

Till en början — i första årgången — gör Dalin ett försök att efterhärma de engelske författarne i användandet af en novellistisk ram. Såväl Tatler som Spectator nyttja stående figurer, som äro tecknade med berättarekonst. Dalin gör en ansats till detsamma, men icke häller mer än en ansats, då han inför en hofbuss: herr Ehrenmennuett, en from och tapper krigare: herr Hiertskott, en lärd: herr Hjärnbrott, en jurist: herr Gyllenbalans och en för den inhemska handeln intresserad köpman: herr Patriot, hvilka uppträda såsom Argus' »auktorer» och uttala sig i olika frågor. Dalin saknade dock den gestaltande kraften, som ger dylika figurer ett själfständigt lif; de smakade ej så litet af konstruktion och till följd af den brist på verklighet som utmärkte dem (med undantag för Hjärnbrott, hvilken skepnad Dalin tecknat i sin egen afbild och som därför allt mer träder i förgrunden) blefvo de Dalin slutligen besvärliga, hvadan han först sänder flertalet af dem bort på brunnsresor och mot slutet af första årgången låter typerna taga helt och hållet farväl, hvilket icke länder Argus till skada, ty den andra årgångens artiklar förete i det hela en lifligare stil, raskare grepp och större omväxling. Bland de mest lyckade Argusstyckena äro sådana, i hvilka Dalins berättaregåfvor göra sig gällande, t. ex. ett litet äfventyr om Riksens ständers uppkomst.

Digitized by Google

Dalins förhållanden till sina förebilder, hvartill utom Addison, Steele och La Bruyère äro att räkna, Swift, hvars Gulliver efterbildats i Erik hin Götskes resa, samt Holberg, är ingalunda slafviskt, de direkta lånen äro icke så synnerligen många, men naturligtvis har den 24-årige Dalin tagit starka intryck af utlandets store författare, både i val af ämnen och i behandlingssätt.

Argus rönte i det hela mycken uppmuntran, men hade naturligtvis äfven fiender. Enligt vanligheten med satirer trodde man vissa personer vara åsyftade, och om Dalins författarskap varit kändt, är det sannolikt, att han häraf skulle rönt obehag. Värre voro dock de svårigheter, som mötte vissa uttalanden i allmänna frågor. Censorn Rosenadler var dock såsom ofvan nämnts i det hela särdeles välvillig mot den för honom okände auktorn, afvärjde många slag, som man ärnade Argus och hade åtskillig förtret i kanslikollegiet för de angrepp, som man fann riktade mot religionen, staten och bonos mores, mot »gamla och yngre familjer» och mot tjänstetillsättningar; särskildt talet om gamla och nya adeln vållade att Argus t. o. m. en gång — i Mars 1733 — blef förbjuden af själfva det ämbetsverk, kanslikollgiet, där Dalin tjänstgjorde; ett förbud som dock redan fyra dagar senare på Arvid Horns förslag upphäfdes, enär »en del disapproberat förbudet särdeles de som gjort prenumerationer». Enstaka ark blefvo undertryckta, då de oförsiktigt berörde politiska eller teologiska ämnen. En gång torde rent af censor bistått Dalin med ett nummer i st. f. det indragna.

Argus upphörde att utkomma i December 1734; orsaken var gifvetvis, att Dalin tröttnat vid att så godt som ensam uppehålla en veckoskrift.

»Man snart sagt sörjde öfver hela riket liksom öfver ett besynnerligt dödsfall, då Argus år 1734 kastade sin penna», yttrar Celsius, och oaktadt icke få försök gjordes att upptaga den fällda manteln, var det ingen, som mäktade fylla platsen.*

Just under Argus' sista dagar väcktes inom Riksens ständer frågan om belöning åt »ett kvickt och vittert ämne, som under namn af Argus med sina nyttiga och vackra skrifter gjort sig mycket förtjänt»; riddarhuset beslöt för sin del en hederlig föräring af 600 daler silfvermynt, men då detta ej vann anklang i de andra stånden, beslöto tre stånd (adeln, borgare och bönder) i stället, att »den okände auktorn skulle med anständig befordran ihågkommas, när han sig uppenbarar». Och i en skrifvelse till regeringen uttalade Ständerna sitt förord för »Argus».(!)

År 1737 erhöll också Dalin, tack vare sina skriftställaremeriter, sin första ordinarie befattning, då han med förbigående af mera meriterade blef bibliotekarie vid kungliga biblioteket.

---

* År 1740 utkom som veckoskrift en dansk öfversättning af Argus.

Digitized by Google

Dalins första visor, prosasatirer m. m.

Dalins öfriga författareskap under 1730-talet omfattar arbeten af olika art, dels hans båda dramer, den fornnordiskt-franska tragedien *Brynhilda* och det i Holbergs stil skrifna lustspelet *Den afundsjuke*, om hvilka vi skola tala i samband med den öfriga dramatiken, dels lyrik och prosauppsatser. Hans reflexionslyrik närmar sig lärodikten, så i den vackra minnessången öfver hans gynnare *Konrad Ribbing*, i hvilken han aftecknar bilden af en ädel vis, *en ärlig svensk*, och den stora dikt, som han tillägnade Tessin i dennes egenskap af landtmarskalk vid 1738 års riksdag, under titeln *Tankar öfver oväldigheten*, en hyllning alltså mindre till partimannen och oppositionsmannen Tessin än till den »oväldige» landtmarskalken. Dessa dikter sakna ännu den elegantare form, som hans senare poem äga. Vidare härröra från denna tid hans sällskapspoesi af såväl allvarlig som skämtsam art samt förträffliga visor, stundom i herdekostym och med erotisk eller satirisk anstrykning. Bland dem af hans herdakväden, som afgjordt tillhöra denna tid, äro att nämna två af de bästa, nämligen herdakvädet om *Celadon*, hvilken finner en skatt, bröstar sig däröfver, men som då skatten visar sig vara fyra fyrkar, återfaller till sitt forna intet, hvilken sång var utomordentligt populär på 1730-talet och sjöngs på en välbekant menuettmelodi, som sedan upptogs i Sinclairsvisan; samt visan om *Philemon och Camilla*, ett af Dalins bästa lyriska poem — skrifven till melodien af den gamla värmlandsvisan — som enkelt, varmt, sannt tecknar kärleken. I sin visdiktning så väl nu som senare använder Dalin i stor utsträckning folkviseformen i dess olika slag. En kännare af svensk folkdikt yttrar, att i allsidig blick för folkdiktningens olika former står Dalin ända till vår tid ensam bland svenske skalder.

Några prosauppsatser tillhöra ock 1730-talet. *Tankar öfver kritiker* är icke, som namnet möjligen kunde gifva anledning antaga, någon Dalinsk smaklära, utan snarast ett försvar för den ärliga satiren (»kritik» alltså af moraliska lyten snarare än egentlig litterär kritik), en apologi för Argus; dock förekomma här åtskilliga uttalanden äfven om den ästetiska kritiken med ett och annat för-Thorildiskt tankekorn. I prosasatiren *Arngrim Bersärks förträffliga tankar öfver ett fynd i jorden*, 1739, riktar Dalin ett väl måttadt slag mot fornforskningspedanteriet hos Rudbeckianerna, särskildt assessorn E. J. Björner, hvars »Nordisk hjälteprydnad af gullringar» nyss utkommit. En annan sällsynt lyckad prosasatir var *Brefväxlingen mellan Ragvald Pik och herr Silfverspasserklinga*, där han låter en gammal riddare, som legat i

Digitized by Google

dvala 200 år, brefväxla i 1500-talets danskblandade språk med en 1700-talets petitmaitre, som skrifver hvart annat eller tredje ord franska.

År 1739 företog Dalin en utländsk resa tillsammans med sin förre lärjunge Hans Gustaf Rålamb. Resan gick öfver Danmark, Hamburg, Holland till Paris, dit han anlände på hösten 1739 och där han vistades ett halft år. Tessin, som då var svensk minister där, förde sin unge landsman och Avazubroder in i de fina Pariserkretsarne och Dalin knöt bekantskap i vittra och lärda kretsar framförallt bland historikerna. Han återkom på sommaren 1740 med nya och friska intryck; någon ny riktning inslog icke hans skriftställareskap efter resan, men hans poesi erhöll dock en något elegantare prägel och särskildt synes umgänget med den värld, som födt »les poésies fugitives», framförallt den politiskt satiriska visdikten, hafva lämnat spår efter sig. Dalins resa till Frankrike.

Hans arbeten närmast efter hemkomsten röja en större förfining, särskildt i den yttre formen samt en noggrannare bekantskap med utlandets vitterhet. Diktverk efter hemkomsten.

Aprilverk om vår härliga tid är en af Boileau påverkad satir, i hvilken den satiriska stil, som senare i Kellgrens, Leopolds och fru Lenngrens skrifter firar sina största triumfer, framträder fullrustad; andan är densamma, som i hans äldre satirer, men tonen är finare och lättare. Dikten utgör ett ironiskt framhäfvande af den nya tiden i motsats till den gamla.

Sagan om hästen (1740) framgick ur tidens fosterländska stämning och skildrar Sveriges öden allt från Kalmar-unionens dagar. Sverige framställes under bilden af en häst, den stackars Grålle, hvars olika ryttare beteckna de svenske konungarne, som Dalin här på ett särdeles lyckligt sätt karaktäriserat. I Sagan om hästen är prosabehandlingen än mera frisk och ledig än i Argus' bästa stycken.

I *Svenska Friheten* (1742) ville Dalin skänka svenska litteraturen ett fosterländskt epos i tidens smak. Dikten äger ett icke ringa litteraturhistoriskt intresse och blef för sin tid en fosterländsk tidsdikt så som ingen förut och såsom efter den kanske blott Tegnérs »Svea» varit, tillkommen under liknande förhållanden.

Drottning Ulrikas död bildar utgångspunkten, och dikten inledes med en allegorisk skildring, som är nära befryndad med de samtida allegoriska målningarna. Skalden åkallar Frihetens gudinna, som förföljes af Afundens båda döttrar: Självsvåld och Träldom. Hon omtalar att hon sökt skydd hos drottning Ulrika, hvars hjärta endast klappar för Sverige och dygden. Drottningen uppmanar henne då att tälja de öden friheten genomgått i vårt land, och efter det gudinnan gifvit en öfverblick af sina och Sveriges öden och slutat med några varma ord om Karl den tolfte, nedlägger Ulrika nöjd sin ärfda krona för Frihetens fötter och lämnar spiran åt sin make. Hon går

Digitized by Google

sedan att hvila och drömmer en dröm om oenighetens olycka för ett folk, därvid afgrundsfurstens hof afmålas och Oenigheten skildras såsom den afgrundsande, som bäst vet styrka sin herrskares välde, och hvilken han därför upp-

Titelvignett till Sv. Friheten i 1782 års upplaga af Dalins arbeten.

manar att göra sin flit och fördärfva det folk, som med klok lag förkrossat träldomens pina och enväldets ok och som glädes åt Fredrik och Ulrika. Drottningen vill i drömmen ila sitt folk till hjälp och draga det ur faran, då hon vaknar. Det hela var en dröm! Hon uppmanar nu Svea att väl vårda friheten och se till, att självsvåld icke må rubba hennes trygghet. Äfven Fri-

Digitized by Google

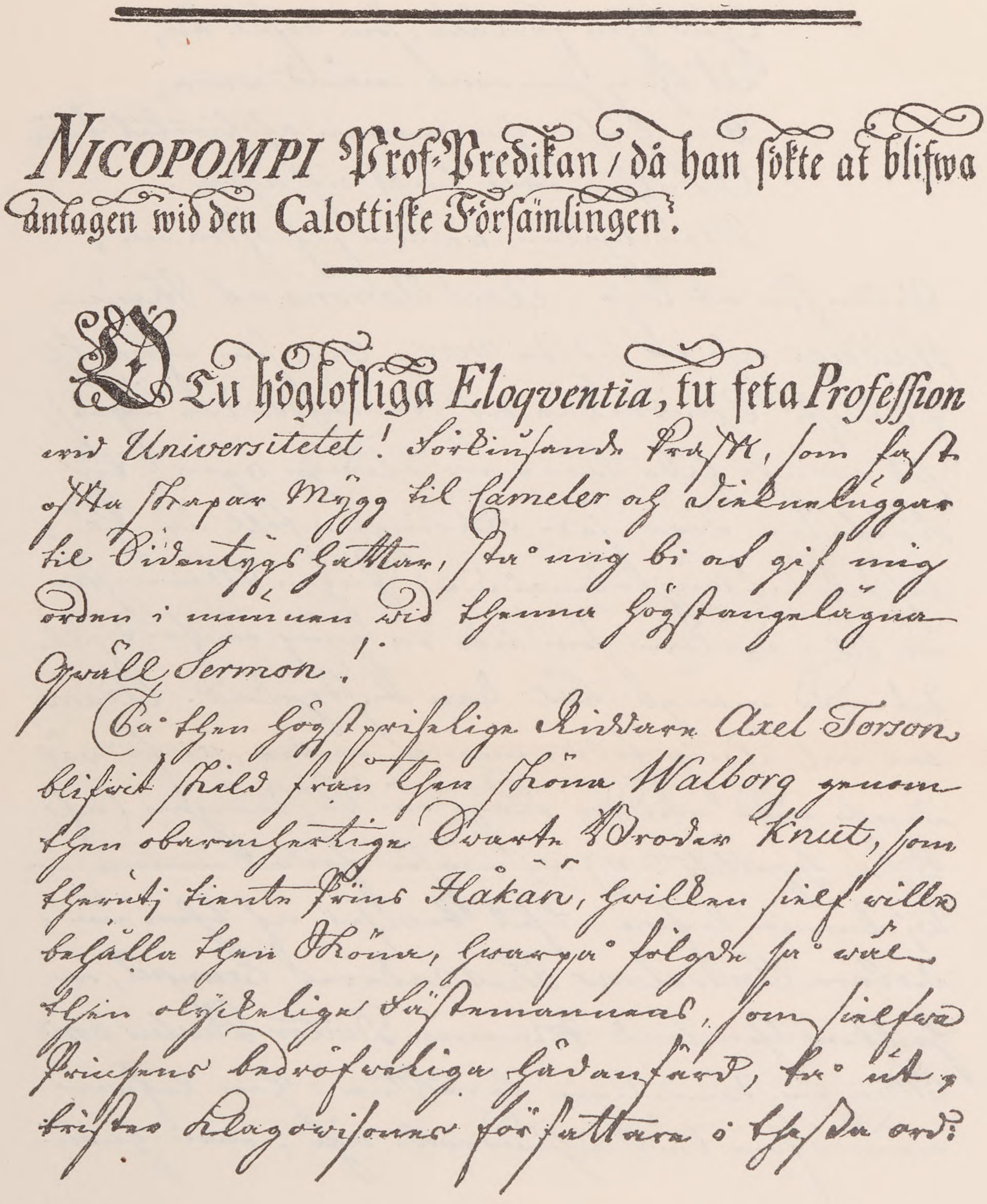

NICOPOMPI Prof-Predikan / då han sökte at blifwa antagen wid den Calottiske Församlingen.

O Tu höglofliga Eloqventia, tu feta Profession wid Universitetet! Förlinsande Präst, som fast offta skrapar Mygg til Cameler och Dikenlöggar til Videntygs Hattar, stå mig bi och gif mig orden i munnen wid thenna högstangelägna Qwäll Sermon!

Tå then högstprisliga Riddarn Axel Torson blifwit skild från then sköna Walborg genom then obarmhertiga Svarte Broder Knut, som thereti tiente Prins Håkan, hwilken siels wille behålla then Sköna, hwarpå följde så wäl then olyckeliga Fästemannen, som sielfwa Prinsens bedröfweliga Hädanfärd, tå utbrister Klagowisonas författare i thessa ord:

Faksimile af första bladet i Dalins kalottpredikningar ur det exemplar, som tillhört Lovisa Ulrika (nu i Kongl. Biblioteket).

Digitized by Google

Digitized by Google

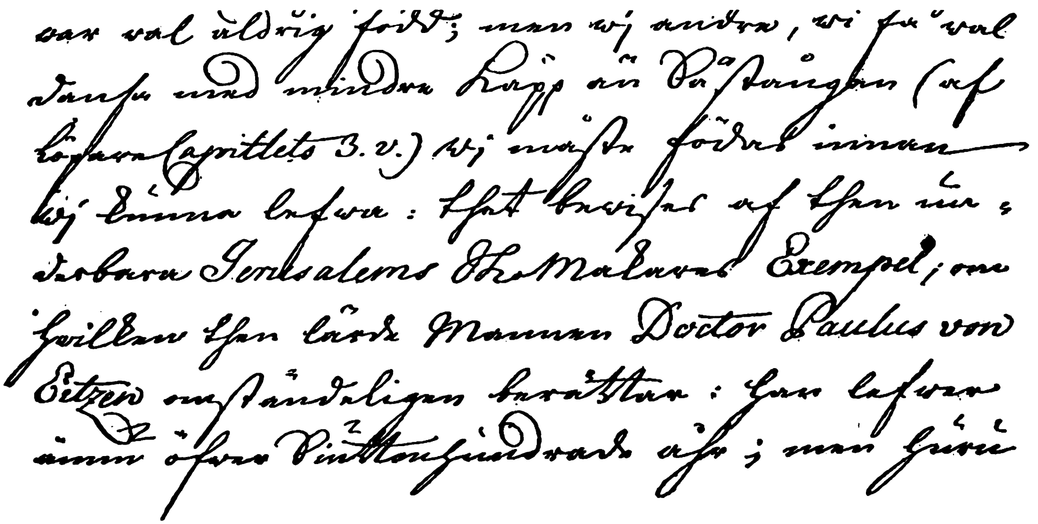
war wäl äldrig födt; men wij andra, wi få wäl
dansa med mindre Kåpp än Båstången (af
Läsarna Capitlets 3. v.) wij måste födas innan
wij kunna lefwa: thet bewijses af then ur-
ärbara Jerusalems Skomakares Exempel; om
hwilken then lärde Mannen Doctor Paulus von
Eitzen omständeligen berättar: han lefwer
ännu öfwer Sjuttonhundrade åhr; men hwi

Gud them förlåte, som orsak är,
At the ej sammans måtte wara,
Som hafwa hwarannan af hiertat kiär
Och älska med tukt och ähra:
Men själen wänder sig offta om.

Orden stå at läsa i Axel Torsons och Skiön Walborgs wisa och sidsta vers: Ord, som öfwer the flitigste Spinrockar och Strumpstickor utpräs-sat många heta tårar ur blödiga ögon; ty kärleken drar, sade Käringen föll ur Hö-lasset (af Ringbokens 5. c.) Ingen Menniska är til i werlden, som icke en gång är född; hwil-ket med många skäl kan bestyrkas. Adam war wäl aldrig född; men wi andra, wi få wäl dansa med mindre kapp än på stången (af Löjare Capitlets 3. v.) Wi måste födas innan wi kunna lefwa: that bewises af then un-derbara Jerusalems Skomakarens Exempel; om hwilken then lärde Mannen Doctor Paulus von Eitzen omständeligen berättar: han lefwer ännu öfwer Siuttonhundrade åhr; men huru

heten inskärper hos Svea några goda råd, i hvilka Dalin utvecklar ett statsrättsligt program af frihetsvänlig, men tillika kungavänlig anda:

Ett folk ger kungen makt sin plikt att myndigt göra;
Ett folk bör gilla lag och kungen den utföra.
Att äska lagens bot, hvar undersåt är fri,
Men all verkställighet bör eneväldig bli
Ej bör ett folk sig in i kungens styrsel blanda,
Om kroppen drifvas skall af enig, myndig anda,
Ej bör ock af en kung försummas laglig makt,
Om dess betjäning ej skall mötas med förakt.

Svenska Friheten är ett allegoriskt-didaktiskt epos i smak med utlandets epik, särskildt kunna inflytanden påvisas från Thomsons Liberty samt i fråga om teckningar af afgrundsfurstens hof från Fénélon (möjligen ock från Milton?). Den är hållen i stolt och kraftig ton, dess alexandriner öfverträffa allt hvad dittills förekommit af svensk versifikation i högre stilen, och dess hela anda och ton utmärker sig för en ädel lyftning. Dikten är en tidsdikt, som särskildt åsyftade de förhållanden, hvilka inträdt efter 1741—42 årens krig. Då man emellertid i vår litteraturhistoria vanligen påstått att detta epos vore »rimmad hattpolitik», har man begått ett misstag; ty dikten är icke påverkad af hattpartiets åskådning och Dalin var vid dess författande knappast längre »hatt».

Däremot torde den meningen hafva skäl för sig att Dalin, då han här utvecklat sitt gamla program från Argus om fördragsamhet partierna emellan och om frihetens vidmakthållande utan inskränkning af konungens makt, velat under en tid af splittring och tvedräkt mellan stånden verka till försoning, särskildt i adelns intresse, i det borgare och bönder då voro synnerligen uppretade mot riddarhuset. Dikten var också betecknande nog tillegnad Ridderskapet och adeln och den kom adeln förträffligt till pass. Det var Dalins önskan att nu undfå riddarhusets förord till adelskap, men ett dylikt förord kom honom icke till del, hvaremot Sekr. Utskottet, som fått uppdrag af Ständerna att på något vis uppmuntra Dalin, föreslog, att han måtte få i uppdrag att skrifva något nytt verk i Svenska historien. Detta gaf anledning till Dalins »Svea Rikes historia».

Dalin författade äfven andra smärre tidsdikter under denna tid. Det är en oriktig uppgift hos Atterbom, att han skulle varit förkämpe bland de »stridskvädande»; af tidens krigslystna poem härrör intet från honom. Enstaka smådikter af honom röja snarast ovilja mot krigspartiet. Mest betecknande är hans s. k. *Kämpevisa* med det ironiska omkvädet: »Men hatten är krönt med lager, seger och ära!» i hvilken han allegoriskt satiriserar hattpartiets bedrifter och krigspolitiken. I öfrigt har han under denna tid alstrat smärre poem om olika politiska ämnen: tronföljarvalet, dalkarlsupproret, partistriderna, än i små »chansons» än i hvassa epigram.

Utom i tidsdikter klingar Dalins lyra under dessa år äfven för många andra ämnen — så flera andliga dikter däribland

Digitized by Google

en vacker sång öfver Fader Vår; vidare erotiska pastoraler, smådikter af mycken täckhet, i hvilka vi finna frihetstidens hofherrar och adelsdamer under skepnad af Philemon och Tirsis, af Damon och Chloris, af Menalcas och Phillis, under det att skalden själf kanske biktar en mera subjektiv erotik i en dikt *Nöje att kunna hålla sitt kärleksval hemligt;* naturens härligheter besjungas med känsligt natursinne. (»Du lilla fågel hör!» eller »Du tysta natt, du ljufva dvala»;) friska, halft skämtsamma toner klinga i den berömda *Vårvisan:* »*Bort med höga ting*»; i *Engsövisan,* egnad familjen Pipers vackra slott Engsö, anslår Dalin på ett lyckligt sätt folkvisans tonart »Till Hofva är stolt, men Engsö har tusende nöjen».

Dalins visdiktning är i det hela, såsom förut nämndt, trots sin rococodräkt besjälad af en sällsynt folklig ton. Den anslöt sig till kända melodier, vaggvisor, danser, ballader o. s. v., och dessa visor sjöngos också öfverallt; de förekommo i tidens skillingstryck och från skjutsgossars och gatpojkars läppar mötte honom ofta hans egna visor, hvilket var hans största glädje. Han ägde förmågan att gifva »den konst som tusenden förstå».

Med midten af 1740-talet är Dalins utveckling som skald och skönlitterär författare afslutad. Han lägger visserligen icke lyran åsido, men slår den blott på lediga stunder, oftast af yttre anledningar och uppmaningar.

Från 1742, då Svenska Friheten utkom, till 1752, då Fabler för kronprinsen trycktes, har Dalin icke utgifvit något större poetiskt arbete i tryck. Hans skaldegåfva användes nu mest såsom sällskapstalang.

Uppdraget att skrifva Sveriges historia.

Andra uppgifter (delvis mindre stämmande med hans skaplynne) påkallade hans arbetskraft. Främst bland dem författandet af *Svea Rikes historia*, hvartill riksdagens skrifvelse gaf anledning och af hvilken första delen utkom 1746, andra 1750, tredje 1760—61 (till Gustaf Adolf). Vi skola återkomma till detta betydande arbete vid omnämnandet af tidens häfdateckning i allmänhet, här må blott framhållas att detta verk ägde en stor betydelse därigenom, att det gaf den svenska nationen en läsbar historia i stor stil på dess eget tungomål.

Beröring med hofvet. Hofpoesi och hoftjänst.

Från år 1750 kom Dalin i beröring med det unga hofvet, då den nye guvernören, Tessin, anställde honom såsom kronprins Gustafs informator. Denna beröring skulle lända honom både till glädje och sorg; han kände sig starkt dragen till Lovisa Ulrikas öfverlägsna personlighet.

Digitized by Google

Dalin blef, efter att hafva öfvervunnit Lovisa Ulrikas motvilja mot hans person, hennes tillgifne man och vittra biträde, bl. a. vid stiftandet af Vitterhetsakademien, hvars sekreterare han var under dess första skede 1753—1756, och i hvars Handlingar han offentliggjorde en *Kort öfverblick af Svenska Vitterhetens historia* samt några *Korta påminnelser om skaldekonsten i vår tid*, där han så till sägandes framlägger akademiens vittra program, tämligen nära slutande sig till sin gamle lärare Rydelius' uppfattning af poesien såsom en gren af vältaligheten.

Såsom kronprinsens undervisare i de bokliga ämnena följde han den Tessinska metoden att »leka in kunskaper»; med stor framgång utvecklade han kronprinsens anlag och gjorde sig älskad af denne; dessutom värkade han såsom hofvets rolighetsminister genom de otaliga muntra smådikter han vid alla tillfällen strödde omkring sig, en »lappripoesi» som flödade ur ett outtömligt ymnighetshorn; genom sina lustiga prosaskämt, i hvilka han satiriserade tidens lärdomspedanteri såväl inom fornforskningen (*Beskrifning om en runsten*) som disputationslitteraturen (*Dissertation om det språk som talades i paradiset, Rätt begrepp om en kork*, den senare bland andra efter Swifts mönster), och slutligen genom de komiska *Kalottpredikningar* i hvilka han på ett mycket kvickt, men ock mycket vågadt sätt parodierade tidens predikosätt.

Vid hofvet hade bildat sig ett »kalottregemente», hvars stormästarinna var drottningen och som hvars »fältpredikant» Dalin uppträdde, iklädd röd prästkappa, hållande t. ex. en profpredikan *om brödstycket* öfver en text ur visan om Axel och Valborg (prästen och församlingen):

Gud then förlåte, som orsaken är
Att de ej samman må vara.

Redan vid 1751—1752-årens riksdag voro dessa kalottpredikningar, som kommit inför okallade ögon, på tal i Sekreta Utskottet, där man fann dem i hög grad betänkliga; men då saken såsom rörande hofvet var ömtålig, nedtystades den tills vidare, sedan Adolf Fredrik uttalat sitt misshag öfver dessa skrifter. Några år senare upplifvades frågan i processen mot Dalin.

Bland Dalins hofdikter var äfven ett *Herdaspel*, som uppfördes vid konungens återkomst från sin finska resa, i hvilket hoffolket, uppträdande i herdekostym, uttalade sin glädje öfver herrskapets återkomst; under oskyldiga ord gjordes här anspelningar på ökande af konungens makt, exempelvis:

Lycas: Se'n spänna vi ifrån de hästar Herren har
Och spänna oss därför till hela fyra par.
Det skall gå hem så lätt *och Herren själf må köra.*

Arcas: Nej aldrig må du tro att Herren lär det göra.

Äfven detta herdaspel lades senare Dalin politiskt till last.

Af Dalins diktning under hoftiden må utom tillfällighetspoesien framhållas dels de *fabler* och småsagor som han skref för kronprinsen och som efter Lafontaines och De la Mottes mönster utveckla moraliska sentenser genom bilder ur djurens lif eller sinnebildliga sagor, men där den starka skolmästareformen ej sällan förtar det poetiska och i grunden kanske äfven det pedagogiska värdet; dels några fristående lyriska poem, i hvilka naturen, kärleken och vinet besjungas på ett sätt som mer än någon annan företeelse i vår litteratur förebådar

Digitized by Google

Bellmans skaldskap. (Ex. *Skatan sitter på kyrkotorn; Kära Bacchus, öppna din tunna; Venus vill jaga* o. s. v.).

Adling, befordringar; högmålsprocess; sista år.

Dalin blef under hoftiden sent om sider adlad, 1751; han utnämndes 1753 till titulärt kansliråd; år 1755 blef han rikshistoriograf efter Wilde. Kort därefter timade en händelse som lätt kunnat kosta honom hufvudet. Dalin gjorde sig nämligen enligt tidens uppfattning skyldig till högförräderi, då han både med sin pänna och sin person deltog i stämplingarna för utvidgande af konungamakten. Lovisa Ulrika använde honom såsom mellanhand i underhandlingar med en fransk lärd Dangeul för att genom denne vinna Frankrike för konungamaktens politik och om Höpken, hvilken fått kännedom härom, icke tegat med den ömtåliga saken, hade Dalin knappast kunnat till lifvet frälsas. Efter sammansvärjningens upptäckt önskade de maktägande emellertid — trots prinsens vackra examen — Dalin aflägsnad från hofvet, och han blef nu af mindre Sekreta Deputationen anmäld för kalottpredikningarna, de oförsiktiga uttalandena i herdespelet samt oegentligheter i förfarandet gentemot censor vid den af politiska hänsyn framkallade nya upplagan af Svenska Friheten, ur hvilken censor velat stryka några alltför konungavänliga rader. Åtal beslöts och auktor åberopade ytterst stränga lagrum bl. a. sådana som åsyftade dödsstraff. Domen blef jämförelsevis mild; Dalin ådömdes böter och förvisning från hofvet tills vidare.

Det var i mars 1757 domen föll. Under de närmaste åren sysslade han uteslutande med sitt historievärk. Redan år 1759 befordrades han till värkligt kansliråd med säte och stämma i kanslikollegiet, år 1761 upphäfde ständerna förvisningsdomen från hofvet, och sina båda sista år delar han sig mellan historieskrifning, ämbetsmannasysslor och hoflif, med ty åtföljande ofta rätt besvärlig tillfällighetsdiktning.

År 1763 i mars befordrades han till hofkansler, men redan i augusti 1763 afled han plötsligt, efter någras mening på grund af felaktig läkarebehandling af styfbrodern arkiater Bökman. Dalin dog ogift.

Karaktäristik af Dalin.

Dalin var förvisso en man af den största betydelse för svensk vitterhet; Tessin säger i sin dagbok att »bättre, fullkomligare, insiktsfullare poet hafva vi aldrig haft och lära vi aldrig få» och nämner honom en Voltaire i insikt, skrifart och lätthet. — Han är ej blott grundläggare af den nysvenska prosastilen utan af den nysvenska litteraturen i allmänhet, och är dessutom den centrala personligheten för sin tids litteratur, åtminstone till omkring 1753. Som skriftställare är Dalin en afgjord framstegsman och förkämpe för nya idéer, de idéer nämligen, som efterträdde den urartade och utblommade renässanslärdomen och den centnertunga, utvecklingsfientliga ortodoxien. Han är representant i sin mån och efter sin art för samma kulturarbete som Thomasius i Tyskland, Holberg i Danmark, Addison i England representerade. Han träder framför allt inom skrankorna i striden mot lärdomspedanteriet, mot den lärda skråandan, han vill öppna fönstren för att få frisk luft i stället för studerkammarens unkna atmosfer. Han ledde så till vårt land de strömningar, som vid hans inträde på skriftställarebanan gjorde sig gällande i Eu-

Digitized by Google

ropa, den gryende upplysningstidens, dock icke med dess utpräglade fritänkareskiftning, utan af mera moderat art.

Han är en nationell skriftställare, som visserligen arbetar efter utländska mönster i hvad stil, smak och tankar angår — och detta var nödvändigt om den svenska litteraturen skulle taga steg framåt — men han företager sin skriftställaregörning i afgjordt fosterländskt sinne och bygger, så vidt görligt, på svensk grund, äfven knytande an i sin visdikt vid äldre svensk diktning. Han är en folklig skriftställare, som är angelägen att demokratisera vetandet och sprida det i så vida kretsar som möjligt, både som moralist och häfdatecknare. Han är en rationell skriftställare, i hans arbeten framträder en ganska afgjord förnuftstendens och en skarp kritik mot fantasterier och hugskott, som icke förnuftet mäktade uppfatta. Han var inbegreppet af hvad man på hans tid förstod med en vitter författare: skald, moralist, författare af »éloges», historiker. Hans verksamhet som häfdatecknare afbröt i viss mån hans skaldebana, och hoflifvet riktade hans versifikationstalang åt ovärdiga bagateller samt fördröjde i sin ordning hans häfdateckning, hvilken äfven hämmades af hans ämbetsmannaverksamhet. Så blef han näppeligen å alla områden hvad han kunnat blifva, men få svenska skriftställare hafva uträttat mera än han, och om han än icke var någon stor eller djup ande, om man jämför honom med utlandets stornamn, så är det ovedersägligt att han gjort en insats af både stor och djup betydelse för svensk odling.

Dalins porträttbyst
af L'Archeverque i K. V. H. och Ant. akademien.

Som person ägde han tvifvelsutan svagheter. Han var ingen stark karaktär och man skyllde honom för opålitlighet och otacksamhet; frihetstidens styrande klandrade »hans hjärtelag för vår frihet». Han var emellertid varmt fäst vid Lovisa Ulrikas person, och tvifvelsutan ärlig anhängare af en starkare konungamakt. I sitt uppträdande led han af tvungenhet och tafatthet och detta hindrade honom vid främmande språks talande, hvarför han icke var någon lämplig hofkansler, liksom han i det hela som ämbetsman icke lärer utmärkt sig. Han var fri från all snikenhet efter penningar; i umgänget med närstående vänlig, skämtsam, godmodig och älskvärd, eljes tyst och tillbakadragen.

Digitized by Google

Dalins poetiska arbeten utkommo efter hans död i en mycket okritisk upplaga, ombesörjd af halfbrodern. Till skada för Dalins rykte har däri medtagits alldeles för mycket af tillfällighetskram för dagen. Detta klandrades redan af samtiden; exempelvis skref Tessin i sin dagbok 1767: »Den som dragit omsorg om upplagan af salig Dalins verk har gjort honom mindre heder än han förtjänat, då utan urskiljning en hop små samkvämsrim och en hop smickergods framgifvits, som all sin art förlora, så snart de dagen öfverlefvat.» Det var fråga om att äfven medtaga kalottpredikningarna, men däraf vardt intet. Icke häller intogs i denna upplaga Argus, som utkommit i ny upplaga ett årtionde förut. På 1780-talet ombesörjde Rudin en vacker och vald upplaga af de poetiska arbetena med lefnadsteckning af Scheffer.

I anslutning till Dalin och innan vi öfvergå till hans mest betydande samtida på skaldekonstens område — fru Nordenflycht och hennes krets — skola vi egna någon uppmärksamhet åt företeelser inom vitterheten, som närmast sluta sig till samma riktningar som dem i hvilka han värkat.

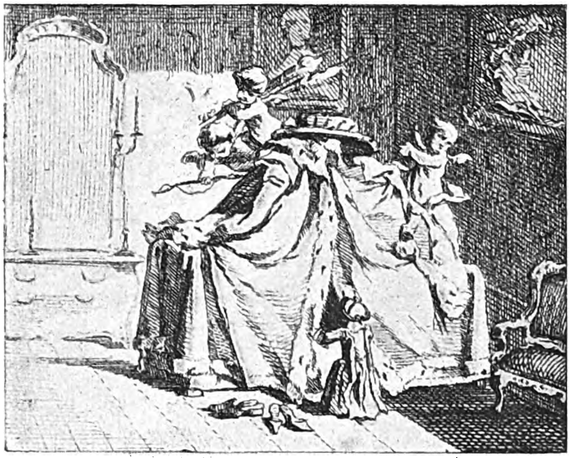

Ur Olof v. Dalins skrifter, 1782 års upplaga.

Digitized by Google

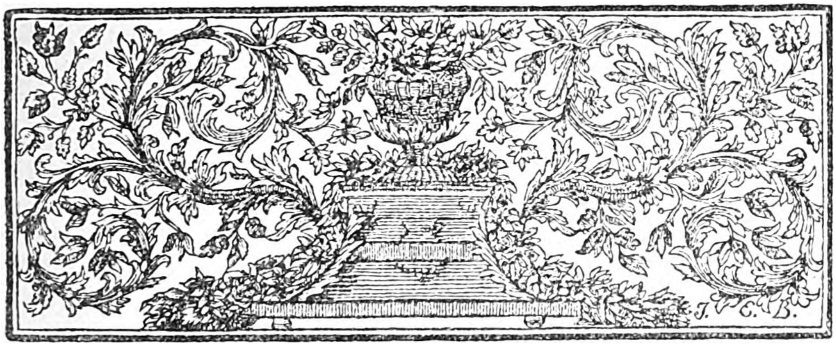

Ur »Den gamle Starkotters utlåtelse». Politisk visa 1741.

Politiska och historiska visor.

Det var naturligt, att frihetstiden, under hvilken det politiska lifvets vågor gingo så högt, med förkärlek skulle begagna poesien såsom en hjälp i striden. Så var fallet i flere större diktverk; — Dalins Svenska friheten och Herdaspelet; fru Nordenflychts Frälsta Svea, hvilken vi framdeles skola omtala, äro väl icke i egentlig mening politiska dikter, men hafva dock här och hvar en politisk syftning; en sådan tendens finnes icke sällan i tidens panegyriska diktning, t. ex. i hyllningarna till landtmarskalkarne, och äfven i dess prosadikt och dramer. Men hvad som i all synnerhet var af vikt för politiska åsikters spridande i vidare kretsar var de visor med politisk innebörd, som dels i handskrift, dels i tryck cirkulerade och gärna sjöngos till välkända melodier.

Redan 1718—1719 bryter en politisk visdiktning fram, den känsla som i dessa första politiska visor ger sig luft är förbittringen mot den närmast föregående tidens vanstyrelse, och denna förbittring riktas så godt som uteslutande mot enväldets sista värktyg, Görtz. Redan före Karl XII:s död hade föröfrigt en liknande stämning klingat fram, t. ex. i en »bondvisa», som var vida spridd i afskrifter. Karl XII:s död, tronskiftet, freden besjöngos i talrika visor, med mer eller mindre politisk bismak.

Under de närmast följande åren äro de politiska dikterna mera sällsynta, i hvarje fall ganska spaka. Med 1730-talet börja

Digitized by Google

oppositionskänslor ge sig luft t. ex. i de *Avazu*-visor, genom hvilka Dalin i de unga adelsmännens riddarorden gaf uttryck åt det gryende hattpartiets missnöje med tidens öfverkloka politik och veklighet, samt väl äfven åt dess krigslusta. Man finner ock dikter till förmån för hattpartiets ekonomiska politik, såsom i den förut nämde vitterlekaren landtmätaren Wilhelm Kruses »Tankar om landshjälp»:

En inländsk akte det för blygd
Att låta sig af utländsk dygd
Till hand och fot bepryda.

Från och med tiden för den häftiga partikampen omkring år 1738 blefvo de politiska visorna talrika. Man påträffar i handskrifter smädedikter mot Arvid Horn, som skildras såsom Machiavells fosterbarn, men viktigast ur historisk synpunkt äro de dikter, hvilka söka uppjaga lidelserna för ett krig med Ryssland. Bland desse krigssångare finna vi icke Dalin. Tvärtom beler han, som nämndt, hattpartiets stolta löften i kämpavisan med det ironiska omkvädet »Men hatten är krönt», och i ett uddigt epigram snärtar han den nya hattregeringen, som med stora ord tagit arf efter den gamla tiden, men endast skenar i väg.

Desto starkare blåsa andra tidens skalder i krigstrumpeten, såsom A. D. Leenberg, Anders Hesselius och Anders Odel, som alla tre äro mycket flitiga visförfattare och bl. a. besjunga ryssarnes mord å svenska sändebudet till Turkiet, major Sinclair, hvilket uppväckte så stor förbittring i Sverige. Berömdast af dessa blef den egentliga s. k. »*Sinclairsvisan*», hvars upphofsman på grund både af inre och yttre skäl anses vara:

Anders Odel.

Odel. Anders Odel var född år 1718 i Västergötland. Hans föräldrar lefde i knappa villkor och fadern dog, då sonen var 12 år gammal. Modern måste arbeta för sig och sina barn. Sonen fick studera och var, skrifver han själf, en af de vittraste djäknar, hade mycken lust för historia och poesi och hade alltid Puffendorff och »plånboken» (väl för att skrifva vers) med sig ut på ängar och gärden. Han var allenast en yngling på 21 år, då Sinclairsvisan diktades. I denna begagnade han pseudonymen Cel *A* d *O* n. som han äfven sedan använde för sina prosadikter (sagor m. m.), till hvilka vi i annat sammanhang skola återkomma. År 1748 reste han utrikes för att studera sidentillvärkningen och blef senare direktör vid manufakturvärket samt dog 1773. Han var ifrig frimurare och har i landtlogen hållit *tal* som utgingo af trycket. Utpräglad hatt slöt han sig mot slutet af sitt lif till rojalisterne och var en varm anhängare af Gustaf III och hans statskupp.

Digitized by Google

Hjeltarnas Samtal,

Med

Den Tapre och Omistelige

Men

På sin hemresa ifrån Constantinopel, i negden af Bresslau den 19 Junii 1739. förrädeligen Mördade Swenske Majoren wid Uplands Regemente til Fot,

Den Wälborne Herren

Herr MALCOM SINCLAIR,

Uppå

De ljufwa Eliseiska Fälten i de dödas Rike,

Berätade af Herden *CELADON*, Som af en gammal obekant Gubbe blifwit oförmodeligen dit och dädan förder samma År.

Tryckt ofwannämde år.

Gammalt tryck af Sinclairsvisan.
Efter original i Kongl. Biblioteket.

Digitized by Google

Sinclairsvisan är det, som skaffat hans namn ryktbarhet; den har ock stor betydelse ur **historisk** synpunkt såsom väsentligen medvärkande till det olyckliga kriget. Odel frammanade Karl XII:s skugga, och lät denne ännu i grafven kalla till strid mot fienden i öster.

Visan angifver sig själf gå på samma ton som Dalins då så allmänt sjungna »En Celadon gaf fröjderop», hvilket är en menuettmelodi af franskt ursprung.

Dikten inlämnades till censor redan i September 1739, men denne måtte funnit den alltför krigisk, ty han improberade visan. Den spriddes emellertid i handskrift och blef snart tryckt, då man ej var så särdeles noga med att få censors gillande på småskrifter. Huruvida detta skedde redan 1739 är dock osäkert; man får icke taga titelbladets uppgift »tryckt ofvannämnda år» allt för bokstafligt; möjligen trycktes den först år 1741, då man vet, att fem upplagor utkommo; i allt har den utgått i minst 73 olika tryck, sannolikt i ett hundratal. Under masken af en herde, Celadon, framträder skalden och berättar, att när han sist förde ut sina lamm på en ljuflig blomsterplan, hade han mött en gammal gubbe, som fört honom till ett farligt berg, hvilket öppnat sig och där man vandrade igenom liljeklädda dalar, lunder af cypresser, cederprydda höjder och lindalléer. Solen lyste med silfversken och pärlestrålar, fågelsvärmen lät höra sin »silfvertunga» och kristallkällor kullrade utför diamantklippor.

I denna nejd sutto många gamle män, som alla hade värdigt kämpat mot odygd här i världen. Bland andra märkliga kämpar sutto ock tolf svenska Karlar, af hvilka de åtta första sågo mycket gamla ut. I en strof skildras den nionde, tionde och elfte, hvarefter följer teckningen af »den tolfte», utförd i fem strofer, som voro visans allra populäraste:

T. ex. »Den tolfte var en sirlig lång
Och väl uppväxter hjälte»;

eller »Hans korta hår, som kämdes opp,
Afbildade en krona,
Som var åt en så duktig kropp
En sirlig hufvudbona'.»

(Det torde kunna sägas, att den bild, som i svenska folkets fantasi lefver af tolfte Karl, trots de mörka minnena från ofreden, trots äfven senare tiders historieskrifning, den bilden är till god del grundlagd och danad af »Sinclairsvisan».)

Kung Karl hör att kämpavakten skyldrar. Ho kommer nu till dödsens kamrar? Det är Malkom Sinclair, som når de elyseiska fälten, en svensker karl med skjuten, sargad hjältekropp, blodbesköljdt ansikte; skalden ryser att skildra, hur han såg ut, men gläds, att det icke är för sent för himlen att hämna hans misshandling.

Jag är, sad' han, en svensk major,
Mitt namn är Malkom Sinclair;
Min själ nu nylig af mig for
Från hjärtats vrår och vinklar.

Nu får han för tolfte Karl berätta om sin död; på kungens spörsmål, om Sverige ännu slåss med ryssen, svarar Sinclair, att det åtminstone säges, att

Digitized by Google

han är »vår vän». Han skildrar vidare Sveriges dåvarande ställning ur ren hattsynpunkt: »Svea klär sig som en karl med hatt och lider ingen mössa»; därefter förtäljer han, huru grymt han blifvit mördad;

»Dock — säger Sinclair — kan det mig hugsvala:
Jag vet min konung detta skott
Lär ofelbart bet... beklaga.»

Beklaga står här för betala, som rimmet fordrar. Sinclair besvarar ytterligare Karls frågor om den europeiska politiken, om hans gamle vän kung Stanislaus; ministrar komma in, däribland en ryss, som talade om det »hjärtekram» hans hof fått till följd af Sinclairs död. Men Karl tar Sinclair afsides och talar med honom åtskilligt, som icke de öfriga höra; sedan förklarar Karl den tolfte, att han än en gång skulle vilja föra sina bussar an; Karl XI söker lugna honom, ber honom erinra sig, att Fredrik nog drar försorg härom; han bör vara mätt på slika sura drufvor, han som så många år stödt sig på sin klinga. Men med rörelse erinrar sig Karl sina segrar och sina trofaste. Nu uppmanar han Sinclair att intaga en plats bland de saliges skaror. Herden blir därefter återförd till sina lamm; han slutar med ett något naivt upprop till sina landsmän att minnas Sinclairs svenska hjärta:

»Mång hjältes hjärta blifva må
Mot hans en liten ärta.» — — —
— — — — — — — — — — — —
Därför I hjältar som ha mod
Och hjärta uti bröste,
Ack, hämnen Malkom Sinclairs blod,
Som Kuthler mordiskt öste.»

Poemet är långt ifrån något fullfärdigt konstvärk; det äger förtjänster såväl i uppfinningen, om än denna stundom blir något episodisk, som i den hänförelse, hvilken genomglödgar skaldestycket; men det lider ock af stora fel: betänkliga longörer, orena rim och triviala uttryck, som stundom låta läsaren falla från det sublima ned i det löjliga. Dessutom har Hammarskiöld otvifvelaktigt rätt, då han framhåller, att tonen i sin helhet lider af försöket att sammansmälta det gamla romansmaneret med den nyare pastoralstilen. Men just denna stilblandning bidrog att vinna läsare å olika håll. Om den mera naiva folkvisetonen anslog de breda lagren, så var åter herdestilen desto mera »de bildade» till lags. Därtill kom det episka, det berättande elementet i visan, som var egnadt att intressera. Och tjuguettåringens dikt motsvarade bäst af alla tidens visor den strömning, som då ryckte med sig en stor del af svenska folket: det rysshat, som efter att under några årtionden ha varit dämpadt, nu på grund af Sinclairsmordet slog ut i full låga och hvilket äfven under senare tider alltid varit förknippadt med Karl XII:s apoteosering. Och Sinclairs namn kringgöts af ett poetiskt skimmer i folkminnet och det blef kändt bland Sveriges befolkning så som endast få svenske hjältars.

Odels visa är den första, i hvilken ropet på hämnd klingar fram fulltonigt och bestämdt.

Andra Sinclair-dikter.

I andra Sinclairsvisor är tonen icke på långt när så omedelbart hänförande. **A. D. Leenberg,** som dock är en större politisk talang än Odel, behandlar ämnet mera varsamt. Väl heter det:

Digitized by Google

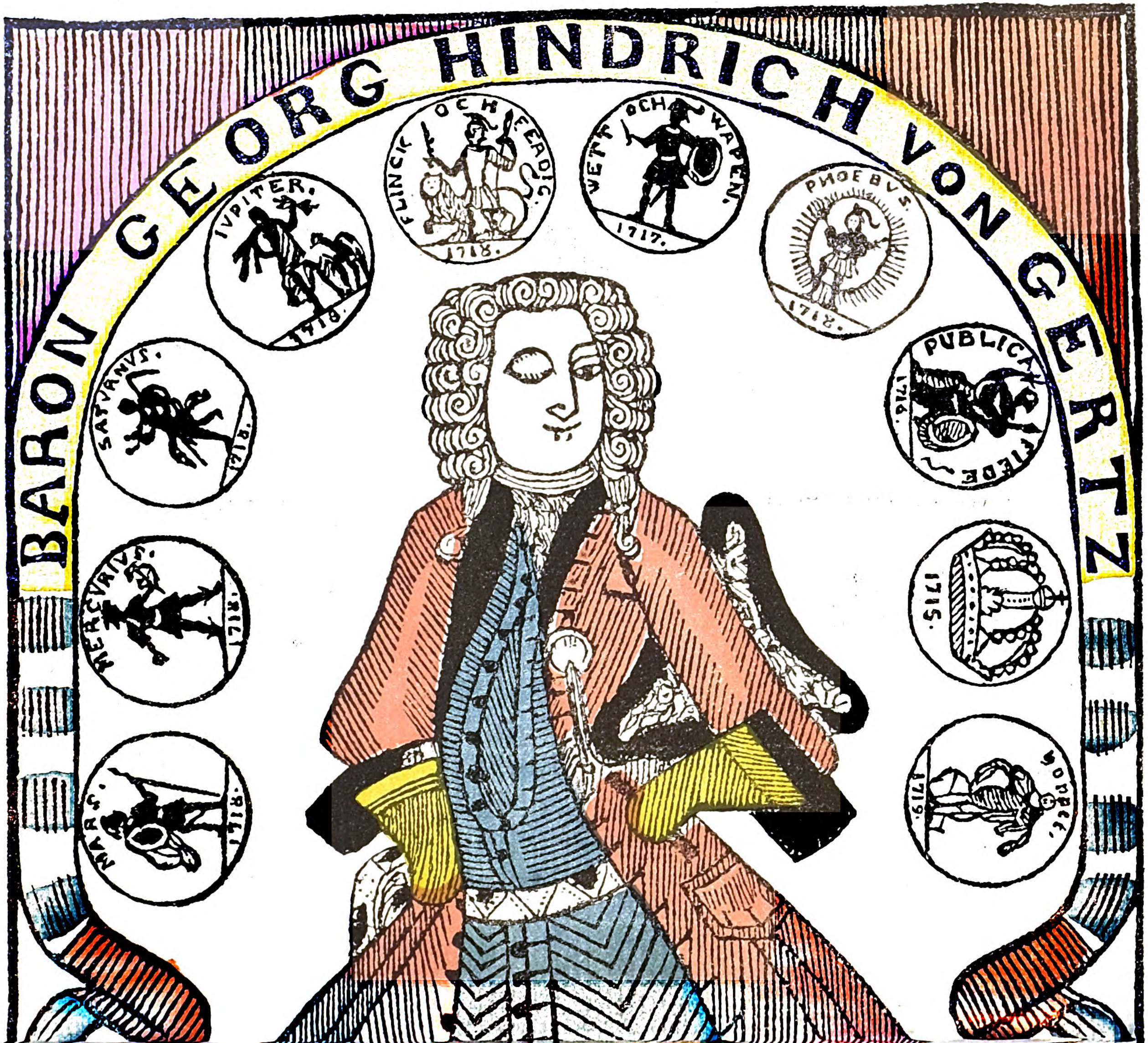

Digitized by Google

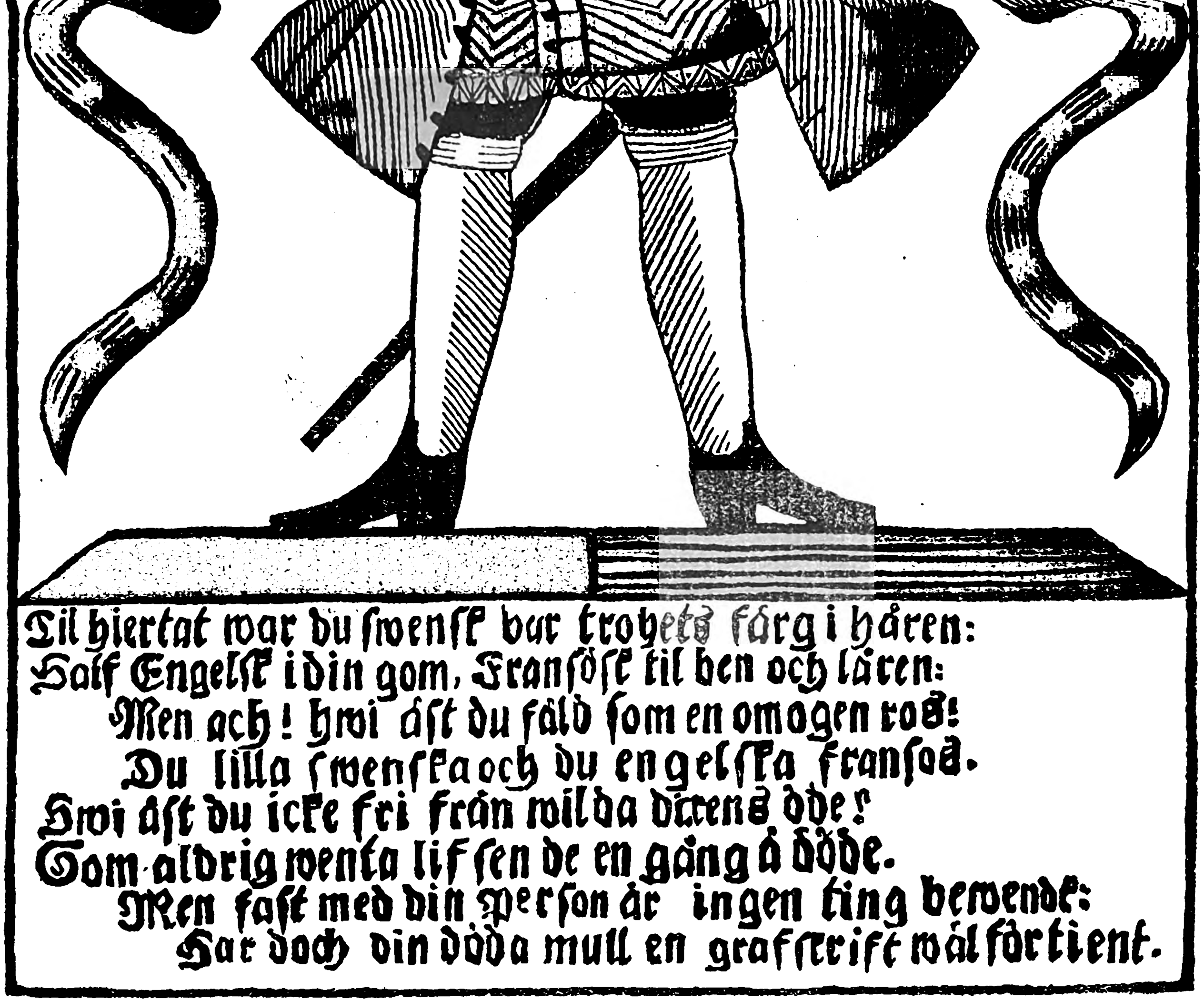

Ett politiskt blad öfver Görtz.

Ur Kongl. Bibliotekets samlingar.

Digitized by Google

50

Digitized by Google

»Men vandringsman blif intet skrämd
För det du hörer ropas hämnd.
Om du är svensk låt hjärtat blöda!
Här ligger Sinclair, med ett ord
Här ser du visshet af hans mord.
Den lönen fick han för sin möda.»

Men det smyger sig in ett mera resonnerande, mindre omedelbart äggande drag, då han sjunger:

»Där ju dock billigt tviflas kan
Om Hans förrättning eller Han
Själf till sin död och ofärd vållde.»

Anders Hesselius, en af tidens aldra flitigaste visdiktare, skref i den af honom utgifna »Svenska Sanningen» en dikt om mordet, som sannolikt är den först tryckta af Sinclairsdikterna, eftersom det heter:

»Men när en Sinclair dör, då tiga alla stilla,
Jag undrar mycket hvad de därmed sig inbilla.»

Här framställes utmaningen till hämnden i indirekt form:

Af skarpa skott han dog; blir han af gråt odödlig?
Bör våra hjärtan blott i tårar vara rörlig?
Ell' huru menen I, som ägen mannamod,
Vill vattnet, tro, förslå emot slik hjältes blod?

Spakast är slutet i en dikt af »Amicus Militaris» (O. Ehrenström?), som på frågan »om ingen hämnd skall plåga de skalkar» svarar:

»Men dock! Vi hämnden öfverlåta
I himlens hand, kom låt oss gråta,
Ty Major Sinclair mördad är.»

Detta gråtmilda slut var dock icke författarens ursprungliga. Anteckning i censorsjournalen visar, att det var censor, som utströk några antydningar i sista strofen om att rycka fjädrar ur örnens vingar, och som bad författaren sätta andra rader i stället. Poesien vann icke härpå.

Af dessa och andra Sinclairsvisor var Odels den enda, som tände an. Dess ton, anda och poetiska smak tilltalade mest dåtidens krigslystna opinion.

Under kriget vimlade det af visor. Odel låter med anledning af krigsförklaringen Gustaf Adolf och Karl XII tala från de dödas rike, till hjältinnan Svea. Hesselius besjunger likaledes kriget; marscher till att uppmuntra krigsknektarne diktas; slaget vid Villmanstrand besjunges dels såsom seger af Hesselius, dels såsom nederlag (af Leenberg och Dalin). De olyckliga generalerna Lewenhaupt och Buddenbrock gifva ämnen till andra visor. Efter motgångarna träda också möss-skalder fram: Krigsvisor.

»Nu vill han för skråmor på ryggen ha bot!
Si herr generalen,
Som talte så stort
På riddarhussalen,
Merveiller ha gjort».

Digitized by Google

Om Buddenbrock säges att han var »en räf i råd, kujon för hela världen». Men å andra sidan funnos dock de, som ville vältra skulden från generalerna öfver på »de rätta». »I ty fall hade dock bödeln fått sätta två flyglar till sitt hus».

Tronföljarevalet och freden framkalla en svärm af visor. I denna alstring deltaga såsom de tre förnämste författarne: Dalin, Fru Nordenflycht och Leenberg. Efter år 1743 inträder en fridsammare stämning och ända till 1756 äro de rent politiska visornas antal jämförelsevis ringa.

Hönsgummans visa.

Under denna tid diktas en vida spridd visa, hvars plan något erinrar om »Sagan om hästen», och som bland de politiskt historiska visorna intager ungefär samma ställning som denna Dalins saga inom sin gren. Det är *Hönsgummans visa* af **Olof Carelius.**

Olof Carelius, präst i Strengnäs stift, född 1702, blef 1725 prästvigd, men hade åtskilliga svårigheter vid sin befordran till följd af ofärdighet; blef slutligen 1739 kyrkoherde i Huddinge. Han afled 1758.

Hans *Hönsgummans visa* är skrifven 1751, samma år Adolf Fredrik blef konung. Under bilden af en herrgård och dess olika ägare skildras Sveriges öden från Kristina till Adolf Fredrik, det är en nittioårig hönsgumma, som berättar om de fem herrskap under hvilka hon tjänat; efter ett upprop till »hanar och hönor och kycklingar små» förtäljer hon, att hon bara var årsgammal, då fröken Kristina for bort »till den som kan läsa bakfram i katkesa», så följde en herre, »yppare husbonde näppliga finns», men han dog så snart; hans unge son var mon om åkrar och ängar och flitiga drängar, och höll grannsämja och hemfrid och styr på sitt hus som en karl. Under det att sålunda Karl XI mycket lofordas, är strofen om Karl XII betydligt mera kylig. Han reste ut med junkrar och drängar på jakt, men »räfvarna log åt det skottet som tog, då vår husbonde dog». Efter några vänliga ord om Ulrika Eleonora och Fredrik slutar dikten med loford och välsignelser öfver det nya herrskapet. Visan är alltså en af detta års många hyllningsdikter. I motsats till de flesta bland dessa erhöll den, tack vare sin folkliga ton, en oerhörd spridning, och den är också sällsynt lyckad i att träffa de breda lagrens naivt enkla språk och uttryckssätt. Visan fick i senare tid flera fortsättningar af andra pennor (1774, 1811, 1813, 1821, 1844).

Visor omkring 1756.

Men rojalismen skulle icke alltid taga sig så fridsamma uttryck som i Hönsgummans visa; de rörelser för konungamaktens utvidgande, som känneteckna åren 1755—1756, satte ock märke i tidens diktning — för och emot. Märkligast i politiskt afseende är — utom omtryckningen af »Svenska Friheten» — den versifierade *Sagan om lejonet och djuren,* som författats af auskultanten Fernebom och docenten Söderberg, hvilka straffades med fängelse och landsflykt.

Revolutionsförsökets misslyckande framkallade frihetssånger och fägnekväden. Samma år besjöngos äfven öfverflödsförbudets välsignelser och prisades de inhemska drycker och matvaror, som kunde ersätta kaffe, bränvin, cider, té, anjovis, kapris och oliver.

Politiska dikter efter 1765.

Upphäfvandet af censuren 1765, hvilket i så många afseenden gaf fritt lopp åt tryckfriheten, öppnade också dammarne för den politiska visans ström. Men det var till god del rena smädedikter och nidvisor, som nu kommo fram. Mellan hattparti

Digitized by Google

och mössparti växlades under de närmast följande åren en mängd stridsskrifter äfven i visans form.

Märkligast bland dessa var den följd af stridsvisor, som togo sin utgångspunkt i en bröllopsskrift, diktad år 1768 af lektor **Johan Stagnell** i Kalmar. Den handlade föga om brudparet, hvaremot den i bjärta färger utmålade de olyckor mössornas ekonomiska politik dragit öfver landet. Motsidan blef dock icke svaret skyldig; dess vittra penna **J. G. Rothman** skref en ny lyckönskan till brudparet, hvarpå andra visor följde.

Detta bittra, men delvis kvicka politiska meningsutbyte utgjorde ett af de många uttrycken för missnöjet mot mössregeringen, hvilket slutligen framkallade 1769 års riksdag. Detta politiskt upprörda år — särskildt april 1769 — framkallade också hyllningar till konungen t. ex. ett »*försök till en Adolphiade*», hvars författare säger sig »för hundra Titer icke vilja byta en Adolph». Personliga anfall mot bekanta politici förekomma ofta, exempelvis i den nidskrift, som riktades mot hattpartiets finansmän i »*Visa öfver 1751, 56 och 62 års patrioter*» som tillhör tiden omkring 1765, och där särskildt Kierrman, »denne djäfvul, som ätit sig stinn och mätter», angripes. Det bittraste personliga angreppet är dock den gemena nidvisan mot Olof Håkansson efter hans död 1769. Man har också, men utan tillräckliga skäl, velat gifva en politisk tydning åt Bellmans poem »Fredmans Testamente N:o 208» som börjar: *Isterhaka, väldig buk,* och fogat namn på bekanta handelsmän vid hvarje strof. I hvarje fall råder ingen politisk tendens i dessa strofer. Bellmans politik var nog snarast den att icke hafva någon politik — åtminstone ingen partipolitik. Snarare ger han i sina visor uttryck åt liknöjdheten och ledan vid de politiska striderna. Bellman besjunger också med förtjusning den 19 Augusti 1772, som troddes skola göra slut på partifejderna.

I jubelvisorna öfver revolutionen utmynnar frihetstidens politiska visa. Men nu ljuder blott en ton.

Motståndarne äro tysta.

Vignette ur »Sinclairsvisan».

Digitized by Google

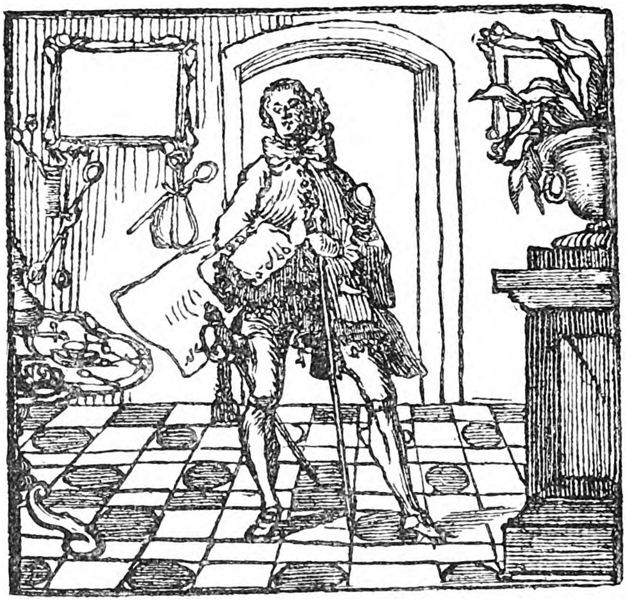

Från titelbladet af »Svenska Sprätthöken».

Dramatik.

Teatern. Krigsåren och nöden hade skrämt bort de utländska teatertrupper, som vid slutet af 1600-talet och under 1700-talets första år förirrat sig upp till våra nejder, och hvilka bl. a. omhuldat den goda franskklassiska repertoaren. Knappt var fred sluten, förrän åter utländske komedianter försökte att här vinna inträde. Väl gjorde regeringen, på Stockholms prästerskaps begäran, till en början åtskilliga svårigheter, men redan 1723 uppläts dock Bollhuset i hufvudstaden åt ett franskt sällskap, efter det frågan ånyo förevarit i rådet, där bland annat såsom skäl för beviljandet anförts, att komedianterna föga penningar lära draga ur landet, »emedan de äro gemenligen sådana, som allt förtära hvad de vinna och kunna bringa tillsammans».

Äfven tyska komedianter gästade Stockholm och landsorten under frihetstidens första skede, och bland dem må särskildt märkas det högtyska sällskap, som 1731 uppträdde i Bollhuset, af den anledning, att dess spellista icke ensamt bestod af »Haupt- und Staatsactionen» utan — att döma af ännu bevarade affischer — upptog till tyskan öfversatta stycken af Corneille, Molière,

Digitized by Google

Le Grand och Holberg. Men de utländska skådespelen kunde dock ej rätt verka på massan af folket, och hågen för svenska skådespel börjar åter vakna, sedan Sverige uti fyrtio år saknat ett inhemskt sällskap.

Under de år, som förflutit, hade enstaka stycken af framstående utländska författare (särskildt Molière och Holberg) blifvit öfverflyttade till svenskan och tillstymmelse till en repertoar fanns alltså. Komme nu en teater till stånd, skulle nog nya alster kallas fram i dagen.

En sådan teater uppstod i slutet af 1730-talet, en tidpunkt då — tack vare fredens välsignelser, landets relativa välmåga och den å många håll väckta hågen för andliga, fosterländska idrotter — flere märkliga kulturinstitutioner grundlades. »Kgl. Svenska skådeplatsen».

Det var sällskapsspektaklen, som banade väg för yrkesskådespelet. Genom Anders Johan von Höpkens föranstaltande hade bildats ett sällskap ur de förnämsta adliga släkterna, som i Lefebureska huset vid Stora Nygatan uppförde ömsevis franska och svenska stycken. De gåfvo äfven spektakler för allmänheten, där både hofvet och »hela staden» voro närvarande. Flere af dem, som sedan beklädde de yppersta ämbeten i landet, läto icke afskräcka sig af att pöbeln kallade dem »gref de la Gardies komedianter»; de fullföljde — yttrar Gustaf Johan Ehrensvärd — sina nöjen, uppodlade sin smak, vunno en belefvenhet och artighet, som dessa nöjen gifva, och, ehuru det misshagade den gamla svenska butterheten, gjorde det dock af dem glada, roliga och samhällslika människor.

Men den svenska skådeplatsen af 1737 hade äfven sitt ursprung ur en annan källa. På konung Fredriks namnsdag nämnda år företogo sig några unge skrifvare och studenter att spela ett stycke ur Tobiæ historia, och detta vann — berättar Karl Gustaf Tessin — »oaktadt både vid utarbetningen och föreställningen hos de ännu oöfvade aktörerne ännu mycket fanns att förbättra, endast efter det var på svenska, ett så allmänt välbehag, att de icke allenast måste spela det tre à fyra gånger, alltid inför en ganska stor myckenhet och trängsel af åskådare, utan dessa unga personer blefvo ock af både högre och lägre ståndspersoner på allt sätt öfvertalte, att med flere svenska skådespels uppförande än vidare fortfara» (Tessins promemoria 1738).

Man förespeglade dem, att »de därvid kunde hafva sin goda utkomst, jämte den hedern att vara de förste inrättare af en sak, efter hvilken nationen länge traktat, och att, om de icke spelade andra stycken än vackra och ärbara pièccer — hvarmed »åtskilligt folk af kondition lofvade fournera dem» — så hade de icke att anse sig såsom komedianter, hvilka fara landet ikring, utan kunde därjämte idka sina förra professioner och förhoppas att med tiden som de förre aktörerne (från Lejonkulan) kunna likafullt framdeles komma till vackra brödstycken, därest de sig därjämte beskedligen uppförde.»

Öfverståthållaren Mikael Törnflycht skaffade dem konungens tillstånd att fortfara med föreställningarna å Bollhuset; — själf hade konung Fredrik näppeligen någon synnerlig smak för detta slags nöjen. »Emedan skådespelarne af sig själfve voro medellöse och ovane vid handtvärket, så åtogo sig visse herrar ej allenast att förskjuta medlen till teaterns reparation och magasins anskaffande med mera, som förlag fordrade, utan ock att låta undervisa och inrätta de nye aktörerna uti det som till sysslan hörde».

Digitized by Google

Desse höge herrar voro A. J. v. Höpken, öfverste Nils Palmstierna och kammarherren Kristian von Olthoff, hvilken sistnämnde synes haft öfverinseendet och äfven biträdde som öfversättare och författare af prologer. Företagets fackledare blef den franske aktören af 1723 års trupp, Charles Langlois, hvilken stannat kvar i landet.

I Oktober 1737 öppnades den Kungliga Svenska Skådeplatsen,* och det hette i prologen, som synes vara skrifven till »Svenska Sprätthöken»:

»Vi börja nu en ny, men likväl gammal sak,
I egna skådespel vi hittills ej fått smak,
Man har dem länge sett på romerskt språk, på franskt,
På engelskt, spanskt och tyskt, ja äfven sist på danskt,
På svenska ej ännu,
Så låt oss börja då sjuhundratrettisju.»

— — — — — — — — — — — — —

»Nog ha vi ämnen haft, men ingen som dem ställt
Uppå teatern fram, och i sitt rätta fält,
Thy låt oss pröfva på!
Vi vilja krypa först, se'n lära vi väl gå.
Af ämnen ha vi väl så rikt och ymnigt kram,
Att när vi söka ett, så komma tio fram.

Peter Lindahl.
Silhouett ur den s. k. Lüdecke'ska samlingen.

Bland de aktörer, som slöto sig till truppen, var utan tvifvel Peter Lindahl den förnämste, särskildt utmärkt i de komiska betjäntrollerna. Han omtalas ännu af G. J. Ehrensvärd som »ett sällsynt ämne»; Tessin ansåg, att han var »en af de yppersta komiska skådespelare han sett», och Apelblad förklarar i en anteckning, att han alltid framträdde på scenen under åskådarnes bifall och ingaf det hopp, att en gång de våra med öfning och uppmuntran skulle kunna åskådas på tiljan och i skämt och kvickhet täfla med de hitländande fransmännen utan att förorsaka de kräsmagade äckel (»sine delicatulorum nausea»).

Andra skådespelare, som uppburo hufvudroller, voro Petter Palmberg, som spelade titelrollerna i »Brutus», »Sprätthöken» och »Den afundsjuke»; vidare Flodell, som skötte père noble facket, Kristoffer Knöppel och Ålander samt de första svenska aktriserna madam Åberg, jungfru Wijktman och senare madam Lillström (fru Olins moder).

Företaget tog till en början god fart. En svensk repertoar af original och öfversättningar uppväxte hastigt, och aktörerne förkofrade sig så, att en kännare som Tessin kunde, efter ett års förlopp, förklara, att »några af dem redan äro så skicklige, som någon af de främmande vi här haft hafva». Åskådarnes tycke och nöje syntes allt mer och mer tilltaga, äfven om representationerna icke voro synnerligen täta, en à två i veckan. Men det oaktadt mötte åtskilliga förtretligheter entreprenörerne, »såsom alla andra, hvilka något inhemskt här inrätta».

* Antagligen var Karl Gyllenborgs stycke »Svenska Sprätthöken» invigningspjesen. Enligt en annan uppgift skall det hafva varit Olthoffs öfversättning af Le Grands Plutus.

Digitized by Google

I slutet af 1738 synes en kris hafva inträdt: Langlois, som sannolikt icke varit lämplig för ledareplatsen, råkade i trassel både med skådespelarne och med Höpken och Olthoff, hvilka han påstod hafva svikit sina löften. Då han dessutom råkade i ekonomiska svårigheter och kom på gäldstugan, blef han skild från befattningen. Det var t. o. m. fråga om, att teatern alldeles skulle upphöra, och komedianterne, som förnummit att höga öfverheten icke skulle vilja tillstädja deras förehafvande längre än till årets slut, fruktade, att de plötsligen skulle stå bröd- och näringslöse. De anhöllo då genom tre förtroendemän att få uppföra »anständiga och uppbyggeliga skådespel, och därigenom ärligen förvärfva sig sin dagliga utkomst uti dessa svåra och trånga tider». Deras ansökan understöddes af Tessins tungt vägande förord, och de svenska skådespelen fingo under von Olthoffs direktion fortfara; det hette 1739 att »anstalt gjorts att sätta dem i bättre stånd än de en tid varit». Langlois inträdde emellertid i Augusti 1740 åter såsom direktör jämte Lindahl och P. Palmberg och anmodade då offentligen »en och hvar som äger kunskap af bokliga konster och smak för komedien att efter handen arbeta på några vackre styckens öfversättande och förfärdigande, det vare uti poesi eller prosa, helst sådant länder till vårt språks märkeliga upparbetande», samt erbjöd sig »att så mycket görligt är bispringa dem, som behaga träda till honom samt gifva all nödig underrättelse så i franska språket som i hvad annars åstundas och kan vara vid ett dylikt verk nödigt att observera».

Den ekonomiska ställningen var dock mindre god; spektaklens antal minskades, och Ulrika Eleonoras död, som vållade deras inställande från November 1741 till nyåret 1743, orsakade stort afbräck. Sedan fortgingo dock skådespelen med växlande lycka, stundom blott med ett fåtal representationer om året, till år 1753, då Langlois, som synes allt mer hafva vanvårdat teatern, öfverlät sina rättigheter till baron F. W. Hastfehr, som dock endast kunde begagna dem en kort tid.

Den svenska teaterns sol var nu i nedan. Det nya hofvet brydde sig icke om den inhemska skådespelarkonstens upphjälpande, den Holbergska komedien syntes för plump och från Frankrike införskrefs en teatertrupp, som utträngde den svenska från Bollhuset. Man äger något skäl att förvåna sig öfver denna Lovisa Ulrikas likgiltighet för den svenska teatern, då ju exempelvis hennes värksamhet för Vitterhetsakademien visar, att hon icke saknade sinne för betydelsen af en vitterhet på det inhemska språket, och då hennes främste litteräre rådgifvare, Dalin, ju själf varit en af den svenska teaterns främste repertoarförfattare. Då den franska truppen började sin värksamhet å Bollhuset i September 1753, blef den svenska teatern husvill; den fick blott lof att några enstaka gånger uppträda i sin gamla lokal. Och efter någon tid gingo den svenska truppens teatermagasin och pjeser under klubban. Personalen delade sig. Lindahl och Berghult erhöllo i Maj 1754 privilegium på att med ett sällskap resa i landsorten, och denna trupp, som sedan öfvertogs af Lindahls måg, den tyskfödde Karl Gottfried Seuerling, blef det första mera betydande inhemska landsortssällskapet i vårt land, hvilket i nära ett halft sekel reste omkring med Thespiskärran.

Men med Lindahl följde endast en del af den gamla skådeplatsens trupp. En af teaterns förnämste aktörer, Peter Stenborg, ingaf 1756 en ansökan att åter få öppna svenska skådeplatsen och att få begagna teatern i Bollhuset de dagar, som franska spektakler därstädes ej gåfvos, men ehuru riksråden tillstyrkte hans ansökan »så mycket hällre, som infödde svenskar skäligen borde

Digitized by Google

åtnjuta hvad som blifvit utländingar förunnadt», afslog dock konungen, som ägde enskild dispositionsrätt öfver teatern, att svenskarne där skulle få alternera med fransmännen, enär detta kunde föranleda till oordningar.

Stenborg fick visserligen tillåtelse till svenska skådespels uppförande — hvilket tillstånd äfven utsträcktes till landsorten — men fick själf förse sig med teater. Under närmare tjugu års tid uppförde han nu skådespel å olika orter i Sverige och Finland, äfven i hufvudstaden i växlande lokaler.

Den svenska skådebanan hade sålunda under 1760-talet råkat i stort förfall; den var »landsflyktig i eget land», och G. J. Ehrensvärd ger en drastisk skildring af dess öden, då han i sina anteckningar omtalar dess tillstånd kort före Gustafs tillträde till regeringen: »Längst in uti staden, där några gamla och nära emot hvarandra svarande ohyggliga hus göra en smal gränd, längst uppe å en vind, där dagen med möda kunde tränga sig fram, där konsten nekat trappor, utan dit man måste klifva på en brant och svag stege — dit hade svenska teatern tagit sin bedröfliga tillflykt. Där besöktes den af de gemene, som där råkade sina likar eller för litet penningar fingo tillfälle att se seder afmålade, som liknade deras. Man slogs där som på en gästgifvaregård, ovett hördes som ibland månglerskor, grofhet som ifrån de sämsta krogar och liderlighetens tillhåll. Den betjäntes af lika sådana personer. Aktörer voro tillkomne ömsom ifrån gäldstugan, ömsom ifrån soldathopen, några perukmakaredrängar och bränvinsadvokater. En adelsman Leyonmark spelte en ibland de sämsta roller; aktriser voro hämtade utur tvättstugan och ifrån Barkareby, kläderna lånte utur klädstånd, musiken flyttad ifrån krogbaler. — Så hade tjugu års vanvårdnad omskapat denna inrättning. Blef någonsin i de större sällskaper fråga yppad om att se ett svenskt spektakel, så ansågs en sådan föresats som ett partie de débauche, som en lust att se främmande dårar eller då man är på landet att dansa på bondbröllop. Man besökte svenska teatern för att skratta åt det aldra sämsta man sig kunde inbilla. Man lät efter behag börja med den sista akten i en tragedi och sluta med den första; man hängde den olycklige naken i en vippgalge; Jeppe på berget låg på en dynghög på teatern; man utviste den aktör man icke tyckte spela roligt nog. Då de skulle gråta i tragedien, tvang man dem att skratta, och vid det löjligaste i komedien betalte man dem för att gråta. Spektatörerne deltogo lika mycket i pjeserna som själfva aktörerne».

Äfven om man har allt skäl att med Flodmark anse, att denna skildring innebär ej ringa öfverdrift och att den sannolikt är byggd på mer eller mindre tillförlitliga, behörigt utstofferade hörsagor, så är det dock tydligt, att slutet af frihetstiden var en *förnedringstid* för den en gång under så ljusa auspicier invigda svenska skådeplatsen. Felet låg nog icke uteslutande, kanske ej ens företrädesvis, hos idkarne af skådespelarkonsten; med skäl kunde den unge Johan Gabriel Oxenstierna, efter ett besök å teatern år 1769, anteckna: »jag vill ej begabba detta dåliga skådespel. Det vore bättre att den allmänhet, som nu gör narr däraf, gjorde något till dess uppmuntran».

Repertoaren.

Den repertoar, som under Frihetstiden erbjöds den svenska skådebanan, var både rik och värdefull. Redan före »Kungliga svenska skådeplatsens» tillkomst, hade åtskilliga dramatiska arbeten utkommit af trycket, andra funnos säkerligen tillgängliga i handskrift, och teatern framkallade en ganska rik flora i original och öfversätt-

Digitized by Google

ning. Redan i slutet af 1738 omtalar Tessin, att man å Bollhuset uppfört några och tjugu särskilda stycken, dels öfversatta ifrån andra språk, dels alldeles nya. Vi må först ägna någon uppmärksamhet åt sorgespelet och det allvarliga skådespelet.

Det är företrädesvis, om än icke alldeles uteslutande, den franska tragedien och dess olika arter, som här framträda såsom förebilder. Dock är äfven det samtida engelska skådespelet från restaurationstiden, sådant detta odlades förnämligast efter franska mönster, kändt för ett par af tidens författare. Sorgspel.

Af de store tragediförfattarnes värk tillgodogöras egendomligt nog **Corneilles** och **Racines** icke så synnerligen mycket för svensk skådebana. Af den förres sorgespel uppfördes visserligen *Cid* (i tolkning af Boding 1740) och *Horace* (i öfversättning af Berghult 1741), men därmed är också hans insats i svenska teatern under Frihetstiden uttömd. Likartadt var förhållandet med Racine. Karl Gyllenborg, som länge vistats i England och intresserat sig för dess litteratur, hade tolkat Racines *Andromache* genom en engelsk mellanhand, en öfversättning, som företer det för denna tid alldeles egendomliga draget, att den är skrifven på orimmad vers efter engelskt mönster (»de bästa engelske författare bruka inga andra i sina tragedier»), och censorn Rosenadler anmärker ock detta såsom en nyhet. (I ett sammanträde i Upsala Vetenskapssocietet recenserades denna öfversättning af v. bibliotekarien Johan Malmström, som framhåller den rimmade versens företräde framför den orimmade.) För öfrigt möta vi endast ett tryck af Racines *Mithridate*, hvarjämte det vill synas som om *Esther* uppförts. Rikare är **Voltaire** representerad: *Brutus eller Caesars död*, *Den förlorade sonen*, *Oedipe*, *L'indiscret*, *Zaire*, *Socrates*. Mot frihetstidens slut finna vi det borgerliga sorgespelet, sådant det med **Lillos** upprörande kriminaldrama *Londonske köpmannen eller Georg Barnwells historia* bröt fram i England, upptaget å Stenborgs teater.

Bland den svenska originaldramatikens målsmän på det allvarligare dramats område intages ett egendomligt rum af

Erik Wrangel

(född 1686, legationssekreterare i London 1712, kansliråd, landshöfding; en af hattpartiets politici och Karl Gyllenborgs nära vän, riksråd 1739—1743, † 1765).

Wrangels första offentliggjorda vitterhetsarbete är en 1736 tryckt öfversättning af Phædri fabler, tolkade på alexandriner. Han uppgifves vidare hafva författat två »tragedier», *Fröken Snöhvits tragedia*, och *Torilla eller Regner och Svanhvita*, samt en »komedi» *Missförståndet i kärleken* med ett till Rom förlagdt ämne. De båda förra nämnas egentligen med föga skäl »tragedier», hälst slutet i dem båda är lyckligt för de personer, hvilka äga åskådarnes sympati. De äro visserligen i diktion och planläggning påvärkade af den franska tragedien, men kunna dock icke räknas till denna stilart. Af alla 1700-talets allvarligare

Digitized by Google

stycken förete Wrangels största släktskapen med föregående tiders svenska dramatik — särskildt Messenius' — och ett af dramerna behandlar samma ämne som ett Messeniskt. Samma oklarhet som hos denne råder ock i benämningen af skådespelens art. I öfrigt har Wrangel tvifvelsutan haft andra utländska mönster än de franska, nämligen den engelska blandform, som kallas »heroic plays» (Dryden), med hvilken han gjort bekantskap under sin vistelse i England.

Erik Wrangel.
Efter oljemålning, tillhörig Grefve Herman Wrangel, Säby.

I *Fröken Snöhvit* har Wrangel valt till behandling en gammal germansk folksaga om den elaka styfmodern, dock med vida mer bortskjutande af det kanske mest poetiska i sagan, nämligen Snöhvits vistelse hos dvärgarne. Han har däremot icke försmått att på scenen indraga en del »förvandlingar» — trollpackans häxerier — som kunde göra teatralisk effekt. Emellertid härskar det en olöslig motsats mellan det romantiskt sagoartade motivet och den af författaren använda, stela, något uppstyltade stilen. Här och hvar afbrytes handlingen af några burleska och mäkta grofkorniga samtal mellan en piga och en dräng, som erinra om den äldre dramatikens smak och alldeles falla ur styckets ton.

Torilla eller *Regner och Svanhvita* behandlar äfven ett styfmorsmotiv, hämtadt ur Saxo eller Johannes Magnus. Den elaka styfmodern, som gifvit stycket dess ena titel, förekommer dock icke i dramat annat än för att låta döda sig af den styfson, hon så illa behandlat. Genom sin älskade, prinsessan Svanhvita har han ryckts ur det herdelif, dit Torilla förvisat honom, och, tack vare ett mot

Digitized by Google

trolldom skyddadt svärd, lyckats återvinna sitt rike. Den trolldomsepisod, som äfven här förekommer, synes mera vara tillkommen för effektens skull än af inre motivering. Några handlingen icke vidkommande herdescener äro inlagda här och hvar, troligen för att utfylla stycket.

Olof Dalin

väckte med sin tragedi *Brynhilda* på sin tid stort bifall. Denna är visserligen det märkligaste af frihetstidens tragiska skådespel. Eftervärlden har dock något svårt att förstå den beundran samtiden ägnade stycket, eftersom det är tämligen saftlöst och stelt, men det gäller att betrakta detta drama litteraturhistoriskt, det måste då erkännas beteckna ett afgjordt framsteg i förhållande till föregångarne. »Det slog nationen med glansen af en förut osedd skönhet», yttrar den franskklassiska tragediens främste målsman hos oss, Leopold, om detta den franska smakens första fullmogna alster på svensk botten, på hvilket han dock såg ned med en viss ömkan. Vi möta här sträng åtlydnad af reglerna om de tre enheterna (handlingens, tidens och rummets), sådana fransmännen tolkade dem, en fast planläggning, klar, om än abstrakt karaktärsteckning, ett något uppskrufvadt patos och en stolt, men enformig alexandrinsk dialog. Ämnet är hämtadt ur Eddan och innebär i sig en djup tragik, äfven om denna ej fullt tillgodogjorts.

Brynhilda är »en stridsmanlig prinsessa», som är förälskad i Sigurd Sven, hvilken åter är förälskad i Edla, en syster till hans vän Atle, som åter i sin ordning är kär i Brynhilda. För att ytterligare förlänga raden af kärleksförhållanden är Edla betagen i Hjalmar, som egnar henne genkärlek. Sigurd lofvar Atle att skaffa honom Brynhilda till brud, därest Atle å sin sida vill söka värka till Sigurds förmån hos sin syster Edla. Brynhilda har utfäst sin hand som belöning åt den, hvilken går genom elden för henne, väl vetande att endast den modige Sigurd Sven mäktar detta vågstycke. Men Sigurd utför bedriften i Atles vapenskrud och under Atles namn och Brynhilda måste då, till sin stora harm, räcka denne sin hand. Och när Sigurd begär Brynhildas tärna Edla till äkta, vägrar denna, men trots detta tändes Brynhildas svartsjuka. Hon låter fängsla Edla; Sigurd befriar henne, men lyckas icke vinna hennes genkärlek. Brynhilda, som fått kännedom om Atles och Sigurds svek, söker, ehuru förgäfves, förmå sin make att döda Sigurd; i stället utför hennes fosterfader Angantyr denna bedrift; sedan dödar Brynhilda sig själf; Hjalmar och Edla förenas.

Hvad diktionen angår är skalden lyckligast, när han anslår antingen den manligt stolta braverande strängen, eller den hånfullt spotska tonen, under det han lyckas mindre, då han tolkar vekare, djupare känslor, särskildt kvinnornas. Repliker af ovanlig klang och kraft förekomma gärna med »sentens»-stil, i Senekas manér. Exempelvis anförde samtiden med förkärlek en sådan som denna:

»Bland trän är cedern stolt, bland foglar örnen ljungar,
Bland djur går lejon först, och Sigurd Sven bland kungar.»

Digitized by Google

En påbörjad öfversättning, som Dalin företog af **Addisons** tragedi »*Cato*», ett fullblodigt alster af pseudoklassicism på engelsk botten, blef ej fullbordad, men början är utmärkt och närmar sig af alla Dalins poetiska skrifter mest senare tiders skaldespråk.

Olof Celsius (född 1716, professor i historia i Upsala 1747, kyrkoherde i Stockholm 1753, biskop i Lund 1777, häfdatecknare, † 1794) författade under sin studenttid tragedien *Ingeborg* (1737), som föreligger i tvänne olika bearbetningar. Det är en framställning af den i Hervarasagan förekommande historien om Hjalmar och Ingeborg, hvilken här omdanats efter franskt tragedimönster, och har författaren »för att göra händelserna mera omväxlande, hvilket mycket bidrager till en tragedis behaglighet», äfven gjort Oddar (Orvar Odd) förälskad i Ingeborg, hvarigenom de dramatiska konflikterna ökats. Anslutningen till den franska stilen har vållat, att större delen af handlingen faller utom scenen, och mestadels berättas i samtal mellan hufvudpersonerna och deras förtrogna.

Stycket, som äger ansatser till objektiv karaktärsteckning och hvars diktion ej är oäfven, måste betraktas som ett aktningsvärdt lärospån i den Corneilleska tragediens stil; författarens lefnadsförhållanden förde honom åt andra håll och han kom icke att utveckla de skaldeanlag, hvarmed han törhända satt inne. En på ålderdomen författad hjältedikt om Gustaf Vasa (1774) är misslyckad.

Andreas Hesselius (född 1709 eller 1710, ytterst flitig författare, engelsk språkmästare i Upsala och Stockholm, † 1762) har författat sorgespelet »*Erik den helige*» samt från engelskan bearbetat »*Vänskap och trohet i döden, eller den indiska prinsessan Zaletta*», båda utan betydelse. Hans stil är närmast engelsk.

Erik Brander (adlad **Skjöldebrand**, född 1722, † 1814), försökte sig med ett par tragedier i fransk smak: *Cleopatra* samt *Hagbor och Signild* (hvartill han under 1770-talet fogade *Aslög*). De äro utan högre poetisk lyftning och stodo sig därföre illa inför Bergklints befogade kritik, hvilken framkallade en liflig litterär strid.

J. G. Hallman (kyrkoherde, född 1701, † 1759) skref ett sorgespel öfver ett icke oäfvet tragiskt ämne ur folkungatidens historia, *Erik och Waldemar*, hållet i strängt fransk stil med drottning Märtha såsom en furie och upphofvet till allt det onda som i stycket timar.

Det kan mot frihetstidens tragiska diktning i allmänhet anmärkas, att, då den valde det franska idealet till efterbildning — och valet häraf var lika naturligt som för tiden berättigadt —, den efterbildade detta ideal jämförelsevis ytligt, rent formellt, och icke i val af ämnen visade den urskillning, som varit nödvändig för efterföljd af denna stils regler.

Digitized by Google

De förebilder från det franska hofvet, som gåfvo lifvets sanning åt en Corneilles eller en Racines hjältar, saknades hos våra svenske tragediförfattare, hvilkas skepnader uteslutande äro litterära »Lesefrüchte», efterklangsfigurer från en främmande värld. Men det viktigaste var, att de svenske tragediförfattarne — med undantag af Dalin — saknade högre poetisk lyftning, och hvad Dalin angick, lågo hans anlag knappast åt den tragiska poesien.

* * *

Af ojämförligt större intresse än den kyliga, oftast otympliga allvarligare dramatiken är frihetstidens lustspelsdikt. Äfven här är väl det mesta efterbildning, men dels äro mönstren mindre snäfva och ensidiga, dels gör själfva lustspelets art, att det svårligen kan undgå att taga starkt intryck af det lands folklynne, dit det inplantas, af det lif, som omgifver det. Lustspelet under denna tid är sålunda icke en så främmande planta, som det allvarligare dramat och företer flere vällyckade alster. Lustspel.

Förebilderna voro utom den romerska antikens store lustspelsförfattare (redan före frihetstiden hade en fullständig öfversättning af Terentius utkommit), företrädesvis franska, danska och engelska. Den författare, som behärskar europeisk komedidiktning under detta tidehvarf, är i första rummet den sunde, snillrike, varmblodige fransmannen **Molière**, den plautinska komediens ypperste efterföljare i modern tid. Af hans arbeten hade den utmärkte öfversättaren **Magnus Lagerström** (född 1691, direktör i Ostindiska kompaniet † 1749), redan före teaterns öppnande tolkat två af de bästa: *Tartuffe* och *Den Girige* (1731). Äfven förefanns tidigt i tolkning af A. Nicander »*Le mariage forcé*». I anslutning härtill framkallar den nya teatern: *Kvinnoskolan*, *Festin de pierre*, *Les fâcheux, eller de förtretlige*, *Les fourberies de Scapin eller Michel Illparig*, *Mansskolan*, *Pourceaugnac*, *Amphitrion*, »*Les précieuses ridicules eller de löjelige granngärningarna*», *Den inbillade sjuke*. Molières störste efterföljare **Regnard** är företrädd af *Den tankfulle* (Le distrait) och *Spelaren*. Af den fine, stundom känslosamme författaren **Marivaux**, hvilken representerar en ny, mindre grofkornig, men ock mindre komisk och mera med rococostilen stämmande smak, föreligga »*Slafön*» samt »*Arlekin hyfsad af kärleken*»; till samma smak hör väl närmast den mindre betydande, men mycket omtyckte, sirlige lustspelsförfattaren **Saint-Foix**, af hvars stycken åtskilliga redan nu uppfördes, samt **Dancourt**, subrettkomediernas målsman. Af **Le Grand** föreligger en kylig allegori *Plutus eller Mammon*.

Af än större betydelse är **Ludvig Holberg** både direkt och indirekt. Lagerström hade tidigt tolkat honom. Han började dock, egendomligt nog, icke med Holbergs egen »*Politiske Kannstöpare*» utan, förmodligen i den tron, att han hade Holbergs originalstycke framför sig, med den förfuskade omstöpning däraf, som J. R. Paulli tillåtit sig. Sedan öfversatte han »*Jeppe*» (1735), som rent af blef en folkbok här i Sverige och spriddes i flera upplagor än i sitt hemland, »*Den Vægelsindede*» (under den träffande titeln »*Madam Aprilväder*») och »*Gerdt West-*

Digitized by Google

phaler», hvartill senare ock kom *Jean de France*. Till dessa fogades af andra öfversättare *Barnsängsstugan*, *Surbrunnsresan*, *Den sysselsatte dagdrifvaren*, *Don Ranudo*, *Hasenskräck*, *Den pantsatte bondedrängen*, *Den rangsjuke borgaren* (Den honnette ambition), *Julstugan*, *Den förvandlade brudgummen*, *Det arabiska pulfret*, *Hexeri eller blindt allarm*, *Erasmus Montanus*, hvilka alla äro tryckta eller uppförda under detta tidsskede. De voro särskildt för de bredare lagren en älskad repertoar, hvartill släktskap i seder mycket bidrog.

Slutligen må beaktas det engelska inflytandet, som gör sig gällande hos en af denna tids författare, **Karl Gyllenborg**. Denne hade under sin Londonvistelse lärt känna såväl den kvicka men slippriga lustspelslitteratur, hvilken uppstått under den engelska restaurationstiden med Wycherley, Congreve och deras efterföljare, som ock den komedilitteratur, som mera harmonierade med den moralfilosofiska riktningen i den engelska 1700-talslitteraturen, och hvars ledande män voro Colley Cibber, **Steele** och andra. Ur den senare gruppen valde Gyllenborg att öfversätta Steeles stycke »The lying lover», hvilket var en bearbetning från det stycke, hvarmed Corneille grundlade den moderna franska komedien, »Le Menteur», som åter var en omarbetning men knappast en förbättring af spanjoren Alarcóns förträffliga »La verdad sospechosa». Gyllenborgs tolkning *En bättrad villhierna* (1723), som är gjord med rätt stor skicklighet, är dock egentligen blott en lokalisering af Steeles pjes med några små ändringar i slutscenen samt inlagda, ej oäfna verser.

Bland tidens originalförfattare märkes likaledes i främsta rummet

Karl Gyllenborg.

Karl Gyllenborg,

som var en stor gynnare af teatern.

Hans lefnadsöden äro väl kända. Född 1679, studerade han i Upsala, där han någon tid var »rector illustris», och tjänstgjorde därefter i kansliet. År 1701 deltog han i kriget, men användes från år 1703 i diplomatiska värf och fick anställning vid beskickningen i London, hvarest han vistades ända till 1717. Denna hans vistelse i England har utöfvat ett synbart inflytande på hans senare skriftställareverksamhet, och hans bildning — politisk såväl som vitter — var engelsk. Gift med en engelsk dam, Sarah Wright, en änka tillhörande torypartiet, invecklades Gyllenborg i de Görtziska planerna att återinsätta Stuartarne, häktades af den engelska regeringen, men frigafs och närde sedan ett oförsonligt hat till styrelsen i det land, där han tillbragt fjorton af sina bästa år. Under sitt vistande vid fredskongressen i Braunschweig 1721 (»en långsam vinter och ett sjukligt tillstånd») sysslade han med att öfversätta det nyssnämnda lustspelet *En bättrad villhierna* och antagligen äfven med Racines »Andromache», som båda utkommo samma år (1723), som han vardt riksråd. Hans politiska värksamhet upptog honom de följande åren, men icke så uteslutande, att han icke äfven fick tid att ägna några stunder åt dramatiskt författarskap, och det första originalstycke, som uppfördes å Kongl. Svenska Skådeplatsen hade riksrådet Gyllenborg till författare. Ett par år därefter var han rikets förste ämbetsman: kanslipresident, och stod så vid sina önskningars mål. Han afled 1746.

Det nämnda originalstycket var *Svenska sprätthöken*, ty detta lustspel kan betraktas såsom i hufvudsak original, äfven om Gyl-

Digitized by Google

I Morgon Tisdag

Som är den 19 Aprill,

Kommer

En wälskrefwen

Ny COMŒDIÆ,

Kallad:

Barnsängs-Stugun,

Uppå Kongl. Theatren

At upföras;

Hwarjemte försäkres, det Herrar Spectateurerne, wid deß åskådande, skola ett åhrbart och anständigt nöije finna.

Affisch från 1743.
Efter original i Kongl. Biblioteket.

Digitized by Google

Digitized by Google

lenborg — såsom han själf meddelar — fått idén därtill af en liten enaktspjes af fransmannen De Boissy, kallad »*Le François à Londres*», hvarur han användt åtskilligt i dialogen. Innehållet i Svenska Sprätthöken är följande:

En ung grefve Hurtig har hemkommit från Frankrike och medfört förakt för allt inhemskt, för svenska seder och svenskt språk. Endast hvad franskt är duger; dock är det något här i Sverige, som förmått tilltvinga sig hans beundran, det är en ung svensk änka, fru Lotta Enterfelt, hos hvilken också han uppväckt för sig gynsamma känslor. Han har dock tvänne rivaler: sin kusin, baron Stadig, en allvarlig svensk, som varit i Paris, äfven han, men därföre icke ändrat nationalitet, och en oborstad landtjunkare herr Torbjörn Ränterik. Genom sitt nonchalanta uppträdande förverkar Hurtig så småningom fru Lottas gunst, under det att tvärt emot Baron Stadig allt mera stiger i hennes ynnest. Sedan Hurtig under en ordväxling på ett kafé varit nära att draga blankt mot fru Lottas fader, den för honom obekante amiral Enterfelt, men hejdats af den mellankommande Stadig, får han af henne mottaga en korg, under det hon räcker sin hand åt baronen. Men Hurtig tröstar sig snart, och »sedan han märkt att han gått vilse väg», fäller han icke modet, utan vänder sig med sin ömma låga till Stadigs halfsyster, en humoristisk flicka, som mottager hans hand med villkor, att hon får göra om hans uppfostran och göra honom till en svensk man igen, hvartill han jakar. Landtjunkar Torbjörn nöjer sig med fruns kammarjungfru Sara.

Karl Gyllenborg.
Efter porträtt å Gripsholm af Lorenz Pasch d. ä.

Styckets bästa egenskap är dess karaktärsteckning, för hvilken Gyllenborg haft inhemska modeller för ögat.

»Uppsåtet», heter det i några ord till läsaren, »vore att roa dig och att utan våldughet med rätta färger afmåla tvänne desse tiders galenskaper, som löpa

snörrätt emot hvarandra». Med dessa tvänne galenskaper menar Gyllenborg, som ju själf tillhörde ämbetsmanna- och lågadelspartiet, öfverförfiningen hos den gamla högadeln och råheten hos den lägre landtadeln. Redan titeln visar dock, att det är den förra galenskapen, den inom Stockholmskretsarne vanligaste och farligaste, som här isynnerhet skulle bekämpas. Detta gisslande af »sprätthökarne», som kommo från Paris med franska vanor eller rättare ovanor och föraktade allt inhemskt, var ett af tidens älsklingsämnen och hade, som förut framhållits, ofta förekommit i Argus, hvars satir nog tjänat Gyllenborg som förebild. Stycket har föröfrigt måhända tagit intryck af engelska komedier om »Coxcombs» (t. ex. en af Wycherley), men knappast af Holbergs »Jean de France». Sådan grefve Hurtig nu är, utgör han typ för en hel krets af »petits-maîtres» i Stockholmsvärlden. I grund och botten en god och hederlig svensk, har han bortkollrats af Paris och representerar den flärdfulla och ytliga bildning, som begynte göra sig gällande hos tidens unge ädlingar, i stället för att förut de adlige ynglingarne härdats i krigets, visserligen råa, men kraftiga skola. Pjesens titelblad (se sid. 54) visar oss hans dräkt med de utstående, styfva skörten på den kulörta rocken, den långt nedhängande västen, den väldiga, anspråksfulla musslinshalsduken, de vida och med spetsmanchetter prydda ärmarne, de snäfva knäbyxorna, de rödklackade skorna, den granna spatserväljan och den yfviga pudrade peruken, »à la mode de Paris». I motsats till Hurtig har Gyllenborg i Torbjörn Ränterik framställt en målsman för råheten hos den gamla landtadeln, likväl betänkligt karrikerad — en junker, som är »uppfödd endast med högfärd och inbillning utan att hafva lärt något annat hvarken i vett eller lefverne», som inträder spottande, vill slå kyparen, när denne ger honom kaffe, som han gormande förklarar smaka som »den mölja farmor min körde i mej, när jag var gosse i min dar och hade ondt af flen», och när han efter mycket prutande skall betala sin förtäring, tar han upp ur sin »byxsäck» en gammal strumpa, i hvilken hans skatter ligga förvarade. Såsom en representant för den rätta medelvägen framträder baron Stadig, en hyfsad man med redligt, uppriktigt och tappert väsende, och som målsman för den gamla karolinska tiden en kärnfull amiral, som öfvertagit den docerande rollen i stycket. Bland fruntimmersrollerna är det en fröken Sofia Gladlynt, som genom sin käcka munterhet förlänar stycket en frisk fläkt.

Karl Gyllenborg skref emellertid detta arbete icke uteslutande af dramatiskt intresse. Politiken skönjes lätt mellan raderna, och det är »lågadelns» åsikter, som Karl Gyllenborg, hvars adelsanor ju blott gingo ett led upp, här häfdar. Man påträffar ett långt meningsutbyte om högadeln och lågadeln, och författarens språkrör, Stadig, uttalar sig varmt för likheten adelsmän emellan. Men denna likhet gäller dock endast dem, »hvilkas hedersstånd öfverheten med sin höga hand bekräftat». Längre sträckte sig icke lågadelns liberalitet.

Dalin.

Olof Dalin

skref lustspelet »*Den afundsjuke*», som är en karaktärsstudie i Holbergs manér. Satirikern från Argus har här valt ett karaktärslyte, som han utmålar i all dess skärpa, tillspetsande det ända till ytterlighet. Satiren har emellertid erhållit en något bitter bi-

Digitized by Google

smak; afundsjukan utmålas i högbjärta färger, det skratt som väckes är mindre det sunda löjets än det kalla hånets, och stycket saknar sålunda till ej ringa del den vis comica, som skulle hafva uppburit det. Sin största betydelse äger »Den afundsjuke» i dialogen, i hvilket afseende Dalin är den afgjordt främste af tidens författare. Hans dialog äger ledighet, skärpa och verve, så snart icke tendensen leder den in på moraliserande predikan. Stycket öfversattes till danskan.

En tredje framstående lustspelsförfattare är

Reinhold Gustaf Modée, Modée.

som förvärfvade sin egentliga ryktbarhet såsom samlare af författningar genom sitt stora, år 1748 påbörjade värk »Utdrag ur publique handlingar», hvilket fortsattes efter hans död.

Men dessförinnan hade han utmärkt sig såsom författare af åtminstone tvänne den svenska skådebanans förnämsta komedier.

Modée föddes 1698, tjänstgjorde från 1717 i värken och blef 1740 sekreterare i kanslikollegiet. År 1746 utnämnd till assessor i Åbo hofrätt, tog han redan 1750 afsked (med kansliråds titel) och dog två år senare i en ålder af 54 år.

Man plägar i allmänhet, på grund af gamla uppgifter, tillskrifva Modée trenne stycken: *Fru Rangsjuk*, *Håkan Smulgråt* och *Dårhuset*, af hvilka dock författarskapet till det tredje är tvifvelaktigt.

Modée utvecklar i sina stycken en större komiskt dramatisk talang än någon af sina samtida, äfven om dialogen icke är så ledig som Dalins. Modée visar sig särskildt äga kraft i karaktärsteckningen och blick för komiska situationer samt är en icke oäfven lärjunge af Molière och Holberg, framför allt den förstnämnde.

Fru Rangsjuk, som uppfördes första gången 1738, är det förnämsta af hans lustspel; det behandlar i viss mån ett ämne, besläktadt med Molières »*Le bourgeois gentilhomme*» och Holbergs »*Den honnette Ambition*»; men man kan icke tala om någon direkt efterbildning.

Intrigen i stycket är följande: Herr Jesper Mees har af sin hustru tubbats att skaffa sig rang af öfverdictateur och sedan af generaldictateur. Rangen kostar pengar; allt skall skaffas nytt och fint, och Jesper Mees' kassa minskas allt mer, under det den landtgård, af hvilken familjen förut lefvat, vanvårdas. Nu åsyftar det rangsjuka paret att gifta bort sin dotter Lovisa med en fattig grefve Valentin. Men Lovisa, hvars förståndighet motiveras af att hon uppfostrats af

Digitized by Google

en gammal lärare och ej af föräldrarne, älskar en ung herr Leopold, som väl är rik men ej har den oundgängliga rangen och därför afvisas af fru Rangsjuk. Emellertid lyckas han under förklädnad af en rik stormogolsk generalriksskattmästare — ett lån från Molière — vinna föräldrarnes bifall till föreningen med Lovisa, som först nekar, men, sedan hon igenkänt Leopold, gifver sitt ja. Snart kommer dock det budskapet att Jesper Mees är så godt som ruinerad, och då förklarar Leopold sig skola ordna hans affärer, med villkor att han drager sig tillbaka till sin landtgård och lefver där i ro, hvilket fru Rangsjuk går in på, sedan hon fått veta, att hennes man dock får behålla »caractèren». Leopold afkastar då masken, och därmed måste rangsjukan låta sig nöja.

Hvad som i betydlig mån lifvar upp stycket är den bihandling, som rör Trulls, hvilken från att hafva varit Jespers dräng blir bokhållare. Denne Trulls, som äfven går igen i Håkan Smulgråt, är en värkligt dråplig variant af tidens putslustiga betjänttyper med anor från »Arlekin», en blandning af den baksluge Scapin-Henrik och den grofve tölpen Pierrot-Arv. Hufvuddraget i karaktären är en alldeles otrolig matfriskhet; »ständigt kliar det i kakstaden» (magen), hans bilder och uttryck — t. o. m. kärleksförklaringar — äro hämtade från den kulinariska världen, och han har ständigt ett godt humör. En scen sådan som den, då han befordrats till »bokhållare» och nackstyf och dryg mottager pengar samt »på en höft» gör en uträkning alldeles upp efter väggarna, skulle väl försvara sin plats hos någon af Modées mästare. Styckets tendens är i öfrigt icke blott riktad mot rangsjukan, utan äfven mot det myckna jäktandet efter »ämbeten».

Håkan Smulgråt (1738) är icke fullt så komisk som Fru Rangsjuk. Den är tydligen utarbetad med Molières Harpagon för ögat, men girigbuken är tecknad ännu mer chargeradt än hos Molière och är lika ytterligt typisk för sin passion som Plautus' Euclio.

Intrigen äger ingen släktskap vare sig med den i »L'Avare» eller i »Aulularia». Håkan Smulgråt, som lemnat sin dotter Lisa att uppfostras hos Birger (samme förståndige broder som i Fru Rangsjuk), funderar på att öka sina rikedomar genom ett förmöget gifte. Trulls, som Håkan litar på som på guld (liksom Harpagon på Valère), uppger sig ha hört talas om en flicka, som medför 10,000 plåtars ränta. Det är dock ingen annan än Trulls' fattiga älskarinna Ingri, som han sålunda vill gifta med åttioåringen. Sedan gubben för säkerhets skull rådfrågat en trollkarl, som dock icke är någon annan än den förklädde Trulls, om kvinnans förmögenhet och om detta äktenskap skall blifva lyckligt för honom, hvarpå naturligtvis svarats ja, och Trulls sedan i egen person, för att trygga sig för alla efterräkningar, afrådt från giftermålet, går detta dock för sig. Men snart upptäcker Håkan sitt misstag, han får t. o. m. betala sin hustrus kläder, som tagits på räkning, vill i harmen häröfver hänga sig, men ändrar sitt beslut, då han märker, att han därmed endast skulle skaffa sina arfvingar pengar. — Naturligtvis har stycket också ett kärlekspar i Birgers son Caspar, som länge varit bortrest, och Håkans dotter Lisa, hvilka af »en särdeles händelse» råkat få se hvarandra och på fläcken förälskat sig.

Såsom af det nämnda torde framgå är Håkans karaktär tecknad med nog stark hårdhet och skärpa, hvilket invärkar på hela styckets ton. Dock genomfläktas denna komedi här och hvar af mycken uppsluppenhet, och det är den Modéeska muntergöken Trulls, som består denna.

Digitized by Google

Det tredje stycket, som af våra litteratur- och teaterhistorici, på Apelblads auktoritet, tillskrifvits Modée, är *Dårhuset* (1741). Det är utgifvet af aktören **Palmberg**, som undertecknat förordet.

Inre kriterier, bland annat språkliga,* göra det också tvifvelaktigt, om stycket har samme författare, som de båda nyssnämnda. Möjligen har Palmberg begagnat några färdiga scener af Modée, som ej velat gälla såsom författare; i hvarje fall har han från honom lånat Trullsfiguren. Stycket, som på sin tid gjorde stor lycka, är en s. k. »pièce à tiroirs», i hvilken — efter mönstret af Molières Les fâcheux o. a. dylika lustspel — en rad af komiska figurer framträda en efter annan, utan strängare dramatiskt sammanhang, men framkallande komiska situationer. Åtskilliga af styckets komiska figurer erinra om motsvarande i Holbergs stycken (exempelvis den lärde pedanten Polychronius, den politiske kannstöparen Cleophas, den storskräflande soldaten Dunderhake, en svensk skiftning af den berömda Miles gloriosustypen, hvartill nog modeller just vid denna tid stodo att finna inom svenska landamären).

Modées stycken höllo sig på scenen under hela frihetstiden och tillhörde äfven de resande sällskapens stående repertoar.

Öfriga lustspelsförfattare.

Af öfriga lustspelsförfattare från den svenska skådebanans första tid äro att nämna **Kristoffer Knöppel** (född 1718, skådespelare och öfversättare af många teaterstycken, öfvergaf teatern, då han gick miste om direktörsplats, sedan språklärare i franskan, † 1800), som, efter mönstret af utländska travestier, t. ex. i Théâtre Italien, skrifvit ett litet olympiskt gudaskämt på vers, *Gudarnes rådslag om fruntimret må fria själft* (1744), med en viss drastisk, men stundom allt för grofkornig komik; och ett lifligt och muntert intrigspel i en akt *Mötesplatsen i mörkret.* (1750);

Kristoffer Knöppel.
Silhouett ur den s. k. Lüdecke'ska samlingen.

samt **Peter Lindahl** (född 1712, ursprungligen mönsterskrifvare, sedan tillika advokat och som ofvan nämndt en förträfflig skådespelare, senare direktör i landsorten, † 1792) som dels öfversatte dels författade ett antal repertoarstycken.

Under 1750-talet förekomma några arbeten utmärkta af en vidt drifven naturalism och grofhet i uttrycken, men ock af rätt mycken ursprunglig kraft, hvilka tillskrifvas **Johan Stagnell.**

Denne författare (farfarsbror till Stagnelius) var född 1711, blef magister i Lund 1741 och docent därsammastädes 1744. Han vistades i Stockholm 1751—1756, under hvilken tid hans dramatiska författareskap faller; befordrades sedan till lektor i Kalmar, där han blef ett slags folktribun och förde ett ganska oro-

* Meddelande af bibliotekarien L. Wåhlin.

Digitized by Google

ligt lefverne, men var af stadens innevånare högeligen älskad, och slöt sitt lif »efter många vidrigheter» år 1795 i hög ålder.

Stagnell, hvilken som ofvan nämnts, äfven är en af tidens märkligare politiske visförfattare, angifves såsom upphofsman till fyra stycken, i hvilka han närmast framträdde som Holbergs lärjunge.

Baron Själfklok och fröken Grannlaga (1753) är ett lustspel, hvars ytterst tarfliga intrig tjänar som underlag för en munter, men mycket grofkornig dialog; *Jesper Hjernlös* (1756) framställer i gröfva och bjärta färger och ofta slippriga uttryck ett hushåll af underlig art, där mannen älskar att syssla i köket, under det hustrun skrifver vers och vansköter mannens syssla; *Risbadstugan* (1755) upptager till dramatisk behandling en äktenskapsskandal, som den tiden var en cause célèbre i hufvudstaden och framkallade en hel liten littera-

»Risbadstugan».
Gravyr af Jac. Gillberg 1755.

„Den quinnan har ei kiärligt hierta,
Som giör sin man så bakwänd smärta„.

tur; — det var en hustru, som med tvänne kaffesystrars hjälp gaf sin man en duktig risbastu, hvilket ämne behandlas på ett sätt, som i osminkad burlesk erinrar om 1600-talets starkaste fastlagsspel.

Intressantast, ehuru nog så mycket ur historisk som dramatisk synpunkt, är Stagnells *Den lycklige banquerotièren* (1753), särskildt för den inblick pjesen gifver i ruttenheten hos tidens affärslif. Handlingen i stycket rör sig endast och allenast om en bankrutt, som göres af en grosshandlare, Goldfresser, hvilkens procentarevärksamhet och kursuppdyrkning framgå af en scen, som spelar på hans kontor. Efter att någon tid hafva varit försvunnen och efterlyst, återkommer emellertid Goldfresser med kunglig lejd, ackorderar med sina kreditorer och har två millioner öfver. Stycket framställer förhållandet helt naket, utan den ringaste omdiktning, och värkar sålunda mera såsom ett häftigt angrepp

Digitized by Google

på affärsförhållandena, möjligen med något enskildt fall för ögat, än som diktvärk. Men det låter icke förneka sig, att författaren med skarp blick för hvad som rörde sig i det värkliga lifvet omkring honom, gifver kraftigt färglagda bilder, exempelvis i en scen från börsen, där smuggleriet och öfriga af det gällande finanssystemet framkallade olägenheter framstå i bjärt dager.

En fars, som i stark burlesk närmar sig Stagnells stycken och måhända har samme författare, är *Amman* (1756), en studie i den Holbergska Jeppestilen, hvari framhålles skadan af ammor och i hvilken mödrar förmanas att själfva gifva sina barn di.

Teaterns förfall återvärkade naturligen på den inhemska dramatiken, och frihetstidens senare årtionden äro i dramatiskt afseende tämligen ofruktbara frånsedt de Bellmanska tillfällighetsdivertissementen.

Vignett ur ett dramatiskt tryckalster.

Digitized by Google

Vignett ur »Adalrik och Göthilda».

Prosaberättelser.

Prosaskildringen intager ett icke obetydligt rum inom frihetstidens vittra litteratur. Vi hafva redan i Dalins författarskap betraktat dess viktigaste alster. Men vid sidan af och jämte Dalin utvecklar sig en anmärkningsvärd berättelselitteratur, dels såsom egentlig romandikt, dels såsom »saga», med eller utan politisk bismak; hvarjämte vi mot tidehvarfvets slut äga en förträfflig representant för den humoristiska reseskildringen.

Romanen.

Uppmärksamheten må först ägnas åt romandikten. Under sextonhundratalet hade ju förströelselitteraturen till större del utgjorts af de numera s. k. »folkböckerna», dessa mångfaldiga romantiska berättelser och fabler, som flödade öfver hela Europa och hvilkas »tryckt i år» innebär — som Schlegel så träffande anmärkt — en naiv tillförsikt, att de aldrig skola blifva föråldrade; än i dag äro de ju också ungdomens och de mera naiva folklagrens älsklingsläsning.

Först med frihetstidens litteratur blir likväl den egentliga »romanen» införd i vårt land, dels i öfversättning, dels i original.

Redan före frihetstidens början hade väl enstaka roman- och novellöfversättningar företagits, och ett par original tillkommit, dock utan större betydelse. Från och med 1730-talet blir de öfversatta romanernas antal icke så ringa, ehuru censor och kanslikollegiet visa öfversättarne en mindre gynnsam min.

Utländsk romandikt af »ideal» art.

Europas romandikt hade under den närmast föregående tiden företett olika strömningar. Först må beaktas Amadisromanerna och de öfriga riddare-

Digitized by Google

romanerna, mot hvilka den **Cervantes'** satiriska roman *Don Quijote* (1605 kom som ett bakslag; vidare herderomanerna, hvilka med så stor förkärlek odlades af de romanska folken. Särskildt beundrades **Honoré d'Urfés** *Astrée* (1610), hvilken gjorde ett triumftåg öfver Europa, och hvars Celadonfigur vardt typisk. Dels ur riddarromanen, dels ur »Astrée» utvecklade sig de heroiska kärleksromanerna, som i Frankrike vunno mycken anklang och i hvilka 1600-talets herrar och damer framträda i kostymer af forntida eller aflägsna lands hjältar och hjältinnor, en företeelse som leder sina trådar tillbaka ända till Vergilius' omklädande af romerske samtida i forntidens kostym. **La Calprenède** och Mad:lle **de Scudery** voro på detta område de förnämsta författarnamnen. Denna riktning fann äfven i Tyskland god jordmån. I en omfattande, först efter hans död utgifven och af annan hand fortsatt »Staats-, Liebes- und Heldengeschichte» skildrade **D. K. v. Lohenstein** Germaniens förträfflige fornhjälte Arminius eller Hermann och hans gemål Thusnelda (1689), och bakom denna boks lärdt antikvariska apparat spårade man det habsburgska husets historia; men den mest populära boken var dock den 1688 utgifna »*Asiatische Banise oder das blutig- doch mutige Pegu*», i hvilken en mängd hemska och rörande motiv voro hopade till åstadkommande af effekter. Som bokens hufvudpersoner framträdde en tapper, käck älskare, en ädel, lidande prinsessa, en hemsk tyrann och en glad betjänt. Dess författare var **H. A. von Ziegler und Kliphausen**. Af dessa heroiska romaner öfversattes åtskilliga till svenskan, bl. a. Zieglers Asiatische Banise 1741 och den af J. G. Hamann därtill långt senare skrifna fortsättningen år 1747, oaktadt en censor några år förut uttalat, att »deras befordran till trycket kunde tyckas vara eftertänklig».

Vid sidan af den heroiska romanen märkes den art af politisk roman som mer eller mindre direkt anspelade på samtidens politiska företeelser eller som meddelade politiska lärdomar. En berömd roman af detta senare slag är skotten **John Barclays** stora arbete *Argenis* (skrifvet på latin), hvari författaren under bilden af ett krig, som föres om en siciliansk konungadotters hand, anses hafva åsyftat händelserna under det franska inbördeskriget på »ligans» tid. Denna roman sluter sig i stilen närmast till de »heroiska» och skiljer sig från dessa egentligen däri, att den icke innehåller några afvikande episoder, men däremot ett stort antal politiska betraktelser, i hvilka en starkt monarkisk anda ger sig uttryck. Detta arbete föreligger, trots denna för frihetstiden mindre behagliga tendens, i två tolkningar från 1740 och 1741. Censor yttrade redan 1732, att »icke lätteligen någon annan världslig bok begirigare lärer läsas af ungdomen än denna». Till de politiska romanerna torde också böra räknas det prosaepos i undervisande form, *Télémaque*, som den berömde biskop **Fénelon**, lärare för Ludvig XIV:s sonson, författade och hvari han begagnade skildringen af Odysseus' irrfärder såsom poetisk anledning till att utveckla sina åsikter om samtida franska samhällsförhållanden och undervisa sin lärjunge i moderat monarkisk anda. Redan vid frihetstidens början 1721 och 1723 utkommo häraf två svenska öfversättningar. Censorn förklarade detta arbete »vara intet mindre rosamt än nyttigt och intet mindre förlusta än uppbygga samt innehålla en hurtig sedolära och den sannskyldige regementskonsten».

Svensk romandikt.

Exemplen från utlandet manade äfven svenska pennor till efterföljd och den svenska romandikten skjuter nu sina första mera

Digitized by Google

betydande skott. Dock äro de svenska originalromanerna i allmänhet icke af något högre värde. Största intresset knyter sig till dem, hvilka tillskrifvits »vår förste romanförfattare»

Jakob Henrik Mörk.

Mörk är dock icke ensam upphofsman till det arbete, som gäller såsom hans förstlingsvärk, Adalrik och Göthilda, utan han har en medförfattare: **Anders Törngren.**

Illustration ur 1741 års öfversättning af Barclays Argenis.

År 1742 i Augusti inlämnade, enligt censorns anteckningar, informatorn herr Törngren första boken af »Adalrik och Göthilda», hvartill han jämte en annan sade sig vara auktor och hvaraf efter hand 16 böcker skulle utkomma. Den andre författaren af detta arbete var »Jacobus Mörk, studiosus». Månad efter månad — med ett par längre uppehåll i slutet af 1742 och på hösten 1743 — inlämnas bok efter bok af romanen, och dess sista del förelades censor i Juni 1744. Den första delen utkom 1742, den andra 1745; dedikationen till den förra är undertecknad A. Törngren, Jakob Mörk, i den andra stå namnen i omvänd ordning och i företalet uttalas uttryckligen att »två äro vi som lagt handen härvid; den ena har lättat den andras möda». Boken är alltså resultatet af ett samarbete; antagligen har Törngren, som i öfrigt blott är känd såsom författare af några tillfällighetsdikter samt af ett poem i Sahlstedts samling »*Himmelska tankar ur jorden*» och såsom öfversättare af fortsättningen till Asiatiska Banise, haft den större andelen i början, men sedan allt mer och mer trädt tillbaka för Mörk, som af de båda författarne otvifvelaktigt var den mest betydande, och som äfven senare egnade sig åt likartadt författarskap, under det Törngren, som blef ämbetsman i bergskollegium, försvinner ur litteraturhistorien.

Mörks lefnad. Jakob Henrik Mörk var född i Stockholm 1714, tidigt faderlös, snart äfven moderlös. I början bodgosse, blef Mörk, som visade anlag för studier, på en välvillig svågers bekostnad skickad till Västerås gymnasium, där Törngren var hans kamrat. Vid 20 års ålder blef han student i Upsala. På grund af

oblida omständigheter måste han uppgifva hoppet att få taga graden och lämnade universitetet för att öfvertaga en informatorspiats i Uddevalla, där han vistades i tre år och där han väl äfven började den vittra värksamhet, som kort därefter skulle framträda i ljuset. År 1742 kallades han till huspredikant i Stockholm i ett förnämt hem, och det var under denna tid han i samråd med Törngren började utgifva Adalrik och Göthilda. Han prästvigdes 1743 och biträdde vid S:t Nikolai församling i Stockholm, men redan år 1744 mottog han patronell kallelse till kyrkoherdebefattningen i Bro och Lossa församlingar af ärkestiftet, i hvilken beställning han fann ett torftigt bröd för sig och sin familj, och där han fick förblifva till sin död 1763, oaktadt han flere gånger gjorde försök att blifva förflyttad och inlät sig i strid härom med Upsalakonsistoriet, i det han — knappast med skäl — ansåg sig hafva blifvit orättvist förbigången.

(Man har framställt Mörks värkliga eller förmenta motgångar i befordringsväg såsom ett litterärt martyrium och såsom framkallade af någon afvoghet mot hans vittra författarskap. Detta dock utan tillräckliga skäl; de prästmän, som vid befordran föredragits framför honom, ägde tydligen större tjänstemeriter, och man får icke af handlingarna det intryck, att hans författarevärksamhet legat honom i vägen, om än å andra sidan domkapitlet icke häller räknat honom den såsom ett plus. — Ett rykte, att han skulle förkortat sina dagar genom gift för att undgå en befarad visitation af kyrkokassan, är föga sannolikt; det var i öfrigt icke fråga om någon oredlighet från Mörks sida, endast om slarf.)

Adalrik och Göthilda, Mörks och Törngrens värk är närmast en studie efter Barclays och Fénelons mönster, men med begagnande af de heroiska romanernas apparat. I jämförelse med den öfriga, mera »lätta», stundom äfven lättfärdiga utländska romanlitteraturen hade »Argenis» och »Télémaque» anseende äfven hos lärde moralister och betecknande är hvad Rydelius i detta afseende yttrar i sina Förnuftsöfningar: Adalrik och Göthilda.

»De nya romanerna duga alldeles intet för ungdomen, undantagande Barclaji Argenis, som både till konsten och nyttan är oförliknelig. Dock synes mig att den gubben, som diktade Télémaque råkade på det aldra bästa sättet att skrifva romaner, i det han föresatte sig att inöfva en yngling i de rätta kärleks-sakerna, som höra till dygdens skola och med en makalös konst sitt uppsåt fullbordade.»

Därför valde ock Mörk och Törngren dessa båda romaner till förebilder.

Författarne af Adalrik och Göthilda förflyttade den kärlekshistoria, som de ville skildra, till en forntida svensk värld, trakten omkring Glissasjön (Östersjön), för att skildra några af de urgamla Götakämpar, hos hvilka äran var förenad med mandom. De hade af 1600-talets antikvariske författare, en Rudbeck, en Verelius och en Peringskiöld, mottagit många och starka intryck. Men i den pedagogiska roman på fornnordisk botten, som de så-

Digitized by Google

lunda skapade, inflätade de — efter de nämnda utländska mönstren — mer eller mindre omärkligt, politiska anspelningar och antydningar på samtida tilldragelser, i den mån detta kunde ske utan att törna emot censuren.

Innehållet i Adalrik och Göthilda är liksom i 1600-talets heroiska romaner mäkta brokigt och vimlar af bragder, äfventyr, förklädnader, öden och missöden, innan Adalrik får sin Göthilda. Adalrik är son af kimbrernes konung Hjalmar och dotterson af Domalder, svearnes konung, samt härigenom syskonbarn med den uppsvenska konungadottern Göthilda, Domars dotter. Regner jarl, som efter hans faders död insatts att vårda riket och uppfostra Adalrik, har svekfullt försökt döda honom, men gossen har lyckats undkomma och hela hans sträfvan går nu ut på att återvinna sitt rike. Under guden Tyrs beskydd utför han en rad af väldiga bedrifter. Men Göthilda har betagits af kärlek till den tappre kämpen Adalrik och dragit ut förklädd till yngling, för att uppsöka honom. Ånyo hopas en följd af romantiska tilldragelser, skeppsbrott, flykt, svartsjuka, strider, syner, förmenta självmord, oväntade räddningar, och, sedan Regner upprepade gånger besegrats, förenas Adalrik med Göthilda. Glädjen var nu fullkomlig. »Domar lade själf Adalriks och Göthildas händer tillhopa och slog en oupplöslig knut på deras kärlek». »Och hela norden fägnade sig öfver denna dag, då falskhet och trolöshet blefvo straffade. Oskyldigheten segrade nu med fröjd, och ståndaktigheten kröntes uti nöjets oförgängliga lif och fick äta dess söta frukter.»

Af detta torde redan framgå, att det rent romantiska elementet i Adalrik och Göthilda är mycket starkt; men det pedagogiska syftet är vid sidan däraf afgjordt framträdande. Liksom Télémaque hos Fénelon skall äfven Adalrik utbildas till en värdig härskare, och författarne taga sig därföre esomoftast anledning att i den romantiska skildringen inväfva lärdomar på grund af hvad Adalrik ser och erfar.

Dessutom innehåller Adalrik och Göthilda, som nämndt, hänsyftningar på samtida politiska förhållanden, äfven om den icke kan sägas vara någon direkt politisk allegori. Vasenius har utförligt undersökt arbetet och påvisat rätt många ställen af detta slag. Så åsyftar tillämpningen af sagan om Faeton (Fasold), som ej rätt kände sina krafter, den olycklige anföraren i finska kriget Charles Emil Lewenhaupt, hvilken afrättats kort förut, och det heter, att »skalderna fria intet Fasold. Han var för hög i sina tankar och vågade öfver sina krafter. Men han gjorde allt hvad han kunde. Det fattades honom mer af förmåga än af lust och vilja, då hos andra felades alltsammman. Ej en allena var brottslig och om olyckan bort med blod aftorkas, hade ock flere bort blöda. . . . Skalderna beskrifva en sak, den ingen trodde vara skedd i världen och de talade likväl om intet annat än det som midt ibland dem skedt var.»

Anspelningar förekomma möjligen äfven, ehuru i hvarje fall mera förtäckt, på kung Fredriks sedeslösa lefverne. Tydligare åsyftas den nyss hädangångna fröken Taubes lefnadsöde i Gyda, som genom sin falska skönhet vunnit Tjelvars hjärta, och som efter dennes fall blir »af alla spottad, fastän hon förut varit tillbeden af många släta tungor, som genom henne sökte sin lycka». Äfven Dalins poetiska hyllningar till henne åsyftas på ett ställe: Adalrik möter på den färd till de dödas rike, som han efter Télémaques mönster företar, skalden Ejvindr, som »med sina stora förtjänster dock skulle ägt ett ännu större beröm, om han ej låtit förleda sig att för en flyktig nåd smickra en stinkande last». En vacker

Digitized by Google

hyllning egnas åt den nyss aflidne Arvid Horn, som finnes tecknad i den herde Gudbrand, hvilken fallit från det yppersta steg på ärones trappa och som skildras såsom en förträfflig man, som öfverlämnat sina ämbetsbördor i en annans hand, hvilken han önskade måtte vara lyckligare än han, ty redligare än han kunde han icke vara. Med den bördan nedlade han ock afundens börda. — Det är tvifvelaktigt, om författaren haft någon allegorisk afsikt med själfva hufvudhandlingen i Adalrik och Göthilda, så att striden om Göthildas hand möjligen — i analogi med Argenis — skulle åsyftat tronföljden i Sverige; osannolikt är det icke, att under romanens utarbetande »Adalrik» allt mera blifvit målsman för den nya tid, som Adolf Fredrik troddes skola inviga. Det ondas representant Regner åsyftade väl knappast någon bestämd person (Gyllenborg?), utan är snarare personifikationen af ett regeringssystem, väl då närmast hattpartiets, ehuru man icke häller kan säga, att arbetet är någon direkt mössskrift. De statsrättsliga åsikterna i Adalrik skilja sig naturligtvis såväl från den upplysta och välvilliga, låt vara något demokratiska monarkismen hos Fénelon som än mera från den krassa envåldesteorien i Argenis. I enlighet med tidens anda låta författarne all makt utgå från folket; fredens välsignelser framhållas på samma gång varningar förspörjas mot att under freden somna i en föraktlig slapphet; åkerbrukets betydelse betonas, den utländska importhandeln betraktas med oblida ögon.

Planen är just icke särdeles klart genomtänkt, hvilket förklaras af att romanen utarbetades, allt efter som enstaka delar däraf trycktes; sannolikt företogos ändringar i den ursprungliga planen under utarbetandet; framställningen lider af en förlamande bredd, stilen är icke utan en viss fornnordisk klang, men tröttande; det är något afmätt, högtidligt, eftertryckligt, korthugget i språket.

Denna stilens något »tvungna och utsökta art» anmärktes redan af den samtida kritiken (Celsius), som — döljande anmärkningen bakom ett villkorligt beröm — påpekar, att »som författarne ägde en stark och behaglig skrifart, lärer det ej falla dem svårt att vid de tillfällen, där en medelmåttig stil fordras, hålla tillbaka forcen af sin pänna och genom nödig omväxling göra sitt arbete angenämt».

Bland episoderna må särskildt framhållas »besöket i de dödes rike» — ett gammalt litterärt grepp — där en poetisk skildring lämnas af Plutos hofstat, en rad allegoriska väsenden, som framställas handlande och värkande på ett liffullt sätt: »Den magra afunden gick med infallna ögon och slet sina egna leder. Tvedräkt hade flätat sitt hår med ormar och ett svart förgift flöt öfver dess ansikte. Hat och vrede gingo såsom tvänne grymma lejon tillhopa och sårade hvarandra. Misstroendet gick med sneda ögon och såg allt uti en förvänd skapnad. Lögnen sög förgift af de renaste blommor» o. s. v.

Adalrik och Göthilda vann hos samtiden mycket erkännande och den upplades ånyo 1786. Åren 1750—52 utkom till och med en tysk öfversättning däraf, föregångaren till en oerhörd mängd öfversättningar af svenska romaner till det germanska frändespråket.

Närmast efter, delvis samtidigt med Adalrik och Göthilda författade Mörk romanen *Thekla eller den bepröfvade trones dygd*, som utkom i tre delar åren 1749—1758 (två senare upplagor på 1770-talet), men hvars första del censurerades redan år 1746, Thekla och Mörks öfriga arbeten.

Digitized by Google

dels af censorn, dels — för det religiösa innehållets skull — af Upsala teologiska fakultet, hvilken senare förklarade, att »denna skrift, som med prydelig skrifart likasom afmålar en rätt och ståndaktig kristen, förtjänade att genom trycket allmängöras och af enhvar till tröst uti kors och förföljelse samt till uppmuntring uti en rätt kristendoms utförande med aktsam eftertanke och tillbörlig tillämpning läsas».

I företalet yttras också: »Jag lofvar dig här ej någon sådan målning som fägnar kitsliga ögon eller en saga som smickrar kitsliga sinnen. Nej, min afsikt är fastmera att slå ned de orena lustar och tända upp en glöd, genom hvilken hjärtat må lyftas från jorden till himmelen och från fåfängligheten till det som varaktigt är.»

Theklas karaktär af religiös roman är sålunda uppenbar. Men motivet är icke behandladt allegoriskt, som i den mest berömda religiösa romanen, den engelske puritanens John Bunyans »*The pilgrims progress*» (ett arbete som redan 1727 hade tolkats till svenskan under titeln »En kristens resa» af Magnus Lagerström), utan det är historiskt-legendariskt. Närmast är väl Thekla besläktad med den franske jesuiten René Ceriziers romanartade skildringar af hälgon och martyrer: Jungfrun af Orléans (»linnocence affligée), Genoveva (»l'innocence reconnue) och Hirlande (»L'innocence couronnée») af hvilka i synnerhet Genovevahistorien bevarade en popularitet under sekler. En gammal kristen legend om Thekla, en trosmartyr från käjsar Neros dagar, utgör romanens ämne. Nero har i Lykaonien föranstaltat blodiga förföljelser mot den kristna trons bekännare; bland dessa är Thekla, som blifvit omvänd af själfve Paulus. Läsaren får följa hjältinnan genom all hennes jämmer och alla de undervärk som för hennes skull göras. »Rytande vilddjur, för hvilka hon kastades, hafva slickat hennes fötter, giftiga ormar, bland hvilka hon suttit, hafva glömt sin art att döda och såra, brännande lågor, som för henne blifvit upptända, hafva vördat hennes kropp, inom hvilken skaparen själf med sin nåd bodde. Världen har uppå henne täflat med himlen, den förra att utgjuta sin grymhet och den senare att uppenbara sin härliga kraft.» Slutet är ganska öfverraskande. Thekla får en lott, som för en trosmartyr är något egendomlig. Två förmögne romare göra henne till sin arftagerska: »således ersatte försynen den skada, som hon tillförene lidit och hon lefde nu sina öfriga dagar i stillhet och gudsfruktan utan vidare förföljelse».

Thekla är bättre planlagd och genomförd än Adalrik och Göthilda. De politiska och statsrättsliga resonnemangen äro här ersatta af teologiska tal och undersökningar samt fromma förmaningar; detta vållar onekligen en viss tyngd i romanen. Men just den uppbyggelseläsning, som var inmängd i Thekla, gaf arbetet en popularitet i vidsträckta kretsar, som med andakt följde den heligas öden. På sina ställen äger skildringen en obestridlig täckhet, såsom i framställningen af hjältinnans sjöresa mellan Medelhafvets öar. Här och hvar finnas inlagda dikter af religiöst innehåll, däribland flere rent psalmartade, som äga värkliga förtjänster.

År 1749 anmäldes i kanslikollegiet Mörks arbete »*Prins Theodorik eller det öfvermodiga och straffbara dårskapens rike*», men »då däri under diktade namn funnos beskrifningar, som kunde förleda läsaren att gissa och utmärka vissa perso-

Digitized by Google

ner, och då skriften ej torde vara af den vikt, att den ej utan särdeles saknad kunde undvaras», uppmanades auktor att företaga nödiga ändringar.

Det synes mig icke vara osannolikt, att »Prins Theodorik» gått igen i den år 1754 efter Theophrastus', La Bruyères och Lemvigs förebilder af Mörk utgifna boken *Åtskilliga målningar på mänskliga sinnen*, hvars första och enda del behandlar de lastfulla och dåraktiga karaktärerna, t. ex. den gudlöse, den ogudaktige, den samvetslöse, skrymtaren, den skenhelige, den vidskeplige, den ostadige o. s. v.

En underlig blandning af drama och roman är Mörks föga lyckade tankespel *Eugenia eller den förvillade välmeningen*, egentligen ett versifieradt femaktsdrama, i hvilket författaren sammanbundit de olika replikerna med prosastycken här och hvar. Det var otvifvelaktigt ett ungdomsdrama som han omstöpt.

Mörks betydelse har kanske af vissa våra äldre litteraturhistorici något öfverskattats. Hans diktaregåfva saknade större ursprunglighet och skapande kraft, om han än genom språkliga förtjänster och såsom den mest betydande romanförfattaren från detta tidehvarf äger ett märkligt rum i vår vitterhets häfder och om än Adalrik och Göthilda är en tidsdikt af stort intresse.

* * *

Vid sidan af Mörk och hans medarbetare Törngren intaga de öfriga romanförfattarne från frihetstiden en mera sekundär ställning. Den »Asiatiska Banises» kärleks-, hjälte- och statshistorier och dess släktingar på det heroiska området framkallade en svensk efterbildning i en 1755 utgifven roman »*Roloffs händelser, Gastuvs son, prinsens utaf Goa*», hvars författare var sjökaptenen **Sven Didrik Wexell** (född 1722, † 1775). Liksom hos förebilden är äfven här skådeplatsen förlagd till Indien. Prins Roloff, som är stadd på väg till sin hufvudstad Goa, klagar öfver sin älskades hårdhet. Detta hör en prästinna, som efter att först själf hafva berättat en vidlyftig historia om Acbar och Casta, ber honom förtälja henne sin historia, och Roloff berättar, hurusom han genomgått otroliga äfventyr och faror för den sköna prinsessan Leonoras skull, men trots detta af henne behandlas med den största kallsinnighet. Han beslutar därför att intaga Visapur, där prinsessans fader härskar, och kräfva hämnd. Men då Leonoras hjärta till sist veknar, slutar boken med de båda älskandes förening. Mellan de lifliga äfventyren har Wexell inskjutit moraliserande tillsatser. Wexell.

Omöjligt är icke, att detta jämförelsevis obetydliga arbete kan vara ett uppkok af några utländska berättelser.

* * *

En annan riktning än den mera idealt heroiska och politiska romanen bildar den realistiska äfventyrare- och skälmromanen, som förskrifver sig från Spanien, där den kallas »pikaresk roman» (estilo picaresco). Från Spanien fortplantar den sig äfven till Frankrike och Tyskland; i det förra landet är **Lesage** en utmärkt målsman för vagabondromanen på 1600-talet (t. ex. *Gil Blas*), under det att abbé **Prevost d'Exiles**, själf en äfventyrare, soldat och munk, ger en djärft realistisk skildring af det i grunden äfventyrliga och sedeslösa samhällslifvet (t. ex. *Manon l'Escault*). Denna romandiktning utmynnar i Frankrike i Crébillons slipprigt sensualistiska romaner. Realistisk roman i utlandet.

Digitized by Google

I Tyskland gåfvo 30-åriga krigets upprifna förhållanden ett förträffligt underlag för de framställningar af vagabondlifvet som **Grimmelshausen** lämnade i sin *Simplicius Simplicissimus.* Till samma släkte kunna vi räkna den uppsluppne engelske romanförfattaren från 1700-talet **Henry Fielding**, hvars okynniga, ironiserande, realistiska berättelser utgöra en munter gensaga mot **Samuel Richardssons** moraliserande, känslosamma familjeromaner.

Realistisk roman i Sverige.

Bland dessa arbeten finna vi under frihetstiden ett par tre af Prévost d'Exiles' tolkade, liksom äfven Fieldings Tom Jones (1765). Men de mana just icke fram några svenska motbilder af värde. Ett par författare äro dock att nämna. Den ene är kanslisten **Anders Säfström**, hvars originalarbete »*En banqueroutespelares berättelse om en sin goda väns besynnerliga öde och lefverne*» (1753—54) närmast är besläktadt med abbé Prévost d'Exiles författarskap. Säfströms roman är också en kanske omedveten gensaga mot de abstrakta sedelärande skildringarna af hjältar och hjältinnor, sammansatta af idel dygder och fullkomligheter. Han framställer i självbiografisk form en följd af underliga händelser, faror och intriger, som en spelsjuk äfventyrare, Stappelman, genomgått. Skådeplatsen för de växlande händelserna är förlagd till en mängd olika orter: London, Paris, Lissabon München. Kärleksintriger af föga fint slag och bedrägerier äro de vanliga stötestenarne å Stappelmans väg, men slutligen höjes han ur sin förnedring, blir en ansedd handelsman och ingår ett lyckligt gifte. — Ett annat arbete af Säfström »*En frimurares lefvernes beskrifning*» (1754) är till större delen öfversättning från ett original af Prévost och Mauvillon med undantag af sista femtedelen, som är original. Stilen är liffull, språket dock icke utan fel. Säfströms mening var tydligen att *roa*, icke att uppbygga, och han förklarar själf i företalet till Banqueroutespelaren, att om han med sina ark intet annat uträttat, än att läsaren då och då haft något att skratta åt, så hade han vunnit något. För öfrigt menade han själf, att hans hjältes öden kunde lända ungdomen till varnagel, så att den aktade sig för de vidlyftigheter, som brutit många ynglingars välfärd. Själf bevisade han just icke värkan af sina skildringars varnande kraft, ty året efter att Banqueroutespelaren utkom, rymde han för skuld från landet. Han lärer tagit anställning som dansk kommissionssekreterare vid något tyskt hof.

En annan författare, som likaledes, men med större finhet, behandlade realistiska ämnen ur samtiden, var Dalins personlige lärjunge **Hans Gustaf Rålamb** (född 1716, hofmarskalk, † 1790) som skildrat *En svensk adelsmans äfventyr å utrikes orter* (första delen 1759, sista delen först 1780. En andra del utgafs samtidigt af en annan pänna, E. E. Ullmans). Denna roman är att betrakta såsom efterbildning af den franska värklighetsromanen, tillkommen »för att visa svenska språkets lämplighet i kärlekshändelsers beskrifning»; stilen är vårdad, men något stel; planen utmärkt för följdriktighet och klarhet. Berättelsen är — såsom Säfströms — hållen i självbiografisk form.

* * *

Historisk novell.

En romantisk novell som rör sig på historisk värklighets botten är den länge i handskrift cirkulerande anonyma berättelsen om *Konung Gustaf Adolf och fröken Ebba Brahes kärlekshandel*, som började tryckas med censors tillstånd 1753, men hvars tryckande måste afbrytas, enär kanslikollegiet fann att »den var litet uppbyggelig, föga sannfärdig, på osmaklig och gammal svenska» och dessutom sårande för konungens namn och tvänne berömda svenska familjer (Brahe och De la Gardie) Hinc illæ lacrymæ! Efter censurens upphäfvande utkom den 1768. Det är en romantiserad behandling af det bekanta kärleksför-

Digitized by Google

hållandet mellan Gustaf Adolf och den unga adelsdamen; för att slå an framför allt på en naiv läsekrets har detta förhållande utbroderats med små episoder; bakom den något sirliga och nästan i »kanslistil» affattade berättelseformen gömmer sig en viss folklig enkelhet, ej minst i uppfattningen af personerna. Ursprungligen är nog denna berättelse tillkommen i afsikt att gifva intryck af rent historisk skildring, men 1768 års ene utgifvare kallar den med fog »en liten svensk roman» och yttrar: »Skulle ock detta äfventyr efter somligas tanka i någor måtto vara af förf. utvidgadt och tillökt, hvilket en romanskrifvare för att så mycket mera behaga sin läsare och göra honom på historien desto nyfiknare ofta ej kan undgå, så är sådant till ingen skada, utan långt angenämare än om det till någon del blifvit stympadt».

* * *

En särskild, egendomlig art af romaner voro de politiskt fantastiska, som gärna ägde en utopisk form, d. v. s. under bilden af ett idealland med mönstersamhällsskick indirekte satiriserade det samtida tillståndet, t. ex. **Thomas Morus'** latinska roman *Utopia* (landet »Ingenstädes»), **Cyrano de Bergeracs** månroman, **Swifts** *Gullivers resor* (öfversatt 1745); **Holbergs** latinska *Nils Klims resa* (som utkom på svenska 1746). — Vi äga också ett par inhemska försök i denna stil: **Johan Krooks** *»Tankar om jordenes skapnad eller Fonton Freemanssons äfventyr»* (1741), en vidlyftig, något torr och af citater tyngd skildring af Fonton Freemanssons färd på ett af honom uppfunnet luftskepp till månen, hvars innebyggare äro ett idealt förnuftigt folk, som mottager honom mycket vänligt och hvars moraliska förtjänster framhållas för jordens innebyggare; samt prästen **Hans Bergenströms** *»Indianske bref»* (1770), hvilka erinra om Montesquieus *Lettres persanes,* men som inom en liten romanram egentligen blott innehålla en samling torra, långdragna, pietistiskt färgade bref från »tvänne obekanta riken»: »ett olyckligt Philippinien» och »ett sällt Petrea» (tendensen är tydligen riktad mot den senaste frihetstidens politiska förhållanden), och samme författares *Nahkhana-Mahhem eller dumhetens och dårskapens land,* som efter förebilden af Swifts Laputa satiriserar det andliga arbetets ogynnsamma villkor i ett land, där folk med stora »hufvuden» äro slafvar under »bukens» folk.

* * *

Utlandets flesta romanformer hade sålunda under frihetstiden funnit någon motsvarighet på svensk botten. Detta var dock knappast fallet med den känslosamma moraliserande familjeromanen af engelskt ursprung (**Richardson**) eller med de därmed besläktade finkänsliga skildringarna af Frankrikes borgerliga lif (**Marivaux**). Dock öfversattes redan under denna tid tysken **Gellerts** familjeroman »Die schwedische Gräfin von G.». En annan viktig romanform, Robinsonaden, som engelsmannen **Defoe** väckte till lif 1719 med sin *Robinson Crusoe,* vann sympati här som annorstädes. Defoes original blef dock först öfversatt omkring 1745 i mycket starkt sammandrag under titel »Ett kort uttog af then engelska Robinson Crusoes underliga och sällsamma lefvernes beskrifning af honom själf sammanfattad och nu på svenska öfversatt». År 1752 utkom den i andra upplagan. I denna bearbetning, som omfattar båda delarne i sammandrag, har öfversättaren strax i början, då Robinson omtalar, att han är född år 1632, i patriotiskt intresse tillagt — »den 6 November, äfven på samma dag som den tappre Svea konung Gustaf Adolph Glorwyrdigst i åminnelse må-

Digitized by Google

ste vid Lützen i Sachsen lämna sitt dyra lif uti den emellan honom och de käjserliga därstädes hållne blodiga drabbning». Sedan har den utkommit på svenska i en mängd olika upplagor och bearbetningar. En tysk efterbildning »*der schwedische Robinson Gustav Landcron*», som en anonym författare utgifvit i Nürnberg 1726, blef öfversatt redan 1740, och äfven en annan tysk efterbildning, Schnabels *Ön Felsenburg* införlifvades med vår litteratur. Viktigast af alla bearbetningar blef den Campeska, i pedagogiskt syfte företagna, som i svensk tolkning utkom 1785. Slutligen må nämnas, att **Voltaires** satiriska berättelser »*Zadig*» och »*Micromégas*» tolkades till svenskan, liksom äfven **Marmontels** historiska roman *Bélisaire*.

Sagolitteratur. En viss betydelse har Frihetstidens ganska rika »sagolitteratur», delvis af politisk innebörd, som äger sin yppersta utländska mönsterbild i Swifts berömda »*Tale of a tub*», hvilken är ett slags teologiskt satirisk saga.

Den svenska utgångspunkten för dessa »sagor» var Dalins i Argus förekommande *Äfventyr om Riksens ständers uppkomst och tillstånd från de äldsta tider* (Argus II, N:o 26), till hvilken sedan slöt sig hans berömda politiskt-historiska *Saga om hästen*, — vida mera konstnärligt danad.

Dalin fick i denna genre flere efterföljare. Främst bland dessa är att nämna Sinclairsvisans skald, **Anders Odel** (1718—1773), som författade en hel del småstycken på vers och prosa.

Den äldsta var *Hjalmars dröm och resa till Valhall*, som dels är allegorisk och dels rent fantastisk. Till en början skildras i djurfabelns form örnens (Ryssland) och lejonets (Sverige) förhållande år 1741 och striden vid en »vild mans strand». Orolig öfver örnens beteende vaknar Hjalmar, men får ingen ro för sina tankar; så följer en vision, i hvilken Hjalmar råkar den gamle general Banér och samtalar med honom om tidens svenska förhållanden med speord om mössorna; han får se underjorden, där han bland syndarne finner en, som för en »nattmössa» full af rubler sökt sälja sitt fädernesland på jorden; sedan föres Hjalmar till de lycksaliges hemvist, där han bland annat råkar Malcom Sinclair, som hoppas att »den eviga varelsen skulle draga försorg, att hans blod blefve hämnadt». Om denna saga med dess fantastiska »visionsmotiv», hvilket erinrar om en del medeltida dikter, skiljer sig från de allegoriska sagorna, t. ex. den om hästen, så är åter *Sagan om Grötfatet*, hvilken Odel föredrog såsom ett tal i frimurarelogen, en allegorisk saga. Den skildrar de olika samhällsklassernas och statsmakternas förhållande i Sverige i gångna tider under bilden af striden om ett grötfats innehåll mellan Kungur, Storskedskarlarne, Vårs Herres Män med Gudsordsmännerna, Kjöpfolket och Plogkusarne, samt rymmer anspelningar äfven på samtidens politik och hushållning, slutande med den önskan, att grötfatet alltid måtte stå midt på bordet. Det hela är berättadt med mycken fyndighet och lätt humor. — Något långtrådig är däremot Odels *Saga om Lagen, Friheten, Hjalmar och Folket*, utgörande en allegorisk skildring af Sveriges öden från äldsta tider till konung Fredrik; själfva sagoomklädnaden är mycket tunn och bidrager knappast att gifva det historiska innehållet poetisk lyftning; stundom är framställningen rent historisk.

Digitized by Google

Ett par fortsättningar af Dalins Saga om hästen utkommo år 1765. Den ena *Grållens senare öden eller fortsättning af Sagan om hästen* (af **J. M. Zetherström**) ger i Dalins stil och i mössornas anda en skildring af det olyckliga finska kriget; den andra *Ytterligare fortsättning af Sagan om hästen eller Grållens senaste öden* (af **Bengt Holmén**) behandlar mera de inre tilldragelserna. »Genom plåstrande och många tid efter annan utgifna intressanta recept har lagts grunden till den tvinsot, som rätt nu tagit öfverhand med Grållen, tack vare bland annat så många kvacksalfvare och charlataner»; särskildt klandras finanspolitiken (utbyte af gul- och hvithafre mot löst blandfoder), men Grållen blir bra, när han får sin rätta ans och skötsel.

Mera rent skämtsamma voro de halft satiriska, halft burleska småstycken (bl. a. med snärtar åt tidens vetenskapliga citationsvurm, åt stafningsgriller, recensioner m. m.), som den mångsidige författaren **Abraham M. Sahlstedt** (språkforskare, kritiker, öfversättare, f. 1716, † 1776) utgaf 1758—59 under titeln »*Sagan om Tuppen*» och hvilka äro hållna i en ledig och uppsluppen stil.

Ur en öfversättning af Defoes Robinson.

* * *

En prosaförfattare af hög rang framträder mot frihetstidens slut i en intelligent ung prästman, uti hvars sinne flere tidehvarfvets olika strömningar runnit samman och tillgodogjorts på ett moget och originellt sätt. Närmast är denne man lärjunge af Dalin, men från dansk och engelsk prosa och åskådningssätt — Holberg och Swift — har han lärt mycket. Det är den glade reseskildraren

Jakob Wallenberg.

Wallenberg har författat åtskilligt såväl på den versifierade epikens område, (den ofullbordade dikten *Viborgska Smällen*) som på dramats fält (tragedien *Susanna*, författad under gustavianska tiden), men hans rätt att nämnas såsom klassisk författare beror uteslutande på hans humoristiska reseskildringar.

Digitized by Google

Wallenbergs lefnadsöden.

Han var född i Östergötland 1746, kronofogdeson från Viby, genomgick Linköpings gymnasium, där hans flit och kunskaper erhöllo goda vitsord; men där ock hans ystra lynne gaf sig luft i »ett mindre stadgadt uppförande, dock utan svårare förseelser» — väl egentligen i pojkstreck. Vid sin afgång från lärovärket höll han en latinsk oration på vers. I Upsala, där han blef student 1763 (Dalins dödsår), lefde han ett gladt och vittert lif. Hans intimaste vänner under studietiden voro Jakob Lindblom, den blifvande ärkebiskopen, samt Harlingson, sedermera lektor i Linköping och fosforisternas ungdomslärare. I Upsala var han ledamot af ett gladt gille »Upsala tunnor», där det väl icke saknades Bacchi skatter; men där det ock — för att begagna hans egna ord — under Harlingsons presidium och hans eget ledamotskap vankades så mycken esprit, så många rim och galanta saker, att hela Björnståhls hebreiska kollegium aldrig varit så uppbyggeligt!

Trots sitt goda hufvud hade han icke tålamod att gå den akademiska banan — »en karrièr där brödbiten sitter ihopa med en tandlös käft, d. v. s. att när kakan är där, har man inga tänder att tugga den med». Ekonomiska förhållanden nödgade honom dessutom att afbryta sina Upsalastudier och taga informatorsplats i Västervik, möjligen ock i Norrköping, där han bl. a. vistades under Leopolds första år, och slutligen i Göteborg hos Ostindiska kompaniets d. v. direktör Holterman, hvilken anställning blef af stor betydelse för hans författareværksamhet.

Min son på galejan.
Teckning efter en handskrift i Kongl. Biblioteket.

I bref till sin vän Lindblom tecknar han sig själf under sin Göteborgstid i följande ordalag: »Jag är vetgirig och nyfiken; men tål aldrig arbete. Jag älskar vett, men hatar lärdom; jag läser mycket och lärer litet, är mera för det granna än det grundliga. Därför har jag ock samlat mig ett odugligt förråd af det som roar och pryder; och det som riktar och föder har jag lämnat åt andra. Ovidii kärleksregler kan jag på mina fem fingrar, men huru många balkar det är i vår lagbok, har jag aldrig bekymrat mig om. Frågar du mig om Horatius och Catullus, så har jag halsen full af deras okyska visor, men kommer det an på att säga, hvad St. Augustinus har skrifvit, så digito compesce labellum. Nog kan jag språka med en fransysk löpare och med en engelsk matros, men lägger du mig för näsan Psaltaren Davids eller Apostlagärningarna, då finner du hvad karlen går för.»

Under sin Göteborgstid odlade han för öfrigt äfven vitterlek och offentliggjorde i Göteborgska Spionen 1767 delar af sitt stora ofullbordade epos *Viborgska Smällen*, som skulle i den franska skolans smak på ståtliga alexandriner skildra Knut Posses bragd.

Digitized by Google

Digitized by Google

Cap. I.

Parturiunt montes....

I then tiden, då L... wann mera ryktbarhet genom
några pennedrag, än han all sin tid förtjenat Pengar med
murslefven: I den tiden då Öfverste P... förvärfvade
sig namn af år tog man genom et råfvastrek. I then
tiden då Svedenborgska andarne uppenbarades uti tryckta
Protocoller uti Götheborg I then tiden, då Florezerens
Papegoja tillika med hans hela Snusdosa uppofrades af Gene-
ral Galozin vid Choczim, och ryska örnen ärnade sig
flyga til månen, eller som är det samma, segla til
Constantinopel. I then tiden då Snusdosen är Equipage

Digitized by Google

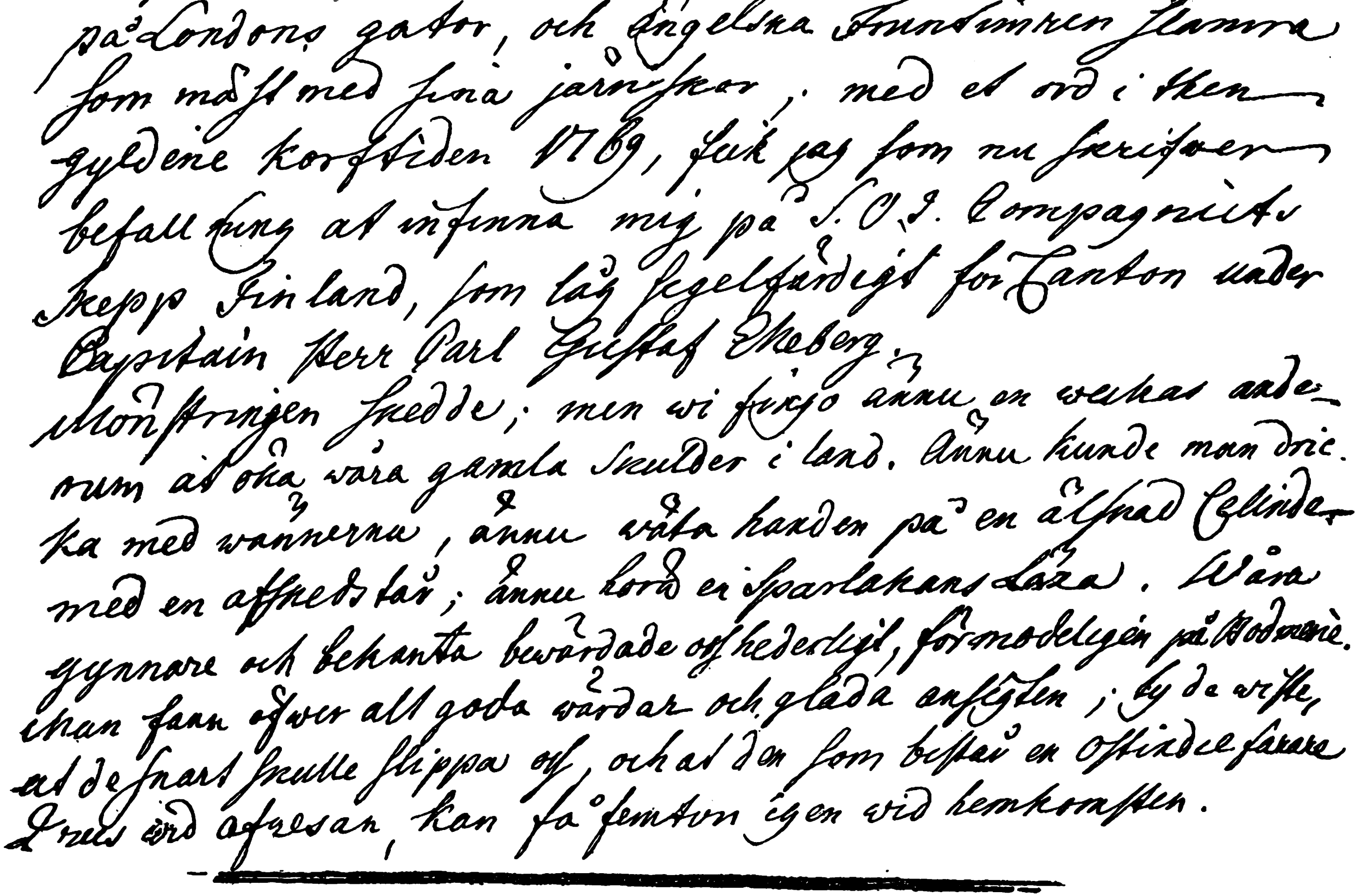

på Londons gator, och Engelska Fruntimren stamma
som mäst med fina järnskor; med et ord i then
gyldene korstiden 1769, fick jag som nu skrifver
befallning at infinna mig på S. O. I. Compagniets
Skepp Finland, som låg segelfärdigt för Canton under
Capitain Herr Carl Gustaf Ekeberg.
Utrustningen skedde; men wi fingo ännu en weckas ade-
vum at öka wåra gamla skulder i land. Ännu kunde man dric-
ka med wännerna, ännu wäta handen på en ålsnad Cellinde-
med en affskedstår; ännu köra en Sparlakans Lära. Wåra
gynnare och bekanta bewärdade oss hederligt, förmodeligen på Bodmerie.
Man fann öfwer allt goda wärdar och gläda ansigten; ty de wiste,
at de snart skulle slippa oss, och at den som bistår en Ostindie farare
i hans ärd afresan, kan få femton igen wid hemkomsten.

»Min son på galejan»

Faksimile af handskriften i Kongl. Biblioteket (Engströmska samlingen).

Digitized by Google

84

Digitized by Google

Men det var icke i egenskap af epiker i den rådande stilen, han skulle prisas af sin samtid för att sedan glömmas af eftervärlden. Hans vittra öde blef ett annat. Sommaren 1769 fick Wallenberg tillfälle att på sin principals bekostnad resa till Danmark, Tyskland, Holland, Frankrike och England. Under denna resa skref han några friska och djärfva korrespondensartiklar till Göteborgska Spionen.

Från denna färd härrör ock hans *Sannfärdiga Resebeskrifning, börjande med kongl. sjö- och stapelstaden Kongsbacka*», som utgör förstudier till hans mest berömda skrift »*Min son på Galejan*», men hvilken dock i stil och ton icke är så humoristisk som denna. Den senare reseskildringen — hans mästerværk — framkallades af hans första resa till Kina. Wallenberg hade nämligen på sin principals förord blifvit anställd som skeppspräst å skeppet Finland, med hvilket han från December 1769 till Juni 1771 företog färden till Kina,* en resa som upprepades 1772 och 1774. Han gjorde sig å skeppet känd »ej blott såsom en glädtig och underhållande sällskapsbroder utan tillika såsom en rättskaffens och med stora predikogåfvor utrustad präst, af vida strängare noggrannhet i seder och djupare kristligt allvar i sina öfvertygelser än mången tyckt sig kunna döma från skämtets frihet i hans reseberättelse.»** Han skulle just företaga en ny resa år 1777, då han utnämndes till kyrkoherde i Mönsterås församling af Kalmar stift. Därförinnan hade han på klangfulla alexandriner diktat en biblisk tragedi *Susanna* med enkel plan och liflig dialog, som belönades af Göteborgs Vitterhetssamhälle, det enda större arbete som trycktes under hans lifstid. Wallenberg afled 1778, redan året efter att han tillträdt pastoratet, endast trettiotvå år gammal.

Wallenbergs litterära betydelse är, som nämndt, grundad på hans reseskildringar, enkanneligen hans *Min son på galejan*, om hvilken han själf skrifver i ett privatbref: »Denna resebeskrifning — singulièr och ridicule — admireras af alla, den stadiga ålderdomen undantagen. Tonen är ny och hon vore komplett, om icke författaren vore präst.» Denna senare omständighet bidrog nog till, att hans reseskildringar icke under hans lifstid blefvo tryckta, utan blott »admirerades» i handskrift — och för handskriften med dess friare uttryckssätt äro de närmast tillkomna. Först efter författarens död 1781 utgåfvos de i tryck i en upplaga, som betydligt mildrade de mustigare ställena; men ändock klandrade en lärd antecknare, att de efterlefvande lämnade sådana ogranskade skrifter i tryck, och Gjörwell korsade sig i ett bref (1781) häröfver.*** Boken har utkommit i talrika upplagor, den senaste utgifven 1881. Wallenbergs litterära betydelse.

* Det finnes fr. 1770 en skildring i en Göteborgstidning af resan till Norge, ett första utkast till den sedermera så berömda resebeskrifningen.

** Meddelande till Atterbom af Wallenbergs reskamrat, sedermera öfversten vid flottan Ekenstam.

*** »Hvilken präst! Att skrifva så lösaktigt; men än mindre kan jag billiga prosten Nyrén, som säljer både den (Sannfärdig Resebeskrifning) och Son på Galejan, ett så smutsigt manuskript och som på köpet ej var hans egendom, för 100 plåtar till Holmberg. Nu reklamerar den aflidnes bror, konsistorienotarien i Linköping förlagsrätten af detta härliga arbete.»

Digitized by Google

Wallenberg framträder i sina reseskildringar såsom en af våra ypperste prosahumorister, och — för att begagna tidens uttryckssätt — som »ett eldigt snille».

Men han är dock framför allt sig själf: en egendomlig, originell, gladlynt och godsint personlighet med praktisk och öppen blick för hvad som möter honom i lifvet. Den, som läser hans reseskildringar — såsom en lärd kritiker Braad på 1700-talet uttryckte sig — i tanke att där finna några »decouverter» eller intressanta afhandlingar öfver främmande länder, han blir besviken i sin väntan, ty Wallenbergs afsikt var minst af allt att täfla med tidens vetenskapliga resebeskrifvare. Han är hvad man i våra dagar skulle kalla »en kåsör», en glad korrespondent för sig själf och sina vänner, som tar anledning af hvad som inträffar på resan att skrifva något på vers eller prosa hälst i munter tonart, men han beherrskar äfven allvarsamma stämningar, såsom i den förträffliga hexameter-hymnen efter den svåra stormen. Och vid sidan af sina skämtsamma historier kan han ofta gifva slående sanna målningar af folkslagens seder och bruk, naturförhållanden och naturscenerier, hvilka fästa sig i minnet, tack vare hans intensiva skildringskraft.

Wallenbergs framställningssätt är en märklig företeelse i vår litteratur. Endast sällan finner man en författare, som anslår en så enkel, naturlig, ledig, ofta rent af familjär ton, som med sina drastiska, ofta ur det burschikosa hvardagsspråket hämtade talesätt utgör den tänkbarast starka motsats till den akademiska prosa, som vid denna tid började få kurs. Den lätta otvungna framställningen låg tydligen författaren i blodet, de ofta grofkorniga uttrycken förklaras delvis däraf, att skriften ursprungligen ej varit afsedd att läggas för allmänhetens ögon, utan blott att fröjda författarens umgängeskretsar och cirkulera i afskrifter; dock visar Holbergs och Bellmans stil, att 1700-talet i detta afseende tålde rätt mycket af sina författare. Wallenberg är i öfrigt själf medveten om sin plumphet, såsom framgår af kapitlet »Ett ord till häcklare», där han uppmanade de läckre herrarne att utreda begreppet plumphet och slutligen ursäktar sig med att »naturalia non sunt turpia».

Det är ock värkligen fallet, att Wallenbergs cynism — liksom Holbergs och Swifts — väl kan vara oanständig efter nutida begrepp, men icke osedlig i djupare mening, äfven om man här och hvar kunnat spåra en ton af libertinage.

Titeln »Min son på galejan» är lånad från Molières Scapins

Digitized by Google

skälmstycken — »Hvad hade min son på galejan att göra?» och angifver bokens tendens: Borta är bra, men hemma är bäst!

»Sverige säger jag till slut
Är det bästa Gud har skapat,
Om jag vetat det förut
Hade jag ej utåt gapat!»

Men Wallenberg är icke ensidigt patriotisk i den mening, att han ej har öppet öga för utlandets goda sidor eller icke skulle önska dem efterbildade här hemma. Tvärtom, i hans resebeskrifningar framträder en sund praktisk blick för det efterföljansvärda han iakttager, och dessa skrifter röja en frisinnad, fördragsam, värkligt intelligent personlighet, en »upplysningstidens» son, som, utan att affektera lärdom, förer icke ringa kunskaper såsom barlast med sig på färden och som enkelt och rakt på sak dömer om de skiftande företeelserna i den värld han skådar.

Sund, kvick och naturlig har Wallenberg vunnit och bevarat popularitet under ett århundrade. Och det är lätt förklarligt. Ty med sin frimodiga godlynthet och uppsluppenhet — han tager läsaren så till sägandes kamratligt under armen — företräder Wallenberg otvifvelaktigt ett bestämmande drag i det svenska nationallynnet, ett drag som alltid trifts vid sidan af det ståtligt bragdstora och det svärmiskt religiösa; och liksom han knyter an vid Runius, Dalin och Bellman, är han i sin ordning föregångare till en hel rad af svenske humorister.

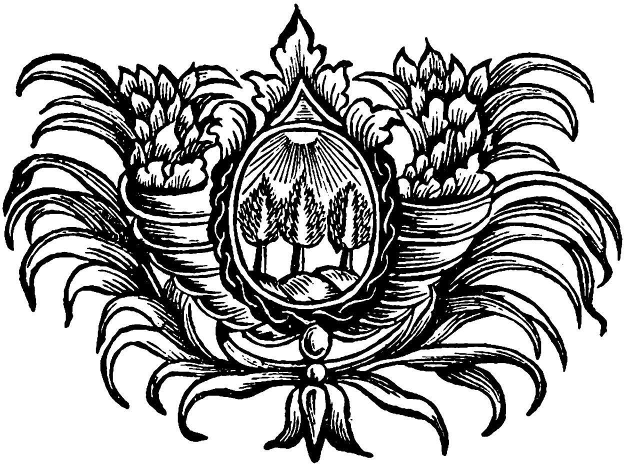

Vignett ur »Adalrik och Göthilda».

Digitized by Google

Titelbladsvignett ur »Våra försök».

Nordenflycht. — Creutz. — Gyllenborg.

Hedvig Charlotta Nordenflycht

är jämte Dalin det mest betydande skaldenamnet under frihetstidens äldre skede. Det är dock icke ensamt hennes diktning, som gjort hennes namn ryktbart; hennes svärmiskt oroliga lif har däröfver gjutit ett romantiskt skimmer, och eftervärlden känner bättre hennes lefnadsöden än hennes skaldskap. Men denna lefnad är icke blott i vanlig ytligare bemärkelse »intressant»; den är ock af kulturhistorisk innebörd. Hennes värksamhet betecknar ett icke oviktigt inlägg i den svenska kvinnans frigörelsestrid; hon var själf icke omedveten därom. Väl hade äfven före henne en svensk författarinna, Sophia Elisabeth Brenner, vunnit skalderykte, men denna hedervärda matrona hade icke på sin poesi tryckt en fullt personlig prägel; hos fru Nordenflycht finna vi däremot en diktning, som återspeglar ett svärmiskt hjärtas kval och oro; och hon utmanade i viss mån själf »världens dom», åt-

Digitized by Google

Hedvig Charlotta Nordenflycht

(Efter porträtt å Frescati, måladt af Scheffel.)

Digitized by Google

minstone sin tids fördomar, särskildt i afseende på kvinnans rätt att deltaga i andliga idrotter. Fru Nordenflycht är ock en svensk motsvarighet till de framstående damer i Frankrikes skönlitterära värld, som kring sig samlade lärda och vittra kretsar, och hvilka lefde och andades för litteraturen och dess spörsmål.

Vid tiden för Karl XII:s död föddes i Stockholm Hedvig Charlotta, yngsta barnet af kamreraren i kammarkollegiet Nordbohm, som nio år senare adlades med namnet Nordenflycht. Hon var brådmogen i läsning, och hennes fader, som tyckte henne vara begåfvad med någon »kvickhet», lät henne äfven på mellanterminerna åtnjuta undervisning af hennes yngre broders informator. Däremot var hon föga läraktig i hushållssysslor och kvinnoslöjd. Sybåge och knyppeldyna fingo ofta vika för den under förklädet gömda boken. Ungdom och uppfostran.

År 1731 — Hedvig Charlotta var då tretton år — flyttade familjen från hufvudstaden till en landtgård Viby i Västmanland, och här bereddes henne större frihet i valet af sysselsättningar. Här tillkommo ock hennes första dikter — lärospån i Lagerlöfs och andra af de äldre svenske skaldernas stil, såsom »*Det högsta nöje känna och ära skaparen*». I hemmet vistades då tidtals en ung mekaniker Johan Tideman, lärjunge af Polhem, som skulle anlägga något slags fabrik å Viby, en ung man, inom hvars obetydliga, förvuxna kroppshydda bodde en djup och känslig ande. Denne Tideman sysselsatte sig mycket med den unga flickan, gaf henne råd och anvisningar i litterära och filosofiska frågor. Studiet af filosofiska arbeten väckte hos henne tvifvel och grubbel öfver lifvets gåtor. Hon vände sig med dessa till sin »Mentor». Hans egen ståndpunkt var närmast den äldre upplysningstidens ledande tankar. För att lugna hennes religiösa tvifvel hänvisade han henne lika litet till kyrkans dogmer, som till den metafysiska filosofiens läror, utan till en bestämd praktisk åsikt om viljans uppodlande såsom människans viktigaste uppgift; sträfvandet efter sedlig förädling såsom långt angelägnare än sträfvandet efter att begripa vare sig religionens trossatser eller filosofiens tankebyggnader.

Då år 1734 Hedvig Charlottas fader låg på sin dödsbädd, voro hans sista ord ett uttryck af den förhoppning, att Tideman och dottern skulle förenas för lifvet. Men detta var den sextonåriga flickan föga till behag. Tideman var icke blott »en Sokrates» till själen; hans veka och sjukliga utseende, som lät honom synas vida äldre än han var, hans puckel, hans vårdslösa klädsel, allt detta vållade, att »så kär Tideman var henne som filosof att höra, så odräglig var han som fästman att se». Efter en svår själskamp och inre slitningar, gaf hon honom dock sitt ja och sökte öfvertala sig själf, att saken nog vore henne god och nyttig.

»Jag sedan endast blott anság (= tog i betraktande)
Den skönhet, som i själen låg.»

Tre år varade denna förbindelse, som på mångahanda sätt sattes på prof. En svår sjukdom lade fästmannen på sjukbädden, och efter ett års lidanden sönderslet döden det band, som Hedvig Charlotta Nordenflycht motvilligt knutit, men hvilket skänkt henne en inre tillfredsställelse och blifvit af genomgripande betydelse för hennes andliga utveckling.

»Det ljus, som du för mig upptände,
Skall ingen storm mer släcka ut»

sjöng hon vid sin trogne vägledares död.

Digitized by Google

Giftermål med Fabricius.

Ett år därefter knöt hon en ny förbindelse. Familjen hade återflyttat till Stockholm. Den nittonåriga unga flickan behöfde undervisning i franska språket, hvari hon endast fått en första handledning af en fransman och hennes lärare i detta ämne blef en trettiofemårig präst, Jakob Fabricius, bataljonspredikant och f. d. adjunkt vid franska församlingen i hufvudstaden. De båda funno snart väg till hvarandras hjärtan. Men deras giftermål måste uppskjutas, emedan hennes lättsinnige broder Anders, som för öfrigt ruinerade familjen, lade hinder i vägen för denna förening. I några års tid lefde de älskande i fruktan och ovisshet, fingo sällan se hvarandra, men brefväxlade desto flitigare, äfven — och mest — på vers. »Vår brefväxling var ej annat än herdakväden» skrifver hon.

Det är ock under förlofningstiden, som hennes diktning tar starkare fart. Af de sedermera i hennes *Qvinligt Tankespel* utgifna dikterna äro ej få tillkomna före hennes giftermål; och de mera märkliga bland dessa, de allmänt moraliska, satiriska och religiösa äro tvifvelsutan diktade i täflan med hennes vittert begåfvade fästman. (Hans dikter »*Amaranter*» — på vers och prosa — röja en kristligt färgad deism, med en halft panteistisk längtan efter evig ro och saligt hänsjunkande i Gudomsfamnen.) Sedan hennes broder måst lämna landet på grund af sina vinglerier och efter det Fabricius befordrats till amiralitetspastor i Karlskrona, förelåg intet hinder för deras giftermål och i Maj 1741 ingingo han och Hedvig Charlotta Nordenflycht äktenskap.

Kort blef dock hennes lyckotid. Hennes man insjuknade i en hetsig feber och dog efter sju månaders äktenskap. Hade makans kärlek varit svärmisk, ja öfverspänd, så vardt hennes sorg gränslös. Själf lades hon på en elfva veckors sjukbädd.

Hedvig Charlotta Nordenflycht, som efter mannens död, enligt då rätt öfligt bruk, återtog sitt adliga föräldranamn, var nu tjugotre år. Hon flyttade vid denna tid till en liten torparhydda å Lidingön vid Kyrkviken, där hon redde sig ett stilla tjäll:

»I denna enslighet har jag min boning valt,
I detta tysta lugn jag världens storm betraktar,
All höghets prakt och lust, som lyckan bjuder falt
Jag som en flyktig rök, en väderbubbla aktar.»

Framträdande som författarinna. Dikter 1743—1752.

Under sin första änketid sysslade hon dels med att redigera sin makes efterlämnade skrifter, dels med att dikta elegier, hvilka 1743 under titeln *Den Sörjande Turturdufvan* utgåfvos af »en medlidsam åhörare» — antagligen hennes kusin och rådgifvare, akademiadjunkten och akademisekreteraren Klingenberg (Kriton), hvilken varit hennes handledare vid fortsatta filosofiska studier. Denna förstlingsbok omfattar nio dikter, (däraf de flesta sångstycken, två på alexandriner) i hvilka hon med starkt personlig lyrik tolkar sin sorg, »sedan hennes lefnads lust är afskuren», och sin trängtan att finna ro i den mörka, tysta grafven. Minnet af den bortgångne och af deras samlif fyller hela hennes

Digitized by Google

håg. Väl ger hon ett ögonblick uttryck åt tvifvel på Guds godhet och rättvisa, men fogar sig dock till slut undergifvet i sitt öde och finner tröst i tron på ett evighetslif. *Den Sörjande Turturdufvans* betydelse hvilar just på dess varma och äkta känslostämning, och liksom denna diktsamling anknyter sig till Freses känslosamma diktning, så förebådas här den sentimentala poesi, hvilken framträder en mansålder senare.

Snart återflyttade fru Nordenflycht till hufvudstaden, sedan hon på landet ådragit sig ohälsa. Hennes vidriga öden, ökade genom ekonomiska svårigheter, voro, yttrar hon själf — »på en gång hårda prof för en i världen oerfaren människa, så att det ej var under, att jag råkade i ovisshet och misströstan om den eviges nåd och försyn». »Ett rof för egna tankar» inlät hon sig i korrespondens med flere tidens utländske lärde; man nämner Haller, Gessner, Fontenelle och — framför allt — Holberg, till hvilken hon ställde några frågor rörande de tvifvelsmål Newton, Leibnitz, Locke och Bayle väckt hos henne, och för hvilka hon nu icke kunnat finna läkedom. Hon har sedan omskrifvit dessa frågor på vers. Hon vore icke så lycklig, att hon kunde trösta sig med den religion, hon lärt från späda år och tro den tron, som far och farfar byggde på: hon mäktade icke häller — kvitt från all tvekan — känna sällhet genom att följa sin egen åtrå, icke förnöja sina grofva lustar och förneka världens upphofsman utan attpusta för straff och ansvar, nej hon vore en olycklig, som icke funne någon säker grund, hon trängtade efter ljus och stöd och att taga hugnad i Gud och dygden, men fruktade misstaga sig. Den lärda materialismens läror, förnekandet af dygdens värde och framför allt af odödligheten oroade henne:

Karl Klingenberg.
Efter oljemålning på Frescati.

»Hvad skall i en så häftig nöd
Dock trösta ett förtvifladt hjärta?»
— — — — — — — — — — —
»Hur gärna led hon ännu mer,
Om hon för all sin plåga visste,
Att den hon här med tårar miste
Är till och evig sällhet ser.»

Digitized by Google

Nu vänder hon sig till den man, »som valt ut en medelväg, en stadig trappa för sitt förnuft, som icke plägar tappa bort sig, vare sig med tro eller tankeslut», och beder honom reda hennes tvifvelsmål om själens odödlighet och om dygdens tillvaro, två punkter, i hvilka hon oroats på grund af Lockes lära.

Tyvärr äger man icke Holbergs svar härpå, hvarom det ur mer än en synpunkt skulle hafva varit intressant att få taga kännedom. I det »svar» som fru Nordenflycht själf skrifvit på sitt bref — likaledes på vers — kunna ju möjligen enstaka punkter hafva sin grund i ett bref från Holberg, men det inledes med den förklaringen, att man måste söka ro i sig själf: andras tankar, hjälp och tro äro såsom lösa segel. Och hon har kommit till den slutsatsen, att det är förmätet af ett ändligt väsen att vilja mäta ett evigt, som styr och skapat allting här. Därföre må dock icke dåren inbilla sig, att det icke tjänar något till att söka vishet; tvärtom, visheten är det höga mål, dit förnuftet alltid skall syfta och som gifver härligare lön; hon är den lykta som visar rätta vägen. Tanken kan väl villa sig; men har hon sökt upp en stig, som hamnar i evigheten. Då skall hon finna ljus, då blir religionen rätt fast, blir det samvetsljus, som Gud gifvit ett tänkande väsende; dygden är att älska och känna Gud — vår andas hvilogrund — att älska sig själf, sitt eget väl, sin sanna välfärd och att älska en hvar som är skapad. Vid detta tröstar hon sig för olyckorna i lifvet och litar på odödligheten. Fru N. själf uppgifver såsom den hvilken allra mest upphjälpte hennes tankar: kyrkoherden Karl Brovallius, »emedan hans förnuftsljus hvarken i sig självt är slött eller med flit förblindadt».

Det poem, hvari hon behandlat dessa höga spörsmål lästes i den år 1744 utgifna samlingen »*Qvinligt Tankespel af en Herdinna i Norden*», den första länken i en kedja af vittra årsböcker, som hon utgaf under åren 1744—1750 och hvari hon, som ofvan nämndt, äfven upptager en del äldre poem.

I poetisk värksamhet fann hon nu en lefnadsuppgift. I inledningsdikten till den första samlingen häfdar hon med styrka kvinnans plikt att uppöfva sitt vett och angriper den dumma seden att förbjuda Evas kön att nalkas parnassen; hon riktar sin satir mot afundsjuka fruntimmer; hon besjunger i små idyller *vårro* och *sommarro, höstro* och *vinterro*, men det är mindre naturens växlingar såsom sådana, hon här vid lag skildrar, än deras återvärkan på hennes eget sinnelag; hon är nämligen en i hög grad subjektiv skaldinna, som hälst skildrar själens rörelser, framför allt det egna känslo- och tankelifvets. I ett bref till Stiernman (1745) förklarar hon, att hon aldrig kan tröttna vid »moralen» (moralfilosofien) och att hon hälst nyttjar sin versgåfva för det ämnet; stundom ock för satiren. Hennes »tankespel» innehålla också en mängd moraliska betraktelser, däribland äfven religiösa och filosofiska reflexionsdikter samt elegier, hvilka sluta sig till »Den sörjande Turturdufvan». En egendomlig, ganska storslagen dikt är »*En dröm*», där fru Nordenflycht låter sin tanke färdas genom

Digitized by Google

helvete och himmel och besöka de dödas rike för att finna den aflidne maken.

Hvad de dikter angår, som behandla rent moraliska ämnen eller i hvilka hon tager till orda i tidens frågor, röra de sig visserligen stundom på områden, som endast med svårighet låta sig eröfras åt poesien, — ej sällan är det mer lärdom än skaldskap, men dessa dikter erbjuda dock mycket af intresse, mindre likväl de större poemen om Gud, själen och odödligheten, om förståndets och hjärtats ädlaste sysslor o. d. än smärre moraliska tankar, såsom t. ex. »*Nöjen i enslighet*», »*Hedersstånd betraktade*» o. a. I visartade stycken uttrycker hon ofta sitt hjärtas elegiska och erotiska känslor med en innerlighet och ömhet, som göra ett mera personligt intryck än det mesta af den förra tidens diktning, äfven då hon väljer herdinnerollen. Men i formelt afseende och äfven hvad den rent poetiska behandlingen vidkommer höjer sig fru Nordenflycht ännu knappast öfver den senare karolinska tidens bättre sångare, t. ex. Lagerlöf, Rudéen eller Frese, och hennes första diktning betecknar i konstnärligt hänseende afgjordt en äldre och ofullkomligare ståndpunkt än Dalins.

Men hos fru Nordenflycht råder den egendomligheten, att medan hon i afseende på poetisk stil bevarar en viss ålderdomlighet — Fischerström yttrar också, att hon under denna tid »icke med noggrannhet underkastade sig konstens ädlare regler eller den fina smakens urskillning» —, är hon däremot såsom kulturpersonlighet kanhända det dåtida Sveriges mest framskridna ande vid sidan af Lovisa Ulrika, som ju dock icke förde vitter penna. Hon är — för att begagna en modern term — »europé» mer kanske än någon af det släktled hon tillhörde. Hon följde med tidens utveckling i utlandet, var hörselskarp för de nya riktningarna och inlät sig på att återgifva de litterära stormännens tankar, då hon gillade dem; att bestrida dem, då de gingo emot hennes öfvertygelse, såsom då hon senare gent emot Rousseaus uttalanden mot kvinnorna skref »*Fruntimrets försvar*». Svårast, säger hon, har hon att skrifva »panegyriska skrifter»; men äfven sådana förekomma talrikt i hennes samlingar.

Dessutom säger hon sig hafva gjort några försök för teatern, som hennes vänner funnit förtjänta af att komma i dagsljuset. Detta blef dock oss veterligen icke fallet, men ett på välbyggda alexandriner skrifvet karaktärslustspel, »*Den äregirige intrigeuren*», som jämte en del af hennes dikter kom till Upsala bibliotek med hennes vän grefve Cronstedts handskriftssamling, är tämligen säkert af hennes hand. Det äger dock ingen betydelse utöfver sina formella förtjänster. För öfrigt umgicks hon vid denna tid med många litterära planer; hon hade under arbete lefvernesbeskrifningar och romaner, af hvilka dock intet finns kvar.

Digitized by Google

Gracians — den spanske satirikerns — »*Criticon*», en prosa-allegori öfver det mänskliga lifvet, hade hon haft för afsikt att fullständigt tolka efter en fransk mellanlänk. Gracian låter en ädel spanjor Cretilus efter ett skeppsbrott vid ön S:t Helena träffa en man, som uppfostrats alldeles afskild från världen. De anträda nu tillsammans en resa genom världen, och den naturliga människan, som där gör sitt inträde utan några förutsättningar, utan några fördomar, bedömer nu med sitt okonstlade sunda förstånd alla denna världs förhållanden. Af detta arbete har fru Nordenflycht på lätt flytande alexandriner omskrifvit tvänne kapitel: det som handlar om »människans första ålder» och det om »världens skådeplan», det senare likvisst med afslutning af hennes egen hand. Egendomligt nog har hon lokaliserat skeppsbrottet vid S:t Helena till Öland och förlagt händelserna till »Store Gustafs tid». I öfrigt måste helt naturligt detta arbete med sin starkt filosofiska läggning och omständliga behandling af moraliska spörsmål lifligt anslå en natur sådan som fru Nordenflychts.

Från 1746 äger man ett epos af fru Nordenflycht, *Det frälsta Svea*, i fem sånger, tillegnadt Riksens ständer. Det är ett retoriskt allegoriskt poem, som synes mig starkt påvärkadt af Dalins mästerstycke »Svenska friheten»; liksom detta är det tillkommet under pågående riksdag och antagligen i personligt syfte.

Författarinnan skildrar först i mera vältaliga än poetiska ordalag Svea såsom en krigisk sköldefru, den fagraste i Norden, erinrar om forntida oenighetstider inom landet — folk mot kung, släkt mot släkt. I de följande sångerna utvecklar författarinnan de moraliska fel, som vålla ett samhälles ofärd, och de goda egenskaper, som hålla samhället upprätt; »en upplyst dygd är den enda rot, hvarpå sällheten bygges»:

> Den hällre blodig död än nedrig frihet väljer,
> Sin ära ej för vinst och nåd och lycka säljer.

Hon framhåller hvad som bör göras för att naturens rikedom må komma Sverige till gagn, varnar mot yppighet och prål och utländska seder, manar till att hämta öfverflödet ur egna källor och vårda äfven slöjd och konst. I fjärde sången utvecklas en regents plikter:

> Det är ej kungaplikt att öka gräns och städer,
> Men hägna lagen väl och vara folkens fäder.

De fyra första sångerna äro öfvervägande moraliserande. I slutsången, som innebär en hyllning till kronprinsparet och till den nyfödde tronföljaren, får allegorien ett något större utrymme. Lovisa Ulrika öfverlämnar sin son i de olika dygdernas famn.

Dikten lider i sin helhet af någon torrhet. Den är — också den — nogare sedt en »panegyrisk skrift», och sådana kunde hon ju, enligt egen utsago, icke skrifva rätt »con amore».

Fru Nordenflycht vann högt anseende hos den svenska vitterhetens vänner, ja, äfven i grannlanden väckte hennes skaldskap uppmärksamhet och 1746 öfversattes t. o. m. hennes *Tankespel* till

Digitized by Google

danskan, och då denna öfversättning utkom tillsammans med Holbergs mindre poetiska skrifter, har den möjligen gjorts på dennes initiativ. * Bland dikter från dessa år är ock en visa i folkvisans ton till firande af Adolf Fredriks intåg i Sverige.

Fru Nordenflychts ekonomiska belägenhet var vid 1740-talets slut i hög grad bedröflig. Hon lefde, vill det synas, af hvad välvilliga människor kunde förunna henne. Tessin var den gynnare, till hvilken hon företrädesvis vände sig; genom hans bemedling blefvo ock hyllningarna till konungahuset tillställda adressaterna, och dessa torde hafva gifvit henne något litet årsanslag till fyllnad i den pension, som hon åtnjöt från amiralitetet. Men äfven ringare folk stodo henne bi. Rörande är t. ex. att läsa ett bref till Gustaf Benzelstjernas änka, som visar, att fru N. måste anlita välvilligt folks hjälp för att få sina kläder sydda. »Jag har länge stridt mellan höflighet och behof — skrifver hon — och den förra plär ofta få vika för den senare; så går det äfven nu, i synnerhet som kölden blir större och tyckes auktorisera min dristighet.»

Fru Nordenflychts ekonomiska ställning på 1740-talet.

Den Cronstedtska familjen på Fullerö hade ofta erbjudit henne en sommarfristad under 1740-talets senare hälft. Hon satte emellertid sin främsta lit till tidens maktägande — Riksens ständer. För detta ändamål hade hon 1746 insändt och bland stånden låtit utdela sin »Frälsta Svea». Det talades då på riddarhuset om pension af riddarhusets eller statens medel, »så att hon utan bekymmerfull omtanke och fruktan att sakna nödtorftig utkomst måtte hafva tillfälle att under mera rolig och stilla lefnadsart nyttja de af Gud och natur henne förlänta stora sinnesgåfvor, hälst det för själfva nationen vore ej mindre hederligt än fägnesamt, att någon af det könet gått så vida i skaldekonsten, att också utländingen gör värde af det alster, som hennes vett i ljuset frambringar«. Men å den riksdagen blef intet afgjordt.

Sommaren 1751 hade hon träffats af en ny olycka. Hennes hem sköflades då af eldsvåda, hon själf och hennes mor måste bäras ut ur lågorna och hennes lilla egendom blef dessas rof. Så var ock fallet med hennes manuskript, hvaribland, enligt hvad hon skrifver till Tessin, befunno sig dels några dikter öfver ämnen i Sedeläran, dels herdakväden på svensk hjältevers, i hvilka hon säger sig så mycket mera önskat att lyckas, som nästan alla hyfsade folkslag förutom de svenska hafva att framte någon Virgil, Guarini, Fontenelle, Pope och Gellert.

Denna nya olycka föranledde henne att hos de 1751—52 sammanträdande ständerna, samtidigt med en gratulationsskrift till riksdagen, inlämna ett memorial, hvari hon anhöll om hjälp i sitt bedröfliga tillstånd; hon gjorde t. o. m. i egen person prästeståndet sin uppvaktning, i hopp att »icke ståndet ville låta henne krevera», och på prästeståndets förslag beviljades nu åt fru Nordenflycht 600 daler silfvermynt årligt underhåll — antagligen den första »skaldelön» någon nordisk riksdag beviljat. Hon tolkade sin tack till prästerskapet i en dikt.

Härmed började en ljusare tid för skaldinnan, som nu, oberoende af bekymmer för det dagliga uppehållet, kunde egna sig åt studier och vitterlek. Och hon blef nu den ledande personligheten i

Fru Nordenflychts vittra salong.

* Däremot är det ett misstag, när Hammarskiöld låter Holberg öfversätta »Fruntimrens försvar», som först utkom på svenska 1759 — efter H:s död.

Digitized by Google

en vitter krets, som med all kraft ville häfda den franska vitterhetens regler. En ordensvurm och poetisk dilettant, k. sekreteraren Eckleff,* hade år 1753 stiftat ett ordensgille med vittert syfte, kalladt Tankebyggarorden, i hvilket en del adlige och ofrälse män i värken, hofmän, officerare och präster samlades. Fru Nordenflycht anmodades åtaga sig öfverinseendet. Detta sällskap hade dels karaktären af en »mystisk orden» med sinnebilder, valspråk och ordensnamn, t. ex. Uranie = Fru Nordenflycht, Mellanväg = Creutz, Trofast = G. F. Gyllenborg, B—m (Brydsam?) = Eckleff o. s. v., dels af en vitter akademi med prisuppgifter och prisbelöningar. Fru Nordenflychts hem blef snart gillets mötespl ts. Detta ordenssällskap utgaf åren 1753—55 sina vittra alster under den blygsamma titeln: »*Våra försök*», hvilken också motsvaras af deras i allmänhet jämförelsevis omogna beskaffenhet både hvad innehållet och framför allt formen angår. Språket lider ännu af falska accenter, förkortningar, knaggligheter. Författarne i »Våra försök» göra sig emellertid i allmänhet till organ för den »nya tiden» och dess upplysning gent emot den gammalmodiga tidens fördomar och särskildt betonas den franska bildningens förträfflighet jämförd med den gammaldags tyska; i öfrigt följde en del af desse författare franska förebilder äfven i deras frivolitet. Ur Tankebyggarorden utbröts emellertid så småningom en trängre krets med mera afgjordt vittra intressen, som dess medlemmar — obundna af ordensformerna — kunde få odla hos »Uranie». Till denna krets hörde, utom de unga grefvarne Creutz

Axel Reuterholm.
Efter original på Frescati.

* Schröderheim karaktäriserade honom med följande ord: »En besynnerlig man, samlade taflor utan att känna deras merit, böcker utan att veta deras innehåll, gaf sig en air af förmögenhet och dog insolvable, var magnifik och osnygg, talte nästan aldrig annat än frimureri och lefde de sista åren i yttersta crapule.»

Digitized by Google

och Gyllenborg, fru Nordenflychts kusin och intime vän, den vise Klingenberg, »Kriton», militären A. G. Leijonhufvud (som odlade fransk och latinsk poesi och var öfversättare), fru Nordenflychts vän Axel Reuterholm, som »ägde smak i den vackra litteraturen», bröderna Israel och Karl Torpadius och långt senare — 1761 — Johan Fischerström. Denna krets var det, som sofrade och omformade dikterna ur »Våra försök», hvilka, tillökade med nya och bättre, utgåfvos åren 1759—62 under titeln »*Vitterhetsarbeten, utgifna af ett samhälle i Stockholm.* Andra upplagan».

Så bildade »den vittra Aspasie» i sitt hem i Bergianska huset vid Karlbergsallén Sveriges första litterära salong — en motbild, efter våra små förhållanden och hennes små villkor, till dem vid Seinens strand. »Till en vitter salong — yttrar Voltaire — hör en vitter dam såsom härskarinna och en eller två skriftställare som ministrar.» Vår salong på 1750-talet ägde dessa förutsättningar i Hedvig Charlotta Nordenflycht, Creutz och Gyllenborg. Och liksom 1730—40-talets sköna litteratur i främsta rummet knyter sig till Dalins namn, så är det, sedan han med 1750-talet mest egnar sig åt historieskrifning, åt kronprinsens undervisning samt åt lättare hofpoesi, företrädesvis den Nordenflycht-Creutz-G. F. Gyllenborgska kretsen, som tager ledningen af den svenska poesien från 1750-talets midt till 1763, och detta desto hällre

Eckleff.
Efter samtida porträtt.

Digitized by Google

som ju värksamheten vid Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi afstannat efter 1756 års händelser.

En af medlemmarne, Gustaf Fredrik Gyllenborg, har skänkt oss tillfälle att blicka in i denna krets, då han i sitt »Lefverne» skrifver:

»En värdigare skola (än Tankebyggarorden) för unga vitterhetsidkare öppnades hos den svenska Aspasie, fru Nordenflycht. Hon tillbragte under närvarande tid de lyckligaste åren af sin lefnad. Med en tillräcklig utkomst genom pensioner från flere ställen, ägande för sitt hjärta den värdigaste af vänner (Klingenberg), älskad och högaktad, yttrade hon en förnöjelse, som ökade behagligheten af hennes umgänge — detta umgänge, där snillets oupphörliga liflighet underhölls af vidsträckta kunskaper, som tilldrogo henne bekantskaper ur alla stånd, af alla älskare af sann smak och sann lärdom. Man var säker att i hennes hus finna det mest upplysta och bästa sällskap, som ofta var tröttande för den, som ville åtnjuta hennes attention odelt och fann i hennes solitära sällskap det angenämaste af alla. — — — — — — — — — — — — —

»Jag kan aldrig glömma de roliga stunder vi tillbragte (under revideraudet af våra arbeten). Vi ansågo hvarandras foster likaså som våra egna, logo åt våra misstag och voro de första som dem erkände. Rättelsen meddelades utan högmod och antogs med nöje och utan förödmjukande. — Våra sammankomster hos Aspasie slutade merendels med en supé, där hon visade sig lika så behaglig som hon varit det vid skrifbordet, alltid intagande sitt rätta ställe, hvarhälst man kunde henne finna. Timmarne försvunno under ett roligt skämt och infall, som icke voro studerade. — — — Det var hos Aspasie, som jag utvecklade de filosofiska idéer, som med mitt väsende blifvit införlifvade under mitt studerande vid akademien. — — Den öfverensstämmelse med dessa idéer, som jag fann hos fru Nordenflycht, gjorde hennes sällskap för mig ännu dyrbarare. Tröttad af hofvet och stora världen sökte jag och fann hos henne den behagligaste hvila. Hon styrkte mig icke allenast i min filosofi, utan äfven att framhärda i min böjelse för skaldekonsten.»

För sina yngre vänner var fru Nordenflycht med sina vidsträckta vyer, sin mognare erfarenhet, sin beläsenhet ett »orakel», men, som Fischerström anmärker, under det hon uppväckte andras snillen till högre fart, blef hennes egen sång mera »hög», hennes skaldeslag renare, tankeuttrycken mera noggranna.

Med den ifver och det intresse, som voro henne egendomliga, började hon slå in på nya riktningar efter de förebilder, som hon funnit i de franska mästare, hvilka hennes unga vänner nu prisade såsom de förnämsta.

Den krets, som utgaf *Våra försök* och *Vitterhetsarbeten*, gjorde anspråk på att representera en ny riktning. Detta framgår redan af de stundom omogna och formelt bristfälliga »Våra försök», men isynnerhet af företalet till den senare samlingen (1759). Här förklaras, att större delen af de bästa bidragen kunna så till ämne som utförande på svenska anses som alldeles nya, författarne be-

Digitized by Google

tona starkt originaliteten i dessa sina alster; de säga sig, »i brist på rätta kritici», hafva måst vara sina egna, samt »härvid i synnerhet sökt iakttaga språkets renhet så väl till art som utlåtelser och följa de första och vanliga regler i skaldekonsten, som så länge varit vårdslösade».

Under det att de formella bristerna i *Våra försök* varit betydande och ovigheten dess mera framträdt, då det gällt att härma fransmännens grace (dess språk snärtas också af Dalin i Vitterhetsakademien 1754) — betecknar den andra samlingen, *Vitterhetsarbeten*, ett stort framsteg i språkets renhet och skönhet framför all föregående svensk poesi.

A. G. Leijonhufvud.
Efter original på Frescati.

Till inneborden betecknar denna krets i viss mån en fortsättning af Dalins värk, i det den söker i hufvudsak tillämpa samma förebilder, som han i sin diktning följt, och drager nytta af hans arbete, men den ansluter sig dock ännu mycket närmare till den franska smaken på epikens, herdediktens, reflexionsdiktens, satirens och skaldebrefvets områden. Författarne inom denna krets äro dessutom starkare påvärkade af upplysningstidens modernare åskådningssätt än Dalin. »I forna tider — heter det i företalet till Vitterhetsarbeten, som lär vara författadt af fru Nordenflycht — hölls *Reineke Vos* och *Rimkrönikor* här i Norden för mänskliga snillets underverk. I vår tid äro *Esprit des Loix*, *Henriaden*, *Essay on Man* och *Encyklopedien* klandrade och försmådde. Jag vet icke, hvilketdera omdömet mest vanhedrar människovettet.»

Dessa ord äro betecknande. Den beröringspunkt, som Dalin i så mångt och mycket har med den äldre, mera folkliga riktningen i vår litteratur, hans samkänsla med folkvisorna, den mera bredt demokratiskt satiriska smak, hvari han skref — den

Digitized by Google

Addison-Swift-Holbergska fåran — skiljer sig ganska afgjordt ifrån skaplynnet hos »Vitterhetsarbetenas» män, som förnämt se ned på en folkbok sådan som Reineke Vos och hvilka, i motsats till de äldres fördomar, hylla upplysningstidens mest framskridna andar, Montesquieu, Voltaire, Pope, encyklopediens män och — Rousseau. Denna krets representerar alltså i sin allmänna odling afgjordt ett mera framskridet skede af upplysningstidens tankelif än den Dalinska, till hvilken vi ock kunna räkna Tessin — i sin diktning en högt förfinad, strängt »smakrenad», från den folkliga poesien och äfven den folkliga prosan skild riktning, som med förkärlek odlar dels den »heroiska», dels den »pastorala», dels den didaktiskt satiriska poesien. Men det må icke glömmas, att under det Dalin i sin äldre skriftställarvärksamhet — 1730—1740-talens — är en författare för bredare lager, som kraftigt tilltalades af hans prosasatirer, sagor, visor, hvilka lämpade sig efter deras uppfattning, så bar åter diktningen inom denna nya krets, såväl dess vers som dess poetiserande prosa, en mera afgjord öfverklassprägel och torde hufvudsakligen hafva tillvunnit sig medkänsla bland nationens bildade lager. Det är ock närmast denna krets, som grundlägger den mera akademiska stilriktningen i vår poesi, liksom Tessins vältalighet grundlägger den inom vår prosa.

Dalins ställning till den Nordenflychtska salongen.

Hvilket var nu Dalins förhållande till dessa skalder och deras till honom? Det är bekant, att han icke var någon gynnare af fru Nordenflycht. Dalins hållning gentemot henne finner sin förklaring i den bristfälliga formen i hennes äldre dikter och det olika skaplynnet i deras naturer. G. F. Gyllenborg, som berättar, att Dalin egnat honom uppriktiga loford, säger att han i öfrigt yttrat »förakt för vårt Vitterhetssällskap och dess utgifna arbeten». »Han dömde fru Nordenflycht med den största orättvisa; den prejugé han fattat mot »Herdinnan i Norden» kunde ej öfvervinnas af en Sapfo. Han mindes den förras ohyfsade vers och gaf ej aktning åt den senares städade språk. Hans karaktär hade icke häller någon känsla af den ömhet, som i hennes sånger var rådande. Dalin gjorde ej mera rättvisa åt Creutz, hvars inbillningskraft han ej kunde fatta och var honom osmakelig.»

Men här var ock en personlig motvilja med i spelet. Man har väl framhållit, att fru Nordenflycht lofsjungit »den obekante Argus» och utlåtit sig fördelaktigt om »den svenske Orpheus», som diktat Svenska Friheten och som »med sina harposlag förnöjt och prydt sitt land och många airer spelat som fina öron skänkt en ro af stort behag», och hennes beröm af Svenska Friheten är nog ärligt menadt. Men lofordet öfver Argus är i grunden en satir mot människan Dalin, så till vida som det har en mycket retsam epigrammatisk spets mot Dalins person, när det heter, att bokens sanning »bör spegla sig i auktorns vandel; som måste hålla själf hvad han har andra sagt», och denna udd framträder än skarpare i ett par epigram, som tillskrefvos fru Nordenflycht, exempelvis ett där det heter, att Dalin »med dufvefot (anspelning på fröken Taube) till kungens

Digitized by Google

bokhyll gick», och ett annat där Dalin rätt oädelt angripes för ett grafkväde öfver fröken Taube. Under 1750-talet blef förhållandet än mera spändt, hälst det vill förefalla, som om Dalin hade motarbetat fru N., då hon täflade i Vitterhetsakademien. Å andra sidan torde de yngre vitterlekarne inom den ur Tankebyggarorden utbrutna kretsen hafva sett något förnämt ned på den då redan såsom mästare erkände författaren af Argus, Svenska Friheten och framförallt på vis- och tillfällighetsdiktaren Dalin; detta desto hällre som Dalins poetiska värksamhet under denna tid, öfvervägande var riktad på »pièces fugitives», på tillfällighetskram och småroligheter vid hofvet, var »en lusteld vid Lovisas tron». De stränga domar, som i inledningen till Vitterhetsarbeten fällas om den gällande vitterhetens vårdslösande af skaldekonstens regler och om bristen på kritik, vittna om, att man kände sig höjd öfver den närmast föregående tiden, och uttalandet om, att det nu icke vore så lätt att vara auktor som förr, då man »antingen med magert hemgods eller med lånta tankar kunde pråla för menigheten, uppväcka förundran och bli ansedd för ett stort och sällsynt snille», syftade nog närmast på tidens vitterhetsfurste. Betecknande är ock Gyllenborgs senare uttalande i en dikt, att »den prisade Dalin i ynglingars försök fann sin öfverman». I sitt »Lefverne» förklarar han ock, att »Vitterhetsarbetena» öppnade ett upplystare tidehvarf för svenska snillet, och i inledningen till sina och Creutz' arbeten begår han den orättvisan att förklara, att om skillnaden i språkuppodling och smak mellan Stjernhielm och Dalin visar utvecklingen under de hundra år, som mellan dem förflutit, så skulle man snarare af samma skäl föreställa sig, att hundrade år förflutit mellan Dalin och Creutz, då denne likväl utgaf sin Atis och Camilla vid slutet af den förres dagar.

Fru Nordenflychts poetiska värksamhet under samarbetet med vännerna i Tankebyggarorden var starkt påvärkad af fransk litteratur, såväl af den samtida — t. ex. Voltaire och Rousseau — som ock af äldre författare, bl. a. madame Deshoulières (1638—94), hvars skala omfattade allvarliga reflexionsdikter, erotisk herdepoesi och lättare skämt med anstrykning af les Précieuses. Fru Nordenflycht skref under denna tid flere större poem, på hvilka hon pröfvade sina krafter — ej sällan öfver förmåga. Ett episkt poem är hennes *Försök till Caroliade*, en skildring af Karl Gustafs bragd vid Bält, i tidens heroiska stil, närmast slutande sig till Voltaires Henriade. Såsom handlande och ledande makter framträda dels naturgudomligheter (som Näcken och Bore), dels personifierade egenskaper, t. ex. ett »sminkadt troll, som hälst vid tronen bor», en listig Politik, samt den goda makten, gudinnan Tapperhet, som försvarar sin fosterson Karl Gustaf och som af Bore utvärkat, att hennes oförskräckte hjälte må finna en stig på vågen. Dikten är hållen i en vältalig snarare än poetisk ton; författarinnan har däri inlagt en viss kraft, kompositionen är öfverskådlig och dikten äger formella förtjänster, om än dess kyliga allegorier och konventionella skildringar på nutiden göra ett föga poetiskt intryck. Hon täflade med detta poem i Vitterhetsakademien, som utsatt Nordenflychts senare arbeten.

Digitized by Google

»Tåget öfver Bält» som ämne, men priset erhölls — visserligen icke oförtjänt — af en dansk, Luxdorff, för en skandinaviskt sinnad fredsdikt på latin. Äfven G. F. Gyllenborg behandlade senare samma ämne.

Ett annat poem af henne, som faller inom lärodiktens område, är *Fruntimrets försvar* gent emot Rousseau.

Denne hade i sitt bref till d'Alembert 1755 bekämpat inrättandet af en teater i Genève såsom varande ett uttryck för den fördärfliga kulturen och i sammanhang därmed angripit det välde, som kvinnan ägde i Frankrike såsom bestämmande öfver snillets och de lärdes idrotter, och den store Jean Jacques förklarade här, att kvinnorna i allmänhet icke älskade någon konst och icke hade geni. De kunde, sade han, lyckas i små arbeten, hvilka endast kräfde esprit, smak, behag, någon gång äfven i filosofi och resonnemang; de kunde förskaffa sig vetande, bildning, talanger, men den himmelska eld, som förtär och uppslukar, den glödande vältaligheten, den flammande hänförelsen — den skulle de för alltid sakna. De måtte nu hafva hur mycken esprit som hälst, själ saknade de. De förstodo hvarken att skildra eller ens känna själfva kärleken.

Desse den store Genferfilosofens ord slogo ned som en blixt hos »den svenska Aspasie» och tände hennes harm. Hon skulle få höra, att ej kvinnor mäktade omfatta vetenskapen, vitterheten, icke ens kärleken med den sanna glöden! Så skref hon *Fruntimrets försvar* hvari hon söker utveckla, att mannens öfvermakt från början ligger dold i näfrätt och våld, ty vett och skäl gälla föga mot tvång, trug och hot.

Hos hopen kan hon förstå fördomarne, men icke att Rousseau, den djärfve tänkaren, fått sin syn förblindad. Må han vandra med henne i forna världen, se Sapfo, Panthea, Artemisia, Mausolus' maka, Kristina Eleonora Ulfeldt, den sin make så ståndaktigt trogna, Aspasia, drottning Kristina, drottning Anna af England, under hvilkens tid Englands största snillen lefvat, och många flera vittra damer, skaldinnor och hjältinnor — bland hvilka hon dock af hänsyn för Voltaire vill förbigå Orleanska jungfrun — de stora regentinnorna Elisabet, Isabella, Semiramis, Katarina, Maria Theresia och »kronan för könet», Lovisa Ulrika, som uppeldar snillen och ger ädel doft åt vetenskapen.

»Det icke Rousseau är som oss förklenat har;
Han själf det vittnet ger, att det hans skugga var.»

Skaldebrefvet till Criton (Klingenberg) *om hvad som mera bidrager till människans nöje och fred antingen kunskap eller okunnighet* uppgifves vara skrifvet »några år förr än Rousseaus bok i ett likartadt ämne utkom». Härmed åsyftas hans bekanta svar på akademiens i Dijon prisfråga, hvilket dock redan utkommit 1749, hvadan det nog var äldre än fru Nordenflychts dikt, som knappast kan vara tillkommen oberoende af detta arbete. Hon utvecklar skälen för och emot:

»Hvem bör mera lycklig skattas
Den törsten släcker med begär
Ell' den som aldrig törstig är?»

Digitized by Google

Hon slutar med ett slags kompromiss, »ju mera upplyst vett, ju mera dygdig vilja». Människans plikt är »att odla upp sin själs förmåga och sanning i naturen efterfråga».

Ett större religiöst *ode (Till Försynen) öfver Exodus XXXIII: 18, 20 och XXXIV: 5, 6* vann mycken beundran af samtiden; det tillhör hennes bästa dikter och ådagalägger den utveckling hon genomgått, sedan hon i sina första Tankespel behandlade ett likartadt ämne i »*Svaret*» från Holberg. Denna dikt är betydligt färgad af Voltaires skepticism och deism, men röjer dock en underström af värklig religiös känsla. Den kan anses äga ett högre poetiskt värde än hennes öfriga reflexionsdikter, i hvilka hennes lifliga filosofiska intresse starkare framträder än hennes skaldegåfva. Hennes poetiska talang gifver sig i allmänhet bäst uttryck uti smärre lyriska poem från dessa år. De röja samma känslans innerlighet som de äldre, men framträda i en form, som i den nya skolan vunnit förfining och förädling. Vissa af hennes smådikter tillhöra 1700-talets yppersta lyriska alster; t. ex. då hon i *Ensligheten* upptager samma ämne som i sin förstlingssamlings *Lefnadsbeslut*, men i vida renare form, eller då hon besjunger *Lugnet*. Dylika dikter gifva stöd åt den eljes af flere litteraturhistoriker bestridda åsikten, att fru Nordenflychts poesi höjde sig efter samarbetet med Tankebyggarordens krets.

Hon har äfven författat poetiserande prosa i blandarten mellan poesi och vältalighet, nämligen en allegori (efter Montesquiell), *Fröjas räfst*, liksom äfven ett skämtsamt prosastycke med inflätade versbitar, hvari hon skildrar en träta på Vishetsberget och presenterar de äldre svenska skalderna i korta litteraturhistoriska karaktäristiker.

Fru Nordenflychts sista år och död.

På dessa år af frid och lugn utveckling följde bittra inre och yttre strider, hvilka såsom förhärjande stormar bröto fram öfver slutet af hennes lif.

År 1757 hade Karl Klingenberg — hennes kloke Kriton och den litterära salongens vise Mentor, som med sin myndighet var i stånd att moderera hennes ofta öfverdrifna liflighet — aflidit. Huruvida han värkligen, såsom Gjörwell uppgifvit, varit icke blott hennes vän, utan äfven hennes trolofvade, är osäkert och äfven föga troligt. Gjörwell tillägger, att hon af sorg öfver vännens död blifvit nästan sinnesrubbad och velat göra slut på sitt lif genom strypning. Vare sig detta rykte är osannt eller ej, säkert är att Klingenbergs död försatte henne i ett tillstånd af den djupaste förtviflan; harmonien i hennes varelse rubbades. Innerligt hade hon, som liknats vid »rankan», hvilken ständigt kräfde manligt stöd, varit fäst vid denna »rara människan», och i dikten *Klagan* tolkade hon sin sorg öfver förlusten af sin »hjälp, sin tröst i allt slags nöd». Hon ombesörjde ock en minnesskrift öfver honom: »Skuggor af en förlorad vän».

Digitized by Google

Men i början af 1760-talet uppväcktes hos henne en ny lidelse, som skulle blifva ödesdiger för hennes lif. Hon gjorde då bekantskap med en tjugutre-årig ung vitterhetsidkare, Johan Fischerström, sedermera känd som skriftställare på landthushållningens område. Han, som så många andra, beundrade lifligt denna kvinna »af eld och tårar», hvilken på sin umgängeskrets utöfvade en så stor dragningskraft, och fattade för henne, om icke »den häftigaste och besynnerligaste kärlek», dock en öm tillgifvenhet som båda antogo för kärlek. »Han var galen och hon oförsiktig, som tillät sitt hjärta att intagas af löften som aldrig kunde hållas», yttrar Gyllenborg. I ett af hänförelse glödande bref förklarar hon honom »vara född att godtgöra alla de olyckor, som drabbat Herdinnan i Norden». »Du har hittills varit föremål för min passion, en passion lika stark som ofrivillig, du är nu föremål för alla min själs krafter. Jag älskar, beundrar, afgudar dig. Genom din ömhet har min hydda blifvit en himmel. — — Hvad jag är lycklig! Det ljufva förtroende som hittills brustit i min lycka, har helt och hållet fyllt mitt hjärta. — — Jag tackar försynen som sparat den bästa belöningen till slut och som skänkt mig dig, dig, dig!»

Johan Fischerström.
Efter original på Frescati.

Men lyckan blef kortvarig. Hon hade flyttat ut till ett litet ställe, Lugnet, i närheten af Skokloster. Fischerström hade af den ädla, fint bildade grefvinnan de la Gardie, född Taube, en af landets mest ansedda damer, arrenderat en gård under Sjöö herresäte och fann sig väl i den behagliga grefvinnans sällskap. Fru Nordenflycht greps af svartsjuka och sporde sig själf:

»Hvad har jag sett? Hvad gruflig plåga,
Hvad nya ämnen för mitt kval,
Hvad olja på min olyckslåga,
Hvad öde för mitt hjärtas val!
De ögon som af ömhet brunnit,
Som ha mitt lif, min död i sig,
Ha nyss af sorg och saknad runnit,
För hvem? Ack för en ann' än mig.»

Vid ett besök på Sjöö utbröt hennes svartsjuka »med all den häftighet, som var henne medfödd», och den våldsamma scen, som nu ägde rum, uppskakade båda kvinnorna till den yttersta grad. Deras hälsa led stort men däraf. I ett bref till sin vän arkiater Bäck skrifver fru Nordenflycht i Februari 1763: »Om hr Arkiatern råkar herrar doktorerna och de tala om mig såsom min grymma grannhustru dikterar — var sig lik — fräls en oskyldig, som i sitt lugn blir öfversvallad af de häftigaste vågor från Sjöö, jusqu'à de calomnie.»

Digitized by Google

504

Efter porträtt i Upsala Universitetshus, måladt af Krafft 1785.

Digitized by Google

Digitized by Google

Ett rykte gick, att hon skulle försökt att likt Sapfo taga sig själf af daga genom att kasta sig i Mälaren, men att hon upphämtats ur böljorna. Det var åt detta rykte, som Kellgren gaf ett nog elakt uttryck i den bekanta strofen om den älskogskranka nordiska Sapfo; detta, liksom andra försmädliga rykten, har af hennes »äreräddare» Gyllenborg förklarats osannt. Tanken att själf göra slut på sitt lif var henne — exalterad som hon var — dock icke främmande, om än icke uppsåtet kom till värkställighet.

Den 28 Juni 1763, tre månader efter sin rivals död, gick fru Nordenflycht hädan vid endast fyrtiofem års ålder. Själf säger hon, att hennes största fel voro »för mycken känslighet, för mycken ömtålighet, för mycken hetsighet».

Såsom litterär personlighet är fru Nordenflycht en af de märkligaste i Sveriges litteraturhistoria. Hennes diktning omfattar ett område, som visar de mest olika utvecklingsskeden, allt ifrån den senare karolinska tidens smak och till den, som var gällande vid ingången till den gustavianska epoken. I öm känslighet och varmt bildningsintresse ägde hon icke sin öfverman i tidens litteratur.

Gustaf Philip Creutz

var bland de yngre medlemmarne af Tankebyggarorden den till sina poetiska anlag högst begåfvade, och han har under sin korta skaldebana — den varade egentligen blott tio år — skänkt 1700-talets svenska litteratur några af dess vackraste kväden.

Creutz' ungdom.

Gustaf Philip Creutz var finne, född år 1731. Han tillhörde en högadlig svensk-finsk familj, hvilken i flera led gifvit riket rådsherrar och anförare till lands och sjös, men den hade mist en stor del af sin förmögenhet, och trots sina lysande anor lefde han i ringa yttre villkor. Vid Åbo akademi, dit hans farbror och välgörare sändt honom, dref han med mycken ifver sina studier, särskildt i de döda språken. År 1751, alltså vid tjugu års ålder, anlände han till Stockholm och inskrefs i ämbetsvärken, där han bl. a. gjorde bekantskap med Gustaf Fredrik Gyllenborg. Dem emellan knöts ett vänskapsband, som varade för lifvet och som blef af betydelse för Sveriges vitterhet genom det ömsesidigt välgörande inflytande de på hvarandra utöfvade. Gyllenborg skildrar deras sammanträffande och sin väns bild i följande ord: »Från rikets skilda landsändar sammanstötte vi i Stockholm för att i anseende till vår likhet göra hvarandras förundran. Första utseendet af gref Gustaf Filip Creutz var i hans yngre år icke gynnande. En mörk och disträt uppsyn, ett magert och gulblekt ansikte gåfvo icke tillkänna en ynglings vanliga liflighet, än mindre något snille. Men när denne yngling ville behaga, ville vinna någons vänskap, utbrast ur hans ögon en förtjusande låga, en behaglig rodnad spriddes i hans ansikte, alla hans åtbörder blefvo talande och

Digitized by Google

instämde att teckna hans hjärta. Det intrycket han gjorde kunde aldrig utplånas. Creutz har i äldre år i visst afseende blifvit vackrare. Molnet, som höljde hans uppsyn, hade försvunnit, men gudalågan, som sig därutur frambrutit, var förlorad. Hans ansikte var fylligare, hans hy jämnare kolorerad, hans utseende var en mans af värld, men författaren af Atis och Camilla fanns ej mera. Jag besökte Creutz af nyfikenhet att känna honom. Det fordrades ej mer att af honom blifva intagen. Vi knöto en vänskap, som blifvit oupplöslig och intimare dag från dag. — — — Den var danad för evigheten, grundad på våra gemensamma behof att meddela hvarann våra idéer, att af hvarann upplysas och äfven att prisas, hvilket ingen annan med mer öfvertygelse kunde göra, icke häller var lika smickrande af någon annan.»

Creutz och Gyllenborg inträdde samtidigt i den Nordenflychtska skaldekretsen, och deras förtroliga förhållande till densamma ändrades icke, när de år 1756 anställdes såsom hofkavaljerer, Gyllenborg hos kronprinsen och Creutz hos prins Fredrik Adolf, för att ersätta de män, som råkat väcka ständernas misshag. Onåden mot dem från konungaparets sida var tydlig, de betraktades med sneda blickar af de trogne; och med hvilken ovilja Lovisa Ulrika mottog dem, framgår af ett bref till hennes mor, däri hon klagar öfver att Stromberg, Bjelke, Düben och Dalin, alla män af den största förtjänst, ersatts af Scheffer och »fyra unga slynglar utan seder, studier eller världsvana»! Den ene af dem tillhörde »den fördömda Gyllenborgska racen». Denna misstämning från hofvets sida befriade dem dock ofta från uppvaktningens tidspillan, och de fingo mera ostördt egna sig åt sina vittra intressen och sysselsättningar. Så småningom lade sig för öfrigt hofvets afvoghet mot de unge männen, hvilkas älskvärda egenskaper gjorde sig gällande.

Creutz' diktning. Under denna tid är det som Creutz' poetiska alstring utvecklat sig. Denna är begränsad inom tiden från hans tjuguandra till hans trettioandra år. Om Stjernhjelm kan sägas ha gjort det egentliga grofarbetet vid skaldespråkets danande efter antikens mönster, om Dalin förstod att skapa en på en gång ledig och värdig svensk prosa och att bilda versen för mjukare och mera behagfulla former, så var det Creutz, som först höjde den svenska poesiens tungomål till fulländad renhet, till en förut icke anad glans och fägring, ända därhän, att Gyllenborg förklarar honom vara »vår första värkliga skald, den första som låtit gudaspråket med allt sitt behag höras på svenska». Detta gäller nu i synnerhet hans något senare skaldestycken, »Atis och Camilla» och »Daphne». Men redan de allra första, i »Våra försök» meddelade, visa honom såsom en skald af rang, om de än först genom den putsning de något år senare erhöllo i »Vitterhetsarbeten» nått sin fulla skönhet.

Creutz' skaldegåfva är mera målande, lekande, behagfull än djupsinnig eller rik på tankar: han ger åt dikten ett drag af ljuf täckhet och en melodisk, klangrik form, han mäktar mindre tolka det kraftfulla än det milda, veka; hans palett äger företrädesvis ljusa färger. Man kan likna hans diktning vid samtidens bildande konst och konstindustri: det hvilar öfver den samma stämning som

Digitized by Google

i »rococo-stilen», denna tjusande älskvärda konstsmak, som »funnit konsten att kläda sig som våren i all världens glada och leende skiftningar» och hvars hela mål var att tjusa och behaga. Redan från första stund finner han med träffsäkerhet sitt område: idyllen, med en arkadisk idealvärld såsom staffage i en täck naturskildring.

Gustaf Philip Creutz såsom ung.
Efter original på Frescati.

Med »*Sommarkvädet*» inleder Creutz på sätt och vis den naturbeskrifvande poesien i vår diktning, hvilken den skaldeskola, som följde i hans spår, sedan odlade till öfvermått. Denna art af poesi, som hade sitt stamhåll i England, där redan Pope i »Windsor Forest» anslagit tonen och där Thomson och andra följde i spåren, uppstår samtidigt med att blicken allt mera öppnas för naturens, för landskapets skönhet, som förut ofta nog — äfven för poeter — varit en dold värld. Hos Creutz har denna landskapsbeskrifning emellertid icke alls den tröttande bredd, som den får hos efterföljarne. Han lyckas sätta naturbilderna i liffull rörelse, det enda hvarigenom de kunna varda åskådliga för fantasien, och han dröjer icke länge vid beskrifning af döda föremål. Hans *Elegi* är ett försök i idyllen — han söker tolka i veka, klagande toner her-

Digitized by Google

dens sorg öfver sin herdinnas hårdhet, och fastän kanske poemet mindre ägt ursprung ur hans eget hjärtas känslor än varit en frukt af litterära studier, slog det ner i många älskandes bröst och blef omtyckt inom den tidens fina värld.

I ett par små fabler: *Sagan om två jungfrusvalor*, för hvilka herr Vippstjärt förkunnat sin kärlek och som för hvarandra bikta hans trolöshet, och i *Siskan och Svalan* anslår Creutz en lekfull ton och allegoriserar på det älskvärdaste öfver mänskliga svagheter; till samma grupp kan ock räknas en gudasaga om hurusom Astrild förföljes af ledsnaden till straff för sin stygghet, »och det är orsaken hvarför han är så flyktig».

Ett par *oden* äro försök i den filosoferande tonen, däri Creutz icke hinner sin medbroder Gyllenborg. Bland dessa märkes särskildt det *öfver begärelses bedräglighet*, där den eljes ganska sensuelt anlagde erotikern framträder som skeptiker och predikar en jordisk lyckas intighet.

Mest känd af hans mindre dikter är den fina sången om *Daphne*, som skildrar en ungmös inträde i stora världen och med epikureisk ton tecknar hennes och hennes älskares, Alexis', första brinnande kärlek:

»Alexis himlens vällust njuter,
När han den sköna munnen rör,
Han Daphne uti famnen sluter
Och uppå hennes läppar dör.
Man endast några suckar hör;
De följas af den ljufva tystnad,
Som dränker hjärtat i sin lystnad
Och själens största sällhet gör.
Ack, Daphne, fullfölj dina öden
Och af så sälla nöjen lär,
Att lifvet liknar endast döden,
När det ej vet hvad kärlek är.»

Hans mest betydande arbete är den ljufva herdedikten om *Atis och Camilla*, ett beskrifvande idylliskt epos på alexandriner i fem sånger. Detta poem, som såg dagen i Vitterhetsarbeten 1762 (tryckt 1761), är en »rococodikt», liksom skrifven till devis för tidens franska herdebilder, sådana Frankrikes och Sveriges slott ägde flere; en skildring från ett »Arkadien», som icke är att söka på någon karta, utan blott i skaldens fantasi. »Till de arkadska fält långt från de stolta städer» för skalden sin läsare, d. v. s. till en diktad värld, eller rättare till en värld, som iklädt sig herdedräktens konventionella mask, den där dock ej kan dölja den unge hofmannen eller den unga hoffröken, hvilkas hjärtan kärlekens eld »plågar och förnöjer». Ty naiv är icke Creutz' herdavärld.

Det är om Dianas prästinna, den sköna Camilla, och om den käcke jägaren Atis, som dikten handlar. Deras kärleks växlande öden skildras med dess misstag, dess olycksöden och dess slutliga

Digitized by Google

lycka, tack vare gudinnans ingripande. Diktens förtjänst ligger icke i händelseutvecklingen — enstaka motiv äro lånade ur utländsk herdedikt — utan dels i den enkla, ömma, känsliga

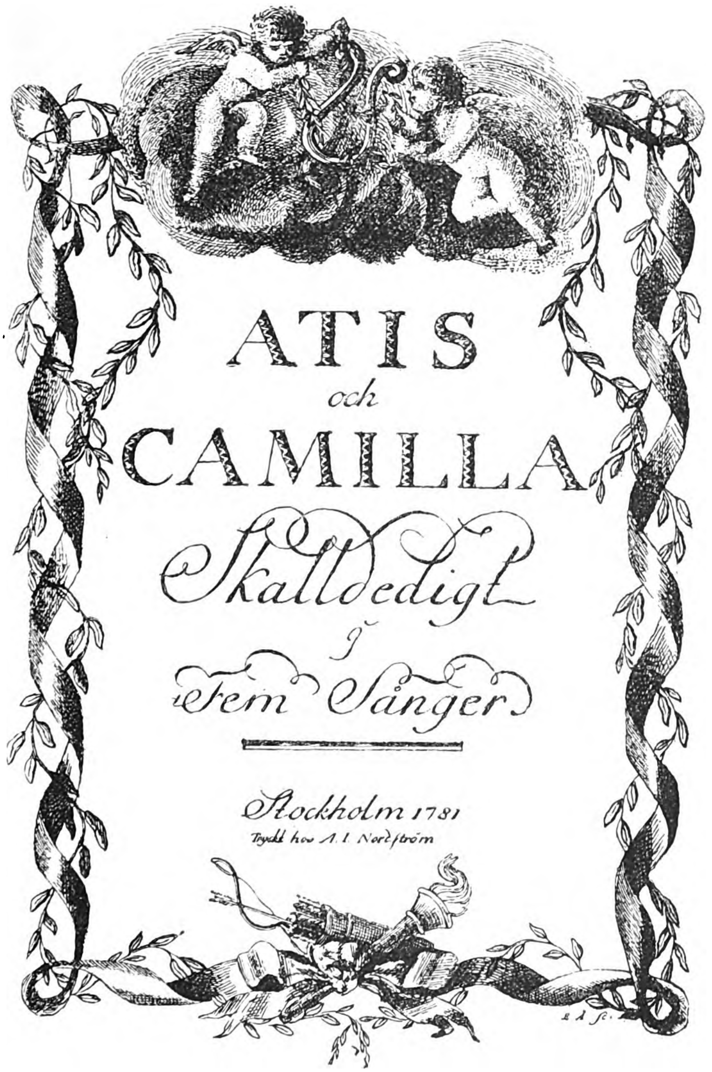

Faksimile af titelbladet till »Atis och Camilla» (första självständiga upplagan).

framställningen af kärlekens uppvaknande i unga hjärtan, dels och framför allt i den fina, språksköna skildringen i de taflor skalden upprullar och som i så hög grad tjusade samtiden, hvilken aldrig tröttnade att citera dessa outsägligt välljudande alexandriner.

Digitized by Google

P. Wieselgren omtalar, hurusom han kännt sjuttioåriga gubbar, som icke utan tårar förmått läsa slutet i det landskapsstycke på vers, som börjar tredje sången, och där den döende hinden slickar Camillas hand. »Frithiofs saga» tjusade icke djupare 1820-talets, »Fänrik Stål» icke mäktigare 1850—60-talens läsekrets, än Atis och Camilla grep den fina världen under 1760-talet.

»Den sången är en dröm i gyllne åren,
En gång i lifvet af hvart hjärta drömd —
Fast ej så skön, fast ej så himlaboren,
En sång så ljuf som lärkornas om våren
Öm, enkel, oskuldsfull, och därför är den glömd.»

Kanske dock icke blott därföre!

Men just den egenskap, som mäktigast tjusade samtiden, språkets utomordentliga renhet och sammetslena skönhet, kan icke äga något särskildt nytt behag för nutidens läsare, som genom generationer af yngre skalder, hvilka följt Creutz i spåren, vant örat vid den svenska versens välljud. Därtill kommer, hvilket icke bör döljas, att en senare tids smak måste känna sig främmande inför den onatur, som är mer eller mindre oskiljaktigt förenad med herdeidyllen, (om än samtiden trodde sig däri förnimma en fläkt af natur), och att en episk dikt, som beskrifver mer än den berättar, icke mer kan värka rätt tilltalande och fängslande på oss.

Året efter att Atis och Camilla utkommit, lämnade Creutz Sverige för att under mer än två årtionden vistas som diplomat i utlandet.

Creutz' senare lefnadsöden.

Det var år 1763, samma år som fru Nordenflycht, Mörk och Dalin skattade åt förgängelsen, som Creutz utnämndes till sändebud vid spanska hofvet och lade lyran å sido.

På utresan gjorde han halt i Paris och knöt redan då förbindelse med den berömde författaren Marmontel, en förbindelse som sedan öfvergick till varaktig vänskap. Innan Creutz företog färden öfver Pyreneerna, besökte han Voltaire — Tankebyggarordens idol — hvilken å sin sida fann stort behag i den unge svenske diplomaten, såsom framgår af hans korrespondans. »Om någon kejsar Julianus funnes i världen, borde grefve Creutz sändas till honom som ambassadör, men ej till folk som göra autodaféer och kyssa munkars klädfåll. Svenska rådet är yrt i hufvudet, då det ej låter en sådan man stanna i Frankrike. Där skulle han hafva gjort ett gagn, som det är omöjligt att göra i Spanien.»

I Spanien vistades Creutz tre angenäma år, studerade spanska förhållanden, spansk vitterhet och spansk natur, hvilket allt han skildrar i sin brefväxling med Marmontel, som uppläste hans bref i franska akademien. Han deltog flitigt i sällskapslifvet — spelade bland annat en gång i ett sällskapsspektakel en roll i Rousseaus lilla opera »Le devin de village» tillsammans med den sedermera så ryktbare lustspelsförfattaren Beaumarchais, som då vistades i

Digitized by Google

Madrid. År 1766 blef Creutz förflyttad till den viktiga sändebudsposten i Paris, hvilken före honom innehafts af en Tessin, en Ekeblad och bröderna Scheffer. Creutz införlifvade sig snart med Frankrikes vittra societet, blef ledamot af madame Geoffrins vittra salong och knöt förtrolig vänskap med Marmontel, var den berömde musikern Grétrys förste gynnare och utöfvade öfver hufvud taget en välgörenhet mot konstnärer, som vida öfversteg hans tillgångar.

Hans enskilda person tecknas af Marmontel sålunda: »Mindre angelägen att behaga, mindre betänkt på att väcka uppmärksamhet, ofta tankfull, ännu oftare tankspridd, var han likväl den mest intagande i vårt sällskap, då han ägnade oss oförströdd uppmärksamhet. Honom framför någon annan hade naturen gifvit det varmaste och renaste sinne för det moraliskt sköna, den lifligaste känsla och den fullaste smak för allt skönt. Med snillets passion förenade han dygdens och hade den gåfvan att i eldiga drag uttrycka och måla allt, som anslagit hans inbillning eller genomträngt hans själ. Aldrig var någon född poet, om icke han var det. Ung ännu, hade han dock ett beundransvärdt förråd af kunskaper. Franska talte han som vi och kände nästan alla Europas tungomål såsom sitt eget(?), att ej nämna de lärda språken. Bekant med alla grenar af litteraturen, den nya som den gamla, kunde han i kemien tala som en kemist, i naturalhistorien som en lärjunge af Linné. Men i synnerhet var han lärorik, då han beskref hvad han i Sverige och Spanien själf hade bemärkt angående dessa länders klimat, alster och öfriga egenheter. Hans undervisning vann så mycket större uppmärksamhet, som den förskönades af den glans hans vältalighet spridde öfver allt hvad han sade. — — — I det enskilda umgänget, då vi spatserade i lundarne vid Alfort, gåfvo sig hans tankar fritt lopp — — — och han höll mig hela timmar fängslad, förtrollad; hans fädernesland och hans konung, dem han tillbad, voro de föremål, öfver hvilka han vältaligast och med största förnöjelse utbredde sig». Om hans tankspriddhet berättas för öfrigt en del anekdoter så ock om hans slöseri.

Att Creutz i de kretsar, inom hvilka han nu lefde, fick mindre tillfälle att odla svensk diktning, är icke att undra öfver. Helt och hållet lade han dock icke sitt skaldskap åsido. Under sin sista Paristid utkastade han planen till en opera, »*Rustan och Mirza*», som delvis skulle utarbetas af hans dåvarande sekreterare, skalden Lidner, men Creutz var ej nöjd med dennes arbete och skref om det. År 1783 var arbetet fullbordadt. Samtidigt kom Creutz hem för att öfvertaga kanslipresidentskapet, nu mera en lysande titel än en värklig utrikesministercharge. Han läste upp verser ur sin opera bl. a. för Kellgren, som fann den, enligt hvad han skrifver till Rosenstein, förträfflig och att Creutz var och förblef »vår mästare». Men år 1784 förklarar Creutz, att hans opera är »dömd till evig glömska, sedan en viss Lidner, som han hade begagnat i Paris att afskrifva två akter, bestulit honom på de märkligaste bitarne för att sticka in dem i sin opera Medea».

Creutz tillhörde efter sin hemkomst Gustaf III:s förtroliga umgängeskrets och i intresse för vitterhet och »sköna vetenskaper» möttes konungen och hans minister. En af de främsta platserna i den tillämnade Svenska akademien skulle han naturligtvis hafva intagit, men innan denna konungens plan hann träda i värket — just som Creutz var sysselsatt med att i närheten af Ulriksdal inreda åt sig en romantisk sommarbostad —, kallades han bort, 1785, femtiofyra år gammal.

Digitized by Google

Gustaf Fredrik Gyllenborg.

Det var en dag hos fru Nordenflycht. Unge Gyllenborg hade just uppläst ett poem »Människans nöjen», då skaldinnan i sin förtjusning utropade: »Gref Gyllenborg! Ni är poet, tänk icke att blifva något annat. Ni blir det aldrig. Gref Creutz gör snarare lycka i världen. Gör själf er egen lycka, er egen förnöjelse och var säker om ett namn, mera varaktigt än någon ämbetsmans, huru hög han än må synas.»

I viss mån blef skaldinnan sannspådd. Gyllenborg nådde i motsats till Creutz och trots sin höga börd och sina mäktiga släktförhållanden endast en jämförelsevis blygsam ämbets- och statsmannaställning, men lefver som skald, och endast som skald, i våra häfder.

Hans värksamhet omfattar tvänne tidehvarf inom vår diktkonst. Han medvärkar till den svenska vitterhetens uppblomstring under frihetstiden, hans tidigaste barndom faller under de år, då Argusbladet utkom och väckte hela samtidens beundran, han deltager i arbetet för att skapa en ny æra åt det svenska skaldespråket och han bildar den förmedlande länken emellan å ena sidan Tankebyggarordens och Vitterhetsarbetenas »plejad» och å andra sidan den krets, som bildar Svenska akademien; han bevittnar den Gustavianska tidens utveckling på poesiens område och står för sångarne af detta släkte såsom »Skaldefadern». Han öfverlefver Gustaf III själf, Bellman, Kellgren, Lidner, Thorild; och hans död inträffar just vid gryningen till den nya tiden, året före statshvälfningen och samtidigt med att i Auroraförbundet i Upsala de första kulor götos, som skulle skjuta bresch i den gamla skolans vallar.

Dalin och fru Nordenflycht hade uppmuntrat honom vid inträdet på skaldebanan. Själf uppmuntrade han i sin ordning Adlerbeth, Kellgren och senare Franzén samt deltog i bedömandet af Tegnérs första täflingsskrifter i Svenska akademien.

Gyllenborgs ungdom.

Gustaf Fredrik Gyllenborg tillhörde en högt begåfvad släkt, af hvars medlemmar flere idkat vittra idrotter, och som härstammade från den gamle Upsala-apotekaren Simon Wollimhaus. Brorson till Karl G., son till riksrådet Johan G., föddes han 1731 och kom till Lund, där han under Nehrman studerade juridik, för hvilket ämne han dock saknade större håg hvaremot han med stor förkärlek sysslade med latinska språket under Nils Stobæus och fann ett synnerligt behag i de stoiska filosofernas skrifter, under det att den då rådande Wolffianska filosofien var honom »obehaglig». Äfven Lagerbring och andra lärare öfvade på honom inflytande.

Digitized by Google

Med en viss motvilja mottog den unge Gyllenborg 1751 ett ämbete som »registrator» i ett af rikets ämbetsvärk. Då hans fader inom kort afled, bosatte sig modern på Skenäs' sätesgård — sedan tidtals vistelseort för flere skalder, som stället inspirerat till naturskildrande kväden.

Först vid Gyllenborgs bekantskap med Creutz börjar hans skaldeådra framkvälla. Förut är omtaladt, hurusom Creutz och Gyllenborg samtidigt inträdde i Tankebyggarorden och senare

Gustaf Fredrik Gyllenborg såsom ung.
Efter original på Frescati.

deltogo i fru Nordenflychts krets, blefvo kavaljerer vid hofvet och gemensamt med Herdinnan i Norden utgåfvo de »Vitterhetsarbeten», i hvilka skaldestyckena från »Våra försök» framträdde i ny och förbättrad skepnad.

Gyllenborg intog inom denna krets ett framstående rum, ehuru hans skaldegåfva icke var så medfödd och ursprunglig som Creutz'. Han var en mera allvarlig skaldenatur med anlag för lärodikten, stundom filosoferande och satirisk; det liffulla, idylliska,

Digitized by Google

behagfulla, småtäcka draget hos Creutz var honom främmande, och de bildade i vissa afseenden hvarandras motsatser, på samma gång de förfullständigade hvarann och blefvo medtäflare i ädel behandling af modersmålet.

Gyllenborgs satirer, reflexionsdikter, beskrifvande dikter.

Men under det Creutz ögonblickligen »fann en ämneskrets som icke öfverskred hans förmåga», valde åter Gyllenborg — som han själf påpekar — ämnen alltför vidsträckta att af hans då varande upplysning omfattas, i det han behandlade »ett skaldeslag som fordrade synnerlig förfarenhet af världen och kunskap om människor». De satirer, som han införde i »Våra försök», äro ock sedan af honom ur hans samlade arbeten uteslutna såsom »osmakliga och på intet sätt svarande mot ändamålet». De äga förtjänsten af en viss frispråkighet, men äro i det hela af en nog tung och torr karaktär.

Af sina förstlingsarbeten har Gyllenborg senare endast erkänt *Ungdomens försvar*, hållet i form af ett skaldebref till författaren af sorgekvädet Zephis (Creutz) och skildrande deras förtroliga ungdomsvänskap. På samma gång Gyllenborg här häfdar ungdomens rätt att njuta sin ålders oskyldiga nöjen och riktar en skarp förebråelse mot de gamle, som vilja lägga hämsko på ungdomens glädtighet, så tadlar han dock den s. k. ungdom, som mot naturens ordning i en förtidig ålderdom tillegnade sig de gamles trumpenhet, öfverklokhet och lifsleda.

Redan i denna ungdomsdikt lägger Gyllenborg sin egendomlighet i dagen. Han företräder inom vår litteratur den poetiserande vältalighet, som i en vårdad, bredt utförd diktion älskar att resonnera öfver olika ämnen, en reflexionslyrik, som står på gränsen till lärodikt och stundom öfverskrider denna gräns, och som är nära besläktad med fru Nordenflychts filosoferande dikter. Det är franske författare, förnämligast Boileau och Voltaire, som utgöra mönstren, men vid sidan af, kanske framom desse, engelsmannen Pope, som var en inom frihetstidens bildade kretsar högt uppburen författare. Det förtjänar framhållas, att Gyllenborg säger sig i Lund hafva lärt engelska väl nog för att kunna läsa »Essay on Man». Gyllenborg, hvars personliga lynne lärer varit i hög grad känsligt och mildt, älskade att i dikten gjuta en viss kyla öfver denna känsla och anslog en allvarlig, stel, docerande eller beskrifvande ton, och detta har på hans skaldskap tryckt en prägel af »perukstil», mera förnuftigt resonnerande än känslofull, mera vältalig än egentligt poetisk, eller just hvad man senare kallade »den gamla akademiska smaken». Det är ock i Gyllenborgs spår, som dennas mästare och lärsvenner vandra, när de gå den rätta akademiska

Digitized by Google

stigen, och detta såväl hvad vidkommer den något långtrådiga bredden, som i afseende på innehållets ädelhet och lyftning, språkuttryckets renhet och kraft. Bland öfriga dikter af Gyllenborgs hand i »Våra försök» må nämnas *Fägringens försvar*, på grund af dess Rousseauanska naturdyrkan och sympati för naturfolkets lif.

Ett »lättare» skaldestycke af Gyllenborg, hvilket han själf kallar för sitt första fullkomligare arbete, är den i Vitterhetsarbetena 1759 intagna *Satir öfver mina vänner*, där han med godmodigt, ehuru icke just öfverdrifvet kvickt eller roligt skämt tecknar sina vitterlekande vänner Creutz och Karl Torpadius och med ganska grofva okvädinsord utfar mot ett par kamrater i ämbetsvärket.

I Vitterhetsarbetenas första del offentliggjorde Gyllenborg äfven två beskrifvande kväden — här följande Creutz' exempel —, *Vinterkväde* och *Vårkväde*, hvilka tillsammans med ett par tre senare af honom författade naturskildringar utgjorde hans hyllningar åt olika »*Årstider*», ett ämne som tidens beskrifvande skalder (Thomson, Saint Lambert, Delille) älskade att behandla. Bland dessa dikter intager särskildt Vinterkvädet ett vackert rum på grund af sin friska, klara och lifliga framställning af en vinterdag. I denna dikt förekomma de under olika tider så ofta anförda frihetsverserna:

»Dens namn låt evigt mörker gömma
Som född i Sverige vågar glömma
Sig vara född att lefva fri.»

I Vitterhetsarbetenas andra del (1762) har Gyllenborg meddelat de båda poemen *Människans nöjen* och *Människans elände* samt åter upptagit ett ämne ur en dikt i »Våra försök» — *Världsföraktaren*, af hvilken dock endast fyra rader bibehöllos.

Dessa dikter voro alstren af hans »invärtes filosofi» under den yta af fåfänga, som uppvaktningen vid hofvet förde med sig, och det var under umgänget med fru Nordenflycht, som han utvecklade de filosofiska idéer, hvilka i dessa stycken togo sig uttryck. *Människans nöjen* beskrifver idylliskt kärlekens, vänskapens, sanningens, studiets, hälsans, vällustens, begärens, hoppets, sömnens och ungdomens ljufhet och välsignelse. Beskrifningen af dessa goda makter är gifven i allegorisk stil, ungefär så som i tidens vignetter och dekorationstaflor. *Människans elände* omfattar träldomens, fattigdomens, krigets olyckor, galenskapens ohyggligheter och ungdomens, mannaålderns och ålderdomens olika sorger, som skildras i mörka drag, dock mera uti retoriska utrop än i den beskrifvande allegoriska stil, som framträdde i det förra

Digitized by Google

poemet. Andan i dessa dikter är ett pessimistiskt och skeptiskt fritänkeri, närmast i Voltaires anda.

Världsföraktaren kallar Gyllenborg, som högt uppskattade sin egen skaldeverksamhet, sitt mästerstycke.

Här framträder han själf under skepnad af en yngling, Lisidor, som kommer ut i världen, full af de bästa åsikter och förhoppningar, då han endast känner människor ur böcker. Hans illusioner skingras en efter annan. Här förekomma i denna dikt äfven anspelningar på tidehvarfvets politiska förhållanden (bl. a. harmas den unge hattpolitikern öfver hattpartiets nederlag 1760—61 och utmålar i mörka färger Pechlin och andra partiledare).

Slutligen fattar den unge världsföraktaren beslutet att öfvergifva den stora världen och i landsbygden söka idealet af mänsklighet (Rousseau). Men en världslig vis råder honom stålsätta sig emot all veklighet och komma ihåg, att en enda oförsagd man kan skrämma alla lastens yra svärmar på flykten. Denna satir är uteslutande ironisk, bitter, »bannande», den saknar det skämtsamma draget, som t. ex. utmärker Horatius' satirer i motsats till Persius' eller Juvenalis', och är snarast en lärodikt med satirisk anstrykning, men såsom sådan förträfflig. Den gjorde stor lycka, och Gyllenborg påstår, att den allmänt lästes i Stockholm. »Man förundrade sig öfver den dristighet, hvarmed jag under ständernas närvaro målat deras egna oseder, den allmänna korruptionen. Konungen förunnade mig det första nådiga ögonkast jag af honom fått åtnjuta. Drottningen betygade mig en särdeles nåd och sade sig vara förundrad, att, under de flere år jag hade uppvaktat vid hofvet, hon så sent lärt känna mig. Min älskade prins betygade för mig en värklig vänskap, som mig i synnerhet förnöjde. — — — — Hvad som i synnerhet smickrade mig som skald, var det loford jag af Dalin erhöll. Han gaf mig det med en uppriktighet och en förnöjelse som lyste i hans ögon.» — — — —

Den framgång, som Världsföraktaren vann hos hofvet och det besegrade hattpartiet — Gyllenborg nämner särskildt Fersen —, var väl icke blott, kanske ej ens företrädesvis, poetisk, utan lika mycket politisk, men det var i båda afseendena en afgjord framgång — den största triumf Gyllenborg någonsin vann.

Våren 1762 förklarades kronprinsen myndig, Gyllenborgs befattning vid hofvet upphörde, och han blef nu e. o. kammarråd.

Under intrycket af de mörka tankar, hvaraf han gripits under riksdagen, »där han sett den frihet, hvars kärlek han insugit med modersmjölken, tillintetgöras af förskämda tider», skref han *Själens styrka*, som, säger han själf, utgör ett sammandrag af de höga tankar hans läsning ingifvit honom. Skalden manar här fram hjältarne från Romas forntid, från dess frihetstid och jämför dem med samtidens uselhet. Dikten är kraftig och manlig; det hvilar däröfver en stolt stoicism, som icke illa harmonierar med de Romarandar, hvilka frammanas. Men den är något utdragen.

Gyllenborgs lefnadsöden och missmod efter 1763.

Fru Nordenflychts död och Creutz' bortresa lämnade Gyllenborg ensam. Själf syntes han ock någon tid lägga sin lyra å sido, sedan han år 1764 gift sig med den sextonåriga Anna Margareta Gottsman, dotter till en bankkassör; — såsom man antog »ett rikt parti», hvarigenom han kom i en oberoende ställning, hvilken dock rubbades genom den ruin, som, delvis på grund af de politiska förhållandena under 1766 års riksdag, drabbade svärfadern och äfven genom den aktningsvärda hederskänsla, hvarmed Gyllenborg, utan att behöfva det, uppoffrade den egendom han redan mottagit. Bekymren för svärfaderns och den öfriga släktens

Digitized by Google

motgångar samt för hans egen belägenhet äfvensom politiska förtretligheter gjorde Gyllenborg under denna tid ytterst misstämd, och han såg senare denna tid i den mörkaste dager.

I sitt bekanta inträdestal i Vitterhetsakademien 1773 — en hyllning åt de nya maktägarne — har han med mycken och från hans sida måhända förklarlig bitterhet målat frihetstidens sista årtionde och därvid onekligen låtit personlig misstämning alltför mycket invärka på skildringen af denna tid, inom hvilken ett ganska märkligt kulturarbete pågick, men som här blott målas i de svartaste färger: »Sånggudinnorna drogo jämrande från Dalins graf för att gråta vid fru Nordenflychts. — — — Vitterheten vågade icke en gång framskymta af fruktan att i förbudet mot öfverflöd blifva satt i första artikeln.

Snillet Sverige öfvergaf
Och på vitterhetens graf
Växte Dagligt Allehanda.»

Dessa och andra ord hafva kritiklöst upprepats om en tid som bl. a. omfattar Ihres sekularvärk på ordboksområdet, Bellmans mästerstycken, Wallenbergs reseskildringar, Lagerbrings historia, Höpkens vältalighetsalster, enstaka af Linnés skrifter Oxenstiernas första dikter och då flera vittra sällskap, bl. a. Utile Dulci, upptogo arfvet från de äldre.

Själf sysslade Gyllenborg dessa år under lediga stunder med större ämnen. Han hade tänkt skrifva ett större poem *Naturens tämpel,* i hvilket naturen under skepnaden af en gudinna skulle uppenbara sig för en persisk vis och för honom förklara sina såväl fysiska som moraliska lagar samt återställa för ett menlöst folk sin rätta dyrkan. Han förkastade senare denna dikt med undantag af hvad som sedan intagits i *Odet öfver naturen.*

Däremot satte Gyllenborg desto större värde på ett annat stort poem, *Tåget öfver Bält,* hvartill han samlat förråd ur historiska källor, bl. a. ur en gammal handskrift af Dahlberg, som fanns på Skenäs. Af detta epos voro åtminstone fyra sånger fullbordade under frihetstidens sista år, ehuru det först utkom 1788. Gyllenborg satte det själf högt, och det bör erkännas, att särskildt skildringen af tåget öfver Lilla Bält äger stora förtjänster. Men han fick med en viss känsla af missräkning erfara, att hans egen samtid föga uppmärksammade arbetets »poetiska skönheter», och hans vädjan till efterkommandes dom har skett förgäfves. Tåget öfver Bält.

Tegnér har fint och kvickt karaktäriserat detta poems svaghet, då han sagt, att äfven dikten har sin frusna våg. Ty trots skaldens praktfulla skildringar, trots det arbete Gyllenborg nedlagt på framställandet af det rent krigshistoriska, har han dock icke lyckats förläna poesiens äkta lif åt skildringen.

Emellertid har denna »hjältedikt i tolf sånger» onekligen ett stort litteraturhistoriskt intresse, såsom — jämte Branders obetydliga Gustaviade — den första utförliga »epopé» i samma stil som Voltaires Henriade, hvilken någon svensk skald utfört. Poemet visar samma underliga blandning af historiskt noggranna detaljer med allegoriska personligheter som i Voltaires värk. Men Gyllenborg ville göra gällande, att hos honom »de personifierade varelserna icke annorlunda

Digitized by Google

inblandats i gärningen än såsom medvärkande till dess hinder eller framgång och att han bibehållit deras karaktär under deras antagna skepnad och ej — såsom t. ex. Tvedräkten i Henriaden, hvilken aftorkar blodet och helar såren — användt dem till andra föremål än som däri instämma». Men det hjälper icke. Vi hafva svårt att erkänna den fiktion, hvarigenom Afundsandan och Vapenlyckan deltaga i handlingen eller uttrycka sina passioner. De intressera oss icke, emedan de icke äro lefvande för oss. Och under det alla dessa allegoriska gudinnor uppträda på skådebanan, är det en gudinna som flyr bort — poesiens! En gång vedervågar Gyllenborg att taga ut steget från det sublima till det löjliga. Jag åsyftar hans vågade tilltag att låta Karl Gustafs i en vak förlorade vagn upptagas i höjden för att under namnet Karlavagnen evigt lysa såsom stjärnbild på himlen. Gyllenborg försvarar sig med, att forna skalder ägt mindre anledning att i konstellationen fästa minnet af en märkvärdig händelse, och att Karl X gjort sig förtjänt af alla de minnesmärken, som för honom kunna upptänkas!

Med detta poem hafva vi öfverskridit frihetstidens gräns. Gyllenborg fortsatte alltjämnt sin författarevärksamhet. I Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi, i Gustaf III svenska akademi brukade han föredraga sina talrika *fabler*, som tillhöra de bästa vi i detta skaldeslag äga. Ämnena äro de vanliga æsopiska, gärna med en anknuten morallära i några slutrader. Lafontaine är väl den närmaste förebilden, men Gyllenborg saknar dennes lätthet och behag och versifikationen i fablerna lider stundom af att »med mellanstuckna ord han fyller tomma leder» för att begagna hans egna ord i *Försöket om Skaldekonsten*. Denna lärodikt i fyra sånger (skrifven på 1780-talet under de litterära stridstiderna, utgifven 1798) är en svensk *ars poetica*, den ger uttryck åt en hög uppfattning af skaldens kall, den är fylld af varm känsla för poesiens stränga konstnärlighet, för dess klarhet och språkrenhet, och den är rik på sunda och träffande anmärkningar. Pope är tydligen Gyllenborgs mönster och ideal. Tendensen är rent akademisk, han försvarar här den »goda smaken» och det »sunda förnuftet» mot »storskrikare» och »villhjärnor» (Thorild, Lidner). Reglerna exemplifieras flitigt med företeelser ur svensk litteratur.

Gyllenborgs *dramer* skola omnämnas i sammanhang med den gustavianska tidens öfriga dramatik.

Gyllenborg blef kansliråd 1774, fullmäktig i banken 1777, afgick från alla offentliga befattningar 1800 och afled 1808, efterlämnande ett vackert minne, äfven om han knappast torde varit den »Catonska» romarsjäl, som han älskade att synas vara; snarare gömdes under denna värdiga yta ett vekt och känslofullt skaldehjärta.

Digitized by Google

Vignett af Elias Martin ur Bacchi Tempel (1783).

Karl Michael Bellman.

Till den senare frihetstidens diktare hör 1700-talets ypperste skaldesnille i vårt land; en man med rang bland de främste i världslitteraturen, han, som af Tegnér nämndes »den störste sångare som Norden bar». Jämförelser och gradmätningar på konstens område äro ju alltid vanskliga, aldra vanskligast dessutom, när det gäller skalder i sig emellan icke jämförbara diktarter. Och nog har Norden haft diktare, som omfattat större ndliga rymder och gripit djupare ned i själslifvets värld än Bellman.

Men om man lägger tonvikten på sångare, så gälla Tegnérs ord obestridt. Ty Bellman ägde, mer än någon annan nordisk skald, de grekiske lyrikernas egenskaper att vara sångare på samma gång som diktare; förbundet mellan musik och poesi är ju äldre än deras själfständiga tillvaro, och om hos någon — för att nyttja den Shakspereska sonettens ord — »dikt och tonkonst troget enat sig i ljuflig syskonkärlek med hvarandra», så var det hos Fredmanssångaren. Men om ingen svensk skald

Digitized by Google

hafva meningarna under hans lifstid och senare så skiftat som om honom både i fråga om hans personlighet och hans skaldskaps värde — det senare dock mindre ur rent ästetisk än ur ästetiskt-etisk synpunkt. Uppfattningen af honom såsom människa och af hans skrifter hafva för öfrigt återvärkat på hvarandra. En och annan, som företrädesvis fäst sig vid hans lifs yttersida, har icke märkt eller icke velat märka den oftast humoristiska, stundom melankoliska stämning, hvarmed han såsom åskådare betraktat den värld, hvars bilder han upprullat; de hafva tvärtom sett honom midt inne i denna värld och gjort honom till hans dryckeshjältars och hjältinnors stallbroder och därföre uppfattat hans diktning blott såsom ett lastens lofprisande (t. o. m. i kronobränneriernas tjänst!). Men å andra sidan hafva icke få beundrare af hans diktnings sällsynta poetiska förtjänster sökt i dem inlägga en djupare världsåskådning, än som varit skalden själf medveten; nyromantiske ästetiker och deras efterföljare hafva däri framför allt velat se en ideal andes djupa uppfattning af jordelifvets intighet, en ande som omgaf lifvets lägsta företeelser med ett idealt skimmer, t. o. m. af rent religiös art. Och man har äfven betydligt idealiserat människan Bellman och velat göra honom till en annan än han var, ställande honom snart sagdt främmande för det lif han besjunger. Öfverdrifterna å båda sidorna ligga i öppen dag.

Det borde emellertid gifvas en sund medelväg mellan å ena sidan den moraliserande kälkborgarståndpunkten, som dömer skalden efter det sätt, hvarpå han uppfyllde sina plikter som ämbetsman och husfader, och den romantiserande djupsinnigheten, som tvärtom inlägger i hans diktning för honom främmande synpunkter, gör den glade, okonstlade, oreflekterande sångaren till ett stycke filosoferande grubblare och på samma gång rycker hans person från jorden för att placera honom uppe i några moln, där han saknar fotfäste. På värklighetens mark bör Bellman studeras. Hans personlighet, såväl som hans diktning, böra ses i samband med den tid och med de förutsättningar, ur hvilka de framgingo. Hans dikter äro alster af en i allo egendomlig skaldenatur, men de ha sin bestämda tids- och lokalfärg; de hafva framvuxit ur den senare frihetstidens Stockholmslif, såsom en glad ungdoms, en föga plikttrogen extraordinaries förströelser på de lediga stunder, som blott voro allt för många, till dess man händelsevis upptäckte, att denna extraordinarie var ett »extraordinärt» skaldesnille. De äro diktade, dessa sånger, för att muntra de kretsar, där han roade sig och andra, utan ursprunglig tanke

Digitized by Google

på deras offentliggörande. Och däraf förklaras mycket, ej minst den »oanständighet», som på vissa håll — ganska förklarligt för resten — väckte så stor harm, hvarjämte man bör erinra sig tidernas förändrade uppfattning.

Bellmans föräldrahem, ungdom och första skrifter.

Bellman tillhörde en aktad familj, var son af en ämbetsman, sonson af en Upsalaprofessor, sonsonson af en från Tyskland invandrad skräddare.

Denne sistnämnde, Martin Kasten Bellman hade inkommit till Sverige under 1600-talets midt och gifte sig år 1663 med Barbara Klein, likaledes af tysk börd. Från henne räknar släkten sin begåfning. Hon var boksynt, förfaren i slöjd, religiöst anlagd och så tilltalad af den äkta lutherska andan i Johan Arndts »Sann kristendom», att hon uppkallade efter honom sin äldste son: Johan Arndt Bellman (f. 1664, † 1709). Med denne son framträder skaldegåfvan och det musikaliska sinnet i släkten. Vid unga år blef han upptagen i kungliga kapellet, studerade i Upsala, reste som guvernör för en ädling genom Europa och mottog i Rom kallelsen att blifva Peter Lagerlöfs efterträdare såsom eloquentiæ professor i Upsala (1699). Liksom företrädaren diktade han såväl på svenska som latin. Men han innehade platsen endast i tio år. Kort efter sin unga makas död skiljdes han äfven själf hädan, lämnande efter sig minnet af en finkänslig, vek, poetiskt och musikaliskt anlagd personlighet. En son af denne, lika nämnd med fadern, var skaldens far, Johan Arndt Bellman (f. 1707, † 1765), en ämbetsman, hvilken efter lång tjänstgöring i kanslikollegiet blef sekreterare i slottskansliet, en plats som han innehade till 1763, då han erhöll afsked med lagmans titel. År 1738 hade han gift sig med en dotter till kyrkoherden, riksdagsmannen och bankofullmäktigen Hermonius, Katarina Hermonia, »vacker som en dag, oändligen god, charmant i sin klädsel, delikat i sitt umgänge, hade en förträfflig röst», enligt hvad sonen antecknat. I dessa makars hem umgingos flere af tidens vittra personligheter (t. ex. Abraham Sahlstedt och boksamlaren Rosenadler) samt åtskilliga af faderns ämbetskamrater. Tonen i hemmet tyckes emellertid hafva varit mindre världslig än religiös. J. A. Bellman, och framför allt hans hustru voro nämligen gripna af den pietism, som framträdde i så många borgerliga kretsar vid sidan af det statskyrkliga åskådningssättet och upplysningstidens gryende deism. Karl Michael, född den 4 Februari 1740, var den äldste i den stora syskonkretsen. Han erhöll undervisning i Maria skola, var mycket flitig och gjorde goda framsteg, men han klagar öfver att han hade svårt för geometri och tidens metafysica. Tidigt spårades hos honom mindre vanliga anlag för vitterhet och musik.

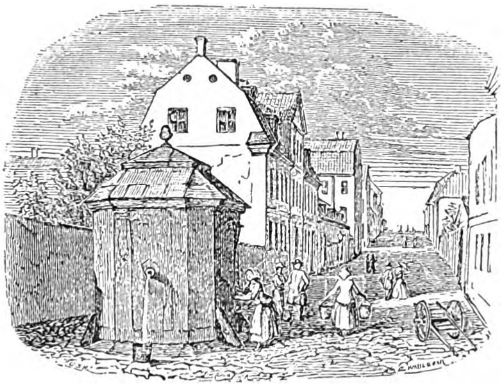

Bellmans födelsehus i Maria brunnsgränd.

Digitized by Google

På farfaderns gamla cittra förstod han att med utmärkt talang improvisera melodier. Äfven åt versdiktning låg hans håg; och en dag, då han var sjuk i feber, började han tala på vers så vackert, att modern föll i förundran däröfver. Dessa anlag kräfde vård. Karl Michaels handledning anförtroddes åt en begåfvad prästman, Klaes Ludvig Ennes, hvilken Bellman städse bevarade i godt minne och som »lärde honom att handtera Apollos lyra». Under hans inseende författade ynglingen enstaka skaldebref och företog, vid femton års ålder några öfversättningar från tyska *psalmer;* det var pietisternas psalmbok från Halle, den af Franckes hjälppredikant Freylingshausen utgifna »Geistreiches Gesangbuch» som låg till grund för dessa förstlingar från Karl Michael Bellmans lyra. Vid sjutton års ålder lät han allmänheten få del af sina vittra försök. I »Lärda tidningar» fick han 1757 infördt en uppbyggelsesång; han öfversatte några andliga betraktelser, prosastycken med inlagda verser af David von Schweinitz, en tysk författare, som lefde vid pass hundra år förut, dem han under titeln *Evangeliska dödstankar* tillegnade modren:

Jag vet, hur högt min mor behagar
hvad ädelt, rent och gudligt är.

Från franskan tolkade Bellman samma år, antagligen under Ennes' ledning, ett moraliskt arbete af Dufour, hvars namn är *Undervisning lämnad af en fader åt sin son, som företager en lång resa eller ett lätt sätt att anföra en person till allehanda dygder* (omtryckt tio år senare). Den tillegnan, som ledsagar detta arbete, är af ett visst intresse. Den är riktad till hans farbroder, konsul Bellman i Cadiz. Han uttalar i denna tillegnan, att liksom för den ungdomlige hjälten i boken vore tiden för honom mycket nära att företaga en resa igenom de mångfaldiga besvärligheter, hvarmed det mänskliga lifvet vore omgifvet, och han tillägger, att om hans välfärd äfven utom fäderneslandet kunde främjas, så vore han för sin del därtill hågad. Detta uttryck kan med skäl anses utgöra ett slags indirekt fråga, om icke genom farbrodern något lefvebröd kunde skaffas honom i utlandet. — Man synes nämligen hafva vacklat i fråga om val af lefnadsbana för Bellman. Hans sysselsättning med bokhålleri, moderna språk och räkning tyder på tankar åt köpmansbanan, under det att hans inskrifning som »ämnessven» i Vetenskapsakademien pekar åt vittra värf. Så blef han vid jultiden 1757 på prof tagen till tjänstgöring i Riksbanken, men under höstterminen 1758 lät han inskrifva sig vid Upsala universitet, där han dock knappast vistats såsom student; redan på våren 1759 finna vi honom anställd såsom extraordinarie i banken, »i anseende till de goda prof på flit och skicklighet, som han under sin proftid och examen ådagalagt».

Bellman hade under tiden äfven idkat vitterlek, både religiös (i Salvius' tidningar) och moralsatirisk. Vi hafva ofvan omtalat hans öfversättningar från 1757. Samma år utkom en liten moraliserande originaldikt *Konsten att upptäcka en obekant mask,* hvilken tillskrifves honom; här gisslas de, »som till kropp och själ äro maskerade», de som synas annorlunda än de äro, smila och förtala, taga dubbla mutor o. s. v. — i Dalinska stilen. Följande år, 1758, utkom från hans hand en likartad satir, *Tankar om flickors ostadighet,* som skämtsamt beler och straffar de nöjeslystna unga damernas flärdfulla lif, hvilken dikt frankallade svar från de skönas beundrare och gensvar och sålunda vållade ett af dessa »verskrig», hvarpå frihetstidens litteratur var så rik. Härefter försökte han sig på en större satir, *Månen,* som han före tryckningen (1760) visade för Dalin, hvilken lärer gillat den med undantag af ett enda ord. Detta poem är en något

Digitized by Google

utdragen satirisk dikt i den Dalinska stilen; tendensen är densamma som i Holbergs »Den politiske Kandestöber», då dikten nämligen skildrar en rad af måninnebyggare, som alla syssla med hvad de icke förstå och alla tadla hvad de icke begripa.

Samma år som han utgaf denna satir — 1760 — hade han uppvaktat sina förmän i Riksbanken med en nyårsönskan på vers, i hvilken han på Dalinska alexandriner smickrar »detta ädla rikes värk», en grannlåtsdikt, som slog an på herrarne i banken, hvilka däri funno »en god disposition till poesi». De utanordnade till skalden-extraordinarien en belöning af 150 daler kopparmynt, hvilken dock skulle utassigneras under namn af »en viss utgift», på det att andra, till skaldekonsten mindre fallna extraordinarier ej måtte af denna belöning taga sig anledning att med ingifna poetiska skrifter söka diskretioner. Detta var Bellmans enda triumf i banken.

Förutsättningar i Bellmans lif för hans dikt.

Om någon vid denna tid hade ställt horoskopet för Bellmans poetiska framtid, skulle han snarast hafva väntat sig den på moralsatirens, den religiösa diktningens och det akademiska tillfällighetskvädets område och i honom anat en efterföljare af Dalin utan mera utpräglad originalitet. Hvad som orsakade det genombrott, hvilket gjorde honom till vår ursprungligaste skaldenatur, är lätt att se. Det var en omständighet, som nog vållade hans föräldrar och hans välvilliga beskyddare mycket bekymmer — det var det glada, uppsluppna lefverne, i hvilket han snart indrogs. Hade han än öfversatt boken om »huru en ung person skulle föras till allehanda dygder», så synes han själf föga hafva behjärtat dess läror, och den pietistiskt fromma uppfostran, som i hemmet kommit honom till del, hade visserligen gifvit hans sinnelag en religiöst känslosam grundstämning för hela lifvet, men icke någon stark motståndskraft mot lifvets frestelser. Vid 1760-talets midt finna vi honom såsom hufvudman i en uppsluppen krets af unga tjänstemän, som mindre vårdade sig om sina sysslor än offrade åt nöjet i dryckeslag, maskerader, picknicker, spel o. d. och som för att skaffa pänningar till dessa nöjen måste anlita vingleriets olycksväg.

Lätt kunna vi förstå de bekymmer detta orsakade lagman Johan Arndt Bellman och hans hustru, fru Hermonia. Och väl må moralisten nu — hundradetrettio år efteråt — skaka på hufvudet åt detta lefverne. Men litteraturhistorikern kan icke bortse från, att detta regellösa, otyglade ungdomslif utgjorde en af betingelserna för att Bellman kunde varda Fredmanskretsens sångare, skildraren af Stockholms källar- och utelif. Utan de liffulla intryck han mottog vid besöken å Stockholms krogar, utan den inblick han från sin vrå — »två notarier i en vrå» heter det i 45:te episteln — fick i det lefverne, som där fördes på 1760-talet, skulle han väl kunnat skänka samtid och eftervärld allvarliga dikter af värde, äfven anakreontiska dryckesvisor och kär-

Digitized by Google

lekskväden af mera subjektiv art, men en Fredman, en Mollberg, en Movitz, en Jergen Puckel, en Ulla Winblad och hvad de allt heta, dessa lefvande skepnader från det glada hufvudstadslifvet vid frihetstidens slut, skulle aldrig blifvit berörda af det diktningens trollspö, som skänkt dem odödlighet i den humoristiska skaldekonstens värld, skulle ej varit mera kända än deras obskura föregångare och efterföljare å Stockholms krogar och utvärdshus, de där nu hvila namnlösa i fattiggrafvarna.

Lefnadsöden under 1760-talet.

Den skald, som bevarat dem åt eftervärlden, genomgick under 1760-talet skiftande öden.

Hans tjänstevärksamhet i Riksbanken afbröts plötsligen på grund af en ekonomisk krach. Det glada lifvet hade kräft kostnader, som den unge extraordinarien, hvilkens lycka i banken, enligt hvad han själf skrifver, varit »trög», med sina inkomster icke kunnat täcka. Löpande förskrifningar, hvilkas summa han ej ens kunde uppgifva, och lån »mot dryga intressen» hos procentare vållade, att han på sommaren 1763, för att undgå sina borgenärer, rymde öfver gränsen till Norge, hvarifrån han anhöll hos K. Maj:t om lejdebref, hvilket skyddade mot bysättning, och tillåtelse att få återkomma till fäderneslandet. Mot årets slut var han åter i Sverige och begärde då afsked ur bankens tjänst och att »herrar fullmäktige ville icke missunna honom den lycka han på annat ställe trodde sig kunna vinna inom kortare tid».

Första tiden härefter vistades Bellman på landet, dit hans föräldrar flyttat sedan fadern tagit afsked, och under tiden gingo hans affärer till konkurs, icke utan svåra beskyllningar mot gäldenären.

Vistelsen på landet utgjorde ett egendomligt afbrott ofvanpå det stormiga hufvudstadslifvet. Han skrifver till en af sina vänner:

Bonden han tröskar och löfven falla af,
Björnen bäddar sängen, svalan dyker till sin graf,*
Oxen går snart ur det gröna, vill till sitt bås,
Vargen tjuter, ugglan gråter, vintern nalkas oss.
Ja, så går det, min hjärtans bror, ja men!
Den, som vore väl i grafven och i himmelen,
Eller också ägde tusen plåtar kontant,
Kunde lefva nöjd och glad och låna ut på pant.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Nog är det roligt på landet då och då,
Men att ständigt vara där, det kostar ändå på.
Mjölk och smör och grädde, skinka, våfflor och kött
Vankas väl, men hela lifvet är dock till hälften dödt.

Snart kom han åter till Stockholm. I en anhållan om anställning i manufakturkontoret yttrade han, att »sedan han, jämte idkade studier och därunder inhämtade kunskaper uti de för borgerliga sammanlefnaden mest nödiga europeiska språk, numera hunnit till den ålder, att han borde utvälja det ämne, hvaruti han framdeles kunde gagna fäderneslandet och blifva en nyttig med-

* Man erinre sig den gamla folkföreställningen om svalornas öfvervintring på sjöbottnar.

Digitized by Google

borgare, så hade hans hug förnämligast fallit på den delen af Rikets ekonomi, som Rikets ständer lämnat under manufakturkontorets vård». — På förord af en gynnare, kommissarien i manufakturkontoret, Lissander, anställdes Bellman i detta värk i November 1764. Redan 1766 blef manufakturkontoret likväl indraget och Bellman fick i stället plats som e. o. kanslist, senare (1768) som kopist och 1770 som kanslist i generaltulldirektionen, hvilket värk äfven blef afskaffadt 1772, då Bellman i stället erhöll uppdrag att föra protokoll i tullärenden hos kammarkollegiet, något som skedde mycket oordentligt, så att han 1775 lämnade tullvärkets tjänst, då i detta afseende strängare bestämmelser anbefalldes.

Man kan säga, att det är under den tid Bellman så till sägandes »gjorde tjänst» i manufakturkontoret och generaltulldirektionen som han fullt utvecklade sig till den skald, vi nu så högt beundra. Hans första tid — den religiöst moraliska — hade räckt till omkring 1762. Enstaka religiösa dikter offentliggöras ännu 1761, och samma år tryckes hans öfversättning af Scrivers *Sann kristendom*, men efter 1761 påträffas inga religiösa alster före år 1787. R. Steffen har i en nyligen offentliggjord undersökning påvisat, att tiden från 1762 till och med 1766 utgör en öfvergångsperiod som företrädesvis omfattar genreartade poem samt visor i folkton och härutinnan sluter sig till en sida af Dalins skaldskap. Här påträffa vi ett antal visor till folkmelodier, kuplettartade dikter, genreartade bilder ur det lägre folkets lif samt ett och annat poem, i hvilket han skildrar sin egen mellan ämbetsgöromål, maskerader och vigilanser delade tillvaro; men därjämte börja under denna tid redan dryckesskväden komma till synes, särskildt åren 1765—1766 och bland dem några med motiv ur gammaltestamentliga ämnen. Bellmansdikten 1762—1780.

Till denna period hör sannolikt ett poem som »*Den lycklige bonden*»: »Vid ett torp i en skog», i hvilket skalden gifvit en vacker skildring af en jordbrukares lif med idyllisk — men äkta idyllisk, icke pastoral — tonklang.

Blott i sista strofens »Ceres som ställt sitt altar i lunden» sticker 1700-talets rococcostil — som ofta hos Bellman — fram sitt hufvud. Det synes mig icke osannolikt, att denna och andra af de till vismelodier skrifna dikterna, som genomandas af landtlig stämning, t. ex. bondens friarvisa (i »Fyraståndens sätt att fria»): »Håhå jag är nu snart sjuttio år», »Annika» o. s. v. härröra från tiden för Bellmans vistelse på landet, strax efter Norgesfärden (1764). Besläktad med dessa är det lilla landtliga divertissementet »*Det lyckliga skeppsbrottet*».

Sättet att använda folkmelodier för sina visor hade Bellman lärt af Dalin. Andra visor från denna tid, som äga släktskap med Dalins, äro de kuplettartade med omkväden, lånade från franska mönster.

Bellman anslog under denna tid äfven en allvarligare ton i reflekterande och sentimentala dikter. Viktigare är dock att — som ofvan nämndes — redan nu hans bacchanaliska diktning börjar framträda. Bland de tidigaste — antagligen från 1763 (olycksåret) — äro »*Kom sköna källarflickor*», »*Sist jag lustigt surra*» vidare något senare »*Aldrig ett ord, för ta' mej tusan bänkar och bord*»,

Digitized by Google

»*Portugal, Spanien*», »*När jag har en plåt att dricka*», och många andra i hvilka en rent af öfversvallande lifsglädje ger sig uttryck. Och till denna tid höra flere, kanske t. o. m. alla de bibliska dryckesvisorna; *Gubben Noach* är skrifven omkring 1765; till åren närmast härefter höra t. ex. *Potifars hustru, Jojakim, Ahasverus* m. fl. Då Bellman gärna diktade gruppvis, d. v. s. under en viss period ett visst slags dikter, kunna vi alltså hänföra dessa bibliska dryckeskväden till åren omkring och efter 1765.

Så följer den i egentlig mening bacchanaliska perioden, från 1766—1772, som omfattar bl. a. de af Dalins ordensskämt påvärkade »*Handlingar, rörande Bacchi Ordenskapitel*» (den tidigaste, December 1766), med hvilka Bellman på ett utomordentligt drastiskt sätt parodierade tidens ordensväsende, låtande i sin diktning stadens mest ökände supbröder på skämt dubbas och hedras som Bacchi Riddersmän. Vidare höra till denna tid ett antal dryckeskväden i *Fredmans Sånger*, samt slutligen större delen af den odödliga cykeln *Fredmans Epistlar*, hvartill han undfått idéen omkring 1767 eller 1768, och hvilken till allra största delen tillkommit under frihetstidens sista och den gustavianska tidens första år. Omkring 1770 — vid trettio-års-åldern — hade hans diktning alltså nått sin höjdpunkt. Han ägde då ännu kvar ungdomens hela friskhet och hans konst hade nått sin fulla mognad. Dessa dikter torde icke ursprungligen hafva varit afsedda för offentligheten. De voro, som ofvan nämnda, tillkomna endast i afsikt att roa de vänkretsar och familjer, där Bellman umgicks, utan all tanke på deras offentliggörande. Häraf torde man bland annat kunna förklara, att skalden helt obesväradt i sina dikter införde då ännu lefvande personer — Stockholmsoriginal — under deras egna namn t. ex. de berömda dryckeshjältarne i Bacchi Ordenskapitel: Steendecker, Ölheim, Trundman och hvad de allt hette; vidare såsom midtfigur i »epistlarne» den afsigkomne hof-urmakaren Fredman, så den glade dansmästaren och korporalen Lorenz Mollberg (med soldatnamnet Yttergren), konstapel Movitz och källarnymfen samt »Venusprästinnan» M ria Kristina Kjellerström under hennes »nom de guerre» Ulla Winblad.*

Men så småningom blef Bellman känd i vida kretsar som en rolighetsminister med rika sällskapstalanger, framför allt med en stor härmningsgåfva. Hans visor spriddes i handskrifter man och man emellan, de trycktes och utgåfvos i skillingstrycket; själf föredrog han dem med sällsynt mimisk konst.

Den unge skalden J. G. Oxenstierna berättar, hurusom han i December 1769 med sin lärare Bergklint bevistat ett dylikt Bell-

* Dessa personers lefnadsöden hafva genom våra dagars forskning, bl. a. Eichhorns, Flodmarks och Björkmans, närmare belysts.

Digitized by Google

manskt upptåg hos kommissarien Lissander, hvarvid Bellman själf agerade alla de olika hjältarne i Bacchi tempel.

»Jag har aldrig i min lifstid skrattat så mycket som i kväll. Bellman har inrättat en Orden till Bacchi ära, hvaruti ingen får bli intagen, som ej till det minsta för allas åsyn två gånger legat i rännstenen.* Han håller detta kapitel ibland, dubbar riddare allt efter som förtjänta ämnen framkomma och i kväll höll han en parentation öfver en död riddare, allt på vers, satt efter operastycken (antagligen den stora parentationen i Två förgyllda Svinen öfver bränvinsbrännaren Lundholm den 15 Oktober 1769). Han sjunger själf och spelar cittra. Hans gester, hans röst, hans spelning, som äro oförlikneliga, föröka ännu mera det nöjet, man har af själfva versen, som alltid är vacker och som innehåller tankar, ömsom löjliga, ömsom sublima, men alltid nya, alltid starka, alltid oväntade, öfver hvilka man ej kan undgå att häpna och antingen komma utom sig af förundran eller af skratt.» Två dagar senare yttrar Oxenstierna, att han åter hört Bellman och funnit sig lika road som första gången. »Han är ett värkeligt snille, ett original i poesi, som äger sitt värde olikt med alla andras. En pension, gifven till dennes uppmuntran, vore kanske äfven så väl använd, som vissa andra summor, gifne till en hop onyttige.»

Bellman började nu t. o. m. att »bilda skola» och kort efter tronskiftet hälsade honom Bergklint såsom »Phoebi son», Nordens Anakreon, hvars glädtighet och snille ej fått sin like och hvars hjärta t. o. m. Oskulden ville äga. Man finner likaledes i tidens bref och memoarer Bellmans vittra talang prisad, om än hans person omtalas såsom nog »vidtfaren». Dock förekomma äfven klagomål öfver hans diktnings djärfhet, öfver de Bellmanska slagdängorna »som en hungrig mage och en slarfvig rock alstra», öfver liderliga infall och begabberier af själfva helgedomen och öfver djärfheten att komponera biblisk historia efter kapris, samt att föreställa de heliga patriarkernas dygder som tokerier och deras fel; som dygder; »till dessa satans styggelser upplyfta de arma barnen under föräldrars och vänners skratt och apespel sin späda röst». (»Gubben Noach».)

Bellmans visor voro alltså väl kända vid frihetstidens slut, och typerna i hans poem voro allmänt bekanta.

År 1772 börjar han själf utgifva — anonymt — en liten samling *Bacchanaliska kväden*, hvaraf blott fyra häften utkommo, men i hvilka funnos upptagna bland annat *Se god dag min vän* (Fr. Sång. 61), *Kom bese nya lagen* (Fr. Test. N:o 55); *Tyst broder, Bacchus har somnat* (Fr. Test. N:o 15) o. fl. Samma år synes han hafva planlagt en större samling »*Bellmans poetiska arbeten*», hvarå han begärde privilegium, och mot slutet af år 1773 tillkännagaf Bellman, att han vore sinnad utgifva ett poetiskt arbete med tillhörande musik under titeln »*Fredmans 100 epistlar*»;** på våren 1774 erhöll han nådigt privilegium på detta värk. Men af okända

* Detta åsyftar naturligtvis de af honom skildrade och mimiskt framställda figurerna och det är ett misstag af Fryxell att tro, det Bellman bildat ett sällskap tillsammans med dessa.

** Enligt tidningsmeddelande kort förut nämnes, att arbetet skulle bestå af två delar om hvardera tjugufem epistlar.

Digitized by Google

skäl blef det icke utgifvet förrän sexton år senare och omfattade då åttiotvå epistlar, af hvilka flere från senare åren.

Bellmans porträtt af Per Krafft d. ä.
(Original å Gripsholm.)

Digitized by Google

Efter oljemålning af Elias Martin.
(Tillhör bibliotekarien J. A. Ahlstrand.)

Digitized by Google

Digitized by Google

Anledningen till uppskofvet är okänd, vare sig det bestått i förlagssvårigheter eller ängslan för att arbetet skulle väcka för-

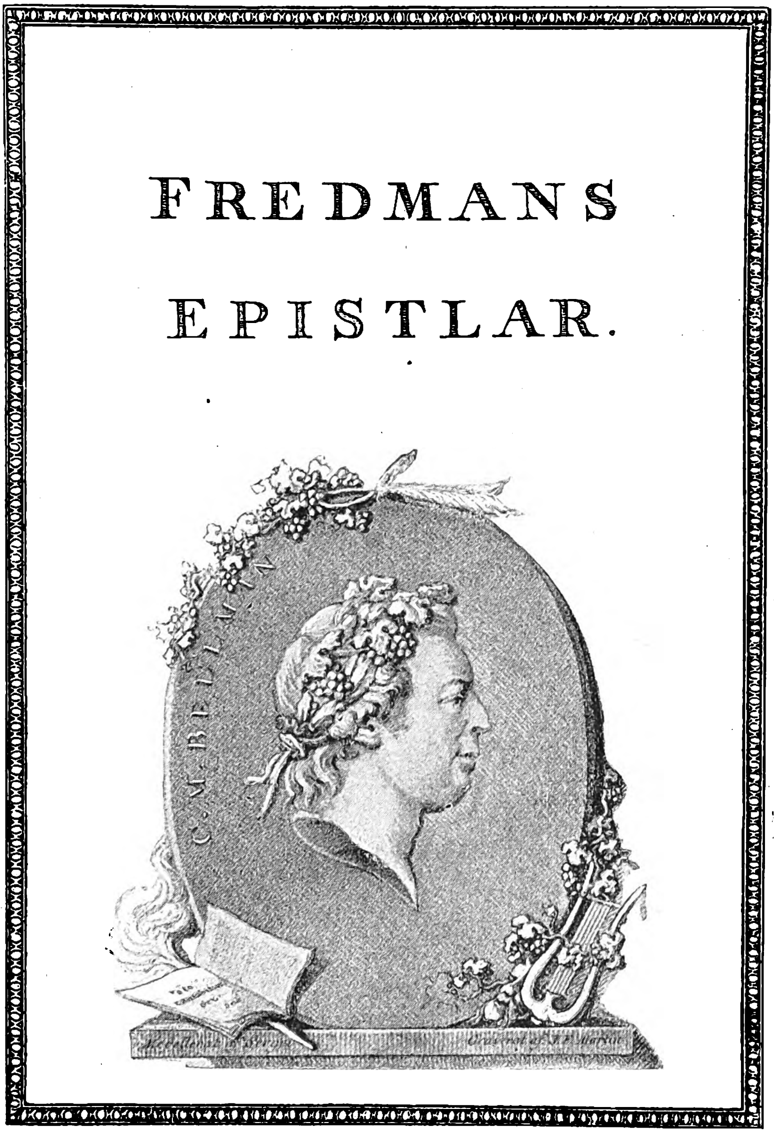

Titelblad till originalupplagan af Fredmans Epistlar.

argelse, särskildt hos prästerskapet, från hvilket Bellman rönt förtretligheter på grund af ett i Göteborgs-tidningen *Hvad Nytt* 1773 tryckt poem, som vållade honom process och skrapa. Vid denna

Digitized by Google

tid sysselsatte sig Bellman också med en opera »*Fiskrarne*», i hvilken (enligt Fischerström) det förekom »ennuyanta descriptioner», som han möjligen sedan begagnade i andra arbeten (månne icke i Bacchi tempel?).

Bellman och Gustaf III. Lefnadsöden på 1770-talet.

Vid midten af 1770-talet, då Bellman helt och hållet lämnade arbetet i tullen, synes hans ekonomiska ställning varit ytterst bekymmersam. Lyckligtvis fann han — otvifvelaktigt genom sin gode vän Schröderheims bemedling — vägen till konung Gustaf III, och denne ägde nog fördomsfrihet och nog vidtomfattande smak att uppskatta den Bellmanska dikten trots dess regellöshet. Bland annat inlade konungen ett förord hos direktionen för nummerlotteriet till en sekreterareplats — ett förord, som var liktydigt med en befallning — och Bellman erhöll äfven på nyåret 1776 denna befattning, som var för honom en ren sinekur, i det han lämnade dess skötsel åt en annan och under hela sin tjuguåriga tjänstetid endast förde ett fåtal protokoll. Dessutom anslog konungen åt Bellman en pension af 100 Rdr specie, hvarjämte han erhöll titel af hofsekreterare (i November 1776). Vid mera än ett tillfälle roade han Gustaf III och hans krets med sina dikter och sin härmningsgåfva, och äfven hans dramatiska talang togs någon gång i anspråk vid hofspektaklet. Så hade då den glada sångfågeln fått en kvist att hvila på. Kort därefter finna vi Bellman, som länge ådagalagt ett lätt antändbart hjärta och som svärmat för flere af de unga damerna i de familjer, där han umgicks, ingå äktenskap med dottern till en vågmästare i packhuset, Lovisa Fredrika Grönlund, — antagligen hushållerska hos Schröderheims. Vigseln ägde rum vid jultiden 1777; skalden var då nära trettiosju år, bruden just fyllda tjugu. Med sin maka, som var en begåfvad, kraftig, allvarlig, ordningsälskande kvinna, ägde skalden fem barn, af hvilka tre nådde mogen ålder. Äktenskapet var väl icke rent af olyckligt, men Bellman med sitt obundna lefnadssätt, sin håg för utelif och sina föga ordnade affärer torde icke hafva varit den angenämaste make. Vänliga och hjärtliga inblickar i hans familjelif, särskildt i hans förhållande till barnen, lämna dock en del af hans dikter (t. ex. *Vaggvisan till [sonen] Karl, grafdikten öfver [sonen] Elis*).

* * *

Bellman och Kellgren. Bellmansskrifter på 1780-talet.

Bellmans afsikt att utgifva Fredmans epistlar kom, som nämndt, ej till fullbordan, vare sig under 1770- eller 1780-talen. Omöjligt är icke, att därtill medvärkade de starka ord, med hvilka tidens unge smakdomare, Stockholmspostens ledande ande, Joh. Henrik Kellgren, i första versionen af den ungdomligt öfvermodiga dikten *Mina Löjen* bröt stafven öfver hans Fredmansdiktning, sådan den var känd genom de man och man emellan cirkulerande epistlarne:

> Anakreon, hvar är ditt lof?
> En annan stulit har din lyra,
> Som rik i fylleri och yra
> Förtjusa lärt Priapi hof o. s. v.

Detta klubbslag träffade Bellman hårdt, äfven om han å andra håll erhöll många loford. Han skref till fru Schröderheim, då han sände henne den briljanta parentationen öfver Lundholm:

Digitized by Google

Att mina strängar spänna
Och mer på lutan slå,
Det vågar jag ej på.
En Kellgren hvässt sin penna
Mot mig i stad och hof.
Göm detta för hans öga,
Fastän det rör mig föga
Hans klander eller lof.

Men man behöfver icke använda mycket skarpsinne för att kunna läsa mellan raderna, att Kellgrens angrepp likväl »rört» honom ganska djupt. Lyckligtvis vardt förhållandet mellan den svenska parnassens båda ypperste senare ett annat, och det blef just Kellgren, som bistod Bellman vid utgifvandet af hans Fredmansdikter och som om dem skref den finaste karaktäristik.

Därförinnan sågo dock andra arbeten af honom ljuset. Sedan han 1772 hade utgifvit de »Bacchanaliska kvädena», hade han icke besvärat tryckpressarne — annat än för tillfällighetstryck — förr än han år 1780 utgaf *Betraktelser öfver evangeliska texter på vers,* hvaraf dock endast ett ark utkom, innehållande betraktelser t. o. m. första söndagen efter jul. Följande år — 1781 — utgaf han tidningen *Hvad Behagas,* som likväl icke såg mer än 8 nummer. (Den innehåller en del komisk prosa af Bellman, bl. a. ett parodiskt biografiskt lexikon.)

Så utkom år 1783 i praktfull utstyrsel *Bacchi Tempel, öppnadt vid en hjältes död 1779,* den första större bacchanaliska dikt, som Bellman utgifvit, men den senast skrifna af Ordensdikterna. Denna parentation öfver Movitz intager ett jämförelsevis enastående rum i Bellmans diktning. Den saknar den musikaliska timbre, som i allmänhet är utbredd öfver hans bacchiskt erotiska diktning, — om man bortser från enstaka inflätade, förtjusande smådikter, t. ex. »*Böljan sig mindre rör*» och »*Hvem är som ej vår broder minns?*» eller en munter visa, som »*Om ödet skull mig skicka*». Det mesta af det stora dialogiserade poemet är skrifvet i det på den tiden för högre diktarter brukliga versslaget, alexandrinen, och erinrar i de allvarliga momenten, t. ex. naturskildringarna — i motsats till hvad vanligen fallet är hos Bellman — ej så litet om den samtida naturbeskrifvande dikten. Dessa moment stå i ett nästan stilstridigt förhållande till diktens hufvudsakligen komiska skaplynne: skildringen af parentationen öfver Movitz och framfödandet af en posthum kärlekspant. Det är rätt betecknande, att detta hybrida poem var det första ur den Ulla Winblad-Mollberg-Movitska kretsen, hvarmed Bellman mera direkt trädde inför allmänheten, oaktadt det är bland de senaste, hvad tillkomståret beträffar. I stilen står det nämligen den gustavianska tidens öfriga diktning närmast, vare sig man tänker på dess mera allvarligt skildrade partier (akademiska) eller dess lågkomiska (erinrande om Hallmans parodier). Kort efter utgifvandet af detta poem, som var illustreradt af Elias Martin och hvilket »det allmänna behagat emottaga med benägenhet», förberedde Bellman 1784 ett annat likartadt arbete »*Fröjas tempel*». Det utkom dock aldrig. Förmodligen äga vi dess tilltänkta innehåll i smärre spridda dikter.

Däremot utgaf han 1787 ett religiöst arbete *Sions Högtid,* som dels utgjorde ett omtryck af de åtta religiösa betraktelserna från 1780, dels fortsättning af dem t. o. m. palmsöndagen (i allt 25 betraktelser på vers). I denna samling af andliga kväden, som stundom taga en mer eller mindre genremässig karaktär, äro de anmärkningsvärdaste parabeln om hvetet och ogräset (på 4:de söndagen efter trettondagen) samt den kraftiga dikten på andra söndagen i adventet:

Digitized by Google

Märk i stjärnor, sol och vatten
Hvad för tecken förestår!
Månen slocknar, böljan slår,
Väktare, hvad lider natten?
Lyfter edra hufvud opp,
Snart förlossningsklockan ljuder,
Jorden darrar, afgrund sjuder . . .
Väktare, märk tidens lopp!

Fortsättningen af detta arbete synes hafva varit utarbetad t. o. m. första söndagen efter påsk, men däraf trycktes icke mer än ett ark.

Utgifvandet af Fredmans-dikterna.

Så slog den stund, då ändtligen *Fredmans Epistlar* och *Fredmans Sånger* skulle samlade skåda dagen tillika med den därtill hörande musiken. Till deras utgifvande erhöll Bellman — tack vare Åhlströms och Lenngrens bemedling — hjälp af Kellgren, som bistod honom i det svåra urvalet, enligt den princip, som han själf uttalar i det mästerliga förordet — »mod att tillstyrka uppoffringar, håg att tjäna mer än smickra, älskande personen, men än mer hans ära».

År 1790 utkommo *Fredmans Epistlar* till ett antal af 82, af hvilka aldra största delen tillkommit under 1760-talets sista och 1770-talets första år, endast enstaka under åren närmast före utgifvandet.

Epistlarne utgöra, som bekant, en följd af lyriskt episka skildringar — ofta hållna i dialogiserad form — af scener från det glada Stockholmska utvärdshuslifvet. Genom de stående personerna få dessa ett samband sinsemellan, som gjort att man kunnat kalla samlingen ett »lyriskt epos».

I jämförelse med Epistlarne äro *Fredmans Sånger*, (utgifna 1791) af mera brokigt innehåll. En del af dem tillhör de bacchanaliska ordensskämten, af hvilka dock många icke medtogos i denna samling; andra äro dryckesvisor af olika art, t. ex. *Är jag född, så vill jag lefva* eller *Så lunkom vi så småningom*, och dit kunna äfven de flesta från bibeln hämtade stycken räknas; dessutom förekommer en del poem om Bacchus (särskildt hans *konkurs*), slutligen enstaka pastoraler och erotiska sånger (t. ex. *Opp Amaryllis*) samt rent komiska bitar såsom den om *Magistraten i Telje* eller *Movitz skulle bli student*.

Men utom de i dessa båda samlingar upptagna epistlarne och sångerna och utom de tillfällighetsdikter, som Bellman tid efter annan skapade, däribland *krigsdikterna* omkring 1788, hans små *dramatiska divertissement* samt några tolkningar af Gellerts *fabler* (tryckta 1793), äga vi af skaldens hand en hel del andra likartade bacchanaliska stycken, som först långt efter hans död sammanförts under titeln »*Fredmans Testamente*».

Digitized by Google

Beskedlige Abraham Westman, som hölls af mig Stock-[illegible] den 20 Maij 1791.

Abraham dig det brasserat kännes
Som mitt förriga tillstånd var;
Det [illegible] [illegible],
Och Westmännerne då vännes.
Men här ligger jag på bänk,
Der Kung Fredric sofvit efter,
Och så månge trogne Rofter
blifvit högd til Robe de Cour
CMB.

Min säng har tilhört Kung Fredric 1.

Faksimile af C. M. Bellmans handstil.
Ur Kongl. Bibliotekets handskriftssamlingar.

Digitized by Google

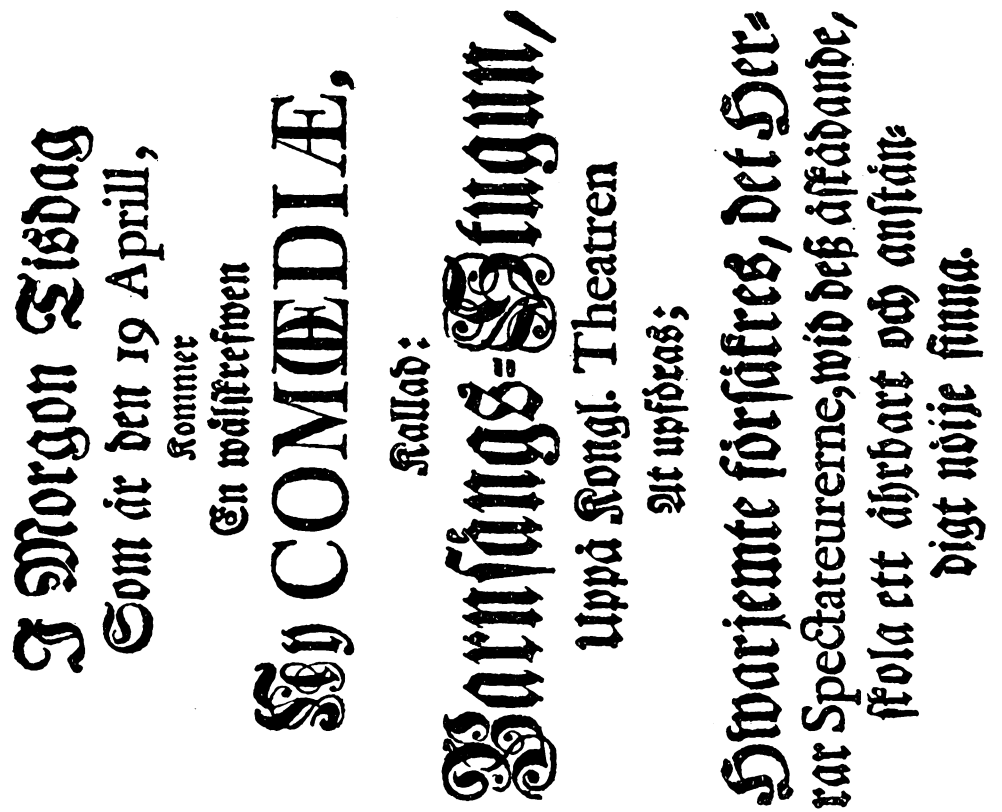
I Morgon Tisdag
Som är den 19 Aprill,
Kommer
En wälskrefwen
Ny COMŒDIA,
Kallad:
Barnsängs-Stugun,
Uppå Kongl. Theatren
At upföras;
Hwarjemte försäkres, det Her-
rar Spectateurerne, wid deß åskådande,
skola ett ährbart och anstän-
digt nöije finna.

Affisch från 1743. Efter original i Kongl. Biblioteket.

Från ....

Bokhandel begäres

..........*ex.* Illustrerad Svensk Litteraturhistoria

häft. 1 och följ.

Ort och datum ....

Namn ....

Digitized by Google

Beskedlige Abraham Westman, som hölls af mig [illegible] 20 maj 1791.

Abraham dig det [illegible] kunnigt
Som mitt förriga tilstånd wet;
Det [illegible] [illegible],
Utan Westmännerne de [illegible].
Men här ligger jag på bänd,
Der Kong Fredric sofwit ofta,
Och så mången trasig Kofta
blifwit sydd til Robe de Cour

CMB.

Min säng har tilhört Kong Fredric I.

Faksimile af C. M. Bellmans handstil. Ur Kongl. Bibliotekets handskriftssamlingar.

Digitized by Google

I förordet till Fredmans Epistlar har Kellgren lämnat den första, fullt litterära uppskattningen af Bellmans diktning, en uppskattning, till hvilken man än i dag med fördel kan återgå, när man vill hålla rätt kurs mellan olika öfverdrifter. Han, den fransk-klassiska smakens öfverdomare i vårt land, har gjort Bellmans skaldskap full rättvisa, då han varnar mot att pröfva »dessa alster ur en lågande inbillnings sköte» efter verskonstens allmänna lagar eller med en kall kritik anmärka fel mot språket och smaken. »Man bör äga skaldens känsla, ynglingens hjärta, och dessa fel skola förvandlas till snilledrag»; heter det. Och fint har Kellgren påvisat, att anständigheten är något relativt; att sedlighet och anständighet ej äro synonyma begrepp, och att det sätt, hvarpå en uppsluppenhet säges, ofta är afgörande. Slutligen har Kellgren, som en gång i ungdomens öfvermod angripit Bellman för det han »stulit» Anakreons lyra, framhållit, att hvarje sant snille är sig själf och ingen annan och att det största beröm som kan egnas en författare — Bellman, såväl som Anakreon — är att »den ene var Anakreon, den andre är Bellman». Det var en afbön och en upprättelse. I denna anda var det ock som Svenska akademien, regelsångens vårdare, år 1791 på Kellgrens och Rosensteins förord egnade Fredmans-skalden »ett vedermäle af sin tillgifvenhet» — den officiella beteckningen för de 50 Rdr specie, hvarmed akademien afhjälpte »ett värkligt behof» hos Bellman, hvars »sällsynta och originella snille, lyckliga och rika målningar, kvicka infall, egna och till ämnet afpassade rimsätt, lyckliga förening med musiken o. s. v. helt visst skulle förvärfva hans arbeten ett lika bifall hos eftervärlden, som hos samtiden». Och, heter det vidare, »om de ämnen han sjungit ej lika med själfva sången kunde af akademien gillas, så trodde hon sig likväl ej därigenom böra afskräckas, då Herr Bellmans kväden vunnit ett slags autorisation, äfven af de allvarsammare i nationen och dessutom ej målade passionerna på en retande men på en afskräckande sida».

När denna gåfva från akademien kom, var skalden däraf i stort behof. Ty Bellmans senare år äro en tid af bekymmer, svaghet, ruin. Liksom hans diktning från 1780-talets början — kanske redan tidigare — företer en allt mera inträdande afmattning, emot hvilken stundom likväl ett eller annat lysande undantag blixtrar fram med desto större glans, så var det nu ock fallet med hans kroppsliga varelse; denna ohälsa, delvis förorsakad af hans oordentliga lefnadssätt, hade utan tvifvel sin goda andel i hans diktnings försvagande. »Hans kropp», skrifver Gjörwell, »blef i förtid utnött, snillet förslappadt, hälsan förlorad». Han var till växten något långlagd, blek och mager, såg ofta sömnig ut, men strax därefter kunde åter både kropp och själ blifva ett säte för lif, eld, skämt, glädje. I de familjer, där han umgicks — och flere af dessa tillhörde Stockholms bästa borgarkretsar t. ex. bryggaren Westmans — eller bland konstnärer, skriftställare och skalder af friare lefnadsvanor, såsom Sergel, Schröderheim, Kexél, Hallman m. fl. var Bellman en kär och omtyckt vän. »Hans sinnelag var det allra bästa emot andra, alla tjänade han, alla gaf han med sig.» Sinne för lifvets praktiska sida saknade han. Så råkade han i ekonomiska bekymmer. Lagsökningar, utmätningsresolutioner och konkursansökningar spela en icke ringa roll i hans senaste lif. 1794 kom han på gäldstugan — enligt hvad det påstås genom en falsk väns skamlösa intrig — men burgne vänner, som ofta stått honom bi, utlöste honom slutligen därifrån. Skaldens sista tid.

I slutet af 1794 intog han sjuksängen, och efter en religiös förberedelse till döden dog han på morgonen den 12 Februari 1795.

* * *

Digitized by Google

Karaktäristik af Bellmans personlighet.

Bellmans personlighet, liksom i viss mån hans skriftställeri, yppar en egendomlig och i grunden nationellt svensk blandning af religiös och epikureisk anda.

Hans lefnadstid sammanfaller visserligen med vår upplysningstid, men ingen af tidsskedets författare är mindre berörd af upplysningstidehvarfvets anda, än han. »Jag är en herre af mycket liten djupsinnighet och frågar ej efter om solen går eller jorden axlar sig», yttrade han om sig själf, och han har därmed i två rader angifvit sin skiljaktighet från sin samtids öfriga författare. För de andliga rörelser för upplysning och förfining, som känneteckna såväl frihetstiden som den gustavianska perioden, och hvilka äfven togo skaldekonsten i sin tjänst, står Bellman jämförelsevis främmande.

Ser man på hans religiösa åskådning, så står han härvidlag närmast på gammal botten. Han är troende kristen. Hans ungdoms första diktning var riktad åt det religiösa hållet, tvifvelsutan påvärkad af modern; långt senare — då han närmar sig femtioåren — utgifver han religiösa betraktelser öfver evangeliska texter.

Men — skall man invända — samme skald skrifver dock i sin ungdom en hel del komiska dikter och dryckesvisor öfver ämnen ur bibeln! Motsägelsen är dock icke så stor, som den i första hand kunde synas, och man har icke skäl att antaga, att de bibliska visorna om Adam, om Kain och Abel, om gubben Noach, om Lot och hans döttrar, om Josef och fru Potifar, o. s. v. hafva sitt ursprung uti något fritänkeri. Väl sannt, att de kunna såra och, såsom man nogsamt sett, hafva sårat varmt troende personer, men de äro dock icke skrifna i hädiskt syfte, utan såsom skämt af i hans tycke oskyldig art, för hvilka enstaka personligheter ur gamla testamentet föreföllo den naive skalden lämpliga. Och det är för öfrigt att märka, att gamla testamentets personligheter för en adept ur pietismens läger knappast voro kringgjutna med samma helighet som evangeliets gestalter. Det är en lekfullt komisk behandling af det patriarkaliska lifvets naiva seder, en behandling vida skild t. ex. från en Evariste Parnys hädiska gyckel.

Men om man sålunda icke får betrakta Bellmans skämt med bibliska ämnen — något hvarför han dessutom ägt utländska förebilder — såsom alster af ett sinnelag som saknade religiös öfvertygelse eller såsom uttryck för hädiskt gäckeri, så är det utan tvifvel å andra sidan ett misstag, när man velat äfven i Bellmans profana diktning — i det skaldskap, hvarpå litet hvar främst tänker, när man nämner Bellmans namn, den diktning som gjort Bellman till Bellman — finna ett religiöst grunddrag — en uppfattning som t. o. m. tagit sig uttryck i en sådan öfverdrift som den utsagan af en dansk skriftställare, att i Bellmans poesi en mäktig rörelse af det eviga all-lifvet omedelbart ger sig tillkänna, och »att lifvet

Digitized by Google

hos honom mer än hos någon annan modern europeisk skald prägglas af konstens förhållande till kristendomen» (Rosenberg).

Det religiösa drag, som man sålunda velat framleta äfven i Bellmans epikureiska, bacchanaliska och sinnligt erotiska diktning, är näppeligen något annat än den melankoliska stämning, som medvetandet om den jordiska glädjens tomhet meddelar just åt den, som tömmer denna glädjebägare i botten ända till dräggen. Men denna stämning sammanhänger ock med hela det veka, känslofulla skaplynne, som utmärker Bellman och som han har gemensamt med så många njutningslustans sångare och slafvar. Han står i detta fall långt ifrån ensam. Och godsinthet är ett genomgående drag i hans naturell. Då han yttrar om sig själf, att han vill icke någon varelse i naturen ondt, så är detta icke ett tomt skryt. T. o. m. i en offentlig handling — då det är fråga om hans sättande under förmynderskap — heter det »att herr hofsekreteraren flere gånger och äfven helt nyligen måst röna svåra påföljder af ett vid andras behof så lätt rördt och känslofullt sinnelag».

Det »känslofulla sinnelaget» antyder att, om det är någon af tidens strömningar, med hvilken Bellman är besläktad, så skulle det vara den Rousseauanska känslosamheten, den hvars apostlar hans yngre samtida Thorild och Lidner blifvo. Och för denna känslosamhet utgjorde — liksom hos Lidner — pietismen i ungdomsåren ett slags förberedelse, liksom denna ungdomens sentimentala uppfostran tvifvelsutan, såsom ofvan framhållits, bidrog att göra honom mindre stålsatt mot njutningarnas faror. Med Rousseauianismen äger Bellman äfven gemensam den varma känslan för naturen, ej minst för dess idylliska sida.

Men med Rousseauianismens reformatoriska eller, rättare sagdt, med dess revolutionära samhällsteorier och tankeriktningar röjer Bellman icke den ringaste frändskap. Då i allmänhet de svenske skriftställarne under denna tid hvar å sitt håll nitälskade för tidens sträfvanden till frigörelse på olika områden, står Bellman, som ofvan antydt, för dessa strömningar alldeles främmande. Hans ungdomssatirer äga knappast sin utgångspunkt i någon djupare sedlig indignation; hans hyllningsdikter till konung Gustaf III äro tvifvelsutan skrifna mera af personliga sympatier, än af djupare politisk öfvertygelse, ty politiker var Bellman icke. Om samhälleliga och filosofiska spörsmål tänkte han nog som ryssvännen å källaren Rostock: »Hvad angå dej Polens affärer.»

Men om Bellman sålunda i grund och botten stod oberoende, ej blott af all tendens, utan af alla djupare tidsintressen, hvilket ju ur högre synpunkt sedt är en brist och en begränsning, hvari Bellmansdiktens egenskaper.

Digitized by Google

låg då hans storhet? Först i hans oupphunna och kanske oupphinneliga skildraregåfva, hans förmåga att i konkretaste uttryck återgifva såväl den yttre världens företeelser som själslifvets stämningar.

Bellmans portätt af Hilleström.

I detta afseende är han den svenska sångens störste mästare, äkta svensk i lynne och i konst. Hans diktning äger sina förutsättningar såväl i svensk som i utländsk poesi. Så i den karolinska tidens komiska skaldskap. Det kan hos Holmström — Karl XII:s fältpoet och auditör —, hos Lucidor, hos den glade vissångaren och rimlekaren Runius påvisas mer än ett drag, som förebådar Bellman, ej minst

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Den 25. Septembr.

Söta Mamma, Gud bevara
Min så goda, hulda Far!
Önskar hjertligt lilla Clara
Med min Vän, som Cithran har.

C. M. B.

Bellman i Westmanska familjen.

Teckning, (antagl. af Martin) med autograf af Bellman.

Ur C. M. Bellmans handskrift: »Tillfällige Verser och Rim skrifne och hopsamlade inom ett hus där auctor finner sig älskad och välkommen». (Efter original i Kongl. Biblioteket.)

Digitized by Google

Digitized by Google

i det vilda, uppsluppna dryckes- och kärleksskämtet, detta bacchanaliska vikingalynne, som stormar fram och icke tål några skrankor. Och äfven om jag tror, att man icke allt för skarpt bör betona hans poetiska släktskap med den karolinska skolan, så representerar han dock höjdpunkten af den folkliga humor, hvilken tvinnar sig fram genom vår äldre vitterhet. Men Bellmans diktning

Bellman; teckning af Sergel.

bär prägeln af att hafva genomgått Dalins skola. För Dalins pröfvande ögon lade han sin första större satir och vid hans graf sjöng han en dikt full af saknadens värme.

Inom Dalins mångsidiga värksamhet är odlandet af den gamla svenska visan, stundom med herdediktens karaktär, kanske det mest poetiska, och från honom tar Bellman arf. Han är härutin-

Digitized by Google

nan äkta svensk, liksom han öfverhufvud taget är det i hela sitt kynne, detta ärliga, öppna, till öfverdrifter i njutning, i glädje, i förtviflan, till sin grund religiösa och i lifvets olika skiften bekymmerslösa kynne. Han är, om någon, i styrka och svaghet en nationaltyp — och därtill en med alldeles särskildt Stockholmska lokaldrag.

Bellman har ock, liksom Dalin, och i väl så hög grad som denne, i sina visor mottagit intryck af den franska sångdikten, sådan den bars hit till oss genom chansonen, vaudevillen, operetten; och med all sin friskhet, själfständighet och regellöshet är hans skaldskap icke fritt från rococotidens manér; icke sällan har den grofva bacchanalen smyckat sig med sirliga prydnader från le style Louis XV. Det är ock från fransk musik han företrädesvis hämtar sina melodier, och från franske tillsvarfvare af smådikter, sådana som Joseph Vadé och andra, har han otvifvelaktigt emottagit poetiska intryck. Men om gammalsvensk visa och fransk rococolyrik dana ränningen i väfven, så är det dock Bellmans egen ursprungliga skaldeindividualitet, som bildar inslaget och som åt hans diktning skänker en karaktär, som gör honom till den ende i sitt slag. Denna skaldeindividualitet är, som vi ofvan nämnde, framför allt skildrarens.

Då han såsom ung notarie betraktade den krets af muntra kroggäster, som förde ett gladt, alltför gladt, folklif, ömsom i källarne och värdshusen inne i staden, ömsom vid utflykter till Djurgården eller andra nejder i Stockholms omgifningar, ett lif, som trots sina svagheter adlades af tre makter: musiken, glädjen och natursinnet, valde han Fredman, den förre hofurmakaren, en gång en burgen och ansedd »ålderman» i sitt fack, till tolk för sina egna känslor. Han liksom iklädde sig hans mask, då han företog sig att skildra denna värld.

Och huru skildrade han den? Värklighetstroget och dock i vissa fall idealiseradt. Det kan sägas, att mera åskådliga har knappast någon skald lyckats dana sina skepnader än Bellman sin grupp af glada värdshuskunder. Den är jämngod med Shakspeares Falstaffskrets eller Dickens' Pickwickklubb.

Fredmans Epistlar — hans mästervärk — bildar ju så till sägandes en sammanhängande dikt, splittrad i en mängd olika stycken, som hvart för sig återspegla någon liffull scen, den skalden måhända bevittnat, men som han alltid omdanat i sitt snilles kamera. Denna kamera hade förmågan att framställa skepnaderna kringgjutna af humorns förmildrande dager, hvilken låter en innerligare stämning dallra kring de komiska typerna.

Digitized by Google

Bellman är humorist. Men det finnes humor af olika art; Bellmans tillhör icke det subjektivt känslosamma slaget. På grund af talet om »vemodsdraget öfver pannan» (Tegnér) och om »den stilla elegiska skuggningen, den vemodsfulla aningen om en förträfflighet, som icke finnes här på jorden» (Atterbom), hafva kritikerne gjort sig möda att i de flesta Bellmanskväden leta fram drag af vemod eller rent af sorg. Men man bör icke så starkt fästa sig vid den mollton, som herrskar i vissa epistlar, t. ex. i N:o 30 (*Drick ur ditt glas, se döden på dig väntar*), N:o 34 (*Bröderna fara väl vilse*), N:o 79 (*Karon i luren tutar*) och N:o 81 (*Märk hur vår skugga*), att man gör skalden till en elegiker och glömmer att dock hufvudtonen i hans skaldskap är glädjens dur. Förgänglighetskänslan är sannerligen icke hufvudtonen i Bellmansdiktningen; hans humor står vida närmare den glada än den dystra polen, och om än någon enstaka gång den närmar sig förtviflans stämning, så finnes det sannerligen ännu oftare exempel på att den slår öfver i en uppsluppenhet och ett öfverdåd, som göra den till rent burlesk komik.

I sammanhang med försöken att omskapa Bellmansdikten i en »ideal anda», som den nyromantiska ästetiken och dess epigoner företagit sig, står en del Bellmansbeundrares omdanande af Bellman till en annan man än han enligt samtida vittnesbörd i självfva värket var: att från en glad broder (hvilken dock naturligen genomlefde många dystra stunder, framför allt mot slutet af sitt lif) göra honom till en strängt allvarlig personlighet, och nära nog till en måttlighetsapostel, som stod i ett slags platoniskt förhållande till den drufva och den kärlek, han besjöng. Vi skola icke så mycket fästa oss vid hans ungdoms protokollerade excesser, eller vid de från konkursen under hans senare år bevarade källarräkningarna. Viktigare än dessa äro de inre bevisen, som hans diktning lämnar. Den, hvars dryckeskväden bäras af en så eldig, dityrambisk flykt, som hans, har näppeligen bundit sig i ett kallblodigt förnuftsparti med drufvans bacchantima. Hans diktning skulle då förlora sin klangbotten. Men allt tal om, huruvida han »smakat bränvin, eller blott drack ädlare slag»* kunna vi lämna åsido — det viktigaste är, att hans diktning var af ädel drufva.

Man får dock väl akta sig att förblanda Bellman och Fredman. Att sätta likhetstecken dem emellan är en farlig sak och rubbar den Bellmanska sångens synvinkel.

---

* »Blott det läckraste i mat och dryck, hade retelse för hans gom!» (Jmfr hans källarräkningar!)

Digitized by Google

Men Bellman hade knappast kunnat skildra en Fredmans olika stämningar, om han icke själf genomgått likartade, ehuru väl ej i samma grader. Den, som diktat den väldiga, ömsom mot det tragiska, ömsom mot det komiska tenderande episteln »*Ack du min moder, säg hvem dig sände*», han har förvisso själf genomgått de stadier af ruelse och kval, med förbannelse af lifvet och med återvaknande lefnadslust, som han skildrar hos den fallne hjälten i sin krets.

Och äfven denna krets kan ses i olika dagrar. Man kan se den svärmiskt tumla om vid ljus och lampors sken eller i naturens sköte vid en frisk källa under glam njuta sin frukost. I denna belysning såg Bellman hälst sina muntra gestalter — så uppfattas ock Bellmanskretsen af hans beundrare allt ifrån Arndt.

Men man kan också stiga in åt morgonkvisten till på krogens oskurade golf, då ljusen brunnit ned och börja osa, då kroghjältar och kärleksnymfer, dufna och druckna efter mödor i Bacchus' och Venus' tjänst, belysas halft af morgonsolens strålar, halft af en eller annan ännu flämtande dank. Så har Bellman visserligen själf stundom tecknat sina figurer och i denna dager se hans diktnings ovänner hälst Bellmanskretsen, ja äfven skalden själf. Men vi böra minnas, att det är genom humorns färgade prisma Bellman skådar sin värld, och den, som icke kan nyttja detta prisma, — ty sådana finnas — han har ingen rätt att döma öfver Bellman.

Med en realists värklighetskärlek, men tillika med en humorists stämningsrikedom målar han sin värld.

Målar han sin värld? Ja, detta är ordet. Under det att han endast med svårighet kan jämföras med någon af världslitteraturens stormän, är det mer än en af målarekonstens, som bjuda sig till jämförelse. Det var plägsed under hans egen tid att likna honom vid den samtida engelske sedemålaren Hogarth. Bellman har själf mot slutet af sitt lif — då han stundom föll in under tidens Utile Dulci synpunkt — tänkt på dennes taflor och diktat ett och annat poem, dock intet mera framstående, i Hogarths manér. Adlerbeth motiverar sitt votum till Bellmans förmån i Svenska akademien med att hans stycken kunna liknas vid Hogarths taflor. Men i grunden råder det en väsensskillnad dem emellan. Hogarth är i sina skildringar ur det engelska hufvudstadslifvet — de berömda serier af bilder ur en skökas lif, en liderlig sälles lefverne, af ett äktenskap på modet, eller af den flitiges och lättingens lefnad — framför allt en bitter satirisk moralist. »Han vill med sina taflor uppskaka, bättra människorna, skildra lastens straff och dygdens belöning.» Hogarth är med ett ord en moralist med pensel och färger. Helt annorlunda Bellman. Han är vida mera i släkt med Hogarths store föregångare, de nederländske genremålarne, som skildra lifvet afsiktslöst. Hos dem kan man närmast söka släktskapen till Bellmans mästerliga skildringsgåfva, det är konstnärer som Jan Steen och Teniers med deras liffulla bonde-

Digitized by Google

scener, där de druckna bönderna icke äro ängsliga att våga djärfva grepp på kvinnorna, hos hvilka man finner släktskap med den burleskt drastiska polen hos Bellman. Men det kommer därtill hos honom en mera aningsrik, mera musikalisk, stundom äfven något stiliserad stämning. Denna stämning åter äger en viss beröring med de franska rococomålarne. Det finnes nämligen, så-

Bellmans grafvård å Klara kyrkogård.

som redan påpekats, afgjorda rococodrag i Bellmans diktning, som visserligen stå i en egendomlig motsats till hans burleska värklighetsbilder. I scener sådana som den i 9:de episteln, där han skildrar dansen på Thermopolium boreale eller i 34:de, där han framställer eldsvådans oro, eller i den 38:de, med dess mästerliga, liffulla högdramatiska begrafningsparadering, eller i den 45:te, där slagsmålet på Rostock framställes, är Bellman frände med nederländarnes konst.

Digitized by Google

Men så finnes det andra, i hvilka stämningen t. o. m. påminner om en så själfull, fin fransk rococokonstnär från århundradets början, som Antoine Watteau, de galanta festernas målare. Dennes konst är på en gång genompyrd af sinnlighet och oskuld, på en gång byggd å ett grundligt naturstudium och dock klädd i pastoraldräkt. I dikterna: Fredmans Ep. 48 »Solen glimmar, blank och trind» eller 49 »Mamsell Ulla» N:o 80 »Liksom en herdinna» eller N:o 82 »Hvila vid denna källa» möta vi en stämning, besläktad med hans konst. Men vi möta också drag i Bellmans diktning af än starkare rococomanér, som återkalla i minnet en mindre sympatisk rococomästare än Watteau: François Boucher. Det finnes på Stockholms Nationalmuseum en tafla af denne, målad samma år Bellman föddes. Den framställer Venus' triumf. Nästan som devis därtill synes oss Bellmans berömda pastoral i bacchanalisk smak vara skrifven:

»Blåsen nu alla!
Hör böljorna svalla,
Åskan går.
Venus vill befalla,
Där Neptun rår.
Simmen tritoner
Och sjungen millioner
Fröjas lof.

Svaren postiljoner
I Neptuns hof.
Se Venus i sin prakt,
Kring henne hålla vakt
Englar, delfiner, sefirer och Pafos' hela makt,
Vattennymfer plaska kring
I ring.»

Så smyger äfven rococosmaken sig in i den berömda »*Vår Ulla låg i sängen och sof*», där det skildras, huru gracer, sefirer och kupidoner hjälpa Fredmans nymf med toaletten — strax innan paltarne hemta henne till spinnhuset! Med denna stiliserade onatur följer också en viss graciös elegans, som knappast något tidehvarf haft mera behagfull än rococons.

Ännu ett drag hos Bellman äger beröringspunkt med tidens måleri: den sida i hans diktning, som närmar sig tidens landskapskonst. Sinnet för naturens skönhet framträder jämförelsevis sent såväl i konstens som i diktens värld. De engelske landskapsskalderna och Rousseau lade i sin diktning ådaga en vidgad blick för landskapets skönhet; — de beskrifvande skalderna i Sverige gingo i de förres fotspår. Men ingen svensk skald har bättre än Bellman förmått fästa landskapets och den lefvande naturens skönhet i vers. Otaliga äro hans naturscenerier; blott som exempel må erinras om den fagra aftonstämningen i »Klang, mina flickor, se skyarna glimma, stjärnor försilfra båd' vatten och land, Månan i molnet sin gullgula strimma kastar öfver klappträn och såar vid strand» eller om Fiskartorps-stämningen, om den väna »*Fjäriln vingad syns på Haga*» och den stilla nattstämningen »*Böljan sig mindre rör*». I alla dessa, och många flere, framträder den måleriska skildringsgåfvan i Bellmans skaldskap vida mera lefvande än när han i »*Bacchi tempel*» försökte täfla med de naturbeskrifvande skalderne och utförligt skildra t. ex. en storm.

Musiken. Till det oförlikneliga lifvet i Bellmans bästa diktning bidrager i hög grad det musikaliska draget i hans skaldekonst. Bellman är endast sig själf, när han skrifver till musik. Äfven den, som icke till fullo kan sentera musikens konst, kan dock icke undgå att känna sig djupt berörd af den härliga förening af ord och toner, som utmärker Bellmans sånger. Och äfven den, som ej har öra för tonens välljud, skall dock icke kunna undgå att för-

Digitized by Google

nimma, huru mästerligt takten passar till de ämnen skalden besjunger, hurusom musiken målar på sitt sätt hvad orden tolka på ett annat.

Denna samhörighet mellan ord och toner har vållat en missuppfattning i afseende på Bellmans förhållande till sin musik. Man har nämligen — och denna missuppfattning tycks hafva varit tämligen allmän — ansett Bellman vara komponist till en stor del af de melodier han använder. Detta är emellertid ett misstag. De undersökningar, som musikkunnige och musikhistoriskt bildade män företagit i afseende på Bellmans melodier, tyda på, att han icke själf har tonsatt annat än möjligen någon enstaka dikt. Men väl är hans förhållande till den musik han valde af högsta intresse.

Bellman gick ut på vikingafärd i musikens värld och gjorde strandhugg hvarhälst det passade honom. Än lånade han sina melodier från någon operett, som han hört af de franska trupperna i Bollhuset, än från någon opera, som spelats på den kungliga teatern, från sångpjeserna å Eriksbergs och Munkbrons teatrar, från kontradansar, menuetter eller polskor, som han hört spelas på danstillställningarna, från franska chansoner eller svenska visor, slutligen äfven från religiös musik; — melodien till »*Hvila vid denna källa*» är ju hämtad från själfve Pergoleses Stabat mater.

Men han förstår använda dessa melodier på ett mästerligt sätt till sina ord. Det, som här utgör hans stora sida, är, att ord och ton icke äro väsensskilda, utan intimt förenade som kropp och själ, och Bellmans konst som sångdiktare består till god del i, att han förstod bygga sina vers efter den musikaliska rytmen i st. f. efter den häfdvunna metriken. Han skref sina sånger ej för att läsas i takt men för att sjungas, och därför fick han ock en klang i dessa, som ingen före honom.

Så väsentlig är den musikaliska sidan i Bellmans skaldskap, att där den saknas, där är han knappast längre den äkte Bellman. I »*Bacchi tempel öppnadt vid en hjältes död*» gör den på alexandriner skrifna dialogen föga intryck, under det att läsaren tjusas af de inlagda sångerna. Utan sångens adel förefalla Bellmans skildringar stundom plebejiska — sångens riddarslag är det som skänker dem rang och odödlighet.

Bellman skiljer sig också just genom den utomordentligt sångbara karaktären af sina dikter från flertalet af de samtida skalderne.

Men dessutom skiljer sig hans stil i ett visst afseende från 1700-talets herrskande manér. Detta är i hög grad generaliserande — det gäller ej blott om akademiske skalder, som Creutz, Oxenstierna, Gyllenborg, Kellgren och Leopold, utan ock om diktare med oppositionellt lynne, som Lidner och Thorild; det är samma »valda» bilder, gärna hämtade från det högre skaldespråket, hvarmed de röra sig, och bildvalet är dessutom i ej ringa mån abstrakt. Bellman åter är i hög grad individualiserande (liksom äfven fru Lenngren), och han älskar framför allt konkreta uttryck. Bellmans stil.

Digitized by Google

Liksom han betecknande nog i sin landskapsskildring aldrig nöjer sig med att skildra ett så och så beskaffadt landskap i dess allmänhet, utan gärna tar korn på något visst, bestämdt ställe med dess särskilda egendomligheter, så är också fallet med hans framställningar af det mänskliga lifvet. De hafva något i hög grad individuellt. Det är alltid en viss bestämd situation, som han har för ögat. Så t. ex. i paraderingen vid Bomans begrafning: »Nicka åt Mollberg — ser mutter inte hur han nickar, lyfter på hatten och grinar uppå skämt» eller framställningen af hur »Bomans änka, prydd med dok, full mot en tunna står med sin bok. Det är just detta detaljerande, detta gripande af enskilda konkreta drag, som åt Bellmansdiktens stil skänker ett så oförlikneligt lif, att vi ännu efter ett sekel känna dess pulsar slå, dess hjärta klappa.

Hvad språket vidkommer, så sätter Bellman i allmänhet hvardagsspråket i vers och sång, han uppträder aldrig i ceremoniell högtidsdräkt; hans skaldekostym är sådan vi se honom på Kraffts tafla: i skjortärmarne. Icke minst detta har gjort honom populär i breda lager. I motsats till andra skalder befinner han sig icke på ett förnämt afstånd från hvardagslifvets ordalag.

Vignett af Elias Martin ur Bacchi Tempel (1783).

Titelvignett ur sällskapet »Vitterleks» öfningar.

Lyrisk och episk
i olika riktningar.

Dalin, fru Nordenflycht, Creutz, Gyllenborg äro de mest betydande namnen för det lyriska, episka och didaktiska skaldskapet under frihetstidens mellersta skede. Året 1763 betecknar, hvad angår de tre förstnämnde, en afslutning för deras lif eller deras skaldeverksamhet, och för Gyllenborg ett afbrott, en hvila. I stället börjar ungefär samtidigt Bellmans skaldesnille lysa med en glans, som skulle vida öfverstråla föregångarnes. Jämte dessa framträdde under detta tidehvarf en skara diktare af ringare ordning, som, lockade af det allt varmare intresset för skaldekonst, manades att på olika områden odla sina vittra anlag. Vi träffa en god del af deras alster i de under detta tidehvarf utgifna antologierna, företrädesvis i Sahlstedts *Samling af verser på svenska* samt i de vittra ordnarnes och samfundens »*Försök*», »*Vitterhetsarbeten*», »*Öfningar*» och »*Vitterhets-nöjen*».

Bland de äldre skalderna var Karl XII:s fältpräst, prosten i Tierp **Karl Johan Lohmann** (född 1694, † 1759) i synnerhet högt skattad. Hans skaldskap Lyrik.

Digitized by Google

är öfvervägande religiöst; den tonart, hvari han besjunger världens intighet, erinrar icke obetydligt om temat i 1600-talets allvarligare diktning:

»Hvad är vårt lif? Ett stoft, som minsta vind förströr,
En ström, som efter hand sig i sig själf förrinner,
En sömn, som oförmärkt ur våra ögon svinner,
Ett gräs, hvars gröda för en nordankyla dör.»

Men formen är obestridligen vida mer fulländad. Egendomligare och i viss mån förebådande Wallins Dödens ängel är en *Dödsbetraktelse*, som varierar det gamla dödsdansmotivet och som i kraftiga strofer skildrar det jordiskas förgänglighet, ett ämne som äfven framträder i hans öfriga griftkväden. Lohmann var ock psalmdiktare, och enstaka af hans öfversättningar hafva begagnats i den nuvarande psalmboken. Lohmann polemiserade emot Dalins angrepp på prästerna.

En begåfvad och af sin tid ganska högt uppskattad författare — likaledes af en äldre skola — var ledamoten af Tankebyggarorden, kyrkoherden **J. Göstaf Hallman** († 1757), som, utom historiska skrifter samt den ofvannämnda tragedien *Erik och Valdemar*, äfven författat smärre poem, vittnande om poetiskt sinne samt ledig versform, t. ex. *Dödstankar* och *Människans åldrar*. Honom får ock tillskrifvas den arkaiserande visan om nunnan Elisif i Riseberga kloster, hvilken ända fram till våra dagar gällt för en äkta folkvisa, författad af biskop Nicholaus Hermanni, men som säkerligen är en af utgifvaren J. G. Hallman utförd pastiche på gamla folkvisor. Hallman har ock skrifvit en hel del lärodikter, ofta med allegoriska motiv, t. ex. om *fru Tvedräkt*.

Öfverstycke i Tankebyggarordens »Våra försök».

En synnerligen omtyckt skald, likaledes från frihetstidens äldre skede, var den redan såsom författare af politiska visor omnämnde kammarskrifvaren, sedan tygförvaltaren i Göteborg **A. D. Leenberg** (född 1705, † 1744), hvars diktning utmärker sig för mjuk och ledig diktion. Hans bästa poesier genomfläktas af en viss munterhet, såsom då han behandlar *»Ämnen till bröllopsskrifter»* eller satiriskt skämtar med tidens titelsjuka i det poetiska svaret på frågan, om det mera hedrar än förnedrar en adelsman att vara landtman. Ett allvarligt ämne, som han behandlat med en viss realistisk kraft, är *Tankar om döden*. Ifrig hatt, har han, såsom redan nämndt, ofta låtit sin diktning tona i sitt partis tjänst, hvilket särskildt var fallet under krigstiden.

Den Rudenschöldska släkten hade poetiskt sinne. Stamfadern, biskop Torsten Rudéen, tillhörde ju det förra tidehvarfvets mera framstående skalder; skaldegryet gick i arf till hans söner, riksrådet **Karl Rudenschöld** (f. 1698, † 1783), hvars täcka visor äga släktskap både med fransk chanson och gammal svensk visa, och i synnerhet till kommerserådet **Ulrik Rudenschöld** (f. 1704, † 1765),

Digitized by Google

som skrifvit några reflekterande »stoiska» smådikter af äkta lyriskt kynne — *Tiden, Hoppet, Tålamodet,* och dessutom med värklig fyndighet varierat det utnötta ämnet att fira Ulrika Eleonoras födelsedag i *Underdåniga fägnerim.*

Försöket att tillämpa den antika metriken på svensk vers med iakttagande af latinska positionsregler ägde under detta tidsskede två målsmän: det vittra riksrådet **Gustaf Palmfelt** (f. 1680 † 1744), som bl. a. öfversatte *Vergilii ekloger,* samt den af honom gynnade tullkontrollören i Västervik **Anders Nicander** (f. 1707, † 1781) som på Palmfelts uppmaning skref en afhandling om den antika meterns öfverflyttande på svensk heroisk vers (»hjältevers») och som äfvenledes tolkade Vergilius (Aeneiden och eklogerna).

Johan Israel Torpadius (f. 1722, rådman, † 1760) tillhörde fru Nordenflychts närmare krets och har författat ett antal lyriska dikter samt ett kort men kraftigt moraliskt-satiriskt poem *Hjältars ära.* Äfven hans broder **Karl Torpadius** (f. 1729, banksekreterare, † 1764) var som ofvan nämndt medlem af den trängre Nordenflychtska kretsen och skref bl. a. ett mycket bekant anakreontiskt kväde *»Låt sunnanvädret slaska!»*

J. I. Torpadius.
Efter oljemålning å Frescati.

Mera betydande än de nu nämnda skalderna var

Olof Bergklint,

som intager ett ganska framstående rum bland den senare frihetstidens och den första gustavianska tidens lyriska diktare. Hans lefnad är historien om en begåfvad mans kamp mot små villkor under ett aldrig slappadt intresse för vetande och dikt.

Född 1733, borgarson från Västerås, blef han 1753 student i Upsala, men måste tidigt lämna akademien för att försörja sig genom konditioner, bland annat i Stockholm hos den Westmanska storborgarsläkten (under denna tid bildade han 1758 med några liktänkande sällskapet Vitterlek); vidare å Margretelund hos riksrådet Samuel Åkerhielm, hvars dotterson, den unge begåfvade skalden S. O. Tilas, han sedan följde till Upsala, där han ock blef docent 1765. En ny kondition å Skenäs — det mångbesjungna — lade den unge skalden J. G. Oxenstiernas ledning i hans hand, och därmed grundlades dem emellan en vänskap för lifvet. Motgångar i befordringsväg och svag hälsa förmörkade Bergklints lif; först 1774 erhöll han ett lektorat i Västerås — han hade ett ögonblick tänkt öfvergifva den lärda banan för att ingå i handel — och 1783 blef

Digitized by Google

han kyrkoherde i Gladsax i Lunds stift, där han tillbragte de sista två årtiondena af sitt lif under ekonomiska bekymmer, förtretligheter och strider med församlingsborna samt afstängd från allt vittert umgänge, efter hvilket han mycket trängtade. Han ansåg stället böra kallas Sorgesax — och förgäfves sökte han gång på gång befordran till annat pastorat, hälst i sin hembygd, men det lyckades hvarken under Gustaf III, under Reuterholm eller senare. Förgäfves voro ock hans vän Oxenstiernas försök att skaffa honom värksamhet i hufvudstaden eller plats i Svenska akademien. Bitter och nedstämd öfver motgångarne, tröttnade han dock icke att vårda sina litterära intressen. Han dog 1805.

Olof Bergklint.
Efter original å Vestmanlands nation, Upsala.

Bergklint offentliggjorde i de af sällskapet Vitterlek 1760, 1762, 1763 utgifna »Öfningar» flere af sina ungdomsalster. Ibland dessa är särskildt att märka en satir *Svenska språket*, i hvilken Bergklint ironiserar öfver svenskarnes sätt att hafva ombildat sig till fransmän. Han uppträder emot det nya fritänkeriet, som från utlandet införts och blifvit inhemskt, och snärtar härvid närmast den riktning, som företräddes af den Nordenflychtska kretsen, det, att t. o. m. »pojkarne» ej läste annat än »en herr de la Mettrie, tre band af mémoires och en volume d'Esprit» och att man nu icke längre behöfde införa ateister utifrån. Han skämtar ock med bruket af främmande ord. Under den gamla tiden brukades så litet krus, »att också en fabrique då nämndes handtvärkshus; besök hos vänner var i stället för visiter»; »I kunden krusa hår men icke coiffera, väl kläda eder nätt men icke ajustera» o. s. v.

Man har i öfrigt från hans hand andra satiriska dikter, en hel del tillfällighetspoem samt åtskillig vemodsfull reflektionslyrik,

besläktad med Gyllenborgs, hvilket otvifvelaktigt är det, som väger tyngst af hans skaldskap. Här sluter han sig till den gällande fransk-engelska odedikten med Pope, Jean Baptiste Rousseau och andra. Ett af hans mest omtyckta stycken af detta slag var hans *Ode öfver motgång*, skrifvet till samma melodi af Philidor som Bellman använder i »Säg Movitz, hvi står du och gråter?», uttryck för hans egen lifserfarenhet, präglad af ädel resignation, ren känsla, allvarlig fromhet; den sångbara formen ger dessutom åt denna dikt mera lif än eljes i tidens oden är vanligt. Samma ämne hade han redan behandlat i en ungdomsdikt. Bland hans öfriga mera oratoriska reflektionsdikter märkas *Ode öfver lifvet* (i Utile Dulcis Vitterhetsnöjen 1772) samt framför allt hans elegi *Den blinde*, ett slags halft reflekterande, halft målande monolog: en person som förlorat synen prisar alla de naturens mästervärk, hvilkas njutning hans ögon nu beröfvats.

Bergklint äger emellertid icke ensamt förtjänster som skald; han framträder redan tidigt som smaklärare i tidens riktning; han är i viss mån den förste som i sammanhang framställt den dåtida ästetikens — Boileaus och framför allt abbé Batteux' — läror, och han söker kasta en i någon mån filosofisk belysning öfver poesien i det *Tal öfver skaldekonsten*, som han höll redan 1761 i Västmanland-Dala nation i Upsala, liksom ock i sitt under gustavianska tiden utgifna *Sammandrag af vetenskaperna* (1781). Poesien är för honom den högsta graden af vältalighet och »det nyttiga genom det angenäma» är dess ledtråd. I öfrigt är det hos honom som hos tidens öfriga smaklärare skaldekonstens språkformella sida som främst intresserar. Såsom kritiker gaf han år 1767 genom sin ganska skarpa granskning af Branders (Skjöldebrands) Habor och Signhild anledning till en uppseendeväckande och långvarig litterär strid, i hvilken han utan gensägelse var den öfverlägsne, om han än visade sig fången i tidens ensidiga smak och bl. a. förordade personifikationer af abstrakta egenskaper framför skepnader från en fantastisk trollvärld.

Bergklints lärjunge, **Samuel Olof Tilas** (född 1744, glad deltagare i det vittra Stockholmslifvet på 1760-talet, legationssekreterare i Konstantinopel 1771, † 1772), började sin värksamhet såsom satiriker i Dalins smak, skref sedan en hel del lätta, behagliga visor, stundom besläktade med Bellmans, till kända franska melodier. De besjunga drufvans och än oftare kärlekens fröjder, äga idyllisk bakgrund och ej sällan en vemodsblandad grundton. I hans diktning uppenbarar sig en stämningsrik naturell.

Digitized by Google

Allvarlig epik.

Det tillhörde tidens program både i utlandet och här hemma att på »heroisk vers» behandla något fosterländskt ämne. Så hade Dalin i »Svenska Friheten», fru Nordenflycht i »Det frälsta Svea» lemnat stora tidspoem med episka återblickar öfver fosterlandets öden. Ett mera begränsadt ämne ur fosterlandets historia — Karl Gustafs stora bedrift — lockade ju likaledes fru Nordenflycht och Gyllenborg till episk behandling.

Äfven ett par andra skalder värka på detta område.

Jakob Henrik Mörk har försökt sig med en större dikt på hjältevers *Svenska Enigheten* (1747), ett patriotiskt epos, alldeles tillskuret efter »Svenska Frihetens» snitt. Det börjar med att anropa Enighetens gudinna:

»Välsignad Enighet, all jordisk välgångs moder,
Vår sällhets gamla borg mot alla olycksfloder,
Du troners fasta grund och lägre hyddors hopp,
Som fallna saker plär ur stoftet lyfta opp.»

Han spörjer henne, hvi hon tänker fly ur våra kära länder. Hon svarar, att det sker därför, att ett folk blindt af afund förskjuter henne. Hon har kämpat emot det afgrundstroll, som ofta förstört Svea Rike.

»Då väckes afund upp, man ingens välfärd lider,
Då dygdens värda lof som mord i hjärta svider,
Då breder falskhet nät, det man ej längre tål,» o. s. v.

Därefter meddelar skalden ett repetitorium i svenska folkets häfder, i det han kastar en återblick öfver de stormar, som rasat här i Norden alltifrån Frodes tid till Karl Gustafs, då dikten afbrytes alldeles brådstörtadt och utan egentlig afslutning. (Månne hans skildring af enväldet ej fallit censor i smaken?) Diktionen är klangfull, men rätt gammalmodig i formen.

I viss mån med anspråk att skänka svenska folket ett *nationalepos* framträdde mot frihetstidens slut (1768) den förut såsom dramatiker nämnde **Erik Brander** (Skjöldebrand). Hans *Gustaviade* behandlar Gustaf Vasas historia. I sin åkallan af Sånggudinnan, den gudinna som inspirerat Homerus, Vergilius, Tasso, Milton och Voltaire, de enda fem, för hvilka det synnerligen lyckats att skrifva »poèmes épiques», anropar han henne att — därest hon ej tömt ut sin hela skatt åt dem — låta »Gustafs skald» blifva satt i *sjätte* rummet. Men gudinnan måtte ej haft något kvar, ty dikten, som är fylld af konstlade och bombastiska uttryck, är af ringa värde.

Slutligen må erinras om **Jakob Wallenbergs** påbörjade episka dikt *Viborgska smällen* från slutet af 1760-talet.

Komiskt epos.

I viss mån intressantare än den allvarligare hjältedikten är den under pseudoklassiciteten blomstrande komiska epopén, som parodierar hjälteåthäfvorna och gudamaskineriet genom att tillämpa dem på små hvardagliga tilldragelser.

Detta skedde i Italien redan i Tassonis »Det bortröfvade ämbaret», och frihetstidens stora förebilder, en Boileau, en Pope, en Holberg, hade alla utmärkt sig på detta område. **Boileaus** »Sångpulpet» öfversattes strax i frihets-

Digitized by Google

tidens början af J. v. Düben, **Holbergs** Peder Paars lästes allmänt i original kort efter det den utkommit i Danmark och blef äfven tolkad till svenskan 1750 af E. B. Plantin.

Den hufvudsaklige representanten för denna riktning på svensk botten är *Boråsiadens* tidigt bortgångne författare, **Olof Rudbeck** d. yngste.

Olof Rudbeck var sonsons son af sin store namne, Atlantikans författare, och sonson af arkiatern O. R. den yngre. Han var född 1750. Fadern var ämbetsman i Stockholm, på mödernet var han befryndad med lustspelsförfattaren Modée; han studerade i Upsala, ingick i Riksarkivet 1764, där han befordrades till kopist, men afled redan 1777 vid tjugusju års ålder.

Rudbeck träffades som barn af en svår sjukdom, som gjorde honom till krympling för lifvet. Hindrad att deltaga i ungdomens lekar, egnade han sig i stället med lifligt intresse åt vitterlek samt åt teckning, hvarjämte han hyste en fäderneärfd håg för fosterlandets antikviteter. Han studerade flitigt utlandets vitterhet, företrädesvis Racine, Voltaire, Pope och Tasso. I hufvudstaden blef Rudbeck medlem af sällskapet »Utile Dulci».

Som författare var Rudbeck brådmogen. Han roade sig som helt ung med att imitera Dalins Argus i en moralsatirisk uppsats och skref äfven en del sagor, visor och småskrifter. Redan som sexton- eller sjuttonårig författade han sitt mest berömda vittra alster, den »komiska hjältedikten» *Boråsiaden*, som utgör en efterbildning efter de berömda utländska mönstren, till hvilka den icke ovärdigt sluter sig. Den utkom visserligen först 1776, men både på grund af trovärdiga uppgifter och inre skäl lider det intet tvifvel, att den författats »kort efter det oväsen, som Hoffman uppväckte i Västergötland», d. v. s. 1766—1767. Författaren meddelar vid utgifvandet, att han visserligen »gjort de förbättringar, som en från början felaktig plan kunnat tillåta»; han talar öfver hufvud i förordet om poemet, såsom om ett alster, som ligger långt bakom honom i tiden, och han säger sig hafva ämnat »skrifva en kritik öfver sin pjes».

Den tidiga mognad Rudbeck visar i denna dikt torde i någon mån kunna förklaras af, att han troget följer allbekanta mönster, både inom allvarlig och komisk epik. Det ämne författaren valt till komisk behandling var ett bondeupplopp, som timat i Vedens härad i Västergötland; häradets riksdagsman, en rusthållare och sakförare vid namn Hoffman, hade upprepade gånger förkastats af bondeståndet, emedan han förklarats oskicklig att föra andras talan, och ställde sig nu i spetsen för de missnöjde i länet, manande till uppror för att återinsätta envåldet; men hans 5- à 600 man skingrades snart, sedan Borås borgerskap och Elfsborgs regemente rustat sig till motvärn, och saken fick för honom den mest sorgliga utgång, i det han med lifvet fick plikta för sin bragd. Detta tragiska slut torde knappast hafva varit för författaren kändt, då dikten skrefs, eljes hade väl ej ämnet komiskt behandlats.

Dikten är — som författaren antyder — skrifven medan ännu ryktet utmålade upploppet såsom mera betydande, och författaren har ganska vidlyftigt beskrifvit ett slag vid Borås, som endast fanns till i hans egen fantasi. Med godmodig komik tecknas de Boråske hjältar, som under den tappre borgmästaren Edboms befäl draga ut att aflägga mandoms prof emot Hoffmans ilska.

»Den starke Sandalin betäcker hjältens sida,
Därnäst Clas Sundergren och Johan Lindorm strida.»

Den komiska värkan beror — som i alla parodiska dikter — på motsatsen mellan å ena sidan de från den allvarliga hjältedikten kända storståtliga uttryckssätten, och det höga mytologiska maskineriet och å andra sidan ämnets låga art. Denna komiska värkan är jämförelsevis lätt vunnen, men Rudbeck kryddar dessutom skildringen med korn af mera själfständig kvickhet, t. ex. då det heter om Alfs från Sunnantorp bedrifter:

»Den starke Sandalin han midt i flinten slår,
Men pannan var så hård, att påken sönder går.»

Rudbecks andra »hjältedikt» *Neri* är mera obetydlig; den skildrar, hurusom en girigbuk af girighetens gudinna låter intala sig att köpa en landtgård och pressa därur allt hvad han mäktar, men slutligen af bygdens fagra nymf drifves tillbaka. Själf fann Rudbeck icke denna dikt tryckvärd. Från hans hand har man dessutom åtskillig lyrik, t. ex. några lyriska sagor i herdestil, med en smula sensualistisk anstrykning, samt dryckesvisor, i hvilka han efterbildar Bellman, bl. a. dennes elegiskt-backanaliska poesi (t. ex. från Fred. Ep. »Bröderna fara»).

Till samma parodiska riktning hör äfven ett poem af en under nästa tidsskede mera bekant författare **Karl Israel Hallman,** (J. G. Hallmans son, född 1732, † 1800), nämligen dennes *Korpral Ölbom*, en mycket lustig och mycket populär parodi på Creutz' berömda »*Elegi*». Denna dikt, som senare på grund af ett missförstånd oriktigt tillskrifvits Bellman, är en i sitt slag mästerlig parodi, som på det lyckligaste sätt transponerat kärlekssvärmeriet från Creutz' herdevärld till en försupen korpral å krogen Liljan. I en annan parodi på samma motiv, *Elegi eller Sorgekväde öfver den afdankade plymen*, behandlas satiriskt öfverflödsförbudet mot plymer.

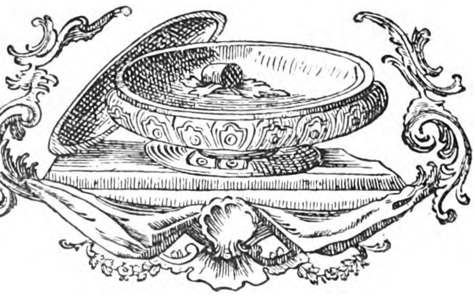

Vignett ur Boråsiaden.

Digitized by Google

Karl Gustaf Tessin.
(Miniatyrmålning af Lafrensen d. ä. å Gripsholm, antagligen efter G. Lundberg.)

Vältalighet och brefliteratur.

Jämte den moraliskt satiriska prosa, som, företrädesvis efter engelskt mönster, odlas af Dalin i Argus, samt den berättande prosan i romaner och sagor med förebilder från skilda håll, möta vi under frihetstiden äfven en tredje art, den vältaliga. Dess källsprång är franskt; den söker skänka vår prosalitteratur en motsvarighet till de franska oraisons, éloges och lettres.

Den franska vältalighetsprosan hade sedan ett århundrade, allt ifrån Guez de **Balzacs** »Lettres», börjat få den karaktär, som den sedan länge nog bibehöll och vidare utvecklade. Genom honom blef ordet »éloquence» betecknande för en stilart, som hade mera af retorikens ton än af sann vältalighet, men som, i motsats till föregående tidehvarfs oreda, erbjöd en väl ordnad och sammanfogad byggnad, gaf tanken uttryck i valda, »ädla» ord, och åstadkom en oerhörd värkan på samtiden. Om redan Balzacs Lettres bjudit mera form än innehåll, om de varit — som det sagts — »ett slags prosaisk klanglyrik, som ofta blef själfändamål», så var åter Voitures, hans samtidas och medtäflares prosa rent af innehållslös; hans »bref» bestodo mest af eleganta artigheter och smicker.

Men den franska prosaform, som dessa båda skriftställare skapat, begagnades af efterföljare med större tankerikedom, af en spekulativ tänkare sådan som Descartes, af en religiös och moralisk skriftställare som **Pascal.** Och med den senare står den franska prosan fullrustad, ädel, vacker, klar och smakfull; från honom utgå dess olika stilarter, alltifrån Bossuets och Bourda-

Digitized by Google

loues ståtliga eller stränga vältalighet till Voltaires snillrika skämt. Under senare hälften af 1600-talet och början af det följande seklet utvecklar sig i Frankrike en prosa och en vältalighetsskola, som med ängslig omsorg väljer och skräder orden och begagnar eleganta omskrifningar. Bland dessa vältalare märkes, jämte de elegante kyrkotalarne, en Fontenelle — den till tvänne tidehvarf hörande akademiesekreteraren, Corneilles och Voltaires samtida — som tog till sin uppgift att inympa »bel esprit» på vetenskapen och som lyckades skänka både värdefullt innehåll och skön form åt de éloges han författade öfver afgångne akademieledamöter.

Denna Frankrikes vittra prosa blef i viss mån ett mönster för svensk vältalighet från 1740-talet och till århundradets slut.

Här i Sverige hade i öfrigt under frihetstiden denna vältalighetsriktning särskilda förutsättningar i det rörliga politiska lifvet, i hvilket afseende törhända äfven Englands politiska talkonst tjänade som mönster.

Dessutom uppmuntrade de nystiftade akademierna och ordnarne uppkomsten af en vetenskaplig och biografisk vältalighet; här var väl närmast Fontenelle mönstret, dock anlades i allmänhet de akademiska minnestalen något bredare och ordrikare än fallet var i hans éloges. Senare — egentligen under nästa tidsskede — blefvo Thomas' éloges förebilderna.

Den man, som kan sägas hafva ledt in till oss denna art af prosa och lämpat den äfven för vår politiska vältalighet, var den förnämste målsmannen för den franska bildningen under frihetstiden, nämligen

Karl Gustaf Tessin,

som med alla sina förtjänster och fel ovedersägligen är en af Sveriges största kulturpersonligheter, i mångt och mycket erinrande om det föregående seklets främste mæcenas gref Magnus Gabriel de la Gardie.

Sin största betydelse som bildningsfrämjare äger visserligen Tessin på konstens område.

Tessins konstvärksamhet.

Född 1695, var han från barndomen bestämd att öfvertaga faderns plats såsom ledare för byggnadsarbetena och konstvärksamheten i landet, men han tog äfven faderns politiska värksamhet i arf och vardt en af frihetstidens märkligaste statsmän, likväl mera lysande än gagnande. Sin största tillfredsställelse fann han dock för visso i konstnärliga värf, och hans intresse och nit för svensk bildande konst hafva satt märke för ett sekel. I det fallet njuter Sverige ännu godt af hans arbete, under det att hans politiska värk, allt ifrån det han 1723 vid 28 års ålder intog en bemärkt plats i riksdagslifvet och till dess han 1752 drog sig tillbaka från kanslipresidentskapet och 1761 från rådsbordet — endast lefver i minnet. Grundläggandet af den målareskola, som 1735 fick rang af

Digitized by Google

akademi, är hans värk. Svenske konstnärer ägde i honom sin främste skyddsherre. Dyrbara konstsamlingar — däribland målningar och teckningar ur olika skolor samt en utsökt medaljsamling — förvärfvades af honom och genom honom åt Sverige. Han sporde härvidlag icke alltid, om hans ekonomi räckte till. »Kan en hungrig, som tänder och frihet har, vara vid matbord utan att äta»; skref han senare till försvar för sina extravaganser i afseende å konstinköp. Sverige har i allt fall skäl att vara tacksamt härför, ty därigenom förvärfvades ovärderliga skatter åt vårt land. Och då han senare nödgats afhända sig dessa skatter åt Lovisa Ulrika, skref han till prins Gustaf följande ord, som göra ett vemodigt intryck: »Undren ej, nådige Herre, att jag mig något länge vid målningar uppehållit; större delen af dem, hvilka nu vid Drottningholm förvaras, har jag besuttit; Eders Kongl. Höghet lärer hvarken åstunda eller behöfva veta, hvarföre de flyttat boning. Nog är, att de vunnit en varaktig stad och torde en eller annan gång, när jag bortgått, påminna min dyra prins att jag varit till.»

Härutinnan var han sannspådd.

Men Tessins bildningsintressen inskränkte sig icke till de sköna konsterna. Han ägde omfattande, om än kanske icke så särdeles djupa, kunskaper på många områden. Han var framför allt — trots sin tyska härkomst — helt igenom fransk i sin bildning, hvarjämte den romerska litteraturens store stilist, Cicero, var honom kär. Tessins bildningsintressen.

Denna franska bildning hade han väl redan grundlagt under ungdomen, då han på sin stora utrikesfärd vistades längre tid i Paris, men hans glada äfventyr lämnade honom då icke så synnerligen mycket tillfälle till studier. Hans franska kultur utvecklades ytterligare under en resa till Frankrike 1729, hufvudsakligen företagen af konstintresse »för att förfriska ögat och stadga smaken».

Men framför allt fulländades denna bildning under hans lysande sändskap till Paris 1739—1742, därvid hans intressen nog så mycket — om icke mera — voro riktade åt konstnärliga och vittra håll som åt politisk värksamhet. Aldrig förr eller senare hade en svensk man i världslifvets centrum gjort sig så gällande såsom världsman, som fallet var med Sveriges sändebud i Paris åren omkring 1740. Han sökte framför allt lärda, vittra och konstnärliga förbindelser. Bland hans umgängesvänner voro exempelvis den gamle författaren Fontenelle, konstforskaren och arkeologen grefve Caylus, Winkelmanns föregångare såsom grundläggare af konsthistorien, den tidens älsklingsskribenter sådana som Marivaux, Piron och Favart, en konstnär som rococons mästare Boucher. Tessin syntes icke hafva sparat något för att uppträda med en yttre glans som svarade emot hans ställning. D'Argenson kallar honom den »svenske Lucullus».

Ett indirekt intyg om Tessins anseende i den d. v. europeiska världen som grand seigneur äger man i Goethes Wilhelm Meisters Lehrjahre. Goethe har, som bekant, däri inflickat de af honom omskrifna brefven och anteckningarna, som hans fromma väninna Sophie von Klettenberg hade efterlämnat, »die Bekenntnisse einer schönen Seele». Här förekommer såsom en hastigt förbiskymtande skepnad »en berömd, på grund af sitt inflytande, sina talanger, sitt snille mycket skattad världsman». Det är ingen annan än Karl Gustaf Tessin, som här åsyftas.

Digitized by Google

Tessins franska bildning hindrade honom icke från att varmt nitälska för svenskt språk och svensk litteratur. Tvärtom, det utgör just hans stora heder, att han ville medvärka till skapande af en svensk odling — och särskildt en svensk prosa — på den franska bildningens grund. Jämte Dalin har Karl Gustaf Tessin uträttat icke obetydligt för modersmålets rätta utveckling och detta på en tid, då i andra land besläktade andar voro alldeles blinda för nationalspråkets betydelse. Så yttrade han år 1746 i ett presidietal i Vetenskapsakademien bl. a.:

»Svenska språkets skötsel har merendels hittills varit skaldekonstens göromål. Låtom oss den nu till mera allmänt bruk utbjuda: Är det ej nog att vi, vår handel till nästan obotelig skada, lånt kram af utlänningen? Skola vi jämväl vårt tungomål till blygd låna ord af främmande? Språket är tankens tolk; den som redigt tänker men oredigt talar är lik en gammal man, som sin egendom illa använder och sitt förunde förråd hemligen förslösar.»

Och han åberopar på gamla dagar, att han varit den förste, som alldeles rensat främmande ord ur språket, ehuru det händt honom som mången kusk, hvilken först körer ut, men inom kort köres om af andra.*

Med detta hans intresse för svenskt språk sammanhänger hans intresse för svensk litteratur och dess idkare af olika skolor. Han tog lärde och vittre män, såväl som bildande konstnärer, i sitt hägn. Han var bland Dalins synnerlige gynnare och insåg hans betydelse — ehuru de senare kommo på spänd fot till hvarandra, knappast utan otacksamhet å Dalins sida. — Han var ock fru Nordenflychts beskyddare och stöd; otalige äro för öfrigt de arbetare på kulturens olika områden, som under hans välmaktsdagar mottogo hjälp och skydd från den mäktige herren till Åkerö. Äfven teatern ägde i honom tidigt en beskyddare gent emot såväl det prästerliga nitet som emot likgiltigheten. Senare, på gamla dagar, då i det hela taget en misstämning betog honom mot mångt och mycket, som han i sin mannakraft hyllat, dömde han omildare om skådebanan.

Tessins författarskap.

Tessin har äfven såsom författare inristat sitt namn i våra litterära häfder genom sina *tal*, sina *bref*, sin *dagbok*. Han be-

* I hans dagbok förekomma flerestädes uttalanden, som tyda på hans språkliga intressen, framsynthet och insikter. Så, när han i afseende på rättstafningen förordar, att när ett mode är förbi, bortlägga urmodiga kläder och icke skrifva annorlunda än man talar. »Ifall vi sätta en heder i gamla ordaljud, så är jag ej emot, att vi ordens stamfäders grifter vårda. Sådant kan ske i goda etymologiska böcker och förnuftiga akademiska disputationer, men låtom oss tala lika för ögon och öron» (1761). Äfven uppträder han mot de många öfverflöds-be och -för samt onödiga h.

Digitized by Google

Efter original i Kongl. Akad. för de fria konsterna.

Digitized by Google

Digitized by Google

traktade sig härvidlag icke egentligen som man af facket utan »som en volontär i denna talrika armén som tjänar för sitt nöje».

Såsom vältalare väckte Tessin egentligen först uppmärksamhet vid 1726 års riksdag genom *Försvarstalet för fadern.* Nikodemus Tessin hade på grund af misshälligheter med Fredrik och ett öfveriladt uttalande i rådet samt väl ock i följd af sin benägenhet för Holsteinska fraktionen blifvit afsatt från sin befattning som öfverstemarskalk. Sonens tal väckte allmän beundran, men det blef utan resultat. Hans far fick frånträda sin hofbefattning.

Vid 1738 års omhvälfningsriksdag, då landtmarskalksstafven anförtrotts i hans hand, firade hans vältalighet mera reela triumfer. En samtida utländsk diplomat yttrar om honom vid denna tid: »Ett rikt snille, ett värksamt, fyndigt och smidigt hufvud, en fin och säker takt, ett tämligen riktigt omdöme, när han ej hänföres af en alltför liflig inbillningskraft, äro egenskaper, som alla sansade och oväldige hos honom erkänna. Född talare behöfver han endast låta höra sig för att draga på sin sida allas sinnen och röster.»

Det *Hälsningstal till konungen,* i hvilket landtmarskalken i vackert språk och väl afrundade meningar tolkade hattarnes krigiska tänkesätt, väckte formligt uppseende. Sedan Tessin upprullat en bild af landets dåvarande lysande tillstånd, vunnet under fredens välsignelser, förklarar han sluligen:

»Vi finna nogsamt huru välgörande lugnet är för dem som nyss varit utsatta för stormens raseri. Men om den allmänna rörelse, som nu skakar Europa så fordrar, skola vi till ett hederligare deltagande i densamma finnas mera benägna än till nesligt stillasittande och blygsam hvila.»

Arvid Horns vältalighet hade burit den karolinska tidens tunga släpmundering; här trädde en ny tid till mötes i elegantaste skrud. Riddarhuset beslöt, att talet skulle tryckas.

Efter hemkomsten från hans stora sändskap och sedan han inträdt i rådet, tages Tessins språkkonst ånyo i anspråk; det är han, som sätter i pännan rådets tillstyrkan att ingå på fredsvillkoren, med ej mindre vältalighet än han något år förut försvarat krigspolitiken. Rådet talar om »det myckna blod som tilläfventyrs fåfängt på jorden spildt, skulle ur rådets händer kräfvas, därest det förordade krigets fortsättande»; och det tillstyrker ständerna att gå in på de olyckliga fredsvillkoren, »visserligen med blödande hjärta, men det hoppades på stormens slut och på en kommande tid, då under ostörd fred innevånarne skulle dagligen tillväxa i trefnad och makt och rikets fyra stånd med hvarandra täfla endast i dygd, vitterhet och ädla tankar, men icke i annat».

Men framför allt kulminerade hans politiska vältalighet 1747. Ryssland, hvilket med obenägenhet åsett, hurusom Tessin, hatt-

Digitized by Google

partiets chef, vunnit insteg hos det unga hofvet — hvars kvinnliga herskarinna i så hög grad sympatiserade med honom i bildningsintressen — tog sig för att varna såväl Adolf Fredrik som konung Fredrik mot Tessins inflytande. Det var då som Tessin, nyss vorden kanslipresident efter Gyllenborg, utförde ett stort skådespel. Han begärde sammankallande af ett plenum plenorum. inför hvilket han högtidligen nedlade sitt ämbete trots konungens, rådets, landtmarskalkens afstyrkande. Inför alla fyra stånden höll han nu sitt mest berömda *Tal den 31 Maj 1747*, hvilket, äfven om dess politiska och personliga halt kan underkastas befogad kritik, utgör ett lysande vältalighetsprof, t. ex.:

»Det svenska namn jag bär och det svenska blod i mina ådror rinner, tillskrifver jag såsom en af svenska folkets ädla kännetecken det naturliga förakt jag emot slike skamflata, rädda och dolda ovänner hyser.» — — — — —
— —

»Har jag slikt till rikets men eller den ringaste dess innebyggares förtryck gjort, så vare mitt stoft förströdt och mitt namn ibland eder, gode herrar och svenske män, utplånadt. Men finnes jag däremot af gammal svensk art, bör jag svenskmannarätt njuta, hvilken jag till mitt sista andedrag försvara tänker.»

Talet hade afsedd värkan. Ständerna lämnade Tessin det bästa vitsord och bådo honom bibehålla sin syssla, och under de följande åren ledde han med fasthet Sveriges utrikespolitik; med afseende på yttre politiken var denna tid hans ärofullaste.

Ännu ett politiskt anförande af honom må nämnas. Det var de *Tankar om regeringssättet*, hvilka han vid kröningsriksdagen 1751 utvecklade å rådets vägnar. Här kan man säga, att orden voro till för att dölja tankarne, men det lyckades icke. De vältaliga formerna och de artiga fraserna om konungen, »vid hvars person häftade den yppersta högheten i riket», kunde icke täcka den republikanska andemeningen i anförandet: ständernas obetingade suveränitet och rådet såsom dess fullmäktige hos konungen.

Utom dessa och andra politiska tal har Tessin i Vetenskapsakademien hållit det ofvan omtalade förträffliga talet om *Svenska språkets odling och rykt*, som ej blott är formelt lyckadt, utan i all sin korthet sakrikt, samt bl. a. *Tal i Serafimerordenskapitlet*, i hvilka däremot innehållet är föga anmärkningsvärdt, men genom hvilkas formella grannlåt, Tessin framträder såsom den främste i raden af detta sekels många ordenstalare. Karaktären af hans vältalighet är ciceroniansk d. v. s. praktfull, ordrik, något vidtsväfvande. Han älskar storslagna uttryck, djärfva antiteser och frågor och är icke utan en viss självbehaglig »pose» i sin stil; han är grundläggaren af den vältalighetsskola, som blomstrar un-

Digitized by Google

der den gustavianska tiden och som ännu hos oss räknas såsom akademisk. Tessin fann själf på ålderdomen de tal, som vunnit största bifall, »för långa och granna».

Den syssla Tessin erhöll under den tid han var ständernas såväl som hofvets gunstling, nämligen att vara prins Gustafs guvernör, föranledde hans viktigaste skrift, *Brefven* till prins Gustaf. De voro ett led i den uppfostran Tessin önskade bibringa den blifvande konungen. Tvifvelsutan ägde han många förutsättningar för detta uppfostrarekall, ej minst i det lefvande intresset för allt hvad bildning hette, men ock brister i sin något ytliga, lekfulla, skämtande undervisningsmetod, som lätt kunde föranleda flärd. Månget drag hos den blifvande konung Gustaf III, både hans kärlek till vitterhet, hans retoriska läggning, hans praktlystnad och ej minst hans håg för att vara skådespelare äfven i lifvet, torde kunna ledas tillbaka till intryck i godt och ondt, dem han mottagit från sin högt begåfvade, men fåfänge förste uppfostrare.

Dessa bref bilda ett af de vackraste bevisen på dennes förhållande till sin lärjunge. Lovisa Ulrika hade 1751, Tessin ovetande, utgifvit de första i ett fåtal exemplar under titeln »*Utkast af en gammal mans dagliga bref under dess sjukdom till en späd prins.* Därtill fogade Tessin 1753 en fortsättning »*En äldre mans bref till en stadigare prins*», som trycktes utan konungaparets inhämtade tillåtelse, hvilket vållade dess harm.* Sedan utgaf Tessin, på ständernas uppmaning, en för allmänheten afsedd betydligt ökad upplaga under gemensam titel »*En gammal mans bref till en ung prins*» i två delar (1756; ny upplaga 1785).

Då Tessin mottog befattningen såsom prins Gustafs guvernör, sväfvade gifvetvis för honom såsom förebild Fénelon, och dennes förhållande till Ludvig XIV:s sonson. I motsats till Bossuets stränga uppfostringsmetod af prinsens fader, som icke visat goda resultat, hade Fénelon lagt an på att vinna sin lärjunge genom mildhet, och bland andra medel använde han äfven fabler, som särskildt voro myntade på något prinsens fel eller någon nyck, som han låtit komma sig till last, för att på samma gång visa honom vägen till bättring. På likartadt sätt skref Tessin, såsom vi skola finna, fabler åt prins Gustaf för att samtidigt tillrättavisa honom och väcka hans ärelystnad. Äfven Fénelons Télémaque har otvifvel-

* Tessin har i sin dagbok antecknat, att med hans tillstånd blott 28 exemplar trycktes af första editionen »alla på godt papper och i franskt band» till utdelning åt K. huset, Rådet och vänner, men att han 1760 låtit inropa ett exemplar, som sannerligen ej var af de förras antal, på vanligt tryckpapper och med däligt band, hvilket visade, att boktryckaren ej varit ordhållig.

Digitized by Google

aktigt påvärkat Tessin vid författandet af dessa bref, hvilka beteckna ett mellanting mellan Télémaque och Rousseaus Emile, som utkom 1762. Geoffroy har påpekat, hurusom de Tessinska brefven framkallats af den sinnenas riktning i 1700-talets Europa, som hoppades att genom uppfostran göra människan fullkomlig — den pedagogiska strömning, i hvilken vitterhet och moralfilosofi gingo hand i hand för att under en angenäm form meddela pedagogikens teorier och maximer, både solida och lösa; det var denna riktning, som triumferade i Rousseaus Emile. Äfven i utlandet, där brefven öfversattes, väckte de uppmärksamhet; den tyska öfversättningen antogs i Ryssland för den unga adelns skolor och engelska revyer lofordade brefven. Betraktom då något närmare dessa bref — denna 1700-talets »Um Styrilse Konunga och Höfdinga».

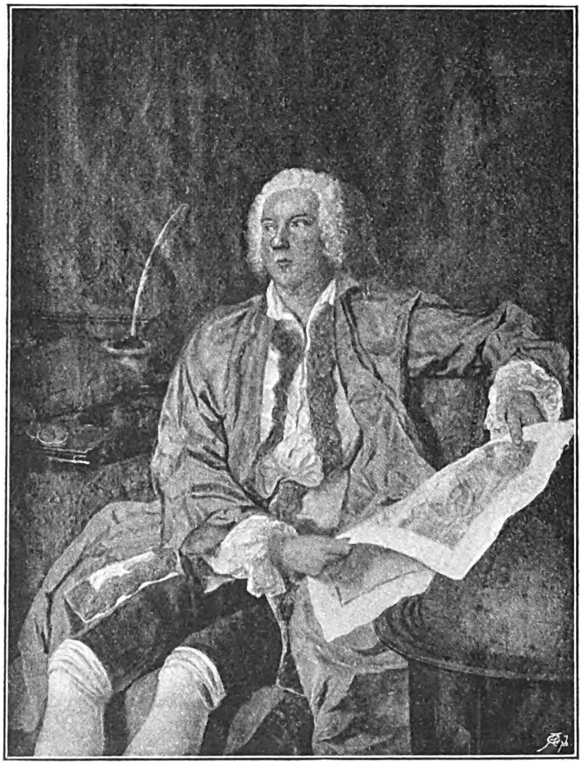

Karl Gustaf Tessin.
Efter porträtt, måladt i Paris af Aved på 1740-talet.
Originalet tillhör Baron Sten Leijonhufvud, Åkerö.

Den första samlingen är med hänsyn till prinsens ålder rent barnsligt hållen; dock väl något öfver en femårings horisont. Det heter därföre också i förordet: »Hvad i dag en femårig prins af nitfullt hjärta tillskrifves, underställes med djup vördnad om femton år en tjuguåra åldrig hjältes vittra omdöme och mannavett.»

Denna del innehåller mest små sedolärande fabler och berättelser. Exempelvis: en dröm om tvänne bröder, af hvilka den ene var lat, den andre flitig; den äldre var slösaktig, den yngre förståndig och noga med sina pängar. En gång drömmer Tessin, att den äldre hade ovanan att ständigt bita sin läpp, hvaraf hände att underläppen så växte, att den slutligen släpade ända ned på golfvet.

Digitized by Google

Här gör Tessin följande tillämpning: »Jag hissnade härvid och sade: Gud bevare Prins Gustaf! Jag påminner mig, att också Han nog ofta biter på sin läpp, men som Han har ett sundt förnuft och gärna hörer vänliga varningar,

(Efter porträtt af Gust. Lundberg.)

ty är jag säker, att Han aktar sig för allt, hvad som kan vara Honom skadligt eller skamligt.»

I dylika fabler, berättelser och uppsatser varierar Tessin sina moralkakor. Stundom meddelar han ock små stycken i allegorisk form, t. ex. om Draken och

Hermelinen, en ganska täck fabel, som skildrar, hurusom en tapper liten hermelin käckt lyckas låta en hisklig drake omkomma — förmodligen en sinnebild af förhållandet mellan Sverige och Ryssland. — De senare brefven för prinsen, sedan han blifvit något äldre, äro rent undervisande och behandla högre ämnen, utan tvifvel öfver prinsens ålder och afsedda att läsas af honom i mognare ålder eller kanske snarare att läsas af andre för att se, hvilka maximer och lärdomar man borde inplanta hos en furste.

Här finnes bl. a. en ganska intressant redogörelse för den bildande konsten, öfversikter och karaktäristiker af italiensk, nederländsk och fransk konst, som i allt fall visar, att Tessin i teorien icke, såsom man påstått, hyllade en ensidig rococcosmak — »Italienska skolans värk är teckningen, nederländska skolans koloriten, fransyska skolans ordonnansen» (kompositionen).

Här förekomma ock karaktäristiker af flere framstående konstnärer, liksom äfven en återblick öfver konstens öden i vårt land. Här möta vi vidare uppsatser i litteraturhistoria, naturvetenskap, moralfilosofi, religion samt — hvad som med hänsyn till adressaten icke är af minsta intresse — om teatern. Tessin förklarar sig icke tillhöra de rigorister, hvilka under de flesta tidsfördrif tro sig hafva att frukta faror för en ren sedolära, utan han håller fastmera före, att liksom kroppen behöfver röras och skakas, så tarfvar också sinnet hvila och lust, om icke hos alla, dock hos större delen ibland människor. »Jag anser», tillägger han, »skådespelen såsom en behaglig dessert, sedan den stadigare maten är borttagen. Den faller väl ej i allas tycken, men är i sig själf hvarken skadlig eller osund, när den måttligen nyttjas.»

Mycket märkliga äro Tessins för den tiden ganska kätterska uttalanden om de tre enheterna: »Jag vet huru angelägen, den s. k. Uniteten, anses, hvilken inskränker förloppet inom viss tid och vissa rum, men om sådant endast sker att bibehålla sannolikheten, så skulle jag tro den väl tåla något inbrott vid ett tillfälle, då alla ting öfvertyga mig, att hvad som förehafves är en dikt. Ho kan tro, att fransyska teatern är romerska rådhuset? Ho kan inbilla sig, att en stor fransysk peruk och aktörs styfkjortel är en romersk kejsares dräkt? Ho är så blind, som icke strax finner, att Violet och Musique ej höra till en ynkelig och bedröfvelig tragedi? Med vida mera, som bortskrämmer och tillintetgör allt hvad igenom den så kallade uniteten vinnas kan.»*

Historiskt anmärkningsvärda äro slutorden, då Tessin till den sedermera för teaterväsende så vurmande Gustaf yttrar:

»I öfrigt är afsikten af detta mitt bref icke att afmåla skådespels flitiga bevistande som någon besynnerlig förtjänande gärning; aldrig har man ännu lastat någon furste för det han ej gått på komedien, ej häller finnes någonstädes uti historien vara ibland en herres hedersgärningar anfördt, att han dageligen där varit, utan här handlar endast om ett lofligt och nyttigt nöje, när det på sätt och vis, som vid deras Kongl. Maj:ts hof sker, måtteligen brukas.»

I de senaste brefven talas äfven om den svenska statsförfattningen (bl. a. om vikten af eden på författningen och om konungars plikter) samt om svenska statsförvaltningen. Här läses ock det vackra afskedsbrefvet till Gustaf, i hvilket den gamle erfarne vältalaren framträder.

---

* I en anteckning från 1760 gläder Tessin sig öfver, att hans protest mot l'unité och andra teaterregler bekräftats af en författare i »Mercure de France», som han tror vara själfve Voltaire.

Digitized by Google

I det hela utgöra Tessins bref uttryck för en »bonsensfilosofs» åskådningssätt vid förra seklets midt. Han ifrar för tidens liberala jämlikhetsidéer och söker bibringa sin unge prins öfvertygelsen om alla människors likhet, varna honom för hofintriger och hoffjäsk, för hycklare och ögontjänare. Brefven äro ock fyllda af den nitälskan för människosläktets uppfostran, hvilken utgör ett så framstående drag i förra århundradets kulturarbete.

Förhållandet mellan Tessin och Lovisa Ulrikas hof, till en början så vänligt och intimt, kunde icke i längden bevaras. Dubbelställningen som ständernas främste förtroendeman och hofvets gunstling vardt ohållbar och efter Adolf Fredriks tronbestigning blef stämningen till en början kylig, snart äfven fiendtlig; Sveriges främste mæcenas fann t. ex. icke en gång en plats i Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi. Då drog han sig alltmera tillbaka till sitt Åkerö, dit i öfrigt politiska motståndares hämnd nådde honom och gjorde hans ålderdom tung och bekymmersam. Och den forne elegante världsmannen, som älskat allt hvad lysande och präktigt var, fann nu behag i rollen af en gammal vis, som försmår den värld, där han ej längre kunde fira triumfer. Han sökte — ej utan en viss fåfänga — att lägga ådaga sitt förakt för all jordisk glans, såsom framgår af de efterlämnade anteckningarna, i hvilka han utvecklar en viss vältalighet för ett inbilladt auditorium. Och den franske författare, som nu framför andra behagar den forna typen för en »man af värld» från seklets midt, är betecknande nog, Rousseau.

»Hundrade kunna sättas mot ett — skrifver Tessin 1759 — att Rousseau från Genève, som nu jagas af många små bjäbbare, som skälla, gläfsa, visa tänderna och gnälla tillbaka, i eftervärldens ögon blifver skattad för en stor man, som vändt vår världs glitter i ärbara folor. Hans tänkesätt är nytt, fritt och förnuftigt, hans pänna är lätt, redig, angenäm och uddhvass. När töcken är fallen, skiner solen.»

Dessa ord förekomma i den stora *Dagbok* som Tessin efterlämnat i handskrift, 31 volymer stark, omfattande 20,000 foliosidor och innehållande anteckningar från Aug. 1756 till Dec. 1769.

Själf har han betecknat den såsom »ett slags skräplåda, i hvilken man inkastar allt hvad för handen kommer, till dess man efter nogare öfverseende hinner lägga hvart och ett stycke i sin rätta ordning; somt kastar man bort, somt stöper man om, somt förvarar man, somt lägger man fram till dagligt bruk». Dagboken innehåller också meddelanden, reflexioner, minnesanteckningar i de mest olika ämnen, dels af mera allmän dels af enskild natur, därtill ett icke ringa antal anteckningar rörande konst och litteratur, bibliografi, numismatik, politisk historia, naturvetenskap, afskrifter af historiska urkunder m. m.

Digitized by Google

Af denna dagbok hafva utdrag meddelats dels i den troget aftryckta *dagboken för 1757*, dels i den panegyriska biografien »*Tessin och Tessiniana*» af Ehrenheim, där dock utdragen någon gång äro oriktigt aftryckta eller bearbetade, men valda med sinne för det intressanta. G. Frunck har utgifvit de i dagboken intagna *skönlitterära försöken*, bland hvilka egentligen endast de många *fablerna* på franska och svenska, af samma art som de i brefven upptagna, äga något intresse. De äro fyndiga, ofta kvicka. Mindre märkliga äro hans *verser* (franska och svenska) af hvilka han för öfrigt tryckte ett urval 1753 i trettio exemplar under titeln *En gammal mans brunnsmotion*, såsom andlig motion för ett utarbetadt sinne, emedan han trott sig böra »skaka hjärnan och ruska sina matta förståndskrafter». Det är mest öfversättningar efter småvers af Voltaire, Rousseau, Lafontaine, La Motte.

Slutligen författade Tessin med förkärlek s. k. *Stenstilar*, ett slags vältalighet i miniatyr, försök att i korta, afhuggna satser uttrycka snillrika tankar, hälst i antiteser, hvilken förkonstlade stil han införde till Sverige.

* * *

Anders Johan von Höpken

(född 1712, riksråd 1746, kanslipresident 1752—1761, åter rådsherre 1773—1780, † 1789) den andre betydande statsmannamæcenaten under frihetstiden, är af ett annat skaplynne än Tessin. Tessins läggning är afgjordt konstnärlig, Höpkens mera vetenskaplig; detta ger ock deras vittra prosa en olika karaktär. Tessins är mjukare, elegantare, praktfullare, Höpkens kraftigare, mera kärnfull, äfven djupare till innehållet.

A. J. v. Höpkens statsmannabana tillhör den politiska historien. I vår odlings historia har Höpken i främsta rummet inristat sitt minne genom sin kraftiga medvärkan vid skapandet af vetenskapsakademien, ty det är för visso icke självförhäfvelse, när han i ett bref till Vargentin yttrar:

»Tanken att stifta en akademi kan man icke skryta med, ty den hafva vi lånt af andra nationer, men värkställigheten och planen kan ingen annan utom mig sig tillägna. Äfvenledes måste jag utstå mycket besvär uti dess progression, ty man ville strax äga privilegier, autoritet och myndighet; jag åter ville saktmodligen gå till väga och att meriten af inrättningen skulle stadga värket.»

Han var då blott 27 år gammal och vetenskapsakademien förblef föremålet för hans lifligaste intresse hela lifvet igenom. Han följde dess öden med en faders omvårdnad om sitt mest välartade barn.

Redan två år förr än vetenskapsakademien stiftades, hade han varit en bland dem, som togo den unga svenska teatern i sitt hägn. Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi fann halftannat årtionde

Digitized by Google

senare i honom en af sina främste ledamöter. Äfven för enskilda lärdes värksamhet intresserade han sig varmt.

Höpkens bildning var i det hela klassisk. I ett bref till Sahlstedt uttalar han, att det hade varit lyckligare, om nationen varit i gemen mera inöfvad i de gamla latinska äkta skribenterna än i de moderna franska, hvilka väl gjort språket otigt, men utan saft och styrka.

Men Höpken var därjämte äfven förtrogen med engelsk lärdom och behärskade själf engelska språket i en ovanlig grad.

Besläktad med engelsk tankegång är ock hela hans lutning åt de nyttiga vetenskaperna. Det var äfven han, som i den »förberedelse», han lät utgå såsom företal till Vetenskapsakademiens handlingar, betonade, att »akademien endast sökt ämnen uti de vetenskaper och konster, som tjäna till en allmän nytta och således utmönstrat alla sådana, som dels voro foster af en öfverjäsande kvick inbillning, dels hafva sin grund uti en sagolik ålderdom, dels uti det fåfänga nöjet att se en osäker samling af anor och sköldemärken genom otaliga målade grenar sig utspridas» — med andra ord just det program, som är betecknande för den från England utgående kulturströmningen.

Till sin religiösa åskådning var Höpken icke ortodox, å andra sidan icke häller egentligen fritänkare, men sökte äfven på det religiösa området genom studier vinna en självständig personlig öfvertygelse; han var en afgjord motståndare till prästväldet, en vän af religiös frihet och hyllade den åsikten, att all religion och all lifvets förnöjelse grundades i »kärleken till Gud», en uppfattning där hans åsikter tangera Svedenborgs lära om »Caritas» äfven om han förklarat sig »icke tillhöra Svedenborgs religion». — Ett lifligt intresse egnade Höpken åt vården af svenskt språk och det är tvifvelsutan till god del hans förtjänst att Vetenskapsakademiens handlingar utkommo på svenska. Hans åsikter härutinnan framgå bl. a. af ett bref till Sahlstedt, där han påpekar, hurusom åtskilliga ville hälst skrifva samma språk, som i Konungastyrelsen, andra ville rata alla ord, som tagits från främmande tungomål och göra språket fattigt äfven på yrkestermer, andra slutligen ville i likhet med engelsmännen med språket införlifva alla främmande ord, som det tarfvade. I samma mån, säger han, som en nation tilltager i ljus och vetenskaper, ökas idéerna och med dem språket och ju mer hyfsadt och välartadt i seder folket blefve, dess mer förlorade språket sin åldriga hårdhet. Det svenska språket hade en egen olägenhet däri att det både vore felaktigt att skrifva, som man talade och tala som man skrefve; denna sällsamhet hade han profvat den tiden han förestod svenska komedierne, »när comedien var uti prosa». Man kunde i Sverige igenkänna en främling därpå att han talade mera korrekt än de inhemska, ty han talade som »det vore tryckt».

Hans skrifter framträdde icke spontant utan endast af någon gifven yttre anledning; men när det ålåg honom att fatta pän-

Digitized by Google

nan för ett betänkande i statssaker eller för ett minnestal öfver någon hädangången storhet, så nedlade han däri icke blott sin rika erfarenhet, sitt skarpsinniga omdöme, utan ock en framställningskonst, som ställer honom mycket högt bland svenske prosatörer.

Hans mest betydande arbeten äro väl hans statsskrifter.

Men dessutom framträder han som en vältalare af hög rang. Han saknar visserligen Tessins förmåga att genom ståtliga fraser rycka »menigheten» med sig; till gengäld äga hans tal mera halt.

Sjuttonhundratalets män älskade liknas vid någon af forntidens store. Då Sahlstedt i sitt lexikon jämfört Höpken med Tacitus, afböjer denne visserligen liknelsen, men på ett sätt, som uppenbart visar, att den romerske häfdatecknaren i allt fall var hans hjärtas älskling, hans förebild. »Jag vet ingen, som uti kortare meningar och med få ord kunnat uttrycka mera och måla lifligare. Han blir ock däruti uti alla tider ensammen.» — — — — — — —

Den korta, sammanträngda formen var hos Tacitus — och äfven hos Höpken — stundom förbunden med en viss dunkelhet; den var väl icke häller hos någondera fullt naturlig. En engelsk författare framhåller, att Tacitus, liksom vårt sekels store engelske historiker Carlyle, eftersträfvar uttryckets egendomlighet, hvilket helt naturligt medför en stilens retoriska affektation, som man icke häller alldeles kan frånkänna Höpken. En populär författare blef denne i öfrigt lika litet som hans store romerska förebild.

Bland hans tal är det äldsta mera kända hans berömda presidietal i Vetenskapsakademien *om yppighets nytta*, i hvilket han — till god del i strid med tidens rättrogna ekonomiska åskådningssätt — gör gällande, att äfven yppigheten äger fördelar, och att »girighet å ena sidan, öfverflöd å den andra, äro bägge föräldrar till makt och rikedom, till slöjder, till vetenskaper och konster; begärelser, som för sig själfva äro vederstyggliga, men hvilka då de lämpas till allmän nytta, förlora sitt elaka anseende genom den goda värkan de åstadkomma kunna».

En framstående plats bland Höpkens vältalighetsalster intaga hans minnestal.

Det äldsta bland dessa var det, som han höll öfver en stadsmajor i Halmstad, Anders Rosensten (1740); det var en kort sammanfattande éloge historique i Fontenelles stil. Höpken själf ansåg det vara den lämpligaste formen för vetenskapsakademiens minnestal, men, säger han i ett bref till Vargentin, »den formen behagade intet», och han tillägger en annan gång att det varit bäst »om akademien från början hållit sig vid det sättet och icke låtit förleda

Digitized by Google

sig till det prål, hvarmed nu dylika lefvernesbeskrifningar hållas, så hade man icke mött de svårigheter, hvilka nu torde förekomma». I stället blef en blandning af panegyriker och éloges historiques modern, som bestod i ett vältaligt företal, ett något prydligt slut och däremellan personalier om den aflidnes lif år efter år; till denna art, som Höpken klandrar, räknar han själf sitt minnestal öfver *Anders Celsius*. Detta tal, som mästerligt framställer resultaten af den berömde astronomens arbete, utmärker sig för Höpkens vanliga djupsinne i tanken och kraft i stilen samt är därtill kryddadt med fin ironi, såsom t. ex. då det yttras, att »de brukliga konster att göra lycka voro obegripligare för vår Celsius än quadratura circuli, och att den finare världen lärer le åt hans enfaldighet, då han att förtjäna professionen icke upptänkte något annat grepp än en disputation, som innehöll ett nytt sätt att afmäta solens aflägsenhet från jorden».

Sitt mest betydande, mest berömda *tal* höll Höpken *öfver Tessin* 1771, ett äreminne i stor stil. Det utkom genast i två upplagor och öfversattes till franskan (i två tolkningar), till tyskan och till italienskan. Höpken säger själf, att han här »ville pröfva sina krafter och det svenska språkets styrka i en discours d'appareil», som vi känna på latin, men icke på svenska. Det är också ett värkligt storslaget, och på samma gång kärnfullt tal, utmärkt, såsom redan vid dess framkomst sades, af »den värdighet höga förtjänster fordra, den varsamhet, som senare tiders händelser gjorde nödvändiga, den djupsinnighet, som åtföljer en grundlig kännedom om ämnet och slutligen den styrka och behaglighet, som vore den äkta vältalighetens rätta kännemärke». Det är mera ett tal sammansatt af allmänna resonnemang öfver Tessin och hans lif än en detaljerad redogörelse för hans lefnads utvecklingshistoria. Detta berodde till del därpå att Höpken ville undvika att beröra »grannlaga omständigheter i Tessins lif», som eljes ej kunnat förbigås och som lätt trädt ömtåligheten för nära. Om å vissa håll, enligt hvad Höpken själf berättar, man på grund af vanan vid personalier och likpredikningar förundrades öfver att det icke stod i talet, att han döpts eller lärt sin kristendom, så vann talet dock i allmänhet den största beundran.

Det är den första storbragden på äreminnets område i vårt land och dess praktfulla hållning stämde väl öfverens med den mans kynne, till hvars ära det skrefs.

Vidare skref Höpken, missnöjd öfver det i Vetenskapsakademien hållna *talet öfver* sin vän *Ekeblad*, en minnesteckning öfver honom för Vitterhetsakademien (1777), som inom en trängre ram i fasta och säkra konturer målar en utomordentligt sympatisk porträttbild af den hädangångne.

Höpken hade haft för afsikt att i allmänhet utarbeta äreminnen öfver vetenskapligt eller i annat afseende märkvärdige män, ehuru här som ofta hos honom (t. ex. i fråga om hans själfbiografi) afsikten icke gick i fullbordan.

Det var ock Höpken, som höll talet vid Vitterhetsakademiens första sammanträde 1753, då han bl. a. anspelade på den omvårdnad, Lovisa Ulrikas farmoder egnat Leibnitz; det var han som höll talet vid akademiens återupplifvande 1786; han också som samma år, såsom den, hvilken med »själfskrifvenhet» innehade första platsen, besvarade Gustaf III:s tal vid Svenska Akademiens instiftelse. Där mötte Frihetstidens vältalighet, genom en af sina yppersta målsmän, den gustavianska tidens.

Stilen var för Höpken den rediga tankens uttryck. »En stil är god», säger han, »och uti sin fullkomlighet, när man icke allenast

Digitized by Google

fattar auktorns tanke utan behåller i minnet äfven orden dem han brukat, ty däraf dömer jag, att hans ord behöfts till hans tanke och att hans tanke behöft hans ord samt att bägge varit till inbördes hjälp.»

Ur Kongl. Bibliotekets gravyrsamling, stick af Mentzel.

Sådan var hans egen stil och genom den vardt han föregångsmannen till en riktning inom 1700-talets vältalighet, liksom Tessin genom sin mera flödande stil till en annan, som vann mera efterföljd.

Utom Höpken och Tessin funnos gifvetvis en hel rad andra politiske vältalare af olika art och kynne, framför allt å riddarhuset,

Digitized by Google

hvars protokoll — isynnerhet från frihetstidens senare tid — synas antyda, att vid sidan af den politiska åskådningen äfven formen spelat en icke ringa roll.

De mest lysande namnen, utom de redan nämnda, äro väl Klas Ekeblad, Höpkens efterträdare som kanslipresident, hvars tal utmärkte sig för lugn och jämnhet, (han höll bland annat ett stort tal å rådets vägnar vid riksdagens början 1765); vidare den snillrike Karl Fredrik Scheffer, som med ett stort tal afslöt samma riksdag, så ock Henning Gyllenborg samt Axel Fersen, hvilken som landtmarskalk vid 1758, 1760 och 1769 årens riksdagar visade sig mäkta förfaren i talets konst, om han än under gustavianska tiden skördade ännu mera glänsande triumfer såsom oppositionstalare, hvilket ock var fallet med Klas Frietzsky, under denna tid hans motståndare, senare hans meningsfrände, en man af sällsynt eldig vältalighet; vidare den något nervöse Augustin Ehrensvärd, den uddige Kr. Rappe samt bland den yngsta generationen af frihetstidens talare Anders Schönberg, som enligt hattarnes uppfattning talade »excellent»; Oelreich nämnes som en lärd men tung talare. Äfven Svedenborg tillhörde de mera märkliga politiske talarne mot frihetstidens slut. Inom de ofrälse stånden finna vi i olika tidsskeden parlamentariske talare i män som Olof Celsius, Jakob Serenius, borgmästarne Renhorn och Sebaldt samt hattarnes bondetalman, den klipske och kloke Olof Håkansson, som icke skrädde orden och som lärer yttrat sig lätt, redigt, behagligt och med nästan oemotståndligt utförande.

Augustin Ehrensvärd.
(Efter porträtt i Artillerihögskolan af Arenius.)

Äfven på andra områden än det politiska gör sig vältaligheten gällande. Den karolinska tidens ypperste latinske vältalare Johan Upmarck Rosenadler, hvars utmärkta värksamhet som censor vi ofvan omtalat, håller vid frihetstidens ingång ett berömdt svenskt tal: *personalier öfver Konung Karl XII.*

De olika akademierna framkalla en hel mängd talare från olika håll, som efter Fontenelles mönster lämpade vältaligheten på vetenskapen. Särskildt finner man bland Vetenskapsakademiens presidie- och inträdestalare, månget inom statslifvet, krigsföringen, konsten, ekonomien, naturvetenskapen frejdadt namn. Den grundlärde, men på irrstigar vilsevandrande Gustaf Bonde nedlägger rudbeckianska hugskott i ett inträdestal om vetenskapens fortplantning, hvilket i formen är gammalmodigt, saknar en senare tids elegans och tynges af latinska

Digitized by Google

konstruktioner; riksrådet Karl Rudenschiöld håller ett förträffligt tal om svenska språkets art och nuvarande bruk. Augustin Ehrensvärd, Sveaborgs och skärgårdsflottans frejdade skapare, i vittert afseende lärjunge af Pope, framlägger djupsinniga tankar om krigsmäns uppfostran i en stil, hvars ordkarga, kärnfulla art ej så litet förebådar sonens berömda skrifsätt utan att dock äga dennes något maniererade ordställning. Karl Hårleman, den berömde arkitekten och konstvännen, framhåller i ett tal om utländska resor nyttan af de inländska för att lära känna hemlandet; hans efterträdare Adelcrantz utvecklar de fria konsternas värde, Alströmer framhåller i ett tal, hurusom fyra pelare: konster och handaslöjder, landtbruk, sjöfart och handel, äro grundvalar, hvarpå Sverige kan bygga sitt välstånd, om det vill; Krüger, tyskfödd, men skrifvande ett vackert och ledigt svenskt språk, redogör för folkbristens orsaker; Linné talar i en naiv och trohjärtad stil om märkvärdigheter hos insekterna; Karl Fr. Scheffer talar om Svenska nationens förtjänster på olika områden och låter äfven som minnestalare sitt rika snille lysa; Mårten Triewald, en af Vetenskapsakademiens förste upphofsmän, yttrar sig om olika praktiska ämnen i en jämn och klar stil, som försmår allra vittra prydnader; slutligen märkes akademiens mångårige sekreterare, astronomen och statistikern Wargentin samt en hel rad af åminnelsetalare, bland dessa Olof Dalin, hvars stil som sådan dock enligt Höpken hade det felet med många, att han blandade den panegyriska stilen med den kortare biografiska och således alstrade en hybrid form.

Det nya ordensväsendet blef ock en hemort för den oratoriska konsten allt ifrån Awazu och Vallasis, Frimureriet och Seraphimerordensgillet till ordnar af lägre rang. Bland talare inom dylika ordenssällskap ägde särskildt Anders Odel högt anseende. I öfrigt urartade stundom denna vältalighet till skal utan kärna. Detta dock ännu mera under den nästa perioden.

Äfven den kyrkliga vältaligheten räknar under denna tid framstående representanter i olika riktningar, hvilka skola omnämnas i samband med det religiösa skriftställeriet.

Bland odlare af »skön prosa» med filosoferande innehåll äro utom Tessin att nämna ett par författare.

Den ene är **Jakob Fabricius**, amiralitetspastor † 1741, fru Nordenflychts make, hvars *Amaranter* innehålla en filosofisk prosadikt *Vänskapsväg*, som utmärker sig för ideala tankar samt ett rent, något sirligt språk. De nog höga loford, Hammarsköld egnar detta arbete i jämförelse med tidens öfriga prosa, torde dock vara icke så litet öfverdrifna. Berättelsen skildrar en vandring den författaren i drömmen företagit efter en skönhet utan vank, den han endast funnit i Gud.

Anders Schönberg, född 1737, rikshistoriograf, kansliråd, † 1811, en författare, hvilken med allt fog trädde i förgrunden på en hel del områden och som särskildt mot frihetstidens slut gjorde sig gällande såsom politisk talare och skribent, hade redan så tidigt som 1759 utgifvit en samling »*bref af Menalcas*», hvari han behandlade filosofiska och litterära ämnen i epistolär form. Han åberopar i förordet såsom sina mästare: La Bruyère, Rydelius, Caraccioli, Formey. Han yttrar själf i förordet, att han icke eftersträfvat en oratorisk eller svassande utan snarare en fri och otvungen skrifart. Man finner här omhandlade många

Digitized by Google

ämnen, inom det humanistiska området och han lämnar en återblick öfver de litterära företeelser i olika land, som intresserade honom.

Tendensen i hans bref är riktad mot fritänkeriet bl. a. Bayle: »dygd utan uppriktig gudsfruktan är antingen skrymtan eller en usel byggnad utan grund», men han uttalar sig likväl med beundran om Voltaire, »som yttrat vackra tankar om kärleken till Gud och en uti den grundad kärlek till människor»; och han varnar för det från högskolorna komna felet att icke vilja finna något godt eller gagneligt i dens skrifter, som råkat misshaga med sina tänkesätt uti några af sina arbeten.

Stilen i Schönbergs bref är mindre vältalig än i öfriga likartade alster från denna tid. Här möter man utan tvifvel mera inflytande från Holberg och tyske författare än från de franskes »lettres».

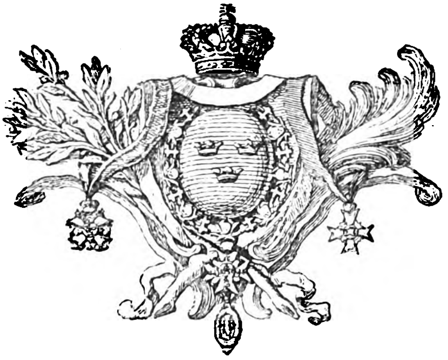

Vignett ur K. G. Tessins tal i Serafimerordensgillet.

Digitized by Google

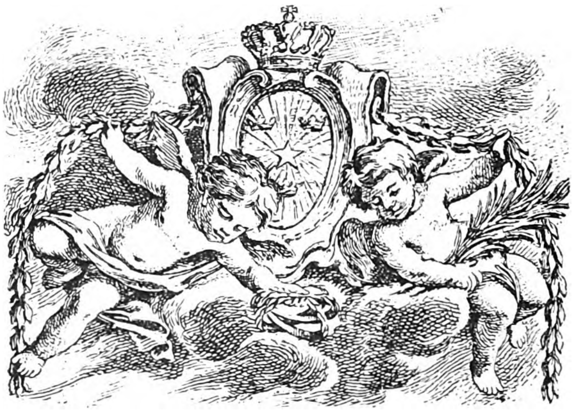

Vignett ur Tessins »Bref till en ung prins».

Politisk och ekonomisk litteratur.

Politiken var ju ett af frihetstidens lifsintressen. I visor, i romaner, i sagor, i dramer — öfverallt finna vi politiska syften dölja sig under poetisk förklädnad. Större svårighet mötte det att öppet, åtminstone i tryck, uttala sig i politiska spörsmål, ty i detta afseende var censuren länge nog ganska sträng och yttranden i rent politiska frågor voro egentligen förbjudna. Man får därföre söka en god del af den tidigare frihetstidens yppersta politiska alster i den handskrifna litteraturen: i statsskrifter till rådsprotokollen eller till riksdagsutskott, i riksdagstal och ej minst i de pamfletter, genom hvilka tidens partiledare sökte påvärka ständerna. Stundom innehöllo dessa skrifter viktigare bidrag till bedömande af frihetstidens statsrättsliga system, än de som nådde tryckprässen. Därföre kunde man ock såsom skäl emot införande af tryckfriheten få höra anföras, att de olika synpunkterna i allt fall framlades för dem som afgjorde sakerna.

Ekonomisk litteratur.

Tidigast fick den ekonomiskt politiska litteraturen komma till orda. Ty »ekonomien» var tidens skötebarn. Lagerbring yttrar om detta tidehvarf, att »kärleken till ekonomien sträckte sig till hela landet och att själfva fåfängan gjorde folk till hushållare, åtminstone i orden, om än ej i själfva värket».

Digitized by Google

Den lära som till en början oinskränkt behärskar såväl lagstiftning som litteratur är merkantilismen. Hvad detta ord egentligen betecknar, därom är ännu i dag vetenskapen ej fullt enig,* hvilket förklaras af att merkantilismen aldrig blifvit uttänkt såsom fullständigt system af vissa skriftställare, utan snarare betingats af faktiskt bestående förhållanden; den uppstod, när de åtgärder, som afsågo att binda näringsflit och handel i trängre fjättrar, framgingo såsom följder af en allmän af lagstiftaren omfattad grundsats. Härmed sammanhängde öfverskattandet af den ädla metallens betydelse (om än icke alla merkantilister obetingadt dyrkade läran, att ju mer penningar ett land ägde, desto större vore dess rikedom), vidare i anslutning härtill den utländska handelns gynnande såsom utgörande källan till rikedom, förädlingsarbetets framhäfvande på jordbrukets bekostnad och framför allt statens planmässiga ingripande i och förmynderskap öfver handel och näringar. I förhållande till medeltidens hushållningslära med dess skolastiska uppfattning af individens ekonomiska värksamhet betecknar merkantilismen ett stort framsteg, då den åsyftade att utveckla samhällets alla krafter och främjade uppkomsten af ett idogt borgarstånd. Men om dess förmyndarsystem stundom lände till gagn, vardt det ej mindre ofta till skada genom det tvång och den ofrihet, det pålade den ekonomiska värksamheten och de konstlade banor, hvarpå denna inlänkades. Merkantilismen.

I Sveriges handelslagstiftning skönjas merkantilistiska åtgärder under Gustaf Adolfs regering (bl. a. i stapeltvånget, d. v. s. den utländska handelns inskränkande till vissa städer). Men under Karl XII:s krig hade systemets tillämpning hvilat. Under frihetstiden upptogo åter tidens ledande statsmän dess grundtankar och särskildt tillämpade hattpartiet det med en konsekvens, större än i något annat land, men ock med en öfverdrift i allt slags premiering och allt slags tvång, som framkallade kris och bakslag.

De åtgärder, som en efter annan vidtogos, funno förespråkare äfven i tryck, bl. a. i tidens veckoskrifter (Svenske Merkurius, Argus, Hushållsråd), och redan 1723 hade ett arbete, som var omåttligt i sina merkantilistiska kraf, öfversatts från tyskan. Men äfven inom denna skola yppades meningsskiljaktigheter, då de olika intressen, som skulle skyddas, stötte ihop. Så finna vi den ostindiska handelns förkämpar skifta hugg med den inhemska industriens målsmän; vi finna fabriksindustriens försvarare uppträda emot att fabriker i obegränsadt antal skulle få anläggas till men

* Man jämföre t. ex. Lesers redogörelse för begreppet merkantilism i Conrads stora statsvetenskapliga »Handwörterbuch» med prof. Davidsons uppsats i Nordisk familjebok.

Digitized by Google

för de redan befintliga, »de borde noga begränsas efter behofvet», — å andra sidan påyrkades arbetsfrihet som industriens räddning.

Bland frihetstidens ekonomiske författare intages redan tidigt en framstående plats af en man, som är värksam ända till tidsskedets slut. Det är

Anders Backmanson-Nordencrantz.

Född 1697 i Jämtland, studerade han mekanik i England, egnade sig sedan åt handel, var riksdagsombud för Sundsvall 1727, blef konsul i Portugal, kom 1736 tillbaka till Sverige, gifte sig rikt, blef bruksägare, adlades med namnet Nordencrantz, fick anställning i kommerskollegiet och dog som kommerseråd 1772.

Hans första betydande arbete är *Arcana oeconomiæ et commercii eller Handelns och hushållningsvärkets hemligheter*, ett värk som han fullbordat redan 1724, men först kom att trycka 1730. Det ägde, trots sin tankeoreda och sin klumpiga stil, på sin tid ett högt anseende. Författaren söker dels framställa lagarne för det samhälleliga välståndet, dels meddela praktiska råd, huru landet skall blifva rikt; han förordar härvid de vanliga merkantilistiska åtgärderna och statens ingripande, men han opponerar sig dock mot monopoler och skråväsende och röjer härutinnan frisinnade ansatser, som han senare kom att utveckla.

Ty efter vistelsen i utlandet och sedan han tagit intryck af utländska författare, finna vi honom efter ett fjärdedels sekels tystnad ånyo på arenan såsom en afgjord kämpe mot näringstvång och exklusiva privilegier, en motståndare till statsförmynderskapet. Det är vid 1756 års riksdag, som han möter med fem skrifter, de där kraftigt, energiskt, stridbart häfda hans nya åsikter.

»Missbruken i skråna, heter det, göra människor till åsnor, som endast långsamt sträfva framåt; en regering kunde ej behandla människor som träd; det vore den galnaste despotism att göra vissa till herrar, andra till tjänare, då kunde man till slut reglementera, hur många barn man skulle få hafva o. s. v. Man kunde lika litet gifva privilegier på industri, som på nyttjande af luft, vatten och eld», ja Nordencrantz förklarade t. o. m., att »uteslutande ståndsprivilegier voro samhällsskadliga».

Bland dessa skrifter var ock en, i hvilken han med värme tog till orda för tryckfriheten: »*Oförgripliga tankar om frihet i bruk af förnuft, pennor och tryck*».

Vid 1760 års riksdag utgaf Nordencrantz ett nytt väldigt arbete på 700 sidor »*Vördsam föreställning till Riksens ständer*», riktad mot hattarnes finanspolitik, mot växelkursens stegring, mot krig och transmaritima besittningar, ett arbete, som trots sin diffusa och svårlästa framställning väckte kolossalt uppseende. Än förbjöds arbetet, än omhuldades Nordencrantz som finansernas

Digitized by Google

räddare, än nedsattes en kommission öfver honom såsom den där skrifvit mot Guds ord och skämt ut fäderneslandet.*

Äfven denna gång drog Nordencrantz i fejd för tryckfriheten i en ironisk skrift, däri han prisade Omar, som brände biblioteken. Men han tålde ej kritiker, då det gällde honom själf och ansåg i fråga om en motskrift, att »det vore en straffvärd tilltagsenhet af en enskild person att querellera en riksdagsman i allmänt tryck».

Mössornas stora omhvälfningsriksdag 1765 var ett barn af hans anda. Han hade banat väg för flere dess viktigaste åtgärder, bl. a. tryckfriheten och finansväsendets förändringar och han spelade under denna riksdag en viktig roll.

Han fortfor äfven senare med sitt skriftställeri, bl. a. erbjudande sig att mot dryg ersättning bota rikets finanser. Ännu vid 75 års ålder, 1772, samma år han dog, utsände han stridsskrifter.

Nordencrantz var en man med mångsidiga insikter, stor beläsenhet i utländsk, särskildt engelsk litteratur och kännedom om dess politiska förhållanden, varm nitälskare för fosterlandets ekonomiska utveckling och för dess fria statsskick; ifrare mot allehanda missbruk, mot ärftliga företräden och mot ämbetsmannaväldet, ända därhän att han ville det ämbetsmännen skulle af folket väljas på kortare tid.

Han trodde på sin saks sanning ända till envist rätthafveri, »man fick honom aldrig att säga ja, när han trodde sig böra säga nej». Men hans blick skymdes stundom af enskilda lidelser: hämndlystnad, misstänksamhet och hätskhet. Nordencrantz' framställningssätt är bredt, tungt, otympligt; det lider af omsägningar och vidlyftiga citat och han håller sig just icke till ämnet utan indrager i sina arbeten de mest olikartade materier. Men hans skriftställeri präglas af öfvertygelsens värme och han uppträder med en bestämdhet och en energi, som åt hans framställning gifva tillförlitlighetens karaktär. Om klarhet och språktukt bekymrade han sig icke. Han ansåg, att när han gjort sig besvär att skrifva böckerna, kunde andra göra sig besvär att läsa dem och i företalet till sin vidlyftiga 700-sidors-bok skrifver han: »Eho det vara må, som häröfver omdöme fälla vill, döme intet förrän det flere resor från början till ändan läsit blifvit». Hans anseende lefde länge nog. Thorild skref ännu 1803 till hans måg Pehr Tham till Dagsnäs, att »Nordencrantz allt ifrån Backmansons Arcana var så stor, så stor Patriot, att han med hänsyn till dennes namn icke kunde fördraga den dygdelösa glömskan af dygden».

* Tessin yttrar i sin dagbok om denna skrift 12 Dec. 1760: »Hvad jag förut trott, träffar in. Så länge kommerserådet Nordenerantz' vidlyftiga bok såldes under kappan, mente man den vara en skatt. Nu, sedan 2,000 exemplar med bång blifvit kringströdda, gäspas vid 3:dje bladet och somnas vid 10:de. Går så med alla oläsliga arbeten och sofistiska antiteser.»

Digitized by Google

Jämte Nordencrantz äga frihetstidens merkantilister en teoretiker i tidens akademiske nationalekonom, den man som från en liten befattning i ett ämbetsvärk kallades till den 1741 nyinrättade professuren i »ekonomiska vetenskaper» vid Upsala universitet, nämligen **Anders Berch** (f. 1711, † 1774), som skulle inplanta de af Riksens ständer såsom »sunda» erkända grundsatserna för allmänna

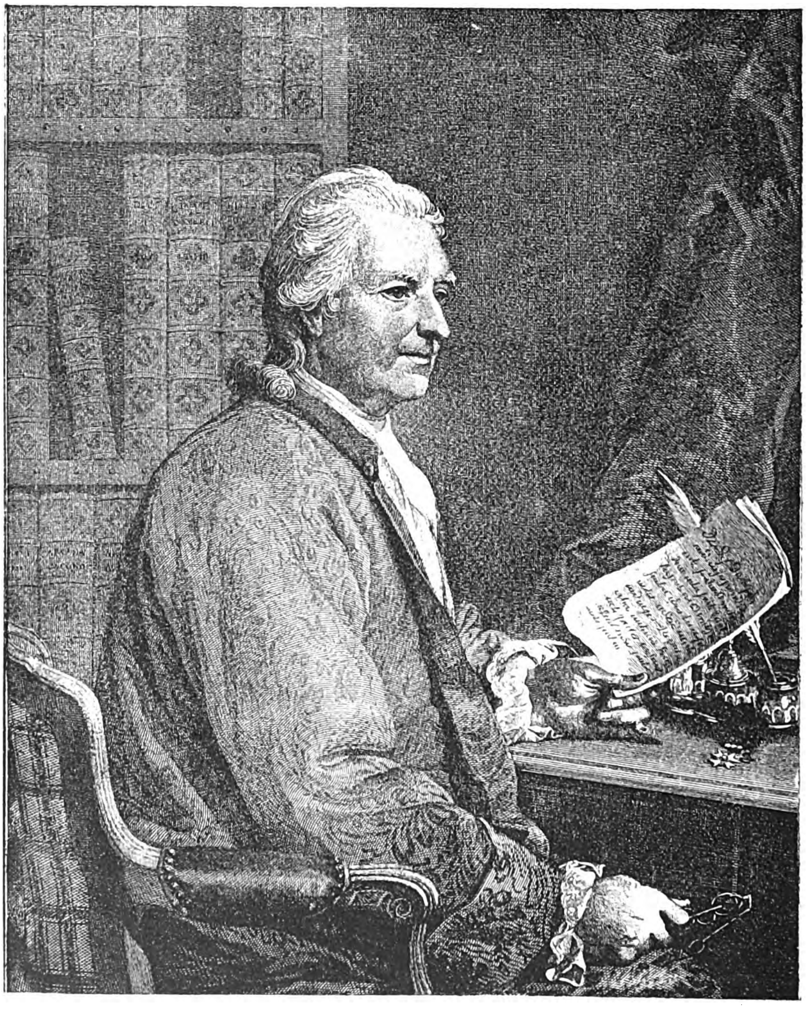

Anders Backmanson-Nordencrantz.
(Efter kopparstick af J. Gillberg. Originalet måladt af Per Krafft 1771.)

hushållningen. Han utgaf år 1746 en »*politisk aritmetik* för att utröna länders och rikens hushållning» hvars förnämsta intresse ligger i den däri framställda befolkningsteorien med dess långt drifna tvångssystem (t. o. m. sympati för slafveriet!) samt en äfven till tyskan öfversatt lärobok i nationalekonomi, *inledning till hushållningsläran*, hvari han utvecklar en rikedom på tankar, som vunnit erkännande af den nutida nationalekonomiens förnämste historiker (Roscher).

Digitized by Google

Bland andra författare af samma skola märkas universitetsadjunkten **P. N. Christiernin** (Nordencrantz' motståndare), **Edvard Salander**, den ifrigaste förespråkaren för statsförmynderskap och industritvång, samt den ganska betydande **J. Fr. Kryger** (kommerseråd, † 1777), som i sina talrika, välskrifna arbeten intager en medlande ståndpunkt bl. a. i *talet om folkbristen* 1758.

Men äfven de nyare idéströmningar, som i utlandet å skilda håll kommit till synes gentemot merkantilismen, finna öfverraskande snabbt en rännil öfver till vårt land och vinna t. o. m. här åtminstone en självständig utbildare med originella idéer och personlig framställningskonst. Fysiokraterne.

Ute i Europa hade merkantilismen, drifven till sina yttersta konsekvenser, mött en reaktion, som slutligen utmynnade i Adam Smiths berömda system, men som redan därförinnan ägt käcke målsmän i olika riktningar å engelsk, fransk, holländsk och italiensk botten, främst hos »fysiokraterna». Striden emot merkantilsystemet fördes under lång tid.

Anders Berch.
Efter original i Universitetshuset, Upsala.

I Holland finner man redan på 1600-talet i De La Courts politiska partiskrifter krafven på undanrödjandet af hindren för en fri ekonomisk utveckling; en engelsman som North uttalar mot 1600-talets slut kraftiga ord för samfärdsels- och näringsfriheten, men det är dock egentligen i Frankrike, som den frisinnade riktningen i vårt land har sin vapenkammare. I viss mån spåras frisinnade åsikter redan i början af seklet (t. ex. hos Montesquieu), men det är dock först vid seklets midt som det framträder en hel skola i direkt opposition mot merkantilsystemet, och detta är fysiokraterna, hvilkas lära på en gång är ett slags filosofi — en etiskt social lära om människans naturliga rättigheter: friheten och äganderätten, som stredo emot allt hvad statsförmynderi, monopol och tvång hette — och en politisk lära, som åsyftade ett slags upplyst despotism: den suveräna makten skulle innehafvas af en enda, men denne skulle blott bringa till utförande den naturliga ordningens allmänna lagar. Teorien har förnämligast utvecklats af Ludvig XV:s läkare François Quesnay, som särskildt framhöll jorden såsom den enda källan till rikedom och som med stor ensidighet häfdade jordbrukets vikt

Digitized by Google

gentemot manufakturerna och framför alla andra näringar såsom det enda produktiva yrket, samt vidare kräfde arbetets frihet. Denna skola företer äfven andra utmärkte representanter t. ex. den äldre Mirabeau och ministern Turgot, som gifvit systemet dess högsta teoretiska utbildning, men som tillika misslyckades i dess praktiska utförande, då systemets ensidiga åkerbruksintresse vardt olycksdigert.

I öfrigt hade äfven i England vid seklets midt en ekonomisk lära framträdt genom filosofen David Hume, som hyllade en friare uppfattning och med stort skarpsinne bekämpade merkantilsystemets största villfarelser, men som å andra sidan är fri från fysiokraternas öfverdrifter.

De franska och engelska nationalekonomernas teorier förblefvo ej länge obeaktade i Sverige, där man hungrade efter all ekonomisk upplysning.

Vi finna icke så få spår af kännedom om dessa teorier i Nordencrantz' senare arbeten, om än oredigt tillgodogjorda, samt stundom hos Kryger. Och dessa nyare idéer funno principtrogne försvarare i män sådane som Scheffer, Chydenius och Westerman-Liljencrantz m. fl.

Karl Fredrik Scheffer

(född 1715, riksråd 1751, konung Gustaf III:s förste rådgifvare, en af den senare frihetstidens och gustavianska tidens förnämste lärdomsbeskyddare, † 1786), ådagalade äfven på detta område den för honom utmärkande rörligheten i sinnet och mottagligheten för nya åsikter. Han anslöt sig till den unga franska fysiokratiska skolan.

Af största betydelse bland hans hit hörande skrifter är *Tankar om sedernas värkan på folkmängden 1759*, som inspirerats af en fransk författare ur den fysiokratiska skolan (V. Mirabeau). Han utvecklade här alla fysiokratiens förnämsta satser: att friheten och äganderätten äro människans väsendtligaste medfödda rättigheter och som sålunda måste af hvarje regering troget vårdas, liksom äfven den af dessa rättigheter följande arbetets och omsättningens frihet, utan hvilket intet värkligt välstånd kan trifvas, att jordbruket ensamt eller åtminstone hufvudsakligen är produktivt och att folkmängdens storlek beror af tillgången på föda och uppehälle, d. v. s. på jordbrukets tillstånd. Han påyrkar frihet i arbete och omsättning och en långt drifven ägostyckning. Scheffers behandling af språket utmärker sig för stor renhet, hvarför han mycket ifrade.

Scheffers uttalanden torde i ej ringa mån hafva invärkat på opinionens förändring eller modererande äfven hos förbudsmän, t. ex. Höpken, som år 1773 i ett bref yttrade, »att han vore benägen för Scheffers tanke, att näringarna böra vara fria som luften, ty den ordning man vill införa var en stor oordning och

Digitized by Google

C. F. Scheffer.
Efter porträtt å Gripsholm, måladt af A. Roslin.

Digitized by Google

Digitized by Google

ett olidligt tvång». Äfven på Gustaf III:s uppfattning, som var fysiokratisk, hade tvifvelsutan Scheffer stort inflytande.

Men vida viktigare och framför allt originellare var dock

Anders Chydenius

den finske prästmannen, utan tvifvel tidehvarfvets snillrikaste ekonomiske författare hos oss, som med ursprunglighet i tänkesättet förenar klarhet, värme och enkelhet i framställning. Chydenius är de nya ekonomiskt politiska idéernas förnämste målsman, han arbetar med sällspord ifver för tryckfrihetens, näringsfrihetens, handelsfrihetens sak, han yttrar sig med skarpsynt kritik i finanspolitiken, han tager senare — under gustavianska tiden — till orda för friare tjänstehjonsförhållanden, han är religionsfrihetens varmaste förespråkare och värkar mot slutet af sitt lif för en medicinsk nyhet: kokoppympningen — korteligen, denne fromme finske präst är den ypperste tolken hos oss för de frigörelseidéer, som på nu nämnda områden tränga fram vid medlet och slutet af förra århundradet.

Han var född 1729, finsk prästson från Österbotten. Efter att i Upsala och Åbo hafva idkat filosofiska, naturvetenskapliga och teologiska studier, lefde han från 1754 till 1770 på sitt lilla kaplansboställe Neder-Vetil i Österbotten. Vid sidan af sin själavård, som han skötte med ifver och allvar, sysslade han med åkerbruk och därtill hörande binäringar, och pröfvade härvid flere nyheter, samt egnade sig under denna läkarbristens tid äfven åt sjukvård och utförde »med nästan otrolig lycka» operationer, isynnerhet på ögonsjuka. Lediga stunder använde han till studier och författarskap i ekonomiska ämnen.

Det var, berättar han själf, i sin till Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle inlämnade självbiografi, genom 1756 års Riksdagstidningar, som hans intresse för politiska frågor väcktes, och då Nordencrantz' skrifter 1761 kommo honom i handom, tändes hans håg för den ekonomiska vetenskapen.

Han är ock närmast utgången ur Nordencrantz' skola, ehuru honom vida öfverlägsen i tankereda och i stilens förtjänster. »Jag fann denna auktor», skrifver Chydenius i sin autobiografi, »försedd med så många kunskaper och relationer ur politicis, så rik på tankar, att, ehuru hans skrifsätt var något tungt och uppfylldt med rediter, ehuru äfven en ensidig bitterhet röjer sig i dem på många ställen, var här likväl ett ymnigt förråd af ämnen att uppväcka en läsgirig läsares hela uppmärksamhet och grundsanningar in politicis, som en sund eftertanke och ett mot fäderneslandet välmenande hjärta ej kunde annat än gilla och antaga.»

Vid 1765 års riksdag infann sig Chydenius som kaplanernas fullmäktig och väckte snart uppseende både som politiker och skriftställare. Han hade med framgång två gånger täflat i Vetenskapsakademien i landtbrukstekniska spörsmål, år 1763 hade han (liksom äfven Schönberg och Kryger) besvarat en akademisk prisfråga om *Orsaken till utflyttningen ur landet.* Chydenius yrkade i denna skrift med mycken klarhet och utan tvekan på hvarje individs rätt att utan hinder af författningar få söka sin utkomst, hvilket ock, rätt sedt, vore med sam-

Digitized by Google

hällets eget bästa mest öfverensstämmande; just tvånget och bristen på tillräcklig yrkesfrihet vore det, som drefve folk från fäderneslandet. Näringarna borde hållas i aktning och njuta sin frihet och rätt, landttullar, skråförordningar, produktplakater, skillnad mellan upp- och stapelstäder, privilegierade kompanier och societeter samt alla tillkonstlade författningar och påhitt, hvad de än månde heta, borde underkastas en grundlig granskning, så att hvarje svensk man finge förblifva fri från oskäligt tvång. »Ty friheten, som människan är född till, sökes af alla, fås den ej hemma, går folket dit, där den åtnjutes.» Mot slutet yttrade han: »Fria målningar äro icke allom i tycke, men våra olyckor motas aldrig förr, än larven tages af lasterna.»

För akademien voro emellertid målningarna för fria. Han erhöll ej pris. Chydenius utgaf likväl skriften vid 1765 års riksdag och dedicerade den till ständerna.

I en annan samtidigt utgifven skrift bekämpade han det botniska stapeltvånget.

Dessa skrifter voro tillkomna förr än han kom till hufvudstaden.

Vistelsen därstädes vidgade ytterligare Chydenius' vyer och kunskaper. Helt och hållet befriad från de olikartade plikter, som han hade i hemorten, kastade han sig med så mycket större energi på tidens politiska frågor, deltog kraftigt i räfsten mot hattarne och var den ifrigaste förkämpen för tryckfrihetens sak och den, som uppsatte utskottsbetänkandet i denna fråga, men utvecklade dessutom sin skriftställarförmåga och sin ekonomiska bildning genom umgänge och studier. Han träffade i Stockholm tillsammans med sin läromästare Nordencrantz, till hvilken dock förhållandet emot riksdagens slut blef mera spändt, samt med boktryckaren, bokhandlaren och tidningsutgifvaren Salvius, i hvars boklåda han flitigt läste skrifter i ekonomiska ämnen och som äfven blef hans förläggare.

Såsom ledamot i fiskerideputationen fick Chydenius tillgång till kommersekollegii äldre handlingar, hvarigenom han erhöll nya historiskt politiska vapen i sina strider för en friare handelslagstiftning. Och dessa vapen kommo honom till godo för de tre viktiga skrifter, i hvilka han framlägger sin nationalekonomiska åskådning, och som snart buro hans namn ut öfver landet, trots det att de båda första utkommo anonymt.

De voro *Källan till rikets vanmakt*, *Den nationella vinsten* och *Omständeligt svar* på genom trycket utkomna vederläggningar, alla tre från 1765.

I *Källan till rikets vanmakt* vänder han sina vapen mot 1724 års produktplakat, som trots all välmening hindrat produktionen och afsättningen. Naturligtvis framkallade denna broschyr motskrifter. I en af dessa förklarades Chydenius' broschyr »röja enskilda afsikter»; i en annan antogs hans skrift vara författad af »någon för sitt rike redligt tänkande utländing»; en tredje påpekar, icke utan skäl, att Chydenius med sina anmärkningar ej ensamt angrepe vissa svenska författningar, utan mycket, som vore gemensamt för de flesta Europas stater o. s. v. Dessa motskrifter gåfvo Chydenius anledning att ytterligare utveckla och belysa sina satser. Detta skedde dels i en skrift med närmare utveckling af hans teoretiska grundidéer, dels i ett direkt polemiskt svar.

Den skrift, som behandlade frågans rent teoretiska del, är *Den nationella vinsten*, i formellt hänseende Chydenius' mest full

Digitized by Google

ändade arbete. Det är ett program i politisk ekonomi, framstäldt inom det ringa omfånget af 36 kvartsidor. Han förnekar här kraftigt det berättigade i statens ingripande i alla riktningar af den ekonomiska värksamheten samt häfdar den grundsatsen, att den enskildes vinningslystnad och begär att förkofra sitt välstånd säkrast drifver honom att uppsöka det slags arbete, som för hans krafter och förmåga är det mest lönande och att staten därför både med hänsyn till den enskildes rätt och egen fördel bör gynna frihet i arbete och byte. Han inleder boken med följande ord:

»Att hvar och en nation har vinsten till hufvudändamål för sina ekonomiska och politiska författningar, är ovedersägligt; men om vi öfverväga de utvägar, som hvar och en vidtagit att ernå det samma, märka vi en otrolig skiljaktighet. Alla täfla med hvarandra att komma först fram, men de taga olika kosa och föra helt andra segel, då likväl nästan samma vind blåser uti dem alla. De äntra med hvarandra om lofven och bruka särskilda sjömansgrepp att stöta på hvarandra, fastän de hafva rum och djup nog att segla i bredd. Det ser ut, som ibland det ena skeppet vore utan lots och styrman. Ingen kan neka, att här arbetas på olika grunder. Antingen håller icke kompassen strecket, eller är fel uti sjökortet.»

»En ny visare lägges här för läsarens ögon. Den är helt liten, på det hvar man må kunna bära den i fickan. Den är ock ny, sade jag, ty han träffar knapt in med någon i Europa. Jag tror den äfven vara säker, emedan jag sökt bygga den på skäl och förfarenhet.»

Den tredje skriften i ämnet var Chydenius' »*Omständliga svar*» på vederläggningarna af hans »Källa», en utförlig och uttömmande afhandling, som utgjorde sammanfattningen af hans påståenden; den är tillika riktad med historiska upplysningar ur Sveriges äldsta handelshistoria.

Redan de nu omtalade skrifterna utmärkte sig för en öfverraskande djärfhet. Men Chydenius skulle gå längre i förtröstan på att den tryckfrihet, för hvilken han kraftigast af alla arbetat i tal och skrift, af hans eget parti skulle respekteras, fastän förordningen därom ännu ej hunnit utkomma. Chydenius, som varit en af mössornas ifrigaste män, skulle dock få röna partiets onåd, när han offentliggjorde en skrift *Rikets hjälp genom en naturlig finansplan*, som var kättersk i förhållande till den af de maktägande (på Nordencrantz' tillstyrkan) beslutade myntpolitiken, som han förklarade fördärflig. Han framlade till slut ett förslag om sedelmyntets och det hårda myntets förhållande till hvarandra, som nära öfverensstämde med den under Gustaf III af Liljencrantz genomförda realisationen.

Denna redigt och kraftigt skrifna broschyr hade redan erhållit censors tryckningstillstånd, då landtmarskalken fick kunskap om den och förbjöd dess tryckning, men ville söka »ersätta auktor för hans besvär» d. v. s. muta honom till tystnad. Men Chydenius var icke så foglig. Han lyckades genom sina mäktiga partivänner i prästeståndet (efter det skriften ytligt granskats i en komité) få detta stånds tillåtelse till tryckningen; denna påskyndades och, innan man visste ordet af, var den förbjudna pjesen i hvar mans hand. Den väckte desto mera de maktägande mössornas stora harm, som den kom från en meningsfrände. Bankodeputerade »läste och svuro», under det hattarne mottogo broschyren med en viss skadeglädje. Första upplagan utsåldes inom kort och

Digitized by Google

en ny trycktes. Till en början tackade prästeståndets ledamöter af båda partierna författaren, men snart vändes bladet om och Chydenius blef varg i veum. Man började i hans skrift se förgripelser och villfarelser, han påstods vara köpt af ett motparti för 70- à 80,000 daler. Han öfverhöljdes muntligen och i tryck med smädelser och man talade om att förklara honom vansinnig. Hans forna skyddsherrar förnekade honom och jäfvade hans ord. Han inkallades inför sekreta utskottet, där man dels med hot, dels med lock förelade honom snärjande frågor och där det förehölls honom, att han med skriften »tillvitat högsta makten det som stridde mot dess värdighet». Chydenius betedde sig modigt och fast. I hufvudsak vidhöll han sin mening, medgaf endast, att han nyttjat en ovarsam skrifart, och att han äfven utfört satser, som stredo mot ständernas beslut och författningar. På riksdagsklubben blef han handterad nästan som en riksförrädare. Från dem, som några dagar förut varit hans största vänner och gynnare (förmodligen åsyftas Serenius och möjligen Nordencrantz), fick han nu höra de »lögnfullaste försmädelser». Prästeståndet ansåg sig af Chydenius fördt bakom ljuset och »bragt i ledsamheter» genom tryckningstillståndet. Det föreslogs bl. a., att Chydenius skulle åläggas att själf skrifva en vederläggning af sin bok »med klara och öfvertygande skäl» (!). Brottet mot rikets ständer ansågs så stort, att skulle det lagligen anses, så blefve mannen olycklig för all sin tid. Men i grunden hyste prästeståndet välvilja för denne »värdige ledamot» med den kvicka tankegåfvan. För att skydda honom för värre äfventyr — det var tal om häktning och han sände nu sitt porträtt till hustrun, om han ej skulle få återvända — beslöt ståndet, under villkor att det stannade därvid, att utesluta honom för denna riksdag och förklara honom icke valbar för den nästa.

De händelser, som timade 1767 — kursfallet och den allmänna nöden — syntes bekräfta hans teorier, som gingo igen i Gustaf III:s realisationspolitik. Vid 1769 års riksdag blef han icke emottagen.

Sedan är Chydenius' värksamhet en följd af år gömd i det tysta. Schönberg anser, att han med sin stora begåfning och sina demokratiska jämlikhetsidéer kunde hafva blifvit farlig för den nya ordningen efter 1772, om han icke, före revolutionen tillbakastött af båda partierna, blifvit benägen att hylla den nya regeringen. Under Gustavianska tiden träder han åter fram. I en skrift till Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle behandlar han frågan om landthandelns nytta eller skada. Han infann sig som ombud för kyrkoherdarne vid riksdagen 1778—1779, då han bl. a. offentliggjorde en afhandling om husbönders och tjänstehjons naturliga rätt, och deltog i en tidningspolemik om denna fråga, därvid han tog till orda för den tjänande klassen och skördade en ny lager såsom försvarare af social frihet; vidare gjorde han ett viktigt inlägg i tidens frigörelsearbete genom sitt ryktbara och om den djupaste och ädlaste fördragsamhet vittnande *Memorial angående religionsfrihet*, hvilket väckte mycken harm i prästeståndet och med anledning hvaraf Gustaf III fällde yttrandet: »Nog är jag ock något dristig, men jag hade aldrig vågat det Chydenius vågade.» Denna djärfhet orsakade antagligen att riksdagsuppdraget icke förnyades vid 1786 eller 1789 årens riksdagar, hvaremot han var vald till 1792 års; han kunde likväl först infinna sig vid slutet af riksdagen. Han författade under 1780-talet en följd mycket omtyckta predikningar öfver tio Guds bud samt värkade ännu under sitt sista lefnadsår — 1803 — för den honom från ungdomen kära medicinen genom att för Finlands allmoge utgifva tankar om kokoppympningen.

År 1770 hade han blifvit kyrkoherde i Gamla Karleby, år 1778 prost och teologie doktor.

Digitized by Google

Anders Chydenius har väl ej i alla punkter frigjort sig från merkantilsystemets doktriner (särskildt om kapitalets natur), men han anses vara en af de mest klartänkte ekonomiske skriftställare, som något land under detta sekel har att framvisa. Han utgår från fysiokratiska grundåskådningar om de naturliga rättigheterna, han framhåller faran af att ringakta jordbruket, »den yppersta och nödvändigaste näringen», men han går ej till ytterligheten att anse naturkraften såsom den enda produktionsfaktorn. Han anser alla arbetare, som frambringa materiella förnödenheter, produktiva. (Lika litet som Hume eller Adam Smith vill han äfven låta det immateriella arbetet vara produktivt.)

Chydenius hyllar sålunda samma riktning som de samtida frisinnade rörelserna i utlandet. Mest erinrar den store finske nationalekonomen — enligt hvad Lille påvisat — om de holländske skriftställarne, ty liksom dessas arbeten äro hans skrifter förnämligast politiska stridsskrifter, tillkomna i rent praktiskt intresse, icke teoretiserande framställningar, såsom motsvarande arbeten i Frankrike, Tyskland, eller, såsom hos vissa engelsmän, en förening af praktiska spörsmål med utveckling af vetenskapens grundbegrepp. Hans skrifter sakna därför ock den systematiska enhet, som utmärker hans yngre samtidas, den store skotten Adam Smiths värk med dess stora princip: arbetsdelningen. Äfven i stilistiskt afseende intager Chydenius en hög rang och skattades högt af samtiden. Anders Schönberg skrifver i ett bref till Gyldenstolpe (1777): »Han är en svensk Thomas eller rättare Rousseau. Ingen af våra prosaauktorer liknar honom i geniets eld och styrka. Om han varit uppfödd annorstädes än i Finlands mest aflägsna orter, om han ägde connaissance du monde, så vore han oförliknelig.»

Johan Westerman-Liljencrantz

(född 1730, handelsintendent, kommerseråd, adlad 1768, finansstatssekreterare, riksråd, president i kommerskollegium, † 1815), den gustavianska tidens utmärkte finansminister, ledaren af Sveriges ekonomiska politik och inre utveckling 1773—1786, skar redan under detta tidehvarf sina första lagrar såsom ekonomisk författare och förslagsställare i fysiokratisk anda.

Invigd i de nya åskådningssätten under en utländsk resa 1758—62, hemsände han ett stort antal ekonomiska memorial i olika ämnen (mest finansiella), bland hvilka enstaka trycktes. Detta var fallet med ett memorial om guld och silfvermynt 1758, och, ehuru först 1778, med hans redan 1760 till ärkebiskopen hemsända memorial om en friare religionsöfnings beviljande i afsikt att inlocka förmögne främlingar af annan trosbekännelse till Sverige.

Digitized by Google

År 1768 höll han ett inträdestal i vetenskapsakademien om Svenska näringarnas undervikt, där han uppträder mot konstlade tillställningar med införande af främmande näringar, »då man sparar en utgift på en tunna guld, men förbiser, att man förstört medlet att förtjäna två», liksom han i sitt tal om Sveriges utrikeshandel 1770 uppträder emot nationernas sträfvan att

Anders Chydenius.
Efter gravyr i Kongl. Biblioteket.

ekonomiskt vara sig själfva nog. Under Gustavianska tiden skref han mindre, men handlade desto mera.

* * *

Statsrättsliga skrifter.

Jämte ekonomien voro de rent statsrättsliga frågorna föremål för tidens intresse, i synnerhet i riksdagsskrifvelser och rådsprotokoll, men äfven i särskildt tryckta skrifter.

Den föregående tidens statslära hade löst teorien om konungadömet af Guds nåde. Bossuet i Frankrike och Filmer i England

Digitized by Google

hade gjort gällande en lära, enligt hvilken den kungliga myndigheten var en återspegling af det gudomliga majestätet, kungarne voro Guds ståthållare på jorden och hade del i det gudomliga oberoendet. Härmed samstämde äfven fullständigt den ortodoxa lutherska teologien. Mera hofsamt och med vissa inskränkningar framställdes den monarkiska statsrätten af Hugo Grotius, Pufen-

Johan Westerman-Liljencrantz.
Efter original på Gripsholm.

dorff (i hans i Lund 1672 utgifna De jure naturæ et gentium) och Thomasius.

Här i vårt land hade den rena envåldsteorien i juris professor Karl Lundius haft sin ifrigaste och mest typiske vapendragare.

Nya tider kräfde dock nya läror. Och stödet funno frihetstidens statsrättslärare helt naturligt i den friare statsfilosofi, som utvecklats i England under de häftiga politiska och kyrkliga striderna, och enligt hvilken konungadömet icke ägde ett omedelbart

Digitized by Google

gudomligt ursprung, utan dess makt ansågs vara det gifvet af folket.*

Folksuveränitetens lära predikades främst af den olycklige Algernon Sidney (Cromwells sändebud hos Karl Gustaf, halshuggen 1683) och Locke utgick vid förklaring af staternas uppkomst från den vid människans skapelse af Gud gifna likheten och friheten; det var på en frivillig sammanslutning af dessa fria och lika människor, som staten och alltså äfven statsmakten var grundad. Locke utvecklar konstitutionalismens teori med åtskiljande af den lagstiftande och den utöfvande makten och i hans teori ser man den första grodden till Montesquieus statsrätt. I huru hög grad dessa läror både teoretiskt och praktiskt skulle tilltala frihetstidens ledande män behöfver icke påpekas. År 1723 utkom genom kanslikollegii (Arvid Horns) försorg en öfversättning af Lockes arbete »Treatise on government» och i dess spår gingo flere tidens inhemska politiska skriftställare på det statsrättsliga området; — skarpast och klarast: Johan Brovallius, en af frihetstidens märkligaste, mest betydande partimän, såsom enskild person olika bedömd.

Johan Brovallius.
Efter original af J. G. Geitel 1754, tillhörande Lektor A. W. Frosterus i Borgå.

Född 1706 eller 1707 i Västerås, studerade han i Upsala och var Linnés ungdomsvän och lärjunge. Han utgaf under 1730-talet ett par veckoskrifter, »Den filosofiske Merkurius» och »Den svenske patrioten», författade arbeten i olika ämnen, flyttade 1737 öfver till Åbo som professor i fysik och var en utmärkt naturvetenskapsman, men öfvergick snart till teologien och blef biskop i Åbo 1749. Han värkade mycket för finska språket, bl. a. för finska bibelöfversättningen. Han dog redan 1755. Vid riksdagarne 1746—47 och 1751—52 var han en af hattarnes mest framstående män.

Bland hans politiska alster märkes särskildt det viktiga betänkandet vid riksdagen 1751 *Om irriga begrepp rörande funda-*

* Detta häfdades redan af Erik Castovius emot Lundius 1691.

Digitized by Google

mentallagarne, som är en af de märkligaste skrifterna i tidehvarfvets statsrätt. Det är nämligen här man första gången klart och otvetydigt finner republikanska åsikter tillämpade på 1720 års regeringsform och denna skrift, som framträdde såsom ett utskottsbetänkande, är helt enkelt grundläggande för frihetstidens statsrättsliga åskådningssätt. Här häfdas nämligen ständersuveränitetens lära. (Äfven Tessins anförande å rådets vägnar vid samma riksdag säger på sätt och vis det samma, men höljdt i mera konungskt klingande fraser.)

I anslutning till de teorier, som engelske statsrättslärde med Sidney och Locke gjort gällande, framhåller Brovallius, att den högsta makten utgår från folket och utöfvas genom ständerna, som ägde den egentliga friheten; rådets tillvaro och myndighet grundade sig på att det var ständernas fullmäktige, och det konungsliga väldet sträckte sig ej utom den lagskipande makten och vissa regalier, men konungen ägde ingen själfständig rättighet, utan erhöll sin makt genom ständernas fria val och lagens kraft. Det farligaste vore, om man antoge, att riksens ständers pluralitet ej ägde förstånd och insikt nog för sina göromål eller beginge fel, ty om den lagstiftande makten vore oförståndig eller fore vilse, så följde ju, att lagarne blefvo oförståndiga och orättvisa och däraf skulle den föreställningen följa, att man ägde frihet att lyda dem eller ej. I samklang härmed var ock hans yttrande i prästeståndet: »Den idén att ständer kunna fela är emot rikets fundamentallag», en synpunkt, som öfverensstämmer med de statsrättsliga begrepp, som ligga till grund för den engelska parlamentarismen. Brovallius var ock den, som uppsatte 1752 års föreskrift för kronprins Gustafs uppfostran, hvari inskärpes nödvändigheten af att hos honom inplanta afsky för envåldet såsom stridande mot naturens lag och billighet samt högaktning för nationen. Oförnuftiga djur regeras med tömmar och gissel utan förstånd och skicklighet, men att styra fria viljor, därtill höra både vishet och dygd. Den kvickhet, som visat sig hos prinsen, borde icke kväfvas, men, hette det, —nog ej utan udd mot Tessins och Dalins uppfostringssätt — »som lands och rikes välfärd icke vårdas och bygges genom kvickhetseld och tankelekar, så vore angeläget, att han icke fördes in i smaken för ett sådant blott roande glitter, utan snarare mer och mer leddes till skarpsinnighet, grundlig kunskap och systematiska tankar, men allra angelägnast vore att vakta honom för tycke för stickande infall».

Icke blott mot angrepp ifrån ofvan försvarades dock ständernas makt. Äfven gentemot valmännens, »principalernas», anspråk att få döma öfver sina fullmäktige vid riksdagen, ställa dem till ansvar och afsätta dem — »principalatsläran» — kräfdes försvar. Ett sådant gafs af **Berge Frondin** (f. 1718, historiker, docent i historia och politik, bibliotekarie i Upsala, led. af vitterh.-ak. † 1783), författare till den märkliga skriften *Riksdagsmannarätt* (1747), som är den första mera betydande tryckta skrift, i hvilken det parlamentariska »rättrogna» åskådningssättet göres gällande och som af en senare medlem af hofpartiet (Grönhagen) ironiskt betecknades såsom rent af en symbolisk bok i politiska ämnen. Framställningen är rent dogmatisk och undervisande i vissa paragrafer med förklaringar.

Anders Johan von Höpken, den lysande hattchefen, vid hvars värksamhet på den sköna prosans område vi redan haft tillfälle

Digitized by Google

dröja, var ju i främsta rummet författare af statsskrifter, och han var som politiker mera de höga tankarnes än den sega, starka viljekraftens man. Man har på honom, icke utan skäl, lämpat Macaulays ord om lord Halifax, att han såg händelserna icke ur den synpunkt, i hvilken de vanligen te sig för den, som tar del i dem, utan ur den vy, som ter sig många år senare för den historiska betraktaren; hans uppfattning var skarp, skeptisk, outtömligt fruktbar i distinktioner och inkast. Denna hans karaktär framträder i de talrika statsskrifter, hvilka han under sitt deltagande i politiken — särskildt åren 1747—1760 — författat, och som tillhöra det mest gedigna i svensk politisk litteratur, både hvad tanke och form angår. Ett urval af dessa mästerliga skrifter har först i våra dagar blifvit befordradt till trycket.

Vi finna här främst hans vältaliga tillbakavisande af Rysslands försök att ingripa i Sveriges inrikes angelägenheter — den »nationella förklaringen», hvarigenom hattpartiet häfdade rikets oberoende ställning till Ryssland; vidare de af honom såsom kanslipresident under pommerska kriget författade skrifvelserna; så ock de aktstycken, i hvilka Höpken i början af 1750-talet gentemot konungamakten häfdar den officiella, rent parlamentariska statsrätten, och i den ömtåliga striden mellan konungamakt och råd söker bevara en viss taktfullhet mot konungaparet med bestämdt vidhållande af rådets makt; vidare — i sammanhang härmed — försvaret för »Ärlig svensk», hattrådets politiska organ; samt skrifter i de ekonomiska spörsmålen, därvid han till en början framträder såsom en ifrig målsman för hattarnes merkantilistiska system med dess reglementerande ned i de minsta detaljer, dess manufakturunderstöd och förbud, under det att han senare allt mera frigör sig från partiets ekonomiska traditioner och läror och uttalar tvifvelsmål om gagnet af öfverflödsförordningar, tvång och införselsförbud.

I Höpkens statsskrifter röjer sig en ande, som står på höjden af sin tids bildning och som för sina tankar vet att finna ett klart och koncist uttryck.

Bland tidens mest betydande politiske författare var ock vår förste egentlige politiske publicist

Nils Oelreich

(1749 adlad till Oelreich von Oelreich).

Han var född 1699, hade under sin barndom att kämpa med den yttersta fattigdom, blef docent i matematik i Lund, bibliotekarie, ordinarie professor i litteraturhistoria, senare i filosofi, 1746 censor, 1767 president i kommerskollegiet, † 1770. Han intog i frihetstidens litterära utveckling en viktig roll såsom censor librorum under de bistra stridstiderna vid seklets midt. Utgången ur Rydelius' skola var han själf enskild lärare åt sådana män som Lagerbring och Fersen. Han företog 1739—1744 en utländsk resa (utnämningen till filosofie professor i Lund träffade honom i Berlin); och han återvände från denna resa med ökad lärdom, vidgade vyer och mycken »munvighet», som bland annat tog sig uttryck i akademiska strider. Hans håg stod emellertid till hufvudstaden, och genom Fersens bemedling blef han censor. Om hans skötsel af denna befattning äro me-

Digitized by Google

ningarne delade. Utrustad med stora kunskaper och politiskt intresse ådagalade han tillika en viss frisinthet, i synnerhet under senare tiden, och sökte ej sällan gent emot domkapitel och kanslikollegiet skydda författarne. Han kom sålunda ofta att föra sunda förnuftets och frihetens talan gent emot en mera bornerad och räddhågad uppfattning af tryckförhållandena, ehuru det vill synas som hans motiv härför icke alltid varit fullt oegennyttiga, liksom han å andra sidan stundom i sitt uppträdande ådagalägger kitslighet och brist på takt. Under utvecklingens gång blef Oelreich från att hafva varit hattarnes svurne man allt mera benägen för motpartiet, gynnade bl. a. Nordencrantz, Forskål, Chydenius och kan betraktas såsom den där förberedt 1766 års tryckfrihetsförordning, ehuru han inom utskottet uppträdde emot censurens fullkomliga afskaffande.

Hans värksamhet såsom skriftställare är knuten vid den politiska skriften *En ärlig Svensk,* hvilken på sin tid väckte ett oerhördt uppseende och som är frihetstidens viktigaste politiska tidning. Tidning är dock i viss mån ett oegentligt ord, då icke hvarje nummer utgjorde ett helt för sig utan endast bildade två ark af en längre statsrättslig framställning, som vanligen afbröts midt i en sats.

Den utkom med ett nummer i veckan från 25 Februari 1755 till Augusti 1756.

Författarskapet till denna skrift, hvilken var organ för det rådande hattpartiet, har visserligen varit något omdebatteradt, men det är knappast tvifvel underkastadt, att det är Oelreichs. Enligt en uppgift (i De la Gardieska Archivet) skulle tidskriften hafva blifvit hopsmidd af en klubb, bestående af 10 till 12 förnäma råds- och andra personer, som samlades hos enkegrefvinnan Hårleman, född Liewen, »hvarefter boken hemligen genomgick både hela rådets och kanslikollegii öfverseende, innan den lämnades i Censor Oelreichs hand att tryckas» (Malmström anmärker, att i allo riktig kan denna uppgift icke vara, ty skriften innehöll vid ett tillfälle åsikter, som snörrätt stredo mot Tessins och hans ämbetsbröders några år förut förfäktade grundsatser om utländska makters förhållande till Sveriges regeringssätt. Äfven vissa uttalanden om regeringssättets förbättring möttes med åläggande från kanslikollegiet, att de samma i följande nummer skulle vederläggas, hvilket ju icke skulle skett, om riksråden på förhand genomgått skriften.) Gifvetvis var dock författaren i allmänhet inspirerad af riksråden och deras närmaste, kanske i främsta rummet af Tessin och hans krets, till hvilken den Hårlemanska familjen hört. »Auktorn kan ej nämnas, ty han är mångfaldig; åtskilliga kvicka personer fingo vissa ämnen att samla uti, som hos censor deponerades», yttrar Gjörwell. Fersen, som i detta afseende bör äga särskildt vitsord, säger dock uttryckligen, att »censor var här själf auktor». Och att Oelreich icke blott var tidskriftens redaktör, utgifvare och förläggare, utan äfven den, som satte dess artiklar i pännan, synes både af inre och yttre skäl vara tämligen afgjordt.

Denna tidning utlade — under formen af samtal mellan en skara medborgare, Honestus, Probus, Cautus, Callidus m. fl. — Sveriges regeringsform, försvarade rådets åtgärder och landets statsskick gentemot särskildt hofpartiets anspråk och förstuckna planer. Oelreich var så till sägandes en populär statsrättslärare, som gaf landets politiskt intresserade allmänhet närmare kännedom

Digitized by Google

om de friare politiska åsikter, som då för tiden utvecklat sig särskildt i England, Frankrike och Holland.

Såsom exempel på faran af ändringar i det fria regeringssättet och såsom bakgrund mot den fria författning, hvaråt landet nu ägde att glädja sig och hvars öfverensstämmelse med förnuftets bud författaren ville påvisa, upprullades mörka taflor från landets enväldstid. Tidskriften innehöll också icke otydliga snärtar, om än i försiktiga och indirekta uttryck, mot konungahuset och dess »smekungar». Mot slutet utvidgades tidskriften till en utförlig framställning af den konstitutionella rätten och af Sveriges riksdagsformer.

Tidningens allmänna tendens var, som nämndt, rådsvänlig och häfdade rådets myndighet både gent emot konungen och mot ständerna. Den förde med öfvertygelsens värme den då rådande »Frihetens» talan och röjde både lärdom och skarpsinne.

Framställningssättet ägde stora brister. Det är troligt, att Oelreich afsett att med de dialogiska meningsutbytena efterbilda Argus, men han saknade Dalins lätta pänna; stilen är långtrådig, bred och tung, man klagar öfver »dess ledsamma vidlyftighet» och därest icke de politiska arken berört så brännbara ämnen, hade de näppeligen vunnit sådan spridning, hälst själfva innehållet ju förutsatte ganska djupa medborgerliga intressen och en viss bildning. Tidens frihetsvänner af hattpartiet voro emellertid högeligen förtjusta öfver »Ärlig Svensk». Karl Scheffer förklarade, att den skulle göra epok i svenska folkets »politiska utbildning» och Olof Celsius yttrade till prästeståndets protokoll (1760): »Ärlig Svensk vittnade om kärlek till frihet och ljus. Ehuru af flere tadlad är det likväl denna tidskrift, som lärt svenskarne att tänka så som ett fritt folk anstår, lärt dem längta efter ljus öfver många viktiga men nästan okända ämnen och lärt dem upptäcka de giller, som till frihetens förtryckande i löndom utställas. Det ljus Ärlig Svensk tändt skall ej heller snart släckas.»

Å andra sidan väckte naturligtvis denna skrift mycken förargelse hos hofpartiet och äfven hos mössorna. Lovisa Ulrika beklagade sig högeligen och »smädade skriften och dess okände författare» (Fersen). Konungen sökte förhindra tidskriftens utkommande; han menade, att den skulle medföra mera irring än gagn; men rådet förklarade, att »hos alla fria folk det vore ett essentiale att skrifva om regeringssättet» (en frihet, som hattarne dock endast tillerkände sina meningsvänner). Så utkom tidskriften med sina två ark i veckan och hvarje vecka »fick drottningen ett ämne till ny förargelse, så att det störde både sömn och matlust». En dag, då hon vid bordet besvärade sig häröfver, svarade konungen: »Det är lätt hjälpt, gör som jag — jag läser dem intet!» Desto mera lästes de öfver hela landet; priset var visserligen ovanligt dyrt, men de fasta prenumeranterna voro dock för tiden jämförelsevis många, och de, som ej hade råd att skaffa sig dem eller som förargades öfver det »uppenbara skinneriet», läste likväl arken på kaffehusen.

Tidskriften lockade ock till motsägelser, men motskrifterna måste spridas i handskrifter eller tryckas i Kristiania och insmugglas öfver gränsen. Den märkligaste bland dessa motskrifter var »*Constans Sincerus' bref till Honestus*», som ansågs författad af f. riksrådet **Erik Wrangel**, och som kort och kraftigt gendref Ärlig Svensks skildringar samt kringsändes i handskrift och upplästes vid folksammankomster. Den blef åtalad och af skarprättaren offentligen bränd. Andra skrifter »*Frihetens påminnelser*», »*Mössornas testamente*» spredos också i handskrift. En motskrift »*Ovälldig Svensk*», som gent emot Ärlig Svensk ville framhålla, att äfven det aristokratiska styrelsesättet ägde vådor, inlämnades till censor, men

Digitized by Google

förbjöds af kanslikollegiet, då den bestod af »ogrundade föregifvelser emot rikets grundlagar, förgripliga tillmälen mot riksens råd och oanständiga utlåtelser om en annan auktor». I hofkretsar var det naturligtvis modernt att häckla på Ärlig Svensk. Gyllenborg skildrar i sin »Satir mot sina vänner» en ung mans syssla att gå till vissa herrar för »att klandra Ärlig Svensk och fråga, hur man mår». Inom riksdagen väckte tidskriften mycken oro. Mössorna angrepo den häftigt. Ungern Sternberg förklarade författaren vara en »infame», till dess han kröpe fram ur sitt näste, och yrkade, att censor, som tillåtit dess utspridande, skulle arresteras. Han understöddes af Wrangel o. fl. Till svar fingo de höra, att när en käpp kastades bland hundar, så tjuta de, som träffas.

Senare kom Oelreich på mera spänd fot med sina förmän i kanslikollegiet, anknöt förbindelser med mösspartiet, som i början och medlet af 1760-talet representerade mera frisinnade grundsatser, särskildt i fråga om tryckfriheten.

Tessin, som ju anses hafva inspirerat Ärlig Svensk, skref i sin dagbok 1762: »När boken *Ärlig Svensk* utkom, framträdde en *Constans Sincerus* i spetsen af sin här och ville begrafva auktorn under bespottelse, ovett och förföljelse. Offentligt krig båtade föga, ty slöto de fred och förbund under villkor, det hr Oelreich skulle genom sitt uppförande vederlägga sig själf. Det har han mästerligen gjort. Hvad har han vunnit? Nesa och förakt.

Välj ut min vän af tu ett dera måst bestå,
Du ljuger anten nu, ell ock så lög du då.»

I det hela taget synes Oelreich hafva varit en af de mest hatade männen inom frihetstidens politiska kretsar. Både i ord och bild hånas han. Härtill bidrogo nog också yttre och inre svagheter, hans girighet, småaktighet och ovanliga fulhet, hvilket allt gjorde hans person osympatisk. Såsom censor under 1760-talet gynnade Oelreich flera oppositionella författare, framför allt sin vän Nordencranz, och bröt väg för tryckfriheten. Vid 1760 års riksdag försvarades han ock af forne angripare och genom mössrådets åtgärd blef han president i kommerskollegium.

Bland öfriga politiska skriftställare under denna tid äro att nämna:

Johan Ihre, den berömde språkforskaren (1707—1780), hvilken var skytteansk professor i »politik» och på detta område uttalade sig med en frimodighet, som kunnat stå honom dyrt. Han hade år 1743 utgifvit en afhandling om dalupproret under Sigismunds tid, i hvilken hattarne trodde sig läsa anspelningar på det dåtida Dalupproret och klander af de regerandes felsteg. Värre var en afhandling om »de oskyldiges straff», som en ung magister ventilerade under Ihres presidium och hvari förekommo uttalanden om det berättigade i att offra en enskild man för ett helt lands välfärd, något som ansågs syfta på Tessin, hvars utlämnande man trodde, att Ryssland skulle fordra.

För dessa sina skrifter åtalades Ihre (hvilken tillhörde mösspartiet och i sin politiska åskådning tagit intryck af holländsk och engelsk forskningsfrihet) och en kanslirätt af 1747 fann honom i st. f. rena lärdomar vid en akademi hafva framställt grannlaga, sällsynta samt till äfventyrs fingerade frågor, som mera förvillade än undervisade ungdomen, liksom man klandrade hans »kitsliga ämnen och satser och kedjor af farliga materier». Rådet dömde honom till böter, enär det ansågs betänkligt att genom större straff betaga en för kvickhet och

Digitized by Google

grundlig lärdom känd man tillfälle att undervisa ungdomen. Därtill kom en varning, meddelad i skonsamma uttryck genom Tessins egen mun, med uppmaning till Ihre att använda de förmåner och fördelaktiga gåfvor han af naturen ägde, och genom sin berömliga flit ökt, till ungdomens anförande under våra ömma tider, till kärlek mot fäderneslandet och sina medbröder, då han säkert blefve en älskad medlem i riket och en vördad lärare vid akademien.

Peter Forskål (f. 1732 i Helsingfors, den europeiskt berömde naturforskaren; docent i ekonomi i Upsala, dansk professor, † i Arabien 1763) väckte genom en liten skrift uppmärksamhet äfven som politisk författare.

Nils Oelreich.
Karrikatyr bland handritade porträtt i Kongl. Biblioteket.

Han hade — tvifvelsutan påvärkad af Ihre, i hvars hus han bodde — år 1759 inlämnat ett specimen *de libertate civile,* som dock filosofiska fakulteten för ämnets grannlagenhets skull ej tillät ventileras. Förgäfves vädjade han till kanslikollegiet. Envis som han var, gaf Forskål dock icke tappt, utan utgaf broschyren på svenska, sedan han kanslikollegiet ovetande fått censors (Oelreichs) tillstånd. Den lilla skriften, *Tankar om borgerliga friheten,* häfdar frisinnade åsikter om tryckfrihet, näringar och handel, och Forskål uttalar sig ock på ett djärft sätt om frihetens missbruk, och yrkar, att friheten måtte mista sin skadeliga del, att »ett lands skatter ej borde samlas genom dryga utgifter för några få, utan en hvar efter inkomst bidraga till det allmänna», att »ett samhälles tjänster och äreställen borde stå alla värdiga öppna, så att icke hög släkt, pänningar och gynnare säkrare befordrade än egen flit och skicklighet; att i ett fritt samhälle en hvar borde få fritt yttra sina tankar o. s. v. Dessa uttalanden vållade, att skriften förbjöds, såsom innehållande oförnuftiga satser, irriga, misshagliga och vidriga tankar om rikets regeringssätt, och med nätt nöd undslapp författaren med en varning samt lämnade 1761 landet på en dansk forskningsfärd tlli Arabien, där han i unga år fann sin död.

Tack vare Oelreichs allt mer framträdande frisinthet i handhafvande af censuren, hade ett icke ringa antal politiska skrifter

Digitized by Google

trädt fram i dagen redan före tryckfrihetens genomförande vid 1765 års riksdag, och redan i juni 1761 klagar Tessin i sin dagbok: »Nu börja åter skrifter löpa om frihet, lag och lagarnes förstånd, tecken att de vilja otydliga aktas», och han anser dem endast tjäna såsom »oblat åt ett hätskt hastvärk (?) af personliga utmålningar, små lögner, bländsand och gallspott. Dessa fårskinnkläder, som skyla glupande ulfvar, förstöra» — menar han — »vårt bräckta samhälle.»

Då vid hattväldets fall 1766 en hardt när obegränsad tryckfrihet aflöste trycktvånget, dök en hel skara politiska pamflettister fram. Stundom nyttjade de periodiska blad (såsom i den af assessor **Pfeiffer** utgifna tidningen *Dagligt Allehanda*, som i politiskt afseende stod mössorna närmast, samt i den något vacklande **Gjörwells** »*Allmänna tidningar*» och »*Aristarchus*», där hof-hattpartiets åsikter hyllades), stundom åter utgåfvo de småbroschyrer.

Bland dessa den senaste frihetstidens politiska publicister märkas flere kända namn. **Anders Schönberg**, den sedermera så berömde historikern, värkade mot slutet af detta tidehvarf från 1765 såsom en flitig och grundlig politisk publicist i hattpartiets anda. Han var medarbetare i Gjörwells blad samt skref dessutom en hel del broschyrer. Till hattpartiets publicister under denna tid räknas ock **Kryger**, den manlige **Olof Bergklint**, **Odel** samt författaren af *En patriots tankar*, assessor **Arvid Virgin**.

En bland motpartiets främsta pennor var riksrådet **Esbjörn Kr. Reuterholm** († 1773), det senare mösspartiets ifrige försvarare både i tal och tryck — en dugande, flärdfri man. Flere af hans yttranden till rådsprotokollet äro utkomna från trycket, och 1765 utgaf han en från franskan bearbetad politisk skrift. Omstridt och tvifvelaktigt är däremot hans författarskap till dessa års viktigaste politiska alster, den år 1769 anonymt utgifna mycket spridda veckoskriften *Upplysning för svenska folket om anledningen, orsaken och afsikterna med urtima riksdagen 1769*, som uppträdde mot Adolf Fredriks diktamen af 12 dec. 1768, och försvarade mössornas politik. Den spriddes i 4,000 exemplar och framkallade en mängd motskrifter. Antagligen var denna sakliga och i allmänhet måttfulla skrift ett alster af flere olika möss-skribenter.

Johan Gabriel Rothman (»föreståndare för handelsbalanskontoret», † 1772), hvilken bl. a. deltog i den å sid. 53 omnämnda politiska bröllopsversstriden med Stagnell, var en af mösspartiets talangfullaste, slagfärdigaste, men ock hätskaste publicister. I sin veckoskrift *Den pratsjuke fritalaren* 1768 anspelade han gärna på motståndarnes privatförhållanden, och utvecklade en stor »frispråkighet» i både ond och god mening. En liknande skribent var ock **Daniel Helsingius** (»kongl. bibliotekarie», † 1774), en stor publicistisk förmåga, som i synnerhet från

Digitized by Google

1769—1772 i ett antal anonyma broschyrer samt i Dagligt Allehanda lade å daga ett liffullt, men ej sällan personligt och försåtligt skrifsätt, utan saklig halt.

Ännu en publicist från frihetstidens sista tidsskede är att nämna, det är **Per Johan Höppener** (f. 1725, titulär hofrättsassessor, sakförare, utgifvare af den bekanta bibliografien: Förteckning på kungliga »plakater», † 1702), af hvilken flere politiska och ekonomiska skrifter (bl. a. i riksdagsmäns namn) voro författade. Denne stridbare, advokatoriskt anlagde, häftige och deklamatoriske skriftställare, som älskade drapera sig i den oegennyttiga folktribunens toga, fann dock sin hufvudsakliga värksamhet som publicist under Gustaf III:s tid, till en början i konungens tjänst.

I det hela taget hade mot slutet af 1760-talet en märklig förändring inträdt, sedan halft annat årtionde förut den svenska allmänheten mottog sin politiska visdom ur Ärlig Svensks långrandiga statsrättsliga dialoger. Nu åter är det mest i korta, drastiska, ilskna småskrifter, som de politiske stridsmännen utgjuta sin galla; bevisen och de lärda utvecklingarna hafva gifvit vika för kraftuttryck, smädelser och giftiga anspelningar och redan titlarne angifva till fylles tonen. Hvad kan man vänta i blad, som bära namnen: *Den skrifklådige Garfvaren*, *Themis på fula sidan*, *Karbasen*, *Vet hut och skäms*, *Hetvägg*, *Fastlagsris*, *Ur vägen allt pillerpack?*

Såsom ett egendomligt afbrott på dessa smädeskrifter kommo förtjusningsutbrotten öfver revolutionen och prisandet af Gustaf III — t. o. m. någon gång af samma pennor, som förut varit de argaste antirojalisterna.

Vignett ur Nordencrantz' »Arcana».

Digitized by Google

Vignett ur Dalins Svea Rikes Historia.

Häfdateckning.

Påvärkad af föredömen från kontinenten tager den svenska historieskrifningen under frihetstiden mäktiga steg framåt mot en mera kritisk och djupare skildring af Sveriges äldre historia.

Vid sidan af det föregående tidehvarfvets fantastiska forntidsforskning, som sträfvade att skänka åt Sverige antediluvianska anor, hade dock andra riktningar inom häfdagranskningen framträdt; företrädesvis i de skildringar af krigshistorien, som på officiellt uppdrag utförts af mestadels i utlandet födde forskare. Äfven urkunder hade börjat samlas, och denna värksamhet fullföljdes vid ingången till detta tidehvarf af den ofvan nämnde kulturfrämjaren **Erik Benzelius d. y.**, hvars utgifvande af medeltidsurkunder — hvilket han ämnat fortsätta i större skala än som blef honom förunnadt — utmärker sig för omsorgsfull noggrannhet i granskningen och framför allt för en dittills okänd varsamhet och kritisk skärpa i omdömet.

Han stod också såsom en föregångsman för det yngre släktet, för hvars sträfvanden på detta område han var en uppmuntrande

Digitized by Google

främjare, sedan hans höga kyrkliga och politiska värf ryckt hans egen arbetskraft åt andra håll.

Bland tidens häfdatecknare är först att nämna **Jakob Wilde** (född 1679, † 1755), en kurländare, som, efter att hafva värkat såsom professor i Dorpat och Kiel, 1719 utnämndes till svensk rikshistoriegraf, och i vårt land erhöll en viktig uppgift. Utan att frigöra sig från de spekulationer rörande nationens äldsta öden, som gingo i arf från den äldre tiden, och som det kanske varit farligt för Wilde att såsom utländing helt och hållet jäfva, kritiserade han dock såväl Johannes Magni ohistoriska konungalängd, som Bångs och Olof Rudbecks adamitiska fantasier. Men sin betydelse fick Wilde förnämligast såsom granskare af det svenska regeringssättets historiska grunder i lärda arbeten öfver Sveriges statsförfattningshistoria på latin och svenska. Uppdraget att skildra Karl den elftes historia ville han icke fullfölja, då han fann, att den uppfattning han i sina skrifter gjort gällande om, att det karolinska enväldet visserligen var oinskränkt, men ej laglöst, utan bundet af Sveriges lag och af ständerna godkändt, icke vann vederbörandes gillande.* Sålunda förblefvo hans stora samlingar till reduktionens utredande obegagnade.

Men »en läsbar historia fick nationen först genom Dalin, i forskning aktningsvärd mer än mången velat medgifva, i språket som alltid förträfflig», yttrar Geijer.

Olof Dalin

mottog nämligen, såsom ofvan är omtaladt, år 1741 af ständerna uppdraget att skrifva *Svea Rikes Historia*, och han lyckades, tack vare framställningens behag, att få allmänheten att lyssna till en utförlig skildring af fosterlandets öden.

Denna skildring hvilade på grundvalen af aktningsvärda studier, ty äfven om Dalin icke genom sin föregående utveckling var utbildad till historiker, gick han dock ingalunda till detta sitt värf med ytlig kunskap. Förtrogen med de nordiska källskrifterna och bearbetningarna, rådfrågade han äfven utländska författare. Betecknande nog för tiden utöfvade naturforskningen ett icke ringa inflytande på den tideräkning, som Dalin ville göra gällande, i det att han lade till grund hypotesen om vattenminskningen — hafsytans sjunkande med 4½ fot hvart sekel — som utvecklats af fysikern A. Celsius 1743, och denna beräkning blef ock den mest omtvistade nyheten i hans värk och framkallade häftiga angrepp, bl. a. från prästerligt håll, såsom stridande såväl mot fäderneslandets »ofgamla» heder som mot den heliga skrift, angrepp som Dalin i andra delens förord söker afvärja.

Af Dalins historia utkommo tre delar (1747, 1750, 1760—62, den sista i två starka band; de båda första i ny upplaga redan 1763—65), och han medhann häri skildra vår forntida historia, Sveriges medeltid samt Gustaf Vasas och hans söners tidehvarf

* »Han skulle få svettas för hvad han sagt om successionen och om suveräniteten», yttrade en af hans censorer.

Digitized by Google

och stod vid ingången till den store hjältekonungens historia, för hvilken han företagit rika samlingar, då pennan föll ur hans hand. Dalin förkastade, med anslutning till Wilde, den alltifrån Johannes Magni tid antagna regentlängden från Noaks son Magog och uppgjorde en med de förut ej nog beaktade isländska skrifterna stämmande konungalängd, som började med den fornjoterska ätten, (hvilken dock redan under denna tid Ihre förkastade). Oaktadt han som oftast har blicken öppen för den föregående tidens fantasterier, faller dock äfven han stundom i en del falska etymologier och röjer en viss svaghet i kritik af urkunderna.

Nationella fördomar och äfven tidsfördomar prägla ej sällan hans skildringar af tider, personligheter och stånd. Särskildt är han adeln mycket bevågen, han kallar den för »frihetens naturliga grundpelare». En desto bistrare uppsyn visar han mot prästerskapet, som han dömer ensidigt och obilligt.

Framställningssättet är särdeles förtjänstfullt. Ej sällan framträder, isynnerhet i utredningen af de olika motiven för personligheternas handlingssätt, ett drag af poeten Dalin, som icke oäfvet gör sig gällande, och som skänker ett visst dramatiskt lif åt skildringen, hvadan man ock i Dalins historia mer än en gång finner material till ett historiskt dramas karaktärer och konfliktmotiv, något hvaraf bl. a. Gustaf III begagnade sig i sina dramer.

Utan att ställa sig något afgjordt mönster bland den utländska häfdateckningen torde han dock närmast hafva slutit sig till jesuiterpatern Daniels populära skildring af Frankrikes öden och till Rollins klara, från pedanteri fria framställning af Orientens och antikens historia. Med Montesquieus historiska skriftställareverksamhet blef han bekant under den tid han sysslade med sitt värk; han tolkade på 1750-talet dennes skrift om »Romarrikets storhet och fall». Äfven Holberg torde i någon mån hafva tjänat honom till mönster; liksom denne hade Dalin till uppgift att gifva sitt land en folklig historia. Ingenderas ståndpunkt var den skarpe historiske kritikerns. Men äfven på »Svea rikes historia» torde väl kunna lämpas hvad Caspar Paludan-Müller sagt om Holberg: att om ock dennes »Danmarks historia» icke kan kallas en »kritisk historia» i högre mening, så saknar den dock icke det slags kritik, som ett öfverlägset hufvud med vidsträckt beläsenhet nödvändigtvis måste bruka.

Dalin saknade för öfrigt icke klandrare och angripare bland sin samtid och närmaste eftertid. Särskildt dömde honom Botin mycket hårdt för hans otillräckliga insikter i historiens juridiska och kamerala element, för bristande arkivforskning och för ett allt för litet »pragmatiskt» sätt att behandla ämnet, då »fria» händelser inblandats i de stora tilldragelserna.

Men trots sina brister betecknar Dalins historieskrifning, litterärt sedt, en frigörelse. Historiens genius — yttrar Gjörwell — skapade Dalin för att skänka landet en rikshistoria »i skönaste styl» i st. f. de tunga värk, som tyngde begrepp och minne såsom

Digitized by Google

stora kvarnstenar. Han flyttade, har det ock sagts, historien från bokhyllorna in i svenskarnes hjärtan och var äfven härutinnan en folkupplysare.

Den ypperste mannen på häfdaforskningens område under 1700-talet är likväl

Sven Bring, adlad **Lagerbring,**

större visserligen som vetenskapsman än som skriftställare, men äfven i senare afseendet kanske mera betydande än man i allmänhet, under intryck af den akademiska smaken, velat göra gällande.

Lagerbring var skåning, född i Göingebygden 1707, kom till Lunds universitet, där han åtnjöt handledning af den något äldre Oelreich och, liksom Dalin, lyssnade till lärdomarne från Rydelius' kateder. Så egnade han sig åt juridik under Nehrman (Ehrenstråle) och fästes vid 23 års ålder såsom adjunkt i juridiska fakulteten vid akademien. Efter Oelreich blef han lärare i det Fersenska huset och därigenom uppfostrare af Fr. Axel v. Fersen samt fann under vistelsen i hufvudstaden tillfälle att i riksarkivet, antikvitetskollegiet och biblioteket grundlägga sina historiska källstudier. År 1742 blef han utnämnd till professor i historia i Lund, hvilken plats han innehade till sin död 1787, likväl åtnjutande tjänstledighet från 1770 för sitt stora historieværks fullbordande. Han blef 1755 ledamot af Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi, var också ledamot af vetenskapsakademien, men i den nystiftade svenska akademien fanns icke plats för landets förnämste historiker, hvartill väl dels hans ålder, dels hans allt annat än »akademiska» stil bidragit. År 1770 hade han adlats, men skref sitt adliga namn i två ord »Lager Bring».

Lagerbring har nedlagt frukterna af sin forskning dels i inemot tvåhundra under honom försvarade disputationer, dels i större arbeten. I de förra gaf han särskildt en ny riktning åt de historiska studierna genom att från de vidtsväfvande stora ämnena vända uppmärksamheten på de närmare liggande och mera begränsade samt väckte genom sitt föredöme en samlareanda hos sina lärjungar, som satte frukt i århundradets värdefulla historiska materialsamlingar.

Af mindre arbeten utanför disputationslitteraturen märkas på svenska språket *Rutger v. Aschebergs lefverne* samt de tre delarne »*Samlingar af åtskilliga handlingar och påminnelser, som förmodligen kunna gifva ljus i svenska historien*».

Då han hunnit öfver de sextio åren, framträdde han med det värk, som utgör hans största ära, och i hvilket han samlat frukten af sina forskningar: *Svea rikes historia* (fyra delar 1769—1783), omfattande Sveriges historia till Kristian den I:s regering. Ett *Sammandrag af Svea rikes historia* till 1772 utgafs 1775.

Fullrustad i vetenskaplig insikt och historisk lärdom, med sällsynt flit och skarpt omdöme, gick Lagerbring till sitt stora värk.

Det var ett vidsträckt material han samlade till belysande af vår forntids och medeltids häfder, och arbetet blef af epokgörande betydelse för svensk häfdaforskning.

Digitized by Google

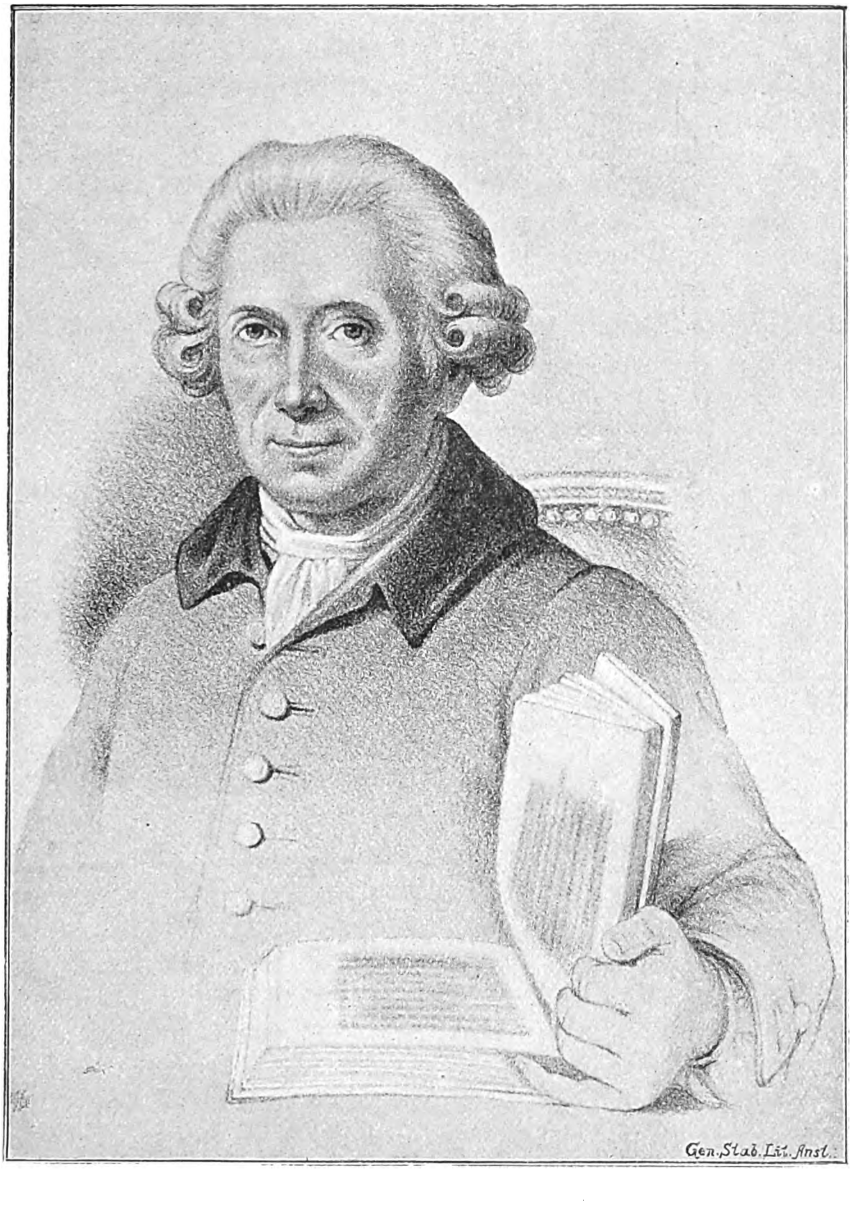

Ur Kongl. Bibliotekets porträttsamling.

Digitized by Google

Noggrannt, fördomsfritt, grundligt granskar han källorna, och dessa äro icke blott inhemska, utan ock de före honom så föga kända utländska. Med utpräglad sanningskärlek rättade han ej blott de gamla fantasifostren, utan ock de faktiska misstag, som »våra nyare» (Dalin) begått, och gjorde — för att begagna Gjörwells ord — »själfva våra grannar och fiender rätt, när de hade det».

Om den äldsta tiden säger han, att det icke är möjligt anföra något nytt i så urgamla händelser, »om ej det kan anses för nytt, att man intet inbillar sig veta det man intet vet». Men äfven han börjar dock Sveriges historia med sagans fornjoterska ätt, och hans tideräkning grundas på ättledernas antal, tre släktleder på ett århundrade, hvarvid han bygger på konungalängderna af fornjoterska, Ynglinga och Ivarska ätterna.

Icke ringa gagn hade Lagerbring af förbindelsen med den danska historieforskningens samtida målsmän, de utmärkte arkivforskarne Langebek och Suhm. Lagerbring är ock den förste »litteräre skandinaven».

Lagerbrings framställning af medeltidens historia är snarast konungsk, han står mera kritisk gentemot Magnus Ladulås' storhet än hans föregångare gjort emedan »han var olydig mot sin lagliga öfverhet»; han tager Magnus Erikson i försvar mot ensidiga partiskrifters klander, samt inser unionens principiella betydelse; de olyckor, som under folkungatiden drabbade Sverige, älskar han tillskrifva de adliga rådgifvarne, och Fryxell har förklarat honom vara den förste, som gifvit upphof åt aristokratfördömandet i Sveriges historia; detta i motsats till Dalin. Också funno samtidens aristokrater, en v. Höpken och en Cederhjelm föga behag i Lagerbrings skrifter. Prästerskapet bedömer han mindre ensidigt än Dalin, men betraktar ur upplysningssynpunkt den katolska religonen och dess »andäktiga dumhet».

Lagerbring älskade stundom att insticka humana reflexioner med tillämpning på samtida förhållanden. Ett exempel! Efter att hafva omnämnt, hurusom under medeltiden det kyrkliga inflytandet — »den kring sig alltmer frätande snålhetsreligionen» — ofta omstöpte och förvände den naturliga billigheten, särskildt uti äktenskapsmål, så att vigseln blef oumbärlig, fortsätter han:

»För en påfviskt sinnad regersjuka voro alla synder ingenting, men allt oskyldigt var synd, när det intet befrämjade andliga enväldet. Såsom vigseln hälgade brudparet, så hälgades ock barnen på samma sätt, och vigselns åsidosättande gjorde de oskyldiga barnen vanhederliga och olyckeliga. Frillobarnen hade hitintill tagit arf efter sina föräldrar, men nu under Folke Lagman i Västergötland utstängdes de därifrån. En okristelig och ogudaktig förändring, hvarigenom många människor omkommo, som annars i flera tillfällen kunde tjäna samfundet. Det anses och är värkligen omänskligt att utkasta nyfödda barn,

Digitized by Google

men måntro det är kristeligare att genom laggrundade författningar hjälpa till att sådana uslingar förgås genom vanskötsel och elände? Föräldrarnes fel böra ej tillägnas de oskyldiga barnen.»

Detta citat torde äfven gifva en föreställning om Lagerbrings stil. Denna har ofta klandrats, främst af den gustavianska tidens granntyckta vittra smak, men äfven af senare tiders författare. Men man har tvifvelsutan gjort Lagerbring som skriftställare ej så liten orätt. Det är sannt, att hans framställning saknar den Dalinska klarheten och poetiska läggningen, den är dessutom allt annat än »éloquent» i gustaviansk mening, hvarken Liviansk eller Tacitansk, han försmår den eleganta, stundom något konstlade turnyren, som utmärker t. ex. Botins framställning. Men hans stil kan icke med rätta kallas pedantisk, torr eller tung; snarare kunde man därvid anmärka en viss vårdslös förtrolighet. Den äger karaktären af trygg realism — ett arf från Rydelius — och den skyr icke de expressiva ordalagen. Betecknande är, att Lagerbring i förordet till sin »Samling af åtskilliga handlingar och påminnelser etc.» ursäktar den långrandiga titeln med att han nog kunnat gifva sin samling ett vackrare namn, men att han likt Boileau menat: »J'appelle un chat un chat et Rolet un fripon!»

Olof Celsius d. y.
Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket.

G. F. Gyllenborg berättar i sin dagbok, att Lagerbring var af muntert och gladt lynne och att i hans umgänge röjdes någon smak af Holberg, som han äfven någon gång ville imitera i sina arbeten. Så händer det ock, att man stundom finner hans framställning kryddad med infall, såsom då han i inledningen till Gjörwells Encyklopedi skrifver om medeltidens historieskrifning:

»Historien hade värkeligen dragit sig ur världen och blifvit inhyseshjon i domkapitlen och klostren, där hon förmodligen hållit strängare fastedagar än domherrarne själfva, ty de voro gemenligen fete, men hon var utmager.» Man kan medgifva, att ett dylikt föredrag, hvarken äger den akademiska vältalighetens smak eller katedertonens allvar; det är snarast en gammal professor, som i hvardagsdräkt gemytligt och klart lägger fram saken för sina lärjungar.

Digitized by Google

Men framställningssättet äger en stor förtjänst: det är helt och hållet prägladt af författarens egen personlighet, som träder omedelbart och utan grannlåt läsaren till mötes och som väljer det ord, som ligger närmast för handen.

Vid 1769 års riksdag erhöll den utmärkte häfdatecknaren flere förmåner; den gustavianska tiden visade sig, trots Lagerbrings rojalism, mindre erkänsam; hans stil passade icke dess smak, och han yttrade själf 1781, att han visste, hur han bedömdes af dem, som bestämde allmänhetens omdöme.

Manuskriptet till femte delen af hans stora värk, som skulle hafva behandlat unionstidens sista skede, var vid hans död märkligt nog försvunnet.

Af stor betydelse för uppfattningen af vår historia var hans utmärkta »sammandrag», som gick ända fram till 1772.

Olof Celsius (f. 1716, professor i historia i Upsala 1747, kyrkoherde i Stockholm 1753, biskop i Lund 1777, † 1794), värksam på många områden, har särskildt på historiens fält inlagt ett förtjänstfullt arbete.

Jöran Nordberg.
Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket.

Under sin Upsalatid författade Celsius åtskilliga skrifter i svensk historia och lärdomshistoria, och han fortsatte äfven senare sitt historiska skriftställeri. Bland hans arbeten äro *Gustaf Vasas historia*, som utkom 1746—1753, och omtrycktes två gånger samt *Erik XIV:s historia*, som först utgafs 1774, de viktigaste. Det har anmärkts, och visserligen icke utan skäl, att hans skildringar af de båda konungarne äro hållna i nog ljus dager och att framställningen tålt vid skarpare skuggor. Särskildt har hans Erik XIV:s historia ansetts vara en apologi för den olycklige monarken, i någon mån påvärkad af hans lysande yttre egenskaper; — detta i motsats till Dalins uppfattning. Celsius, hvars studier af urkunder icke var synnerligen omfattande, äger en manlig och värdig stil, som dock stundom mindre lyckligt färgas af klassisk ordställning. På kyrkohistoriens område värkade Celsius genom början till *Svea rikes kyrkohistoria* (till 865, det första försöket till en kyrkohistoria på svenska).

Anders af Botin (född 1724, kronofogdeson från Småland, kom 1744 till Upsala, ingick tidigt i ämbetsvärken, blef 1762 kammarråd, 1767 adlad, † 1790). Efter studier i Upsala och någon värksamhet i juridiska värf blef han anställd i riksarkivet och förvärfvade där den kännedom om våra urkunder, som kom honom så

Digitized by Google

utmärkt till godo i hans historiska värk, af hvilka isynnerhet två äro anmärkningsvärda bidrag till svensk häfdaforskning.

Det ena är hans *Beskrifning om svenska hemman och jordagods* (1755—1756), däri han redogör för den svenska jordens kamerala beskaffenhet och därmed har skänkt kameral- och drätselvärket en källskrift af stort värde på ett dittills obanadt område; det andra är hans *Utkast till svenska folkets historia* (1757—1764, alltså före Lagerbrings värk), hvilket skildrar Sveriges öden till Gustaf Vasa.

Oaktadt flere uppmaningar och anslag af ständerna fortsatte Botin icke detta arbete, men hvad tiden före 1250 angår, blef det omarbetadt och utvidgadt med begagnande af Lagerbrings under tiden utkomna stora värk (1780—92).

Denna historia utmärker sig för noggrannhet samt koncis, klar och öfverskådlig framställning. Därtill kommer, att Botin i hög grad är en »pragmatisk» historiker, söker händelsernas förutsättningar och följder, lägger sig mycket vinn om att framställa de förändringar staten och folket undergått samt skarpsinnigt och bestämdt skildrar tidehvarfvens olika skaplynnen. Till sin allmänna ståndpunkt är äfven Botin en upplysningstidens man, och det i utpräglad grad. Detta vållar stundom hos honom, liksom hos Dalin och Lagerbring, en icke ringa obillighet i omdömet öfver förflutna tiders andliga ståndpunkt och särskildt uttalar han sig med en Voltaireans bitterhet om den katolska religionen.

Hans stil har mycket lofordats, bl. a. af Gustaf III, som på grund däraf kallade honom till ledamot af akademien. Den är ock värdig och vårdad, t. o. m. något för vårdad, så att den ej sällan blir sökt. Botin sträfvar nämligen efter prydlighet, korthet och kärnkraft, men faller härvid stundom ned uti något allt för »valdt» samt ådagalägger en viss förkärlek för antiteser, offrande historiens enkelhet för vältalighetens glans.

Vid sidan af desse historieskrifvare märkes under detta tidehvarf en skriftställare, hvars alster först i vårt århundrade framlagts för offentligheten och som icke är med säkerhet till namnet känd. Denne historiske skriftställare — »den store anonymen», som Fryxell nämner honom — är en person, som bl. a. lämnade Dalin en serie »ledande artiklar» för dennes historia, hvilka i vårt sekel tryckts i »Handlingar till Skandinaviens historia». Starka skäl tala utan tvifvel för att den bekante boksamlaren, presidenten **Gustaf Rålamb** (född 1675, † 1750), till hvars familj Dalin stått i skyddslingsförhållande, är författare till dessa särskildt på grund af blixtrande infall och språkliga förtjänster ensamstående skrifter. Den högadlige författaren, hvilken skrifver vid 1740-talets midt, delvis måhända förut, synes hafva tillhört den med frihetstidens statsskick miss-

Digitized by Google

nöjda gruppen af hofvänner, som ursprungligen varit hattar. Han har bl. a. efterlämnat en del karaktäristiker af svenske konungar äfvensom »Facta till revolutionshistorien under Karl XII:s regering, Ulrika Eleonoras samt början af konung Fredriks med teckning af diverse dithörande personers lynnen».

Han bedömer äldre tider med skarp blick, dock ofta med åsyftning på samtiden, han visar sig obenägen mot ofrälse och lågadliga rådgifvare (som ledde Erik XIV). Det program, som han i slutet af uppsatsen om Erik XIV utvecklar, är: »Viktskålen jämtvägande mellan konung, råd och ständer, hvarken envälde, fåvälde eller mångvälde; men konungen styrka att styra nationen, konungen icke endast en president i rådet, riksens råd icke hafva konungamakten emellan riksdagarne; och ständerna, då de äro samlade, icke vara regerande — — —. Conclusion: — — — »despotismen är att likna vid ett odjur med e t t hufvud, aristokratien vid ett med hundrade och demokratien vid ett med tusende; slå upp alla tideböcker och man skall finna sanningen häraf!»

Gustaf Bonde.
Från Kongl. Bibliotekets porträttsamling.

Hans teckningar af tiden och dess ledande personer, som stundom ypperligt känneteckmas med några få rader, äro i hög grad intressanta, men ej sällan ytterst partiska, stundom rent af orättvisa. Med uttryck, som nästan förebåda Tegnérs brefstil, karaktäriserar han svenska nationen på sin tid: »torpare i tankar och politik, utan en enda grad public spirit hela Fahrenheits termometer igenom, med en elevation, som var parodin på den engelska.»

Ett annat värdefullt memoarvärk från denna tid är riksrådet **Gustaf Bondes**, det 1738 licentierade mössrådets innehållsrika och ganska opartiska *Sverige under Ulrika Eleonora och Fredrik I 1718—1757*, (tryckt först i vårt århundrade). Bonde, som i fornkunskap omfattade de äldre teorierna och bl. a. sysslade med öfversättningar af isländska sagor och med fornnordiska konungars ättartal var en de historiska vetenskapernas store gynnare.

Digitized by Google

Bland öfriga författare på det historiska området må nämnas Karl XII:s fältpräst **Jöran Nordberg** (född 1677, kyrkoherde i Klara, † 1744), som utgaf Karl XII:s historia, ett arbete som sluter sig till föregående århundrades officiella krigsskildringar, hvilka i framställningssättet närma sig krönikan; **Johan Arckenholtz**, som på franska skref ett stort värk om drottning Kristina, *Mémoires concernant Christine,* särdeles upplysande särskildt hvad angår drottningens enskilda lefnad, och af hvars hand man äfven i manuskript har ett bidrag till samtidens politiska historia (*Sagubrott om 1734 års riksdag*); **Algot Scarin** (född 1684, västgöte, prof. i historia i Åbo, † 1771), som var en af dem, hvilka banade väg för en nyktrare och sannare uppfattning af historien och som bland annat i en disputation häfdat den nu af vetenskapen bekräftade åsikten, att ryska rikets grundläggare härstammade från våra bygder; biskop **A. O. Rhyzelius**, som, slutande sig till den äldre okritiska skolan, behandlade kyrkohistoriska och lokalhistoriska ämnen, samt slutligen biskop **Göran Wallin**, som lämnade värdefulla bidrag till Gotlands lokalhistoria. Såsom lokalhistoriker utmärkte sig den förut ofta nämnde **J. G. Hallman** genom sin värdefulla bok om Köping, liksom han utgifvit en välskrifven, om än icke alldeles pålitlig biografi öfver bröderne Petri.

Ett par »efterdröjare» af Rudbeckska skolan på historiens och fornkunskapens område finna vi i kyrkoherden **Jacob Göransson**, hvilken ännu 1750 härledde den första svenska konungaätten, väl icke från Magog (såsom Johannes Magnus), utan från hans broder Gomer, Jafets son, och som antog, att Eddan var skrifven på Mose tid och då inristades på mässingstaflor i Sverige. Han äger likväl förtjänsten att hafva öfversatt Snorres Edda (*De yfverborna atlingars eller Svio Götars och Nordmänners Edda 1746*). Den andre är **E. J. Björner**, den af Dalin beledde fornforskaren, som i sina *Nordiska kämpadater* (1737) meddelade en följd isländska sagor och äfven sysslade med runforskning. Vidare må nämnas **K. R. Berch** (kansliråd), som arbetade med sakkännedom och kritik på myntkunskapens och biografiens område. **J. H. Lidén** värkade på litteraturhistoriens fält med sina på latin utgifna meddelanden om svensk skaldekonst. Ett vackert drag i tidens historiska arbete var utgifvandet af handskrifter, handlingar, äldre historievärk. Namn af betydenhet i detta afseende äro **Gjörwell, Sam. Loenbom, A. A. von Stjernman** och **Gahm Pehrson** m. fl.

Äfven biografiska skildringar omfattades under frihetstiden med mycket intresse. Vi hafva förut i annat sammanhang omnämnt de många förträffliga åminnelsetal, hvarpå särskildt vetenskapsakademiens handlingar äro så rika, och som i sin mån erbjuda en bred grundval för uppfattningen af frihetstidens kulturarbete.

Vignett ur Lagerbrings »Statskunskap».

Digitized by Google

Medalj öfver lagvärkets fullbordan.

Lagar och Rättsvetenskap.

Detta tidsskede äger för den svenska laglitteraturen den största betydelse. Tidens konstitutionella åskådning tog sig uttryck i de olika grundlagarne af 1719, 1720 och 1723 samt de ändringar och tolkningar dessa undergingo.

Upphofvet till frihetstidens statsförfattning är att söka i de s. k. »riksfädernes» värk. Redan 1716 hade ett par, tre män utkastat planen till en ny statsförfattning, och denna plan kom till användning, då strax efter Karl XII:s död några »sammansvurne», bland hvilka den ene af männen från 1716, landtmarskalken, landshöfdingen Per Ribbing var den förnämste, reviderade förslaget under åberopande af »ett fritt folks själfständiga rätt att göra för och om sig sådana lagar och förordningar, som bekvämast och säkrast pröfvas vara». Såsom ledtråd använde väl författarne utländska statsfilosofiska skrifter och främmande fria staters inrättningar, men deras yttersta mål var att återställa det svenska samhällsskicket till hvad det varit före envåldet. Huru emellertid författningarna tillämpades och utvecklades, är af våra politiska häfder kändt. Med frihetstidens utgång tillhörde i öfrigt dessa författningar endast historien.

Däremot fortlefver tidehvarfvets allmänna lagarbete än i dag uti *1734 års lag*, som gjorde slut på den sekelgamla oredan i Sveriges lagskipning.

Digitized by Google

Rent historiskt sedt är detta lagvärk visserligen icke enbart alstret af detta tidsskede. Det karolinska tidehvarfvets arbete — började under Erik Lindskölds ledning, fortsatt under Nils Gyldenstolpes — bragtes nu till fullbordan. Det var år 1710, som Karl XII från Bender utfärdade befallning, att nyutnämnda kungliga rådet **Gustaf Cronhielm** (född 1664, † 1737), skulle öfvertaga ordförandeskapet i den sedan årtionden arbetande lagkommissionen. Han satte därvid rätte mannen på rätta platsen. Konung Karl hade en gång något tveksamt uttalat en önskan, att Cronhielm »måtte visa mera tillgifvenhet till publik nytta än privat afseende». Med hänsyn till lagarbetet gick denna önskan i fullbordan. Gustaf Cronhielm gaf det nytt lif.

Under frihetstidens första år undergick lagboken en genomgående omarbetning och vid 1723 års riksdag anmäldes, att den vore färdig. Ständerna funno likväl då nödigt, att den ånyo genomsåges och sammanjämkades med sedan 1718 utgifna stadganden. Kommissionen hade då liksom »ånyo begynt» med detta arbete. Riksdagen 1727 uttalade den önskan, att med lagvärket måtte skyndas, så att det kunde föreligga vid 1731 års riksdag. Så skedde. Gustaf Cronhielm yttrade, då han sistnämnda riksdag öfverlämnade lagen till granskning, bl. a.: »Arbetet har varit icke mindre svårt och besvärligt än långvarigt och bekymmersamt, och ehuruväl det synes intet så hafva varit, alldenstund värket ej är stort och vidlyftigt utan litet och kort, så är dock kortheten just det som särdeles förorsakat möda och omhugsande, ja, så att man ofta har måst använda några timmars tid att påfinna ett enda laggillt och lämpligt ord, efter som det ock heter: Lex brevis est et imperiosa.»

Cronhielm talade här af erfarenhet. Från 1717 till 1723 hade han varit sysselsatt att dana stilen i detta värk till likformighet och enkelhet och äfven under arbetets fortgång öfvat tillsyn öfver språkets vård; vid 1727 års riksdag hade ock uttalats, att han »förutan all annan lofvärd sorgfällighet vid detta värk också haft det besvär, att han omsatt alla lagbalkarne på en tjänlig och kort lagstil, som ej utan mycket arbete och möda ske kunnat». 1731 års ständer antogo och gillade fem balkar; 1734 års de återstående. Vid lagens genomgående hade stånden gemensamma sammanträden i närvaro äfven af riksråden; kammarrådet **Jonas Wulfvenstjerna** (f. 1681, † 1762) förde härvid lagkommissionens talan. I den för öfrigt tämligen summariska granskningen gåfvos de mest vägande inläggen af den kunskapsrike juristen, häradshöfdingen **Peter Abrahamson**, hvilken kort förut adlats. Denne uttalade i ett memorial ganska viktiga anmärkningar mot lagförslaget; han önskade bl. a. att ekonomi- och politistadganden (d. v. s. den administrativa lagstiftningen) måtte i lagboken införas, att intet i lagen måtte komma att strida mot den naturliga billigheten; att icke den naturliga friheten blefve af prejudicier och utan trängande orsak inskränkt, hvarjämte han framhöll vikten af straffens noga lämpande efter den skada brotten vållat. Härför ansåg han längre tid och rådrum behöfliga och trodde faran af ett uppskof icke vara så stor, då man ju hade lands- och stadslag, och hvad som felade kunde med förordningar afhjälpas, till dess en tillräcklig lagbok kunde utarbetas.*

* Af vida ringare betydelse var den äfven som författare bekante Magnus Lagerströms memorial.

Digitized by Google

Gustaf Cronhielm.
Efter porträtt å Gripsholm, måladt af O. D. Schwartz.

Digitized by Google

Digitized by Google

Men uppskofsförslagen vunno icke gehör. Man längtade tydligen efter ett slut, och riksdagsbönderna lära hafva förklarat, att de ej för hemmavarande kunde försvara, om antagandet uppsköts. »Den nya lagen vore så klar och tydlig, att den ej lätteligen kunde missbrukas till de enfaldiges förfång, utan enhvar med egna ögon se och finna, hvad lag och förordning likmätigt är.» I lagen intogs icke något, som berörde föremål för grundlagsstadganden, privilegier, ekonomi eller politirätt m. m. Kyrkolagsförslaget blef uppskjutet och råkade sedan i glömska.

Den nya lagen, som skulle varda »en allmän, beständig, oryggelig Sveriges lag», stadfästes i januari 1736. Därmed erhöll Sverige för första gången en för hela riket — land och stad — gemensam lagbok och på denna tillämpades nu Upsala mötes ord: »Nu har allt Sverige blifvit *en* man och har blott en *lag*.»

Denna lagbok var den mogna frukten af ett halft århundrades arbete. Den är grundad på urgammal svensk rätt, sådan denna förelåg för de äldsta tider uti Johan Stiernhööks storartade arbete *De jure sueonum et gothorum vetusto*, på under tidernas lopp uppkomna sedvänjor, och Nordström betecknar den därför såsom »en ädel krona, hvilken breder sig öfver stammen af det träd, som kraftigt uppspirat ur de äldsta lagarnes frö». Däraf följer, att den mera är att betrakta såsom en praktiskt användbar, efter det svenska folkets dåtida rättsmedvetande lämpad lag, än såsom ett i teoretiskt afseende fullt genomfördt system. Häraf dess både förtjänster och brister. Den hade för sin brukbarhet på sin tid en borgen i äldre tiders erfarenhet, som äfven de mest djuptänkta teorier ej alltid i tillämpningen kunna åstadkomma, men den bar ock talrika spår af äldre tiders fördomsfulla och ensidiga åskådningssätt; t. o. m. för trolldom stadgas straff. Ju längre lagen gällt, ha dess brister naturligtvis trädt allt mera i dagen och framkallat ändringar, främst på brottmålslagstiftningens område, ehuru 1734 års lag utmärkte sig för en viss humanitet, jämförd med samtida och äfven senare lagar i utlandet. (Tortyren, hvars afskaffande var ett af de humane tänkarnes, en Thomasius', en Voltaires, en Mösers yrkanden, kvarstod exempelvis vida längre i andra lands lagar, men förbjöds uttryckligen i 1734 års lag, ehuru ett olyckligt stadgande om domarens rätt att genom »varsamliga» försök med svårare fängelse »få sanningen i dagen» blef i strid mot lagen ett kryphål för tortyr, som först under Gustaf III:s tid undanröjdes.) I allt fall var 1734 års lag för nyare tiders rättsmedvetande alltför sträng, och mildringar infördes dels genom Gustaf III:s lagstiftning (1779), dels genom nu gällande strafflag, som ersatt de gamla missgärnings- och straffbalkarne, liksom af

Digitized by Google

civillagsbestämmelserna, särskildt de, som rörde handeln, tarfvat genomgripande ändringar.

Af stor betydelse är, som redan nämndt, lagens språkliga form; kommissionen hade från början erhållit i uppdrag att sätta lagen på god, tydlig och för tiden bruklig svenska. Erik Lindsköld, själf en af den karolinska tidens språkkonstnärer, hade yttrat, att »allt borde beskrifvas med en god, ren och tydlig svensk stil, som intet affecterade, hvarken vårt eget språks gamla obsoleta och helt obekanta ord och contractioner, ej häller främmande termer». Lagkommissionens olika ledamöter hade ock ställt sig detta till ögonmärke. Den mot slutet af karolinska tiden anlitade professor Lundius hade sträfvat att införa äldre ord och ordformer och gaf därigenom stilen en något stel och ålderdomlig prägel, men lagkommissionen ville ej upplifva hvad den ansåg föråldradt. Det råder därför den skillnaden mellan språket i bibelöfversättningen (1703), som är »fornspråkets sista gränsmärke», och i lagboken, att den senare visserligen till grundsatser, uppställning, stil och ton är fornartad, men föga hvad angår de grammatikaliska formerna, då man t. ex. finner de nya konjugationsformerna använda.

Nehrman-Ehrenstråle.
Efter original, tillhörigt Lunds Universitet.

Det var, som nämndt, Cronhielm, hvilken gaf lagstilen dess prägel, och hans är den hufvudsakliga förtjänsten af det anseende för klarhet och koncis stil, som Svea rikes lag af 1734 åtnjuter, i det den t. o. m. i detta afseende förklaras stå oupphunnen af alla under förra seklet utkomna lagar i främmande länder. Rydqvist går i ett ungdomsarbete så långt, att han kallar arbetet det största konststycke i stilistisk väg, hvilket svenska språket på flera sekler har att uppvisa. Dock har en annan stor språk- och

Digitized by Google

lagauktoritet, Schlyter, klandrat en viss gåtlik otydlighet i uttrycket och vacklande bruk af vissa termer. Med hänsyn till detta lagvärks språkliga förtjänster torde dess författare och genom dem lagarbetet stå i skuld till ofvan anförda värk af Stiernhöök; på många ställen lär hans koncisa latin vara underlaget för det svenska uttrycket. Man har sökt Cronhielms språkliga föredöme i Tacitus, men mönstret låg törhända närmare: hos den store svenske laghistorikern.

Jämte Cronhielm nämnas **Johan Nordenstråle** (f. 1683, revisionssekreterare, riksråd, † 1742) och **O. Rosenstolpe** (f. 1668, hofrättsråd, † 1758) såsom de mest anmärkningsvärde bland lagvärkets senare medarbetare.

Juridiske författare.

Bland juridiska författare under detta tidehvarf äro ett par af synnerlig betydelse. Den ene är den ofvan nämnde **Petter Abrahamson** (f. 1668, † 1741), en man som haft ett egendomligt öde.

Olof Rabenius.
Ur Kongl. Bibliotekets porträttsamling.

På grund af sin »skicklighet, flit, lärdom och kapacitet» blef han vid 25 års ålder utnämnd till häradshöfding i Upland, ett år därefter på grund af fyrtio förmenta tjänstefel emot lag och process m. m. af Hofrätten dömd tjänsten förlustig. Det heter i domen, att han icke velat felen vidkännas, utan enständigt påstått mesta delen vara rätt och »med ifver och oanständiga ord» bestridt till och med lagens och förordningarnas rätta förstånd och mening. Då emellertid domstolen väl konstaterat godtycke och en oförsvarlig lagtolkning, men ej spår af väld, arg list eller partiskhet i hans domslut, vill det synas, som om hans domar fällts på grund af hans i teoretiskt afseende från hofrätten och förmodligen äfven från allmän häfd skiljaktiga åsikter. Efter afskedandet reste han till Tyskland, där han ytterligare utbildade sig, återfick någon tid efter hemkomsten, sedan han 1702 utgifvit en högt skattad upplaga af Lands- och Stadslagen, sitt häradshöfdingedöme, men tog 1719 afsked och ägnade sig nu åt vetenskaplig juridik. Han utgaf nämligen år 1726 de *Anmärkningar till landslagen,* som skaffat honom ett af de främsta rummen i den svenska lagfarenhetens historia, och detta arbete skattas än i dag högt af lagfarne.

Han blef året efter upphöjd i adligt stånd — med bibehållande af sitt ofrälse namn — och deltog, som ofvan är nämndt, med utomordentlig sakkunskap,

Digitized by Google

kritisk skärpa och breda vyer i granskningen af lagförslaget vid 1731 och 1734 årens riksdagar, då han, såsom vi sett, fåfängt sökte förmå ständerna att uppskjuta antagandet af lagförslaget för att vinna tid att vidtaga mera genomgripande ändringar. Det hade säkert varit till stort gagn för vår lagstiftning, om Abrahamsons biträde anlitats vid ett tidigare skede, under själfva lagens utarbetande.

Den andre betydande juridiske skriftställaren under frihetstiden är **David Nehrman-Ehrenstråle** (född 1695, professor i Lund 1720, adlad till Ehrenstråle 1746, tog afsked 1753, † 1769).

Han var akademisk jurist, hade utgått ur Rydelius' filosofiska skola och sedan studerat romersk rätt i Halle och juridik i allmänhet i Holland, hvarefter han började sin framgångsrika lärareverksamhet såsom universitetets ende juridiske professor, men »i mer än en mening en hel fakultet». Redan före den nya lagens tillkomst hade han börjat utgifva äfven större arbeten i allmänna lagfarenheten. Så utgaf han 1729 en inledning till svensk civilrätt, utdragen ur Sveriges äldre och nyare stadgar, och år 1732 en inledning till svenska civilprocessen. Det uppgifves ock, att han öfversett det nya lagvärket balk för balk och sedan lagen antagits, gaf han densamma vetenskapens form, utgaf föreläsningar öfver giftermålsbalken samt afhandlingar öfver svensk civilrätt (1746) och inledning till kriminalrätt (1756). Här bör äfven anmärkas, att Nehrman-Ehrenstråle (i detta afseende följande Rydelius' exempel) sökte med svenska uttryck ersätta de tekniska termer, som svensk lagfarenhet lånat från romersk rätt, liksom han i det hela häfdar den svenska lagstiftningens oberoende af denna. Nehrman-Ehrenstråles arbeten hafva under en lång följd af år legat till grund för undervisningen i gällande svensk rätt och anses ännu vara af betydelse för insikt i 1734 års lags rättsgrundsatser.

Detta gäller också om arbeten af en annan betydande universitetslärare **Olof Rabenius**, professor i juridik i Upsala (född 1730, † 1772), som i en mängd värdefulla disputationer behandlade den allmänna svenska lagen och utgaf *Tankar om lagfarenhetens n. v. tillstånd.* Såsom laghistoriker värkade **Jakob Wilde** med *Sveriges beskrifna lagars grund och art, upprinnelse och ålder, omskiftelser och förnyelser*, och såsom kameralhistoriker **Anders Botin**. Viktiga författningssamlingar utgåfvos af kansliradet **R. G. Modée** (lustspelsförfattaren), hvars synnerligen förträffliga värk: *Utdrag ur alla sedan 1718 utkommande publika handlingar* fortsattes efter hans död, och af **A. A. v. Stiernman** (Riksdagsbeslut och Stadgar rörande Religionen och Commercien).

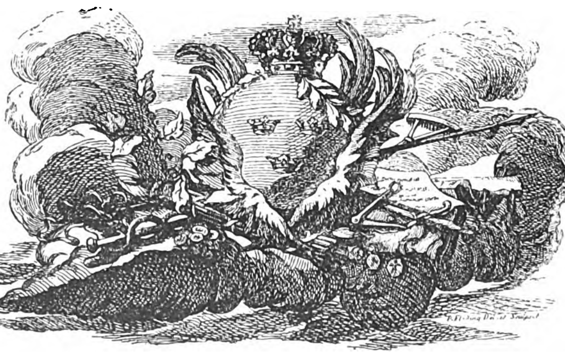

Vignett ur Höppeners Förteckning på plakat.

Digitized by Google

Vignett ur C. G. Tessins Bref.

Språkforskningen.

Intresset för det svenska språkets rykt och vård är under frihetstiden mycket starkt. Dalin, tidens främste vittre författare, förklarar, att han med svenska ord vill säga svenskarne sanningen. Vetenskapsakademien, tidens förnämsta vetenskapliga sällskap, sätter en ära i att offentliggöra sina betydande handlingar på modersmålet. Det svenska språket blir till och med nu föremål för självständig forskning. Och om än, såsom ofvan nämnts, det »svenska tungomålsgillet» icke lyckades vinna sanktion, så ingick dock svenska språkets uppodling uti Vitterhetsakademiens uppgifter, liksom förut i Vetenskapssocietetens. Blicken för svenska språkets vikt och betydelse klarnade, äfven om det icke längre gällde att bevisa, att det skyto-skandiska språket var det yppersta bland världens tungomål. Nitet inskränkte sig icke till att endast ifra mot utländska lånord, man eggades till allvarligt studium af språket självt. Åtgärder vidtogos för skriftspråkets reglerande, hvarvid särskildt Upsala vetenskapssocietet inlade stora förtjänster. Man gick kritiskt tillväga, sökte utreda modersmålets frändskapsförhållanden, framställde dess grammatiska regler, undersökte dess byggnad och sökte bringa ordning i dess rättskrifning. Föregångsmannen var här, som på så många områden, Erik Benzelius, som egnade sig åt ett kritiskt studium af mesogötiskan och äfven med sin vidtfamnande ande berörde det svenska språkets dialektforskning.

Digitized by Google

Erik Benzelius' samtida, **Olof Celsius den äldre** (f. 1670, † 1756), professor i Upsala, först i grekiska sedan i orientaliska språk, en af vårt lands mångsidigaste lärde, fann äfven tid att göra rätt betydande samlingar för en svensk ordbok och är en af de märkligaste bland den lärda mång- och storslöjdens män, hvarpå Sverige under sjuttonde och adertonde århundradet var så rikt. Han ställde sig kritisk till den äldre fornforskareskolans benägenhet att förlägga runskriften till uråldriga tider och häfdade, att större delen af runstenarne tillkommit efter kristendomens införande, hvilket vållade en hvass strid mellan honom och den ifrige antikvarien, Rudbeckianen **Erik Julius Björner**, som försvarade deras uråldrighet.

Men främst på detta område står

Ihre.

Johan Ihre,

Sveriges förhända snillrikaste språkforskare, den förste, hvilken man kan tillmäta djupare vetenskaplighet, i det han, som stod på grundvalen af dåtidens europeiskt vetenskapliga bildning, vida höjde sig öfver den föregående tidens okritiska språkforskning i vårt land, som ofta nog varit en trälinna i den patriotiska fornforskningens tjänst. Med honom har — äfven om han icke varit utan föregångare — »en ny dag inträdt i vår språkforskning», och fastän han ej var alldeles frigjord från äldre tiders och samtidens villomeningar, röjdes hos honom dock ofta siarlika framtidssyner.

Johan Ihre var född den 14 mars 1707 i Lund; fadern, teologie professor, var en lysande begåfvad, bildad, snarfyndig och kvick man, hvars egenskaper gingo i arf till sonen. Efter faderns död 1720, uppfostrades Johan Ihre hos morfadern, ärkebiskop Steuchius i Upsala.

Efter aflagda prof för magistergraden reste han 1730 ut på en treårig resa. I Jena utbildade han sig i de moderna språken, i Holland knöt han bekantskap med den tidens ypperste holländske vetenskapsmän; studerade sedan i London, Oxford och Paris. Han hemkom i mars 1733, fästes snart vid universitetet och blef 1738 skytteansk professor i vältalighet och politik, en befattning, som han innehade till sin död 1780, alltså i 42 år.

Ihres professur berörde politikens område, och på detta fält uttalade han sig med en frimodighet, hvilken, såsom ofvan omnämndes, höll på att stå honom dyrt. Äfven genom uttalanden i ett religiöst-filosofiskt ämne råkade han i förtretligheter. En under hans presidium försvarad afhandling af Knös om den naturliga och den uppenbarade religionen framkallade en bitter skriftväxling, hvarunder Ihre i ett program (1745) häfdade, att förnuftet vore af samma himmelska ursprung som uppenbarelsen. Saken ledde slutligen till aktion inför prästeståndet vid 1747 års riksdag, som resulterade i ett varningsbref till akademien att icke låta filosoferna blanda sig i teologiska ämnen. Ihre uttalade i sin inlaga till kanslern om denna sak med lätt ironi: »Nådige Herre! Jag läser eloquentien, politican och staterna med hvad därtill hörer: till att blifva kättare hafver jag hvarken nog geni eller nog dumhet, än mindre nog ond vilje; som jag ock gärna vill föreskrifva mig att aldrig blanda mig i teologien, allenast mig så mycket däraf afstås, som till min enskilda andakt och förkofran i kristendomen tjäna kan. Vidare har jag aldrig ämnat gå.»

Digitized by Google

Johan Ihre.
Efter original i Upsala Universitetshus.

Digitized by Google

Efter sina motgångar i politik och religion höll sig Ihre stillsam på dessa områden och vardt också sedan i flere afseenden hedrad af de styrande. Han blef 1754 ledamot af Vitterhetsakademien, erhöll 1756 kanslirådstitel och adlades 1757, därvid han behöll sitt ofrälse namn, enär han vore »något känd utom lands under namn af Ihre», men om han skulle kalla sig Gyllenbjörn eller Vargstierna skulle han behöfva »nog tid att annonsera sin nya skepelse». Vid Upsala universitet åtnjöt han stort anseende, och han utöfvade äfven genom sina framstående umgängesgåfvor mycket inflytande inom de akademiska kretsarne samt var synnerligen omtyckt af de studerande. Hans kvickhet var berömd, men hade ej sällan en spetsig udd: »hvem hans infall drabbade, kände hvad de syftade på», och i hans skrifter »torde satyren stundom fått råda framför människokärleken». Med sin akademiska ställning var han belåten; han ansåg sig där i sitt rätta element och var icke benägen att utbyta den mot högre ämbetsställningar, utan tog Martialis' ord till valspråk: »Hvad jag är, vill jag vara och önskar ingenting annat.» Hälsa och synförmåga sveko honom på ålderdomen.

Ihres berömmelse är i främsta rummet knuten vid hans språkvetenskapliga värk, särskildt på modersmålets och de äldre germanska språkens område.

Det var genom en tillfällighet Ihre fördes in på den svenska språkforskningen, där han senare skulle finna ett så tacksamt fält. Den bekante engelske författaren Richard Steele hade författat ett arbete »The Ladies' library», som riksrådet J. v. Düben, Boileaus tolk, på Ulrika Eleonoras uppmaning börjat öfversätta till svenskan, och efter hans död fick Ihre i uppdrag att fullborda arbetet, som utkom 1734—38 under titeln *Fruntimmersbibliothek*. Men under sysslandet med denna öfversättning uppstodo, yttrar Ihre själf, »tvifvelsmål på hvarje sida så om ordens ortografi, som om deras böjningar och egentliga betydning». Han såg sig då föranlåten »att söka fastare grunder än dem en hasard eller blott ungdomsvana bibragt, hvarföre han med all möjlig flit vinnlade sig om att hämta ljus ur de gamla närskylda språken, mesogötiskan, isländskan, allemaniskan och anglosaxiskan».

Till att börja med nedlade han frukten af sina språkvetenskapliga studier i latinska afhandlingar, af hvilka den första utgjorde en liten svensk språkhistoria (1742). Så utgaf han (1745) *Utkast till föreläsningar öfver svenska språket* för att väcka de studerandes håg för dessa studier och därvid tjäna dem till vägledning.

Han åsyftade säkerhet i ordens rättstafning och i uppfattningen af deras betydelse, hvarföre han måste rannsaka fornspråk, det brukliga språket och landskapsmålen. I fråga om språkränsningen påyrkade han en hel del utländska ords ersättande med svenska samt språkets riktande med nya ord, om man allenast kunde finna sådana, som lämpligen uttryckte de främmande orden och utan svårighet förstodos; men detta förbehåll ansåg han nödigt och manade till varsamhet i upptagandet af isländska och gammalgotiska ord i st. f. andra, som i långliga tider gjort god tjänst.

Vidare utgaf Ihre ett försök eller utkast till ett *svenskt dialektlexikon* (1766) och en hel del arbeten på gotiskans, lappskans, finskans och den nordiska fornkunskapens områden. Särskildt betydelsefulla voro hans epokgörande undersökningar om språket i »Codex argenteus», som han visade vara den vestgotiske

Digitized by Google

biskopen Ulfilas bibelöfversättning. Han insåg ock, att Snorres Edda utgjorde en inledning till skaldekonsten, en poetik. Hans är ock förtjänsten att hafva påvisat fornjoterska konungaättens ohistoriska egenskap och dess mytiska innebörd, en åsikt som likväl först långt senare blef allmännare gällande. Här visar sig Ihre i vetenskaplig kritik ett hufvud högre än hela sin samtid.

Men störst betydelse äger hans lefnads storvärk, hans *Glossarium suiogothicum*, förra århundradets förnämsta svenska ordbok.

Detta arbete — utfördt på Vetenskapssocietetens uppmaning — förberedde Ihre under en följd af år, och redan 1750 gjorde han förslag om att för dess utarbetande få någon tids ledighet från sin föreläsningsskyldighet, hvilket äfven beviljades 1752, hvarefter ständerna 1756 beviljade ett ganska frikostigt understöd, under förutsättning att arbetet skulle vara färdigt 1763. Då det emellertid icke var utkommet 1766, ville denna riksdags sparsamma ständer indraga anslaget och talade om kontraktsbrott å Ihres sida, men kanslikollegiet intog en sundare ståndpunkt och framhöll, att man icke finge tillämpa de regler, som gällde för förbindelser af annan beskaffenhet på lärdoms- och snillearbeten. Ihres värk vore af den beskaffenhet att det, om något, kräfde träget arbete och mogen granskning. Härvid fick saken bero och 1769 utkom Ihres ordbok fullständigt. Den bryter en ny bana för svensk språkforskning. Det ligger, har det sagts, liksom ett varsel i att just samma år den siste »rudbeckianske språkforskaren», Göransson, gick i grafven.

Ihre var i motsats till föregångarne en strängt kritisk språkforskare. Vid undersökningen af ordens härledning gick han först tillbaka till svenskt fornspråk; där detta lämnade honom i sticket, rådfrågade han isländskan, »enär detta språk för 900 år sedan ej var skildt från vårt och förblifvit mera oberördt af främmande inflytelser»; därefter vände han sig till forntyskan, anglosaxiskan och slutligen mesogötiskan, som enligt hans åsikt var de germanska språkens moder. Äfven för sambandet med mera fjärran liggande språk synes Ihre hafva haft öppen blick. Märkligare är, att Ihre, vare sig påvärkad af en utländsk forskare eller självständigt, påpekat en viss regelbundenhet i konsonantväxlingen — en aning om den s. k. germanska ljudskridningslagen. Att Ihres etymologier ej alltid hållit stånd inför senare tiders forskningar, behöfver knappast anmärkas, men faktiskt har denna hans stora etymologiska ordbok, ett alster af mångsidig lärdom och ovanligt skarpsinne, utöfvat stort inflytande ej blott på samtiden utan ock utgjort ett mönster för kommande tider. De funnos dock inom hans

Digitized by Google

samtid, som icke ansågo arbetet så »praktiskt», som man i detta nyttans tidehvarf äskade.

Exempelvis talar en så boksynt man som Höpken försmädligt om glossariets »onödiga etymologier och egna gissningar» och att där ofta orden fåfängt söktes. Och Sotberg omtalar i sitt minnestal, att man vet emot ordboken vara invändt, att »denna ordgranskning kunde synas vara i en eller annan måtto mindre betydlig och icke så omedelbart gagnande att bringa språket under sina af bruket erkända lagar».

En annan värdig representant ägde språkforskningen under detta tidehvarf i den mångsidigt värksamme och mångskrifvande **Abraham Sahlstedt.** Sahlstedt.

Sahlstedt, som var född 1716, studerade i Upsala, kom 1735 till Stockholm, där han inskrefs i kanslikollegium, hade åtskilliga motgångar i befordringsväg, fick titel af k. sekreterare och ägnade sig hufvudsakligen åt litterära värf såsom litterär kritiker (han har t. o. m. kallats »den vittra kritikens fader» i vårt land), öfversättare (bl. a. af La Bruyère, Theophrastus, Boethius, Lesage, Pope, Bouhours) utgifvare af en antologi, nationalekonomisk författare, men framför allt såsom språkforskare, † 1776.

Bland hans arbeten på detta sistnämnda område märkas *Svensk grammatika* (1747 och en förbättrad upplaga 1769), *Svensk ordbok* (1757, omarbetad 1773), *Ordlista på främmande ord*, *Veckoblad om svenska språket*, *Anmärkningar öfver Ihres glossarium*. Då det sagts, att han »snarare var samlare och kompilator än språkforskare i egentlig mening», så är detta enligt omdömesgille forskares åsikt oberättigadt. Äfven om Sahlstedts rent vetenskapliga grundläggning icke var så djup och hans främmande språkkunskap ej så omfattande, var han dock i uppfattningen af vårt modersmål en utmärkt målsman för det praktiska »sunda förnuftet», och hans arbeten vittna om, att han tänkt både självständigt och riktigt om vårt svenska språks natur. Han ådagalägger mod att bryta med äldre tiders föredömen, han skildrar framför allt det lefvande språket och särskildt har hans *ordbok* varit ett för svenska språkets stadgande i praktiskt afseende ytterst viktigt arbete, som dessutom (enligt Es. Tegnér d. y.) för den historiska kännedomen om 1700-talets svenska har ett stort värde, t. o. m. ett större och mera beståndande än Ihres mångfaldigt lärdare värk. Han utöfvade med rätta ett icke ringa inflytande på allmänhetens uppfattning och språkbildning, liksom han å sin sida hade öga för betydelsen af det faktiskt brukliga. Ända till dess Svenska akademien utgaf sin rättstafningslära, följde man Sahlstedts ortografi och i svensk grammatik har hans lagstiftning lämnat spår efter sig långt in i vårt sekel. Själf har han i en

Digitized by Google

liten uppsats i Dagl. Alleh. 1773 framhållit skillnaden mellan Ihres glossarium, som var ett filologiskt värk, afsedt att utreda ordens ursprung, och sin ordbok, »som icke afsåg fornälskares nöje och tidsfördrif utan att lämna underrättelser om den brukliga svenskans rättstafning och grammatik».

Sven Hof (född 1703, lektor i Skara, † 1786) räknas äfven såsom en af de mera betydande språkforskarne under 1700-talet, särskildt för sina dialektstudier och sina bemödanden att värka för en fonetisk stafning. Bland hans arbeten märkes den 1753 utgifna skriften *om svenska språkets rätta stafsätt.*

Erik af Sotberg var en Ihres efterföljare och medhjälpare på det språkvetenskapliga området. Han var född i Vadstena 1724, kom 1744 till Upsala och skulle först egna sig åt den prästerliga banan; men 1752 antog Ihre honom till sin amanuens och begagnade bl. a. hans skarpare ögon vid granskning af Codex argenteus samt vid andra arbeten; han blef 1758 docent, sedan lektor i Karlskrona, var någon tid »lecteur» hos drottning Lovisa Ulrika, som fann behag i honom och gjorde Sotberg, hvilken adlats 1772, till den kort därefter återuppväckta Vitterhetsakademiens sekreterare; 1778 kansliråd. Han afled 1781.

Sotberg har utom sin upplaga af Ulfilas (»Ulphilas illustratus») och sina afhandlingar om mesogötiskan författat anmärkningar *öfver svenska språket* (1773), som ännu äga ett visst anseende.

Karl Aurivillius, (född 1717, professor i Upsala, Vet.-Societetens sekreterare efter Linné, † 1786), var en orientalist med utmärkt anseende äfven i utlandet, särskildt för omfånget af sin nästan underbara språkkunnighet. Sina vetenskapliga undersökningar nedlade han i ett femtiotal disputationer och i ett tiotal program, hvarjämte han var en af hufvudarbetarne i bibelkommissionen, och utförde större delen af proföfversättningen.

Vignett ur C. G. Tessins bref.

Digitized by Google

Vignett ur C. G. Tessins bref.

Litterära tidskrifter och tidningar.

Det är egentligen först under detta tidehvarf, som Sverige får en präss i modern mening. Det är dock svårt att härvidlag uppdraga gränser mellan den periodiska prässen och broschyrerna. En sådan bok som Anders Rydelius' »Förnuftsöfningar» utkom såsom kvartalsskrift, men har naturligtvis intet med periodisk präss att beställa, liksom icke häller en roman sådan som Säfströms »Banqueroutspelare», fastän den utgafs arkvis en gång i veckan. Detta motsvarar ju våra dagars häftestryck och har endast en formell likhet med den periodiska prässens alster. Å andra sidan utkommo många af tidens politiska och sociala skrifter, hvilka närmast motsvarade våra dagars politiska tidningspräss, i form af broschyrer.

Vi hafva redan i annat sammanhang haft tillfälle omtala flere de viktigaste moralfilosofiska och politiska veckoskrifterna: Carlesons *Den Sedelärande Mercurius*, Dalins *Den svenska Argus*, Oelreichs *Ärlig svensk* o. fl. För frihetstidens äldre skede äro de moraliska veckoskrifterna af Spectatorstypen kännetecknande. Dalins föredöme vann på detta område, som på så många andra, efterföljd, men ingen nådde ens på afstånd föregångaren vare sig i inre värde eller yttre framgång.

Såsom de märkligaste utgifvare af moraliska tidskrifter jämte Dalin och Carleson må följande nämnas:

Digitized by Google

Johan Browallius, den förutnämnde Wolffianske filosofen, naturvetenskapsmannen och politikern, Linnés vän, Dalins motståndare i »vattuminskingstriden», hade redan före Dalin försökt ett tidskriftsföretag, den nog lärda *Oskyldig Måhlroo*, som dock kom af sig vid ingången. Större framgång hade den af honom fortsatta *Den filosofiske Merkurius* (1734) och *Den Svenske patrioten* (1735), som voro mera skämtsamt satiriska, ehuru äfven de afstannade efter kort lifstid. Browallius, en man med flersidig lärdom och vidtomfattande intressen, var icke utan en viss humoristisk ådra, men hans skämt blef stundom klumpigt, och censorn Rosenadler klagade öfver hans »elaka svenska».

Olof Gyllenborg (landshöfding, bror till Karl Gyllenborg, lyrisk skald, † 1737) utgaf vid nära 60 års ålder år 1735 *Skuggan af den döde Argus*, som icke gjorde synnerlig lycka; det sades om den »nomen et omen» och att denna fattiga och skygga skugga var blind på 99 ögon och hade starr på det 100:de. Denna tidskrift, som polemiserade med Brovallius' Patriot, lade stark vikt på det sedolärande elementet och anslog blott sällan en skämtsam ton.

Om Gyllenborg först vid gamla år följde i The Spectators och Argus' fotspår, voro **Olof Celsius** d. y. och **Anders Hesselius** redan såsom helt unge män efterbildare af Argus; de utgåfvo 1738 tidskriften *Det svenska Nitet*, där bl. a. en häftig polemik uppstod med anledning af en litterär revy, som Celsius företagit med den närmast föregående tidens skalder och hvars delvis ganska omilda omdömen om en och annan författare i denna vid kritik så ovana tid framkallade hvassa gensagor bl. a. af Abraham Sahlstedt. »Det svenska Nitet» följdes af *Den Svenska Sanningen* (utg. af Hesselius).

Vid medlet af 1750-talet var dock redan den importerade smaken för moraliska veckoskrifter i aftagande. Betecknande äro Gjörwells ord, då han vid början af sin bana förklarar, »att den saken (de moraliska veckoskrifterna) är nog genomarbetad och utnött, och nu är allt sagdt som i ett dylikt ämne sägas kan»: man söker mera att roa läsarnes öron än att förbättra deras hjärtan och seder.

Likväl visade sig då och då en eller annan gengångare af Spectatorstypen; **Odel** utgaf t. ex. 1767 en tidskrift »*den nya Svenska Argus*». **J. Fr. Kryger**, den framstående nationalekonomiske skriftställaren, som 1751 utgifvit en hufvudsakligen ekonomisk tidskrift *Den välmenande patrioten*, utmärkt för ett rent och vårdadt språk och en klar framställning, skref år 1768 den »moraliska» veckoskriften *Den förnuftige fritänkaren*, i hvilken han dels meddelade uppsatser i Dalins stil, dels enstaka politiskt frisinnade stycken.

* * *

Litterära tidskrifter.

Litterära tidskrifter börja under detta tidehvarf framträda. Om vi bortse från de rent vetenskapliga tidskrifterna och de lärda sällskapens handlingar, bland hvilka *Acta literaria* från Upsalasocieteten dock äfven innehöllo recensioner af nya böcker, möta oss här först:

Tidningar om de lärdes arbeten, som utgåfvos 1742, och till en början utgjorde en utbrytning på svenska språket ur »Acta literaria». Det var en månadsskrift, i hvilken nya svenska arbeten refererades; den hufvudsaklige redaktören var **Olof Celsius**

Digitized by Google

d. y. Till referaten fogades någon enstaka gång något kritiskt omdöme (t. ex. mot stilen i Adalrik och Göthilda).

Därefter följde de af **Lars Salvius** (f. 1706, amanuens i vetenskapsakademien 1732; boktryckare, förläggare och bokhandlare † 1773) utgifna *Lärda tidningar*, som utkommo 1745—1773 och som skulle utgöra ett slags fortsättning af Vetenskapssocietetens tidskrift. Hans medarbetare var samlaren, amanuensen hos rikshistoriografen, Samuel Loenbom (f. 1725, † 1776). Denna tidskrift, som utkom en gång i veckan, innehöll bokanmälningar, hufvudsakligast af Salvius' egna förlagsartiklar, mestadels referat, jämte ett eller annat berömmande ord, vidare åtskilliga notiser och bref om vetenskapliga förhållanden samt tillfällighetsverser, ofta mer eller mindre obskura rimmarealster. I det stora hela torde denna tidning kunna betraktas såsom ett slags reklamorgan för Salvius' stora förlagsaffär; dess förnämsta förtjänst var att lämna snabba och fullständiga underrättelser om den svenska bokmarknaden, hvaremot den icke ägde kritisk betydelse.

Den som har hedern af att i vårt land hafva grundlagt en litterär präss, som i väsentlig mån bidrog att främja svensk bildning och gagna svensk litteratur, var den såväl under detta skede som under det gustavianska tidehvarfvet outtröttligt värksamme

Karl Kristoffer Gjörwell.

Han var i intet afseende något snille, icke någon betydande forskare, icke någon framstående stilist; hans synpunkter voro ofta starkt begränsade och dock har han på grund af sitt brinnande intresse för litteraturen för alltid inskrifvit sitt namn i den svenska odlingens annaler. Därtill kommer, att man för hans personlighet fattar en sympati, som låter den trofaste och trägne arbetaren i de andliga idrotternas värld stå för oss såsom en af de älskvärdare skepnaderna i 1700-talets svenska litteraturhistoria, som utan den vänliga, naivt optimistiska, pratsamme hedersmannens bild skulle synas lämna en betänklig lucka i sitt galleri.

Gjörwell var naturlig son af en klockardotter och en gammal krigare, öfverstelöjtnant Kristoffer Feif (Ehrensparre), hvilken ädelt sörjde för sonens uppfostran. Han föddes i Landskrona 1731, uppfostrades af två fromma fastrar, var först ämnad till soldat, men passade icke för detta yrke. Så skulle han studera till präst, men tidens förståndstro stötte honom bort och han fann sig allt mera dragen till de känslosammare, pietistiskt svärmiska strömningarna, som å skilda håll framträdde; han fann till slut hvila i herrnhutismens tro. Gjörwell studerade i Åbo, Lund och Greifswald samt företog resor till Holland och Paris. Såsom student tog han namnet Gjörwell; enligt traditionen skulle det varit hans lärare Sven Lagerbring, som, då ynglingen sporde, hvad namn han skulle välja, riktat

Digitized by Google

till honom uppmaningen: »Gör väl, hvad du gör, så får du nog ett godt namn.» Han lärer hafva tänkt att utvandra som missionär, då den nationalekonomiske författaren Kryger öfvertalade honom att stanna i Sverige och egna sig åt litteraturen.

Vid medlet af 1750-talet stod Gjörwell redo att börja sin värksamhet som tidskriftsutgifvare och skriftställare samtidigt med att han 1755 blef tjänsteman vid Kungliga Biblioteket.

Hans första skrift, »*Bref om blandade ämnen*» (1754), utkom på obestämda tider, men blef snart periodisk och framkallade en rad af följdskrifter bl. a. med anledning af Gjörwells klagan öfver Holbergs brist på rättrogenhet.

Karl Kristoffer Gjörwell.
Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket.

Af vida större betydelse var dock hans månadsskrift *Den Svenska Mercurius*, som började utkomma i juli 1755 och fortgick till och med juni 1761 samt från jan. 1763—juni 1765* och som är den första i högre mening litterära journalen i Sverige. Den meddelade uppsatser i historia, filosofi, moral, fysik och ekonomi, dels i öfversättning, dels i original; vidare lärda nyheter, recensioner af utkomna inländska och utländska arbeten samt »statsnyheter» (d. v. s. utrikespolitiska meddelanden). Särskildt för att skaffa recensioner ökadt utrymme utvidgades tidskriften år 1757 från 4 till 8 ark i månaden. Tidskriften, hvars mönster voro den franska »*Bibliothèque raisonnée*» och »*Göttingischer Anzeigen von Gelehrten Sachen*», ur hvilken Gjörwell öfversatte ytterst flitigt, gjorde på sitt sätt epok i vår litteratur och vår lärdomshistoria, och den mottogs med mycken välvilja. Gjörwell förklarar ock, att skriften vunnit hos nationen större kredit än han förmodat och den torde hafva förtjänt, ty han visste väl, hvad som fordrades till att skrifva en fullkomlig, lärd månadsskrift, men visste ock, att det aldrig varit eller någonsin blir en enda människas arbete.

* 1761 juli—1762 oktober utgaf **Erik Ekholm** *Den nya Svenska Merkurius*.

Digitized by Google

»En dylik journal, som denna är, borde ej skrifvas af en yngling utan af ett sällskap lärde män och jag försäkrar, att så snart ett dylikt sällskap här i Sverige existerar, skall jag antingen lägga ner min merkurialiska penna eller tillbjuda mitt biträde till ett så nyttigt ändamål». Men hans tidskrift fann ock tadlare. Man hade påstått, att han varit för sträng i sina omdömen och granskningar. Detta bestred han. I sina omdömen om lärde män och deras arbeten säger han sig hafva varit fri, men icke sträng och alltid grundat sina omdömen på bevis. Jämförde man hans granskningar och omdömen med dem i utländska journaler, skulle man lätt nog öfvertygas om hans beskedlighet och stora saktmodighet; äfven om han varit sträng i sina granskningar, så vore det intet bevis på en god härskande smak i ett land, att författare trodde sig ofelaktiga och ej tålde sina arbeten granskade. En lärd journal utan kritiker vore lik en måltid mat utan salt och kryddor, och Gjörwell skulle skatta sig lycklig, om han på något sätt bidragit till en fri kritiks och en sund smaks utbredande. Gjörwell hade i det stora hela nog mera skäl att åberopa sin saktmodighet än sin stränghet. Hans kritik är åtminstone till en början ganska spak, och han ville undvika »ett lärdt och personligt krig med halfva Sverige».

Vitterheten, åt hvilken till en början icke egnas något utrymme i Svenska Merkurius, blef i de senare årgångarne något mera uppmärksammad, både hvad angår svensk och utländsk skönlitteratur.

Bland tidskriftens medarbetare är att nämna, utom vice censorn Anders Wilde, som en kort tid var medutgifvare, i främsta rummet Anders Schönberg, historikern, moralisten och politikern, vidare den insiktsfulle historiske samlaren och bibliografen Warmholtz samt Gjörwells trofaste vän, den lärde litteraturforskaren J. H. Lidén, många andra att förtiga.

Knappt hade Svenska Merkurius upphört, så började Gjörwell utgifva nya tidskrifter, om än ej af samma omfattning som den nämda månadsskriften. Så utkom 1766 *Svenska Magasinet*, i hvilken dikter växla med uppsatser, granskningar och notiser; åren 1767—69 *(Kongliga Bibliothekets) tidningar om lärda saker*, som var en uteslutande vetenskaplig skrift; åren 1770—71 *Allmänna Magasinet*, en politisk och nationalekonomisk månadsskrift; åren 1772—1773 *Fruntimmerstidningar*, en litterär halfveckotidning på vers och prosa; följde så under åren 1773—78 dels *Samlaren*, hvari vid sidan af historiska uppsatser förekommo bref och poem, dels *Den historiska och politiska Merkurius;* samtidigt

Digitized by Google

härmed utkommo *Lärda tidningar* och *Allmänna biblioteket*, hvilken senare var en recensionstidskrift. På 1780-talet utgaf Gjörwell dels *Uppfostringssällskapets tidningar*, dels *Den politiske Merkurius*.

Gjörwell var emellertid ej blott litterär utan ock politisk publicist, men han ådagalade icke någon synnerlig fasthet i sina politiska åsikter, om icke därutinnan, att han »var öfverheten underdånig», vare sig denna hette hatt, mössa eller konung. Till 1766 var han hatt, i sina 1766—68 utgifna samlingar meddelar han en del för mössorna fördelaktiga handlingar och Tessin frågade också misslynt om någon kunde säga, »huruvida Gjörwell vore Welf eller Ghibellin»; mot slutet af Frihetstiden från 1770 utgaf han *Allmänna Tidningar*, i hvilka han, som 1756 tillhört de ifrigaste frihetsvännerna, talade hofpartiets sak. Han hade ock en ej oväsentlig andel i opinionens bearbetande för revolutionen och efter denna var Gjörwells blad fullt af smickrande utgjutelser för Gustaf, men det oaktadt fann man det inom konungens närmaste krets icke behagligt eller tillräckligt taktfullt, och Gjörwell rönte icke från högsta ort någon uppmuntran, vare sig i befordran eller annat afseende, snarare tvärtom — »Moren hade gjort sin tjänst». År 1773 nedlade han »Allmänna tidningar», men upptog dem under de nya partistriderna 1787—89 i rojalistisk anda.

Vid sidan af sin publicistiska värksamhet utöfvade Gjörwell ett icke ringa arbete såsom historisk samlare. Han utgaf nämligen inemot 50 band handlingar (under olika titlar, *Svenska biblioteket*, *Allmänna biblioteket* o. s. v.), i hvilka han bragte den historiska vetenskapen intressanta »förråd», dock icke med önskvärd urskillning i valet*.

Ett vackert drag i hans värksamhet är hans oegennyttiga främjande, ofta med betydande uppoffringar — af värdefulla arbeten: Lagerbrings Svea Rikes historia förlade han frikostigt; Björnståhls Resa, Warmholtz' Bibliotheca historica Sueogothica, Bergklints Sammandrag af vetenskaperna o. a. arbeten hafva honom att tacka för sin tillkomst. Likaså ifrade han för att till svenskt språk tolka utländska arbeten af historiskt värde, läroböcker, encyklopedier.

Gjörwell var såsom litterär tidskriftsutgifvare en medlare mellan vetenskapsidkarne och den bildade allmänheten, som han gjorde bekant med de humanistiska vetenskapernas framsteg och med utlandets litterära förhållanden. Hans uppfattning af samtidens litterära företelser är likvisst ensidig, hans vyer trånga och begränsade af hans filiströsa sinnelag och hans herrnhutiska

---

* Tessin, Gjörwells vän och gynnare, skrifver i sin dagbok 1765: »Utom det jag både skattar och älskar herr Gjörwells person för dess goda förstånds- och sinnesegenskaper, så berömmer jag ock gärna hans flit med utgifvandet af dess svenska bibliotek, men önskade därhos, att han vore mera valgrann. Ett bibliotek bör vara selekt, men ingalunda inspädt med triviala handlingar och privat licensieust glam.»

Digitized by Google

tro. Han förklarar själf (1756) på tal om Holberg och Voltaire, att han gärna mäter sina omdömen i lärda saker om skribenter efter deras religiösa och ej med stillatigande går förbi deras naturalistiska tänkesätt; trots deras stora förtjänster om historien, språken och poesien hafva deras »besmittade moral, komedier och romaner gjort väsentlig skada». Men då t. o. m. Holberg var honom en farlig skribent, förstår man lätt anledningen till, att hans tidskrifter höllo allmänheten i okunnighet om många för mänskligheten viktiga frigörelseläror, som då just framlades af uppsyningstidehvarfvets ypperste män, och i stället meddelade en hel del lärdt småkram. Till sin läggning var Gjörwell på det hela taget mera tyskt än franskt bildad; han sände korrespondenser till tyska vetenskapliga tidskrifter, och i en tid, då fransk bildning var så godt som enväldigt härskande i vår litteratur, var han en målsman för den tyska vetenskapen, liksom han refererade den tyska litteraturens företeelser utan att dock äga djupare blick för de litterära nyväckelser, som i Tyskland under denna tid framträdde. Närmast stod han den sentimentala riktningen (Gessner, Jacobi o. a.) med dess vänskapssvärmeri och känslokoketteri. Svensk vitterhet gynnade han, liksom svensk vetenskap. Han uppmuntrade Kellgrens, Leopolds, Thorilds förstlingar, och egendomligt nog var det i den allvarlige Gjörwells Samlaren, som Kellgrens mest sensualistiska ungdomsdikter offentliggjordes. Eljes var Gjörwell det lättare författareskapet (Bellman och Wallenberg) allt annat än bevågen; hans granskningar väckte visserligen, såsom af det ofvan anförda framgår, då han först framträdde mycken uppmärksamhet och motsägelse, enär man då ännu var ovan vid kritisk granskning och nära nog betraktade litterär kritik som personligt angrepp. Men i det stora hela låg nog hans fel åt andra sidan; han var allt för benägen att berömma och man anmärkte senare, att hans kritik snarast var för godmodigt släpphändt. Också föreföll Gjörwell tvifvelsutan den gustavianska tiden alltför gammalmodig. Med sin entusiasm för Gustaf III var han minst af allt i vitter mening gustavian; han saknade i sitt skrifsätt allt lysande eller bländande och hans »artiga meddelanden» från utlandets och inlandets akademier och lärda skrifter torde förefallit Gustaf III pedantiska. Detta förklarar den ringa nåd han af honom åtnjöt.

I lifvet hade Gjörwell svåra motgångar, väl ej alldeles utan egen förskyllan. Väl hade han 1764 blifvit vice bibliotekarie, men råkade i spändt förhållande till sin förman och tog 1781 tjänstledighet från biblioteket; när sedan bibliotekarietjänsten, å hvilken han hade survivans, på 1790-talet blef ledig, blef han förbi-

Digitized by Google

gången och fick i stället en liten pension. Sin plats som Gustaf III:s handbibliotekarie hade han mist 1778 utan att kunna uppnå k. Sekreteraretiteln. Såsom bokförläggare, tidskriftsutgifvare och bokhandlare rönte hans nitiska värksamhet, som dock leddes af en alltför stor optimism, ingen varaktig framgång och han nödgades göra konkurs. Men i ett lyckligt familjelif, i sina vittra och lärda intressen, i ett svärmiskt umgänge med naturen och sina vänner sökte och fann han sin lycka och han bevarade själslugn och ett ungdomligt sinne ända in i den sena ålderdomen.

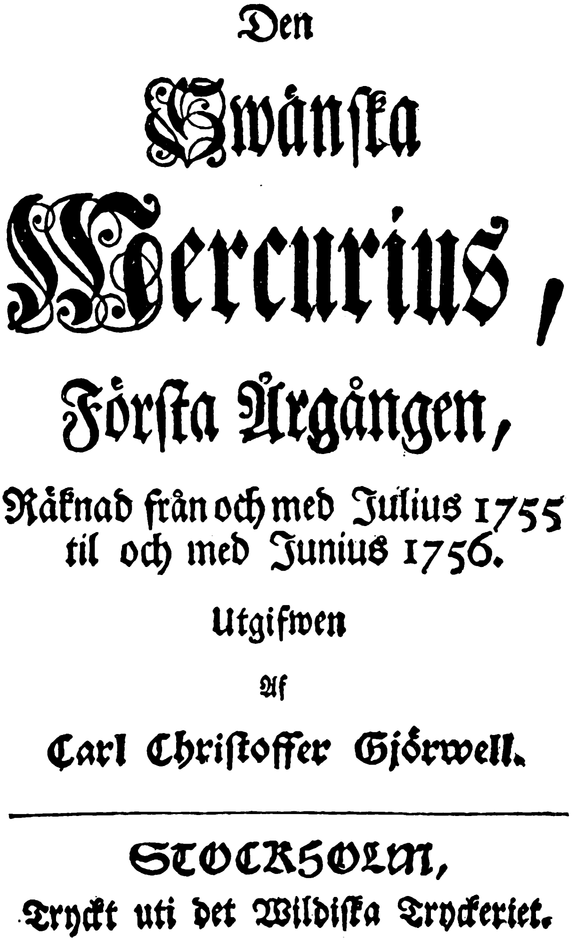
Den
Swänska
Mercurius,
Första Årgången,
Räknad från och med Julius 1755
til och med Junius 1756.
Utgifwen
Af
Carl Christoffer Gjörwell.

STOCKHOLM,
Tryckt uti det Wildiska Tryckeriet.

Den swänske Mercurius.
Efter original i Kongl. Biblioteket.

Sina meddelanden med in- och utländske lärde gömde och ordnade han samvetsgrannt, och »Gjörwelliana» utgör för närvarande Kongl. Bibliotekets största brefsamling. Hans sista tryckta skrift torde hafva varit ett bidrag till fosforisternas tidskrift »Phosphoros» 1811. Så möttes den gamle tyskt bildade frihetstidspublicisten och de unga tyskt bildade vitterlekarne i vårt sekels början.

Han dog 1811, åttio år gammal. Redan långt förut hade Thorild gifvit honom det namn, hvarunder han lefver i våra häfder: *de lärda mödors patriark.*

* * *

Nyhetstidningar. Nyhetstidning var länge nog egentligen blott Posttidningarna, som förnämligast meddelade nyheter från utrikes ort, mestadels komna öfver Hamburg och byggda på de utländska blad,som höllos af kanslikollegiet, hvilket ombesörjde dessa posttidningar. Den inre politiken lämnades nästan alldeles oberörd. För inrikes nyheter kommo sedan som ett slags supplement *Inrikes Tidningar.* I allmänhet var stilen i dessa redogörelser torr och tungrodd.

Digitized by Google

Med år 1766 års tryckfrihetsförordning blefvo nyhetstidningarna talrikare och särskildt märkes vår första dagliga tidning, *Dagligt Allehanda*, hvilken i början utkom såsom annonsbilaga till Stockholms veckoblad, men från 1769 blef en särskild tidning, som innehöll nyheter af allehanda slag samt annonser jämte insända artiklar af frivilliga medarbetare, som t. o. m. betalade härför.

»Och på vitterhetens graf
Växte Dagligt Allehanda»

skref Gyllenborg vid den alltför färglagda teckningen af frihetstidens senaste årtionde. Dagligt Allehanda, som utgafs af boktryckaren Momma, erhöll en ganska stor spridning, bl. a. genom kolportörer. Tidningen redigerades från frihetstidens slut och en tid framåt (1771—1802) af assessor Pfeiffer.

* * *

Bland landsortspressen var den göteborgska af en icke ringa betydelse, liksom öfver hufvud taget det vittra och vetenskapliga lifvet under senare delen af frihetstiden företedde en viss blomstring i den lifliga handelsstaden, där också den man framträdde, som var den förste, hvilken sökte tillämpa en mera modern journalistik i vårt land.

Det var lektor **Johan Rosén.**

Han var född 1726 i Sexdräga prästgård, tillhörande en syskonkrets, som lämnat talrika spår i vår odlingshistoria: de utmärkte läkarne Rosén von Rosenstein och Eberhard Rosenblad, pietisten Sven Rosén och predikanten Gabriel Rosén. Han studerade i Upsala och Lund och var docent å båda ställena; men då han ej hade framgång i sin akademiska befordran, bosatte han sig i sin stiftstad Göteborg, där han 1759 blef lektor i latin och som sådan utöfvade ett mycket stort inflytande på väckandet af sina lärjungars vittra intressen; bland dem voro Lidner och den utmärkte latinaren Johannes Lundblad. Rosén, som vid slutet af sitt lif var invecklad i den Svedenborgska processen, dog 1773.

Redan tidigt började han vid sidan af sitt lärarekall utöfva publicistisk värksamhet, då han 1759—1762 utgaf *Göteborgska Magasinet* med bilagan *Hvad nytt i Staden.* Sedan fortsatte han med *Göteborgska Veckobladet* (1763—1765).

Rosén var en man med lifliga intressen. Han gjorde till sin uppgift att i en handelsstad, »som var utan smak för lärdom, kunskaper eller vitterhet», tända upplysningens fackla. Med sitt vakna sinne, sin käckhet och sin fördomsfrihet ägde han stora förutsättningar som publicist. I motsats till de flesta samtida insåg han, att tidningars uppgift vore att gripa in i dagens frågor.

Redan i några af sitt Magasins första nummer berörde han ostindiska kompaniets värksamhet och diskuterade frågan, huruvida denna vore gagnelig för Sverige och för Göteborg. Han besvarade visserligen detta spörsmål med ja,

Digitized by Google

men lät undfalla sig några ord om lurendrejeri och oskälig vinst, som harmade stadens mäktige handelsmän, särskildt den Sahlgrenska kretsen och gjorde dem ganska förtörnade mot honom, i synnerhet då han kom till den slutsatsen, att den Ostindiska handeln mera gagnade kompaniet än kronan.

Roséns satiriska ådra framträdde ej blott i hans egna uppsatser utan ock i det ganska kostliga sätt, hvarpå han omskref inlämnade annonser, och detta satiriska lynne, som var mera grofkornigt och lustigt än egentligen smakfullt eller fint, slog tvifvels utan mycket an på tidningens läsare. Tidningen hade för öfrigt ett i högsta grad växlande innehåll: lokala meddelanden, vittra bidrag, ekonomiska artiklar, landtbruksuppsatser o. s. v. Rosén, som hade talrika medarbetare, tröttnade dock i längden att redigera sin tidning, då den dessutom ej synnerligen lönade sig. Han lämnade därför under första halfåret 1765 redaktionen af Veckobladet åt sin kollega — omväxlande hans vän och fiende — **Johan Gothenius** (född 1721, lektor, senare kyrkoherde i Skee, † 1809). Denne var en synnerligen lärd man, särskildt en utmärkt orientalist, dessutom lifligt intresserad för den framträdande Ossianska diktningen, men kanske dock mera ur historisk än vitter synpunkt; hans tidningar (*Göteborgska Veckobladet* första halfåret 1765, *Göteborgska Magasinet* 1766) voro dock något för lärda och tunga, och han slogs ur brädet af *Göteborgska Spionen*, utgifven af Roséns svåger **Bengt Öhrwall** (född 1728, rektor vid trivialskolan, † 1773), men i hvilken utan tvifvel Rosén var den ledande anden. Den upptog traditionerna från de gamla Rosénska bladen, men kunde, tack vare censurens upphäfvande, fylla sin uppgift friare och dryfta de flesta spörsmål; exemplet från England, hvars präss då kämpade sig fram till en maktställning och hvilket land öfvade särskildt inflytande i Göteborg, blef ock märkbart på Spionen, som efter engelskt mönster i brefform behandlade allmänna angelägenheter, särskildt i kommunala och äfven i politiska ämnen (i mössornas anda). Spionen, hvilken stod betydligt öfver Dagligt Allehanda, har af Sylvan betecknats såsom det första svenska organ för ett samhälle, i hvilket vi kunna följa dess utveckling och lära känna hvad stort och smått som sysselsatte dess innevånare. Roséns käcka och stridbara lynne gaf det sin prägel.

År 1772 i maj började Rosén åter utgifva en ny tidning »*Hvad Nytt, Hvad Nytt?*» som skulle blifva ett nyhets- och annonsblad, men som dessutom i likhet med Dagligt Allehanda i Stockholm meddelade nyheter från utlandet. Detta nyhetsblad blef i sin utveckling — det fortsattes efter Roséns död af hans begåfvade änka — ett värkligt vittert organ, ej blott för det Göteborgska vitterhetssällskap, som Rosén bildat, utan äfven för poetiska pennor å annan ort, hvilka där meddelade en mängd poetiska alster.

Digitized by Google

Vignett ur en likpredikan.

Filosofiskt och religiöst skriftställeri.

Den filosofi, som vid tidehvarfvets ingång var den bestämmande, nämligen Anders Rydelius' på Cartesiansk botten uppförda, hafva vi förut omtalat. Dess värkan på den allmänna bildningen var långvarig. Men äfven tidens nyare riktningar, de från Leibnitz, Wolff och Locke utgångna, finna gehör, isynnerhet emot seklets midt och företrädesvis i Upsala, där det Wolffska systemet — såsom i inledningen antydts — fann tillämpning bl. a. på den teologiska vetenskapen, liksom dess ordnande, systematiserande inflytande är skönjbart äfven inom öfriga vetenskapsgrenar, ej minst naturkunnigheten (Linné).

Wolffianismen.

Redan på 1720—1730-talen hade den Leibnitz-Wolffska riktningen börjat komma till synes i Upsala, och Gustaf Cronhielm skref i egenskap af universitetets kansler 1732 ett bref till ärkebiskopen, där han uttalade sitt missnöje med åtskilliga dissertationer, af hvilka den studerande ungdomen »kunde fatta ovissa och skadliga meningar» samt uppmanade dekanerna att tillse, det man talade och skrefve varsamt »på det förmedelst onödige subtiliteter och ovanliga ordasätt eller nya termer inga måge vara förledda och Upsala akademi ej måtte förfalla i slätt och vrångt omdöme». Detta syftade tvifvelsutan på Wolffianismen, som emellertid kort därefter slog rot vid akademien.

Denna lära fann ock en representant i Pehr Högström (f. 1714, missionär i Lappmarken, död såsom kyrkoherde i Skellefteå 1784) som bl. a. i »*Förnuftiga tankar om gud*» behandlade »theologia naturalis», spörsmål inom den naturliga religionen i en folklig framställning, snarlik den Rydelius användt i »förnufts-

Digitized by Google

öfningar». Äfven den som teolog framstående, senare af Svedenborg påvärkade Anders Knös framträdde i en uppseendeväckande magisterafhandling (1742), såsom entusiastisk anhängare af Wolff, för att tillämpa hans förnuftsskäl på trons spörsmål.

Denna skolas förnämste lärofader hos oss var likväl **Nils Wallerius**, en broder till den berömde kemisten. Han var född 1706 och kom till Upsala 1725, blef här snart nog lärare i filosofi, men måste länge försörja sig med privat undervisning och var starkt anlitad härutinnan. År 1748 blef han professor i logik och metafysik, öfvergick 1755 till teologiska fakulteten och dog 1764. Hans arbeten, som äro skrifna på latin, omfatta betydande delar af den filosofiska vetenskapen; med förtjusning lästes de af ungdomen och hafva utöfvat ett stort inflytande på frihetstidens lärda värld, där det Wolffska systemet i årtiondena närmast före och efter seklets midt var det förhärskande, likväl icke utan motsägelse.

Rydelius' lärjunge Dalin skämtade ock öfver, hurusom mången inbillade sig, att man »*i Wolffens nät*» kunde »*Gud och evigheten fånga*» (hvarmed åsyftades den Wolffska filosofiens tillämpning på teologien), och det var tydligen med hänsyftning på den »öfverflödande metafysiken» inom denna skola, som Dalin förklarade, att »inga grundsatser voro så djupa, att icke den enfaldigaste kan fatta dem, när de rätt framställas; fåfängt skyllade man på ämnets höghet och på menighetens ringa begrepp. Den, som tänkte rent (= redigt) och förstode sin sak, gjorde sig ock af andra förstådd».

Lockeanismen. Lockeanismen hade visserligen redan mycket tidigt uppmärksammats här i landet; den store engelske tänkarens statslära blef ju redan på 1720-talet genom de maktägandes försorg öfverflyttad till svenska. I den vetenskapliga världen stod dock Lockeanismen tillbaka, dels för Cartesiansk, dels för Wolffiansk filosofi. Men småningom tränger den sig dock fram och omhuldas af naturvetenskapsmän, af läkare, af populäre skriftställare. Särskildt börja naturvetenskapsmännen att yrka på en erfarenhetsfilosofi i st. f. det Wolffska systemets induktiva metod, såsom t. ex., då Wargentin klandrar »förra tiders vana att godtyckligt föreskrifva naturen lagar tagna ur tänkarens hufvud, i stället för att genom rön och försök utforska naturens egna och värkliga lagar»; det är tydligen mot Wolffianismen, som de »Lärda tidningarna», (hvilka torde inspirerats från Upsala Vetenskapssocietet) vända sig, då däri 1764 yttras: »Bacon, Cartesius, Newton och Locke hafva från skolastikens metafysiska trätor och från myndigheternas ok banat oss väg till tankens frihet. Att de ej uträttat mer, därtill ligger orsaken i våra skolor och akademier, hvilka bortslösa ungdomens tid på döda språk, som snart glömmas och tillika inplanta metafysiskt grubbel och en logik som skapar tankeklyfvare och sofister i st. f. tänkare och filosofer.»

Det var dock först mot tidehvarfvets slut, som Lockeanismen erhöll sin representant å en filosofisk lärostol i den förut såsom ekonomisk författare värksamme **P. N. Christiernin** (född 1725, ekonomie adjunkt 1759, fil. professor 1771, † 1799). I det allmänna tänkesättet hos de bildade hade emellertid denna tankeriktning tidigare vunnit insteg, delvis hitförd öfver Frankrike, och den humanistiskt bildade och mångsidigt värksamme **Anders Schönberg** (f. 1737, † 1811) visar sig i sina filosofiska skrifter stå på denna filosofis grundval, ehuru han i sin religiösa tro synes hafva lutat åt herrnhutismen.

J. Fr. Kryger (f. 1707, manufakturkommissarie, † 1777), den eljest på nationalekonomiens område värksamme författaren, var ursprungligen Wolffian, men tog äfven intryck af Lockeanismen och är närmast eklektiker. Anmärk-

Digitized by Google

ningsvärda äro hans välskrifna *Tankar vid lediga stunder* (1761—1766), särskildt på grund af hans däri uttalade åsikter om straffrätt, där han häfdar, att straffets ändamål icke är hämnd utan förbättring genom medel, som kunna värna andra, och där han yrkar stor sparsamhet med dödsstraff samt tager till orda för en mera human fångvård.

Skepticismen.

En intressant skeptiker, som vände sig emot Wolffianismen och det till på köpet på dess inhemska, tyska botten, var den ofvan nämnde skarpsinnige, ihärdige **Peter Forskål**. Då han 1753—56 i Göttingen under Michaelis studerade de orientaliska språken och filosofi, opponerade han sig tämligen bestämdt såväl mot den Wolffianska dogmatismen, som mot teologien. Sina åsikter i förra hänseendet uttalade han i en latinsk disputation *Dubia de principiis philosophiæ recentioris* 1756, (tvifvelsmål rörande den nyare filosofiens grundsatser) som vållade en het vetenskaplig fejd. Forskål visar sig här såsom afgjord skeptiker, om han än icke vill själf medgifva det, och är i detta afseende besläktad med Hume. Han begabbar de filosofiska konstuttrycken och begär ett språk, som mera sluter sig till det värkliga lifvet.

Pedagogik.

Bland alster inom pedagogiken, ett område, där under frihetstiden en liffull nyväckelse röjes, märkes särskildt **Erik Eklunds** vidlyftiga *Uppfostringslära som visar sätt och medel till ungdomens rätta skötsel och undervisning*, (1744), i hvilken många tidens nya tankar kommo till uttryck, under inflytande från utländske pedagoger.

Sektrörelser.

Inom det religiösa området företer detta tidehvarf ett rörligt lif. Vid sidan af den gamla ortodoxiens rättrogne anhängare och af den inbrytande upplysningstidens fritänkare eller indifferente, hvilka ej sällan dolde sig under yttre statskyrklighet, göra sig sekteriska riktningar gällande: pietism, herrnhutism, svedenborgianism. Ty ehuru Frihetstiden minst af allt var någon »frihetstid» på det religiösa området, utan strängt vidhöll 1600-talets statskyrkosystem, som belade affall från den i konkordieformeln fixerade lutherska läran med förlust af medborgerliga rättigheter samt landsförvisning, och ehuru dessa stadganden ytterligare skärptes genom nya, än strängare, såsom 1726 års af pietismen framkallade förbud mot andliga sammankomster vid sidan af den statskyrkliga gudstjänsten (»konventikelplakatet»), samt senare påbud emot »villfarelser, svärmerier och kätterier», så visade sig dessa juridiska åtgärder vanmäktiga emot de nya religiösa rörelsernas spridande, burna som dessa ofta voro af självuppoffrande trosifrare; liksom ock tidsandans upplysningsarbete, hvilket fann jordmån ej minst i de högre lagren, icke längre kunde hejdas.

Pietism och Dippelianism.

Redan vid slutet af karolinska tiden hade den Halleska pietismen funnit väg till Sverige. Rörelsen grep nu alltmera omkring sig, men mötte ock häftigt motstånd från flere prästmän, såsom hofpredikanten G. A. Humbla och öfverhofpredikanten Barchius. Väl hade pietismen många beskyddare bland de styrande, men dessa mäktade icke hindra det värnande af den religiösa »enheten» och »ordningen», som tog sig uttryck i det ofvan nämnda konven-

Digitized by Google

tikelplakatet af 1726, i hvilket vid äfventyr af böter och än strängare straff, ända till fängelse och landsförvisning, det förbjöds man- och kvinnkön, gamla och unga, kända och okända, få eller flera att uti enskilda hus samla sig och tillhopakomma under förevändning att bruka sin andakt och enkannerliga gudstjänst, hvaremot husandakten uppmuntras. — En rörelse, som utgick ur pietismen, men snart skilde sig därifrån, var den som väcktes af den tyske religionssvärmaren, läkaren **Johan Kristian Dippel** (f. 1673, † 1734), och som utgjorde en blandning af pietism och gammal mysticism, hvarjämte den sysslade med astrologiska och alkemistiska funderingar. Dippelianismen fick desto större betydelse hos oss, som Dippel själf kom hit öfver till Sverige 1727—28 och genom sin personlighet och sina läror om ett från Gud omedelbart utflödande och i alla människor inneboende gudomligt ord eller ljus, samt om Gud såsom idel kärlek, icke straffande rättfärdighet, vann talrika anhängare, så att prästerskapet klagade, att knappt hvart tionde hus fanns i hela Stockholm, där man icke påträffade någon af Dippels lära besmittad. Emot hans skrifter, dem han utgaf under signaturen Christianus Democritus, uppträdde särskildt **Anders Rydelius**. Dippel blef genom ett riksdagsbeslut förvisad ur riket.

Tollstadius. Den mest betydande af de svenske prästmän, som i ett eller annat afseende stodo i förhållande till pietismen och till Dippels lära, var kyrkoherden **Erik Tollstadius** (född 1693, † 1759), en mycket framstående man, hvilken, efter att hafva varit huspredikant hos ett riksråd, blef pastorsadjunkt i Jakobs församling och sedan trots sin misstänkta ståndpunkt amiralitetspräst på Skeppsholmen, slutligen kyrkoherde i Jakobs och Johannes församling. Tollstadius var mycket uppburen såsom predikant, men kanske än mera för den innerliga religiositet, han ådagalade genom sin praktiska värksamhet som själasörjare och välgörare, i sammanhang hvarmed han ifrade mot tros- och förståndsupplysning utan motsvarande gärningar eller religiöst lefverne. Fullt klar är icke Tollstadius' ställning till Dippels lära; han anklagades upprepade gånger 1728—29, 1734—41 för kätteri; men svarade länge undvikande och hans slutliga förnekelse af Dippels lära tyckes ej af de renlärige hafva ansetts uppriktig. Att hans lära, liksom hans lefverne varit pietistiskt färgade och att han lutade åt mysticism, synes lika afgjordt, som att han i sin praktiska värksamhet såsom präst, sin ömhet om fattiga och sin oegennytta var ett mönster för sin samtid. »Guds kärlek» — skrifver Tessin — »lyste ur hans glada ögon, vänlig mot alla, gifmild mot de fattiga; hans och deras bröd var gemensamt, nitisk om Herrans lära, vältalig, skarp, uppbygglig i sin predikostol, oförliknelig i sitt lefverne.»

Såsom predikant utöfvade Tollstadius ett mäktigt inflytande, ty det låg något underbart i hela hans personlighet, och till och med då hans röst så försvagades, att man icke mäktade fullt höra

Digitized by Google

honom, var tilloppet lika stort, ty det lyste andakt ur hans ansikte och själfva »hans åthäfvor värkade uppbyggelse». Därföre kan man icke bedöma hans predikans värkan ensamt på grund af de mestadels efter hans död utgifna *Strödda predikningar*. Han skildras af P. Wieselgren såsom »grundläggare af den predikostil, som de värksammaste folklärare i Sverige allt sedan följt. Stilen är talspråkets, farten är en bärgflods, snillet blixtrar fram omedvetet och liksom mot talarens önskan. En dylik vältalighet ligger sällan kvar i orden; dess bilder stråla i ögonen; det naiva ligger ofta i uttalets naturlighet, det sentimentala i en tår på kinden, en sänkning i rösten, effekten härrör af anletets strålande förklaring. Sådan måste den andlige folktalaren vara, om han skall värksammare ingripa i ett folks innersta».

Betecknande är det intryck, som förföljelserna mot Tollstadius och andra gjorde på en för tiden så representativ personlighet som Dalin.

I Argus finna vi flerestädes bestämda, om än försiktiga, uttalanden till förmån för religionsfrihet; framför allt uppträder han mot användandet af tvång: endast goda skäl skulle värka. »Världslig arm vore okallad apostel», och med tydlig syftning åt den ofta ganska världsliga ofördragsamhetens blinda nit emot sekterna, riktar han satiren mot herr Nitblind, som han låter yttra: »Tänk, han nekar med tydliga ord, att en rätt kristen får spela kort och tärning; han säger, att man inte med godt samvete kan dansa och gå på komedi.» När då emot honom invändes, att vederbörande aldrig sagt detta i sina skrifter, och den frågan ställes till herr Nitblind, om han läst det där, svarar denne: »Gud bevare mig för det giftet. Hvarför skall man läsa så misstänkta saker?»

Den pietistiska sektrörelsen och dess samsläkting dippelianismen aftynade under 1740-talet, hvartill väsentligen bidrog att från och med slutet af 1730-talet en annan tysk sektrörelse, herrnhutismen, då inträngde. **Herrnhutismen.**

Denna rörelse, som väckts af grefve von Zinsendorff och sedan närmare utvecklats, framgick visserligen ur pietismens sträfvan att bilda trängre kretsar af sannt troende och heligt lefvande, men gick dock åt ett alldeles motsatt håll mot den stränga lagpietismens; den förkunnade uteslutande evangeliet om Guds kärlek och särskildt utmynnade den i veka och känslosamma betraktelser af »Kristi blod och sår». Denna strömning, väckt till lif i Sverige förnämligast af Anders Gradin, fann här i landet ifriga anhängare särskildt i Lunds och Göteborgs stift. I Upsala var den varmhjärtade och nitiske docenten **A. M. Malmstedt** (fru Lenngrens fader, Ihres medarbetare vid ordboksarbetet) denna läras martyr och blef såsom »misstänkt för irrlärighet och benägen den herrnhutiska villfarelsen, samt älskare af den herrnhutiska sekten», för någon tid på 1750-talet afstängd från sin docentur, så att han lefde i stort trångmål, intill dess han efter ett slags förklaring återfick sin undervisningsrätt, ehuru han aldrig åtnjöt någon befordran, utan till sin död värkade som privatlärare. Han var en flitig psalmdiktare, har författat öfver 600 psalmer, af hvilka ett fyrtiotal tryckts. De predika fördragsamhet och människokärlek och sucka efter den

Digitized by Google

eviga fridens boningar. Om än uttryckssättet och bildvalet äro strängt herrnhutiska, förråda dessa psalmer större självständighet i förhållande till de tyska förebilderna, än medbrödernas. — Den viktigaste förkämpen för den herrnhutiska strömningen inom statskyrkan var **Anders Karl Rutström**, som härför ock rönte mycken förföljelse, hvartill dock dels politiskt agg, dels brister i hans lefverne torde hafva bidragit.

Rutström var född 1721 i Norrland och blef år 1745 pastorsadjunkt vid Storkyrkoförsamlingen i Stockholm. Han gjorde sig tidigt bemärkt genom sina predikningar och han lär hafva rådt sina åhörare att begagna Zinsendorffska psalmboken. I sin värksamhet uppträdde han i olikhet med pietismen och Tollstadius, med ett nedsättande af gärningarnas värde för rättfärdiggörelsen och med starkt framhäfvande af andra personen i trosbekännelsen framför den första. Han åtalades 1750 och 1752 inför konsistoriet, som afstängde honom från tjänstgöring, men, på grund af sina förbindelser med hattarne och de tjänster han gjort detta parti, återfick han sin tjänst af rådet, predikade 1756 väldeliga mot hofvet och dess revolutionsförsök samt befordrades olagligen till kyrkoherde i Hedvig Eleonora 1757 emot Adolf Fredriks uttryckliga önskan. Här råkade han i häftiga strider med den kraftige komministern och väldige väckelsepredikanten Murbeck och de predikade ofta emot hvarandra. Emellertid återupptogs rättegången om hans renlärighet 1762 och under mössregementet 1765 blef han dömd till afsättning och landsförvisning. Vid en ny politisk omhvälfning 1769 fick han tillåtelse att återvända, utan att dock återfå sin beställning. Han uppträdde kraftigt emot revolutionen 1772, häktades och dog, innan han hunnit befrias, i Oktober samma år. Rutström har författat den bekanta psalmsamlingen *Zions nya sånger*, som dock först utgafs efter hans död 1778, och i hvilken herrnhutarne funno dikter, som i känslosam sötma öfvergingo de Zinsendorffska förebilderna, men där ock enklare, naturligare toner anslogos. De hafva alltjämt utgått i nya upplagor och blefvo för brödraförsamlingens vänner hvad »Mose och Lambsens visor» voro för pietisterna. Såsom predikant lärer han enligt trosfränden Gjörwells utsago haft mera »talförhet än egentlig vältalighet»; men han var dock en kraftigt gripande kyrkotalare af något grofkornigt kynne; en viss smaklöshet gör sig gällande i uttrycken.

Tollstadius undervisande barn.
Efter teckning af Guttman och stick af Bergqvist.

Af hans predikningar och andliga skrifter utgåfvos ett tjugotal 1767.

* * *

Bland öfriga framstående lärare inom den svenska kyrkan, hvilka gjorde sig gällande som predikoförfattare under denna tid, äro att nämna: Statskyrklige predikanter.

Sven Baelter (domkyrkoadjunkt i Upsala, domprost i Växiö, † 1760), hvars predikningar framhållas såsom kärnrika, enkla och utmärkta för en ren stil och som mönster för en grundlig predikan; **Abraham Petterson** (pastor på Riddarholmen, † 1763), som var i hög grad vältalig samt mycket ordrik utan att dock »upplösa sanningens kraft i ordsvallet», därtill fri från all lärdomsapparat, folklig och enkel; **Gabriel Rosén** (öfverhofpredikant, † 1784), prisad såsom en af tidens ypperste andlige talare, och andre.

Af större betydelse än desse anses dock **Anders Nohrborg** vara, hvars arbeten haft en mycket stor folklig betydelse. Denne man (född 1725, † 1767, informator och e. o. hofpredikant) skänkte genom sina predikningar öfver »*Den fallna människans salighetsordning, föreställd uti betraktelser öfver de årliga sön- och högtidsdagarne*» (som, samlade i postilla, utkommo först efter hans död 1771), åt den troende svenska församlingen en af dess mest använda andaktsböcker. Arbetet omfattar en serie predikningar, ordnade efter den kristna lärans dogmatiska system, så att det tillika utgör en populär dogmatik. Det har sagts om Nohrborg, att han »icke är eldig eller i ordets ytliga mening väckande, snarare på en gång manligt begrundande och barnsligt oskuldsfull, allvarlig, saktmodig och fullkomligt fri från sekterism». »I hans föredrag», yttrar P. Wieselgren, »försonades hvad som hos mången af de bäste dittills stått söndradt, nämligen lärorenhetens fordran på säker, noggrannt afmätt undervisning och andaktens fordran på ren och skär uppbyggelse».

Anders Nohrborg.
Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket.

De viktigaste dogmatiska skrifterna under denna tid härröra eljes från **Jacob Benzelius** (biskop i Göteborg och ärkebiskop), som utgaf läroböcker i teologi på latin, hvilka länge användes vid undervisningsvärken, samt **S. J. Alnander**, hvars *Sammandrag af den kristna salighetsläran* likaledes in i vårt århundrade kvarstod som dogmatisk lärobok vid skolorna.

Svedenborgianismen.

Om den herrnhutiska rörelsen företrädesvis vann genklang bland småfolk, så fanns det en annan sekterisk rörelse, som väckte uppmärksamhet och intresse inom samhällets högre kretsar, och hvars lära, om än icke i allo, dock i väsentliga punkter omfattades

Digitized by Google

med sympati bland de bildade lagren och äfven inom prästerskapet. Mången fann nämligen lugn och räddning undan fritänkeriet i en religiös tro, som ansågs mera förenlig med förnuftets fordringar än den gamla ortodoxien. Denna sekteriska rörelse, som bredde sig inom statskyrkan, är förknippad med ett af de världsberömda svenska namnen, en af de snillrikaste svenskar, som någonsin lefvat, siaren, tänkaren, naturvetenskapsmannen

Emanuel Svedenborg.

Emanuel Svedenborg (född i Stockholm 1688, † i London 1772), var son af den berömde karolinske prelaten, psalmdiktaren, språkforskaren och folkupplysningsfrämjaren Jesper Svedberg.

Han egnade sig först åt de matematiska vetenskaperna och deras tillämppande, såsom lärjunge af den berömde Polhem, och var bland de krafter, som vid Karolinska tidens slut meddelade i den af Erik Benzelius' sällskap Collegium Curiosum utgifna tidskriften *Dædalus Hyberboreus* några nya matematiska och fysikaliska försök.

Svedenborg intog ett framstående rum ibland tidens naturvetenskapliga författare. Han hade studerat i England, Holland, Frankrike och Tyskland, och på grund af sina matematiska och fysikaliska undersökningar, af Karl XII fått flera vetenskapliga uppdrag, bl. a. sådana rörande bergvärken. I bergskollegium blef han år 1724 ordinarie assessor, men afböjde den samtidigt honom erbjudna matematiska professuren i Upsala. Han egnade sig emellertid vid sidan af sin ämbetsmannavärksamhet (han kvarstod som assessor i Bergskollegiet till 1747) åt vetenskaplig forskning, dels naturvetenskaplig, dels filosofisk, och i sitt 1734 utgifna värk *Opera philosophica et mineralia* egnar han första delen åt utvecklingen af sin naturfilosofiska åskådning, liksom det samma år utgifna *Prodromus philosophiæ ratiocinantis de infinito et causa finali creationis* innehåller märkliga bidrag härtill. I sitt värk *Regnum animale* (1744) tillämpar han sin åskådning på den organiska naturen, hvilken han söker uppfatta såsom helt igenom harmonisk; — naturen upprepar samma värksamhet på efter hvarandra följande stadier, hvarje naturlag är universell; alla delar hafva delaktighet i hvarandra och stå i ömsesidig korrespondens; det stora förklarar det lilla och det lilla det stora; i en atom magnetjärn såg han den egenskap, som kunde framkalla kretsrörelsen hos solar och planeter; hos växten utvecklas först ett blad, så ur detta ett annat blad med förmåga att öfvergå till andra plantans delar och dess hela lif är ett ständigt upprepande af blad på blad utan ända; människan är en värld i smått en sammanfattning af hela skapelsen, och allt i den lilla världen motsvarar den stora världen. Han såg naturen »hvälfvande sig i en evig spiral med hjul, som aldrig torka på axeln, som aldrig gnisslar». Det vore en konstant lag för organiska kroppar, att stora sammansatta eller synliga former bestodo af smärre enklare och ytterst af osynliga former, hvilka värkade i likhet med de större, men mera fullkomligt och universellt, och de minsta så fullkomligt och universellt, att de omfatta en idé representerande hela deras universum. Emerson anmärker, att »det är märkvärdigt, att detta sublima snille afgjordt bestämde sig för den analytiska metoden emot den syntetiska och i ett arbete, hvars anda var en djärf poetisk syntes, gjorde anspråk på att inskränka sig till en sträng erfarenhet».

Digitized by Google

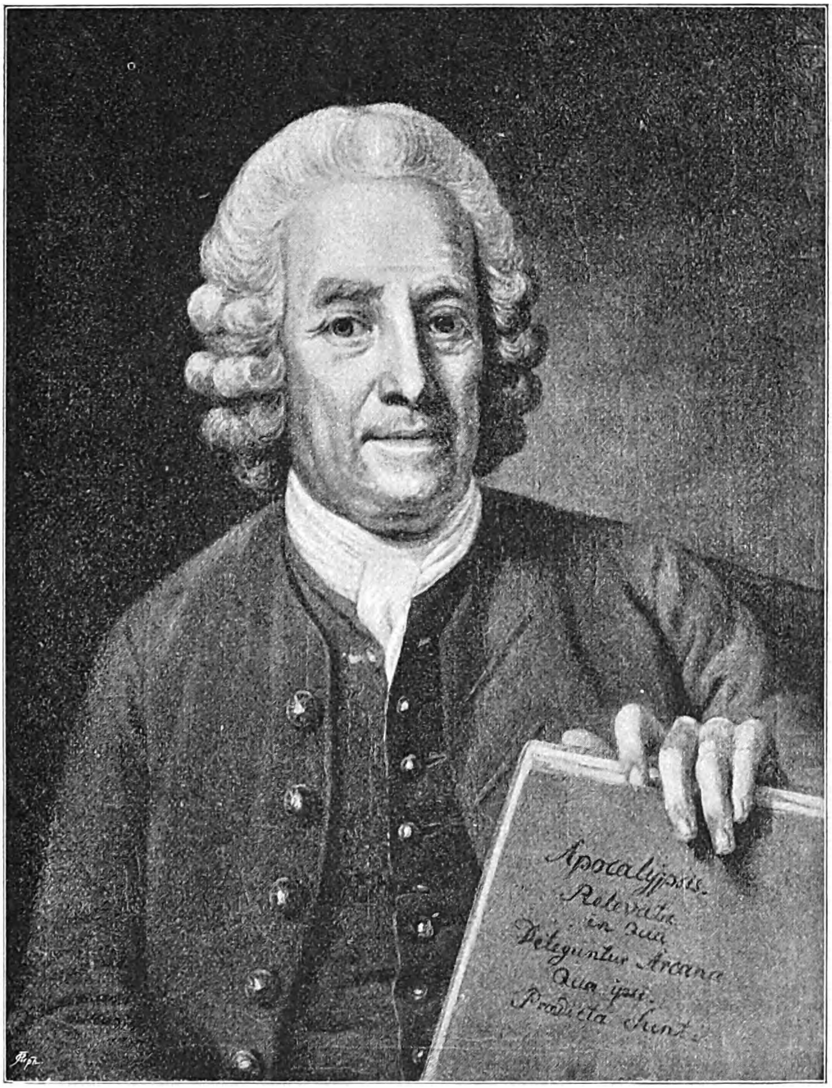

(Efter porträtt å Gripsholm, måladt af Per Krafft.)

Digitized by Google

Digitized by Google

Men snart tog han steget ut, ej blott från den analytiska metoden utan från vetenskapen om denna världen till hvad han ansåg vara vetande om den öfversinliga, genom sina mystiskt rationalistiska religionsläror.

Det mystiska draget, som var ett arf från fadern, yppade sig redan under barndomen. Såsom han själf berättat i ett bref till sin lärjunge lektor Beijer, sysslade hans tankar från fjärde till tionde lefnadsåret oafbrutet med religiösa föremål och han öfverraskade sina föräldrar med att stundom i somnambult tillstånd uppenbara saker, som förvånade dem; de påstodo att änglar talade genom honom. Enligt hans egen utsago skall han under sin barndomstid icke haft någon annan föreställning om Gud än såsom en världens skapare och uppehållare, liksom dogmerna om tre gudomspersoner och om en satisfactio vicaria skulle varit honom främmande. Äfven var han från barndomen afvogt sinnad mot läran om rättfärdiggörelse genom tron allena. Dessa drag, både de mystiska och de teologiskt-spekulativa, utvecklades vidare under hans senaste tid i de viktiga religionsfilosofiska arbeten, som ett efter annat utkommo från hans 60:de år.

Öfvergången till detta författarskap bildar hans af storslagen poetisk ingifvelse burna *De cultu et amore Dei* (1745), skrifven samtidigt med att han mottog en af sina första uppenbarelser i London — förebådad året förut af en syn i Haag — under hvilken han af Kristus erhöll uppdraget att tolka den heliga skrifts andliga mening. Detta blef ock nu hans lefnads uppgift. År 1747 tog han afsked från sin syssla i bergskollegium för att uteslutande egna sig åt sitt religionsfilosofiska författarskap. Hufvudurkunden för hans bibeltolkning är hans *Arcana coelestia* (London 1749—56), i hvilken han förklarar de två första Moseböckerna genom att i bibelns bokstafsmening inlägga en helt ny andlig betydelse, oftast rent symbolisk och — man kan väl tillägga —: godtyckligt symbolisk. Den vanliga bibeln vore nämligen enligt hans mening blott ett groft aftryck af den änglaskrift, som egentligen låge till grund för den heliga urkunden, och det var därföre nödvändigt att genom änglars hjälp varda införd i bibelns djupare mystiska betydelse. Ty äfven här tillämpar Svedenborg sin korrespondenslära. Liksom själen ur kroppen, tanken ur ögat, så framlyser ur bibelns oväsentliga yttre ord för den, som förstår att läsa den rätt, dess inre väsentliga mening, dess kärna. I uräldsta tider var denna visdom känd genom änglarne, (de aflidnes andar), men den gick tidigt förlorad hos Israels barn och äfven apostlarne kände endast ofullständigt korrespondensläran som Gud uppenbarat för Svedenborg.

Sambandet mellan den andliga och naturliga världen förklarar Svedenborg sålunda: Skaparens varde genomtränger på en gång alla sferer af hans skapelse; samma stråle af gudomligt ljus frambringar i en sfer en änglalik böjelse, i nästa sfer en mänsklig kärlek, i den nästa en animalisk förmåga, och så vidare. Det är samma visdom i en mångfald värkningar, motsvarigheten är en gudomlig ekvation, naturen ett bildspråk af motsvarigheter i andens värld, bibeln är skrifven enligt motsvarigheter. Profeter och apostlar skrefvo utan att

Digitized by Google

själfve veta hvad de skrefvo, alla på deras ord grundade kyrkosamfund voro fångna i bokstafsträldom, endast den Svedenborgska kyrkan (»nya kyrkan») ägde i Svedenborgs skrifter en ofelbar ur bibelordet hemtad lära. Svedenborgs sätt att tolka bibelordet är rent allegoriskt och i detta fall befryndadt med äldre allegoriska bibeltolkningar såväl neoplatonske kyrkofäders som medeltidsskolastikens, hvartill kom en tillsats af kabbalism. I sin skrift *De coelo et inferno* (1758 »om himmel och helvete»), som utgör ett utdrag ur Arcana coelestia, redogör han för sin uppfattning af lifvet i den tillkommande världen; enligt Svedenborg kommer människan först att tillhöra ett mellantillstånd, där både de goda och de onda mogna för sitt slutliga hem; den människa, som på jorden allvarligt sträfvat efter att uppfylla dygdens eller människokärlekens kraf, skall i andevärlden mottaga himmelens sanningar och varda salig. Svedenborg tror sig kunna tillförsäkra salighet åt alla, som efter sitt samvete lefvat i människokärlek.

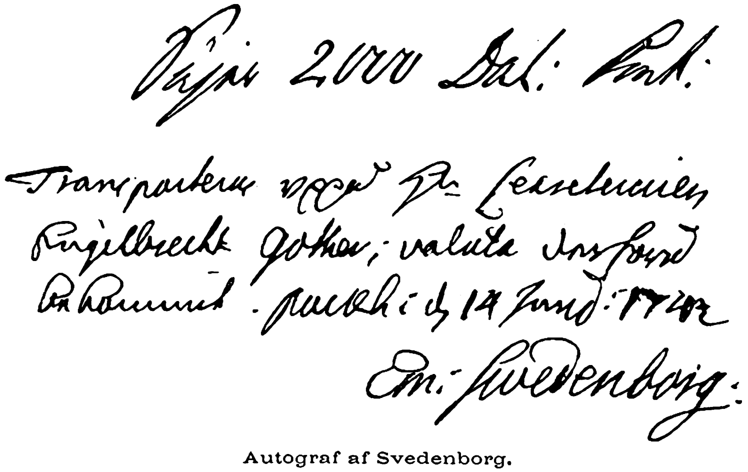

Autograf af Svedenborg.

Himmeln är indelad i en mångfald olika boningar, med oändligt framåtskridande och med harmonisk mångfald af njutningar och sysslor, delvis befryndad med jordisk natur, med en utomordentligt rik känsloglädje.

I helvetet, som är självvaldt, lefva innevånarne i ett djuriskt tillstånd; djäflarnes straff består endast i att de genom sin själfviskhet pläga sig själfva och hvarandra, och att de icke obehindradt få tillfredsställa alla sina drifter. Till helvetet förvisar Svedenborg dock, egendomligt nog, äfven dem som enligt hans uppfattning voro irrlärare.

Sin teologi utvecklar Svedenborg i *De nova Hierosolyma* (Om nya Jerusalem) och i *Vera christiana religio* (Den sanna kristna religionen).

Han bestrider gudomens tre personer; triniteten ligger helt och hållet innesluten i gudamänniskan Jesu Kristi ena och sanna person; fader, son och ande voro blott olika modi (släktskapsdrag förefinnas i denna lära med herrnhutismen); han förkastar äfven den lutherska rättfärdiggörelsedogmen och läran om Kristi tillfyllesgörelse (i likhet med Dippel vill han icke höra talas om någon Guds vrede, som behöfde blidkas). Kärleken och dess ådagaläggande genom goda gärningar är för honom allt. Försynen är för honom den gudomliga kärlekens och vishetens regering, och i arbetet »om den gudomliga kärleken» framhåller

Digitized by Google

han, att lif och kärlek äro ett, att kärleken är Guds väsende eller vara, och visheten formen för detta vara. Skapelsens grund är, att den gudomliga kärleken icke kan existera utan föremål och därför har människan tillkommit.

Ett genomgående drag i hans lära är betonandet af det sannas och godas enhet. Hela hans teologi hvilade, sade han, på två principer: att Gud är en, men att i honom är en treenhet och att det gifves en förening af kärlek och tro.

Jämte de teosofiska uttalandena finner man hos Svedenborg talrika, djupsinniga uttalanden i teoretiska, etiska och ästetiska spörsmål. En egendomlighet i Svedenborgs lära är som bekant hans andeskåderi som är nära besläktadt med,

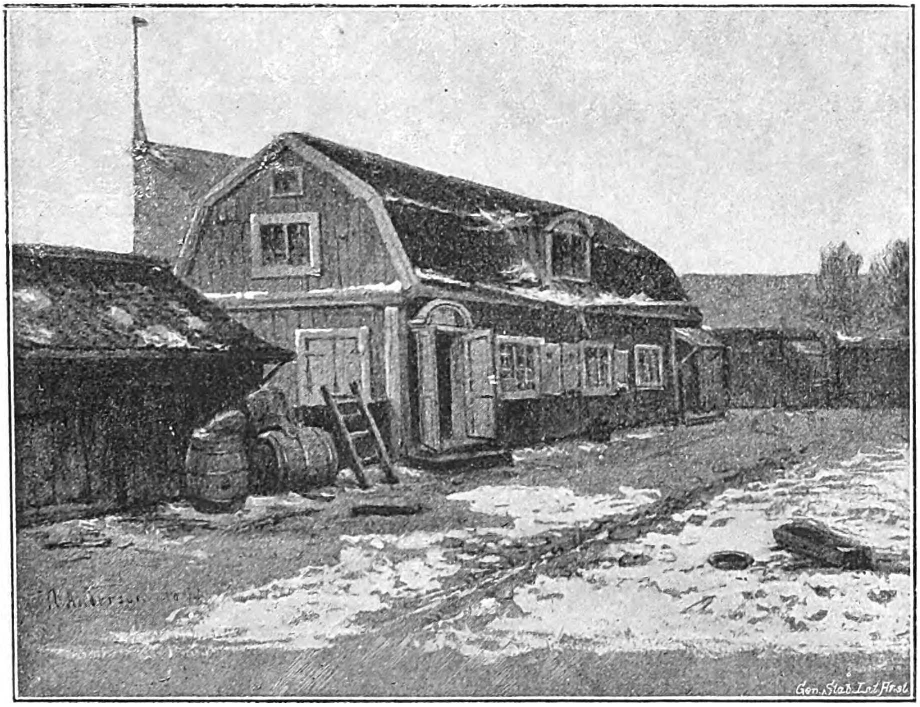

Svedenborgs boningshus i Stockholm.
Efter akvarell af N. Andersson. Originalet tillhör Pastor Boyesen.

om än icke identiskt, med spiritismen. Hans lära är i hög grad baserad på andeuppenbarelserna, och han själf var innerligt öfvertygad om, att han ständigt mottog meddelanden från hädangångna personers andar. Hans märkligaste siareprof timade i Göteborg den 19 Juli 1759, då han i Sahlstedtska hemmet berättade om den stora eldsvåda, som samtidigt ägde rum i Stockholm.

Svedenborgs framställning är ofta poetisk, buren af en rik fantasi, gnistrande af snille, om än ofta oordnad och oredig.

Svedenborg, som under sin senare tid vistades ömsom i England, Holland och Sverige, afled vid 84 års ålder i London 1772. Såsom enskild person var Svedenborg högt aktad och ansedd; hans fromhet, rättsinne och nit vunno allmänt erkännande — äfven om en eller annan (som t. ex. Tessin) betraktade

Digitized by Google

honom såsom svagsint. Höpken uttalar: »Jag har icke blott kännt honom i 42 år, utan också någon tid dagligen varit i hans sällskap. Då man som jag länge lefvat i världen och ägt en omfattande värkningskrets, har man ock ägt otaliga tillfällen att lära känna människor, deras dygder och fel, deras starka och svaga sidor. Jag påminner mig dock aldrig hafva känt en man af mera oföränderligt dygdig karaktär än Svedenborg, alltid lugn och nöjd, aldrig vresig och gramse.»

Svedenborgs allmänna läggning torde kunna kännetecknas såsom en korsning af gammal-svenskt religiöst svärmeri och upplysningstidens rationalistiska åskådningssätt. Hans lära berör olika poler.

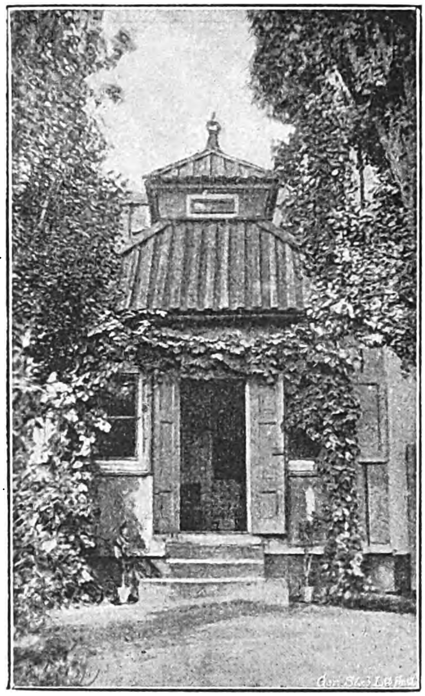

Svedenborgs lusthus.
Efter fotografi, tillhörig Pastor Boyesen.

I Svedenborgs svärmiska andeskåderier, i hans starka betonande af kärleken och af gärningarnas betydelse för frälsningen, finna vi liksom i hans allegoriska bibeltolkning mer än ett samband med vår katolska medeltids religiösa uppfattning, och likhetsdrag torde äfven i enskildheter kunna påvisas. Men han var icke blott en afkomling af äldre tiders svärmiska riktningar; hans egen tid satte ock sitt märke och har gifvit en betydlig insats i hans lära, både i fråga om uppfattningen af gudomspersonligheterna och i andra afseenden, hvadan Hagenbach till och med kunnat påstå, att Svedenborgs mystik »varit öfverlastad af det 18:de seklets prosa och ledsagad af den nyktraste reflexion».

Svedenborgianismen blef också omfattad af rätt många, som skyggade för upplysningstidens ytterligheter, men dock kände sig bortstötta från den gamla dogmatikens »ensidiga objektivism och oorganiska världsåskådning», hvilken icke tillräckligt beaktade utvecklingen på naturvetenskapens och filosofiens områden (Sundelin). Svedenborgs lära bredde sig sålunda rätt mycket både bland lekmän och präster, såväl under frihetstiden som under det gustavianska tidehvarfvet.

Digitized by Google

Anhängarne voro dock af olika art. Under det en del mest fäste sig vid Svedenborgianismens svärmiska sida, som särskildt under den gustavianska tiden vann anklang hos tidens andeskådare, hvilka bland annat 1786 stiftade det exegetiskt filantropiska sällskapet, funnos åter rätt många, som, alldeles oberoende häraf, hyllade hans teologiskt-filosofiska lära.

Betecknande är härvidlag Höpkens ståndpunkt. Höpken förklarade visserligen uttryckligen, att han icke vore af Svedenborgs religion, men han hyste starka sympatier för viktiga punkter i hans lärosatser, liksom han trodde på dessa lärosatsers förmåga att skapa rättskaffens och flitiga medborgare — »denna teologien yrkade ibland kristendomsplikter äfven på kärlek till fosterland, som jag aldrig hört nämnas af våra ortodoxer», men han ansåg Svedenborgs omdöme vara i bättre ordning än hans inbillningskraft, han fann Svedenborgs uppenbarelser snarare hafva gjort skada än nytta, hälst de blefvo föremål för okunnighetens spott och spe. Han öfverhoppade dem alltid, emedan han fann mera uppbyggelse af texten och hvad som kunde blifva föremål för omdömesgåfvan.

Anders O. Knös.
Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket.

Bland prästerskapet i synnerhet i Göteborgs och Skara stift fann Svedenborg icke få öppna eller dolde anhängare. Särskildt ansågs Göteborgs gymnasiums lärarekår starkt påvärkad af siarens läror; ett par lektorer voro ock utsatta för en religionsprocess i denna anledning, som varade åren 1768—78. Svedenborgianismen fann vidare i Skara stift en märklig anhängare eller åtminstone en nära befryndad ande uti självfe domprosten **Anders O. Knös** (f. 1721, † 1799) en af förra århundradets lärdaste och frommaste teologer, och utmärktaste teologiska författare, som från midten af 1770-talet synes hafva hyllat Svedenborgska läror.

Vignett ur en likpredikan.

Digitized by Google

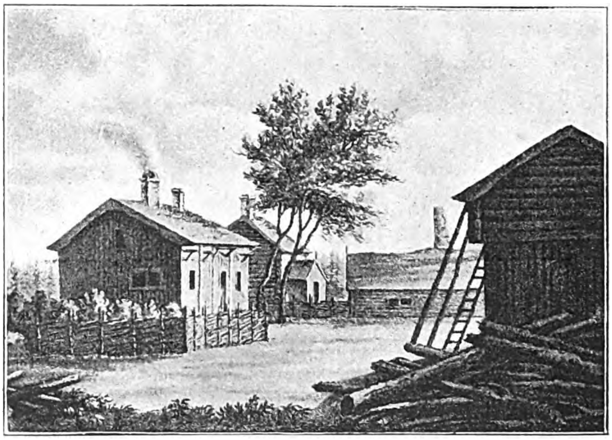

Råshult.
Linnés födelsehem.

Naturvetenskaper, Topografi och Geografi.

Det är redan i inledningen framhållet, af hvilken stor betydelse detta tidehvarf är för uppblomstringen af svensk naturvetenskap med stormaktsrang inom världskulturen. Odlades än denna vetenskap till god del med ursprunglig hänsyn till dess omedelbara praktiska nytta för fäderneslandet, så vardt den dock af största vikt äfven ur rent teoretisk synpunkt och detta vida utöfver landets gränser. Denna forskning gaf sig därjämte ock med Vetenskapsakademiens stiftelse uttryck i en naturvetenskaplig litteratur på modersmålet. Under det att före denna tid endast ett fåtal — trettio till fyrtio — föga omfångsrika skrifter funnos tryckta på svenskt språk, däribland ett tjugutal läkareböcker, vardt förhållandet därefter ett helt annat, och talrika skrifter — främst uti Vetenskapsakademiens Handlingar — utkommo nu på landets eget tungomål.

Det ligger icke inom vår uppgift, att här närmare redogöra för denna facklitteratur. Här må dock erinras om hvad en nutida berömd vetenskapsman framhållit, att, medan det svenska vetenskapliga arbetet förut knappt beaktats i utlandet, så uppträdde Sverige ett par årtionden efter freden i Nystad på naturforskningens område jämnbördigt med hvilken kulturstat som hälst, och ett årtionde senare stod det främst i ledet inom zoologien och bota-

Digitized by Google

niken genom Linné, inom mineralogien genom Wallerius och Cronstedt, inom kemien genom Georg Brandt, Henrik Scheffer, Cronstedt, Torbern Bergman och Schéele. Härtill kommo ytterst viktiga bidrag till fysikens utveckling genom Celsius, Klingenstierna o. fl.

På de matematiska vetenskapernas område hade stora omhvälfningar timat i utlandet, särskildt genom Newtons upptäckter, äfvensom genom Leibnitz', Wolffs och andras arbeten. Matematiska vetenskaper.

Med förkärlek riktades här i landet studiet åt matematikens tillämpning på fysik, astronomi och praktiskt teknologiska syften, i hvilket senare afseende vid tidehvarfvets ingång män sådana som Kristoffer Polhem (född 1661, † 1751) och Emanuel Svedenborg (f. 1688, † 1772) voro värksamma.

Anders Celsius.
(Efter stick af J. Cardon.)

Vid deras sida sälla sig flera andra stora namn, hvilkas innehafvare mottagit väckelser genom de nya exakta vetenskapsmetoderna i utlandet.

Anders Celsius, utgången ur tvänne släkter — Celsius och Spole —, som redan före honom alstrat dugande matematici, var född år 1701, blef 1730 astronomie professor i Upsala och företog år 1732 en fem års resa för att studera utländska observatorier. I utlandet gjorde han sig gällande genom observationer öfver norrskenet och öfver månen; värkade för åstadkommande af gradmätningar vid ekvatorn och i grannskapet af polen, i hvilken senare expedition han själf deltog och hvarigenom Newtons åsikt om jordens afplattning mot polerna vann bekräftelse. Hemkommen skapade han ett observatorium i Upsala; behandlade bl. a. magnetens missvisningar, meddelade en mängd meteorologiska observationer och har fäst sitt namn vid den hundragradiga termometern. Af icke ringa betydelse var hans inlägg i frågan om vattuminskningen eller landhöjningen, d. v. s. strandliniens förskjutning, hvilken han i likhet med andra forskare vid denna tid tillskref en minskning af vattenmassan, som han bestämde

Digitized by Google

till $4^1/_2$ fot under ett sekel, en teori som bl. a. Dalin lade till grund för vår äldsta tideräkning. Härom uppstod efter Celsius' död en brinnande strid. Redan vid denna tid framlades i svenska skrifställares arbeten teorien om jordskorpans långsamma höjning, som numera i allmänhet hyllas, ehuru ännu i vår tid vattenminskningsteorien har anhängare.

Celsius var till sin andliga läggning starkt påvärkad af tidens strängt empiriska vetenskap; han förklarade att »han ämnade fortfara att tala, skrifva och tänka fritt»; han var en motståndare till den vidskepelse, som särskildt i hans ämne var inrotad hos folket, och motvärkade den med populära skrifter i lättläst form.

Bland Celsius' svenska arbeten märkas hans *Aritmetica eller räknekonst*, *Tankar om kometernas igenkomst*, *Bref om jordens figur*, *Bref om kometer* (i samtalsform) samt *Nyttan af ett observatorium i Sverige*. Därjämte utgaf han under en följd af år landets populäraste bok — *almanackan*, till hvilken han fogade smärre allmännyttiga uppsatser. Han dog 1744.

Samuel Klingenstierna (f. 1698, professor i Upsala, kronprins Gustafs lärare från 1756, † 1765) »Sveriges förste moderne matematiker», vann europeiskt rykte på matematikens och fysikens område, särskildt hvad optiken vidkom; han lyfte i hög grad matematikens studium i Upsala, i det han genom klarhet och liflig framställning i sina föreläsningar vann talrika lärjungar för sin vetenskap och lyckades bl. a. att göra geometrien till ett älsklingsstudium. Såsom författare framträdde han mindre, åtminstone på svenska språket, hvarvid dock bör nämnas hans *tal om elektriciteten*. Äfven han var en kritiskt anlagd natur af Wolffs skola.

Mårten Triewald (f. 1691, kapten-mekanikus, en af vetenskapsakademiens stiftare, † 1747) återkom från en resa i England, fylld af intryck från de nya läror, som där gjort sig gällande, och höll på 1720-talet föreläsningar å Riddarhuset i fysik och mekanik samt utgaf 1735 *Föreläsningar öfver den nya naturkunnigheten*, hvarigenom han bragte sin tids fysiska forskningar till allmänhetens kännedom.

Kemi och mineralogi.

Mäktig var Sveriges insats under detta tidehvarf i de kemiska och mineralogiska diciplinerna.

Johan Gottschalck Wallerius (professor i kemi i Upsala, född 1709, † 1785) utgaf 1747 den första värkliga handbok i mineralogien *Mineralogia eller mineralriket indelt och beskrifvet*, öfversatt till utländska språk. Han följde häri Linnés anvisning att på stenriket tillämpa det förfaringssätt, som denne användt vid beskrifning af djur- och växtrikets alster. I detta arbete hade han dels sammanställt allt, som förut inom vetenskapen var kändt, dels därtill fogat viktiga nya iakttagelser, ehuru han icke ännu skilde mellan mineralblandningar (bergarter) och stenarter. Senare utgaf han ett värk, som, öfversatt till flera språk, för det vetenskapliga jordbruket blef hvad Linnés arbeten voro för naturvetenskapen i allmänhet. Det var *Åkerbrukets kemiska grunder*, där han tillika, i enlighet med det fysiokratiska åskådningssättet, framhåller åkerbruket såsom moder för öfriga industrier, »skild från allt bedrägeri och afund samt lämnande en rättfången, afundslös och svekfri vinst».

Wallerius utgaf vidare en *Fysisk kemi* i tre delar samt *Tankar om världens och i synnerhet jordens danande*, liksom han äfven skref *Bref om kemiens nytta*.

Ett framsteg framför Wallerius' arbete i mineralogi tog **Axel Fredrik Cronstedt** (bergmästare, f. 1722, † 1765), som uppdrog en riktig gräns för stenriket genom att därur utgallra en del stenlika gyttringar tillhörande växt- och djurriket samt känneteckna skillnaden mellan sten- och bergarter. Detta skedde i

Digitized by Google

hans med häftigt motstånd mötta *Försök till mineralogien eller mineralrikets uppställning* (1758), hvilket under ett fjärdedels århundrade förblef »ett oöfverträffadt mästervärk».

Wallerius' efterträdare på Upsala lärostol, den grundlärde kemisten **Torbern Bergman** (född 1735, † 1784), vann europeiskt rykte såsom sin tids utmärktaste kemist genom utbildningen af den kemiska analysen på våta vägen och de undersökningar, som han på grundvalen af detta arbete utförde.

Hans skrifter utkommo mest såsom akademiska disputationer eller rön i Vetenskapsakademiens handlingar, men samlades i sex volymer i *Opuscula Physica et Chemica.* Dessutom utgaf han såsom ledamot af det af honom 1758 stiftade kosmografiska sällskapet i Upsala en *Fysisk beskrifning öfver Jordklotet* (1766), som öfversattes till främmande språk.

Torbern Bergman.
(Efter stick af F. Akrel.)

P. A. Gadd, professor i kemi i Åbo, (f. 1727 † 1797), behandlade, i täflan med Wallerius, *Åkerbrukets kemiska grunder*, och försökte stundom, ehuru mindre lyckligt, använda den högtidligt retoriska stilen i framställningen af sin vetenskap.

Karl Vilhelm Schéele (född 1742, † 1786), apotekare i Köping, den före Berzelius mest fräjdade svenske kemisten, gjorde sig under frihetstidens sista år bemärkt såsom »en snabb och lärgirig farmacie studiosus» genom sina första bidrag till den kemiska vetenskapen, bland hvars yppersta banbrytare han räknas. Hans första i tryck utgifna arbete finnes intaget i Vet. Ak. Handlingar 1771.

Inom botaniken och zoologien, hvilka då voro förenade såsom en vetenskap, strålar främst namnet **Botanik och zoologi.**

Karl von Linné.

Linnés betydelse. I allmänhet se naturforskningens historiografer i honom omskaparen af sin vetenskap och de beskrifvande naturvetenskapernas reformator, den moderna naturhistoriens fader, ungefär såsom med Kopernikus en ny astronomi, med Galilei en ny fysik tog sin begynnelse. Detta var nog äfven Linnés egen uppfattning, då han i sina »menta et inventa» antecknar, att »han byggde botaniken upp af grund i den förra förfallnas ställe», så att ifrån hans tid denna vetenskap

Digitized by Google

fått ett helt annat utseende, inträdt uti ett alldeles nytt skede. En annan åsikt söker väl den tyska botanikens historieskrifvare Julius Sachs att göra gällande i »Geschichte der Wissenschaften in Deutschland» (15:de bandet 1875), åtminstone hvad Linnés hufvudfack botaniken angår, då han påstår, att Linné snarare vore den sista länken i utvecklingskedjan, som betecknas af namnen Cæsalpinus, de Tournefort, Ray, Rivinus, att han sålunda icke skulle beteckna början af en ny utvecklingsperiod, utan afslutningen af en äldre, och att hans vetenskapliga ståndpunkt t. o. m. vore skolastisk. Han skulle i sig hafva upptagit allt, som 1600-talets systematici frambragt på grunden af Cæsalpinska idéer och sammangjutit det till ett helt, förenat det till en lärobyggnad i en egendomlig form med sant mästerskap och på ett sätt som blef af betydelse för botanikens framtida utveckling, särskildt genom sin storartade förmåga att klassificera allt samt genom sina lysande egenskaper såsom deskriptiv naturforskare.

Men detta ringare uppskattande af Linnés betydelse är enstaka. Tecknaren af zoologiens historia i samma tyska värk (12:te bandet 1872), Victor Carus, framhåller, att nutidèn varit benägen att underskatta Linnés betydelse, eller att anse den afgjordt tillhöra en förgången tid, därföre att de frågor, som utgöra innehållet i hans vetenskapliga sträfvanden, numera endast sällan äro föremål för behandling. Men hans betydelse för vetenskapen om den organiska naturen äfven i dess nuvarande form är — förklarar Carus — en utomordentligt stor och knappast af någon öfverträffad. För att draga allmännare slutsatser ur enskilda iakttagelser måste dessa vara så noggrant återgifna, att man till fullo vet hvarom fråga är, men just detta var intill Linné omöjligt både i zoologi och botanik. Han häfde osäkerheten i vetenskapernas språk.

Och J. G. Agardh har i en öfvertygande framställning af »Linnés betydelse i botanikens historia» gentemot Sachs häfdat, att Linné till hela sin riktning och arbetssätt nätt opp var fullkomligt motsatsen af en skolastiker; hos honom fick aldrig erfarenheten vika för den förut färdiga uppfattningen. Under det kaotiska tillstånd, hvari vetenskapen befann sig vid hans framträdande, hade han satt sig som mål att reformera den; han kände sitt berättigande att vara lagstiftare och han talade lagstiftarens korta och bestämda språk. Men han antog alltid, att bevisen stodo skrifna i naturen, och han hänvisade ständigt till sina observationer i denna. Linnés samtid, som bättre kände det föregående tillståndet och som insåg omgestaltningen, uppfattade Linné hardt när såsom skapare af en ny vetenskap; man nästan glömde bort hela den föregående tiden; man började med Linné en ny tidräkning inom vetenskapen.

Linnés berömde efterföljare i Sverige, Elias Fries, sammanfattar de framsteg i vetenskapen, som Linné grundlade och utförde särskildt för botaniken sålunda, att man har honom att tacka för bildandet af en bestämd och lättfattlig terminologi jämte ett noggrannare bestämmande af växternas yttre delar, införandet af logisk reda och bestämdhet i diagnostiken och beskrifningarna; fastställande af grunderna för släktbestämningen och nomenklaturen (i hvilket afseende man dock frångått hans karaktärbestämningar); återställandet af artbegreppet i dess äldre naturliga betydelse och med särskiljande af arter och varieteter; införandet af artnamnen såsom allmän princip; genomförandet af sexualsystemet, som, ehuru hvarken »naturligt» eller strängt vetenskapligt, hvilket äfven Linné själf uttalat, dock är ett snillevärk, som utgör den lättaste ledtråden för begynnaren och den bekvämaste genväg, från hvilken han kan hinna till mera vetenskapliga system, liksom det möjliggjorde växtrikets ordnande till ett helt; grundläggandet af ett naturligt system genom »ordines naturales»; första grundlägg-

Digitized by Google

Carl v. Linné

(Vid 45 års ålder.)

(Efter ett pastellporträtt af G. Lundberg, tillhörigt hr Olof Wijk.)

Digitized by Google

Digitized by Google

ningen till växternas morfologi och geografi; en mängd viktiga bidrag till växternas biologi; det afseende han fäste vid växternas medicinska och allmännyttiga användande och slutligen florans säkra grundläggning.

Att en så genomgripande reform kunde genomföras med så ringa motstånd, yttrar E. Fries, är endast förklarligt af dess stora enkelhet; Linné intog därigenom en afgjord härskareställning i växtkunskapens värld — »princeps Botanicorum» —, som dock icke kunde alldeles undertrycka opposition från både vär-

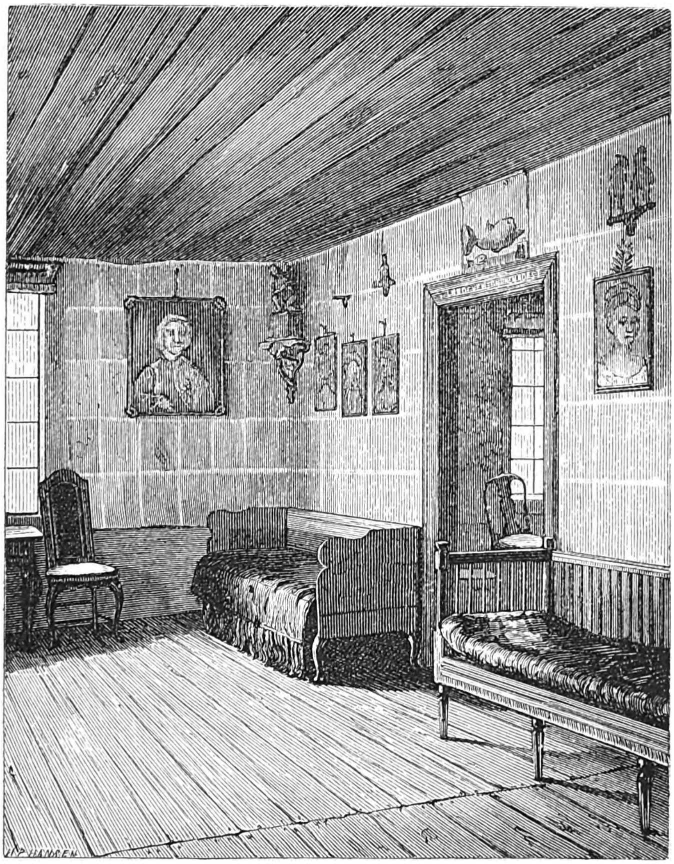

Linnés arbetsrum.

diga motståndare, sådana som Dillenius och Haller, och mera lätt beväpnade vedersakare.

Den innersta grunden till skiljaktigheten mellan den Linnéanska och den nuvarande naturvetenskapen finner El. Fries däri, att den förra var supranaturalistisk, den senare är rationalistisk. Linné såg i naturen en högre uppenbarelse, som man måste lyda, äfven då man ej kunde förklara densamma. Den röda tråden i hans tankegång torde man finna i de ord, som utgöra konceptet till ett förord till senare upplagor af Systema naturæ: »Jag såg den Oändlige, allvetande och allsmäktige Guden på ryggen, då han gick fram, och jag hissnade! Jag spårade efter hans fotsteg på naturens fält och jag märkte utur hvart enda,

Digitized by Google

äfven dem jag näppeligen kunde skönja, en oändlig vishet och makt, en outransaklig fullkomlighet. — — — Vill man kalla honom Öde, så felar man intet, ty allting hänger på hans finger; vill man kalla honom Natur, så felar man ock icke, ty af Honom är allting kommet; vill man kalla honom Försyn, säger man ock rätt, ty efter hans vink och vilja går allt. Han är hel och hållen sinne (sensus); hel och hållen syn; hel och hållen hörsel; han är själ (anima), han är sinne (animus) och han är endast sin egen.»

Linnés lefnad. Linné var född i en af Smålands mest romantiskt natursköna trakter 1707, härstammade »från slätt och jämnt folk», bönder och präster, var äldste son af komministern, sedermera kyrkoherden Nils Linnæus i Stenbrohult. Å kyrkoherdebostället hade fadern anlagt en skön trädgård, som enligt Linnés egen utsaga »inflammerat hans håg med en outsläckelig kärlek till örter»; redan tidigt röjde sig nämligen hans lust för studiet af växtvärlden, och när han skulle läsa för sin informator, var dock hågen mest i trädgården. Han kom till Växiö nederskola 1716, där »rude läromästare med lika rude metod» ej ingåfvo den »lille botanicus» stor håg för vetenskaperna. Dock höll han sig, tack vare privat information, jämngod med kamraterna, men då han icke längre stod under informatorns öfvervakande ledning, begagnade han sin frihet att fly boken, gå ibland blomstren och lära sig känna örterna. Han flyttades dock i laga tid, 1723 upp i gymnasium, där teologiska ämnen voro förhärskande och allt syftade på prästbildning. Detta var ock föräldrarnes afsikt med Linné, men denne kände sig endast lockad till naturvetenskaperna, till hvilkas studium han uppmuntrades af två lärare, Lannerus och Rothman. I de humanistiska och teologiska ämnena var han enligt egen utsaga en bland de sämsta, och när fadern 1726 infann sig i Växiö för att höra efter sonens utsikter, afstyrkte lektorerna bestämdt tanken på den prästerliga banan, och fadern torde hafva varit benägen att taga honom från boken, men lektorn och provinsialläkaren Rothman, som mycket berömde den unge djäknen, rådde kyrkoherden Linnæus att göra honom till »doctor», som rätt så väl kunde föda sig som någon präst. Fadern ville dock icke genast härtill gifva sitt medgifvande. Rothman tog sig emellertid af ynglingen, som först 1727 lämnade Växiö med ett afgångsbetyg till akademien, som icke var så ofördelaktigt för Linné, som man i allmänhet påstått. Det framhåller honom såsom »en utmärkt yngling af aktad familj», gudfruktig och af goda seder; om hans studier talas visserligen ej mycket, det säges blott, att »liksom i naturen genom växters flyttning från ett ställe till ett annat deras lyckliga tillväxt påskyndas, så öfva muserna på ett behagfullt sätt sitt välde, när de bjuda ynglingar med utmärkt begåfning att stundom byta om lärosäte». Endast med svårighet vann Linné faderns och än svårare moderns tillåtelse att få studera medicin, och kom på hösten 1727 till Lund, där han företrädesvis studerade under den utmärkte professorn i fysik och naturfilosofi Kilian Stobæus, som omfattade honom med stor välvilja. Linné stannade dock icke här, utan begaf sig hösten 1728 till Upsala i hopp om bättre medicinska förhållanden därstädes. Två framstående män, Olof Rudbeck d. y. och Lars Roberg, voro visserligen professorer i medicinska fakulteten; men den medicinska undervisningen låg dock vid denna tid nere, delvis på grund af de olika institutionernas förfall och det rådde »största barbari» i dessa ämnen, så att Linné blott kunde tillgodogöra sig några smulor af undervisningen. Härtill kom verklig nöd; »han måste sätta sig i skuld för maten och slita bara foten, då han ej kunde såla sina skor, såvida han ej lät sulan ersättas af något papper». Lyckligtvis tog den store polyhistorn, domprosten Olof Celsius d. ä. sig af honom, sedan han en

Digitized by Google

dag träffat den obekante studenten i botaniska trädgården. Hos Celsius fann Linné ett hem och ett bibliotek; för öfrigt försörjde han sig med undervisning i botanik åt studenter.

Då Rudbeck önskade frihet från sina offentliga föreläsningar för ett vetenskapligt arbete och fakultetens ende adjunkt Rosén vistades i utlandet, fick den tjugutreårige studenten Linnæus 1730—1731 sköta de botaniska föreläsningarna, till hvilka han fogade botaniska utflykter. Samtidigt härmed erhöll Linné kondition som informator i Rudbecks eget hus, där han bl. a. vann tillträde till ett rikt bibliotek. Hans lycka grumlades emellertid något genom Roséns återkomst och förhållandet mellan Rosén och Linné blef till en början till följd af rivalitet något spändt, men de uttalanden, som, på grund af L:s anteckningar, förekommit om någon förföljelse från Roséns sida äro orättvisa. Linné företog år 1732, delvis på vetenskapssocietetens bekostnad, en resa till Lappland, som blef för honom af stor betydelse, återvände sedan till Upsala, där han bl. a. undervisade i proberkonsten, som han lärt i Kalix.

I slutet af vårterminen 1734 var Linnés ställning ganska nedtryckt; han önskade stanna i Upsala såsom akademisk lärare, men han hade icke aflagt någon examen, och ville resa utomlands för att förvärfva sig medicine doktorsgraden. På uppdrag af landshöfdingen i Falun, Reuterholm, företog Linnæus först en naturhistorisk resa i Dalarne 1734; under vistelsen här trolofvade han sig med Sara Lisa Morea, dotter af stadsläkaren i Falun.

Uppmuntrad och understödd af vänner »resolverade Linnæus, att strax resa ut och promovera i medicinen och strax komma igen, då han hade frihet exercera praxin medicam, genom hvilken han honett kunde sig föda». Han styrde kosan till Holland, där han i Harderwijk blef medicine doktor. I Leyden väckte han uppmärksamhet genom sina insikter, han bistod någon tid professor Burmannus; på den berömde naturforskaren Boerhaves förord fick han sedan anställning i den rike Cliffords botaniska trädgård och »lefde som en prins i allt det välstånd en dödelig kan önska» åren 1736—1737. Här tillkommo nu flera af hans berömda arbeten, och han mottog anbud och förespeglingar om fördelaktiga platser i Holland, England och annorstädes. Efter besök i England och Frankrike hemkom Linné år 1738, försökte sig med så trög framgång såsom praktiserande medicus i Stockholm, att han rent af tviflade om sin fortkomst i Sverige. Emellertid var han en af medstiftarne af vetenskapsakademien 1739, och tack vare Tessins välvilja och uppmuntran blef Linné anställd som »publicus docens» å Riddarhuset och läkare vid amiralitetet samt erhöll snart en stor praktik. Hoppet att blifva Rudbecks efterträdare som professor i botanik 1740 gick om intet, då Rosén erhöll denna plats; men då strax därefter med. prof. Roberg tog afsked, erhöll Linné — efter strid med J. G. Wallerius — denna plats 1741, och redan året därpå inträdde tjänstebyte mellan honom och Rosén, därvid han jämte »historia naturalis» erhöll en del rent medicinska ämnen. Så hade han erhållit »den tjänst han mest i världen önskat sig». Nu börjar hans lysande värksamhet i Upsala såsom återupprättare af botaniska trädgården och dess växthus och grundläggare af akademiens museum, såsom mönstergill lärare för inhemska och utländska lärjungar och såsom flitig vetenskaplig författare. Han blef 1747 arkiater och 1753 den förste »litterate» riddaren af Nordstjärneorden. År 1763 erhöll han afsked med sin son som successor, men uppehöll platsen till 1776. Han afled 1778 den 10 januari. Hans bortgång skildrades af Gustaf III inför rikets ständer såsom en nationalförlust.

Digitized by Google

Linnés skrifter.

Linnés skrifställarvärksamhet som vetenskaplig författare började med ett utkast till *Flora Lapponica* i Vetenskapssocietetens Acta. Sedan utgingo från Hartekamps parker i Holland hans

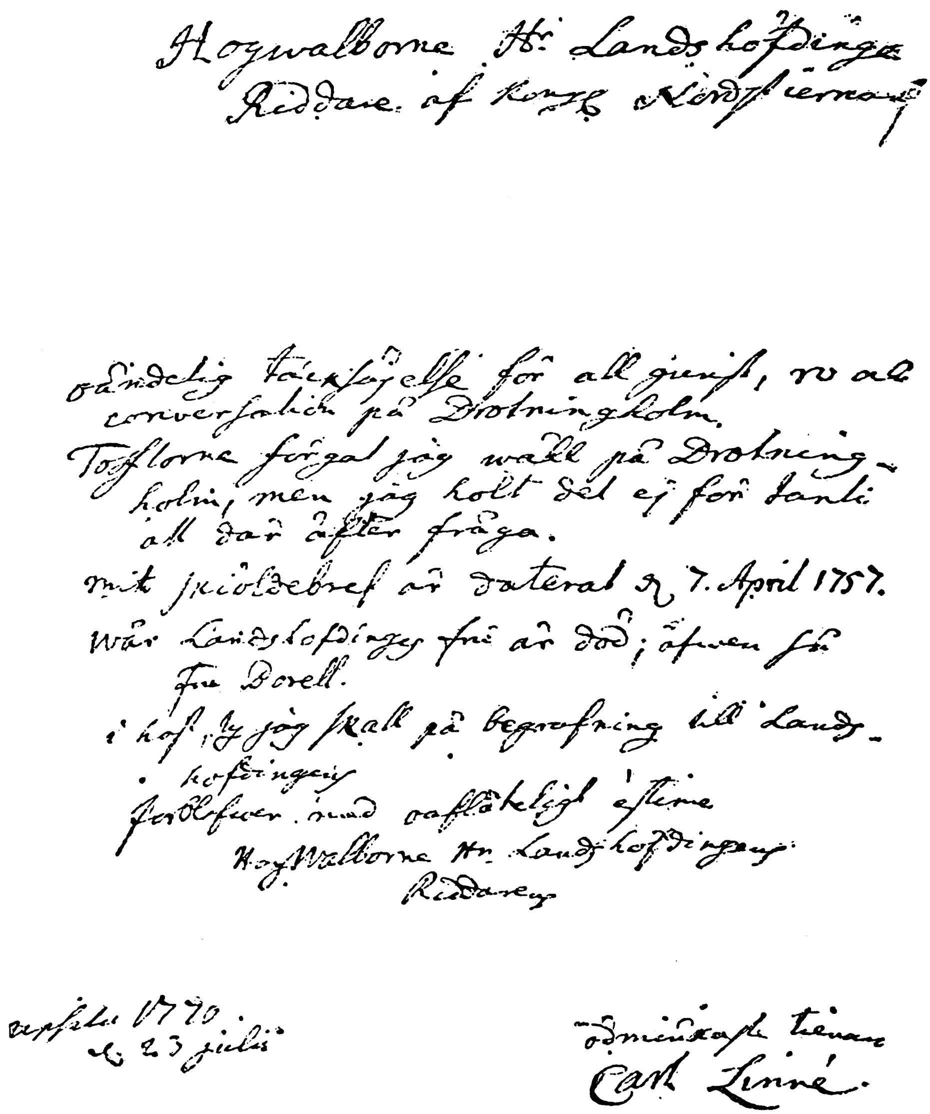
Högwälborne Hr Landshöfdinge
Riddare af Kongl. Nordstiernan
ödmjuk tacksäjelse för all gunst, och all
conversation på Drotningholm.
Tofflorna förgat jag wäll på Drotning-
holm, men jag holt det ej för tänkt
att där äfter fråga.
mit skiöldebref är daterat d. 7. April 1757.
Wår Landshöfdinges fru är död; äfwen fru
Fru Dorell.
i hast, ty jag skall på begrafning till Lands-
höfdingen
förblifwer med oaflåteligt ästime
Högwälborne Hr Landshöfdingens
Riddarens
Upsala 1770
d. 23 julii
ödmiukaste tienare
Carl Linné.

Linnés autograf.

första skrifter, bl. a. utkastet till *Systema naturæ*, som sedan utkom i nya upplagor och hvari han genomförde sexualsystemet samt gaf — för att begagna J. G. Agardhs ord — den för denna

Digitized by Google

tiden nästan nödvändiga Ariadnetråden vid den beskrifvande botanikens fortgående arbete, *Fundamenta Botanica*, som innehåller uppränningen till den Linnéska reformen, *Hortus Cliffortianus*, *Genera plantarum*, i hvilket senare värk han fastställde genusbegreppet och

Karl von Linné.
Efter porträtt i Kongl. Vetenskapsakademien, måladt af Roslin 1775.

karakteriserade genera o. fl. Och efter tillträdet af professuren i Upsala 1741 utgaf han ånyo en följd skrifter, bl. a. *Flora Succica*. I *Philosophia Botanica* (1751) sammanfattade och omarbetade han en stor del af sina äldre smärre skrifter och gaf en lärobok i botanik,

Digitized by Google

som i noggrannhet och innehållsrikhet lämnade bakom sig alla föregångare och i ett århundrade ej fick sin like i öfverskådlighet och fullständighet samt blef den allmänt erkända lagboken ännu in i vårt sekel; i *Species plantarum* (1753) gaf han sitt andra stora botaniska hufvudvärk; sina viktigaste akademiska disputationer tryckte han i *Amoenitates academicæ.*

Men jämte dessa rent vetenskapliga värk har Linné äfven betydelse såsom skriftställare för bredare lager på modersmålet. I det afseendet må det uttryckligen betonas, att vårt största vetenskapliga namn tillika är en populär skrifställare af rang. Linné har nämligen författat flera svenska arbeten af sällsynta förtjänster, äfven hvad stilen beträffar. Icke så som vore han en vältalare som Tessin eller den gustavianska tidens män. Men hans prosa har sitt egendomliga behag. Den är, om jag icke allt för mycket misstager mig, liksom äfven Lagerbrings, en afkomling af Rydelius' stil: naturlig, enkel, stundom kanske t. o. m. något för naiv, afsiktligt barnslig, ej sällan genomandad af en kraftig lyrisk stämning. Linné älskar liknelser i sin stil; dessa äro rätt ofta drastiska och hämtade ur hvardagslifvet.

Till dessa skrifter må i främsta rummet räknas hans resebeskrifningar. De äldsta af dessa (resan till Lappland 1732, i Dalabergslagen 1733 och i Dalarne 1733) trycktes icke under hans lifstid; de åter, som tillkommo under 1740-talet, utgåfvos kort efter det resorna företagits. De äro fyllda af anteckningar om och reflexioner öfver naturföremål samt »antikviteter, fysik, ekonomi, manufakturer, medicin, seder och manér». När så ske kan, knyter Linné, i enlighet med tidehvarfvets anda, till de kortfattade notiserna smärre observationer med praktisk åsyftning. För öfrigt säger han sig under tiden hafva »inspridt några roliga och menlösa upptåg att gifva läsaren nöje», där han ej kunde göra gagn.

Dessa reseskildringar äro hans *Öländska och Gotländska resa* (1745) hans *Västgöta resa* (1747) och hans *Skånska resa* (1751). Själf framhåller han, att han icke kunnat undgå att förbise ett eller annat, ty en enda socken skulle ofta fordra en hel mans lefnad och »mig är nog, om jag kunnat gå med skrubbhyfveln, andra efter mig må nogare öfverfara allt med slätthyfveln».

Bland hans smärre skrifter märkas ock hans meddelanden i Vetenskapsakademiens handlingar, exempelvis hans *Rön om växters plantering grundadt på naturen*, om *Renarnas brömskulor i Lappland*, vidare hans i annat sammanhang omnämda tal om *Märkvärdigheter hos insekterna* samt hans lilla läkevetenskapliga skrift *Anmärk-*

Digitized by Google

ningar om bränvin, tagen ur hans kollegier i dietläran; han varnar här för »bränvinsmetoden, som fördärfvar både det fasta och flytande i människornas kropp».

Så är ock att erinra om hans olika *anteckningar om sitt eget lif*, i hvilka ofta en kraftig självkänsla ger sig uttryck, lika fri från tomt skryt som från tillgjord ödmjukhet. Sina stora framgångar tillskref han Gud, som »själf fört honom med sin egen allsmäktiga hand, låtit honom uppspricka ur en stubbotan rot, omplanterat honom på en fjärran ort härrligen, låtit honom uppstiga till ett ansenligt träd, ingifvit honom en sådan brinnande håg för vetenskapen, att den blifvit det allraheligaste; — — — — — — — — låtit honom få koxa in uti sin hemliga rådkammare, låtit honom se mera af sina skapade värk än någon dödelig före honom och förlänt honom den största insikt i naturkunnigheten, större än någon vunnit».

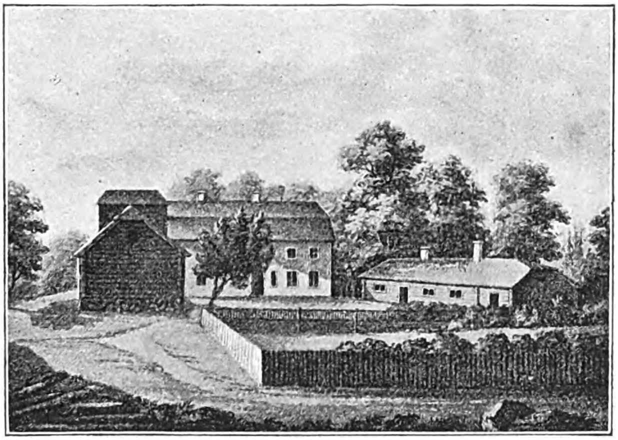

Linnés Hammarby,

Märkliga äro ock de i öfrigt mycket oordnade anteckningar om *Nemesis divina*, hvari Linné nedlagt sin själs innersta öfvertygelse om ett lagbundet sammanhang mellan orsak och värkan äfven i den moraliska världen, om en hämnande Nemesis, som bragte straff och belöning efter förtjänst. Dessa anteckningar, delvis utgifna 70 år efter hans död, voro egentligen endast ämnade åt hans son såsom råd och varningar; de utgöra en samling af tänkespråk, i hvilken Linné nedlagt summan af sin lefnadsvishet samt af bevis för den gamla satsen, att »den illa gör han illa far». Linnés bergfasta optimism i detta ämne torde förklaras af hans egen stora framgång här i lifvet; en man, som lefvat ett olyckligare lif, skulle icke lätteligen hyllat en så ytterligt gående lära om vedergällning redan här på jorden eller uppfattat det jordiska lifvet såsom ett ordningens och rättfärdighetens rike. I filosofiskt afseende står väl denna teori i något sammanhang med Leibnitz'

Digitized by Google

optimistiska världsåskådning, möjligen ock med Wolffs lära om den tillräckliga grundens lag.

Linnés skrifsätt var kort, klart och koncist, såväl i hans vetenskapliga som i hans populära skrifter. Rousseau förklarade för Björnståhl, att i Linnés Philosophia Botanica var mera visdom än i de allra största folianter; i stället för att mest alla andra nordiska böcker voro tyngda med för mycken erudition, vore icke ett ord i denna, som ej vore nödvändigt. Detta sunda lagom, som kännetecknar Linnés stil, är ett uttryck för hans sällspordt harmoniska personlighet.

Nils Rosén von Rosenstein.
Efter kopparstick.

Linné samlade omkring sin »blomstertron» i Upsala en stor skara inländska och utländska lärjungar, som med förtjusning lyssnade till hans läror. Bland de förra voro flera, som genom forskningsfärder i vidt aflägsna länder främjade kunskapen om flora och fauna såsom Fredrik Hasselqvist († i Smyrna 1752); Pehr Löfling (hvilken företog en resa till Spanien, † i Amerika 1756), Pehr Osbeck († 1805, som företog en ostindisk resa och utgaf en halländsk flora), Daniel Solander († i England 1782), Anders Sparrman (världsomseglare, † 1820), Pehr Kalm (Linnés finske lärjunge, som tillämpade botaniken på praktisk ekonomi, † 1779).

Peter Forskål (född 1736, den förut nämnde begåfvade, å flera områden värksamme unge finnen, hvilken dog å sin resa till Arabien 1763 i den danska expeditionens tjänst) har för alltid inristat sitt namn i den botaniska vetenskapens häfder, i det han särskildt framhållit vikten af vegetationens förhållande till klimatet och dymedelst lagt grunden till växtgeografien genom att visa, att af en orts flora kunde äfven latituden, markens höjd och vegetationsbältena på bergen i en nejd bestämmas. Forskåls ypperliga herbarium finnes i Köpenhamn.

Digitized by Google

Linnés samarbetare i ungdomsåren var hans studiekamrat **Peter Arctædius** eller **Artedi** (född 1705, studerade i Upsala, England och Holland, drunknade i en kanal i Leyden 1735), hvilken har stor betydelse för zoologien, särskildt för kunskapen om fiskarne, rörande hvilka ett posthumt arbete af honom utgafs af Linné.

I läkevetenskapen var ännu vid tidehvarfvets ingång professor Lars Roberg värksam såsom praktiker och författare. Under detta tidehvarf gjorde denna vetenskap betydande framsteg i vårt land tack vare i främsta rummet **Nils Rosén von Rosenstein**, (f. 1706, professor i Upsala, † 1773), som har hedern af att hafva nydanat det medicinska studiet och både som praktiker, vetenskapsman och skriftställare skaffat sig ett hedersnamn. Läkevetenskap.

Jonas Alströmer.
Efter porträtt å Gripsholm, måladt af Gust. Lundberg.

Bland hans arbeten märkas *Compendium anatomicum*, hans *Hus- och Rese-apotek*, hans världsberömda populära skrift *om barnsjukdomar*, hvari han begagnade svensk terminologi, samt ett tal i vetenskapsakademien *En opartisk och förnuftig medici förnämsta göromål.*

Olof Acrel (Sveriges förste berömde kirurg, f. 1717, † 1806) författade bl. a. *Kirurgiska händelser*, hållna i en lättfattlig stil och som öfversattes till främmande språk.

Naturvetenskapernas tillämpning på jordbruket har redan berörts på tal om kemiska arbeten. Bland författare i praktiskt jordbruk från detta tidsskede är främst att nämna: Jordbruk.

Digitized by Google

Jonas Alströmer (f. 1685, † 1761), »de svenska slöjdernas fader», som 1727 utgaf skriften *Then svenske fårherdens trogne vägvisare jämte ett bihang om potatoes* (»en växt från Peru», som han fyra år förut hemsändt); år 1759 höll han ett tal om *Schäferiernas nytta.*

Johan Fischerström, förut omtalad som vitter författare, värkade sedan på hushållningslärans område.

Geografi.

Den geografiskt topografiska litteraturen blomstrar under 1700-talet. Särskildt är den inhemska ortbeskrifningen omhuldad. Sträfvandet att uppsöka nya näringskällor, en sträfvan, som var fullkomligt feberartad, dref tiden att genomforska alla svenska bygder och uppspåra »nya rön i ekonomien». Programmet härför finna vi på sätt och vis utveckladt i *Tankar om fäderneslandets känning och beskrifvande* af **Jacob Faggot** i Vetenskapsakademien år 1741.

(Faggot var född af Wallonsk släkt 1699, inskrefs 1726 i landtmäteriet, där han 1747 blef öfverdirektör, i hvilken egenskap han ledde rikets kartläggning och utgaf 40 blad öfver rikets olika landskap samt en historia öfver Sveriges geografiska arbeten, † 1777.)

I de ofvannämnda »Tankarne» framhåller Faggot, hurusom man skaffar sig noggrann kännedom om främmande länders geografi, men frågar »om det vore billigt att sätta en slik kunskap framför vårt eget fäderneslands känning, eller om det kunde för Gud och människor försvaras, att kärnan af rikets ungdom, som framdeles skall lägga handen vid rikets styrelse och hushållning, icke skulle i tid ledas till kunskap och betraktelse af vårt fäderneslands rätta känning, hvaruppå den allmänna välfärden så vida beror, som den gifver utvägar, medel och sätt till en väl skickad ekonomi och hushållning». Faggot uppställer ett skema i 165 punkter för ortbeskrifningar. Detta uppslag framkallade en hel del topografiska afhandlingar, dels i vetenskapsakademiens handlingar, dels i andra lärda samfunds acta, dels, och detta icke minst, i akademiska afhandlingar enligt en uppmaning, att den studerande ungdomen måtte i sina disputationer beskrifva sin hembygd bl. a. efter ett skema af biskop Serenius. Denna akademiska litteratur var ganska rikhaltig och åtskilligt af densamma äger — enligt Rudolf Tengberg — ett betydligt värde.

Hänsynen att göra nya rön i ekonomien var det ock som dref flere landets framstående män att företaga resor och utgifva resebeskrifningar. Så Linné i sina ofvan omtalade resebeskrifningar, så Pehr Kalm i sin Västgöta och Bohusresa.

Den framstående arkitekten och konstkännaren frih. **Karl Hårleman** offentliggjorde (1751) en Dagbok öfver en ifrån Stockholm öfver åtskilliga Sveriges landskap gjord resa, som utmärker sig för en liflig stil; **A. Hülphers** skildrade en färd genom Dalarne 1757 och utgaf flera norrländska provinsbeskrifningar.

Erik Tuneld (född 1709, titulär assessor, landtbrukare, † 1788) utgaf en *Geografi öfver Sverige*, hvaraf första upplagan utkom 1741 och som sedan upplades i nya utvidgade editioner, i allt fyra, under frihetstiden. Den var ett för sin tid synnerligt godt arbete; beskrifningen är enkel och okonstlad, och Tunelds värk var så spridt, att ungdom och allmoge hardt när ansågo Tuneld och geografi liktydiga. Äfven utkommo under denna tid flere förträffliga landskapsbeskrifningar.

Digitized by Google

I sammanhang härmed märkes värksamheten för kartläggningen — i synnerhet efter det Anders Celsius tillsammans med fransmän 1736 värkställt den första gradmätningen i Lappland. Under åren 1739—52 utkommo flere landskapskartor genom landtmäterikontorets försorg, men detta arbete afstannade sedan.

Den svenska statistiken har höga anor, tack vare det 1749 började tabellvärket och den 1756 därför inrättade tabellkommissionen, som lade grunden till en svensk befolkningsstatistik. Den viktigaste kraften här var utan tvifvel astronomen **Per Vilhelm Wargentin** (f. 1717, † 1783), Vetenskapsakademiens sekreterare, som inlade stora förtjänster särskildt om befolkningsstatistiken, åt hvilken han äfven ägnade ett stort antal uppsatser i Vetenskapsakademiens handlingar. Det må anmärkas, att i upprättande af en officiel statistik det är Sverige, som under frihetstiden gått i spetsen för de andra folken, ty det äldsta statistiska ämbetsvärk i något land är just den svenska tabellkommissionen, som ett hundratal år senare aflöstes af Statistiska Centralbyrån.

P. V. Wargentin.
Efter målning af Brander och kopparstick af Akrel.

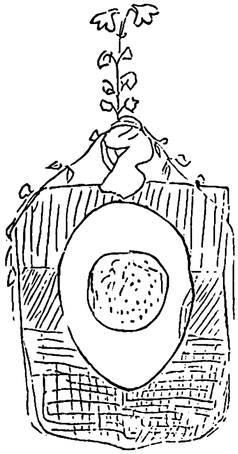

Linnés teckning till vapen.

Digitized by Google

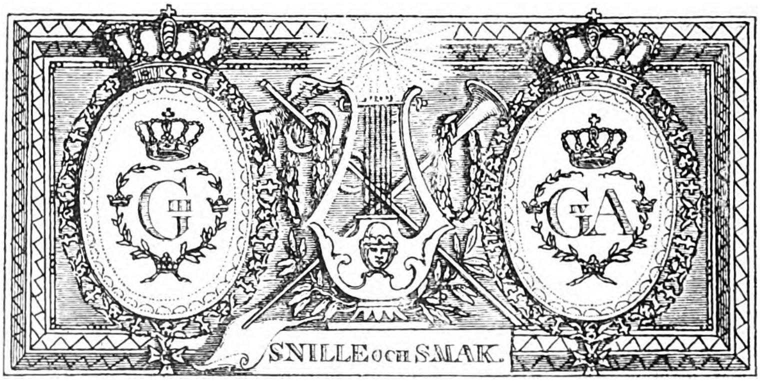

Öfverstycke ur Sv. Akad. Handlingar.

Det gustavianska tidehvarfvet.

1772—1809.

Inledande öfversikt.

Med statshvälfningen år 1772 ändas frihetstiden. Ett annat skede af detta partiernas tidehvarf inträder, ett skede, som äfven i litterärt afseende betecknas med ett nytt namn: »det gustavianska tidehvarfvet», hvilket — kanske något oegentligt — fått gälla för tiden ända fram till 1809.

Det kan dock icke sägas, att denna tid bildar ett lika afgjordt afbrott mot den föregående, som denna mot det karolinska tidehvarfvet, vare sig man betraktar saken från politisk eller kulturell synpunkt; det är icke någon ny kulturrörelse, som inbryter vid början af detta skede, snarare en fortgående utveckling och förskjutning af strömningarna från frihetstidens senare årtionden.

Dock visar sig en förändring i de allmänna intressenas riktning: — tyngdpunkten hvilar icke längre på vetenskaperna, särskildt de empiriska naturvetenskaperna, utan fast mera på vitterheten. Gynnandet af naturvetenskaperna och den borgerligt hedersamma, men en smula för nyktra hänsynen till »nyttan» såsom bestämmande för det andliga arbetet, hvilka känneteckna frihetstiden, få nu gifva vika för en kulturriktning, som kräfver mera

Digitized by Google

glans, mera ståt, mera »gloire» — men som också äger mindre djup. Betecknande nog bildar teatern i icke ringa mån medelpunkten för de ledande krafternas intressen.

I främsta rummet för konungens. Med Gustaf III:s tillträde till regeringen intog för första gången under ett halft sekel en svenskfödd man Sveriges tron. Denna omständighet vardt af desto större betydelse för Sveriges diktning, som konungamakten efter 1772 års revolution blef en större makt äfven i vår litteratur, framför allt i den sköna litteraturen, än fallet varit under frihetstiden. Och för denne svenskfödde monark utgjorde dessutom vitterheten ett värkligt lifsintresse och var tillika det område, där han mest oförbehållsamt funnit erkännande.

Ty olika hafva för visso eljes omdömena fallit om denna kungliga Proteusnatur. Dessa motsatta omdömen berodde icke uteslutande på olikheten hos de ögon, som sågo; de berodde ännu mycket mera på arten af hans personlighet, hvilken i sig gömde de underligaste motsatser, och som i öfrigt knappt till fullo lät någon blicka in i dess skrymslen.

Gustaf var dessutom i hög grad en partiman, som redan i barnkammaren sett partierna kämpa om väldet, och som själf i viss mån blef en hatt ännu på tronen. Den statshvälfning han genomförde var ock en omkastning från en öfverdrift till en annan.

Tidens afgud, den store Voltaire, hade en gång, i förkänslan af hvad komma skulle, tillropat Frihetens gudinna:

»Venedig har dig kvar; du Genua återtagit,
Och tätt vid Stockholms tron du dig till ro har slagit,
Men sådant grannskap, vet, man ofta farligt fann.
Dock, ger dig lagen skydd, håll fast dig, om du kan!»

»Det farliga grannskapet» hade visat sin makt. Voltaires egen lärling hade gripit tyglarne och sträfvade alltjämt att utvidga sitt välde. Och det missnöje, som, om än doldt, glimmade under askan 1772, och som redan då var mer utbredt, än man i allmänhet velat tro, fick allt mera näring både inifrån på grund af svagheter i konstitutionen och i förvaltningen, och utifrån, då tidens ström gick i motsatt riktning mot envåldspolitiken.

Men den efter envälde sträfvande monarken var i många fall, liksom flere likartade naturer bland samtidens statsmän, en frihetsvän efter den upplysta despotismens recept. Såsom son af Voltaires tidehvarf var han i hög grad en främjare af många tidens idéer. Han ifrade på det ekonomiska området för fysiokratiska reformtankar och sökte genomföra dem i vår lagstiftning. För-

Digitized by Google

dragsamhet och tolerans mot olika tänkande och troende gjorde under hans tid landvinningar äfven i svensk lagstiftning. Och i afseende på tryckfriheten visade han sig till en början lifligt påvärkad af upplysningstidens kraf. I strid emot rådets flertal (bl. a. Höpken) förklarade han sig nämligen för tryckfrihet, »genom hvilken konungen finge veta sanningen, som eljes doldes och som för ämbetsmännen vore en fördel och för folket en säkerhet mot förtryck». I denna anda »återupplifvade» han i 1774 års tryckfrihetsförordning den år 1766 gifna tryckfriheten, men lämnade dock, genom att såsom högmålsbrott beteckna hvarje angrepp på »regeringsform, konungaförsäkran samt vår och rikets majestät, höghet eller rätt», en utväg öppen att hindra hvarje kritik af regeringens åtgärder. Det sätt, hvarpå 1774 års förordning kom att tillämpas, och de inskränkningar den undergick — först 1780 (då man genom ansvarets öfverflyttande på boktryckaren i självfva värket skapade ett nytt slags censur utaf föga kompetente personer) och sedan 1785 (då utgifvandet af dagblad gjordes beroende af privilegier) — buro emellertid vittne om, huru svårt det blef för Gustaf att i värkligheten infria de löften han under inflytande af tidens frihetsidéer gifvit.

Hans ståndpunkt såsom frihetsvänlig envåldshärskare blef allt mindre hållbar, ju mera tidens ström under inflytande af franska revolutionen gick i folkfrihetens riktning till en styrelse ej blott för utan genom folket; han kunde icke hindra dess återsvall till våra kuster, ej ens till hans närmaste omgifning. Och dock drömde han — synes det — något ögonblick, att han vore den, som skulle vrida tiden rätt igen, sedan den gått ur led.

Ty i honom kvarlefde hoppet att åter häfda Sveriges gamla stormaktsställning i Europas råd. Han ville bland sina många roler också gärna spela Gustaf Adolfs. Och fastän Gustaf III af naturen näppeligen var danad för krigarens kall, öfverraskade »teaterfursten» genom sitt värkliga eller tillkämpade hjältemod dem, som trott, att han i den rolen skulle göra fiasko. Men tiden hade gått Sverige förbi. Hans stormaktsdröm rann i sär som så många andra af hans illusioner.

Men på ett område segrade han obestridt; där gömmes ännu hans namn i kärlek.

Det var såsom vitterhetens och de sköna konsternas främjare.

Väl är det sannt, att han här väsentligen byggde på sin närmaste förtid, och man har för att gifva relief åt hans tid, begått betänkliga orättvisor mot frihetstidens i vetenskapligt, konstnärligt

Digitized by Google

Gustaf

Efter svartkonstblad af Young, utfördt efter original af Breda (1787).

Digitized by Google

och vittert afseende så stolta tidehvarf. Men icke tarfvar hans ära, att man frånkänner det föregående skedet dess rätt.

På detta område visar sig Gustafs älskvärda egenskaper i den ljusaste dager. Sergels stod på Skeppsbron i Stockholm, i hvilken konstnären låtit Gustaf III taga skepnad af en Apollo di Belvedere, af

»guden,
som Pythiska ormen betvingat
och Deliska dalen förskönat»,*

ger oss just denne Gustaf III.

Han ägde många af konstskyddarens stora egenskaper.

Visserligen ägde han ej det djupa intresse, som betecknar kulturpersonligheter af t. ex. Lorenzo di Medicis halt; han misstog sig stundom på hvad som mest skulle gagna poesien och konsten, såsom då han nödgade Kellgren att mot sin håg syssla med dramer, eller då han hemkallade Sergel från en lysande konstnärsbana i Italien. Men han ägde ett stort drag, som var sällsynt nog hos tiden och som förtjänar det varmaste erkännande: fördomsfrihet gent emot olika konstriktningar, äfven sådana som gingo emot hans egen smak; och oaktadt hans bildnings rötter sugit hela sin näring i främmande jordmån, älskade han varmt sitt fosterlands stora minnen, och han sökte framkalla en fosterländsk diktning, sådan han uppfattade den.

* * *

I rent vetenskapligt hänseende betecknar Gustaf III:s tid icke någon ny insats, utan snarare en afmattning i förhållande till föregående tidsskede. De forskare, som under frihetstiden vunnit berömmelse vida utöfver våra landamären, fortgingo väl på den beträdda vägen, men åtskilliga af dem, t. ex. Linné, lutade vid denna tids början mot sin graf. De nya namn inom naturvetenskapens område, som den gustavianska tiden har att foga till frihetstidens stormäns, äro snart räknade, och tåla — med undantag för Schéele, som dock redan under frihetstidens sista år lagt grunden till sitt rykte — icke någon jämförelse med dessa. Likaså inom de humanistiska vetenskaperna. Väl fortsätta ännu under detta skede den förra tidens stormän sin värksamhet, men endast enstaka nya krafter af betydenhet komma till. Särskildt äro att nämna historikern Jakob Hallenberg, som dock på grund

* Wallins sång vid stodens aftäckande.

Digitized by Google

af bristande intresse nödgades afbryta utgifvandet af sitt yppersta vetenskapliga värk, de båda utmärkta finske vetenskapsmännen, historikern och språkforskaren H. G. Porthan samt juristen Matthias Calonius, samt språkforskare som Johan Lundblad och Matthias Norberg.

Den allmänna hågen för vetenskapliga idrotter, som kännetecknat frihetstiden, mattades, och särskildt märktes en återgång i adelns uppfostran, som framkallade klagomål hos insiktsfulle samtida. Så finner man, hurusom Höpken i talet öfver Ekeblad (1777) med en tydlig pil emot sin samtids adelsuppfostran yttrar, att i Ekeblads ungdomstid »var seden att uppfostra ungdom till kunskaper och vetenskaper», och G. J. Ehrensvärd framhåller i sin journal (1776) studiernas förfall och klagar öfver »den ungdoms lefnad som tillskapas, då man endast har omtanke att få belefvenhet för att vinna insteg i hofvet»; »i Upsala är nu ingen enda adelsman, som lär sig vetenskaper; man lär sig litet språk för att kunna tala vid hofvet eller förstå teaterarbeten, man lär sig dansa för att få figurera i en balett, och något rida, i ett lyckligt hopp att visa sig i skjutsridning eller till ett nec plus ultra för all ambition synas i en ringridning».

I denna den allmänna meningens sänkta kraf på värklig bildning var Gustaf III väl icke utan del, ty han intresserade sig egentligen endast för vetenskapliga förhandlingar, i den mån de förmådde ikläda sig skruden af den vältalighet, som han älskade, men det torde likväl vara en betänklig öfverdrift, då man velat lägga hufvudskulden för denna återgång särskildt i adelns bildning på konungen och på hans egen bristande vetenskapliga daning, desto mera som återgången torde varit skönjbar redan under frihetstidens sista årtionde, att döma af då framträdande klagan.

* * *

Den allmänna strömning, som präglar den gustavianska tidens kulturlif, är, som redan antydt, upplysningstidehvarfvets i dess mest utpräglade former. Alstrade dessa idéer än många ädla frukter, så framkallade de dock äfven sjuka vattenskott. På den andliga frigörelsens, samvets-, tankefrihetens, toleransens områden har detta skede äfven i vårt land liksom i utlandet satt sig minnesmärken för alla tider. Den människokärlek, som tiden predikade och som fann sitt vetenskapliga uttryck i häfdandet af »det medfödda människovärdet», uttalade sig i tänkarnes skrifter, i lagstiftarnes förordningar, i pedagogernas uppfostringsläror. Många för-

Digitized by Google

domar och villfarelser fjärmades, om än äfven något hvetekorn följde med agnarne. Den frihetsdyrkan, som äfven i vårt land — isynnerhet förr än den franska revolutionen mynnat ut i öfverdrifter och blodtörst — fyllde tidens ädlare sinnen och ej minst dem, som stodo konungen närmast, framkallade aflyftandet af månget ok i äkta human anda. »Dygden» vardt tidehvarfvets förnämsta lösen; att göra »det rätta» vardt summan af all himmelsk lära. Leopold ger uttryck åt dessa tidehvarfvets tankar, då han förklarar:

»Tron ej världens Gud
Förbytt till blott en Gud för kyrkan;
Tron ej, att buden af hans dyrkan
Tillintetgjort naturens bud.

Tron, att i kojor, i palatser
Han skattar, hvarest han den ser,
En enda rättvis gärning mer
Än hundra band af mörka satser.»

Med denna uppfattning stämde ock olika fritänkande riktningar, som allt mera utbredde sig. Likgiltigheten för den nedärfda religionen var, åtminstone bland de högre samhällsklasserna, under detta tidehvarf mycket allmän. Ett betänkligt utslag af denna likgiltighet var det sätt, hvarpå höga vederbörande förfogade öfver prästerliga ämbeten, då utnämningarna stundom bestämdes af politiska motiv, stundom rent af genom köp; — ett sätt att sköta kyrkans angelägenheter, som också bar olyckliga frukter hos kyrkans tjänare. Men allvarliga och djupa motrörelser inom kyrkan fingo dock redan under denna tid sina märkliga målsmän.

I uppfattningen af förflutna tider lät upplysningstidehvarfvet — med all sin varma håg för ljus och sanning — förleda sig till en något ensidig och abstrakt synpunkt. Forna tiders villfarelser dömdes efter samtidens mått och utan den billighet, som ett historiskt betraktelsesätt kräfver. Men denna missriktning hos tidehvarfvet har i sin ordning anspråk på att bedömas med historisk hänsynsfullhet, och man bör då hågkomma, att det var en stridande tid, som kämpade mot just äldre tiders villfarelser, och att ensidigheten i deras bedömande därför är historiskt lätt förklarlig.

Upplysningstiden visar, det är sannt, sina stora brister, men den fylles dock af en bergfast tro på ljusets och den fria tankens seger. Den var icke en så negativ tid, som man älskar att kalla den. Tvärtom; — den hoppades kunna bygga ett nytt och härligt mänsklighetens tempel, sedan alla de gamla ruinerna voro bortskaffade, och framför allt hoppades den kunna fostra unga släkten

Digitized by Google

och att sprida vetandet vida omkring. Men den öfverskattade sina krafter och underskattade den historiska kontinuitetens betydelse. Och däraf dess fall. Än i dag lefva vi dock på många af de segervinningar, som detta tidehvarf vunnit åt människosläktet.

Dessa upplysningstidehvarfvets idéer voro ju i vårt land långt ifrån nykomlingar. Den Nordenflychtska kretsen hade ännu mera än den Dalinska upptagit dem i deras mera framskridna former, och genom Lovisa Ulrika funno de inträde i hofvets kretsar.

Det var dock först under detta gustavianska tidsskede, som upplysningstidens läror vunno genklang äfven inom bredare lager; särskildt är detta fallet med den strömning, som bär Voltaires namn. Voltaireanismen erhöll från 1770-talets slut i landets förnämsta blad, *Stockholmsposten*, med Johan Henrik Kellgren såsom den förnämsta medarbetaren, ett ledande organ, som med kraft och öfvertygelse gjorde den då just aflidne store förståndsupplysningskämpens åskådningssätt gällande. Vid sidan af Kellgren och hans famulus, Lenngren äro äfven en mängd andra af tidens talangfullaste författare Voltaires anhängare. Särskildt äro bland dem att nämna den mångsidigt bildade Leopold, den kvicka och sunda fru Lenngren, Svenska akademiens sekreterare, den ifrige kämpen för upplysningen till allas gagn, Rosenstein, och många flera. Jämte de förut nämnde upplysningsfilosoferna ur olika riktningar är det tidens revolutionära historieskrifvare, t. ex. Raynal, hvars »histoire philosophique» om europeernas handel på Indien kännetecknats såsom »de lidandes och betrycktes nödrop till den hårdhjärtade själfviskheten» och den berömde skildraren af Bastillens historia, Linguet, som väcka uppmärksamhet och medkänsla.

Men förståndsupplysningen är långt ifrån tidens enda, om än dess hufvudström. Denna tid var hos oss — mer än man i allmänhet antager — tillgänglig äfven för andra tankeriktningar, och bland dem främst för Rousseauanismen, tidens andra mäktiga tankevåg, med dess kraf på natur och känsla gent emot kulturens öfverförfining och klara men ock kalla förståndsmässighet samt med dess starka framhäfvande af individens rätt. Denna strömning hade redan förut mötts med sympati i vårt land; nu fann den i revolutionsnaturen Thomas Thorild en mäktig förkämpe, som djärft proklamerade sina ofta ytterst originella satser.

Men det är icke blott de utländska filosofernas tankeströmningar, som — mer eller mindre intensivt uppfattade — sysselsätta tiden. Icke sällan finna tidens oroliga sinnen tillfredsställelse i en svärmisk mystik. En af de ädlaste riktningarna inom

Digitized by Google

denna grupp är den Svedenborgska teosofien, som alltjämt vann talrika adepter. Men dessutom närdes mystiken inom mindre allvarliga, ofta af charlataner framburna riktningar, som omhuldades af de ordnar, hvilka frodigt växte upp och särskildt i hertig Karl och hans krets ägde främjare och intresserade arbetare. Äfven flera af dessa ordnar besjälades dock af ädla syften och stodo ursprungligen i upplysningens tjänst, såsom fallet var både med frimurareorden och med den direkt mot jesuiterorden riktade illuminatorden. Men mycken vidskepelse var ock förknippad därmed och mysticismen gjorde marken mottaglig för allt slags vantro. Så omspann Rosenkreuzerorden med sitt nät — hvari voro inväfda både alkemiskt guldmakeri och tron på omedelbart umgänge ej blott med de döde, utan med Gud själf — icke så få eljes klarsynte andar. T. o. m. de nyupptäckta naturfenomenen, elektriciteten och magnetismen, utmyntades i mysticismens intressen. Simple industririddare, lyckades med mystiska upptåg förvända synen. Naturvetenskap, filosofi, andeskåderi, religiöst svärmeri, magiska experiment rördes samman. Dessa sekter omfattades af både ärligt troende och bedragare. Man ser en allvarlig, hedersam man som Svedenborgaren August Nordenskjöld drunkna i alkemiska spekulationer och magi, under det hans vida mindre tilltalande broder, skriftställaren Karl Fredrik N., sysslar med drömtyderi, korrespondenslära och — nidskrifter. Tidens memoarer och bref hafva mycket att meddela om de bedrifter, som på detta område utfördes af mer eller mindre tvetydiga personligheter, de där för sina magiska konster lyckades intressera, utom hertig Karl och Reuterholm, äfven män sådana som J. G. Oxenstierna, K. A. Ehrensvärd, ja äfven tidtals konungen själf. Mot denna tidens sjuka, som stundom förenade ett vidtgående fritänkeri med en lika vidtgående vidskepelse, var det som Kellgren drog i härnad och, understödd främst af Rosenstein, talade sunda förnuftets sak, sammanfattande sitt angrepp, direkt adresseradt mot bröderna Nordenskjöld, i orden:

I narrar, utan vett i vetenskaperne,
O Svedenborgare, o Rosencreutzare,
O drömmars tydare, o skatters sökare,
Nummerpunkterare, magnetiserare
Fysionom-, Alkem-, Kabal- och Harmonister,
Er slutsats är förvänd. — En klok kan galen bli,
Den snille är i ett kan vurma i ett annat,
Men tro, att snillets höjd är höjd af raseri,
Se däri, mina barn, bedran I er förbannadt!

* * *

Den vittra litteraturen — tidens skötebarn — är företrädesvis, men icke uteslutande, af franskt skaplynne; i synnerhet gäller detta om den af akademisterna och de vittra sällskapen omhuldade.

Bland dessa sällskap var vid gränsskedet mellan de båda tidehvarfven det mest betydande, Utile Dulci i full värksamhet. Detta sällskap — bildadt 1766 — hade under frihetstidens senare år ökats i betydlig mån och räknade då omkring 150 ledamöter. Bland dessa voro allehanda samhällsklasser representerade: hofmän, militärer, civile ämbetsmän, präster, läkare, köpmän, yrkesidkare, skolmän, konstnärer; äfven fruntimmer ägde tillträde. År 1772 inträdde hertig Karl i sällskapet och senare blef konungen dess nådige skyddsherre. Utile Dulci var ett mellanting mellan akademi och orden; sällskapet hade ett icke ringa ceremoniväsende med en del mystiska upptåg och en vidlyftig ämbetsmannahierarki. Musiken upptog en stor del af ordens värksamhet och den ägde inom sig under sin tidigare period de bästa musikaliska krafter i hufvudstaden och utgjorde då en förberedelse till den 1771 stiftade Musikaliska akademien. Sällskapsglädjen ägde ock i denna krets ett hem, och att icke kvickhetens krydda saknades, därför sörjde sällskapets lifgifvande ande, Elis Schröderheim, liksom ock den unga fröken Anna Charlotta Stapelmohr, som på 1770-talet utbytte sitt fädernenamn mot hans. Bland sällskapets mest kända vittra medlemmar äro i öfrigt att nämna G. F. Gyllenborg, J. G. Oxenstierna, Adlerbeth, Rosenstein, Liljestråle, Wellander, Bergklint, Tilas

E. Schröderheim.
Efter målning af P. Krafft på Gripsholm.

och — under en senare period — framför allt Kellgren, som inträdde däri 1778 och med hvilken sällskapet ånyo lefde upp, Leopold, Clewberg, Regnér, Ristell, N. L. Sjöberg, Jakob Tengström och Anna Maria Lenngren.

Såsom förut nämndt, utgaf sällskapet åren 1769 och 1770 vittra skrifter under titeln *Vitterhetsnöjen*, hvartill under detta tidsskede kommo två nya, ojämförligt mera betydande delar 1772 och 1781. Sällskapet utlyste äfven vittra täflingar; den af år 1781 gaf signalen till århundradets märkligaste vittra drabbning, den emellan Thorild och Kellgren, hvilken, utgående från frågan om orimmets berättigande, blossade upp till en strid mot allt regeltvång och till en sammanstötning mellan tidehvarfvets båda hufvudströmningar i deras yppersta målsmän hos oss.

Fru Schröderheim.
Efter målning af P. Krafft på Gripsholm.

Utile Dulci stod i vänskaplig förbindelse med tvänne likaledes mot frihetstidens slut stiftade samfund i landsorten, som fullföljde samma syften. Det ena var Upsala-sällskapet Apollini Sacra, stiftadt 1767 af Bergklint, Kexél, Lindblom, Harlingsson, Simming(sköld); det andra var det vida mera omfattande Auroraförbundet, stiftadt 1770 i Åbo med Bilmark och H. G. Porthan såsom ledande krafter och som utgaf *Åbo Tidningar*, i hvilka bl. a. Kellgren gjorde sina lärospån, innan han kom till hufvudstaden.

Ett tredje betydande landsortssamfund var det Göteborgska. Lektor J. Rosén hade redan tidigt grundat en vitterhetsklubb, som han på 1760-talet sökt att få ombildad till en »vitterhets- och ekonomiakademi»;* hans efterföljare och medhjälpare, lektorn se-

* Förslag härom inlämnades af biskop Lamberg till 1762 års — fiskerideputation!

dermera biskopen M. G. Wallenstråle, hvilken ville bringa Göteborg »i något ljusare anseende, än blott af vackra hus, sköna bryggor och rika ekipager», gaf 1773 »Vetenskap- och Vitterhetssamhället» ifrån att hafva varit »en liten societet inom lyckta dörrar all möjlig publicitet»; och år 1778 lyckades han få detta sällskap upphöjdt till »kungligt» samt vinna Karl Fredr. Scheffer till dess beskyddare.*

En äldre kunglig akademi erhöll under årtiondet efter statshvälfningen åter nytt lif. Det var Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi. Vi erinra oss, att denna akademis arbeten afstannat år 1756 efter de politiska tilldragelser, som aflägsnade stiftarinnan från flera af dess förnämsta ledamöter. Nu återupptogos dess arbeten; den rekryterades med nya krafter, bland hvilka språkforskaren lagman af Sotberg blef dess sekreterare, i denna egenskap efterträdd 1781 af Nils von Rosenstein. I detta samfund inträdde nu bl. a. G. F. Gyllenborg, som i sitt inträdestal gaf den mörka, i hans mun förklarliga skildringen af frihetstidens sista årtionde såsom ett barbarismens kulturskede, ett omdöme som sedan kritiklöst upprepats, oaktadt just på vitterhetens område detta årtionde alstrat Bellmans friskaste sånger, Wallenbergs kvicka prosa, Oxenstiernas förstlingsdikter och mycken annan vacker poesi — att ej tala om Ihres och Lagerbrings storvärk inom språkforskning och häfdateckning. Vitterhetsakademien föranstaltade under slutet af 1770- och början af 1780-talet vittra täflingar, och det var vid ett par af dessa, som bl. a. Kellgren vann sina första offentliga triumfer.

Gustaf III hade — på grund af det spända förhållande, hvari han stod till sin moder, — icke kommit i någon beröring med hennes vitterhetsakademi, så varmt han än intresserade sig för de andliga idrotter, som där njöto hägn och skydd. Han hade icke satt sin fot i denna akademi under stiftarinnans lifstid.

Sedan hon emellertid 1782 aflidit, hade Vitterhetsakademien — för att nyttja Gustafs ord i bref till Scheffer — »fallit i en dvala, som hotade den med en sömnsjuka, som ingen kunde bota»; Gustaf nöjde sig dock icke med att utan vidare upplifva dess arbeten. Länge hade det lekt honom i hågen att stifta en egen akademi, motsvarande den franska, som han besökt redan 1771, och då han vid sin andra utländska resa 1784 ånyo gästade de fyrtios samfund, stadgades hos honom beslutet att skapa en svensk motsvarighet till Richelieus skapelse. Så tillkännagaf han i rådkam-

* Äfven i Lund fanns på 1770-talet ett vittert samfund, som lånat det Stockholmskas namn och kallade sig Vitterhetssällskapet Utile Dulci i Lund. Lidner var dess märkligaste kraft.

Digitized by Google

maren den 20 Mars 1786 stiftandet af Svenska akademien, på samma gång han ombildade sin moders vitterhetsakademi till en Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademi. Han utbröt nämligen ur kretsen för dess värksamhetsföremål svenska språket och skaldekonsten, men tilldelade den, jämte historien: antikviteter, myntkunskap, inskrifter och utländsk vitterhet (den borde odla vitterheten på främmande och lärda språk, nämligen fransyska, italienska, latin och grekiska, en uppgift, som dock af naturliga skäl bortfallit). Sin egen akademi — den akademi, som i motsvarighet till sin franska förebild blott bar namnet den svenska och detta t. o. m. utan tillägget »kunglig» — hade han först ämnat låta omfatta tjugu ledamöter, men, påstås det, för välljudets skull i orden »en af de aderton» stannade han vid den senare siffran. Själfva instiftelsehögtidligheten försiggick den 5 April, ett par veckor efter det han i rådkammaren tillkännagifvit akademiens inrättande och kallat de tretton första ledamöterna, som själfva genom val skulle utse de fem öfriga. Dessa tretton voro riksrådet grefve A. J. v. Höpken, åt hvilken konungen utan lottning tilldelade den första platsen, riksråden K. F. Scheffer, von Hermanson och Axel Fersen, skalden, öfverstekammarjunkaren J. G. Oxenstierna, statssekreteraren Elis Schröderheim, biskoparne Olof Celsius och Johan Wingård, skalden, kanslirådet G. F. Gyllenborg, kanslirådet Nils von Rosenstein, som utsågs till akademiens sekreterare, historikern kanslirådet af Botin, skalden, kgl. sekreteraren G. J. Adlerbeth och skalden, konungens handsekreterare J. H. Kellgren. Med vänliga ord, väl lämpade för hvars och ens egendomlighet, hälsade konungen dessa tretton ledamöter, hvarefter de tio af dem, som voro närvarande, höllo sina inträdestal, i allmänhet mycket korta.

På de fem återstående platserna samt på den snart efter Scheffer lediga sjätte valde de första akademikerna konungens gunstling, öfverstekammarjunkaren G. M. Armfelt, historikern, lektor Karl Gustaf Nordin, skalden Leopold, skalden, fysikern, sekreteraren A. N. Clewberg (Edelcrantz), historie- och språkforskaren, rektor J. Murberg och skalden, kopisten Nils Lorenz Sjöberg.

Akademiens hela anordning var bildad efter mönstret af den franska akademien, men hennes syfte var fosterländskt. Hon skulle enligt sin stiftares yttrande, »under uppodlande och stadgande af svenska språket, utsprida och upphöja Äran och Minnet samt sjunga de store mäns lof, som dels styrt, dels tjänat och frälsat fäderneslandet, och därmed på en gång utvidga svenska namnets och språkets ära». Det var, som man finner, Tessins lärjunge, som här

Digitized by Google

bildade en akademi i hans smak — fransk till grundval och turnyr, svensk i anda och syftning.

Akademiens yppersta och angelägnaste göromål skulle vara — jämnlikt stadgarnes § XXII — »att arbeta uppå svenska språkets renhet, styrka och höghet, så uti vetenskaper som särdeles i anseende till skaldekonsten och vältaligheten uti alla dess tillhörande delar, jämväl uti den, som tjänar att tolka de himmelska sanningar». Hon skulle utarbeta en svensk ordbok och grammatika jämte sådana afhandlingar, som kunde bidraga till stadga och befordran af god smak. Akademien skulle vidare på sin högtidsdag utdela pris för täflingsskrifter i vältalighet och skaldskap. Det var hufvudsakligen inom tre grupper, som akademien skulle rekryteras, författarnes, de lärdes och slutligen de vittre »herrarnes» grupp, som bildat sin smak genom maktpåliggande ämbetsgöromål och förvärfvad människokännedom. Härvid är att märka, att konungen själf lade stor vikt på den jämlikhet ledamöterna emellan, som uttrycktes i bestämmelsen om, att ingen skillnad skulle vara i anseende till börd, stånd eller ämbeten, hvarför de ock aldrig inom akademien finge till hvarandra bruka andra titlar än dem födseln åtföljde. Denna bestämmelse var af icke ringa social betydelse för det yttre anseende, som därigenom kom de i akademien intagna litterära ledamöterna till del; just genom att nu i akademien bereda plats för »herrar», den s. k. »mæcenatklassen», — sida om sida med skriftställare utan rang eller titel — bidrog Gustaf väsentligen till att hos den stora allmänheten ingifva aktning för vitterhetens idkare.

Den svenska akademien var den franska akademiens äktfödda telning. Den vårdade ock företrädesvis samma riktningar som där ägde skydd och huld: vältaligheten, särskildt det panegyriska äreminnet (med mönster i Thomas' éloges) samt den reflekterande lyriska dikten, helst betraktelser öfver stora minnen eller allmänna sentenser i Jean Baptiste Rousseaus stil, hvilka senare stundom utmynnade i lärodikten.

Det är alltså den franska smakriktningen, som inom akademikernas krets äger sina förnämsta bärare. Men denna riktning framträder icke blott i den litterära värksamhet, som utgick från akademiens ledamöter. Vi möta den äfven hos med dem samstämmande författare utanför akademien, vare sig det gällde teater, hjältedikt, beskrifvande diktning, satir eller versifierade berättelser.

Den franska teatern sådan den under 1700-talet utvecklat sig på grundvalen af den stora klassicitetens tidsålder — med tragedier, historiska skådespel, operor, eleganta rococodramer, kome-

Digitized by Google

dier, parodiska stycken, operetter och vådeviller — utgör alltjämnt den väsentliga förebilden för det gustavianska tidsskedets dramatik i dess olika skiftningar af högre och lägre art, alltifrån Leopolds tragedi och Gustaf III:s skådespel till Hallmans parodier och Envallsons sångstycken.

Inom den franska lyriken hade i och med »rococotiden» inträdt en lättare ton, hvilken i litteraturen infört samma eleganta, småtäcka hållning, som älskades i lifvet och i den bildande konsten. Denna eleganta diktning, med representanter sådana som Dorat, Sedaine samt författarne af »poésies fugitives» finner hos oss sin motsvarighet särskildt i de gustavianska akademikernas och deras skaldefränders skämtsammare poesi; vi möta den i många af Kellgrens, af Oxenstiernas, af fru Lenngrens och kanske allramest i Leopolds lättare dikter. I denna lyrik finner man ock inflytelser från tidens lättsinniga smak. Härvid är icke endast att beakta den rent sensualistiska strömning, som, besläktad med Parnys och andra liknande kärleksskalders dikter, framträder i Kellgrens, Leopold t. o. m. i fru Lenngrens anonyma ungdomsdiktning, utan ock den pikanta lasciviteten i tidens smådiktning och epigrammatik (à la Grécourt), hvilken framträder med sitt satyrgrin snart sagdt i hvart enda dagblad och som visar sig hos skalder af alla skolor (bl. a. äfven hos Lidner). Denna lasciva, raffinerade ej så litet blaserade kvickhet bör väl skiljas från den mera groft oanständiga, men i grunden mera naivt oskyldiga sinnlighet, som framträdt t. ex. hos Bellman och som fortfarande äger representanter i de komiske författare, som kallats »Bellmans fränder».

M. G. Wallenstråle.
Efter målning af P. Krafft och stick af J. F. Martin.

Men det är långt ifrån uteslutande dessa franska strömningar, med källa i förståndsupplysningens värld, som befrukta detta tidehvarfs svenska litteratur. Liksom Rousseaus natursvär-

Digitized by Google

meri och subjektivism vann anklang, så ock den därmed besläktade dikten.

Den svärmiska, känslosamma våg, som med ursprung från England breder sig öfver Frankrike och Tyskland nådde äfven hit under Gustaf III:s tidehvarf. Edward Young, hofkaplanen hos Georg II, diktade — inspirerad af sina egna olyckor — de »nattankar» i hvilka han skildrade lifvet med den ytterligaste tungsinthet och i breda känslomålningar framställde världen såsom ett glupskt, evigt idislande odjur. Hans mörka diktning var omtyckt äfven här i Norden och vann genklang hos så olika skaldenaturer som Kellgren och Thorild; hans för nutiden så långtrådiga känsloanalyser värkade på denna tid vederkvickande och hans »Nattankar» utkommo i öfverflyttning på svensk prosa i två upplagor. Andra sentimentala engelska skriftställare på prosans område, de moraliserande, borgerliga, idylliska, humoristiskt sentimentala prosadiktarne, blefvo föremål för uppmärksamhet och delvis öfversatta. Ojämförligt mera betydande vardt dock Ossiansdiktens inflytande. De skaldestycken på prosa om Fingal och Tighmora, som den unge skotten James Macpherson framlade såsom öfversättningar från grekiska original af Fingals son Ossian (och som ursprungligen torde härröra från irländska folkminnen från vikingatiden), väckte som bekant på sin tid oerhördt uppseende öfver hela Europa. Oaktadt, eller kanske just emedan Macpherson omstöpte de original, som han otvifvelaktigt hade framför sig, efter sin egen samtids litterära lynne och smak, vunno de en så mottaglig jordmån hos många sinnen, som trängtade efter en mystisk, känslofull stämning, efter mild melankoli, efter mäktig, landskaplig natur. Allt detta funno de i dessa vemodsfulla dikter, som med stämning af öde hed, af susande stormvind, af blekt månljus, af molndiger himmel, af luftiga andesyner, af melankolisk klagan omhöljde sägnerna om mandomsbragder från en grå forntid. Och omskrifningen på poetiserande prosa, en stilart, som genom Gessners herdeidyller och i viss mån redan genom Fénelons Télemaque blifvit omtyckt, gaf dikterna en form, som var egnad att hos denna tids sinnen yttermera öka deras popularitet. Så var fallet ute i de stora landen, så ej mindre här i Norden. Redan under frihetstiden vann Ossian, som nämndt, en beundrare och tolk i den lärde Göteborgspublicisten lektor Gothenius; senare väckte hans dikter lifligt intresse å skilda håll, ej minst i Finland, där en samsläktad poesi — de finska runorna — börjat uppmärksammas och samlas af Porthan. Så finna vi den unge Kellgren såsom ifrig Ossiansbeundrare och äfven som Ossiansimi-

Digitized by Google

tatör, och om han ock senare, ej utan skäl, klagar öfver denna diktnings »evigt enahanda», rostade dock icke den gamla ungdomskärleken till Ossian, för hvilken han ännu i sitt sista lefnadsår uttalade sin beundran, under det Leopold här står afvisande. En formlig Ossianentusiast var naturligtvis Thorild, som liksom Kellgren allt ifrån ungdomen svärmade för den skotske barden och hvilken i Passionerna med himmelsk rysning åkallar Ossians ande och nämner honom:

»Skaldernas konung, för hvilken naturen står hörsam
Och för hvilken Homerus försvinner och Voltaire är intet
Milton spänner sin flykt och svinner och hinner dig icke.
— — — — — — — — — — — — — — — — — — —
Hjältars ära, odödliggörare, ädle, gudomlige Ossian!»

Likartade rörelser inom den tyska litteraturen funno ock här beaktande. Klopstock var där föregångsmannen för den känslosvallande, gråtmilda strömningen, hans religiösa och patriotiska oden och hans stora epos Messias bildade ju skola i Tyskland, och funno äfven i vårt land beundrare och efterbildare, och särskildt vardt den orimmade formen i hans diktning af litterärhistorisk betydelse för denna tids svenska oppositionslitteratur.

Den från Rousseau utgående tyska Sturm- und Drangriktningen med dess proklamerande af naturens, hjärtats rätt mot alla regelskrankor och all öfverhet, hvars främsta stornamn är Goethe, vann likaledes här hos talrika svenskar sympatisk genklang. Särskildt framkallar Wertherianismen, med dess idealisering af tidens naturträngtan, af dess opposition mot samhällets skrankor, af dess lifsleda och af dess älskogskrankhet, eko äfven i vårt land. Tidens känsloafguderi möter i det hela taget här mottagliga sinnen, såväl af djupare art som ock sådana, hvilka i kelandet med sina känslor och sin affektation drefvo riktningen ut i karrikatyr.

Hufvudsakligast är det Thorild — själf en svensk Sturm- und Drangnatur — och bland de egentliga skalderna framför allt Lidner, som taga intryck af dessa känslans och naturens skalder. Till dem sälla sig en hop diktare af lägre rang. De flesta akademiska skalderna och skriftställarne göra omilda miner mot dessa riktningar, ehuru Kellgren, åtminstone mot slutet af sin bana, i flera afseenden visar sig intresserad för de nya landvinningarna på diktens fält.

Men äfven från närmare håll än Frankrike, England och Tyskland märkes ett inflytande i svensk litteratur under slutet af Gustaf III:s egen tid och de närmast följande åren. Det är från Danmark. Den dansk-norska litteraturens olika representanter,

Digitized by Google

en djup känslornas skald som Evald — i vissa fall besläktad med Klopstock —, skämtsamma skalder som Baggesen, Wessel, Storm Zetlitz, Rahbek o. fl. efterbildades af så utmärkta svenska diktare som Kellgren och fru Lenngren. Den förre förklarar 1790,

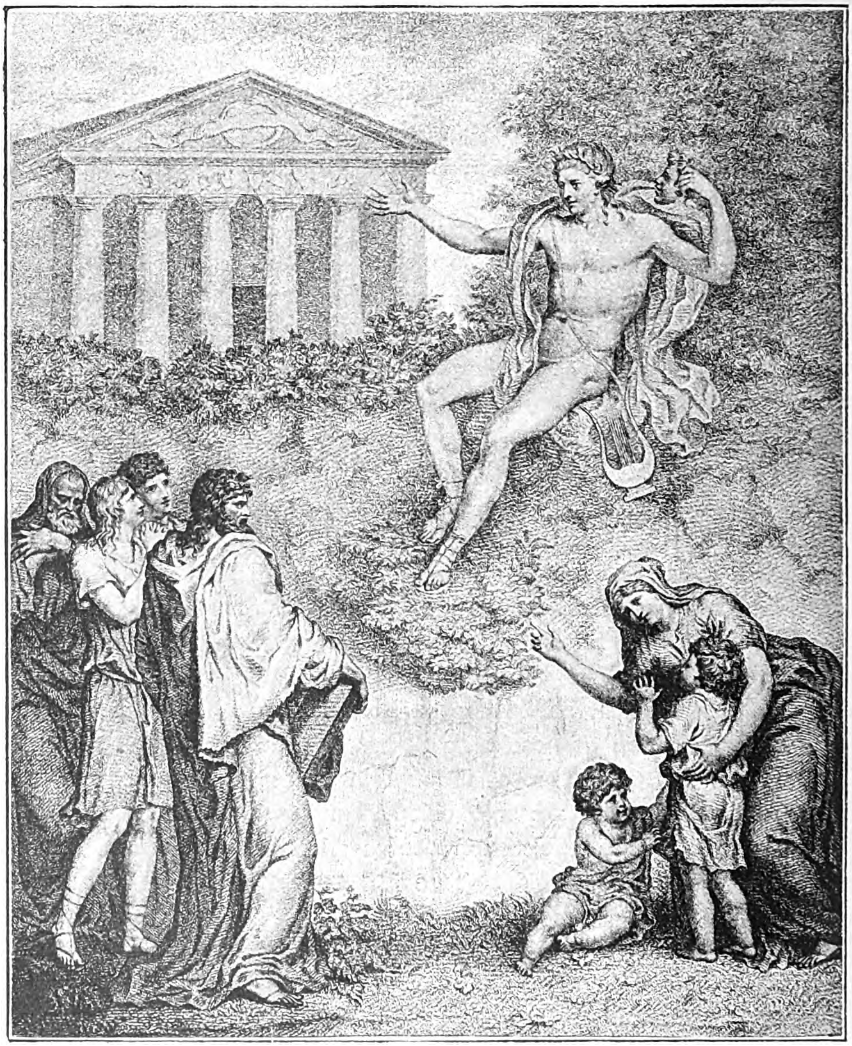

Bild, utgifven i Paris till minne af Svenska Akademiens stiftande 1786.
(N. G. Agander invenit; Fortin del:t; efter stick af Condé.)

att »den inbillning svenskarne göra sig att så väl i vitterhet som vetenskaper, lärdom och filosofi äga ett företräde framför sina grannar danskarne måste härröra af okunnighet eller nationellt högmod», och han erinrar om att »vi ännu ej längesedan vågade

Digitized by Google

tala med löje och förakt om självfva den tyska litteraturen». Detta var signalen till det dansk-svenska litteraturutbyte, den litterära förskandinavism, som utmärker 1790-talet och som bl. a. tar sig uttryck i särskilda skandinaviska tidskrifter *(Nordia, Skandinavisk museum).*

G A. Reuterholm.
(Målning af Angelika Kauffmann, 1792: stick af Carattoni.)

Af stor betydelse för en gren af vitterheten — den dramatiska — var den omvårdnad, som under Gustaf III:s tid ägnades teatern. I samband med skildringen af detta tidehvarfs dramatik skola vi redogöra äfven för teaterns öden. Här må blott erinras om, att hufvudstadsteatern under detta tidsskede arbetade på tre ordinarie scener: den kungliga operascenen, som 1782 fick sin egen nya byggnad, den k. svenska dramatiska teatern och den

Digitized by Google

Stenborgska komiska teatern, hvarjämte talrika sällskapsspektakel uppfördes, ej minst vid hofvet å Gripsholm. Från hofkretsarne spridde sig ock till allmänheten ett intresse för den sceniska konsten, som gör Gustaf III:s tid till den svenska teaterns gyllene ålder.

På den skådebana, som han själf upprest åt de fosterländska sånggudinnorna; träffades Gustaf af det dödande skottet. I och med Gustafs död var det slut med det egentliga »l'ancien régime», i vårt land. Men det var slut med mycket mera. Tiden från 1792 till 1809 blef en öfvergångstid, med en öfvergångstids glanslöshet och färglöshet, delvis dock en tid, i hvilken nytt grodde. Men när Gustaf III:s tidehvarf betraktades med denna period som mellanskede, blef det för vårt århundrades män en tid af sol och skönhet och så sjöng också den skald, som, född under Gustafs regering, vardt vårt sekels främste och som i mycket var en efterboren gustavian:

Det låg ett skimmer öfver Gustafs dagar:
Fantastiskt, utländskt, flärdfullt, om du vill,
Men det var sol däri och hur du klagar,
Hvar stodo vi, om de ej varit till?

* * *

De nya maktägande ägde nya idealer och nya gunstlingar. Flertalet af de gamla gustavianerna sköttos åt sidan.

Hufvudmannen vid ledningen af Sveriges öden under tiden 1792—1796 var, som bekant, **Gustaf Adolf Reuterholm**, en ingalunda obetydlig man med lifliga, varma intressen för många af tidens idéer, särskildt en man af ett känslosamt sinnelag, med sympatier för den Rousseauska riktningen i tankelif och diktning, men tyvärr ett oklart hufvud och i sällsynt grad hemfallen åt tidens mystiska dårskaper. Han hade tillhört kretsen af Gustaf III:s motståndare såsom aristokratisk oppositionsman. Men hans politiska hållning var, liksom hans hela andliga habitus, ganska vacklande.

En vecka efter att Reuterholm återkommit till Stockholm från Italien, hemkallad af hertigen för att öfvertaga regeringens ledning och ur styrelsen aflägsna de Gustaf III:s vänner, som båda två hatade lika innerligt, utfärdade han såsom en morgongåfva till den svenska prässen och litteraturen sin nya tryckfrihetsförordning af den 11 Juli 1792. Under Gustaf III:s tid hade,

Digitized by Google

som nämndt, tryckfriheten, hvilken kort efter hans tillträde till regeringen varit ytterst vid, blifvit betydligt inskränkt och omedelbart efter hans död hade man i första skrämseln åter infört censur i politiska ämnen. Stick i stäf häremot gick Reuterholms tryckfrihetsförordning. Den Rousseauanska »frihetsvännen» ville bevisa sin tro med sina gärningar och skref så »det vältalighetsstycke som man kallat en tryckfrihetsförordning». Den var genompyrd af de frihetstankar, hvilka den »patriotiske» oppositionsmannen från 1780-talet under sin frivilliga landsflykt ytterligare insupit å kontinenten, och den är i hög grad betecknande för hans känsliga hjärtelag, hans orediga hufvud och hans svassande stil.

Till att börja med häfdas upplysningens allmänna satser. Frihet i tankar och tryck vore en af ett fritt folks dyrbaraste tillhörigheter och en oskattbar gåfva, den skaparen själf förlänat människosläktet och den man icke utan att misskänna och oförrätta dess i naturen grundade rättigheter kunde afkorta.

Författningen säges åsyfta att »för framtiden öppna ett ljusare tidehvarf, för sanningens och folkets röst en väg att framtränga till tronen, för oskuldens och den förtrycktes klagan en lätthet att komma i dagen, för rättvisan en styrka, för mannamån, våld, orättrådighet en skräck, för den dygdige, den gode medborgaren en seger, för den brottslige och lastfulle en fasa, för den fattige ett stöd, för den lidande en tröst, för oss självfva den mest tillfredsställande belöning.» Kärnan bakom all denna grannlåt var, att all annan censur än den teologiska upphäfdes, att det lämnades en hvar fritt att skrifva eller trycka hvad han ville, med undantag af smädeskrifter och sådant »som vore stötande mot den evangeliska läran, regeringssättet, moralen och utrikes makter», dock med det villkor, att hvarje författare skulle utsätta sitt namn, hvaremot boktryckaren vore fri från ansvar.

I allmänhet väckte denna tryckfrihetsförordning jubel, förtjusning, hänförelse; men en och annan och bland dem t. o. m. Reuterholms själsfrände och tryckfrihetsförordningens varme beundrare Thorild hade dock blicken öppen för omotsvarigheten mellan inledningens stora ord och de inskränkningar, som, för att nyttja Brinkmans ord, »förvandlade dem till satir», så länge gränserna för det politiska och teologiska »noli me tangere» icke vore närmare utstakade.

Huru allvarliga Reuterholms afsikter att upprätta tryck- och tankefrihet än ursprungligen må hafva varit, så stodo de icke profvet gent emot den ström af nya tidningar, broschyrer och andra publikationer, som nu framkvällde. I dem fann den från Frank-

Digitized by Google

rike ursprungna revolutionära rörelsen mångfaldiga uttryck. Knappt ett halft år bestod tryckfrihetsordningen oändrad. Redan i December 1792 upplifvades straffbestämmelserna från tryckfrihetsförordningen af 1774, med tillägg, att »boktryckaren skulle anses lika med författaren, om skriften innehölle försök till grundlagarnes tadlande och angripande», hvarigenom boktryckaren i viss mån blef censor, och kort därefter föll landsförvisningsdomen öfver det väldigaste af de oroliga sinnena inom den dåtida publiciteten, Thorild — en dom, som dock ingalunda var i Reuterholms smak, hvadan han sedan beskyddade den biltoge. Ytterligare inskränktes dock tryckfriheten 1793 och 1794, då det förbjöds tidningarna att meddela sådana »franska underrättelser, som kunde gifva ökad näring åt oron», ja t. o. m. att aftrycka delar af den d. v. franska eller amerikanska konstitutionen eller reflexioner däröfver, utan att de voro af justitiekanslern censurerade.

Samtidigt yppade sig de styrandes skuggrädsla gent emot den upsaliensiska ungdomens politiska svärmerier och deras »konvent», hvilka, i och för sig högst oskyldiga, väckt en del farhågor för gryende jakobinism och som därför förbjödos.

Dessa, den Reuterholmska styrelsens åtgärder fram och tillbaka i afseende å tryckfrihet och tankefrihet, satiriserades särdeles träffande i en längre satir (af okänd hand) »Polyphemus», riktad mot hertig Karl och hans gunstling.

Reuterholm fruktade emellertid äfven frisinnade strömningar på andra och högre håll än i studentkonventen. Det fanns bland annat en krets, som var trognare än han mot upplysningsidéerna och som framför allt icke läto händelserna i Frankrike orsaka allt för stor nervositet. Det var de gamle gustavianerna i Svenska Akademien, bland hvilka särskildt Nils von Rosenstein, konungens lärare, genom sin 1793 utgifna skrift *om upplysningen* väckte de maktegandes stora onåd. Missbelåtenheten med Rosenstein utsträcktes till den institution, Svenska Akademien, hvars sekreterare han var, alldenstund denna ansågs vara en »härd för jakobinism».

Detta missnöje hade dock äfven en mera personlig orsak. Reuterholm sträfvade efter en plats i den vittra areopagen, hvartill han, såsom rikets mest betydande »herre» och en vittert intresserad personlighet, kunde anses äga vissa anspråk. Men Gustaf III:s vänner i akademien — undantagandes Leopold, hvilken, smidig som alltid, förstått knyta förbindelser med den nya maktägaren — visade sig icke förstå de vinkar, som »maximus baro» gaf, att erhålla en af de 1794 lediga fåtöljerna, och akademien,

Digitized by Google

»som icke ville söka en beskyddare i en missgynnare», begick — för att begagna Adlerbeths ord — »hällre en oförsiktighet än en låghet». Reuterholm blef icke invald, trots Leopolds förord.

Han väntade på en anledning att hämnas, och han fann en ganska långsökt sådan i det inträdestal, som en af de nyvalde, den 32-årige sekreteraren Axel Gabriel Silfverstolpe, höll öfver den gamle hattchefen F. A. v. Fersen. Enligt minnestalarnes vana lät den nyinträdande den fullaste dager falla öfver företrädarens förtjänster, under det felen ställdes i skuggan. I politiskt afseende var detta tal en frisinnad medborgares oförskräckt uttalade åsikter om Karl XII:s envälde, Frihetstiden och Gustaf III:s tid. Men särskildt förklarade han om Fersens uppträdande vid 1789 års riksdag, att »hans medborgerliga språk och hans billiga betydenhet i frågor, som rörde Rikets Ständers gemensamma rätt, förde honom med heder i fängelset». Talet ansågs såsom en gensaga mot 1789 års statsskick, i kraft hvaraf Reuterholm enväldigt styrde Sverige. Med anledning af detta tal blef Svenska Akademien i Mars 1795 suspenderad intill konungens myndighetsålder och detta i så starka ordalag, som »om hela akademien bestått af odömde förrädare». Försöken att personligen hämnas på akademiens sekreterare Rosenstein misslyckades på grund af den unge konungens trofasthet och rättrådighet. Det sorglustiga i denna tragikomedi bestod i, att Reuterholm, Gustaf III:s svurne ovän, tog angreppen mot Gustaf III:s minne, som ingen hatade värre än han, till förevändning för att indraga akademien. Också spreds bland allmänheten en visa om suspensionen, hvari det bl. a. hette:

»Det är ju fasligt», skrek herr Karl,
»Att vilja bror min klandra!»
»Det är förgripligt» — skrek hans jarl, —
»När sådant sker af andra.»

Det var dock lätt förklarligt, att äfven på uppriktigt frisinnadt håll händelserna i utlandet framkallade ett bakslag, att den politiska optimismen, som varit förknippad med franska revolutionsidéer, måste lämna rum för en viss resignation och att mången, som förut doktrinärt hyllat republikanska åsikter, öfvergick till en mera opportunistisk uppfattning och slöt sig till en moderat konservatism. Man klippte vingarne på sin frihetsträngtan och hoppades på en konstitutionell, strängt lagbunden monarki, — sådan som 1809 skänkte oss den.

* * *

Digitized by Google

År 1796 den 1 November blef Gustaf IV Adolf myndig. Hans tillträde till styret motsågs af många med glädje. Till en början motsvarade också den unge konungen i flera afseenden dessa förväntningar. Svenska Akademiens suspension upphäfdes, och dess arbeten upptogos ånyo. Men så småningom uppenbarade sig Gustaf Adolfs trånga, mörka obskurantism och frihetskygghet; och det skulle visa sig, att tankefriheten hade vida mera att frukta af hans styrelse än af förmyndareregeringen. Många exempel kunna anföras på åtgärder, som under hans regering vidtogos till hämmande och kväfvande af de moderna idéerna på religiösa, filosofiska och politiska områden. Öfverallt var konungen angelägen att »utestänga all öfverflödig dag». —

Seklet fullbordar sitt hvälfvande lopp.
Mörker och blod öfver tidshjulet stannat:
Skall det ej, lyst vid en strimma af hopp,
Börja ett annat?

sjöng vid sekelskiftet landets förnämste skald.

Det första årtiondet af det nya seklet skänkte dock föga af detta eftertraktade ljus. Tvärtom var det — har det sagts — den svenska litteraturens järnår.

Den ansats till en begynnande skandinavism, som iakttagits under det närmast föregående årtiondet, förkväfdes, och år 1803 förbjöds t. o. m. all införsel af danska skrifter utan särskildt tillstånd af Kongl. Maj:t. Äfven annan främmande litteratur, framför allt främmande tidningar, förbjödos, och de svenska tidningarna tillätos icke ens omtala Frankrikes inre angelägenheter, Napoleons segrar eller de af honom upprättade rikena. De tidskrifter, som under förra seklets sista årtionde företrädesvis gifvit uttryck åt nya, politiskt och litterärt frisinnade idéer, Gustaf Abraham Silfverstolpes Litteraturtidning och Journal för svensk litteratur samt Georg Adlersparres Läsning för landtmän och Läsning i blandade ämnen, hade en efter annan nödgats upphöra. Och då Benjamin Höijer — den nya tyska filosofiens målsman i Sverige och självständige fortbildare, den man, som mer än någon annan på svensk botten betecknar en ny uppfattning af filosofien och historien, men som regeringen år 1799 undanhållit den professorsstol, hvartill han bort vara självskrifven — år 1806 begärde att få utgifva en vetenskaplig tidskrift, vägrades detta, »emedan konungen icke ville ha flere än en tidskrift i sitt rike».

Äfven teatern, Gustaf III:s älsklingsskapelse, skulle under

Digitized by Google

dessa järnår, då dessutom kriget dref fosterlandet nära undergång, se sitt bestånd hotadt. Gustaf Adolf, hvars lynne allt ifrån hans resa 1803—1804 blifvit allt mer pietistiskt färgadt, förordnade t. o. m. år 1806, att operavärksamheten skulle för alltid indragas. Året därefter befallde han, att K. Operan skulle nedrifvas, stället planteras och Gustaf Adolfs staty ditflyttas. Regeringen började långsamt vidtaga åtgärder för nedrifningen, men man hade ej hunnit nedtaga mer än en utbyggnad, förr än händelserna den 13 Mars 1809 timade.

Ljuspunkter funnos dock äfven. Så framträdde på det pedagogiska området ett varmt intresse, skönjbart i flere regeringsåtgärder särskildt till den högre undervisningens främjande och äfven i en ganska rik pedagogisk litteratur. Och inom naturvetenskaperna pågick under seklets första år alltjemt ett lifligt arbete, oberoende af det tvång, som tyngde de humanistiska vetenskaperna. Förträffliga arbeten i svensk zoologi och botanik utkommo och Johan Jakob Berzelius lade under denna tid genom sina förstlingsvärk grunden till sin stora berömmelse.

* * *

Litteraturens ställning efter Gustaf III:s död tager gifvetvis lifligt intryck af landets skiftande öden och af den allmänna europeiska utvecklingen. Det inträder ock inom dess led en icke ringa personalförändring. Kort efter Gustafs död följer Lidner honom i grafven; Thorilds landsförvisning medför snart nog hans försvinnande ur den svenska litteraturen, där utan tvifvel under dessa år en kraft af hans betydelse och riktning kunnat varda af stort värde; år 1795 slutar Kellgren sitt korta, men rika lif, just då portarne öppnat sig för honom till nya, poetiska rymder, i hvilka han mer än någon annan af tidens skalder varit kallad att vinna segrar. Af de återstående gustavianerna är Leopold den mest betydande; från hans hand äger man under dessa år arbeten på dramats, skämtdiktens, lärodiktens, den reflekterande lyrikens område; icke minst tolkar han den stämning af stoisk resignation, som betog de sinnen, hvilkas illusioner under den franska revolutionens skräcktider gäckats. Jämte Leopold är skämt- och idyll-dikterskan fru Lenngren den akademiska kretsens yppersta kraft; hon hade visserligen redan långt förut egnat sig åt diktning, men hennes bästa egenskaper framträda dock först efter Gustaf III:s död. Så värka ock ännu Gyllenborg, Oxenstierna, Adlerbeth, Rosenstein.

Digitized by Google

Till de äldre skalderna ur Gustafs areopag sluter sig en krets af yngre gustavianer, af hvilka Franzén är den mest betydande genom sina äkta lyriska visor, nära befryndade med samtida tysk känslolyrik, samt de tidsdikter, i hvilka han tolkar sin sorg öfver tidens oro. Jämte honom må i främsta rummet bland de yngre krafterna nämnas Wallin och Valerius, som båda vinna berömmelse såsom lärodiktare och visförfattare.

Ty lärodikt och sällskapsvisor äro de diktslag, som nu med största förkärlek odlas. Lärodikten gaf företrädesvis uttryck åt den stoicism, hvilken tidens resignation under den hårda värkligheten hyllade. Och när sinnena ville dväljas fjärran från dagens stormar, erbjöd sällskapsvisan en borgerlig, väl ock något kälkborgerlig, poetisk trefnad. Det var en utländsk planta, som hitförts redan under Gustafs tid, men som först nu riktigt trifdes och frodades. Förebilderna voro tyska och danska. Dels i sångbara visor, dels i orimmade kväden hade de tyske anakreontikerne, en Gleim, en Uz, en Hagedorn och en Evald von Kleist sjungit drufvans pris, en diktning som likväl ägde föga af den bacchanaliska dityrambens glöd, och som därför stundom, just emedan den icke rätt motsvarades af en inre stämning, var affekterad. Samma strömning florerade i de danska klubbvisorna. Här hos oss blefvo fru Lenngren, Franzén (hvars visor ägde mest af poetiskt sinnelag), Wallin, Valerius — som är riktningens kanske mest betecknande namn — och A. G. Silfverstolpe denna bordvisas målsmän, och dess borgerligt stillsamma sällskapsglädje ersatte den Bellmanska dityrambens och dryckesvisans djärft uppsluppna fröjd, hvilken visserligen icke alltid iakttog dekorum, men å andra sidan ägde ojämförligt mer af poesiens äktborna flöde.

Ett annat slag af visor voro de politiska, som likaledes framkallades af en strömvåg, hvilken närmast fördes hit öfver Danmark (P. A. Heiberg, Malte Bruun), men med källsprång från Frankrike. Dessa dikter spriddes mest i handskrift, de voro ej sällan personliga paskiller och de äro oftast anonyma; blott rörande en och annan tror man sig känna författarne, bland hvilka den unge Kellgrensbeundraren Hans Järta är den mest bemärkte.

Denna politiska diktning är egentligen den enda poesi, som företer andlig frändskap med de viktiga företeelser på prosans område, som utgå från den Upsaliensiska krets, hvilken samlades omkring och såg upp till Benjamin Höjer såsom sin ypperste vetenskaplige målsman och som i G. A. Silfverstolpes tidskrifter fingo sina litterära organ. Dessa, för den framtida utvecklingen i hög grad betydande rörelser, motsvara den samtida tyska ve-

Digitized by Google

tenskapen och prosalitteraturen, hvilken — liksom äfven fallet var med Tysklands diktning — under dessa år lifligt beaktades af det bildade Sverige. De bära inom sig grodden till den tid som komma skulle och deras betydelse ur den synpunkten kan knappast öfverskattas. Men den omständigheten, att denna krets bland sina utmärkta vetenskapliga krafter likväl saknade en djupare poetisk talang, som kunnat sjunga ut hvad denna riktnings män hade på hjärtat, har varit ödesdiger för dess betydelse i Sveriges skönlitterära historia. Här fanns ingen att fylla den plats, som Kellgren lämnat tom. Och från denna krets hade dock närmast ersättningen bort komma. Nu förefinnes i den svenska poesien en lucka; vi sakna den poetiska kraft, som under dessa år skulle hafva motsvarat den tyska klassiciteten. Därigenom vardt ock språnget så stort från den akademiska poesien till nyromantiken.

Men på olika ställen växer den ungdom upp, som skall under den kommande tiden bära den svenska utvecklingens fana; den värmländske underbibliotekarien i Lund, som studerat sina klassiker under Lundblad och Norberg, bereder sig ock till sin fosterländska sångarbragd. Samtidigt försiggår omdaningen hos teologie adjunkten vid Karlbergs krigsakademi. Och år 1808 klingar Wallins patriotiska dityramb vid afslöjandet af Gustaf III:s staty och Tegnérs krigssång för skånska landtvärnet. De äro svalor som båda en ny sommar.

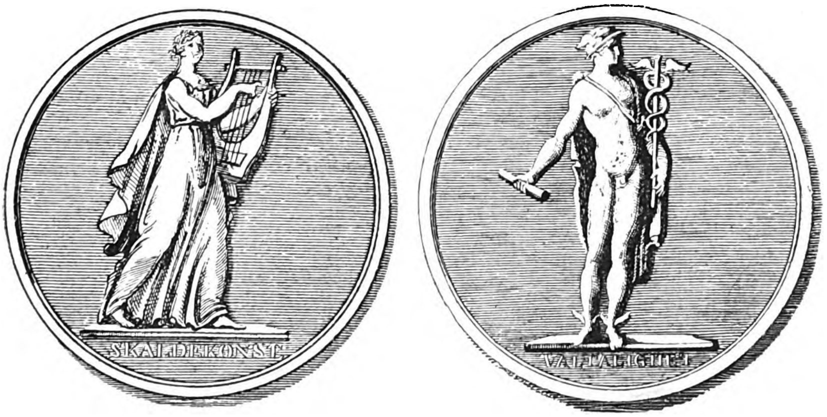

Sv. Akad. stora prismedaljer.

Öfverstycke ur Oxenstiernas skrifter.

De tidigaste gustavianerne.

Det är en icke ringa skara af skalder, större och mindre, som vid brytningen mellan frihetstiden och det gustavianska tidsskedet framträda i tidens vittra årsböcker och tidningar, särskildt i Utile Dulcis »Vitterhetsnöjen», i Gjörwells »Samlaren», i Göteborgs »Hvad nytt» och i Åbo Tidningar. Visserligen sker det mest under anonymitetens slöja, men för de litterärt intresserade var denna ganska genomskinlig.

Den mest betydande, såväl i afseende på poetiska anlag som alstringsrikedom, var en ung ädling, Bergklints lärjunge, Gustaf Fredrik Gyllenborgs systerson, hvilken gick att åt ett i historien fräjdadt namn skänka äfven skaldens lager. Det är

Johan Gabriel Oxenstierna.

Han fullföljer närmast den af hans morbroder och dennes intime skaldevän inslagna vägen. Den naturskildrande diktning, som dessa med förkärlek odlat, finner i honom sin ypperste, mest

Digitized by Google

praktfulle målsman i vår litteratur; han varder den förnämste efterföljaren af den engelsk-franska landskapsdiktningen, med dess kärlek för ett bredt utmålande af olika vyer och stämningar och med dess tillsats af småfagert rococostaffage.

Oxenstiernas lefnadshistoria innebär i viss mån, trots allt sitt yttre solsken, ett icke så ringa tragiskt element: tyngden af ett stort namn, missförhållandet mellan anlag och lefnadskall, mellan samhällsställning och tillgångar. Det är en skaldenatur, en halft Rousseauansk naturentusiast, som mest älskar dväljas i ett Watteauskt landskap, men som nödgas spela ett slags Don Ranudoroll i hufvudstadens hoflif och i diplomatien, där dock hans älskvärdhet, hans kvickhet, hans behag göra sig gällande.

Oxenstiernas ungdomsöden och ungdomsdiktning.

Han var född på Skenäs — det af skalderna besjungna — år 1750, son af en gammal krigare, som deltagit i Karl XII:s sista fälttåg. Familjens villkor voro borgerliga:

»Vår rikdom fordom afund drog,
Men när Karl Gustaf plötsligt dog,
Hans stränge son — Gud fröjde själen —
I nåder hela skatten tog».

I Upsala kom han tidigt, 1764—66 under sin informator Bergklints närmare ledning. Och Bergklint var ej blott en utmärkt lärare, utan ock en vän, som handledde sin discipel med allvar, kärlek och sympati.

Oxenstiernas uppfostran och första ungdomsdagar skildras i en af honom förd dagbok. Den uppenbarar för oss en yngling af vekt lynne, med en starkt utvecklad känsla för det sköna, mottaglig för intryck som få, alldeles afgjordt ästetiskt anlagd. Hans ynglingasinne visar för öfrigt underliga motsatser af barnsliga hugskott och ett ganska gammalt förstånd. Hans litterära uppfostran var öfvervägande fransk, men jämte de stora franska skalderna voro Roms diktare honom kära. Vid en disputation i Upsala inför hofvet — år 1767 — mötas kronprins Gustaf och Oxenstierna första gången; den unge talaren blir komplimenterad af kronprinsen, hvilken beklagar, att icke denne Oxenstierna hette Axel. Föräldrarne bestämde, att han skulle gå i sin store namnes fotspår och ägna sig åt diplomatien. Och år 1769 inträdde han i kongl. kansliet.

Hans dagboksanteckningar från tjänsteåren i kansliet för utrikesbrefväxlingen gifva oss en mycket intressant inblick i en fattig ädlings ungdomslif vid slutet af Frihetstiden. I små omständigheter drager han sig fram: »Då man i själfva glädjens ålder ser en yngling sorgsen eller mjältsjuk, kan man visst veta, att det antingen är af kärlek eller brist på penningar», skrifver han. Här synas båda orsakerna hafva samvärkat. Därtill kom, att tjänstgöringen i kansliet föreföll honom gränslöst tråkig. Så betogs han af en underlig Weltschmerz. Ynglingen fann i Rousseaus *La nouvelle Héloise* en skildring, som tilltalade hans hjärta: »det ömmaste, det vackraste som på jorden skrifvits». Detta drag af känslofullhet, som tidigt visar sig hos Oxenstierna, ger honom en säregen ställning inom den akademiska kretsen. Dock kunde han vara ungdomlig, helst när han fick slå sig lös, komma ut på landet och svärma i naturen. »Den gladaste sysslan» han visste, var den att skrifva vers, och den skulle varit ännu gladare,

Digitized by Google

om han ej i sina dikter så ofta såge fel, dem han ej mäktade rätta. Han knöt nu också bekantskaper i tidens litterära värld och blef 1769 ledamot af Utile Dulci, där han recipierades genom poemet »*Natten*» (som sedan delvis begagnades i »Dagens stunder). Sällskapets *Vitterhetsnöjen* 1770—1772 meddela denna och andra dikter af hans hand. Med känsla för den fridsstämning natten breder öfver naturen, med fint sinne för språkets välljud, skildrar skalden i valda uttryck den hvila, som denna dygnets stund medför, då »naturen liksom död tyckes gå tillbaka i kaos»:

»Du tystnar, täcka hop, som skogens genljud rörde,
Förtjust jag glädjens röst i dina kväden hörde,
När du bland löfvet sjöng din frihet och begär;
Du hvilar från din fröjd till ro och nya lekar,
Du lifvet nyttja får: ditt öde dig ej nekar,
Hvad mänskan vägradt är.»

Han beskrifver vidare i praktfulla alexandriner *åskans* majestät och varierar ett liknande ämne i ett lättare versmått *Öfver ett urväder på en vårdag*. Han besjunger *Landtnöjets* rena tjusning, och klagar blott, att hans Palæmon icke kan njuta det med honom, och han gläder sig åt den lund han funnit invid staden (Humlegården), där han i enslighet kan drömma om den saknade landsbygden. I dikten *De fem sinnena* besjunger han med en lätt anstrykning af sensualism sin älskade Themir. Han utvecklar i ett långt versifieradt *tal* på alexandriner en panegyrik öfver kronprins Gustaf; han egnar äfven en sång åt *morgonen*, hvilken vi senare finna återuppstå i förklarad skepnad i »Dagens stunder». I vackra, varmt kända, strofer ristar han en runa på en ungdomsväns graf, och slutligen bjuder han ett ömt »*afsked till en vän*», Damon (Bergklint), »då han till andra folk ur dennes armar gick».

Senare lefnadsöden.

Ty år 1770 lämnade Oxenstierna Stockholm för att under fyra år vistas vid legationen i Wien. Någon egentlig fallenhet för diplomatien utvecklade han icke. Särskildt hyste han motvilja för chiffer, hvilket bl. a. vållade, att Gustaf III senare icke tilltrodde sig att kunna placera honom i det viktiga kansliet i Paris. Däremot fick han (från 1774) en del befattningar i Stockholm, i ämbetsvärken och vid hofvet, där hans älskvärda umgängessätt väckte förtjusning. Dessutom var han under en tid för Gustaf III:s hof hvad Dalin varit för moderns, en ständigt anlitad hofskald, som oupphörligt strödde kring sig divertissementer (däribland en opera), skaldebref, epigram, impromptun och tillfällighetsvers. Hans sånggudinna missbrukades, men han hörde till det slags folk, som ej mäktade säga nej, och för öfrigt skref han med stor lätthet och äfven med stort nöje dessa småvers, af hvilka dock — i motsats till hvad fallet var med Dalins »pièces fugitives» — blott en ringa del blifvit tryckt.

Han stod konungen nära, men blef ock genom sin håg för känslosam mysticism indragen i hertig Karls krets. En intim vänskap knöt han med konstfilosofen Karl August Ehrensvärd.

Snabbt gingo hans befordringar, han blef 1786 riksråd och fick samma år förordnande att såsom ett slags utrikesminister förestå en del af kanslipresidentsämbetet. Men befattningen hade förlorat det mesta af sin förra betydelse under Gustaf III, som väl mera önskade namnet Oxenstierna såsom en vacker dekoration vid sin sida, än han ville åt personen lämna något större inflytande.

Betecknande är, att Oxenstierna under förberedelserna till kriget hölls i okunnighet om de åtgärder, som förehades, men han tröstade sig filosofiskt med att

Digitized by Google

284

J. G. Oxenstjerna.
Efter original å Gripsholm, måladt af Pasch d. y.

Digitized by Google

det i alla händelser vore en lycka. »Sker något ondt, så fägnar det mig att veta det så sent jag kan, och det goda är ännu nytt för mig, när det är utlefvadt för andra.»

Efter rådkammarens upplösning 1789 blef han öfverste marskalk. Konungens politik 1789 ogillade han, liksom fallet var med hans vänner Rosenstein och Karl Aug. Ehrensvärd. I hans känsliga själ voro för öfrigt på ett egendomligt sätt konungsliga tänkesätt förenade med aristokratiska tendenser och frihetssinne. Betecknande är hvad han skref i ett bref till Leopold, då han å akademiens vägnar skulle parentera öfver dess stiftare, med hvilken han varit förbunden genom tillgifvenhetens band. Han delar Gustaf III:s tid i skapelsens period 1772—78; fortsättningen 1778—86; »den sista, och tyvärr, förstörelsens» 1786—92. »Men det går ej an att säga: Patetiken skall frälsa mig, där jag möter andra svårigheter och när politiken skrämmer mig, tar jag tillflykt hos vitterheten och konsterna.» En liknande tankegång hade han för öfrigt under Gustaf III:s egen lifstid gifvit uttryck i ett uddigt epigram, som t. o. m. råkade falla i konungens händer, då denne framtvang hans portfölj, men som Gustaf med högsinthet och känslighet bedömde. Kort före konungens bortgång blef Oxenstierna riksmarskalk. Trots sina höga ämbeten kämpade Oxenstierna med stora ekonomiska svårigheter; och det var ofta under pinsamma förhållanden han måste »representera». Bakom glansen gömdes misère.

Tiden efter Gustafs död medförde liksom för andra Gustavianer så äfven för Oxenstierna en del förödmjukelser, oaktadt han varit nära förbunden med Reuterholm. Han inblandades oskyldigt i Armfeltska sammansvärjningsprocessen och fick 2 års »tjänstledighet» från sin syssla, som han återfick 1794. År 1801 tog han afsked från riksmarskalksämbetet och afled 1818 vid 68 års ålder, ända till det sista sysslande med vitterheten.

Oxenstiernas skaldskap berör dels den idylliska naturbeskrifningen och lärodikten, dels det reflekterande odet, och dels det lekfulla, eleganta skämtet. Främst må vi dröja vid hans tvänne stora dikter, *Skördarne* och *Dagens stunder*. Senare skaldskap.

Den naturbeskrifvande poesien var en tidens modedikt. I England hade den — såsom förut nämnts — med förkärlek odlats i mera lätt form af Pope; i bredare beskrifning af Thomson och andra. Den hade omflyttats till Frankrike och Tyskland och hade i det senare landet funnit ästetiska målsmän i den s. k. Schweizerskolans kritici, Bodmer & Breitinger. Denna riktning hade den stora förtjänsten att framhålla naturens betydelse för poesien, att väcka sinnet för landskapets skönhet, men den förblandade måleriets och diktkonstens gränser, gjorde poesien till ett måleri i ord, och det var mot detta Lessing i sin afhandling *Laokoon* med skäl drog glafven. Här i landet hade ju redan Creutz och Gyllenborg slagit in på dylika skildringar i sina årstidspoem, men ingenstädes fann den beskrifvande diktningen så stort utrymme som i Oxenstiernas skaldskap.

Främst inom denna grupp af hans diktning står det stora poemet Skördarne, hvilket han redan hade planlagt så tidigt som 1771. Den 21-årige legationssekreteraren i Wien redogjorde nämligen för planen i bref till vännen Tilas och omtalade året därefter poemet för Bergklint, såsom en »dikt i tre sånger», hvars afslutande han dock ej kunde beräkna. Den fullföljdes långsamt, men var allt jämt för skalden en förströelse under mellanstunder; då och då

Digitized by Google

meddelade han i Svenska Akademien enstaka delar däraf; han tog arbetet med sig till Finland, när han vistades där under krigstiden. Först 25 år efter styckets påbörjande — i maj 1796 — utkom det i sin helhet. Då hade det från de först tillämnade tre sångerna vuxit till nio.

Skördarne är en på alexandriner affattad naturbeskrifvande lärodikt, som vill skildra arbetet och lifvet på landet. Till ämnet erinrar den alltså om sådana klassiska dikter, som Hesiodos' framställning af åkerbrukarns lif i »Värk och dagar» eller som Vergilius' Georgika. Den stora dikten rymmer inom sin ram en mängd olika element, som svårligen låta sig sammansmältas: upplysningstidens filosofiska och filantropiska tankar, allegoriska inslag, herdescener med mytologiska tillsatser, fosterländska utbrott och idylliska skildringar från en ur-svensk landsbygd, den vänliga Sörmlandsnejden. Tegnér kännetecknade dikten, ej som en lärodikt, utan som en beskrifvande idyll, en outsägligt rik landskapsmålning, hvars innehåll är den svenska naturen, hvars ram är den nordiska himmelen. Och äfven vår tid finner väl mera behag i diktens natur-idylliska skildringar — om ock dessa äro iklädda en allegorisk ståt, som synes oss allt för praktfull — än i dess undervisande partier. Men annorlunda var förhållandet med samtiden. För henne var dikten — såsom bl. a. framgår af Leopolds bref till Oxenstierna — i främsta rummet en lärodikt. Och historiskt sedt har hvarje dikt dock i främsta rummet den betydelse den ägt för sin samtid. Det kan ock förtjäna framhäfvas, att den tendens, som Skördarne gjorde gällande, stämde väl öfverens med de ekonomiska läror, som vid den tid, då dikten konciperades, från Seinens strand nådde vår Nord och funno villiga öron hos tidens ledande statsmän. Det är icke åt »krigets och ärelystnadens fördomar» skalden vill egna sin sång; han vill, att skaldekonsten skall »upphöjas från de blott angenäma vetenskaperna, bland de nyttiga», men »nyttan» finner han icke såsom den tidigare Frihetstidens lärodiktare i fabriksindustrien och dess samsläktingar; Oxenstierna är en »bygdens son» och han besjunger därför åkerbruket, jordens förbättring och prydning:

»Jag sjunger Skördarne och den förenta gröda,
Som ängar, åkrar, skog och trädgårdarna föda;
Hur ömsom arbetets och ömsom smakens hand
Till fägring eller gagn förädlar nya land,
Om odlarns flit och lön, hans hvila, lekar, löjen.»

Och när i slutet af tredje sången vi finna rader som dessa:

»Du jordens ädla bruk, hvars gåfvors sälla mått
Förvärfvas utan list och ägas utan brott!

Digitized by Google

Njut medlertid bland oss ditt återvunna värde!
I menlöshetens dar du mänskans enfald närde,
Förr än hon guldet bröt och böljan henne bar.
— — — — — — — — — — — — — — —

Hvem höjer dessa slotts och minnesmärkens prakt?
På stridens tummelplats, hvem stadgar segrarns makt,
Om af din rikedom det folk ej styrka tager,
Som reser vården opp och flätar hjältens lager?
Och vore i hans hand ej fåfängt svärdet fäst,
Om landtman ej förut till bärgning järnet hvässt?
— — — — — — — — — — — — — — —

Allt går utaf hans hand att hämta lif och makt,
Hans egen rikdom är för alla sammanbragt;
Och folkets sällhet tar, då han sin skatt förvärfvar,
Sitt intåg på den vagn, som fylles af hans kärfvar.

så är detta helt enkelt fysiokratiens lära, tolkad på alexandriner. »Skördarne» är nämligen byggd på ett fysiokratiskt åskådningssätt, det är denna med Rousseaus natursvärmeri besläktade ekonomiska teori (hyllad bl. a. af den i dikten besjungne Karl Scheffer), som skalden här vill inskärpa, på samma gång han förflyttar läsaren till ett sörmländskt sommarlandskap, åt hvilket han dock stundom gifvit en något sydländsk kolorit: »Italiens himmel öfver Nordens berg». Detta landskap tjänar ej så sällan såsom bakgrund för mytologiska, allegoriska, pastorala rococomotiv. Fransk anda och svensk natur äro här samgjutna; den franska tonen skönjes också, ej fullt lyckligt, i språkuttryck, ordställning och tonviktsförbytning efter franskans sväfvande prosodik. Själf fann Oxenstierna arbetets längd »oförlåtlig», och eftervärlden har svårt att protestera häremot, men det är dock icke utan att den omständlighet, som utmärker hans skildringar, och hvilken Leopold fint kännetecknat såsom »behagens dröjda fjät», ännu i dag lyckas intaga den läsare, som ägnar denna lärodikt någon uppmärksamhet; det är liksom om landtlifvets egen ro och frid återspeglades i denna lugna, breda skildring. Däremot råder det obestridligen en motsats mellan å ena sidan diktens idylliska ämne och stämning; — å andra sidan dess allegoriska prunk, dess granna bildval. De hade snarare passat för en »hjältedikt» om bragder och strider. Bland de inlagda episoderna märkas skildringen af slåttergillet samt den vackra, löst inknutna episoden om Ofion och Eurynome, som handlar om sjöfartens ursprung; bland naturskildringarna framför allt praktmålningen af solens uppgång i tredje sången.

Digitized by Google

Dagens stunder, en dikt i fyra sånger, skildrar, såsom namnet antyder, dygnets olika tider och deras egendomligheter. Ofvan är nämndt att enstaka stycken af denna dikt tillkommit redan omkring 1770; dessa stycken äro rent naturbeskrifvande, men vid omarbetningen lät Oxenstierna dygnets olika tider gälla såsom sinnebilder för människohjärtats och människolifvets olika skiften. Vid naturmålningarna knytas alltså skaldens reflexioner och känslor och dikten har därföre kännetecknats såsom en naturallegori i stort sedt. Ypperst äro Natten och Morgonen, de båda »stunder», som ock tidigast inspirerat skaldens fantasi. Dikten trycktes fullständigt 1805.

Dagens stunder står ju på gränsen mellan beskrifvande dikt och reflexionsdikt; till det senare slaget hörde åter afgjordt *Hoppet*, hvilken föreligger i tvänne versioner, af hvilka den äldre (införd i Sv. Parnassen 1784) i de flesta afseenden äger företrädet, det är en allegori, kringgjuten af en skön fantasis fagra hägringar; dit hör ock *Oskuldens Religion*, som Tegnér kallat poesiens bergspredikan, uttryck för den uppfattning, som i religionen ser en uppfostrarinna till människokärlek, fridsamhet, försonlighet och dygd. Denna dikt är ett utslag af den mera allmänna religiositet, utan speciell färg af någon viss religion, som förekommer hos upplysningstidens rationalister, och dikten bar ursprungligen också namnet *Den naturliga gudaläran* samt häfdar företrädesvis religionens sedliga moment. Särskildt låter skalden människokärlekens vidtomfattande dygd vara religionens a och o, och betonar varmt människornas ömsesidiga plikter såsom barn af samme fader.

En dikt, som af Oxenstiernas samtid sattes högt och som otvifvelaktigt äger förtjänster både i tankens djup och i uttryckets skönhet, är lärodikten om *Ödet*, hvari han till poetisk tolkning upptagit de gamla och evigt unga spörsmålen — hvarför den dygdige lider, den ädle, högsinte ynglingen skördas af döden, under det den usle lyckas vinna spelet, den onyttige får lefva. Denna dikt använde Oxenstierna för öfrigt att mystifiera sina kamrater i Svenska Akademien, i det han inlämnade den som täflingsdikt, men då den föreslogs till pris, gaf han sig tillkänna.

Ofullständigt skulle man dock känna Oxenstierna, om man blott betraktade honom såsom den allvarlige skalden, hvilken täflade med utlandets lärodiktare, naturbeskrifvande skalder och reflexionslyriker. Hans förnämsta storhet ligger törhända på ett annat område. Han är nämligen en lika kvick som älskvärd representant för den gustavianska tidens lättare skaldskap, dess skaldebref och dess »pièces fugitives». Hans naturbeskrifning och hans reflexionsdikt

Digitized by Google

hade redan börjat utvecklas under frihetstidens sista år; hvad han sedan i detta afseende diktade utgör en fortsättning på den grund, som då lades. Men hans skaldebref, hans epigram, hans skämtsamma smådikter, de äro barn af den stämning, som rådde vid tredje Gustafs hof och i därmed befryndade kretsar, om än den Oxenstiernska dikten i allmänhet hållit lättsinnet fjärran. Hedersplatsen bland hans dikter af detta slag intages af den skämtsaga om *Disa*, hvilken han ursprungligen (1795) skref såsom ett skaldebref till ägarinnan af Venngarn, fru Printzenschiöld, och där han på ett ytterst spirituellt sätt behandlade den bekanta sägnen om Disa, som räddade folket undan en hungersnöd. Denna saga framträder här med samma omisskänneliga behag, som utmärker de franska »contes» (eller dessas tyske efterbildare Wieland), och dikten äger i sin muntra travestering en den allra fagraste rococostämning; »det är», säger Wirsén träffande, »Freja i puder och skönhetsmoucher».

Äfven andra kvicka skaldebref samt ett antal bitande epigram äger man från hans hand och bland de senare många med mycket hvass udd mot tidens personligheter och förhållanden. I hans »arbeten» intogos dock blott de mera menlösa; de sedan i handskrift påträffade visa emellertid, att den »blide skalden», lofsångaren af landets idylliska frid, förfogade öfver ett satiriskt gissel, som träffade hårdt och bitande. Det var ej första och blef ej sista gången satir och idyll utsprungo från samma skaldetemperament.

Oxenstierna arbetade mot slutet af sitt lif — efter det han ombesörjt utgifvandet af Gustaf III:s skrifter — med en öfversättning af Miltons *Paradise lost*. Den gustavianske hofmannen tolkande den kärfve puritanens dikt! Han inträngde likväl djupt i denna honom fjärrbelägna diktnings ande. Om han också något dämpade den dystre engelsmannens ton — redan versifikationens kvinnliga rim emot originalets manliga äro i det afseendet betecknande — är öfversättningen trogen, fastän föryngrad. Från Milton vände han sig till den med honom mera befryndade Tasso, af hvars *Gerusalemme liberata* han öfversatte elfva sånger. De äro dock — egendomligt nog — mindre lyckade än Miltonöfversättningen. Till det sista lefde han i skaldekonstens värld och sannade så sina egna ord i »Dagens stunder»:

»Den gyllne lyran några gånger
Är äfven stämd i gubbens sånger;
Och fast i skuggan af hans kväll
Ej nöjena som fordom leka,
De på besök likväl ej neka
Att stundom jollra i hans tjäll.»

Så har han ock uttalat: »Gud, som gifvit åt alla djur vissa vapen att försvara sig med, har gifvit åt mig lyran att slå från mig bekymren.»

Oxenstierna var med ett ord född skald, och poesien var så till sägandes hans naturliga tungomål; han talade detta språk be-

Digitized by Google

hagfullt, färgrikt, bildrikt, välljudande, ehuru stundom med en viss bred vårdslöshet; hans fantasi var rik, hans känsla mild, elegiskt fin, men han hade ock lätt att utbyta det vemodsfulla draget mot ett spirituellt, humoristiskt löje, som någon gång kunde blifva satiriskt bitande.

Såsom enskild person var Oxenstierna den personifierade välviljan. Att »göra godt» var hos honom icke ett tomt ord i tidens stil, det var nödvändighet.

»Ej nog kall att pröfva sin förmåga,
Var han offret af sin goda själ.»

* * *

Samtidigt med Oxenstierna, i frihetstidens sista år, framträdde en annan ung kraft, af mindre poetisk läggning men af kraftigare kynne:

Gudmund Jöran Adlerbeth.

Hans största betydelse för vår vitterhet har Tegnér antydt med orden:

»Roms sångargudar flyttade till Norden
Med Adlerbeth — en romare, i släkt
Med dem till andan, icke blott till orden —
Och tjuste åter i sin nya dräkt.»

Ty den vittra bedrift, genom hvilken Adlerbeth företrädesvis lefver i eftervärldens minne, är hans tolkning af romerska skalder. Men denna gärning tillhör det sista skedet af hans lif, vid den gustavianska tidens utgång och vårt århundrades början. Långt därförinnan hade han likväl såsom originalskald intagit ett bemärkt rum bland kretsen af de »gustavianer», som vid ingången till Gustaf III:s regering stodo konungen till tjänst såsom vårdare och värnare af vitterheten, tidens skötebarn.

Ungdom. Han var född 1751 i Jönköping, son af hofrättsassessorn Adler-Beth, som hade med stort allvar uppfostrat och själf undervisat honom å sitt fideikommiss, det sköna Ramsjöholm vid Huskvarna å, innan ynglingen vid 17 års ålder kom till Upsala. Det allvar, den ensamhet, hvari han uppfostrats, gåfvo tidigt åt hans skaplynne en egendomligt sträng och kanske något kärf riktning, synbar äfven i hans diktning. — I Upsala delade han sin tid mellan studier för ämbetsmannabanan och vitterlek i Apollini Sacra. I detta sällskap hade han sammanträffat med flere af de blifvande gustavianerna: Oxenstierna, Rosenstein, Nordin,

Digitized by Google

Leopold, liksom ock med den förstnämdes lärare, Bergklint. Och han mötte flere af dem, när han kort därefter gjorde sitt inträde i det Stockholmska Utile Dulci, där både hans poetiska och musikaliska talang gjorde sig gällande; den senare egenskapen motiverade också hans val till förste sekreterare i den 1771 stiftade Musikaliska Akademien. I Utile Dulcis Vitterhetsnöjen för 1772 finna vi fyra stycken af Adlerbeths hand, samtliga välskrifna, formellt lyckade reflexionsdikter, fyllda af »truismer»; — dikter, som Adlerbeth sedan dels omarbetat, dels uteslutit ur sina samlade dikter. Det var ett ode öfver *Förgängligheten* med variation på denna hufvudtanke: »Det är så ödets lag, allt af förödning hotas», en dikt om det onda *Samvetet*, ett prisande af *Den förnöjde* och ett framhäfvande af *Motgångens nytta.*

Beröring med konungen.

Dessa skaldestycken, befryndade med G. F. Gyllenborgs moraliserande diktning, fäste denne äldre skaldebroders uppmärksamhet vid den unge lärodiktaren. Och då denne för honom uppläste en tolkning, eller rättare en omarbetning och förkortning, af Racines *Iphigénie*, hvari han inlagt körer efter grekiskt exempel, blef Gyllenborg alldeles hänryckt och meddelade sin förtjusning åt konungen. Adlerbeth tillhörde från 1773 konungens vittra hofkrets. Särskildt fann Gustaf behag i Adlerbeths versifikatoriska skicklighet, gjorde honom till sin protokollssekreterare, lät honom och Gyllenborg tillsammans utarbeta sitt utkast till operan Birger Jarl, gaf honom andra liknande uppdrag och umgicks förtroligt med honom samt tvekade en stund i valet mellan Rosenstein och Adlerbeth såsom lärare för sin son, hvartill dock den förre utsågs. Adlerbeth blef 1778 riksantikvarie och expeditionssekreterare, följde konungen på hans italienska resa 1783—1784, från hvilken resa han i Svenska Parnassen offentliggjorde bref till en vän i Stockholm. Han blef 1786 ledamot af Svenska akademien och sekreterare i Vitterhetsakademien samt 1787 kansliråd.

Emellertid var Adlerbeth ingalunda konungsk i sin politik. Berömdt är hans käcka uppträdande å riddarhuset vid riksdagen 1789, då han, »drifven af en gudomlig anda», för att nyttja Rosensteins ord, »hof upp sin röst» och förmådde konungen att lämna adeln betänketid. Adlerbeth tillhörde nämligen de konungen närstående gustavianer, som hyllade nedärfda frihetsidéer och som i politiken ännu bevarade frihetstidens bättre traditioner. Sin åskådning i detta fall lät han icke undertryckas af sitt förhållande till konungen, och dennes revolution 1789 torde i Adlerbeths sinne hafva grundlagt den bitterhet mot den konungslige beskyddaren, som gifvit sig uttryck i hans *Historiska anteckningar*, såväl som i hans bevingade ord till Engeström: »Bror, det finnes intet enda ärligt hår på honom.» Men om Adlerbeth än i politiskt afseende fjärmades från Gustaf under de senare åren af dennes lif, förblef han dock personligen i åtnjutande af konungens välvilja till dennes död, äfven om han icke längre tillhörde hans förtrogna umgängeskrets. Sedan framträdde ej Adlerbeth i det offentliga lifvet, förr än han 1809 kallades att deltaga i arbetet på den nya författningen, såväl i det förberedande utskottet som på riddarhuset, där hans uppträdande gjorde stort intryck. Han blef ock statsråd i den nya regeringen, men lämnade denna befattning 1815, sedan kriget var slutadt och unionen genomförd. Sedan lefde han i frid, lugn och sparsamhet på sitt kära Ramsjöholm till sin död 1818. Han var då 67 år.

Senare diktning.

Adlerbeths poetiska författarskap omfattade dramatiska arbeten (hvartill Gustaf III sporrade honom), lyriska dikter och öfversättningar.

Digitized by Google

Hans dramatiska arbeten voro under Gustaf III:s tid operor och operadivertissementer, bland hvilka den mest betydande var operan *Cora och Alonzo*, med hvilken den nya operabyggnaden 1782 invigdes; senare de för sin tid betydande tragedierna *Ingiald Illråda* och *Kelonid*.

Till dessa alster skola vi återkomma i sammanhang med redogörelsen för denna tids dramatik i allmänhet. Hans öfriga originaldikter, samlade i de 1797—98 utgifna *Skaldeskrifter* (i ny ökad upplaga under titel *Poetiska arbeten* 1802—1803; i en tredje 1818), utmärka sig för klarhet, förståndsskärpa och en fulländad form. De behandla mestadels didaktiska eller naturbeskrifvande ämnen; några äro *skaldebref*, i hvilka Adlerbeth imiterat Horatius' och Boileaus epistlar; dessa sakna dock det lekande skämt, som kännetecknar Oxenstiernas och Leopolds alster i denna riktning. »Han lekte icke i Apollos åsyn» — säger Järta i sitt minnestal — »han gick med säkra, varsamt afmätta steg att till den fruktades altaren frambära sina blygsamma offer.» I det hela bär Adlerbeths diktning mera karaktären af »tilltag» än af omedelbart, impulsivt skaldskap, han är en lärd vitterlekare, som med konstnärlighet och allvar griper värket an. Det är därför, betecknande nog, hans *öfversättningar*, särskildt de från antikens skalder, vid hvilka hans rykte företrädesvis är fäst. Det är han, som efter de af Palmfelt och Anders Nicander påbörjade, af Gustaf Regnér fortsatta, icke vidare lyckliga försöken att i orimmad metrisk form återgifva antika dikter, ändtligen i detta afseende lyckas. Dessa tolkningars trohet och träffsäkerhet hafva vunnit alla kännares bifall, liksom han genom en afhandling om svensk metrisk vers bragte reda och ordning på detta område. Han hade redan 1798 offentliggjort en öfversättning af Aeneidens fjärde bok, men på rimmade alexandriner, enligt tidens vana. Han trodde sig emellertid böra närma sig originalen äfven i formen, och sedan han pröfvat hexametern i ett originalkväde, tog han steget ut och utgaf 1804 hela Vergilii *Aeneid* på hexameter, senare följd af samma skalds *Bucolica* och *Georgica* (1807) samt af Horatius' *Oden*, *Epoder*, *Satirer* (1807) och *Skaldebref* (1814), allt i originalets versmått. Tegnér manade honom i Ovidius' namn att icke glömma denne skald, och med tolkningen af dennes *Metamorfoser* afslöt Adlerbeth sin öfversättargärning. Dessa öfversättningar hafva ansetts i sitt slag epokgörande, och hvad särskildt de episka, på hexameter affattade angår, torde de afgjordt beteckna ett framsteg framför rimmade tolkningar. (En annan sak är — hvad jag äfven med risk af antikkännares ogillande vågar ifrågasätta —, om ej en öfversättare bättre

Digitized by Google

träffar originalets ton, då han öfverflyttar det i en versform, som ligger närmare det språk, hvartill än det hvarifrån öfversättningen sker. Särskildt torde romarnes lyriska oden och de grekiska dramernas körsånger vinna på att återgifvas i en form, som genom rim och meter närmar sig modern lyrik. Det är ju icke för dem, hvilka känna antikens språk, som man tolkar dikterna.)

G. J. Adlerbeth.
Efter porträtt af L. Pasch d. y. (1780) å Gripsholm.

Adlerbeth var den ende af gustavianerna. som hade blicken fäst äfven vid den nordiska forntidens diktning. Hans forskningar på fornkunskapens och historiens fält (han har i Vitterhets Akademiens Handlingar offentliggjort flera afhandlingar) torde fört honom åt detta håll, och han offentliggjorde en fri öfversättning af Eyvind Skáldaspillers sång till konung Håkan på en tid, då den fornnordiska skaldekonsten var förgäten. Adlerbeth var för öfrigt bland gustavianerna i allmänhet den, som mest följde med tidens litteraturutveckling.

Digitized by Google

Såsom prosaskriftställare framträdde Adlerbeth dels i sina vällyckade minnestal, som tillhöra tidens bästa och sakrikaste, dels i sina antikvariska afhandlingar, dels slutligen i sina memoarer: *Historiska anteckningar*, hvilka visserligen äro något färgade af hans partiståndpunkt, men i många afseenden utgöra en af de rikhaltigaste källorna för kännedomen om tidens förhållanden, liksom de bäras af vårdad och klar stil. Huruvida den bittra karaktäristik af Gustaf III, som af de historiska anteckningarnas förste utgifvare fogats till dessa, värkligen härrör från Adlerbeth, synes, efter senaste utredning, vara ytterst tvifvelaktigt.

Wellander.

Johan Wellander.
Efter stick i Kongl. Biblioteket.

Bland de skalder, som äro typiska för öfvergångsskedet mellan frihetstiden och den gustavianska perioden: den för-Kellgrenska tiden, är också att nämna:

Johan Wellander, (född 1735, rådman i Stockholm, † 1783). Särskildt var han under 1770-talet en högt ansedd skald, hvars lyriska diktning gjorde sig gällande i Utile Dulcis Vitterhetsnöjen, i tidskriften »Samlaren» samt i tidens många sällskap, och hvars skaldetalang flitigt anlitades vid officiella tillfällen — det var från hans lyra som sångstyckena vid Adolf Fredriks begrafning och vid Gustafs kröning härrörde; det var han som besjöng aftäckandet af Gustaf Vasas ärestod och Adolf Fredriks kyrkas invigning. Wellander medvärkade ock för den nybildade operan, hvilken 1772 invigdes med ett af honom, efter Gustaf III:s egen plan författadt sångstycke, *Thétis och Pelée.*

Redan 1768 hade han bragt Adolf Fredriks politik sin hyllning och hans politiska poesi förblef rojalistisk, så t. ex. i dikten öfver Adolf Fredriks död, där det spörjes »hvi dödens makt så djärft och fritt får rasa?» och om »spiran och en vandringsstaf med lika lätthet brytas af?»; så ock i ett par poem efter statshvälfningen.

Bland hans lyriska dikter förtjänar beaktas en *elegi* öfver en tidigt hädangången vän och skaldebroder, en dikt som utmärker sig för kraft, värme och

Digitized by Google

ett väl danadt språk. Äfven formellt vällyckade lärodikter äger man från Wellanders hand. Hans skaldskap tolkade företrädesvis — för att begagna Kellgrens ord — »de lena och milda affekter, som smälta själen i ljufva känslor, som göra människan god och lycklig, låta henne känna sin tröst i religionen, sin lön i dygden, sitt stöd i vänskapen, sin vällust i den rena, den ädla kärleken.»

Han är en typ för tidens vitterlekare af den borgerliga ämbetsmannaklassen, en af dem som bidrogo att göra den gustavianska tiden till en vitter tid — mer än något annat.

Johan Simmingskiöld (född 1748, titulär k. bibliotekarie och lagman, † som fånge 1796) är väl den mest typiske målsmannen för den panegyriska diktning, som i synnerhet under Gustaf III:s första regeringstid blomstrade till konungens ära. Simmingskiöld (eller Simming, som han till en början kallades) vann på denna smickerdiktning en ställning, som hans poetiska kvalifikationer ensamt knappast skulle förskaffat honom. Redan 1771 hade han börjat utgifva några *Samlingar af Vitterhetsarbeten*. I företalet tillkännagaf han ohöljdt, att han framför allt ville intaga sådana poemer och verser, som afsågo att förhärliga Gustaf III, och detta program fullföljde han trofast i sin egen diktning, bl. a. såsom författare i det vittra Göteborgsbladet »Hvad nytt», denna »härd för en lågande Gustafskult», hvars hufvudstadsmeddelare Simmingskiöld var, och där han offentliggjorde en mängd af sina dikter, hvilka äga formella förtjänster.

Simmingskiöld blef tid efter annan titulär k. bibliotekarie, tit. lagman och ordenshistoriograf. År 1784 rymde han emellertid med anledning af ett bedrägeri, blef gripen i Sachsen och dog på Königsteins fästning.

Johan Wilhelm Lilliestråle (ursprungligen Bröms, f. 1721, † 1807, justitiekansler, en af försvararne af konstitutionell frihet vid 1786 och 1789 årens riksdagar) tillhörde som poet den Dalinska skolan. Hans stora lärodikt *Fideikommiss till min son Ingemund* (1772), en samling af gnomer, innehåller enstaka väl tänkta ställen, men lider ock mångenstädes af tarfliga och opoetiska plattheter, hvilket vållade att den hedervärde, något gammalmodige och vidlyftige författaren blef en skottafla för det gustavianska släktets löje. Lilliestråle har äfven diktat *psalmer* samt öfversatt Popes *Eloisas bref till Abelard.*

Johan Elers (född 1729, protokollssekreterare, † 1813) hade redan vid frihetstidens midt utgifvit några diktförsök och var vid den gustavianska tidens ingång en af Utile Dulcis och Vitterhetsakademiens vittra krafter; bl. a. författade han den prisbelönta elegin *Mina tårar*, som antagligen framkallat Kellgrens »Mina löjen». Mera känd blef han dock genom sina af framstående kompositörer tonsatta *Glada kväden*, som dock icke äga någon poetisk betydelse.

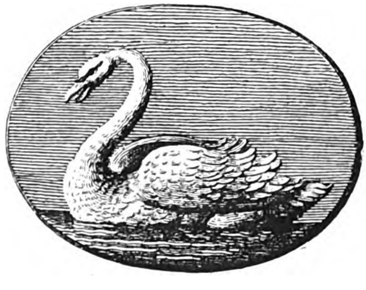

Vignett ur Adlerbeths poetiska skrifter.

Digitized by Google

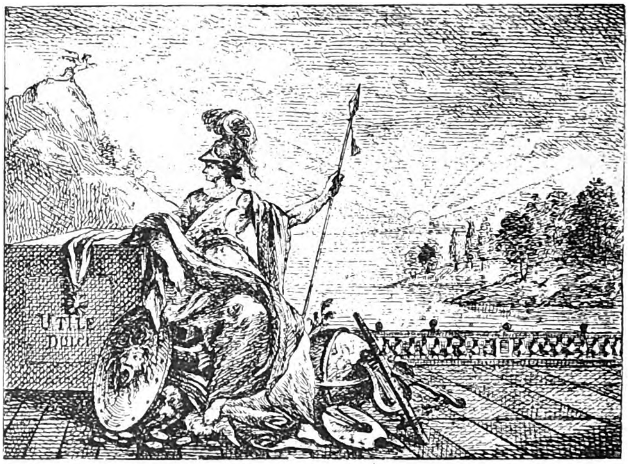

Vignett ur »Utile Dulcis Vitterhetsnöjen».

Kellgren. Leopold. Fru Lenngren.

Talrika voro de poetiska krafter, som de för vitterheten gynnsamma förhållandena under 1770-talet framkallat, om det än här, såsom så ofta, visade sig, att »många voro kallade, men få utvalde», och ingen bland dessa senare — icke ens Oxenstierna — syntes bestämd att intaga en afgjord härskareställning bland representanterna för den allt mer förfinade riktningen inom den nya, svenska poesien. »Enfin vint» — för att tala med Boileau — »så kom i tidens fullbordan» år 1777

Johan Henrik Kellgren,

en ung docent från Åbo, som bar marskalkstafven i sin ränsel. Kort därefter intog han den främsta platsen bland landets vittra författare, en ställning, som han väl icke obestridt, men dock tämligen afgjordt bevarade till sin död 1795.

Kellgren är den härskande riktningens främsta kraft, Voltaireanismens svurne anhängare, en utpräglad målsman för den eleganta, formfulländade diktningen. Svårligen kan man dock i något land påvisa en hufvudrepresentant för den då härskande

Digitized by Google

»fransk-klassiska» kritiken och skaldekonsten, som varit så mottaglig för nya intryck, så utvecklingsmöjlig som Kellgren.

Kellgren är väl den förste store svenske skriftställare, som helt och hållet tillhör litteraturen. Stiernhielm var en mångfrestare, för hvilken skönlitteraturen var ett värksamhetsfält bland många; Dalin begagnade sin litterära bragd till vinnande af höga ämbeten; i Creutz segrade diplomaten öfver skalden; Bellman var en vissångare, för hvilken det geniala skaldskapet — så storartadt det än var — mera ägde karaktär af tidsfördrif än af lifsuppgift. Kellgren åter kunde säga om sitt skriftställeri: »Omnis in hoc sum». Ur denna synpunkt är han för Sverige hvad Lessing är för Tyskland; han har gjort skriftställarens kall såsom sådant hedradt, hedradt för dess egen skull. Äfven Kellgren var väl såsom den store tyske samtidan någon tid en lös »fågel på taket»; men det länder Fredrik den stores systerson till heder, att han ägde större sinne för betydelsen af den svenske skriftställarens värde, än hans store morbroder för Lessings. Den svenska sångfågeln fick af honom sin gren att hvila på; — låt vara, att därmed följde gyllene länkar!

Kellgrens barndom och ungdom.

Kellgren hade en något olikartad förbildning, när han kom till hufvudstaden, än de öfriga vittra ungdomarne, som från Upsala eller Lund där sökte sig ett namn på parnassen. Han hade utbildat sig i Finland vid Åbo universitet. Kellgren var likväl född i en af det egentliga Sveriges urbygder, i hjärtat af Västergötland. Hans anor leda, liksom så många af andens stormäns, upp till bonden genom prästen; — samma väg som Dalins och Tegnérs. Hans fader, kyrkoherden Jonas Kellgren, hade haft ett stormigt öde i Finland, där han var präst under krigsåren på 1740-talet, och där han genomleft en tragisk äktenskapshistoria, blifvit skild från sin otrogna hustru och t. o. m. suttit orättvist anklagad för dråp å sin svärfader. Han gifte sig sedan med en finska, Kristina Elisabeth Aminoff, änka efter kapten Friesenheim, och flyttade tillbaka till sin gamla hembygd, Västergötland, där sonen Johan Henrik föddes den 7 December 1751.

Båda föräldrarne — af hvilka fadern omnämnes som »en i sin tid grundlärd man med godt geni, genomträngande omdöme, stadig karaktär, älskare och idkare af vitterhet, musik och bildande konst» — hade alltså förut varit gifta, och i hemmet uppväxte tre olika kullar barn. Vid elfva år kom Johan Henrik till Skara skola, och blef vid tretton års ålder gymnasist. Han äldre broder Jonas beskrifver honom under denna tid såsom munter och skämtsam, full af infall, som likväl då mestadels voro satiriska och stickande; »annars vid vissa tillfällen nog förbehållen och egensinnig». Bland hans älsklingsläsning voro Holbergs komedier och Dalins Argus.

Vid sexton års ålder anfölls han af en svårare sjukdom, en hetsig feber, som var nära att sluta hans lif och som grundlade hans ohälsa. Året därpå — 1768 — var han färdig att afgå till akademien.

Trots de sorgliga familjeminnena från Finland valde fadern för sina båda söner universitetet på andra sidan Bottenhafvet, Åbo, där han sedan gammalt

Digitized by Google

ägde förbindelser. Egendomligt nog faller sålunda den unge västgötens utvecklingstid 1768—1776 från hans 17:de till hans 26:te år, i Finland. Han sköter sina studier med stor ihärdighet, ända till öfveransträngning. Brodern säger, att man sällan, ofta icke ett par gånger på hela månaden, fick honom från boken och kammaren, hvilket gaf hans hälsa svåra stötar. Dessutom nödgades han åtaga sig handledning af andras studier. Såsom promoverad filosofie magister (1772) fortfar han att informera — stundom på landet — och han klagar i ännu bevarade bref öfver sina herrskaps uppblåsthet och sina piltars träskallighet. Andras bref vittna om, att man — trots informatorns geni — icke häller å föräldrarnes sida var belåten med den handledning han gaf.

År 1774 blef Kellgren, efter en på Porthans tillrådan skrifven afhandling, utnämnd till docent i den latinska poesien, därvid konsistoriet vitsordade icke blott hans insikt i de till poesien hörande stycken utan ock hans böjelse för skaldekonsten. Härpå hade han ock gifvit många prof under dessa och följande år såsom medlem af det förbund, Aurora, hvilket samlade universitetets bästa krafter under Porthans ledning, och hvari han invaldes efter att hafva uppträdt såsom festtalare på vers vid kröningen 1772.

Den unge Kellgren var dock icke så mycket lärare i romersk skaldekonst, som mera en ifrig lärjunge af de romerska skalderna. Hans officiella berättelse om docentvärksamheten 1774 meddelar helt lakoniskt, att han erbjudit herrar studerande undervisning i svenska och latinska poesiens regler samt tolkning af några af de svårare latinska poeterna; »men de ville icke komma!» Desto mer lärde han själf af den romerska litteraturen, såväl den allvarligt moraliserande som den sensuellt epikureiska. Af det förra slaget äro flertalet af de små dikter han offentliggör — anonymt — i Åbo tidningar, och som ofta aftryckas i Stockholm och Göteborg. De vittna redan då om det för språkets, rytmens och rimmets välljud känsliga öra, som är Kellgren eget, äfven om man i dem ännu saknar helgjutenhet och inre formfulländning. Af de latinska skalderna är enkanneligen Horatius hans gunstling, men äfven Propertius och Catullus finna genklang hos honom. Bland fransmän står Voltaire otvifvelaktigt hans hjärta närmast; han tolkar ett par smärre dikter af honom; vidare märkes odediktaren Jean Baptiste Rousseau, som ju då gällde för en stjärna af första storleken såsom lyrisk skald, årstidsskildraren Saint Lambert, den behagfulle lyrikern Dorat samt de glade och frivola författarne af »poésies fugitives».

Men den unge Kellgren har äfven blicken riktad åt annat håll än Frankrike. Vi finna honom sålunda börja tolka Youngs »Natt-tankar» — en uppgift hvarvid han dock snart ledsnar; han läser och tjusas af Ossian i fransk tolkning och försöker själf återgifva ett stycke ur denna diktning: *Alpin*; han visar bekantskap med den franska öfversättningen af Shakspere och citerar t. ex. i bref en replik ur Julius Cæsar på franska; af tyska författare intresserade honom den »sköna prosans» man, Gessner; men språket synes göra honom svårighet »af brist på lexikon».

Af Kellgrens dikter från Åbotiden må i förbigående nämnas en elegi, *Saknaden* (öfver barndomens svunna fröjder), ett *Ode öfver lifvet* i J. B. Rousseaus stil, några *Tankar vid friherrinnan Flemmings död*, skrifna på s. k. »poetisk prosa» och slutligen ett längre *Ode till konungen*, hvarmed han å universitetets vägnar firade Gustaf III vid dennes besök i Finland 1775.

I Åbo syntes endast en ytterst långsam framgång vänta honom. Och i grunden kände han sig knappast bestämd till akademiker. Han söker visserli-

Digitized by Google

gen en professur i vältalighet för att skaffa sig »merit»; men har hvarken håg eller hopp åt detta håll. Tidens akademielärdom förefaller honom föga lockande, och i en af sina satirer ägnar han senare sitt löje åt lärdomspedanteriet, liksom ett halft sekel förut Dalin i sina prosasatirer:

»Åt Er, åt Er, I tidens lärde
Jag ofta hjärtligt skrattat har,
Åt edra frågor utan värde
Och edra meningslösa svar;
Ert raseri att allt förklara
Ehvad som händt och aldrig händt;
Er blinda vördnad att försvara
Hvad ålderdomen tänkt förvändt;
Er konst att öfver hårstrån kifva
Och skrifva, skrifva, skrifva, skrifva
I kors och tvärs och med och mot.»

Kellgren åter i Sverige.

Hans håg står till hufvudstaden, till dess tjusande lif, till hofkretsarne och de litterära brännpunkterna. Hans hjärtevän och trofaste studentkamrat, Åbo-docenten A. N. Clewberg, var honom behjälplig med att bana vägen. Clewberg hade nämligen en tillfällig sysselsättning i Stockholm med att ordna konungens bibliotek å Drottningholm, och han var outtröttlig i att söka skaffa sin vän en kondition i hufvudstaden. Utsikten härtill, det halfva löftet om en sådan plats hos generalen grefve Meijerfelt var nog att locka Kellgren öfver hafvet, detta t. o. m. utan vederbörlig permission från docenturen. I början af 1777 vistades han någon tid i Stockholm, och detta korta läppjande på hufvudstadens fröjder befäste än mer hans afsikt att där söka sin framtid. I afvaktan på att den utlofvade konditionen skulle varda ledig, gör han därefter ett besök i hembygden hos moder och syskon, studerar med Voltaireanens öfverlägsenhet »den gamla boken, hvari det berättas, att vår Herre skapat världen af intet», som han finner »absurd», och förargas öfver släktingarnes arfsnikenhet och ringa hjälpsamhet.

Själf arbetade han under denna tid på ett större poetiskt arbete. Med godt spårsinne för hvad som vid denna tid ägde kurs å högre ort, sysslar han nämligen med en opera, *Adonis och Proserpina*, hvilken icke blifvit tryckt, men hvaraf handskriften förvaras i K. Biblioteket i Stockholm. Den är delvis skrifven 1777, då första akten var färdig, men synes först vara fullbordad 1780. Dess handling är mycket naiv; det är ett kärleksdrama, halft olympiskt, halft pastoralt; man tycker sig i Proserpina se en hofdam (från Olympen), som råkat förälska sig i en herde Adonis, hvilken räddat henne från en fara; men hennes förståndiga moder Ceres förebrår henne denna kärleksyra: »förnuft och tid lära snart styra så låga utbrott». Så bortröfvas Proserpina af Pluto, men den olympiska polismakten blandar sig i saken. Proserpina skall själf fälla domen öfver Plutos missgärning, men ber att denne må blifva »hennes far», något som passar desto bättre, som hennes älskare och make — Adonis — visar sig vara Plutos son med en najad. Upplösningen erinrar nästan om igenkänningsscenerna i det senare grekiska lustspelet. Af i operan förekommande sånger, må en siciliansk dryckessång nämnas såsom anmärkningsvärd.

Egendomlig är slutkören, i hvilken åkermännen, som bära vasar till Ceres' altare, bringa en hyllning åt Gustaf, konungen af vasaätten.

Digitized by Google

Ändtligen blef på hösten 1777 den Meijerfeltska platsen ledig. Kellgren kom till Stockholm. Han fann behag i hufvudstaden och hufvudstaden fann behag i honom. De skildes icke mera.

Diktning 1777—1780.

Om de nio finska åren 1768—1776 beteckna hans ungdoms- och läroår, så äro de tre första Stockholmska åren 1777—1780 att anse såsom en öfvergångstid, under hvilken skalden befäster sin position i Sveriges vittra värld, och hvarunder han, efter uppgifvandet af sina »sökande» färder åt olika håll, stadgar sin romerskt-franska smak.

Han var här icke alldeles okänd. Gjörwell med sitt intresse för all litteratur, äfven den, som låg hans lynne fjärran, hade tidigt observerat honom. Kellgrens första offentliggjorda dikt *Saknaden* hade genast aftryckts i Gjörwells »Samlaren» — likväl anonymt — och 1775 nämnes han med anledning af ett nyårskväde första gången som skald i Gjörwells Nya lärda tidningar. På våren 1777, kort efter det att Kellgren passerat Stockholm, meddelade »Samlaren» ett par dikter af »Herr Johan Henrik Kellgren, poeseos docens i Åbo» och Gjörwell tillade: »man behöfver ingalunda förekomma läsaren, som äger smak och ömhet, man önskar sig blott flera stycken af samma hand».

Denna Gjörwells önskan gick i uppfyllelse, väl icke alldeles i den riktning, som den allvarlige och sedesamme tidskriftsutgifvaren väntat. Ty i »Samlaren» fick man på hösten 1777 och våren 1778 läsa ej blott ett par Kellgrenska imitationer af Horatius utan ock hans *Ode till Bacchus och kärleken* och hans dikt *Sinnenas förening;* särskildt den senare var ett alster af en ohejdad sensualism, hvars nakenhet icke doldes af det valda, läckert behagfulla uttryckssättet. Den var en öppen bekännelse af sinnlighetskulten gentemot den lära, som kväfde »mordet af min själs begär» och tillika ett ohöljdt uttryck för en sinnlig kärleksglöd, som här starkare än förut kom till orda i svensk dikt.

Det synes mig obestridligt framgå af Kellgrens tidigare korrespondens, att han medförde denna smak redan från Åbo, men att han där icke vågat låta den komma till uttryck. I hvarje fall fann denna smak den yppersta näring i de kretsar, hvari han nu kom att umgås, och där man rikligt skattade åt tidsandans flärd och njutningslusta. General Meijerfelt — en man redan något till åren, »lång och ful» — var en tapper, dugande soldat, af ett frivolt lynne. Hans hustru, som vid denna tid starkt närmade sig 40-talet, var ännu allt jämt en af hofvets yppersta skönheter och lät sig af sina söners lärare besjungas dels i små sirliga rococodikter, dels i *Gratiernes döpelse*, där hon är en af de tre

Digitized by Google

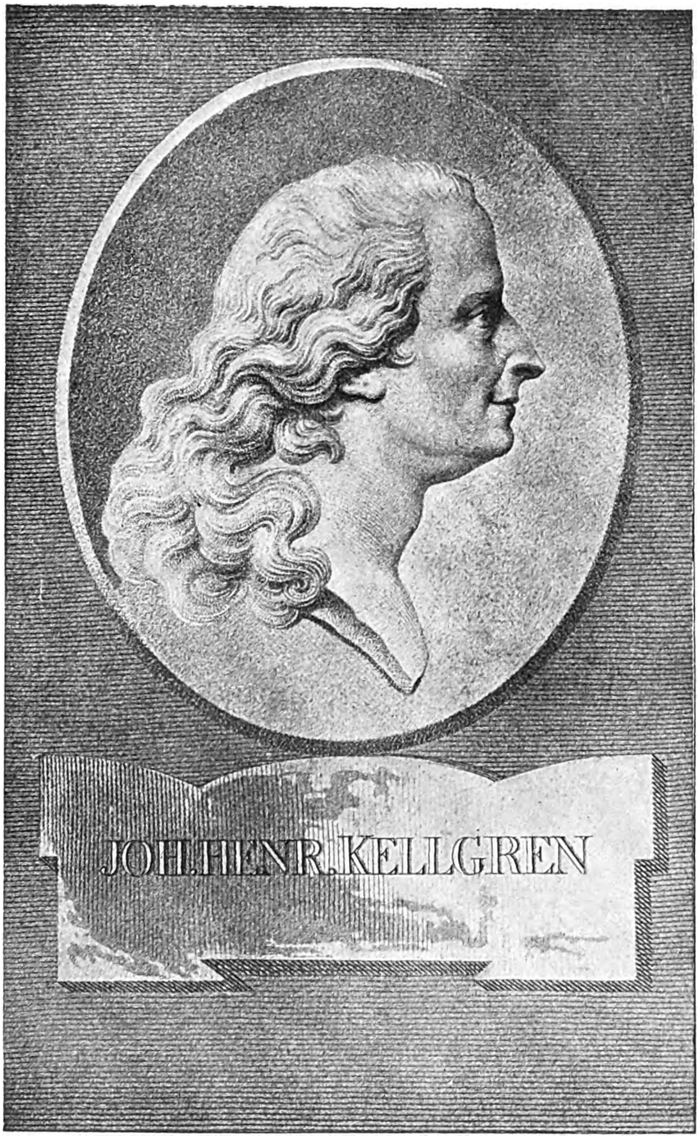

Efter Sergels medaljong (1791) och gravyr af I. F. Martin 1796.

Digitized by Google

Digitized by Google

grefvinnor, hvilka kärleksguden ser i Stockholm och som han tager för de från Olympen nedstigna gracerna.

Hon var omgifven af skaror af beundrare. Intet under, att den direkt från akademiens och de tråkiga konditionernas värld komne Åbodocenten kände sig tjusad af denna trollkrets, hvars elegans lockade honom och hvars frivolitet icke stötte honom bort.

Men man bör dock icke bortse från att denna hans ungdomsdiktning är framkallad af litterära förebilder; icke förgäfves hade han varit docent i latinet; Propertius', Catullus' och Ovidius' glödande dikter stodo för honom som förebilder, men framför allt hade den dåtida franska vitterhetens erotik, sådan den framträdde hos Grécourt och många andra tidens lyrici och sådan den alldeles samtidigt slog ut i Parnys sinnligt glödande kärleksdikt, gått honom i blodet. Trots sin betänkliga moral äger dock »Sinnenas förening» i poetiskt afseende obestridliga förtjänster och skulle ur formell synpunkt väl försvarat sin plats i skaldens samlade skrifter, hvarifrån han dock med rätta uteslöt denna dikt. Den väckte på sin tid liksom »Odet till Bacchus och kärleken» mycken beundran. I samma anda finna vi dikter som *Till Rosalie* o. a.

Kellgren idkar dock vid denna tid äfven en annan art af poesi än den glödande erotiken, nämligen den af en viss allvarlig stoicism präglade reflexionsdikten, likaledes frukten af romerska och franska studier. Han täflar flere gånger i Vitterhetsakademien med växlande framgång. I den allvarliga dikten *En stadig man* skildrar han en stoikers orubbliga dygd i samma anda som före honom Dalin och Gyllenborg.

Denna dikt erhöll icke priset, hvilket däremot var fallet med reflexionsdikten: *En ynglings inträde i världen* (stora priset 1778). Vältalighetsprofvet *Vore människan lyckligare, om hon förutsåge sitt öde* erhöll stora priset 1779, då han äfven erhöll det mindre för en del öfversättningar från Horatius.

Äfven 1780 klappade Kellgren på Vitterhetsakademiens tempeldörrar med två poem, men utan framgång. De voro *Inbillningsnöjen* samt fabeln om *Förståndet och lyckan;* den förra delvis en imitation från Popes Essay on Man. Under det sålunda Kellgren stod bland de täflande i Vitterhetsakademien, var han allt sedan sin ankomst till hufvudstaden ledamot af Utile Dulci och fick där 1780 den högsta graden; han vardt snart nog sällskapets ledande själ, bl. a. dess sekreterare. Inom detta samfund firade han stora triumfer. Otvifvelaktigt var det också här, som han uppläste de dikter, med hvilka han först rätt eröfrade sin plats i svensk diktning, sådana märkliga alster som *Mina löjen* och *Våra villor.*

Digitized by Google

Mina löjen, som trycktes — ehuru endast i utdrag — i Göteborgsbladet Hvad Nytt sommaren 1778, har ansetts bilda epok i vår vitterhet. Otvifvelaktigt betecknar det vår satiriska diktnings fullmognad. Det är ett skaldestycke, som ger uttryck åt »upplysningstidens käcka tvifvel», men det är på samma gång »ett upplysningstidens självbeskrattande».

Löjet, menar Kellgren, är egentligen den egenskap, som skiljer människan från djuren.

Och så låter då skalden löjenas kvicka tropp dansa en ringlek med de höga, för hvilka den goda tonen gäller allt, men som dölja så mycken »belefvad nedrighet» under vänskaps larf; med Levi söner, som predika om förakt för denna snöda värld och lika fullt efter gunst och vinst och vällust fika, med tidens lärde och med »poetasterna», därvid han snärtar åt olika håll, åt Gyllenborgs Tåget öfver Bält, åt fru Nordenflycht m. fl. (här var äfven ursprungligen inväfdt det skarpa utfallet mot Bellman); så skämtar han med de »sköna dårar», och slutligen ger han dikten en humoristisk slutvändning, då han frågar sig själf, om hans eget lilla jag månne visar en mindre löjlig skepnad:

»Håll upp, jag nog min dårskap ser;
Jag, som en ann, åt svaghet skattar,
Och då jag högt åt andra skrattar,
Jag åt mig själf i tysthet ler —.»

En annan betydande dikt, skrifven senast 1780, var *Våra villor* (tryckt i Vitterhetsnöjen 1781, redan slutredigerad 1780), hvilken på sin tid väckte oerhörd förtjusning, men som af senare litteraturhistorici bedömts mycket olika, allt efter olika världsåskådning och uppfattning af diktens tendens. Misstager jag mig icke allt för mycket, har man i denna dikt att läsa en skeptikers bikt och tillika poeten Kellgrens tillrättavisande af filosofen Kellgren.

Han upprullar materialismens alla invändningar mot hvarje ideal uppfattning af lifvet — mot ära, dygd, kärlek, odödlighetens himmel; enligt dessa filosofers läror är ju allt villor, och skalden vill egentligen icke bestrida, att det kan ligga sanning däri, men villans pänsel målar nu en gång med glada färger lifvets fält och vi böra fly den grymma sanningsdager, som stör våra glada drömmar: —

»Stor sak, om villan oss bedrager,
Blott hon vår lefnad lycklig gör.»

Det är en tanke besläktad med Voltaires »Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer», och från Voltaire var ock mottot till dikten hämtadt: —

Dans nos maux il sera des délices,
Nous aurons de charmantes erreurs.

Till Kellgrens äldre lyriska poem hör också den tjusande *Vår- och kärleksvisan:* »Vinterns välde lyktar», en af de dikter, i hvilka Kellgren sluter sig

Digitized by Google

till den äkta svenska visan, hvars toner klinga allt ifrån Dalins tid till Karl Fr. Dahlgrens och Sehlstedts, vidare en del hyllningskväden till konungen samt ett par *prologer*, genom hvilka han tvifvelsutan gjorde sig hopp om att komma i närmare beröring med denne.

Titlar och pensioner.

Kellgren hade på sommaren 1780 lämnat sin kondition hos Meijerfelt och gladdes åt att, vara »ledig karl». Så alldeles »ledig» var han nu icke: han stod kvar som docent i Åbo, men var redan på fjärde året frånvarande utan medgifven tjänstledighet, hvilken underlåtenhetssynd framkallade grava anmärkningar från universitetet. Då Kellgren emellertid icke ville lämna Stockholm, stod hans hopp till konungen att erhålla någon befattning. Det var i främsta rummet det kungliga biblioteket, hvaråt hans önskan stod. I självfva biblioteket kom han visserligen icke, men han erhöll den 10 Nov. 1780 »bibliotekaries namn, heder och värdighet» (man lär först ha tänkt på professorstitel). Fem år senare (1785) erhöll han titel af konungens handsekreterare. — Dessutom anvisade konungen tid efter annan åt Kellgren en del pensioner (ur en hospitalsfond, ur ensaksbötesfonden, ur manufakturfonden och arvode som teatercensor).

Operaarbete för konungen.

Anledningen till denna välvilja var tydligtvis, att konungen i Kellgren funnit hvad han länge sökt: en ytterst talangfull bearbetare af sina operaplaner. Det var ju icke så få krafter, som Gustaf i detta fall pröfvade, alltifrån Gyllenborg och Wellander, men Schröderheim tolkade nog Gustafs innersta mening, då han i sitt skämt *Kaffehuset* betecknar Kellgren som »den bästa bland dem». Kellgren hade, som nämndt, redan på egen hand pröfvat sina krafter med operan *Adonis och Proserpina*, hvartill Krauss skref musik. Den blef uppförd å Gripsholm, men kom aldrig fram för offentligheten. Emellertid föranledde den konungen att åt Kellgren öfverlämna texten äfven till en annan opera af Krauss, till hvilken han själf uppgjort »ämnets gång och episodernas behandling», nämligen *Aeneas i Kartago*, som var afsedd att gifvas som invigningsstycke för den nya operan 1782. Nu inträffade likväl det missödet, att Didos framställarinna rymde sin kos, och Kellgrens stycke fick vika för Adlerbeths och Naumanns »Cora och Alonzo». »Aeneas» blef icke uppförd, hvarken i konungens eller Kellgrens lifstid (utan först 1799), hvilket måhända berodde på intriger mot Krauss.

Desto större framgång hade de öfriga stycken, som utgöra ett samarbete mellan konungen och Kellgren, nämligen dramat *Drottning Kristina*, operorna *Gustaf Vasa* och *Gustaf Adolf och Ebba Brahe*, af hvilka i synnerhet den mellersta vann en storartad succès.

Till en början torde nog denna ställning såsom konungens betrodde medhjälpare hafva varit för skalden särdeles angenäm. »Jag är i säkerhet för både kritik och beröm — skrifver han till Rosenstein — jag har krupit under tronen, där jag sitter och rimmar allt hvad min nådige herre tänker. Om någon vågar hvissla, sveper jag mig väl in i den kungliga manteln, men är man så god och klappar, räcker jag hufvudet litet fram». Att situationen likväl senare icke föreföll honom så angenäm, skola vi finna.

Kellgrens förtjänster af dessa alster äro hufvudsakligen lyriska och retoriska, och äfven om meningarne kunna vara delade i fråga om huru långt Gustaf III:s medarbetarskap sträckt sig, är det dock självklart, att styckenas rent dramatiska förtjänster och fel

Digitized by Google

i hufvudsak få tillskrifvas konungen. Däremot har Kellgren obestridt äran såväl af de inlagda ariorna som af den sällsynt präktiga diktionen. Framhållas må i *Drottning Kristina* arian i första aktens andra scen och samtalet mellan Oxenstierna och Kristina, vidare i *Gustaf Vasa*, som är det yppersta af dessa arbeten, framför allt den härliga kören

»Ädla skuggor, vördade fäder!
Sveriges hjältar och riddersmän».

Ädlare form än i dessa operor, framför allt i Gustaf Vasa, fann icke den fosterländska hänförelsen under Gustaf III:s tid. Låt vara, att här och hvar tonen blir något mer retorisk än äkta dramatisk, så må det erinras, att detta lätt nog vidlåder operans stil; till gengäld böra framhållas de många ställen, där diktens innerlighet står på jämnhöjd med uttryckets prakt.

Kellgrens publicistiska värksamhet.

Kellgren hade i öfrigt redan innan han kom i närmare beröring med kungen börjat en annan litterär värksamhet än skaldens, nämligen publicistens. I Dagligt Allehanda offentliggjorde han i början af 1778 sina första kritiker, bl. a. ett utfall mot tillfällighetspoeterna och mot den af Ristell utgifna »Vitterhets- och Granskningsjournal», kritiker, hvilka för sin kvickhet och sin skärpa väckte ett visst uppseende och t. o. m. på grund af ett oförsiktigt bibliskt citat framkallade ett åtal.

I oktober 1778 inträdde Kellgren jämte ett par andra litterate män, sekreteraren Lenngren och magister Rudin, såsom medarbetare i den då stiftade tidningen Stockholmsposten, som från 1779 blef daglig. Det är emellertid ett misstag, då det påståtts, att Kellgren med detta blad skulle gått kungens ärenden för att »utgifva ett vittert riksorgan för konungadömet och den franska smaken». Detta så mycket mindre, som tidningen, oaktadt dess prospekt talade om att »genom den visaste konungs outtröttligaste bemödande ett fordom i djupaste förnedring, villervalla och fördärf störtadt rike uppnått höjden af ära, ordning och välmåga», dock långt ifrån lärer varit konungen smaklig. För öfrigt var Kellgren icke under första årtiondet Stockholmspostens redaktör.

Den omständigheten, att Stockholmsposten kom att spela en så betydande roll i vår litteraturhistoria, företrädesvis genom Kellgren såsom dess yppersta pänna, har nämligen vållat en missuppfattning af hans ställning till tidningen under dess första tid. Våra flesta litteraturhistoriska författare hafva utan vidare antagit honom vara dess hufvudredaktör allt från första början, hvilket emellertid visats icke vara fallet. I prospekten hette det, att medarbetarne voro »några i Stockholm bosatta stilla lärdomsidkare», hvilka utom allt sådant som

Digitized by Google

Sth. d. 19. April 1791.

Min Nådiga Bror.

Du visar dig mycket sårad af Recensionen i St. Posten. Jag undrar ej derpå. Men hvarken jag eller Lenngren hafva någon del deri, ej heller har det stått i vår magt att förhindra det. Du ser saken falskt, om du tror mitt förhållande till de öfriga Redacteurer af Bladet vara detsamma, som emellan Tr:mästaren och hans Betjenter. Jag har ingen annan rättighet, än den att förbjuda det något får införas som kunde strida mot Författningarne. Men hvad som angår litteraira omdömen, tillhör mig ej att neka Redacteurerne den frihet, förutom hvilken de icke åtogo sig ett sådant besvär. Allt hvad jag kan, är att råda och anhålla; det har jag ock gjort, men utan framgång. För dem deremot, som finna sig stötta eller orättvist dömde, är vägen öppen att i samma blad försvara sin sak. Gör det, om du vill; och var viss att det strax med nöje skall införas — Jag är sjuk och sensible: det kostar på mig att få mina vänners missnöjen och förebråelser; men det som tröstar är att jag icke förtjenar det, då jag nödgas att följa de allmänna lagar, som ingen rättvis kan klandra. Tro att jag altid med oförändradt tänkesätt har äran att framhärda

Brors.

ödmjukaste tjenare
Kellgren.

Autograf af Kellgren.
Ur Kongl. Bibliotekets autografsamling.

Digitized by Google

Digitized by Google

de själfva samla och utarbeta tillbjödo sig att utan betalning och oförfalskadt införa hvad deras landsmän behagade tillsända bladet, som ägde till afsikt att behaga och gagna läsare af alla särskilda stånd och klasser. Något senare förklaras det i tidningen, att ledamöterna af sällskapet, som förenat sig till bladets igångsättande, icke heller sins emellan underkastade sina skrifter någon revision eller granskning, den ene visste icke en gång hvad den andre skrifvit, förr än han finge se det tryckt. Enda försiktigheten bestode i att den, som hade öfverinseendet med ledningen, skulle lösligen genomögna hvarje artikel för att hindra paskiller, oanständigheter o. d. Detta uppdrag tillkom i början tryckeriets disponent.

Bland Kellgrens bidrag till Stockholmsposten under tidningens första årtionde möta vi först ett antal af hans dikter, vidare granskningar och slutligen allmänna uppsatser i tidens frågor. I granskningarna tog Kellgrens satiriska och i ungdomen äfven en smula kitsliga lynne sig uttryck, då han tuktade den mängd usla skribenter, rimmare och festtalare, som växte upp som svampar, särskildt i landsorten. Man har anmärkt mot Kellgren, att han härvidlag någon gång i onödan svängde sitt gissel, då det ju var jämförelsevis menlösa och oskadliga alster det gällde, och att han ej behöfde spilla krut på döda kråkor. Men saken var ej så alldeles oskadlig, och kråkorna voro ej så helt och hållet döda. Kellgren kände sig nödgad att hålla räfst i den vittra världen, på det att icke ogräset skulle växa öfver rågen och icke detta »yngel af usle skribenter» förskämma all sundare smak. Så drabbade hans satiriska, oftast ytterst kvicka skämt icke minst alstren af sånggudinnorna i Lund, där man obestridligen vid denna tid var något efterblifven i diktningen, hvadan Kellgren skämtsamt kunde undra, »om något plattare i världen gifs än tunna pannkakor och poesier från Lund»; närmast kom Malmö (»berömdt för dess skånska vers — och handskskinnsberedning») med Haqvin Bager; så ock en skara misslyckade vältalare o. a. Dessutom riktade Kellgren sin satir mot en och annan medelmåtta, som exempelvis den gamle Nicander och Flintberg, med hvilken han utkämpade en dust. Stundom gällde dock striden större förmågor, och det var i dessa afseenden, som Kellgrens ord om »kritiken som en lykta vid poetens fötter» kunde tillämpas. Leopolds ode vid kronprinsens födelse gaf anledning till en skarp kritik från Kellgrens sida, som sannolikt var första gryet till den antipati dem emellan, hvilken de knappast kunde öfvervinna, ens sedan de blifvit meningsfränder och medkämpar, men visserligen äfven rivaler.

Än större uppseende väckte den stora striden mellan Kellgren och Thorild, hvars utgångspunkt dock icke var en kritik i Stockholmsposten utan ett utslag af sällskapet Utile Dulci genom

Digitized by Google

dess sekreterare Kellgren, men som fördes öfver till Stockholms-postens spalter. Vi återkomma härtill på tal om Thorild. Här må blott framhållas, att Kellgren i denna strid framträder såsom det beståendes, de gällande franska smakreglernas riddare. Det kan icke bestridas, att Kellgren under denna kamp intog en något mera trångsynt och inskränkt fransk-akademisk ståndpunkt, än man skulle väntat, då man erinrar sig, att hans bildning och vittra intressen förut icke varit begränsade till den dåtida franska litteraturen. Man får emellertid icke allt för mycket fästa sig vid enskildheter i hans kritik, i hvilken han begagnade starka uttryck, som han sedan i gärning själf kom att jäfva. Det är tydligt, att han strax från början insett den djupa skiljaktigheten mellan den smak och den stil, som han hyllade, och den som Thorild och Lidner företrädde, hvilken han kallade »den epileptiska poesien». Enskildt skrifver han till Rosenstein i bref från 1782, att den nya sekten har till ändamål att »utbreda det högsta sköna och sanna»; men att »det högsta sköna är det som är orimmadt och det högsta sanna det som är orimligt». Det var de starka fraserna, oklarheten, oredan, det konvulsiviska, som stötte honom bort från den nya skolan, på samma gång han kunde beundra dess förebilder. Ty när han i en af stridsdikterna *(Nytt försök till orimmad vers)* ropar till den, »som söker druckna pojkars undran»:

»Du tag af Shakspere yrslan
Med store Klopstocks orim,
Och Goethens konvulsioner
Och Ossians evigt samma!»

så får detta på intet vis uppfattas, i likhet med hvad B. E. Malmström gör, såsom ett »pundhufvigt uttalande» hvarigenom Kellgren skulle utan vidare hafva fördömt dessa store skalder. Hans mening är helt enkelt att varna efteraparne från att härma dessa mönsters svagare sidor. Det är alltså just samma synpunkt, som han sedan framhåller, när han i dikten *Man eger ej snille för det man är galen,* framhåller som en genväg till storhet att härma de store skaldernas brister och göra sig puckelryggig som Pope och blind som Homer.*

Att det låg mycket sundt och berättigadt, framför allt mycken bon sens i Kellgrens framhållande af den nya riktningens svagheter, är lika obestridligt, som att Kellgrens hållning var en-

* Kellgren har själf påvisat sammanhanget, då han i en anmärkning till sistnämnda dikt citerar just det ofvan anförda stället ur den förra (»af en anonym författare»).

Digitized by Google

sidig, — och detta äfven i misskännandet af den äldre svenska poesien. Framför allt kan man icke utan skäl anmärka, att hans kritik, sådan den framträdde i Stockholmsposten, höll sig nog mycket på ytan, särskildt jämförd med de samtida rörelserna i den tyska kritiken; det förefaller, som om bl. a. Lessings mästervärk på detta område varit okända — både för honom och hans motståndare.

Men när man talar om *Stockholmsposten*, får man icke lägga hufvudvikten vid dess vittra kritik, som för öfrigt icke tog stort utrymme i tidningen, vid det lustiga afstraffandet af de ömkliga småpoeterna eller kanske ens vid striden mot Thorild. Nog så viktiga ur samhällelig synpunkt voro för visso de uppsatser och dikter i olika medborgerliga, religiösa och vetenskapliga ämnen, hvaraf de första årgångarne vimla. Författarskapet till de olika artiklarne är väl icke ännu utredt, men det lider dock intet tvifvel, att det var Kellgren, som satte sin prägel på tidningen genom att lämna de mest betydande bidragen.

Han uppträder här såsom upplysningstidens och särskildt Voltaireanismens afgjorde förkämpe och såsom en stridsman för det klara, förståndsmässiga i religion, poesi och samhällslära. Särskildt prisas i början af tidskriftens värksamhet Voltaire med synnerlig värme, liksom Voltaires angripare upprepade gånger begabbas och fördömas.

Denna Voltairekult hade vid denna tid en yttre anledning i den omständigheten, att den store franske upplysningskämpen aflidit just några månader, innan tidningen börjat utgifvas, och att särskildt de angrepp, som då framkommo mot hans minne med källsprång från det katolska prästerskapet i Frankrike, desto mer äggade beundrarne att upphöja hans förtjänster. Om än Stockholmspostens ledande män icke alltid voro redo att försvara Voltaire såsom filosof, voro de det desto mera att upphöja honom såsom skald, historiker och människa, och framhöllo alltid hans dygd (välgörenhet). Vid hans religiösa åsikter var man något rädd att röra af hänsyn till tryckfrihetslagen, men sympatien för dem var icke svår att spåra bakom de ofta något maskerade uttrycken. Striden om Voltaire gällde tvifvelsutan mera en princip, än en person, och särskildt synes hans kamp för toleransen hafva vunnit genklang. Kvintessensen af Kellgrens mening torde läsas i följande ord, hvarmed St.-Posten inleder La Harpes loftal öfver V. »Att Voltaire varit till, är utan gensägelse den mest lysande epok för mänskliga snillet. Det var på hans tid, som man afskuddade sig skoloket för att uppodla förnuftet och ägna sig åt nyttiga vetenskaper. Aldrig har filosofien gjort mera lyckliga framsteg hos alla folkslag. Voltaire har infört den i dramatiken, epopéen, historien och allt annat slags litteratur.»

Om man af klokhetsskäl icke alltför tydligt riktade angreppen mot själfva kyrkoläran, så fingo däremot till en början kyrkans tjänare kläda skott för Stockholmspostens angrepp. Kellgren — mannen af prästsläkt — upprepar här prästsonen Dalins gyckel

Digitized by Google

med prästerskapets snikenhet och maklighet; och Stockholmsposten kritiserar liksom fordom Dalin, men med mera allvar, predikosättets missriktningar och osmakligheter. En annan likhetssynpunkt mellan Argus och Stockholmsposten under dess första år finner man i angreppen på universitetslifvets pedanteri, särskildt är det latinvurmen och disputationslöjligheterna, som framdragas till afstraffning, såsom t. ex. då tidningen yttrar, att »om man vill pröfva disputationernas innehåll och sammanhang, behöfves ej mera än öfversätta dem på svenska och läsa dem — om det är möjligt». Härvid förekommo dock äfven åtskilliga okynniga utfall, i synnerhet mot universitetet i Lund, som betraktades med oblida ögon.

Stockholmspostens innehåll företer dock allt som åren gå ett afgjordt framåtskridande i halt och allvar; Malmström räknar detta fördjupande redan från 1783; det fortskrider emellertid under hela årtiondet och är särskildt märkbart inemot dess slut. Det är tydligt, att lusten att roa hos den mognade mannen allt mera ger vika för hågen att upplysa.

Betecknande är, att en insändare redan vid årtiondets midt framhåller, att tidningen »passerat tvänne åldrar»: att han »roat sig åt dess barndoms kvickhet och ännu mera beundrat dess ungdoms snille, men att han nu till sin största förnöjelse i dess innehåll röjer det vett och den stadga, som visar, att dess mannaålder ingått». Vi kunna icke här följa tidningen på de olika områden, där en allt mognare uppfattning gör sig gällande. Men särskildt må framhållas kampen mot svärmeriet och vidskepelsen i de mystiska ordnarne och i det Swedenborgska »exegetiska och filantropiska sällskapet», koketteriet för allt öfvernaturligt: spökerier, andeskåderier, spådomar, drömtyderier, försök att finna de vises sten o. d. Den riktning, mot hvilken Kellgren — ty det var han — här vände sig, är ofvan karaktäriserad, och vi erinra oss, att den ägde försänkningar å högsta ort. Emot den var det, som Kellgren och Rosenstein år 1787 bildade sällskapet »Pro sensu communi», hvars båda enda ledamöter de voro. De redogjorde i Stockholmsposten för det låtsade »sällskapet för sunda förnuftet», som bestod af synliga och osynliga ledamöter. Det offentliggjorde teser, författade af Kellgren, som börja med »två gånger två är fyra» och i fortsättningen innehålla dräpande utfall mot den nya vantron, t. ex.:

»Ingenting kan vara löjligare än att se en hop folk, som söka pruta på vantron; som vilja utstaka en medelväg mellan vidskepelsen och förnuftet, som vilja utmärka gränsen mellan ett lagom i ursinnighet och som inbilla sig vara kloka med mindre grader vanvett.

Digitized by Google

Ser man då ej, att allt är sant eller falskt, möjligt eller omöjligt, att häruti ej finnes något mer eller mindre, några storheter, som låta mäta sig? Af alla saker, som strida mot förnuftet, bör man tro allt eller intet. Det är alldeles icke orimligare, att 2 gånger 2 är 1,000, än att 2 gånger 2 är 5 och att en och samma kropp kan på en och samma tid vara här och i Kina, som här och i Telge.

Svar uteblefvo ej från motsidan, men de fingo dräpande mothugg i dikten *Man eger ej snille för det man är galen*, som, trots öfverdriften i angreppet på Swedenborg, är ett af Kellgrens bästa inlägg för den sanna upplysningen, både hvad gäller själfva den poetiska texten och de dråpliga kommentarier, hvilka likaledes äro af Kellgrens hand (och ej, som förut antogs, af Rosenstein). Det var vid tanken på denna bedrift, som Tegnér sade, att Kellgren värkade som nationalvett.

Af dikter i Stockholmsposten märkes i öfrigt under 1780-talet bl. a. *Fåglarnes Vitterhetsakademi*, där Kellgren ägnar de vittra samfunden en satir; i det han — möjligen med något gammalt agg mot den icke alltför poetiska besättningen i Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi — låter de fåglar, som själfva icke kunna sjunga, bedöma sångfåglarnes prestationer.

Tidens storartade händelser ute och hemma, liksom törhända äfven enskilda förhållanden, bidrogo att stämma Kellgrens sinnelag allvarligare. Mot årtiondets slut yppar sig ock hos honom ett allt större fördjupande i uppfattningen af lifvets allmänna spörsmål, samtidigt med en större lyftning i hans diktning. Hoflifvet och ställningen såsom konungens litterära biträde och lektör utöfvade på honom ej längre samma tjusning som tillförene, Han önskade större frihet i sin diktning, att få själf välja sina ämnen och att slippa arbeta efter konungens anvisningar, bunden af hans tycke. Allvarligare läggning.

I detta afseende utgör ett långt bref från Kellgren till Rosenstein (i Mars 1788) — i och för sig ett mästerstycke af svensk prosa — ett ytterst belysande stycke själfpsykologi.* Själfkaraktäristik.

Han biktar där sitt hjärtas inre för en vän, som tillika hade konungens öra, under den spirituella formen af ett samtal emellan de tvänne själar, hvari han delat sig, »förmiddagsmänniskan» och »eftermiddagsmänniskan». Han klagar i detta bref öfver sin sjukdom, berör äfven osäkerheten i sin ekonomiska ställning — trots att hans inkomster voro vackra —, men pensionerna berodde på en mans lif och godtycke och utgingo af medel, som egentligen voro afsedda för annat. Han hade förut önskat en ämbetsmannaplats med säker lön, men man föregaf sig icke vilja taga honom bort från vitterheten. Och nu kommer han in på sin karaktäristik.

* Meddeladt af H. Schück i tidskriften »Samlaren» och intaget i Sv. Parnassen, utgifven af E. Meyer.

Digitized by Google

»Om det är kännemärket af en poet att ej älska och värdera något annat än vers, att hata alla ordentliga göromål, allt förståndsarbete, då förtjänar jag ej det namnet. Den poetiska febern har aldrig hos mig varit annat än intermittent och med åren hafva accéerna kommit mera sällan. Jag är nästan säker, att jag ej skulle blifvit den odugligaste af våra ämbetsmän. Mina små vittra försök skulle därigenom vunnit ett dubbelt värde; de hade ansetts som en gåfva och ej som en plikt. Tillstå, att den besvärligaste och löjligaste syssla, som finnes i världen, är sysslan att ha snille. Och hvad dugligt kan man författa med denna skyldighet att författa? Den som skrifver för sitt nöje, när snillet och hågen påkalla, skrifver sällan och väl. — — — Jag känner personer, som hafva en beständig förmåga, som komponera med mera lätthet än andra skrifva rent, som hinna till allt, icke tröttna några ögonblick. — — — Sådane äro flere af de personer, som omge kungen och sådan är Herren själf. Jag undrar därför ej på de pretentioner han gör och att han frågar mig beständigt: Hvad gör Ni? Hvad skrifver Ni? Jag kan ej tänka på denna fråga, utan att en kallsvett går öfver mig. Det är alltid, som om han sade: du är en lathund, en odugling, som ej förtjänar den lön jag ger dig.* Du bör veta, att Monarken icke älskar, icke värderar något annat än det dramatiska. Han betänker ej att Horatius, Boileau, Pope — så många andra snillen, aldrig skrefvo för teatern. Oder, satirer, erotiska poemer, allt sådant anser han för lappri, som hvarken kosta någon möda eller gifva någon ära.

— Håller du nu ej på med något dramatiskt arbete?

— Jag önskade att kunna, men finner det dagligen allt mera omöjligt.

— Men har icke kungen alltid själf gifvit dig planen? — — — — —

— Så bekvämligt att ha en ledare, så obehagligt att ledas bunden. Det är dessutom med snillets alster som med naturens, de trifvas illa transplanterade. För att utveckla sig och frodas fordra de sin näring af samma jord, där de upprunnit —

— Jag hade ännu en önskan att göra: att hädanefter själf få välja ämnen till mina arbeten. —

— Är det då endast med stora poemer som man går till eftervärlden? Är det Tåget öfver Bält eller Odet öfver själens styrka, Människans elände och Satiren öfver mina vänner, som gifvit Gyllenborg sin upphöjelse? — — — —

— Jag vågar hoppas att ännu äga något kvar af min själ. Allenast jag hädanefter blefve lämnad åt mig själf. Allenast jag sluppe den grymma olyckan att nödgas undfly min konungs blickar med samma omsorg som andra gå att söka dem! Jag bedyrar heligt, att jag från den dagen med dubbel flit på allt görligt sätt skulle söka att för allmänheten, för Honom, för mig själf justifiera mig för hans välgärningar.»

Förhållande till tidens rörelser.

Men äfven andra anledningar än Kellgrens olust att arbeta på konungens beställning och hans tilltagande sjuklighet medvärkade att aflägsna skalden från hans höge gynnare, hvars aftonlektör han så småningom upphörde att vara.

Hvad som vid denna tid fyller Kellgren med det varmaste intresse, ehuru icke förhållandena och däribland tacksamhets-

* Faktiskt klagade också konungen öfver Kellgrens långsamhet och skref till Clewberg, att man skulle snart kunna skrifva på Kellgrens fåtölj: »Tu dors! Brutus!» Clewberg ursäktade Kellgren med hans ohälsa.

Digitized by Google

känslan mot konungen tillät honom att offentligen uttala det i tryck*, är nämligen tidens frihetsrörelser. Det är upplyftande att se, med hvilket ädelt patos franska revolutionen fyller många af den tidens bäste män och bland dem icke minst Johan Henrik Kellgren. Hans uttalanden i dessa fall — sådana de läsas i bref till hans vänner Rosenstein, Clewberg o. a. — äro betecknande för stämningen hos så många af den gustavianska tidens största andar, ehuru de icke i pressen kunde gifva uttryck åt sina känslor.

Han skrifver i augusti 1789 vid underrättelsen om revolutionens utbrott:

»Nå himmelen vare lof! Det finns då på jorden ännu ett folk, som har känt sig vara människor. Hvad gör oss att vara kastade några hundra mil ifrån? Hvad är längre bort än solen, och dock: är hon ej allas sol! Och sanningens älskare, är ej jorden hans fädernesland? Och har jag ej gråtit som ett barn — som en man vid berättelsen om denna stora seger — — — Säg mig, bror, som är historicus: Har väl Rom eller Grekland något mera sublimt att framvisa? Gud gifve, att sakerna måtte få en god utgång! Jag talar om de franska; — våra röra mig icke mer. Åt helvete, efter vi vilja det! Det som gläder mitt hopp är den oförmodade ordning, som visat sig i själfva oordningen. Det är ej upploppet af en pöbel, som endast rasar och förstör, det är resningen af ett folk som störtar för att uppbygga!»

Kellgren likställde revolutionen med upplysningens sak och uttalade sin fruktan, att om allt i Frankrike stannade i en onyttig blodspillan och ett än djupare förtryck, såsom alla sanna eller låtsade mörksens apostlar hoppades, så vågade man ej mer nämna ordet »upplysning» i en monarkisk regering, och från den stunden skulle upprorsstiftare och filosofer, mordbrännare och snillen anses liktydiga.

Hvad de svenska förhållandena angår, var Kellgren långt ifrån »patriot» i tidens oppositionella mening. Fronderiet gisslade han i en af sina dikter. Men Gustafs politik från åren omkring 1789 fyllde honom med sorg. Det krig Gustaf började 1788, och som ju i grunden var föga populärt, firades af snart sagdt alla svenska skalder, stora som små, från Leopold, Bellman och Lidner till Engzell och Envallson. Kellgren tillhör icke de lofsjungande krigsskalderna, lika litet som Dalin tillhörde 1740-talets krigsskalder, och han visar sig i bref till Rosenstein ogilla att kriget börjats.

Men i sin *Kantat nyårsdagen 1789*, något af det mest storslagna, som flutit ur hans pänna, tolkar han sitt hjärtas oro, sin ädla, från allt tomt skryt fria fosterlandskärlek, sina farhågor för Finlands öde. I denna dikt förebådar Kellgren Tegnérs

* Muntligen synes Kellgren hafva gifvit luft åt sina åsikter, och han blef en gång å källaren »Dufvan» tillrättavisad för sin frispråkighet.

Digitized by Google

»Svea», då han sjunger till det af Östra Nordens jätte med slafveri hotade Svea:

Gud! Hvad namn, hvad har han sagt?
Min mor! Min fostermor, Du gäckad i förakt?
Oigenkännlig! Säg hvar är din här? Ditt läger?
Ha dina berg ej järn och hjältar mer?
Du svarar ej, men hemsk mot årets antåg ler
Och lyfter tviflets suck och bönens röst och säger:
Seklers dotter, i hvars sköte
Nya håfvor jorden bådas,
Nya smärtor hota den.
Säg, i mina blickars möte
Vill som hämnare du skådas,
Eller kommer du som vän?

Mot Anjalaförbundets förrädare hade han bittra ord, men Förenings- och säkerhetsaktens genomförande upprörde honom föga mindre.

Han frågade i ett bref till Rosenstein, hvad det vore för en kärlek till lag och frihet, där man ej hölle dem värda att försvaras med en blodsdroppa, där håren reste sig vid tanken af ett knappnålsstyng? »Är en sådan nation värd att vara fri? Om efter detta prof despotismen likväl skulle stanna vid någon gräns, om den ej äfven tillväller sig en oinskränkt rätt öfver hvarje medborgares gods, lem, lif, hustru och barn, så är det en skänk af regentens ädelmod, icke ett offer af hans aktning för nationen.» Och han påvisar motsatsen mellan att det anses vara naturligt, om man lämnar alla sina käraste i hopar af tusenden för att försvara en bäck eller en bro på kungens befallning, och att man råkar i skräck, om en slusk eller en full gesäll skulle mista ett finger för att rädda riket från träldom och förakt.

I februari 1788 hade det lyckats Kellgren, tack vare Schröderheims och Rosensteins bemedling, att erhålla det af honom eftertraktade privilegiet å Stockholmsposten, efter att saken något år hållits sväfvande.

Stockholmsposten Kellgrens egendom.

Från och med detta privilegiums meddelande ansåg Kellgren, som under tiden närmast förut dragit sig något mera från Stockholmsposten, såsom en skyldighet att ägna denna mera omsorg, och tidningen bär äfven spår af hans nya utveckling.

Stockholmsposten blir, i synnerhet från år 1790, en värkligt litterär tidning; den anser sig icke längre skyldig att upptaga hvad som hälst från hvad håll det lämnas; den blir allt mognare i sina omdömen. Den forna pojkaktigheten är försvunnen. Man finner det bl. a. i det sätt, hvarpå Kellgren anmäler det första häftet af Thorilds »Kritik öfver kritiker», hvilken han, oaktadt den ju främst var riktad mot honom, bedömer rättvist och lugnt.

Digitized by Google

N:o 1.

Stockholms Posten.

Torsdagen d. 29 October 1778.

Sådan är Titeln af en skrift, til hwars utgifwande twänne gångor i weckan et Sällskap här i Staden förenat sig. Anledningen härtil och Innehållet af detta Blad äro twänne omständigheter, hwarom det Allmänna äger rättighet, at nu strax fordra uplysning. I en tid, då genom den wisaste Konungs outtröttteliga bemödande, et fordom i djupaste förnedring, willerwalla och fördärf störtadt Rike, upnådt högden af ära, ordning och wälmåga, i en så lycklig tid, tyckes ingen ting wara lofwärdare, än at på alt möjeligt sätt föröka medlen til det allmänna nöje, öfwer Fäderneslandets lyckeliga belägenhet, för hwars delande med Sin Höga Person, Kongl. Maj:t funnit för godt, at Rikets Ständer för det närwarande sammankalla. I en Monarchisk regering, där folket är endtledigat från alt bekymmer om egen wälfärd, där en arbetar och millioner njuta, är ingen ting farligare, än at lämna hopen åt den sysslolöshet, som en oafbruten sällhet nödwändigt medförer. Menniskan, wärksam af naturen, har en sådan fasa för ledsnaden, denna förminskning af deß warelse, at hon hellre arbetar på at skada sig sjelf, än hon samtycker, at gjöra aldeles intet. Et trumpet och okunnigt folkslag, som fordom sysslosatte med Politiske twister, wanwärdat och föraktat Snillets läckra och oskyldiga nöjen, tyckes i synnerhet tarfwa, at blifwa muntradt och uplyst. Detta är et ändamål, som några stilla Lärdoms-Idkare, brinnande af et upriktigt, fastän förhända wanmägtigt nit, at i sin mån bidraga til Regeringens wisa afsigter, och öfwertygade, at kunskap är et lysande öfwerflöd, då den ej leder til medborgelighet: hafwa föresatt sig med denna Skrifts författande. Ändamålet är klanderlöst; deß winnande wore lyckeligt. Wi äga wäl förut flere Tidningar och Journaler; men til mästa delen inskränkte innom mindre rymliga gränsor, Dagligt Allehanda undantagit, som utan twifwel är öfwerhopat af et alt för stort förråd af ämnen, för at ej hindra sin Utgifware i det wal och skyndsamhet, hwarmed de böra framställas för Allmänhetens ögon. Wårt Blad, hwilket, som förut sagt är, har til afsigt at gagna och behaga Läsare af alla särskilta Stånd och särskildt smak, kommer således at innehålla saker af alla slag, såsom de märkwärdigaste Ut- och Inrikes Tidningar. Bref, Reflexioner, Förslag, Anecdoter, små Poesier, Critiquer, m. m. Utom alt sådant, som wi sielfwe samla och utarbeta, och för hwars duglighet wi gjöra oß answarige, tilbjuda wi oß, at utan betalning och oförfalskadt införa, hwad som hälst wåre Landsmän behaga oß tilsända *). At göra oß förtjente af et sådant förtroende, anse wi för wår skyldighet, at jämte en orubbelig tysnads i akttagande om Författarnes namn, så mycket mindre uphäfwa oß til granskare öfwer de skrifter, dem någon på egit answar wil låta införa, som Censors ämbetet långt för detta af en

*). Då det inlämnas i Holmbergs Boklåda; äfwen som derstädes emottages Notificationer, til införande i detta Blad, emot lindrig betalning.

Faksimile af första sidan af Stockholms-Postens första nummer.

Digitized by Google

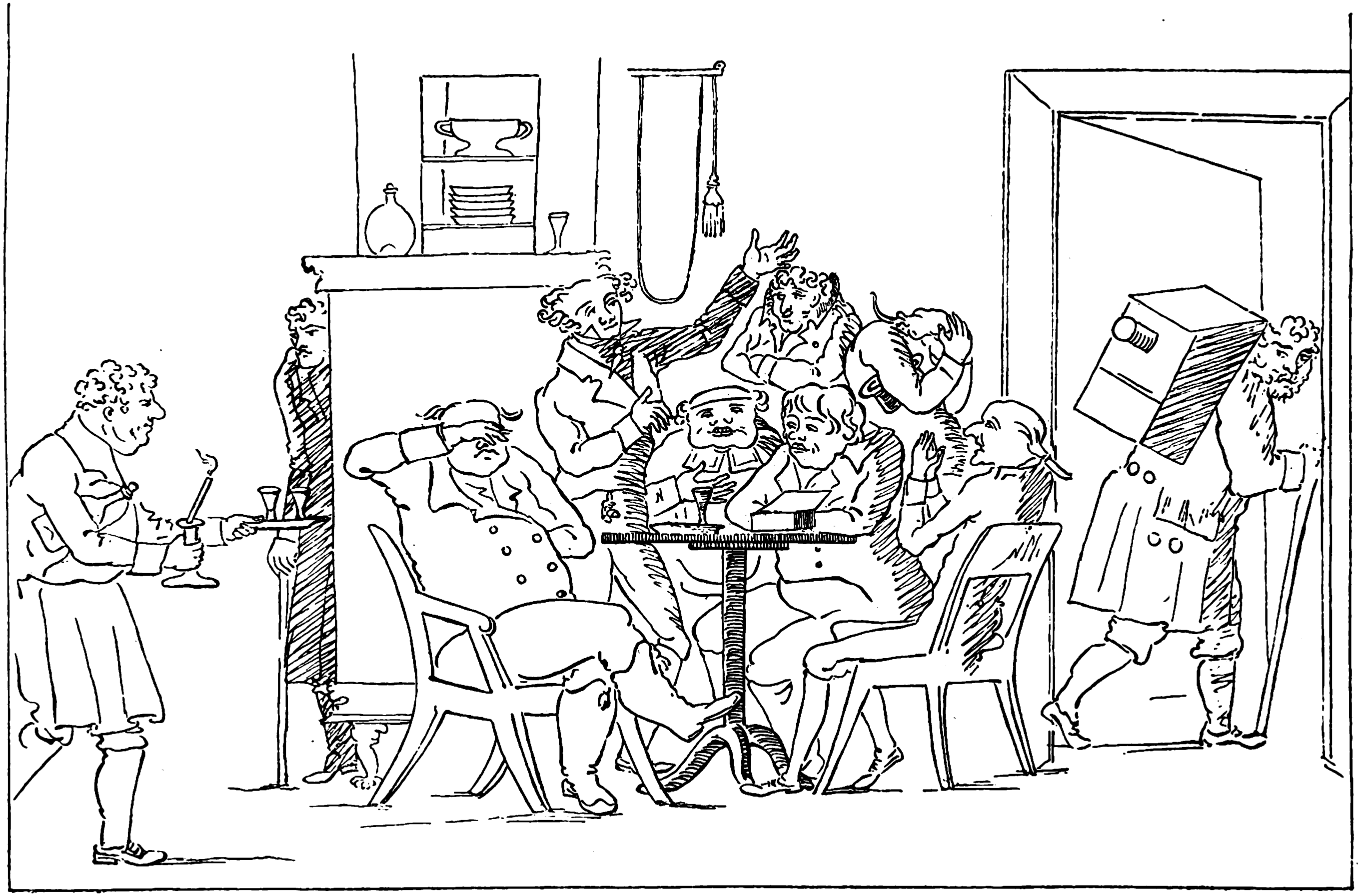

»Ljusets fiender». Teckning i Magasin för Konst, Nyheter och Moder 1821.

Digitized by Google

Kellgrens sista skede.

Samtidigt ådagalägger Kellgren sin vidgade uppfattning i det mästerliga *Företalet till Fredmans epistlar*, i hvilket man kan säga, att han i viss mån brutit stafven öfver sin föregående ensidighet och visat skadan af »en uteslutande smak». Detta företal tillhör jämte Thorilds Kritik öfver kritiker samt enstaka af Leopolds granskningar det mest vägande, som förra århundradet i vårt land lämnat af ästetiskt skriftställeri. Det är här Kellgren häfdar den innebördsdigra satsen, att »hvarje sant snille måste äga sin egen ursprungliga form, vara sig och ingen annan».

Bland andra märkligare prosaskrifter från hans hand må påpekas de strötankar (efter mönstret af Rochefoucaulds Maximes), som han offentliggjorde efter Gustafs död under titel *Filosofen på landsvägen* med tillägg »*sedan den 11 Juli 1792*», dagen för den Reuterholmska tryckfrihetsförordningen, som synes ha väckt Kellgrens liksom så många andras förhoppningar, men hvars betänkliga tillämpning han dock lefde länge nog att bevittna. I det hela insåg han dock mer än väl, att det nya systemets män icke voro honom, förföljaren af de ordensmystiska svärmerierna, bevågne. En af de dikter, som han skref år 1792, publicerades — tillfälligtvis — samma dag, som Reuterholm gjorde första inskränkningen i sin tryckfrihetsförordning. Det var *Ljusets fiender*, denna käcka dikt i upplysningstidens anda, visserligen en fri efterbildning efter ett tyskt motiv men helt igenom svensk i syftning och mening, ända därhän, att man i en strof tycker sig se Reuterholms storståtliga svärmaretyp skymta fram ur »skymningen». Med bitande kvickhet skämtar här Kellgren med upplysningens fiender och skildrar de ljusskygges farhågor för allt ljus, sedan den stora »ell'n är lös på Söder» (franska revolutionen), hvartill naturligtvis orsaken är ett ljus.

»Det finns en lag af himlen stiftad
För bruket af allt jordiskt godt;
Att utan vishet, gräns och mått
Skall själfva dygden bli ett brott,
Och själfva sällheten förgiftad.

En annan af de senare årens satirer är det tokroliga skämtet med hvardagstrivialitetens godtköpsvisdom: *Dumboms lefverne*, som egentligen utgör en vällyckad imitation efter en gammal fransk lustighet »monsieur de la Palisse».

Men utom satirer och skämtdikter äga vi några allvarliga, fint stämda dikter från Kellgrens senare år. Vi spåra i dem, trots deras vemod, inflytande från en friskare luft, »en fläkt ifrån det

Digitized by Google

höga». Hade än icke svägerskan, »fru prostinnan», den betydelse för skaldens nyväckelse, som man traditionellt påstått (se bl. a. Tegnérs Kronbruden), så vittna dock hans bref, att de årliga besöken i brodern Jonas' landtliga hem i Skatelöf i Småland värkat hälsobringande för kropp och själ.

Tydligt är ock, att under dessa senare år skaldens erotiska uppfattning föryngrats och förädlats, genom att blicken hos honom vaknat för motsatsen mellan de fröjder han i »Sinnenas förening» besjungit, och dem han törhända pröfvat till öfvermått, och den djupare, innerligare lyckan i samlifvet mellan tvänne hjärtan, en lycka som dock — åtminstone i sin fullhet — vardt honom förmenad.

Ur en dylik föryngring är Kellgrens kanske yppersta dikt, *Den nya skapelsen*, sprungen, detta poem, i hvilket nyromantikerna i viss mån sågo sin egen poesi förebådad, men som redan Kellgrens samtida ägnade varm beundran för dess besjungande af kärlekens idealiserande makt, såsom den där

»af skönhet och behagen
en ren och himmelsk urbild ger»

och såsom den, hvilken skänker naturen sin förklaring:

»Död låg naturen för mitt öga,
Djupt låg hon för min känsla död;
Kom så en fläkt ifrån det höga
Och ljus och lif i världen böd
— — — — — — — — — — —
O, lefvande förstånd af tingen,
O, snillets, känslans hemlighet,
Hvem fattade din skönhet? Ingen,
Förutan den som älska vet.»*

Ett ädelt motstycke härtill bildar den härliga sången *Till Kristina*** där skalden nedlagt sina sista dagars lifsåskådning, — här skildras den af lefnadströtthet och världssmärta fyllde vise, som dragit sig undan världens åsyn och åsynen af sig själf, sitt eget jag; som finner tröst i naturen, slumrar in i dess sköte och sedan

* Man jämföre i motsats härtill den naturalistiska karaktäristiken af kärlekens chimär i »Våra villor»:

»En brånad spridd med blodets lopp,
En lusta som behofvet väckte
Och njutandet å nyo släckte.»

** Kristina var fru Kristina Nibelius, hustru till en af hans närmare vänner. Det är ett misstag då Kristina antagits vara hans svägerska, brodren Jonas' hustru.

Digitized by Google

med vidgadt öga skådar öfver fälten och ser kärleken med evigt oupplösliga band fästa två makars hjärtan:

»Från denna stunden glömmer jag att lida
Och smärtan halkar lätt utöfver själen . . .
— — — — — — — — — — — — — —
Och nu, hvad gör mig världen och dess bländsken,
De storas nåd emot de godas aktning,
Och dårars lof emot de visas bifall?» — — —

Den skald, som vid början af sin mannaålder skref den glödande sensuella »Sinnenas förening», slöt med så ideala toner.

Men rätt sedt torde man kunna säga, att Kellgrens diktning går i spiral. Det är som om stämningen från hans ungdomsdagar med sympatierna från Ossian och Young komma åter i hans senaste diktning, men hans skaldekonst står nu på en ojämförligt högre ståndpunkt; »diktens himmelska sol sken klart först öfver hans afton».

Mycket synes han ock hafva drömt om att ännu fullborda. Han tänkte på operor efter egen håg — bl. a. en »Yngve», att omarbeta efter »gotiska mytologien» i samma smak som Ewalds »Balders död»; — han funderade på ett ämne som »Erik XII:s död», ifall han någonsin skulle känna sig ha nog styrka att skrifva en tragedi. Hans lilla gråa minnesbok gömde utkast och antydningar till satirer, strödda reflexioner i skilda ämnen och en mängd anmärkningar öfver språket och skaldekonsten, ämnade att utföras i ett arbete, som låg honom om hjärtat: en poetik. Men hans lefnadsbana blef ej lång. Med bekymmer sågo hans vänner honom i förtid täras bort. Tidens bref gömma månget uttryck af sorg öfver hans aftynande. Med år 1794 tog sjukdomen en betänklig vändning och han lämnade omsorgen om Stockholmsposten helt och hållet åt Lenngren. Litterära angrepp förvärrade hans ömtåliga och sjuka tillstånd. Den 20 april 1795 afsomnade han.

Den unge Hans Hierta (Järta) utbrister i ett bref:

»Det allmännas förlust är inkalkulabel — min enskilda är det ännu mera. Kanske hade jag, förd af hans råd, kunnat gagna, nu återstår för mig blott att känna min saknad och mitt eget intet. Jag har ännu aldrig sörjt någon människa så mycket som denne.»

Och den gamle skalden Gyllenborg gick vid begrafningen fram och klappade gråtande den tillslutna kistan.

Så möttes i sorgen öfver den bortgångne den gamla frihetstidens sångareveteran med den yngling, som skulle varda en af 1809 års ledande män. Det är ett tecken bland många på hvad

Digitized by Google

Kellgren var för sin tid — för dess mognade män och dess skönhetsälskande och frihetsälskande ynglingar: en finbildad ande, en framstående diktare inom gränserna för det område han åt sig valt, en prosaskriftställare af frihetsvänlig läggning, »den där värkade som nationalvett». Han representerar »klarhetslinien» i svensk dikt och svensk prosa, liksom före honom Dalin, jämte honom Leopold och fru Lenngren, efter honom Tegnér och Runeberg.

* * *

Karl Gustaf Leopold.

Jämte Kellgren är Leopold tidehvarfvets mest representative författare. I viss mån står han såsom sådan till och med framför den förre. Ty trots den afgjorda härskareställning Kellgren intog i vår vittra värld under 1780-talet, vardt han dock aldrig så fullblodsakademiker, som Leopold; hans lefnad blef dessutom kort, hans värksamhetstid afbröts ej långt efter Gustafs död, och efter hans bortgång stod Leopold, som redan förut varit hans medtäflare om det vittra primatet inom akademien, såsom landets erkändt främste skriftställare, hälst den mest betydande motståndaren drog biltog ur landet. Man har äfven betecknat tidsskedet från Kellgrens död till fosforismens inbrytande såsom det Leopoldska tidehvarfvet. Så kom ock Leopold att i allmänna medvetandet företrädesvis representera den gamla skolan i dess brytningar med den nya, hvilken därföre företrädesvis riktade sina pilar »mot tronen, där den gamle satt».

Leopold är tillika, i högre grad kanske än någon annan svensk författare, representant för upplysningstidehvarfvet, beroende detta bl. a. på mångsidigheten i hans skriftställarskap, på hans kunskapsrikedom, att icke säga lärdom, samt på hans långa värksamhetstid. Hvad Strauss anmärkt om Voltaire, att icke ensamt dennes rika begåfning eller de gynnsamma yttre förhållanden, under hvilka han värkade, utan äfven hans långa lefnad bidrog till den århundradet behärskande ställning, som han intog, det gäller — mutatis mutandis — om Leopolds förhållande till upplysningstidens utveckling i Sverige.

Karl Gustaf Leopold (namnet ursprungligen skrifvet Leopoldt) var född i Stockholm 1756, son af en tullkontrollör, som kort därefter flyttade till Norrköping, där alltså sonens barndomsår förflöto. Han studerade sedan i Söderköping och Linköping och kom vid 17 års ålder till Upsala. Redan under gymnasietiden hade hans vittra anlag framträdt. De utvecklades ytterligare under stu- Leopolds ungdom.

Digitized by Google

denttiden. Vistelsen i Upsala afbröts flere gånger af konditioner, och den unge Leopold måste för att kunna återvända till akademien sätta sitt hopp till att »få stå på medarne hos någon annan», d. v. s. följa någon lärjunge dit. Leopold grundlade under denna tid genom omsorgsfulla studier i vitterhet, filosofi och de gamla språken sin omfattande bildning. Men om än hans beläsenhet sträckte sig utanför den franska vitterheten, fängslade dock denna honom för lifvet, och af alla författare satte han Voltaire högst. Bortsedt från en hyllningsdikt till Simmingskiöld i »Hvad nytt» 1774, debuterade Leopold såsom skald i Gjörwells tidskrift »Samlaren» 1775, alltså nästan samtidigt med att Kellgren gjorde sina lärospån i Åbo, och Gjörwell säger sig vid meddelandet af denna Leopolds förstlingsdikt »näppeligen kunna börja den nya delen af sin tidskrift med ett vackrare, mera rörande kväde än detta, som är författadt af en ny skald, som af detta profstycke nogsamt visat, hvad vår svenska vitterhet har af honom att vänta.»

Strid med Kellgren.

Den första dikt af Leopold, som väckte allmännare uppseende, icke uteslutande smickrande, var emellertid hans Ode med anledning af kronprinsens födelse 1778, hvilket gaf anledning till en vitter och ganska häftig strid med Kellgren.

Själfva odet besitter onekligen stycken af värklig förtjänst, men lider af en omogenhet i bildval och uttryckssätt, som stundom träder mycket nära den gräns, hvilken skiljer det löjliga från det sublima, och egendomligt nog nyttjar Leopold här enstaka uttryck, hvilka erinra om fosforisternas smak. Det var mot vissa misslyckade och framförallt oklara bilder i detta ode, hvars förtjänst framför de flesta andra tillfällighetsdikter vid kronprinsens födelse, han likväl erkände, som Kellgren vände sig. Han medgaf, att där saknades hvarken inbillningskraft eller kvickhet, skada vore blott, att den förra ofta liknade en feberyra, den senare en »flågeld», och att ord och meningar ofta brukades, som hvarken voro vanliga eller tydliga. Läsaren borde kunna begripa hvad skalden sade, och om skalden ej begrepe det själf, förtjänade han ej detta namn; ett oredigt språk vore ej ett gudaspråk; det blefve inte poesi, utan »prosa, som lopp rasande» (prosa som blifvit galen) — »en dom, som redan Pope och förnuftet afkunnat». Flere af de Leopoldska uttrycken drabbades med fog af denna Kellgrens dom, t. ex. då skalden för den tanken, att Sverige styres af Gudar, väljer följande bild:

»Skall jorden då i bytta skrudar
Vid polen upp till himlen nå?»

eller kallar Riksens ständer »ett folk af hufvudmän, som på vunna världar tågar att hälsa Sveas hopp och Vasas späde son».

Men å andra sidan ställer sig Kellgren oemottaglig för ett så poetiskt uttryck som »moln i pärlor öfver fälten smälta», liksom han finner det opassande af studenten Leopold att tillropa kronprinsen de värkligt storslagna orden: »Dö i din födslostund, om du ej lär regera», eller att mana honom:

»Prins, se det klot i rymden sväfva,
Som gjuter dagens rikedom,
Det skådar dig, det bär din dom: —
Prins, blif dig värdig — eller bäfva!»

Digitized by Google

Härvid förblandade Kellgren skaldens ställning i hvardagslifvet med hans egenskap att vara sångmöns tolk, en skillnad, för hvilken, om man får tro den af Brinckman återgifna traditionen, den konungslige fadern däremot hade öppen blick.

Leopold kände sig djupt sårad af denna Kellgrens granskning. Under masken af en tredje person tog han sin dikt i försvar, under det Kellgren likaledes såsom en annan person gendref antikritiken, hvarefter slutligen båda uppträdde under egna namn. Striden var för öfrigt mycket häftig och förlopp icke utan ganska ohöfviska ord å ömse sidor. Vid dess slut på våren 1779 kunde ock Gjörwell i bref till en vän utbrista:

»Poeterne Kellgren, västgöte och åboensis, Leopoldt, östgöte och upsaliensis, hafva nu Gudi lof hört upp att bataillera i Posten. Verkelige snillen, men häftige herrar. När den ena perorerar öfver vitterhetens skydd i ett teatraliskt tidehvarf, så gråter den andra vid dess graf. Skalkar äro de.»

Hos Leopold kvarlämnade denna strid ett ärr för lifvet. Ännu i sången till Kellgrens skugga kunde han uttala:

»Vid mina första steg din järnhand mötte mig,
Min ungdom stöttes bort med hån ur snillets tempel.»

Efter denna strid var hans sångmö under flere år tyst. Men under intrycket af den Kellgrenska kritiken och ledd af Kellgrens exempel mognade Leopold, blef mera valgrann, kanske t. o. m. allt för valgrann i uttryck och bilder. Hvad man än kan förebrå hans senare skaldskap, icke är det brist på klarhet eller tankereda, men af den ungdomliga djärfhet och flykt, som vid sidan af omöjliga bilder här och hvar kännetecknade hans Ode, ser man knappast mera något spår. Tystnadstid.

År 1780 begaf sig Leopold af ekonomiska skäl till Greifswald, där han året därpå utgaf en magisterafhandling, blef docent i lärdomshistorien därsammastädes (1782) och befordrad till en bibliotekstjänst i Stralsund. Under denna tid grundlade han sina bibliografiska insikter, liksom han i egenskap af biträde åt professor Möller vid utarbetandet af dennes tysk-svenska lexikon utvecklade sina språkinsikter och sitt intresse för svenska språkets korrekta behandling. Men hemlandet lockade. Och då en amanuensbefattning i Upsala blef ledig, sökte och erhöll Leopold denna plats.

År 1785 var han åter i Sverige och återvunnen för litteraturen. Till en början fördes han och Thorild tillsammans af gemensam ovilja mot Stockholmspostens hufvudman, med hvilken de båda skiftat hugg. Thorild, som under sin strid med Kellgren omtalat Leopolds ode med loford, beklagade i bref till Leopold den långa skymningen i hans litterära lif och hoppades på en uppståndelse. Snart svalnade dock förhållandet mellan dem. Thorild anslog i sina bref en sträng, som icke var Leopold behaglig, och denne å sin sida syntes mindre benägen att fortgå i den riktning som Thorild väntat.

Leopold väckte snart ånyo uppmärksamhet genom tvänne skrifter. Den ena var *Kritiska anmärkningar vid hjältedikten Tåget öfver* Nytt författarskap.

Digitized by Google

Bält (utgifven i broschyrform 1785), i hvilken han hufvudsakligen från den gällande franska ästetikens synpunkt granskade detta den svenska klassicitetens försök att skapa en fosterländsk Aeneid, men dock, exempelvis i klandret af de allegoriska figurernas användande, visar en mera framskriden ståndpunkt. I sin helhet utgjorde kritiken ett intyg om en för den tiden mindre vanlig beläsenhet samt om ett skarpsinne och en stilistisk talang, hvartill vår litteratur dittills icke ägde ett motstycke. Anmärkningarna mot dikten framkallade motsägelser från akademiskt håll (G. Regnér och Gyllenborg själf); berömmet åter gaf Thorild anledning att i enskildt bref klandra Leopold för det han kunnat prisa det »olycksmonumentet».

Det andra märkliga arbetet af Leopolds hand under detta år är hans fyra *Erotiska oden;* närmast äro de studier efter antikens erotiska skalder, sådana dessa uppfattades på fransk botten; men det hvilade öfver dessa kärleksdikter, som väl utgöra det mest otvungna, från didaktik friaste uttrycket af Leopolds sångmö, ett drag af rococons behagfulla, lekande, ej så litet vällustiga fägring; de variera motiv, välbekanta från Propertius, Ovidius, Horatius (bl. a. äfven hånet mot en gammal älskarinna, hvars skönhet förgått i ålderns dagar). Kellgren fann behag i dessa oden, som icke voro utan släktskap med hans egen erotiska ungdomsdikt, de aftrycktes i Stockholmsposten med erkännande, och så var bryggan lagd till ett vänskapligt förhållande mellan de forna motståndarne, samtidigt med att klyftan vidgades mellan Thorild och Leopold.

Ett tecken härtill var, att Leopold, utom till andra vitterhetens stormän i hufvudstaden, äfven vände sig till Kellgren för att vinna dennes medvärkan att skaffa honom en befattning i Stockholm i st. f. den ringa utkomst han hade i Upsala. Kellgren synes ej ha varit sen att emottaga den utsträckta handen, men förhållandet mellan dem blef dock aldrig rätt innerligt; hos Leopold stannade nog alltid, som ofvan nämnts, kvar ett minne af den hårda aga Kellgren ägnade hans Ode af 1778; Kellgren å sin sida synes, trots all senare samvärkan, hafva hyst en viss motvilja mot Leopolds sirligt artiga, fåfänga och något affekterade personlighet, och har väl också haft en känsla af att denne var korad till hans »efterträdare», något som ej plägar framkalla sympati.

Leopold och Gustaf III.

Faktiskt blef Leopold mycket snart Kellgrens efterträdare såsom konungens litterära hjälpreda. Hans gynnare Oxenstierna och Armfelt föreslogo konungen att lämna Leopold uppdraget att omdana »Helmfelt» till en opera, och för att utföra detta kallades i början af 1786 den trettioårige bibliotekarien från Upsala till Stockholm, där han snart fann bordet dukadt. Han lyckades med ett slag eröfra konungens ynnest. Leopold passade ock vida bättre

Digitized by Google

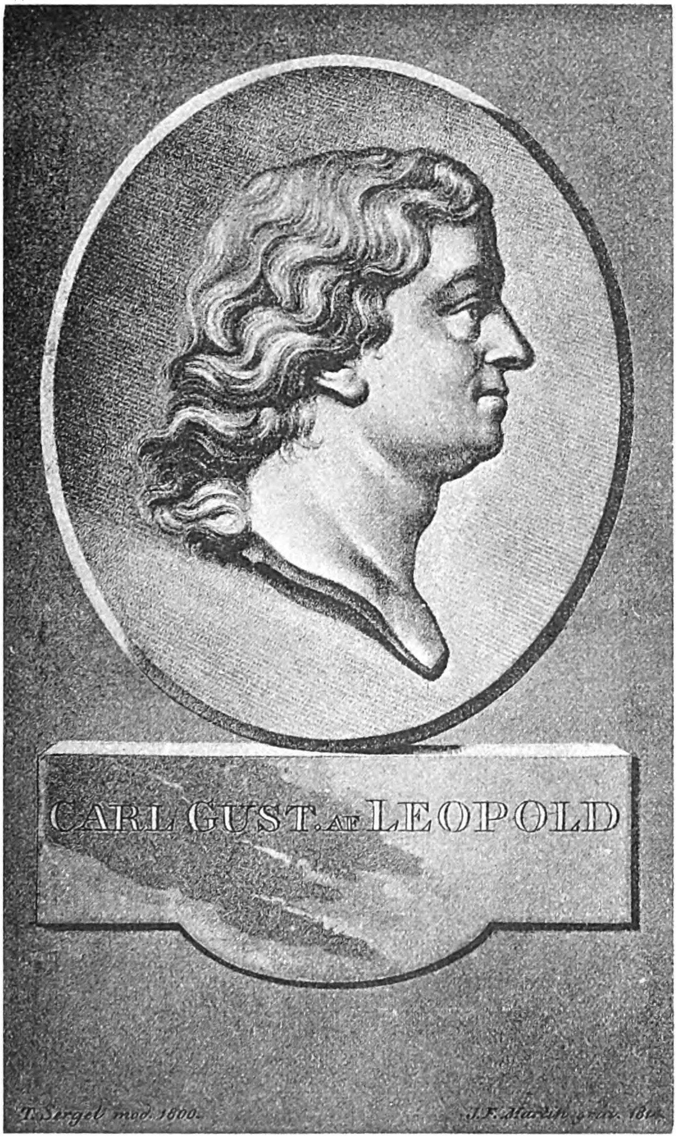

Efter gravyr af J. F. Martin med begagnande af Sergels porträttmedaljong.

Digitized by Google

Digitized by Google

för hoflifvet än Kellgren, var en vida smidigare natur än denne, och ju mera Kellgren drog sig tillbaka från hofvet och från arbetet på konungens planer till teaterstycken, dess mera vann Leopold terräng. Han blef kunglig handsekreter med en liten pension och fick bostad å slottet.

Man kan förstå, huru snabbt Leopold lyckades stiga i konungens ynnest, när det t. o. m. kunde väcka en viss uppmärksamhet, att konungen icke korade honom bland akademiens första tretton ledamöter i april 1786. Knappt två månader efter hans ankomst invaldes han dock genast på en af de lediga stolarna.

Leopolds hoftid räckte från 1786 till konungens död 1792. T. o. m. under kriget vistades »Odens» skald någon tid i den kunglige teatervännens läger, sysslande med sin tragedi. Ty konungen behöfde någon, »med hvilken han kunde tala om något annat än om foder, mjöl och viktualier».

I svenska akademien tog Leopold inträde med ett *tal om snille och smak,* som obestridt är det förnämsta af de då hållna inträdestalen och hvari han utvecklar sin vittra åskådning. Leopolds inträdestal i Svenska akademien.

Särskildt märkliga äro de ord, hvarmed han framhåller två afvägar vid begreppet snille: den ena, där den kortsynta medelmåttan lånar vishetens namn och anseende samt gör sin skridande, metodiska gång, sina ömtåliga betänkligheter till villkor och lagar för snillets utflykter och sätter utan eftergift fördomens gränser för tanken, konstregelns för inbillningen och ett halfdanadt språks för uttrycket, hvarigenom dessa amfibier aflas, som till hälften tillhöra luften, till hälften jorden, och som trampa prosans fotspår, under det de bära poesiens vingar; den andra »snillets förvillelse, som antingen består i ett bemödande att höja sig öfver förmågan eller i en förmåga, som höjer sig öfver det tillbörliga». »Man har», säger Leopold, »sett författare, som ägt nästan alla egenskaper af snille utom den att styra och bruka det.» De söka mindre »dugbarhetens visa inrättning, mindre personlighetens behag än den spänning, som fordras för att åstadkomma stora värkningar. De åstunda icke bifall, de vilja beundras. Beröm gifvet af en stående eller sittande läsare smickrar dem föga; — det måste ske af en knäböjande. Deras stil saknar icke glans, styrka och skönhet; de svinga sig opp i höjden, i sanning, på eldsvingar, men det sken de kasta omkring sig är något helt annat än dagsljuset, det upplyser ej, leder ej, fägnar ej; det förstummar. Like luftsyner, som irra präktigt omkring på himmelen, hvälfva de sorglöst eldskroppen af sitt snille öfver alla ämnen, hvaraf blotta skymten kan sätta läsarens inbillning på något sätt i häpnad. — — — Det goda vettet måste regera inbillningen och känslokraften, som, öfverlämnade åt sig själfva, alltid yttra sig med blindhet och öfverilning.»

Det är icke osannolikt, att Leopold vid teckningen af den första afvägen hade någon tanke riktad på Stockholmspostens kritik af hans ode och de i hans tycke allt för snäfva gränser, som däri uppdrogos för hans inbillningskraft. Men alldeles säkert är, att han med den

andra afvägen åsyftat Thorilds »lysande luftsyn». Leopolds inträdestal betecknar sålunda, att han nu afgjordt tog afstånd från den Thorildska riktningen, och om Thorild haft något hopp om att Leopold skulle blifva »en basun för hans gudomligheter», så borde i hvarje fall detta hopp nu hafva försvunnit.

Leopolds skaldskap 1786—1792.

Leopolds skaldskap under dessa år omfattade olika diktarter. Vi möta sålunda nu de första profven på hans allvarliga reflexionsdiktning, som i viss mån betecknar ett fortsättande i Gyllenborgs fotspår. För Leopold blef detta slags diktning alltmera kär och kom att beteckna den ena sidan af hans skaldskap: den filosoferande; han klädde lärosatser ur tidens spekulation i en poetisk skrud, gaf dem en ståtlig vältalighets smycken. Till detta slag hör den retoriska dikten om *Ett tillkommande*, men af större betydelse är *Häfdernas röst* (1789), i hvilken Leopold anspelade på tidens politik i Sverige och, mera konungsk än konungens öfriga vittra omgifning, gaf uttryck åt sin harm öfver den otacksamhet, som han ansåg visas Gustaf III från adelspartiets sida. Att märka är, hurusom i detta förträffliga ode skalden i stället för alexandrinen valt den rimmade femfotajamben, hvilken han därmed införde i dylika kväden i vår litteratur, en reform, på hvilken han själf lade synnerlig vikt.

Samma meter använde han i sitt berömda *Ode öfver ett odödligt namn* (1790), som framhöll tidens välde öfver ryktbarheten, men på samma gång betonade den trollmakt, som känslan för ett namns beröm utöfvar på snille och hjältemod.

Vidare må nämnas de till tonarten olikartade *skaldebref*, som Leopold ägnade sin konungslige gynnare. De äro stundom lekfullt skämtsamma, stundom af mera allvarlig art; med sällsynt behag förstår Leopold att här variera olika ämnen. Än besjunger han i praktstrofer slaget vid Hogland, än bringar han konungen sin hyllning efter slaget vid Uttis, än prisar han sjöslaget vid Fredrikshamn. Man finner i dessa dikter, i hvilka smickret adlats af sången och där löjet stundom ler omedelbart efter att en allvarston ljudit, en sällsynt förening af esprit, kvickhet och behag. I en af dessa dikter klingade dock en annan ton än smickrets; det är i den förbön, som Leopold fällde för de i anjalaförbundet inblandade officerarnes benådning till lifvet, då han till den stora hyllningsdikten efter konungens hemkomst fogade ett spörsmål, om folket skulle nödgas glömma den mildhet, som var den främsta bland konungens dygder:

»Nej, du vill ej, att segerns glaf
Hvad krigen skonat genombårar

Digitized by Google

N:o 1.

Extra Posten.

Måndagen, den 1 October 1792.

Redacteuren och Låsaren. (Dialogue.)

Lås. Hwad! ånnu et dagblad! Det år mycket. Hwem skrifwer det?

Red. Efter wanligheten, ett Sällskap.

Lås. Jag förstår: men hela det Sällskapet, har det mer ån en råck?

Red. Det kan få om Skriften såljer sig. Will Ni prånumerera?

Lås. Jag will förut weta hwad den kommer at innehålla. Ni gör wål dertil något företal, avant p opos, avertissement, inledning eller dylikt. Låt oß först smaka deruppå.

Red. Jag år ej så oförsiglig. Hwar finnes det stora Snille som skulle skrifwa ett godt företal til den Ottonde Dag= eller Wecko=skriften af dem som på samma tid utgifwas i en Swensk Stad?

Lås. Ni lofwar då åtminstone, i ett för alt, at ert blad skall i godhet öfwerträffa de flesle öfriga?

Red. Et sådant löfte, M. H. wore kanske möjligare för en klok Man at hålla, ån at gifwa. Och skulle Ni wål i en sådan sak tro mig på mina ord?

Lås. Det år sant, Autorer åro som ålskare, de tilswårja en beståndighet, de förre i Snille, likasom de senare i kårlek, hwilken gemenligen beror af ingendera at hålla. Bägge slagen bedraga sig, ej mindre ofta, det ena på sitt hufwud, ån det andra på sitt hjerta. Wi Låsare likna deremot temmeligen den kloka ålskarinnan i Comedien, som försäkrade sig hafwa warit narrad förr en gång. Men något åndamål har Ni dock twifwelsutan med ert arbete. Ni lågar åtminstone, jag slår wad derom, af nit för den allmånna Upplysningen. Ni har den årorika föresatsen at deråt upoffra edra wakor? — Alla de öfrige, som nyligen begynt at utgifwa sådane skrifter, bedyra at de hafwa intet annat åndamål.

Red. Om ni ger Er fan i wåld, M. H. på alt hwad en Autor såger Er om sitt lågande nit för allmån upplysning, då han söker förmå Er at prånumerera på sitt arbete, så gör Ni wisserligen ingen ting som icke år ganska wål öfwerlagt. Af samma orsak råder jag Er åfwen at tro på Bokhandlarens uppbjuda tånkesått som beståller sådana. Hwad oß andre Redacteurer beträffar, åre wi merendels slående troppar under en Utgifwares ordres. Det år hos honom, som för oß i fältet, som Ni måste söka åndamålet och första orsaken til wåra rörelser. Jag will ej förråda min Chefs planer; men det slår ej felt at han ju så godt som någon annan, lågar wid åtankan af den stora nytta han hårigenom lofwar sig = = tilfälle at utbreda. Som han för öfrigt år en ganska tystlåten och förbehållsam Man, kan jag ej försäkra Er at någonsin fullkomligen locka ur honom den hemligheten, hwilken af

Faksimile af Extrapostens första nummer med uppsats af Leopold.

Digitized by Google

delarna han med större häftighet åstundar, antingen at hans dagblad mycket säljer sig, eller at det förtjenar at mycket sälja sig.

Läs. Men jag ber er, Min Herre, hwad skall då änteligen stå i edra Papper, ty det är wanligt at til en början underrätta Läsaren derom. Tänker Sällskapet til exempel at låta de utländska Nyheterna der inflyta.

Red. Jaa tror det nog, om jag skall tala uprigtigt.

Läs. Utländskt nytt, således i fyra blad! Det är för mycket.

Red. Det är också hwad wi säga. Wi äro så förtretade deröfwer som någon annan; men är det wårt fel om wi ej äro ensamne? Wår ostuld ursäktar oß klarligen i detta mål.

Läs. Ni wördar ej Post Tidningen, som warit af begynnelsen. Icke Dagligt Allehanda som til hälften utgått af Post-Tidningen. Icke Stockholms Posten som til mer än hälften utgått af Dagligt Allehanda. Ni kommer sidst til werlden och delar med förmåten hand edra Syskons besittningar. Den enda Inrikes Tidningen sitter således ännu rygg wid sit fordna inventarium af eldswådor, slagregn, hagelskurar, åskfall, Tings-terminer, Liktorns-plåster, Concours-mål, Wägglus-salvor, och deßa högtideliga måltider i provincierna, hwartil man dricker win och skjuter med löst krut.

Red. Wi smickre oß ej at berätta dessa saker med det fina behag, som hon I denna tid af rättigheters återgång, och monopoliers uphörande, kunne wi wäl icke affäja oß alla slags inländska märkwärdigheter; men wi äro billige: wi wilje dela någorlunda jemt henne och oß emellan.

Läs. Hwad will Ni säga dermed?

Red. Wi öfwerlåta åt denna Tidning på deß höga ålderdom, såsom en egen ständigwarande fond för deß bestånd alt hwad Wägg-salfwor, ben-plåster, huscurer, concours-mål, tings-terminer m. m. kunna äga nyttigt och angenämt. Wi lägge dertil såsom wän-gåfwa, de Döde i Stockholm och Landsorterna, önskandes henne lycka til det nöjet at deribland snart få prydas af wåra egna namn. Under rubriquen Döde, räkne wi här med det wackra Konets tillstånd, äfwen de Wigde, sammanflyttande, fast i något omwänd ordning, döden och Paradiset. Hwad åter dessa lysande måltider beträffar, hwaråt Inrikes Tidningen så ofta har den malicen at låta hela Riket watnas i munnen, så, ehuru det är en gammal trowärdig sägen, at afunden hos en Journalist äger i magen sin egenteliga fosterbygd, afstå wi dock likwäl derifrån utan swårighet, oaktat alt det win derwid drickes, med undantag likwäl af de tilfällen då detta win drickes wid Skålar sungne i Swenska Rim, hwarwid Poeterne af wårt Sällskap förbehålla sig deras talan öpen.

Läs. Ingen ting är billigare.

Red. Med så granlaga rättwisa å ena sidan, frukte wi ej säga å den andra, at wi ej finne hwarföre andra merkwärdigheter i naturen eller sammanlefnaden som hos oß timma, skulle mindre tilhöra wåra papper än andra utkommande dagblad. Wi tro ej at himmelen skickar t. ex. ett merkwärdigt slag-regn endast för at dermed wattna Inrikes Tidningen, så starkt hon ock må lida af torka. Wi wete twertom at han låter regna öfwer onda och goda Boklådor. Och då wi ofta förmerkt huru ypperlig werkan ett starkt åskeslag, när det dödat sin man, eller ett wattenflöd som dränker folk och fä, (heldst til personer åtskilde) ofta gjordt, icke allenast i wåra dag-papper utan äfwen i wåra dagliga Samqwäm, lärer man ej fordra af oß at wi ensamne skole lämna oberättat, hwad ni wisserligen skola twingas at höra på tjugu serskilta ställen. Wi undantage den händelsen (som dock så sällan tystar en berättare) at wi deraf ingen ting wete.

Läs. Alt detta utgör et ännu tämmeligen fattigt Dagblad. Ärnar Sällskapet ej derjämte sjelft skrifwa något?

Red. Wisserligen. Det har redan Volumer färdiga.

Digitized by Google

Läs. Huru? redan Volumer! Äro de bra narraktiga! Är der mycket at skratta åt?

Red. Bra narraktiga! mycket at skratta åt! Hwad förstår Ni dermed? Menar Ni som Patrioten, Werldsborgaren &c.?

Läs. Nej intet på det sättet; utan roliga, skämtsamma, qwicka, slickande &c. : : :

Red. Jag förstår. Ni älskar skämtet. Ni håller det, när det är godt, för den finaste saften af förnuftet : : : :

Läs. Aldeles intet. Jag wet wäl at alt förnuftigt måste wara en smula trögt, och at all qwickhet deremot är flärd och wäder utan grundlighet.

Red. Ni förtjenar för denna goda tanke all wår erkänsla. Wi hafwa ej wågat smickra oss med hopp at Ni skulle så förakta skämtet och qwickheten.

Läs. Förakta dem! hwem? Jag? Det gifwes ingen bland alla dödliga som högre skattar dem. Jag kan ej läsa en sida af ett arbete hwarest ingen ting roar mig. Jag skulle deremot lära mig Algebra, om det kunde skrifwas qwickt.

Red. Ni tror då, ty wärr, som några flere, at man werkeligen kan förena förnuftet och löjet?

Läs. Det wet jag wäl at man på intet sätt kan göra. Skämtet, hwar och en känner det, bewiser ingen ting. Detta qwicka djefwulskap duger blott at gifwa skratt. Men hwad will ni at man skall göra? Man har tid öfrig at döda, och då will man läsa något artigt. Skrif oss wackert något charmant roligt.

Red. Wi äro altför olyckliga.

Läs. Och hwarföre?

Red. Nästan hela wårt Sällskap skrifwer grundeligen. Himlen har i sin wrede gjort oss nästan allesammans til djupsinniga Män. Wi bjude med swett och möda förgäfwes til at skrifwa lappri. Alt hwad wi sätta på papperet hotar at bewisa något. Holmberg har sprungit jag tror omkring hela Stockholm efter en Författare som ingen ting bewisade, han har haft möda at finna en sådan til någon sida, då och då; och wi frukte nog ändå at wårt Blad dör af brist på flärd. Nationen äger knapt en eller annan, lyckliga nog at kunna skrifwa utan grundelighet. Jag nödgas derföre yppa ett förslag som jag darrar för at nämna —

Läs. Det wore?

Red. At ofta wälja ämnen som wittna om den största djupsinnighet.

Läs. Ha, jag förstår. Ni har gjordt nya uptäkter i handel, financer, lagfarenhet. Ni har tänkt ut principer i dessa ämnen som werlden aldrig tilförne begripit, som aldrig förut upstigit i dödeliga Sinnen.

Red. Jag är ej så lustig ens at jag smickrar mig deraf.

Läs. Ni har då åtminstone några nya satser at meddela oss för Sammanlefnadens Lugn och Sällhet. Ni ärnar til ex. underwisa oss at all Lag icke är helig; at den enda heliga Lag, är naturens; och at den redlige Medborgarens wäg går ofta genom dristiga brott emot Samhällens Lagar, til äran och odödligheten? Denna philosophie är ny och wälgörande.

Red. Jag har blott läst med tilbörlig förundran alla dessa stora saker, tryckte tid efter annan, midt i Hufwudstaden. De hafwa förekommit mig, om jag törs säga det, något wågade.

Läs. De hafwa kunnat synas Er sådana. Hwart och ett starkt sken af Uplysning, har denna egenskap af dristighet. Men alla stora företag böra dömmas efter utgången.

Red. Wisserligen. Man måste, som en Grekisk wis säger, wänta för at se genom hwilken tull den sker.

Läs. För min del wäntar jag at höra något angående Ert Dagblad. Af hwad slags Ledamöter består Ert omtalta Journal-Sällskap?

Digitized by Google

Red. Efter wanligheten af Philosopher, Oratorer, Häfdatecknare, Naturkännare, Antiquarier, sedolärare, Litterateurer, Critici, och (med Sw. Academiens goda minne) äfwen Poeter — —

Läs. I himmelens namn, M. H. säg oß ej at sådant är efter wanligheten. Men ännu en gång frågadt: Skulle ej saken til äfwentyrs wara af den beskaffenhet, at alla dessa hålla deras wanliga sammankomster under en enda hatt? huru många kunna de wara tillsammans?

Red. Omkring hundrade, för at räkna endast de Stora Snillen deribland.

Läs. Omkring hundrade säger Ni? här i Sweriget? Gäckar Ni mig?

Red. Långt derifrån.

Läs. Ni skroter då, med förlof sagt.

Red. Ännu mindre; det wet Gud.

Läs. Hundrade Stora Snillen, Oratorer, Philosopher, Häfdatecknare, Litterateurer, Critici, gömde här i Landet!

Red. Här i Landet.

Läs. Det är sällsamt. Och dem betalar Utgifwaren af denna Tidning?

Red. De äro redan betalte.

Läs. Ännu långt sällsammare. Ni för mig ifrån Mirakel til mer än Mirakel M. H. Utgifwaren af Detta Dagblad, med en Armée af hundrade Stora Snillen, redan betalte, är en Alexander i Litteraturen, under hwars Boklådas beskydd Europa i dessa tider borde sälla sig. Desse Store Män äro de ej förut kände af Allmänheten?

Red. Icke så mycket de förtjena. Jag märker wäl at jag sagt en gåta. Jag är mißnöjd dermed. Detta joller är ej det bästa; men se här förklaringen deraf. Wår litteratur arbetar, så tilsäjandes, i sin första dagning, och wår större Allmänhet synes oß, om wi drifte säga det, ännu temmeligen fattig på wissa begrepp, wissa små kunskaper, hörande til en slags jemlikhet med Tidehwarfwets upodling. Under det man wäntar på egne författare, eller på et större antal öfwersättningar af främmande böcker, skulle man ej med nytta försöka at i ännu et Dagblad, genom ströbda stocken, walda hos goda utländska Scribenter, småningom locka publiken til läsning och kunskaper? Wi räkne för detta Dagblad, det är sant, i synnerhet på de utländske nyheter; denna tiden mera begärlige än hwad helst annat; och wi smickre oß at berätta för läsaren, både i lång och god Swenska, hwad som sker i Paris, samt i trakterne deromkring. Men tyw ärr, alt hotar denna Stad med en ändtelig stillhet, och det är fruktanswärdt at Hertigen af Brunswig, som möjligt wis ej läser detta Blad, gör derpå, likasom på Parisiska händelserne, ett ömkeligt slut, i fall wi ej genom detta folkets ypperliga skrifter, finna medel at någorlunda ersätta det lifligare behaget af deß wäldsgerningar. . . . . Denna hjelp af utländsk läsning har ofta tjent Stockholms Posten, och har ej warit denna Journals minsta förtjenst, af hwars namn wi behålla så mycket blygsamheten tillåter oß. Och det är på det sättet M. H. som Ni bör förstå mig då jag sagt, at wi utgöra ett talrikt Sällskap af författare som redan hafwa Volumer färdige. Den förnämsta delen af Sällskapet bor, som Ni märker, på de öfriges bokhyllor.

Läs. Alt detta wackra will säga således, med et ord uttryckt, at Ni ärnar oß, ibland annat, stundom öfwersättningar ur främmande böcker?

Red. Förslaget, jag tilstår det, är ej lysande. Det kan likwäl ge mer än det lofwar.

Läs. Men Autors Äran?

Red. Den söke wi ej, äfwen då wi någon gång torde förtjena henne. Med et ord, wi lofwe ej mycket. Man wänte sig et papper gjordt, likasom så många öfrige, at genomögnas och wräkas. Det är en ny anrättning som framsättes: den som will, låter gifwa sig deraf.

Läs. Ni lofwar så måtteligt, at jag strax betalar min portion. Men glömmer Ni aldeles wår nya Wittethet, wåra dag från dag framstrålande Snillen, wår Theater, wåra Acteurer --- --- ---

Red. Jag swarar Er härtil med Fadren Äneas: Infandum Regina jubes renovare dolorem.

Mitt hjerta brista will, at all wår nöd förtälja.

Men wi skole göra som den fromme Äneas gjorde: Wi skole förtälja den.

På 304 Numror af detta Dagblad, emottages i Boklådan hos underteckna Utgifware deraf, pränumeration med 2 R:dr. Inskickade Skrifter antagas til införande så ofta de ingen ting innehålla stridigt emot Kgl. Tryckfrihets Förordningen, anständigheten, eller dessa Blads ändamål. Notificationer, äfwenledes, och det til lindrigaste pris. Stockholm, den 1 October 1792.

Joh. C. Holmberg.

I morgon kl. 8 f. m. utgifwes nästa Blad häraf.

Stockholm, tryckt hos Johan Christopher Holmberg.

Digitized by Google

Och att den palm dig friden gaf
Förmörkas genom blod och tårar.»

Denna dikt påstås konungen för öfrigt till en början hafva misstyckt, men om något moln för ett ögonblick skymt förhållandet mellan konungen och hans hofskald, var det snart skingradt.

Denne senare bragte ock konungen i tragedien *Oden* — såsom vi framdeles skola finna — indirekt en hyllning, ty detta af konungen högt beundrade skådespel i den franska smaken gömde bakom den forntida kostymen anspelningar på dagens tilldragelser i Sverige, och Odens skepnad ägde mer än ett likhetsdrag med den monark, i hvars tjänst skalden arbetade.

Leopold och Extraposten.

Med Gustafs bortgång förlorade Leopold ej blott en beskyddare utan ock en vän, och denna tilldragelse var äfven af ekonomisk betydelse för hans ställning; hans löner och pensioner uppgingo icke till något högt belopp och han hade till att börja med ganska svårt att slå sig fram med dem och med den lilla förmögenhet han erhållit i arf med sin hustru, en danska och, enligt hvad det påstods, halfsyster till drottning Sophia Magdalena. Han nödgades nu, såsom han själf skref, tillgripa den jämmerligaste af alla utvägar i Sverige, »att grunda sitt kök på sin pänna». Boktryckaren Holmberg hade, genom privilegiets öfverlämnande till Kellgren, gått miste om utgifvandet af Stockholmsposten. Då nu Reuterholms tryckfrihetsförordning lämnade fältet öppet för en ny tidning, började han hösten 1792 utgifva *Extraposten*. I detta blad ingick Leopold såsom den främste medarbetaren och kvarstod såsom sådan, äfven sedan han 1793, i hopp om billigare lefnadskostnader, bosatt sig i Linköping, där han fortfarande, tack vare Reuterholms välvilja, fick behålla sin bibliotekarielön utan tjänstgöringsskyldighet.

Till en början var Leopold tvifvelsutan tidningens ledande man och af hans hand är bl. a. det ypperliga här i bilaga aftryckta första numret, som i form af ett samtal mellan »Redaktören» och »Läsaren» utvecklar tidningens prospekt. Han meddelade ock i Extraposten ett icke ringa antal dels allvarliga, dels skämtsamma uppsatser, äfvensom talrika dikter.

Vi finna t. ex. i en kvick uppsats *Om vitterhetsidkare* ett kraftigt angrepp på medelmåttan i vitter alstring. Han skrifver: »att temmeligen lyckas när man skrifver, borde synas det samma som att temmeligen råka den man söker, eller temmeligen få den till hustru, som man friat till, eller temmeligen räddas när man drunknar. Det gifs intet temmeligen i dessa ämnen. Man är ett af bägge: god eller slät skribent».

Digitized by Google

I ett »*Tal om äktenskapsskillnader, hållet inför folket i Athén*», uttalar han sig för äktenskapets hälgd och mot alltför lätta äktenskapsskillnader; i en recension af en förslagsmakares skrift satiriserar han hugskott i uppfostringsväsendet; i uppsatser *Om åminnelsetal* och *predikningar* kritiserar han bristerna i tidens världsliga och kyrkliga vältalighet; en artikel *Om Rousseau*, en försvarsskrift för denne författare, är särskildt anmärkningsvärd med hänsyn till Leopolds allmänna filosofiska ståndpunkt; en filosofisk uppsats *Om sällheten eller osällheten af det mänskliga lifvet* framhåller, att sällheten beror på det mål, som i barndomen satts för människans sträfvan; en annan *Om smicker* utgör i viss mån ett elegant självförsvar af en författare, som syndat icke så litet åt detta håll. Äfven äro att nämna ett par smärre berättelser, af hvilka *Kräket* är en behagfull romansaga i Voltaires stil.

Extraposten meddelade vidare under sin treåriga tillvaro ett stort antal dikter af Leopold, däribland flere af hans mest betydande. Vi skola till dem återkomma.

Men dessutom innehåller Extraposten flere inlägg från Leopold i striden mot Thorild och Thorildianerna. Sålunda kritiker af Thorilds skrift om efterhärmning, polemik mot Thorilds ytliga kritik af Rosensteins skrift om upplysningen; en polemik, som följdes af en strid med utgifvaren af denna kritik, Thorildianen L. M. Philipson, slutligen ock sarkasmen mot Thorilds hängifne lärjunge Per Enbom. Denne hade särskildt harmat Leopold genom att yttra sig nedsättande om hans tragedi Oden och dessutom genom att angripa Kellgren under dennes sjukdom såsom en »känslans krympling». Det hvassaste och afgjordt mest populära inlägget i denna strid var affattadt på vers: det var den s. k. Enebomiaden eller *Svenska Parnassens klago- och svanesång till Per Enebom, Eterns son och Englars tillkommande broder*, en i hög grad kvick, mycket dräpande, om än öfverdrifvet orättvis straffdikt, både till form och anda en föregångare till Tegnérs Hammarspik, med hvilken Enebomiaden ock i sin värkan ägde åtskillig likhet. Skrifven till Sinclairsmelodien, blef den i hög grad omtyckt, sjöngs med förtjusning å offentliga ställen och i enskilda samkväm och fäste ett icke befogadt löje vid Enboms namn. Denna visa bar prägeln af Leopolds uddhvassa, epigrammatiska satir, om den än är ganska ojämn. Bland de bästa stroferna är den andra:

»Per Enebom, Per Enebom!
Hvem kunde tro slikt om dig?
Till kryddbo'n fick du re'n din dom,
Men fan i dej — du kom dig,
Per Enebom du liknar nog,
Den skepparen på skutan,
Af hvilken åskan hufvu't slog,
Men seglade se'n utan.»

Digitized by Google

I politiskt afseende intog Extraposten en mera konservativ hållning än Stockholmsposten, som var illa anskrifven på högre ort. Den mer eller mindre öppna sympati för frihetsrörelserna i Frankrike, som framträdde exempelvis hos Kellgren, Rosenstein och Adlerbeth, delades icke af Leopold, så upplysningstidens son han än var. Han hade ock ansett Förenings- och säkerhetsakten såsom en politisk nödvändighet, han bekämpade »frihetsyran» hos medelklassen och var bl. a. af dessa skäl innerligt hatad af de unga kretsar, som buro framtiden i sitt sköte. Så exempelvis af Hans Järta, hvilken åter afgudade Kellgren.

Helt och hållet lyckades dock icke Extraposten tillfredsställa de maktägande. Flere gånger sväfvade Damoklessvärdet öfver dess hufvud och i September 1795 drabbades tidningen af ödet att indragas. Det var Leopold, som härtill gaf närmaste anledningen. Han hade meddelat en artikel, som bl. a. innehöll ett utdrag af Luthers skrifter, »ett samtal mellan Luther och djäfvulen», i hvilket den senare framställes såsom den finaste logicus vid bemötandet af kyrkans myndighet och antagna bruk. Numret åtalades såsom innehållande uppenbara smädelser mot de heliga trosartiklarne och spefulla uttryck mot Luther. Till öfverraskning för regeringen, som trott sig träffa, icke Leopold utan — Rosenstein, angaf sig Leopold såsom den där bure ansvaret, uppträdde under åtalet synnerligen ridderligt, och sökte hos Reuterholm utvärka nåd för boktryckaren, hvars ofärd han vållat. Han lyckades dock icke få indragningen af Extraposten upphäfd.

Eljes stod Leopold synnerligen väl hos Reuterholm. Det är nämligen en myt, att denne skulle visat Leopold något misshag (liksom de öfrige gustavianerne). Tvärtom blef förhållandet dem emellan det bästa, man skulle tycka nästan allt för godt, då fråga var om konung Gustafs nära gunstling och hans bittre ovän. Leopold och Reuterholm.

Leopold, som man sagt vara knuten vid Gustaf »med band af gränslös tacksamhet och tillgifvenhet», ägde onekligen en sällsynt förmåga att rätta sig efter tiden, och han besvärades härvidlag icke af personliga hänsyn mot förtiden, när det gällde att, som han säger i sin skrift om smicker, »offra beröm åt lefvande regenter, hälst när det rättvisades på en gång af erkänslan hos den som ger och vissa stora egenskaper af den, som mottager det».

Förhållandet var värkligen, att Reuterholm i flere afseenden visat Leopold välvilja allt ifrån beviljandet af tre års tjänstefrihet från Drottningholmsbibliotekariatet, förhöjning af lönen samt en änkepension och — till rätt att dricka kaffe trots kaffeförbudet. Leopold uppvaktade ock sin beskyddare med flere epistlar på vers och prosa samt röstade på honom vid det för Svenska akademien ödesdigra valet före akademiens suspension.

Digitized by Google

Men Reuterholms önskan var att få sig ägnadt ett större kväde af Leopold. Han antydde t. o. m. i ett bref den tonart, hvari han ville hafva dikten skrifven:

»Om någon gång vid en ensam aftonpromenad Edra idéer skulle falla på de många samlade kval, som beledsagar den känslofulle genom en värld, hvilken så ganska litet tyckes vara gjord att förstå eller döma, än mindre att belöna honom, så visa mig vackert den vänskapen att af detsamma få del.»

Det har räknats Leopold till förtjänst, att han trots Reuterholms anhållan om äran att upphöjas af rikets förste skald »aldrig nedlät sig därtill, utan förblef tyst»; och Joh. Albrekt Ehrenström skref t. o. m. till Leopold 1803 att »inga tryckta papper för den tiden innehålla en rad smicker från Leopold till Reuterholm». Men häri misstog sig Ehrenström, och en rodnad bör hafva öfverfarit Leopolds ansikte, när han emottog detta bref. Ty två år förut i andra bandet af Leopolds Samlade Skrifter hade just tryckts en lärodikt i två sånger: *Förtjänsten. Till **** om hvars rätta adress man ej haft kännedom, förr än det genom de af Th. Westrin offentliggjorda brefven till Reuterholm blifvit klart, att denna dikt just är den af Reuterholm önskade panegyriken. Den var ursprungligen afsedd att omfatta tre stycken, men blef aldrig fullbordad. I Augusti 1795 tillsände Leopold Reuterholm detta poem; året efter var Reuterholm icke längre rikets styresman, Leopolds korrespondens med honom upphörde, och när han utgaf sina samlade skrifter och däri intog poemet i omarbetad form var det ej mera lämpligt att utsätta den fallne välgörarens namn. De tre anonyma stjärnorna fingo ersätta detta.

Det finnes i detta poem — isynnerhet i dess ursprungliga skick — många vackra och höga tankar om det dåligas triumf, om människosläktets otacksamhet mot sina välgörare, tolkade i en ståtlig ofta glänsande form, det är en hyllningsdikt till en »af de stora själar, som det hela se», öfver hvilken Reuterholm bör hafva kunnat känna sig stolt. Men när det heter i företalet, att det ej är »lycksökaren som offrar åt den mäktige», så finner man denna ursäkt nästan hafva en liten bismak af dold självförebråelse.

Skaldestycket, som tillhör Leopolds väl genomtänkta, något pessimistiskt färgade reflexionsdikter, är skrifvet på rimmade femfota jamber. Intressant är att läsa hvad Leopold, alexandrinens mästare, yttrar om denna meter såsom lämplig att föredraga framför alexandrinen:

»Versarten var icke längesedan hos oss alldeles främmande. Den är icke mera ny, sedan den af en och annan bland nationens skalder blifvit med ut-

Digitized by Google

märkt fördel nyttjad. Jag har haft den svaga förtjänsten, om det är någon, att först införa den i vårt språk, men jag har icke haft den större att vara dess uppfinnare. Den är densamma som Pope och alla engelska skalder efter honom nyttjat. Dess företräde framför vår vanliga alexandrin genom cesurens ständiga ömsning skall erkännas af hvart öra, som kan behagas af annat än det gamla Dalinska taktfallet och af hvar skald, som vet, hvad våld alexandrinska metern gör på tanken, samt huru många fyllnadsord den behöfver till sin släpande monotoniska enformighet. Om fransoserna ännu behålla den, låta de likväl på intet sätt binda sig af de stränga lagar, som han i vårt språk pålägger. Icke blott England, hela Tyskland och äfven Danmark hafva redan länge sedan bortkastat den. Jag är för min del öfvertygad, att denna nya versart är i våra nordiska språk den enda, som i ämnen af större vidd medgifver en sann och hög skaldekonst.»

Leopolds ställning under Gustaf Adolfs tid.

Efter Extrapostens upphörande stod Leopold någon tid utan litterärt organ. Han hade redan tidigare genom Rosenstein framställt en antydan, att han skulle vara villig inträda såsom medarbetare i Stockholmsposten, där man efter Kellgrens död väl behöfde hans kraft. Men Lenngren hade icke visat sig angelägen, förmodligen på grund af den politiska olikheten dem emellan (Lenngren var nämligen en utpräglad frihetsvän), och Leopold förklarade, att »om han icke söktes, sedan han låtit vederbörande märka sin afsikt, så sökte han ingen.»

Kort därefter öppnades för honom ett nytt organ i **Georg Adlersparres** tidskrift »*Läsning i blandade ämnen*» (1797—1801), där Leopold offentliggjorde flere uppsatser i litterära och samhälleliga ämnen samt ett antal poemer. Dessutom lämnade han enstaka recensioner till Stockholmsposten samt arbetade flitigt i Svenska akademiens tjänst.

Åren 1800—1802 utgaf han tre band *Samlade skrifter*, innehållande blandade om hvartannat dikter och uppsatser i olika ämnen. De väckte liflig beundran, varmt erkännande och skänkte honom äfven en för den tiden betydande ekonomisk vinst.

Emellertid var och förblef skaldens yttre ställning fortfarande rätt bekymmersam; väl ägnade honom Gustaf IV Adolf flera nådebevisningar, bl. a. utnämndes han 1799 till titulärt kansliråd, men någon aflönad tjänst, t. ex. professorat eller dylikt, lyckades han icke vinna, och egendomligt nog, landets främste skriftställare, en af dess i humanistiska ämnen mest beläste män, därtill en i många afseenden praktiskt dugande person kunde under denna tid icke vinna någon fast anställning i statens tjänst.

Men med det ingående nittonde seklet var han erkänd såsom tidens yppersta pänna, och de samlade skrifter, han då lät utgå, ansågos epokgörande, och voro det i viss mån såsom i sällsynt grad kännetecknande för detta tidsskedes stämningar, dess litterära

Digitized by Google

smak, dess filosofiska åsikter; — låt vara att nya strömningar, en ny litterär smak och nya tankeriktningar stodo redo att aflösa dem.

Leopolds skaldskap efter 1792.

Leopolds skaldskap under förmyndarestyrelsen och Gustaf IV Adolfs tid erbjuder på det hela taget, isynnerhet från och med midten af 1790-talet, en mera allvarligt moraliserande karaktär än förut. Det är resignationens tidehvarf, som sätter märke i hans diktning. Hans poesi ter sig nu ofta nog alltmera direkt lärodiktande eller filosoferande och den alstrar flere af dessa skaldestycken, i hvilka Leopold gifvit en poetisk omklädnad åt den världsåskådning han hyllade, och som bar prägeln af tidehvarfvets deism, af dess starka framhäfvande af »dygden» såsom lifvets alfa och omega, förenad med en pessimistisk uppfattning af den dygdiges lott här i världen. Härvid är dock att märka, att under det de äldre af dessa dikter stundom kunna vara mera torrt didaktiska, ådagalägger Leopold i de senare — påvärkad af fortsatta filosofiska studier — ett större djup och en rikare poetisk stämning.

Porträtt af Leopold.
(Efter A. U. Berndes.)

Men det var mot de förre hans fosforistiske motståndare senare vände sig. Så angrepo de exempelvis *Årens flykt eller sista akten af skådespelet*, i hvilken dikt skalden, efter en halft vemodsfull, halft sarkastisk utläggning af den gamla sanningen om alltings förgänglighet och om ålderdomens vedermödor sammanfattade lifvets visdom i den mera moraliskt än poetiskt fullödiga strofen:

»Gör godt, var nyttig, lef i dina mödors minne!
Då skall du, af din dygd och landsmäns aktning stödd,
Gå ålderns dag emot med oförfäradt sinne
Och dödens — utan blygd att hafva varit född.»

Ett annat, mera berömdt didaktiskt poem är *Predikaren*, i

Digitized by Google

hvilken samtiden, som lärde sig stycket utantill, såg en poetisk framställning af en praktisk lefnadsfilosofi. För den, som absolut vill bannlysa lärodikten ur poesiens rike, kan detta skaldestycke icke bestå sin dom; ty det är i ordets egentligaste mening en lärodikt. Men denna samling af de viktigaste lefnadsregler, ej sällan

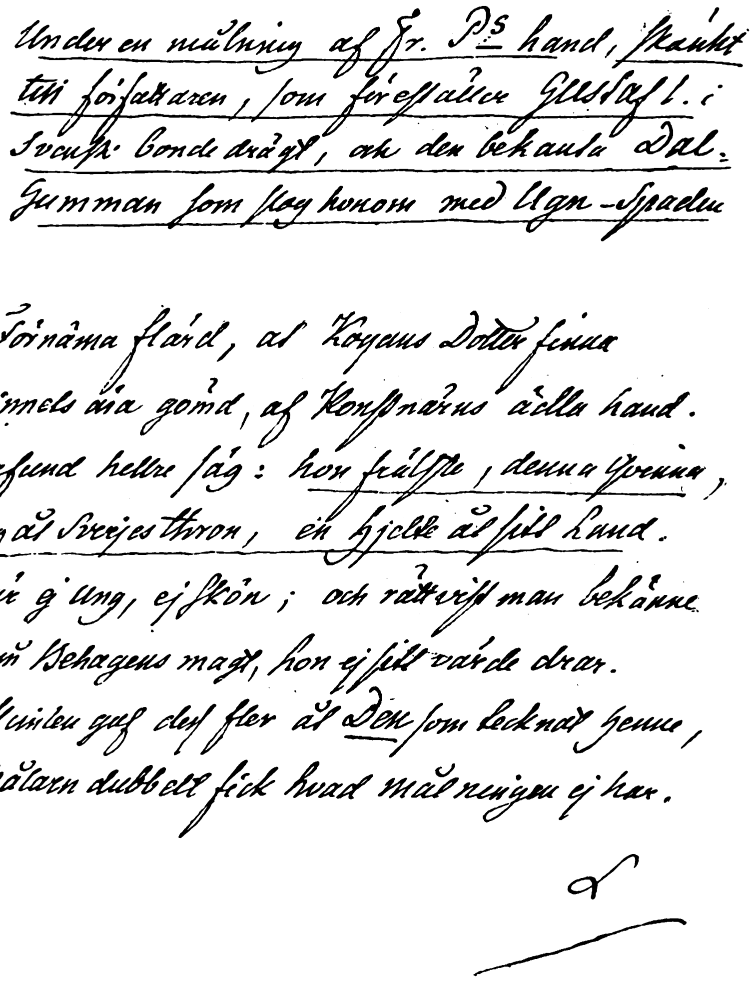
Under en målning af Fr. P:s hand, skänkt
till författaren, som föreställer Gustaf I. i
Svensk. Bondedrägt, och den bekanta Dal.
Gumman som slog honom med Ugn-Spaden

Nej, förnäma flärd, at Kungens Dotter finna
Åt Minnets ära gömd, af Konstnärns ädla hand.
Med afund hellre såg: hon frälste, denna Qvinna,
En Kung åt Svejes thron, en hjelte åt sitt land.
Hon är ej ung, ej skön; och rättvist man bekänne
At, från Behagens magt, hon ej sitt värde drar.
Men Himlen gaf dess fler åt Den som tecknat henne,
Och Målaren dubbelt fick hvad målningen ej har.

L

Autograf af Leopold.

uttryckta i poetiskt fagra verser, ägde för samtiden ett värde, som en senare tid med en annan uppfattning af diktens väsende dock icke äger rätt att utan vidare underkänna. Och bland tidens lärodikter var Predikaren tvifvelsutan den populäraste.

Den utgör en samling af ädelt och poetiskt sagda gnomer och

Digitized by Google

dessa hafva ju sedan gammalt häfd i litteraturen allt ifrån Österlandets diktning och Havamal.

Dikten innehåller för öfrigt enstaka ställen, där den Leopoldska världsklokheten tar ordet från den mera ideala lifsuppfattningen, såsom då efter de kraftiga orden:

Skilj kärnan från sitt skal, magneten från sin stjärna;
De svara, ofta nog, rätt illa till hvarann,
Låt ingen fördoms makt och ingen dåres truga
Det bifall af din mun, du dygden borde ge.

följa de tre raderna:

För mänsklig ordning dock — för hvilken allt bör ske —
Inför den höga dåren buga,
Men djupt, min son, så djupt, att han ej ser dig le —

hvilka onekligen innehålla en betänklig ackommodationsteori, som icke saknar belysning i Leopolds eget lif.

Värklig poetisk lyftning äger den inledande skildringen af ålderdomen och maningen att »förstå den svåra konst att åldras med behag». Och det hela slutas med tidehvarfvets lösen: Gör godt!

Af öfriga lärodikter är den något senare skrifna *Det blinda nitet* en kraftig gensaga mot de yttringar af ofördragsamhet, som å olika håll började visa sig. Såsom en äkta upplysningstidens son uppträder Leopold med ljungande poetiska strafford mot intolerans och fanatism, talande fördragsamhetens och den fria tankens sak.

Andra poem af filosofisk innebörd äro det ofvannämnda kvädet till Reuterholm, *Förtjänsten*, vidare *Religionen*, *Vänskapen* och ypperst af alla *Försynen*, som otvifvelaktigt intager det första rummet bland skaldens reflexionsdikter, och i hvilken han poetiskt tolkat tanken, att för Gud är intet stort och intet ringa, allt lika, om än människans svaga tanke finner ringhet blott i atomen, storhet blott i tal och rymd.

»Du hör ej detta bladets ljud,
Som faller, men när stormen ryter,
När blixtens eld ur molnet bryter,
Då tror du se och höra — Gud!

— — — — — — — — — — — —

Han världar hör på världar falla
Och tusen himlar och än fler
Af deras krossning återskalla —
Då tycker han, som skapt dem alla,
Sig höra — bladen falla ner.

Slutligen märkes det storslagna poemet *Det slutande århundradet*, hvarmed Leopold, anknytande vid den tilldragelse, som timat inom konungafamiljen, en kronprins' födelse, poetiskt afslutar

Digitized by Google

18:de seklet och målar en framtid, som dock ej kom att gestalta sig för den unge prinsen så som skalden drömde; — en omständighet, som ödesdigert återverkat på en senare tids uppfattning af själfva skaldestycket.

Det är tydligt, att Leopolds allvarliga diktning under denna tid mottagit intryck från nya håll. Det är ej längre endast lärodiktaren i Popes anda, som talar i alexandriner; han hade gjort bekantskap med den nya tyska diktningen, främst med Schiller, hvars Die Resignation och Lied an die Freude han tolkade, liksom han ock på ett alldeles förträffligt och originalet vida öfverlägset sätt efterbildade Herder i *Sorgens son.* Det var icke någon tillfällighet, att Leopolds argaste motståndare i den kommande tiden — Hammarsköld — svängde sin glafven först mot Schiller, sedan mot Leopold!

Leopolds sångmö har emellertid under dessa år äfven ett annat drag än det allvarliga. Hon kan le skälmskt eller satiriskt. Främst bland hennes alster i denna riktning äro att nämna de båda versifierade berättelserna *Den vackra bedjerskan*, en äktenskapshistoria, hvars ämne troligen är hämtadt ur någon italiensk novell, men som i motsats till den vanliga tendensen i renässansens novellistik låter den äkta mannen triumfera, en dikt som synes mig till stilen t. o. m. erinra något om Byrons versifierade berättelser; samt *Eglé och Annette,* ett af Leopolds yppersta poem, som skalden själf ansåg vara det enda, som gick upp mot det ideal om poetisk förtjänst, som han uppställt: en lycklig förening af idyll och satir, skildrande tvänne unga flickor, en förnäm ungmö och en prästdotter, hvilka uppfostrats tillsammans, men hvilkas banor sedan gått åtskilda. Den förra blir förnämt, men olyckligt gift och besöker sin ungdomsväninna, som hon finner lefva i idylliskt lugn: motsatsen mellan den fina världens flärd och tomhet och det landtliga hemmets älskliga frid är gifven med utmärkt konst och sant poetiskt.

Andra skämtsamma berättelser äro t. ex. *Talismanen*, som gisslar sprättaktigheten och okunnigheten hos adeln, *Jakobinen i Grekland*, hvars udd är riktad mot politiskt charlataneri, *Julgrisen* o. fl. Leopold strödde ock omkring sig smärre skämtstycken riktade mot några af tidens nya läror, såsom då han i *Byxorna* på ett utmärkt kvickt, ehuru naturligtvis icke filosofiskt dräpande sätt skämtade med Kants lära om »tid och rum»; denna dikt får gifvetvis icke, såsom af vissa Kants beundrare skett, uppfattas såsom något inlägg i den filosofiska striden: den vill vara ett roligt skämt och intet annat; så ock hans gyckel med den ästetiska liknelsen mellan arkitekturen och »frusen musik»: *Mina nya rum* (»Jag flyttar in i någon grann sonat i glad förväntan, att den fryser»). Alltjämt var Leopolds pänna — jämte Oxenstiernas — den elegantaste, då det gällde ett tillfällighetsstycke eller ett epigram. Att den äfven kunde tolka hjärtats känslor, visar den ädla dikten *Till fru Weltzin.*

Digitized by Google

Från denna tid härrör äfven Leopolds andra stora tragedi *Virginia* (1802). Jag skall därtill återkomma i annat sammanhang, men anmärker redan nu, att den torde beteckna en äldre smak — tillhörande ett redan i utlandet tillryggalagdt skede — än hans öfriga diktning under dessa år.

Filosofiska skrifter.

Leopold ägnade sig under denna tid allt mer åt filosofisk skriftställareverksamhet. I tredje delen af sina saml. skrifter införde han *Idéer till en populär filosofi öfver Gud och odödligheten*, där han påverkad af Humes skepticism, ställer sig på en agnostisk ståndpunkt i förhållande till frågan om Gud och odödligheten: de kunna ej af filosofen bevisas, men de omfattas med den öfvertygelsevisshet, som den i människans natur medfödda moralkänslan skänker; — en åsikt, som han omfattat och velat utveckla, innan han fann, att Kant i viss mån därmed öfverensstämde, om än Kant fann grunden i det praktiska förnuftet, Leopold åter i moralkänslan.

Ty Leopold stod ju på en helt annan ståndpunkt än Kant; utgången ur den Lockeska empirien närmade han sig i sin allmänna ståndpunkt de tyska populärfilosoferna, och riktade bl. a. en kritik åt Kants Metaphysik der Sitten.

I sin filosofiska framställning tillhörde han den franska, ej den tyska skolan. »Man kan ej för mycket misstro klyftigheten» skrifver han. »Där hon ej behöfs, hvartill tjänar hon? Där hon behöfs, räcker hon ej till. Men man har kallat klyftigheten grundlighet, likasom man kallat pedanteriet lärdom och bigotteriet gudsfruktan.»

Af Leopolds senare populärfilosofiska afhandlingar märkas de om *religionsfrihet*, om *förnuftets frihet*, om *strafflagarne* o. a. Stående nära dessa alster är hans arbete *Om smaken och dess allmänna lagar* (1801; senare omarbetad), innefattande hans åsikter om hvad man nu skulle kalla det ästetiska omdömet eller det »bildade skönhetssinnet», tillämpadt på vitterheten och om detta sinnes allmängiltighet.

Han definierar »smaken» såsom »geniets fullkomlighet, ehuru icke geniet självt; man kan skrifva nästan förträffligt utan att äga den; man kan iakttaga alla dess regler och göra en uselhet». I denna skrift finner man det adertonde seklets mest bildade ästetiker i vårt land utveckla synpunkten för den »goda smaken», sådan tiden fattade den, för »det odlade sinnets fordringar», hvilka han exempelvis saknade hos Shaksperes utomordentliga snille, så att han upprepar Popes uttalande, »att denne skrifvit på en gång bäst och sämst af alla författare». I praktiken var dock Leopold mindre sträng än i sin teori.

Språkvetenskapliga skrifter.

Af stor betydelse är Leopolds värksamhet för genomdrifvande af en förnuftsenligare stafning och *Akademiens stafningslära* (1801)

Digitized by Google

är väsentligen hans värk. Denna stafningslära slöt sig väl i hufvudsaken till det gällande bruket, men sökte därur utleta den förnuftiga grunden och såsom hufvuddraget uppställde han, att det värkliga uttalet borde öfverallt af skrifningen uttryckas, där icke bruket kräfde en afvikelse.

I flere punkter (särskildt i stafningen af främmande ord, där han tillämpade svenskt språkbruk) genomförde han reformer, och i det hela har Leopolds stafningslära varit af den största betydelse för stadgandet af svenskt stafsätt och har af språkmän ansetts vara ett för sin tid i många afseenden utmärkt arbete. Den har ock i hufvudsak varit gällande i två tredjedels sekel, till dess språkvetenskapens utveckling kräft en mera ljudenlig stafning.

Betecknande nog rönte akademiens reformer motstånd från den envise och despotiske Gustaf IV Adolf, och Leopold bedyrade genom Armfelt, ehuru förgäfves:

»Att *K* är ingen Jakobin,
Som sätter lag och lugn i fara,
Men *C* är franskt, vill ge sig min
Att världens öfverbokstaf vara.»

Skämtsamt skref han ock senare, att Gustaf Adolf, nitisk om svenska äran trodde fråga vara om, att ett så viktigt arbete som ABC-boken skulle kallas ABD-boken och att Leopold själf, som hotat fäderneslandet med förlusten af en ärorik bokstaf, lämnades åt sitt öde med nåd till lifvet, så länge han med tillhjälp af de öfriga 23 bokstäfverna vore i stånd att uppehålla det. Äfven i en liten satirisk uppsats *Något om det så kallade nya stafsättet* trädde Leopold inom skrankorna för sin sak och bad folk besinna, att det egentligen vore ljudet, icke ritningen, som utgjorde det väsentliga i ett bokstafstecken och att behörigheten af det ena eller andra tecknet berodde af det språks stafningsgrunder hvari det nyttjades.

Sistnämnda uppsats är en af de icke få småskrifter, i hvilka Leopold med skarpt förstånd, slående kvickhet och elegant stil behandlar ämnen för dagen. Han är i det fallet en af våra yppersta »följetonister» eller »kåsörer». Stycken sådana som t. ex. *Spökrädslan*, *Gens comme il faut* och fram för allt *Lärdomshistorien*, det mästerliga gycklet med det slags bibliofiler, som blott känna boktitlar och notiser om böcker, men ej ett iota af innehållet, och hvilkas bekantskap Leopold kanske gjorde under sin tjänst å biblioteken i Pommern och Upsala, tillhöra det bästa i denna art af svensk prosa. Såsom brefstilist är Leopold likaledes en af våra främste. I hans bref uppenbarar sig hela den gustavianska tidens eleganta konversationston. Småskrifter.

Efter statshvälfningen 1809 blef Leopold medlem af kanslistyrelsen. Hans pänna hade ock anlitats vid utarbetande af grundlagarne. Om Leopold i flere afseenden nu såg sina politiska idéer komma till uttryck i 1809 års författningar bl. a. i tryckfrihets- Leopolds sista tid.

Digitized by Google

förordningen, stundade däremot en tid, då hans litterära ära skulle på det häftigaste angripas liksom hela den skola, hvars ypperste man han var. Han blef det främsta målet för fosforisternas anfall. Hans egen litterära alstring var — med undantag för några filosofiska, språkliga och litterärt polemiska uppsatser — mycket sparsam. Men nya skolans män fingo dock erfara, att spetsen af den gamle gustavianens pänna icke aftrubbats, ty ett par af de yppersta stridsinläggen från akademiskt håll härrörde från honom.

Åren 1818—1833 utgafs en ny och ökad upplaga af hans *Samlade skrifter.*

Leopold som gubbe.
(Efter Sandbergs målning.)

Hedersbevisningar tillföllo honom i rikt mått. Han adlades till af Leopold 1809, erhöll 1815 Nordstjärnans kommendörskors, en för en litterär man då ensamstående utmärkelse, hvaröfver också hofvet knotade; t. o. m. den gamle konungen förklarade, att »han ej ville göra folk till kommendörer för det de skrifvit några verser». Karl den XIV Johan, som var hans synnerlige gynnare, gaf honom vid sin tronbestigning statssekreteraretitel.

År 1822 drabbades Leopold af den svåra olyckan att, då han en morgon vaknade, plötsligen finna sig beröfvad ögonens ljus; hans makas sinnessjukdom ökade hans husliga olyckor.

Dock lefde den gamle blinde — »Teiresias Leopold» — ett rikt andligt lif, varmt intresserad för vitterhet och filosofi och samlande i sina aftoncirklar kring sig en skara litterära personligheter, som med beundran lyssnade till skalden-tänkaren. För dem — liksom för tiden efter — var Leopold inkarnationen af det försvinnande gustavianska tidehvarfvet. Han var det lika mycket såsom den ypperste målsmannen för 18:de århundradets bildning som i sin egenskap af skald och såsom typ för gustaviansk artighet och spiritualitet.

* * *

Digitized by Google

Anna Maria Lenngren

var visserligen på grund af sitt kön utesluten från Svenska akademien, men hon är dock afgjordt att räkna till den akademiska kretsen, liksom hon betraktades såsom dess »osynliga ledamot». Hon är ock vid sidan af Kellgren och Leopold den yppersta representanten för det skaldskap, som hyllades af denna krets, och tillika för den »esprit» som i så hög grad utgör dess kännemärke. Redan tidigt, vid början af 1770-talet, framträdde hon såsom vitter författarinna, men den fru Lenngren, som »slagit igenom» i svensk litteratur och hvars diktning ännu allt jämt bevarat popularitet i de mest olika kretsar, så som utom Bellman knappast någon af våra äldre diktare, framträdde egentligen först efter Gustaf III:s tid.

Porträtt af Magnus Malmstedt, fru Lenngrens fader.
(Efter pastell, tillhörig adjunkten A. M. Malmstedt i Linköping.)

Ungdomstiden.

Anna Maria Malmstedt, dotter af sedermera akademieadjunkten och titulärprofessorn Magnus Malmstedt och Märta Florin, föddes den 18 juni 1755. Vid tiden för hennes födelse härskade rent af nöd i hennes faders hem. På grund däraf att denne förträfflige lärare, såsom ofvan sid. 231 omnämnts, var åtalad för herrnhutism, var han afstängd från sin docentur och hade intet annat att lifnära sig och de sina med, än hvad välvilliga trosfränder för honom sammansköto. Kort efter dotterns födelse återfick den hårdt pröfvade mannen rätt att undervisa, men hans akademiska bana hade hämmats, han ryckte aldrig upp bland de ordinarie professorerna och han måste ända till sin sena ålderdom försörja sig medelst enskild undervisning. Sitt kärnfriska goda lynne, sin underbara förnöjsamhet, sin modiga, självständiga karaktär och sin ihärdiga arbetskraft bevarade han till det sista, och han var af den studerande ungdomen varmt afhållen. På sina

Digitized by Google

barns uppfostran nedlade han mycken omsorg, ej minst på sin rikt begåfvade dotters.

I det strängt religiösa, torftiga, men förnöjsamma och glada hemmet växte Anna Maria upp och erhöll här jämte sina bröder en bildning, som — hur mycket hon än senare angrep »lärdt folk i stubb» — dock faktiskt gjorde henne till en lärd ung dam, hvilken till och med, då så behöfdes, kunde bistå fadern med rättande af studenternas uppsatser.

Tidigt började hon också odla vitterlek, och månget hennes epigram, skämtpoem eller tillfällighetsdikt spriddes man och man emellan samt upptogs i något af dåtidens blad, företrädesvis i den vittra Göteborgstidningen *Hvad Nytt*, där man på 1700-talet återfinner ett icke ringa antal af Anna Maria Malmstedts ungdomsdikter, t. ex. en idyll i Creutz' manér *Alcides och Chloe*, epigram, skämtdikter samt framför allt den första versionen af hennes märkliga ungdomssatir *Thékonseljen*, (offentliggjord i Hvad Nytt 1775) och särskildt utgifven 1777. I denna dikt framträder redan satirikern, väl icke med den elegans, den smidighet i form och skärpa i epigrammatisk udd, som utmärka den mogna skaldinnan; men den säkra blicken, den medfödda kvickheten, den sällsynta komiska och realistiska skildraregåfvan yppa sig redan här och välja äfven ganska drastiska uttryck. Den unga Anna Maria Malmstedt uppträder här käckt och kärft mot fördomarne hos sin tids »tanter» och vill göra gällande kvinnans rätt att syssla med annat än hushållsbestyr och sladder; dikten utgör indirekt ett försvar för kvinnokönets sysslande med andliga idrotter och bakom diktens ironi mot dem, hvilka menade det vara bättre att se till soppan än att syssla med vers, gömde sig tvifvelsutan en egen lefnadserfarenhet. Vi äga för öfrigt från denna tid ett antal skaldebref till en manlig vän, Schmiterlöw, i hvilka den unga skaldinnan ger uttryck åt sina bekymmer och skildrar olikheten mellan sina egna och umgängesvännernas intressen.

Denna tid är kanske den enda i hennes lif, då hon värkligen lefde för skaldekonsten, ja delvis t. o. m. lefde af den, i det att hennes talang, utom för tillfällighetsdikter, äfven anlitades för öfversättningar åt teatern (*Lucile*, *Zémire och Azor*, *Arsène*, *Silvain* 1776—1779), som hon utförde särdeles talangfullt och bland hvilka den af Zemire och Azor rönte utomordentlig framgång såväl i hufvudstaden som i landsorten.

Genom denna värksamhet kom hon i beröring med hofvet och med Stockholms vittra värld. Den 21-åriga skaldinnan beledsagade öfversättningen af Lucile med en tillägnan till hertiginnan af Södermanland, hvaruti uttalas följande käcka ord: »Jag bör med skäl vänta mig de obilligaste omdömen af dem, som bestrida fruntimren all rätt att deltaga i vittra öfningar, och därföre kanske

Digitized by Google

tycka, att jag genom detta företagande öfverskridit den gräns man egenvilligt satt för mitt köns snille, hvilket de förmodligen tro vara af en händelse och utan ändamål tillkommet. Men jag hoppas tillika, att denna fördom ej mindre än många andra, som fjättra våra begrepp, i en Gustaf den tredjes upplysta tidehvarf skall lyckligen få sin bane, och äfven fruntimren vinna mera utrymme för själens förmögenheter, än man hittills velat unna dem!»

Utom dessa dramatiska öfversättningar sysslade hon äfven med en tolkning af Ovidius' hjältebref »*Dido till Aneas*», hvilken mottogs särdeles väl af samtiden och bl. a. omtalades med loford af Thorild.

Emellertid synas hennes vittra sysselsättningar långt ifrån uteslutande hafva bjudit rosor. Törnena började kännas stingande nog. Hon biktar i ett bref den 6 april 1771 till sin vän Schmiterlöw:

> Det yrke jag har valt mig tycks bedrägligt vara,
> jag ökar utan frukt de arma snillens skara
> som mödsamt nöta ut båd anda, lif och själ,
> blott för den ringa lön att hetas rimma väl.
> Nej, lyckan och min vinst jag mera bör bevaka,
> Jag går till min natur och könets gräns tillbaka,
> af hjärnans tomma gräl man ingen föda får,
> i tofsar, flor och bjäfs vår lycka nu består.

Under denna stämning var det, som Anna Maria Malmstedt beslöt sig för att lyssna till d. v. kanslisten, medredaktören i Stockholmsposten Karl Petter Lenngrens giftermålsanbud. Hänsyn till ekonomiskt oberoende, önskan att lämna vitterheten såsom »förvärf», torde i icke ringa mån hafva medvärkat till hennes beslut att gifva Lenngren sitt ja-ord. Giftermålet ingicks i slutet af 1780. Giftermål.

Man har framhållit, att fru Lenngren under de första åren af sitt giftermål, 1780—1792, d. v. s. från sitt 25:te till sitt 38:e år, endast skulle diktat helt obetydligt, så att det antagits, att hon under denna tid i »Stockholmsposten» skulle offentliggjort föga mer än ett dussin poem, d. v. s. ungefär ett poem om året. Af en något närmare granskning — med ledning af hennes egna anteckningar — framgår emellertid, att hon icke under denna tid på långt när var så njugg med sina litterära alster. Hon har under dessa år offentliggjort ett åttiotal poem, dels i *Stockholmsposten* dels i *Musikaliskt tidsfördrif.* Det finnes visserligen en sexårsperiod midt i denna tid (1784—1789) som är jämförelsevis steril, antagligen på grund af familjesorger, men helt och hållet hvilade hennes skaldskap ej ens då. Öfvergångstid 1780—1792.

Dock ligger någon sanning i påståendet, att hon strax efter sitt giftermål drog sig inom sitt skal; — så till vida nämligen som hon icke längre betraktade vitterheten som yrke, utan blott som tidsfördrif.

Hon framträdde ej längre som skaldinna. Hon grep sig icke an med några större uppgifter, inga öfversättningar från latin

Digitized by Google

eller franska lockade henne vidare, hon betraktade tydligen nu sin skaldegåfva såsom en sällskapstalang, »hon behöll några rim för sina vänner kvar», och bland dessa vänner var Kellgren, som på utvecklingen af hennes skaldegåfva torde hafva utöfvat ett icke oviktigt inflytande.

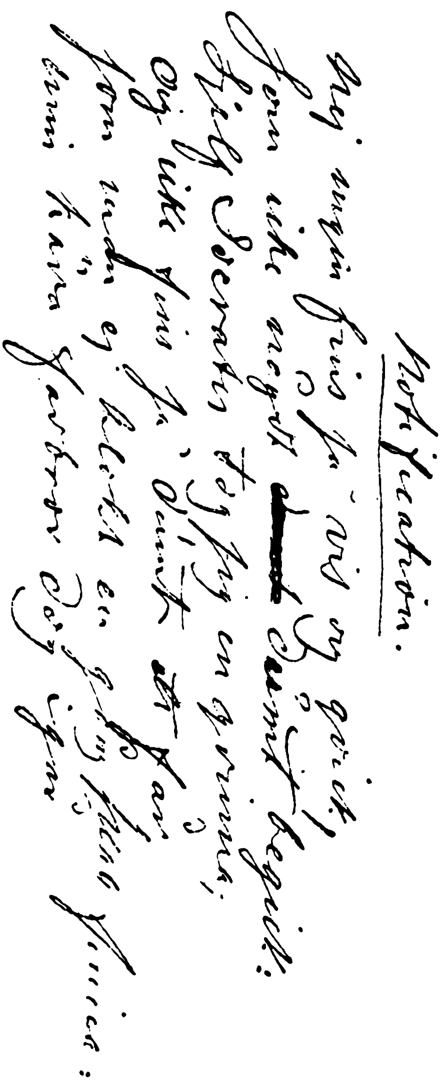

Autograf af Anna Maria Lenngren.

Dessa rim funnos emellertid då och då värda att offentliggöras, och fram på 1790-talet hade vår skaldinna hunnit så långt, att hennes smådikter rent af tillhörde det allra bästa, som alstrades i satir och idyll inom vårt land. Men det hade nästan kommit därhän mera af tillfällighet än genom afsikt.

Hvad var nu orsaken till, att fru Lenngren upphörde att framträda offentligt på den vittra bana, som mamsell Malmstedt brutit? Det var nog ett inre skäl som värkade. Man finner tydligen vid genomläsningen af fru Lenngrens dikter, att hon varit ömtålig för de nålstygn, som afund eller fördomar gifvit henne; man kan läsa det direkte ur »Théconseillen» och indirekte ur »Några ord till Betty». Hon hade nog mer än en gång fått pröfva, att »en lärd i stubb satirens udd ej undanslipper». Och om hon ursprungligen idkat vitterheten af böjelse, så hade dock helt visst hennes arbete för teatern m. m. till god del varit dikteradt af önskan att därmed kunna försörja sig och slippa ligga det torftiga föräldrahemmet till last. Så vardt hon emellertid gift med en burgen man. Hon kände sig nu lycklig öfver att vara kommen i sådana omständigheter, att hon åtminstone icke längre för sin utkomsts skull behöfde drifva litteraturen som yrke. Och fåfängan att vinna rykte såsom författarinna — »om hon hade någon» — fick vika för behaget att stå skottfri för pilar från dem, hvilka ansågo det vittra yrket okvinnligt. Kastade hon sålunda icke

Digitized by Google

Anna Maria Lenngren.

Efter kopparstick af A. U. Berndes.

Digitized by Google

Digitized by Google

undan pennan, så begagnade hon den hädanefter anonymt. Det var endast den närmaste kretsen, som till att börja med hade någon kännedom om, att det var från henne, som »Stockholmsposten» erhöll de kvicka epigrammen, satirerna och visorna. För öfrigt satte hon en ära uti att vara en god husmoder för sin make, en angenäm värdinna för de gäster, som besökte hans hem.

Hennes författarskap under perioden 1780—1792 företer en viss olikhet med hennes diktning såväl under flicktiden som under det följande skedet. Det är icke längre större uppgifter i episk, satirisk eller dramatisk väg som hon ställt för sig, men å andra sidan har hon ännu endast undantagsvis börjat bearbeta den lättare, komiska berättelsen, har icke häller utvecklat den äkta lenngrenska satiren eller idyllen, ehuru vi finna dem förebådade.

Betydelsen af denna öfvergångstid är just, att fru Lenngren därunder bereder sig till sin senare värksamhet genom lärospån i dikter af mindre omfattning eller af en annan art än förut. Hennes originaldikt under denna tid omfattar mest epigram, sällskapsvisor och skämtkväden; beaktas må dock enstaka djupare poem, såsom *Årstiderna* och *Till en ung flicka*, hvilken utgör en föregångare till Franzéns året efter diktade »Unga flicka i din vår!» Af särskildt intresse äro de under detta tidsskede tillkomna sällskapsvisorna, bland hvilka må nämnas *Kom, låt oss lifvets vällust smaka*, *Den förnöjde epikurén*, *Förnöjsamheten*. De äro förstlingar inom den diktart, som senare Franzén, Valerius och Wallin med sådan förkärlek odlade.

Efterbildningarna äro företrädesvis från mindre kända visförfattare och småpoemsförfattare i de franska poetiska årsböckerna; enstaka stycken likväl från Voltaire som conte-berättare och från den erotiske lyrikern Parny, hvars diktning är färgad af en glödande sensualism.

Först så småningom utvecklade hon sig alltså till den utmärkta skaldinna, som vi nu beundra.

Det är egentligen från och med år 1792, eller efter detta år, då Kellgren af sjukdom hindrades från att deltaga i redaktionen, som fru Lenngren — för att hjälpa sin man — varder en allt flitigare medarbeterska i »Stockholmsposten» och riktar denna tidning med det ena betydande poemet efter det andra. Men hennes utveckling går äfven nu gradvis. Vi spåra ännu i början af 1790-talet mera epigrammatikern, det är först åren 1795—1798, som bringa oss dikter sådana som *Källan*, *Biografi*, *Gumman*, *Min salig man*, *Den glada festen*, *Eklog*, *Porträtterna*, *Pojkarne*, *Toaletten*, *Kärleken och Dårskapen*, *Gossen och leksakerna*, *Fröken Juliana*, *m. fl.* Glanstiden 1792—1800.

Utan allt tvifvel öfvade den samtida danska skämtdikten (Baggesen, Wessel, Zetlitz, Storm, Rahbek) stort inflytande på

Digitized by Google

detta hennes genombrott; hon tolkar icke få danska poem, och äfven på hennes originalproduktion märkes deras invärkan.

Såsom redan sagdt visste man i början icke, från hvem dessa dikter i »Stockholmsposten» härrörde. Så länge Kellgren lefde, tillskref man honom några bland dem (t. ex. »Äreporten», »Mannens fyra åldrar», »Törstsläckningen»). Leopold lät narra sig att komplimentera A. G. Silfverstolpe för den år 1795 offentliggjorda »Biografien», medan han åter själf antogs vara författare till »Katten och Papegojan». Så småningom vardt det emellertid kändt, att det var från det Lenngrenska huset, från den ene redaktörens högt begåfvade maka, som dessa dikter ledde sitt ursprung, men hennes namn blef icke nämndt offentligen, alla dikterna voro anonyma. Hon var nästan ängslig för att dragas fram ur sin obemärkthet. Men det halp icke. Kellgren hade under sina sista dagar gladt sig åt den ära, som han förutsåg för henne. Och två år efter hans död bragte »Sveriges skaldefar», Gyllenborg, å svenska akademiens högtidsdag henne öppet en hyllning, i det han uppläste ett ode till hennes ära, som började:

»Fåfängt trädens skugga väljes
Af en blygsam näktergal,
Stämman käns, ehvar hon dväljes
Af de ljufsta toners val.»

Hon svarade halft blygt, halft skämtsamt i dikten *Drömmen*, men för öfrigt bibehöll hon sin anonymitet. Ledamöter af Svenska akademien påstås hafva haft för afsikt att söka få ändrade dess stadgar för att kunna invälja henne, men detta skulle hafva strandat på hennes blygsamhet. Så uppmanade akademien henne år 1803 att utgifva en samling af sina dikter, men hon lät svara, att »hon — utan att gifva något formligt löfte — skulle söka hopsamla hvad hon skrifvit och påtänka utgifvandet». Detta var ett förklädt afslag. Hon ville icke under sin lifstid utgifva sina skaldeförsök.

Åren 1797—1798 drabbades hon af svåra sorger. Själf barnlös, var hon lifligt fäst vid barn, och hon hade såsom fosterbarn upptagit sin broders dotter, en flicka af intagande egenskaper, därtill begåfvad med en vacker, väl utbildad sångröst. Men en nervsjukdom träffade flickan och efterlämnade en aldrig botad sinnessjukdom. Denna händelse grep fru Lenngren djupt och lämnade i hennes sinne ett outplånligt spår. — Kort därefter följde en ny sorg. Hennes fader, som var inne i hufvudstaden på besök hos henne, råkade en afton falla i vattnet och drunkna. Tvifvelsutan är det under intrycket häraf, som hon diktar sin vemodsfulla *Blick på grafven* — upptagen i Sv. Psalmboken (n:r 449) Dessa sorger — isynnerhet den sista — synas hafva värkat nedstämmande på hennes alstringskraft. Med sekelskiftet sade hon nästan lyran farväl. Fru Lenngren torde under de sista 17 åren af sitt lif icke blott hafva »dolt lyran under sitt sybord», hon har knappast vidrört den annat än mycket, mycket sällan. Till dessa sista åren höra dock så utmärkta dikter som *Invokation* (1809) och *Mårten Holk* (1816).

Karaktäristik af hennes diktning.

Fru Lenngrens diktning omfattar företrädesvis poem, som äro att räkna till idyllens och satirens område, och ofta förmäler sig hennes kvickhet på det allra behagligaste med en idyllisk

Digitized by Google

ton af oförliknelig fägring. Hon har visserligen äfven ströfvat ut på lärodiktens, parodiens och, någon enstaka gång, balladens områden, men inom satir och idyll är fru Lenngren dock mest »fru Lenngren». Hon börjar sitt senare författarskap såsom epigrammatiker och komiker. Hennes skaplynne lutar afgjordt åt komiken: hon ler gärna åt de motsatser mellan synas och vara, som förekomma här i världen och som äro grunden till all sann komik. Dessa blifva föremål för pilar från hennes koger. Men så småningom utvecklas hos henne en skärpt hörsel för de mildare toner, som dallra bakom världens löjligheter, småaktigheter och svek. Så flyta ofta nog dessa båda arter tillsamman i hennes diktning, och det kan mången gång vara svårt nog att draga gränserna dem emellan; satiriska tillsatser gifva understundom en pikant smak åt hennes små idyller, t. ex. i *Pojkarne*, medan å andra sidan hennes bästa satirer mildras och förljufvas af en liten idyllisk ingrediens, t. ex. i *Grefvinnans besök*. Fru Lenngrens idyller äro — det må genast anmärkas — allt annat än pastorala. Om det under hennes ungdomstid var i hög grad modernt att från hofkretsarnes luft, mängd af puder och smink, flykta bort till en diktad herdevärld, inom hvilken herdekappan icke mäktade dölja hofkostymen, och där, bakom den frygiska herdemössan den pudrade peruken tittade fram, så voro fru Lenngrens idyller icke af denna art. De äro utan herdar och herdinnor, och själf låter hon, i jämförelsen mellan fru Nordenflycht och sig, »Herdinnan i Norden» yttra om hennes eget skaldskap:

»Det finnes ej ett enda får
I hennes stackars små idyller.»

Nej, det fanns hvarken får eller herde! Hon skref själf ett satiriskt poem om »sättet att göra herdakväden» samt gycklade öfver en idyll, »som är så menlös, att den bräker». Bräkande idyller voro icke fru Lenngrens sak; hennes diktning låg åt annat håll. En grupp af hennes idyller skildrar barndomens paradis, oskulden, bekymmersfriheten under barnaåren. Dikter af detta slag äro t. ex. *Pojkarne*, *Gossen och leksakerna*, *De små på landet*, *Buketten*. Men icke ensamt barndomsidyllen är hennes område. Hon älskar också någon gång att flytta sin sångmö bort till lifvets tysta, obemärkta vrår och besjunga lyckan i dalen i motsats till stormen på höjderna. I detta afseende är dikten *Slottet och kojan* betecknande, men äfven andra stycken kunna räknas till denna grupp: *Eklog* samt *Lycksaligheten*. Mest känd och omtyckt bland hennes idylliska poem torde väl emellertid den präktiga prästgårdsdikten

Digitized by Google

Den glada festen vara, i hvilken särskildt må framhållas författarinnans makalösa förmåga att med de första fyra raderna — ett ypperligt anslag — försätta oss »midt in i saken»:

»Uti prästgåln slamrades med mortlar.
Brådtom hade alla husets hjon:
Pigor svängde sig i helgdagskjortlar
Och på spettet satt en gödd kalkon.»

Intet öfverflödigt tal — med dessa fyra rader är festbrådskan i en hederlig svensk prostgård tecknad så klart och slående som ske kan.

Anna Maria Lenngren.
(Efter miniatyrporträtt å Nationalmuseum.)

På öfvergång från idyll till satir står *Grefvinnans besök*, i hvilken dikt framträder den ironi öfver andryghet och misslyckad förnämhet, som fru L. i öfrigt ägnat ett par af sina bästa satirer, t. ex. *Hans nåds morgonsömn*, *Fröken Juliana* och *Det högförnäma äkta paret*.

Ett annat själslyte, som fru Lenngren gärna beler, är ålderdomens försök att synas ung och skön. Fru L. har hedrat ålderdomen såsom sådan, hon har skrifvit tvenne vackra kväden, *Gubben* och *Gumman*, till den hedersamma ålderdomens pris, men den ålderdom, som skämdes för sin ålder, mot den har hon ett helt koger af pilar (*Toaletten*, *Porträtterna*, *Kontrasten*). Mot de dåliga äktenskapen riktar fru L. också satirens udd. Egentligen är det flärden, yppigheten, overksamheten hon gisslar för att i dess vackraste ljus framhålla hushållsaktighet och kärlek till ett trofast hemlif. Så i *Fröken Lise*, i *Mirza* och i *Herrns och fruns mongonkonversation*. De flärdfulla nöjena skildras i *Kalaset* och i *Vauxhallen*, hvilka båda dikter äfven visa fru Lenngrens stora talang såsom situationsmålarinna.

Digitized by Google

I en del af fru Lenngrens skaldestycken är satirens skärpa så till sägandes mera bunden, och den rent komiska underström, som vi återfinna i de allra flesta af hennes dikter, väller fram med större kraft. Det är i allmänhet hvad man kallar karaktärskomik, som här påträffas. Så t. ex. i den äkta komiska, dråpliga karaktäristiken *Biografi* samt de båda pendanterna *Min salig man* och *Min salig hustru*. Men jämte dessa och andra karaktärskomiska dikter behandlar fru Lenngren äfven understundom ett komiskt ämne rent novellistiskt, gärna med epigrammatis kudd, såsom i *Misstaget*. Dylika dikter, så roliga de nu än må vara, tillhöra dock icke egentligen fru Lenngrens mest egendomliga område.

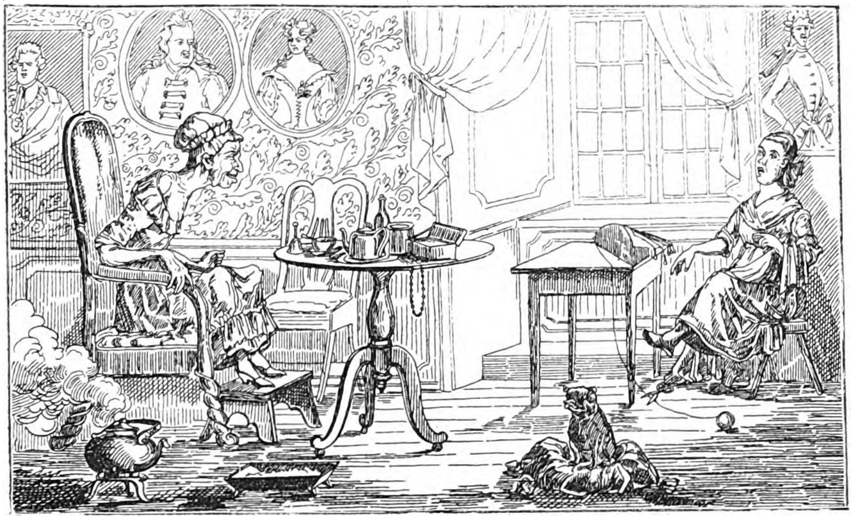

Illustration till fru Lenngrens Porträtterna af L. W. Kyhlberg (i Boijes Magasin 1830).

Då är hennes lilla travesti *Kärleken och Dårskapen* vida mer lenngrensk, om hon också däri upptagit ett gammalt, ofta behandladt ämne, närmast med en dansk författare, Nils Weyer, till förebild för själfva travesteringssättet, att nämligen lämpa dagens händelser på den olympiska gudaskaran.

Synnerligen originella i det spetsiga löje de sprida öfver världens smålyten äro flere af hennes smådikter, t. ex. *Engelska vagnen* eller *Farbror Staffan*.

Fru Lenngren har, såsom nämndt, äfven någon gång kommit in på lärodiktens område. Såsom sådan har man särskildt betraktat hennes allmänt kända *Några ord till min kära dotter, ifall jag hade någon*. Ofvan är redan antydt det egendomliga

Digitized by Google

däri att fru Lenngren — själf »en lärd i stubb» — så bestämdt skulle uttalat sig mot kvinnofrigörelsen på det lärda fältet. Orden

»Med läsning öd ej tiden bort,
Vårt kön så litet den behöfver.
Och skall du läsa, gör det kort,
Att såsen ej må fräsa öfver.»

skulle snarare tyckas vara mottot till en Kajsa Wargs än till en Anna Maria Lenngrens skriftställarskap. Men det är min öfvertygelse, att hennes »varningar» icke äro uttryck för en konsti

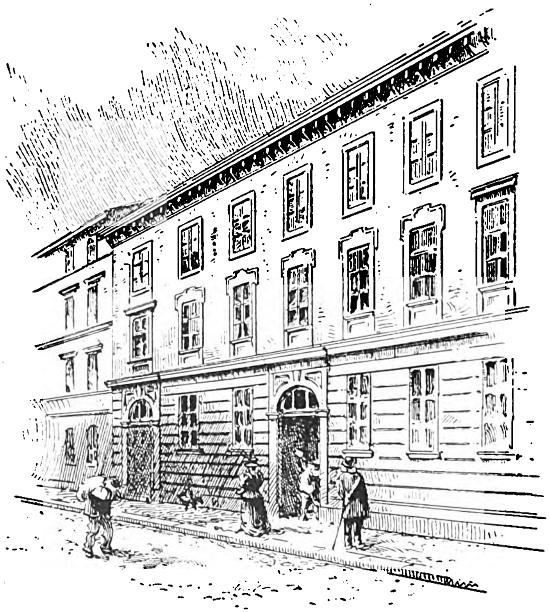

Fru Lenngrens hem å Beridarebansgatan.

tuerande åskådning hos henne, om huru världen borde vara eller hur kvinnans uppgift borde ses, men väl för en ironisk uppfattning af hvad världsklokheten bjöd, hvilket en bitter lefnadserfarenhet lärt henne. »Lärodikten» blir sålunda här i viss mån en tväeggad satir. Dess kvickhet är allmänt erkänd. Den är egentligen ett litet pärlband af små naggande epigram och torde hafva tillkommit såsom ett slags parodi på Lillieströles *Fideikommiss till min son Ingemund* med dess uppradande af truismer*. Till lärodiktens område får afgjordt räknas en dikt sådan som *Rosalie*, där en lastens dotter skildras, så väl som *Den lilla Tiggarflickan*, i

* I ett bref till Leopold beklagar hon, att hon ej kallat flickan Ingeborg.

Digitized by Google

hvilken skaldinnan, trots den känslosamma stämning, hvarur denna dikt är sprungen, likväl icke kunnat alldeles hålla satiren undan.

* * *

Själf har fru Lenngren i ett poem förklarat, halft på skämt, halft på allvar, att hon i sin diktning »nästan aldrig var borta», och rätt tolkadt torde denna egenskap innebära nyckeln till hennes popularitet. Ty hvad betyder detta egentligen annat, än att hon skildrar den henne omgifvande värkligheten enkelt och naturligt? Fru Lenngren är — om man vill begagna ett våra dagars slagord — realist, liksom Bellman är det; med sällspord skaparekraft framställer hon åskådliga bilder ur det värkliga lifvet.

I den härliga »*Invokation*», hon 1809 riktade till skaldeguden, utbedjer hon sig ock tonen egentlig för koja och slott: klarhet och sanning!

Fru Lenngrens hem var samlingsplatsen för en god del af den akademiska kretsens ypperste. Ofta möttes de kring hennes tébord, och den välvilliga, älskvärda och husliga värdinnan plägade esomoftast krydda samtalet med kvicka infall och träffande anmärkningar. I åskådningssätt och öfvertygelse tillhörde hon samma riktning som Kellgren och hennes man, hvilken var en utpräglad anhängare af »upplysningen» och en ifrig frihetsvän, så att han under Gustaf IV Adolfs tid var antecknad bland de »misstänkte». Fru Lenngrens hem och personlighet.

Fru Lenngren, hvars karaktär skildras såsom utomordentligt välgörande och som med styrka bar tunga lidanden, hade mot slutet af sin lefnad att utstå en svår sjukdom, som hon bar med undergifvenhet. Den ändade hennes lif den 8 mars 1817.

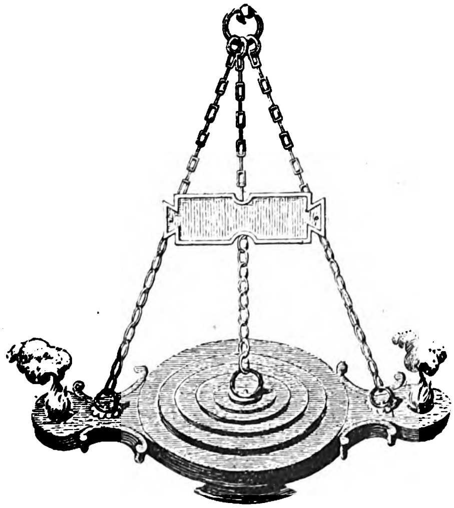

Vignett från titelbladet af Leopolds samlade skrifter.

Digitized by Google

Vignett ur Elers »Glada Qväden».

Akademiske bisittare och pristagare.

Vid sidan af de stora namnen: Kellgren, Leopold, fru Lenngren, Oxenstierna och Adlerbeth, möta vi personligheter, som hvar för sig bidraga att åt den gustavianska akademiska kretsen förläna de egenskaper af upplysning, klarhet, formel korrekthet, urbanitet och behag, som skänka den dess egendomliga prägel i våra vittra häfder.

Främst bland desse män må nämnas akademiens sekreterare

Nils von Rosenstein.

Rosenstein.

I honom ägde tidens upplysningsteorier en varm förkämpe, Kellgren en ifrig bundsförvant i kampen för sunda förnuftet, Svenska akademien en trogen vårdare af sina intressen, all svensk vitterhet en varm gynnare och främjare.

Lefnadsöden och personlighet.

Nils v. Rosenstein, son af den berömde arkiatern, var född år 1752 i Upsala. Redan vid nitton års ålder afbröt han sin akademiska bana för att ingå i kansliet, där hans befordran var snabb. Vittert intresserad blef han ledamot af

Digitized by Google

Utile Dulci och väckte här änkedrottning Lovisa Ulrikas uppmärksamhet genom ett åminnelsetal, så att hon år 1782 kallade honom till Vitterhetsakademiens sekreterare efter Sotberg. Hans vittra bildning var fransk och romersk — ett arf i släkten, inom hvilken hans morfar Hermansson hade varit en af landets yppersta latinare; — hans hela läggning var i öfrigt bestämd af upplysningstidehvarfvets franska bildning. Denna blef än mera utpräglad, då han från 1782 någon tid vistades i Paris såsom ambassadsekreterare, först under Creutz, sedan under Staël, med hvars trolofvade, den berömda mademoiselle Necker, sedermera madame Staël, han knöt nära bekantskap; liksom han ock bl. a. sammanträffade med d'Alembert. Från Paris kallades han till Rom att ledsaga konungen på dennes italienska resa; år 1784 hemkallades han för att mottaga guvernör-

Nils v. Rosenstein.
(Gravyr efter Sergels medaljong.)

skapet för den unge kronprinsen. Rosensteins bildning och karaktär motiverade till fullo detta val, om man än i konungens omgifning hyste farhågor för att lämna den unge prinsens handledning åt en »republikan», farhågor, som framkallade Gustafs berömda svar: »Ingen fara, när min son blir kung, blir han nog rojalist!» Hans uppgift såsom prinsens guvernör var ej den lättaste, ty jordmånen var karg och otacksam, men Rosenstein skötte kallet med den största samvetsgrannhet, liksom han ock på ett utmärkt sätt representerade kronprinsen såsom Upsala universitets titulära kansler. Och »i den mans vård, som skulle dana fäderneslandets och konungens framtida hopp», lade Gustaf äfven förvaltningen af sin kära skapelse, Svenska akademien, då han utsåg honom till dess sekreterare. Rosenstein var ock under akademiens första årtionden personifikationen af dess intressen, den som i främsta rummet representerade

Digitized by Google

henne utåt och som utgjorde den föreningslänk, hvilken höll krafterna tillsammans, och detta icke blott på grund af sitt ämbete, utan lika mycket genom sin älskvärda personlighet — »bandet uti sångens krans».

Äfven såsom ämbetsman och politisk rådgifvare stod Rosenstein konungen nära, om än denne icke alltid lyssnade till hans måttfulla, oegennyttiga, frisinnade råd. Emellan de olika partierna bland gunstlingarne, det Tollska och det Armfeltska, var han fredsmäklare; intrigör var han minst af allt; t. o. m. Fersen, som eljes ej var kostföraktare, när det gällde skvaller, säger sig icke tro hvad ondt som sades om Rosenstein: han hade blott af honom sett godt. Rosenstein var en motståndare till konungens krigspolitik och uttalade frimodigt sin mening; han ogillade äfven Förenings- och Säkerhetsakten, men — säger han — »hans kredit var all». Konungens välvilja bibehöll han dock till det sista.

Efter Gustaf III:s död var Rosenstein utsatt för misstroende, först från den Armfeltska, sedan från den Reuterholmska kretsen. Gärna hade man fråntagit honom uppdraget att leda den unge konungens uppfostran; men i detta fall var Gustafs testamente bindande. Rosensteins skrift *Om upplysningen*, som utgafs 1793, misshagade i hög grad Reuterholm. Såväl de däri förekommande angreppen på Rousseau, som skriftens varma försvar för ett upplyst och frisinnadt styrelsesätt mot despotismen, voro för honom obehagliga. Då man ej kunde nå Rosenstein själf, åtalades Stockholmsposten för ett referat af boken; året därpå suspenderades — som ofvan nämndt — akademien på grund af A. G. Silfverstolpes inträdestal, för hvilket ju Rosenstein t. o. m. gjordes personligen ansvarig. Man ville tvinga honom att nedlägga sin syssla och lämna landet, men då ingrep den unge konungen till sin lärares skydd.

Under de tre första åren af Gustaf IV Adolfs regering stod Rosenstein denne nära och ansågs såsom hans gode ande; senare aflägsnade konungen sig allt mera från den ifrige upplysningskämpens idéer och personlighet. Af Karl XIII utnämndes han till statssekreterare för ecklesiastikärenden, en post som han innehade till 1822.

Sitt sekretariat i akademien uppehöll han till sin död. Han var en sällsynt välvillig främjare af det yngre släktet af litteratörer — äfven dem, som stodo hans egen smak fjärran. Bland hans underlydande voro män med lynnen vidt skilda från hans eget: den fosforistiske Elgström, den polemiske polyfemisten Askelöf, den fantastiske Almqvist, den mystiske Stagnelius; alla behandlades af sin förman med älskvärd välvilja och tillmötesgående, och bl. a. har Askelöf bevittnat, hvilken tolerans Rosenstein lade å daga, då Askelöf i Polyfem stormade akademiens fäste. »Akta er blott för politik» var Rosensteins råd. Tegnérs tal vid jubelfesten 1817, som så skarpt angrep den upplysningsbildning, hvars förkämpe Rosenstein var, bedömde han med sin vanliga liberalitet, äfven om, som han skref: »det torde förlåtas en gubbe att icke lätt ändra hvad han genom hela lifvet tänkt och ännu tror rätt». En glad sällskapsmänniska, munter, kvick, uppsluppen, med fint lefnadsvett och en utmärkt konversationsgåfva, kom han att öfverlefva ej blott sina vänner, utan ock mot slutet sig själf, då han förlorade snart sagdt alla sina sinnen — »utom aptiten»; han blef med ett ord en ruin af hvad han varit. Döden kom 1824 som en befriare.

Rosensteins personlighet var onekligen af större betydelse för litteraturen än hans skrifter, om än dessa äro i hög grad representativa för tidens litterära ståndpunkt.

Digitized by Google

I sina *Anmärkningar om vitterhet och smak*, ett tal som han höll i Svenska akademien 1787, vill Rosenstein häfda möjligheten af en teori för vitterheten — oaktadt denna kunde synas beroende af olika tycken — och öfver hufvud af en teori »om de vackra vetenskaperna och konsterna», som man samtidigt i Tyskland gaf ett nytt namn: ästetik. Han framhåller, att just skiljaktigheterna i smak kunde minskas genom en teori, byggd på de bästa exempel. Till en sådan teori lämnas dock här endast inledningen. Skriftens hufvudsyfte utgör i öfrigt ett försvar för vitterheten och dess idkare gent emot dem, hvilka, med framhållande af desse idkares fel och lyten, sökte bevisa, att vitterheten bidroge att göra människorna vekligare, svagare, lastbarare. Mot dessa från Rousseau utgående angrepp är det, som Voltaireanen och vitterhetsälskaren Rosenstein med kraft och ifver tager till orda. Skrifter.

I samma anda, men af vida större betydelse, är hans *Försök till en afhandling om upplysningen, dess beskaffenhet, nytta och nödvändighet för samhället*, ursprungligen ett tal i vetenskapsakademien 1789, i omarbetad form utgifven fyra år senare, 1793. I denna skrift framträder Rosenstein — utgående från Lockes och Condillacs teorier och stödjande sig i praktiskt afseende vid Helvetius — såsom en upplysningsfilosof af renaste vatten, och skriften är i vår litteratur det mest prägnanta uttrycket för upplysningsentusiasmen. Skrift om upplysningen.

»Upplysning» är för Rosenstein närmast liktydig med hvad vi nu mena med värklig bildning. Man kan, skrifver han, hafva kunskaper och vara lärd, utan afseende på nyttan och tillämpningen af hvad man vet, hvarföre ock mörker och råhet kunna finnas i förening med vidsträckta kunskaper. Man bör skilja tillfälligheten att hafva läst, kanske äfven tänkt och skrifvit mycket, från egenskapen att vara upplyst. Blott den är upplyst, som läst det som är sant, som tänkt det som är rätt, som genom läsning och tänkande afskuddat sig fördomarnes välde och skaffat sig rätt begrepp om det, som för människor är angelägnast att veta. I ett enda teorem af Newton, ett enda kapitel af Locke eller Montesquieu finnes mera värklig upplysning än i vidlyftiga värk af Cardanus, Agrippa, Duns Scotus, än i Macchiavellis »Prins» och hos en mängd lärda. Den skickligaste läkare vore icke upplyst, om han vore okunnig om det, som rör människans rättigheter och skyldigheter samt de allmännaste moraliska och politiska sanningar. Människans värdighet och värkliga sällhet kräfva dock, att hon har kunskaper äfven i andra ämnen än de ofvan nämnda jämte dem, som tillhöra hennes yrke; hon måste hafva allmänna begrepp om sådant, som i det enskilda och allmänna lifvet är nödigt, hvarmed dock icke är sagdt, att hon behöfver insikt i bevisen för allt det, som vetenskapen uppställer såsom sant. »Jag är upplyst, om jag vet en sanning, äfven om jag ej kan bevisa den.»

Det är Voltaireanens öfvertygelse om upplysningens nytta och nödvändighet för samhället, hvaråt här gifves uttryck i skarp

Digitized by Google

motsats till Rousseaus lära om förståndsbildningens skadlighet. Såsom underström genom hela framställningen går en varm sympati för tankefrihetens och människorättigheternas sak, ett svuret hat mot alla fördomar. Ty Rosensteins skrift inskränker sig icke till att söka bestämma upplysningens begrepp, den söker ock att utreda folkens och regenternas inbördes förhållanden, deras plikter och rättigheter, och uppvisar behofvet af upplysning för samhällenas bestånd gent emot den Rousseauanska läran om naturtillståndets förträfflighet. Det är en skrift mot »ljusets fiender» — en motsvarighet i prosa till den Kellgrenska dikten. Och Rosenstein utgaf skriften just på en tid, då han ansåg upplysningen på väg att komma i vanrykte genom de revolutionära tilldragelserna i Frankrike, och gjorde då en och annan ändring med hänsyn till hvad som under mellantiden timat. Skriften väckte, som nämndt, betänkligheter hos de maktägande. Den är dock ingalunda revolutionär, om än författaren varmt sympatiserade med tidens frihetsidéer. Han undvek att direkt tala om franska revolutionen, öfvertygad som han var, att tiden ej vore inne att döma den; först eftervärlden skulle med opartiskhet kunna fälla domen och skilja mellan grundsatserna och öfverdrifterna vid deras tillämpning. Det gällde att icke förväxla förståndets upplysning med fanatismens utsväfningar.

Nils von Rosenstein
(på gamla dagar).
Efter karrikatyr af Sergel.

Samtiden satte skriften högt. Leopold fann den vara den mest filosofiska bok på vårt språk, Adlerbeth kallade den ett odödligt arbete; den tolkades till tyskan och rönte erkännande äfven i utlandet. En senare tid har dömt den strängare och funnit denna den gustavianska tidens älsklingsskrift nog grund och i filosofiskt afseende bristfällig. Felen äro den skolas Rosenstein tillhörde; obestridliga äro framställningens förtjänster.

Rosenstein räknas företrädesvis på grund af denna skrift bland mästarne i den gustavianska prosan. Hans stil är ren, klar, välljudande och försmår inblandning af poetisk grannlåt, som ju eljes lätt följde med tidens vältalighetsstil. Det är, som Tegnér framhållit, en äkta prosa, en prosaisk prosa. Däremot kan man icke alldeles frånkänna den en viss omständlighet, en benägenhet

Digitized by Google

att omskrifva en enkel tanke med onödigt många ord, eller, som Thorild en gång uttryckte det, den leder oupphörligen »intill, ifrån, omkring den sanning, som man vill finna».

Man äger af Rosensteins hand icke få *åminnelsetal* i tidens smak, bl. a. öfver Bjerkén, Sotberg, d'Alembert, Rosir (med den fina karaktäristiken af en domares värf) m. fl. samt därmed besläktade *företal* till Kellgrens, fru Lenngrens, Lidners, Lehnbergs skrifter, som med all sin korthet äro förträffliga och präglade af stor personlig älskvärdhet. Dessutom har Rosenstein efter Fénelons och andras föredöme i pedagogiskt intresse författat några *Samtal mellan döda personer.*

* * *

En annan akademisk prosatör, som vann högt anseende såsom tidens i visst afseende främste vältalare, var

Magnus Lehnberg.

I honom äger den akademiska äreminnesvältaligheten under Gustafs tid sin mest typiske representant hos oss, och det var genom ett par akademiska täflingsskrifter, som han plötsligt svingade sig upp från en ringa pastorsadjunktur till en af de högsta platserna inom svenska kyrkan. Äreminnet.

Magnus Lehnberg var född 1758 i den del af Småland, som tillhör Linköpings stift, han blef 1785 prästvigd och skref som pastorsadjunkt de båda äreminnena öfver *Birger Jarl* (1787) och *Gyllenhjelm* (1788), som med ett slag gjorde hans namn ryktbart och hvarefter han vann snabb befordran: blef kyrkoherde i Stockholm och öfverhofpredikant samt åhördes med beundran såsom Stockholms mest firade andlige talare, slutligen biskop i Linköping 1805, i hvilken befattning han dog tre år senare. Hans predikningar utgåfvos först efter hans död.

Lehnbergs äreminnen ansågos för sin tid mönstergilla. När den unge pastorsadjunkten inlämnade sitt äreminne öfver Birger Jarl till Svenska akademiens täflan, hade han valt sig en förebild, som då gällde såsom tidens ypperste, nämligen fransmannen Thomas.

Denne representerar i den franska vältaligheten den riktning, som dref den filosoferande panegyriken till dess höjd. Thomas var en varm beundrare af den romerska vältalighetens panegyriker och hade äfven teoretiskt utvecklat äreminnets betydelse samt redogjort för den antika panegyrikens historia. Plinius den yngres och Tacitus' äreminnen, isynnerhet den senares Agricola, stodo för honom såsom en förening af historisk filosofi och vältalighet.

Digitized by Google

Han hade ock praktiskt tillämpat sin teori, då han i en följd äreminnen skildrat hädangångna storheter och med deras lifsgärning såsom utgångspunkt häfdat sin egen stoiskt filosofiska uppfattning och äfven sin politiska åskådning uti retoriskt ståtliga, något uppstyltade vältalighetsprof, som äro ett mellanting mellan historia och poesi och blanda samman historiska fakta, diktade tilldragelser och filosofiskt moraliska betraktelser med hänsyftningar på samtida förhållande i Frankrike.

Lehnbergs äreminnen öfver *Birger Jarl* och *Gyllenhjelm* äro helt och hållet efterbildningar af Thomas' stil. För att närmast dröja vid det förra, utgör det ett lofprisande af Birgers förtjänster såsom »anförare, minister och regent», men icke någon utförd historisk redogörelse; det historiska antages bekant och författaren nöjer sig med att på dess stramalj brodera sin retorik. Betecknande är ock, att Lehnberg i detta äreminne förklarar det tillhöra häfdatecknaren att »med noghet räkna händelserna», under det han — äreminnestalaren — endast bör tolka hjältens b e r ö m, endast visa h ö j d e n, icke m y c k e n h e t e n af hans förtjänster. Och då akademien tillerkände skriften högsta priset, framhöll direktören såsom dess hufvudegenskaper »styrkan i vältalighet» och »kännedomen i filosofi». Lehnbergs konstnärsskap framträder dels i den fint afvägda kompositionen, som tillika låter själfva de omtalade tilldragelserna i personernas lif lyckligt sammansmälta med reflexionerna däröfver, dels i språkets utomordentligt skickliga behandling med en säkert mejslad — om än något invecklad och stundom en smula tröttande — satsbyggnad och ett fint öra för ordens tonfall. Diktionens prakt, renhet och »numerösa fall» vunno äfven erkännande hos tiden närmast efter Lehnberg, som eljes ställde sig mera kritisk gent emot honom. Samtiden ansåg »att den svenska vältaligheten föddes fullvuxen med

Magnus Lehnberg.
(Efter målning af Forsslund och stick af J. F. Martin.)

Digitized by Google

Lehnberg», ett omdöme, hvars öfverdrift bäst framgår af att denna gren af litteraturen hos oss ägt sådana representanter som Tessin och Höpken! Men högre nådde icke den akademiska »äreminnesstilen» än i dessa båda mästerligt skrifna äreminnen från akademiens andra och tredje år. Själfva arten ägde sina brister, och redan Leopold har betecknat dessa, då han i dikten »Vältalighetens ruin» yttrar om äreminnet:

»Ty säga rent och sant det värkliga man vet
förutan utrop, utan fraser,
det kallas ej vältalighet;
hon fordrar större konst, till er och min förtret,
med omsvep, ståt af ord och här och där extaser.»

Men inom denna art — eller afart — har Lehnberg hos oss genom sina båda äreminnen frambragt det yppersta.

De skapade ock sin författares lycka både såsom skriftställare och präst. Men han skref inga flere, och då Geijer, hvars förstlingsskrift om Sten Sture var en studie i Lehnbergs stil, 1804 besökte sin mästare, uttalade denne sig snarare fördömande än gillande öfver hela äreminnesgenren.

I stället ägnade han sig åt sitt kall som predikant, i hvilket han snart ansågs som Sveriges ypperste på sin tid. Hans predikningar äga tvifvelsutan stora ästetiska förtjänster och stå i språkligt afseende mycket högt: det är en älskvärd, mild, känslofull och vinnande personlighet, som i dem framträder, och denna personlighet värkade i neologiens tidehvarf på åhörarekretsar, som kanske eljes icke skulle sökt templen. Huru hans mera vittert än religiöst intresserade samtid uppfattade hans storhet, framgår kanske allra bäst af Schröderheims svar på hans inträdestal i akademien, där det heter: Lehnbergs predikningar.

»Med hvad styrka skall icke den rena röst kalla åskan ifrån Sinai och med hvad behag sprida skenet från Tabor. Huru skall icke skaparens godhet pråla i Eder målning af hans värk, hans nåd och rättvisa förklaras i Eder uttolkning af hans lagar, huru skall icke själen undervist af Er om sitt värde, hjärtat om sina plikter, samvetet om sin belöning, upplyftas till sitt ursprung, bevekas till kärlek för sina likar . . .»

Därför kunde ock den närmaste eftertiden — exempelvis kritikern af hans predikningar i Nya Skolans organ 1814 — anmärka mot denne hufvudrepresentant för den svenska kyrkans vältalighet under senare hälften af den gustavianska tiden, att liksom »betraktelser öfver historiska ämnen äro något annat än historien, äro tal öfver religionen något annat än religionen fram-

Digitized by Google

ställd i tal», och att man saknade hos den ljufve, milde och stilistiskt fullkomlige vältalaren den anderikt höjande kraften.

Såsom människa efterlämnar Lehnberg det ädlaste minne.

* * *

En annan akademisk vältalare, i viss mån Lehnbergs föregångare, var akademiens förste pristagare i vältalighet, konung

Gustaf III.

Gustaf III:s äreminnen.

Hans vältalighet är dels akademisk, dels politisk. I förra afseendet må framhållas hans förträffliga *tal vid akademiens instiftelse* med dess hälsningar till hvarje särskild ledamot, hvar för sig ett litet mästerstycke i koncis och stilfull karaktäristik samt fyndigt sagda komplimenter; vidare hans *äreminne öfver Lennart Torstensson*, hvarmed han okänd täflade i akademien och vann stora priset i vältalighet första gången det utdelades. Detta äreminne är varmt och hurtigt skrifvet och i det hela mindre amplificerande än de Thomas-Lehnbergska äreminnena; det är ock mera berättande, likväl snarare hållet i dramatisk än episk stil. Liksom i Gustafs dramer vältalaren framträder vid sidan af dramatikern, så uppenbarar sig ock i hans tal och äreminnen dramatikern vid sidan af vältalaren. Icke minst märkes detta på det ymniga, stundom nog tröttande bruket af »det historiska presens» samt ett rikt användande af utrop.

Detta äreminnes historia är särdeles märklig. Konungen hade utsatt täflingsämnet och beslöt att i all hemlighet täfla. Af akademiens ledamöter torde blott Armfelt haft kännedom om författaren. Att i allmänhet den vittra areopagen härom var okunnig, framgår bäst af den kritik, som från flertalet ledamöter ägnades täflingsskriften, då den upplästes vid akademiens sammankomst uti konungens egen närvaro. Särskildt klagade Botin öfver att äreminnet var »öfverströdt med deklamationer och soliloquier, som alltför mycket minskade värdet af skriften». Rosenstein gjorde en del anmärkningar mot utrop och apostroferingar, Leopold, som besörjde uppläsningen, lärer härunder gjort salta anmärkningar mot språket, emedan Gustaf älskade dylika roligheter; men konungens skratt föreföll honom den gången nog torrt. Schröderheim ägnade skriften uteslutande beröm och föreslog högsta priset, hvilket han knappast skulle gjort i konungens närvaro, om han såsom Leopold uppgifvit, skulle varit invigd i hemligheten*, och Kellgren tog det förment deklamatoriska i försvar såsom härrörande af en stundom öfverflödande värme.

* Rosenstein sade offentligen, att blott en ledamot visste om att konungen var författaren och att denne (Armfelt) ej deltog i öfverläggningen.

Digitized by Google

Högsta priset tillerkändes skriften med alla närvarandes röster mot Botins. När namnsedeln bröts af — konungen själf, innehöll den blott ett tänkespråk, och författaren begärde sedan under signaturen »Henric Henricsson L. i Upsala» att få del af akademiens anmärkningar. När högtidsdagen firades, hade konungen ännu icke uppenbarat sig. Först senare, efter det författaren fört en brefväxling med akademien om de ändringar, som borde vidtagas, fann han skäligt kasta förklädnaden och låta den komedi, han roat sig att spela med sin vittra areopag, få ett slut; han yppade för sekreteraren sitt författarskap och mottog vid en enskild sammankomst inom akademien medaljen efter ett tal af Rosenstein; förläget fingrande på sin värja, lärer konungen hafva svarat: »Jag tackar Er — sådant smickrar äfven en kung — isynnerhet som jag ibland Eder har så många vänner.»

Konungen ämnade sedan — under kriget 1788 — skrifva ett nytt äreminne (öfver Sten Sture den äldre), men däraf blef intet. Däremot äger man af hans hand *tal* i politiska ämnen, som tillhöra vår politiska vältalighets yppersta alster. Sedan de båda stora Gustaverna hade ingen svensk konung talat till riksens ständer med den kraft och den äkta vältalighet som tredje Gustaf. Han hade ock känslan af att han var en svensk monark, som talade till svenskar. **Politiska tal.**

Detta klang fram redan i hans tal efter revolutionen 1772, däri han betecknar sig som »född svensk och en Sverges konung» och förklarar, att statshvälfningen blott betydde »frihet och lag», en orygglig lag, lika bindande för konung som för Ständer, hvilka icke borde anse den förre »som en buse, för hvilken de böra rädas». Samma känsla möter oss i talet vid 1778 års riksdag, då Gustaf likaledes betonar sig vara »född svensk», säger sig hafva älskat sitt fäderneslaud från spädaste åren samt förklarar sig skyldig att som konung, som medborgare och snart som fader få arbeta för sitt barns arfrike. »En svensk konungs första skyldighet vore att älska och hedra ett fritt folk.» Samma vältalighet och samma känslor prägla talen till riksens ständer vid riksdagen 1786, då Gustaf likväl talar om de irrbloss och de moln, som hotade att störa enigheten och ställer till efterverldens dom att skilja mellan »deras uppsåt, som under detta riksmötes åtskilliga skiften sig där mest visat», och »hans uppsåt, som föregått med efterdömen af foglighet, saktmodighet och förtroende.»

Och när molnen urladdat sig och missnöjet brutit ut samt striden mellan konungen och de missnöjde blossat upp i full låga — vid 1789 års riksdag — står åter Gustafs vältalighet honom bi, vare sig för att i kraftiga ord skildra de faror, för hvilka han varit utsatt, och de stämplingar, som inom landet emot honom förehafts, eller det gäller att med fagra förevändningar dölja det olagliga syftet med Förenings- och Säkerhetsaktens genomdrifvande, eller slutligen att med stränga utfall straffa ridderskapet och adeln för deras »onödiga öfverläggningar, genom hvilka ståndet förhalade tiden», och deras olagliga uppträdande mot landtmarskalken. Icke minst lysande visade sig hans retorik vid detta tillfälle, då det gällde att försvara en sjuk sak.

Och i sitt sista tal till riksens ständer, det hvarmed han under en tid, »då en fanatisk villa skakade nästan alla länder», hemförlofvade dem från riksdagen i Gefle, var det åter såsom »den förste medborgaren» — hvilket ord just

Digitized by Google

i dessa tider hade en egendomlig, nästan en smula revolutionär klang — som han talade till Svenska folkets utsände.

Få svenske män hafva stått högre i politisk vältalighet än Gustaf III. Det var glöd i hans tal och detta glödande innehåll klädde sig i en form, som icke försmådde någon af retorikens yttre prydnader.

Fersens tal.

En annan utmärkt politisk talare, som tillhörde den akademiska kretsen, var den märklige partihöfdingen **Fredrik Axel von Fersen** (f. 1719, † 1794), hvilken under frihetstiden räknats till riddarhusets främste. Efter revolutionen 1772, hvars nödvändighet han väl ej förnekade, men till hvilken han icke ville medvärka, hade han kallats till riksråd, men redan vid riksdagen 1778 blifvit chef för »patrioterne», landtpartiet, den gryende oppositionen, hvars främste man han i öfrigt var äfven 1786 och 1789, likväl hållande partiets hetsporrar tillbaka från alla ytterligheter och sålunda representerande partiets moderatare åsikter. Gustaf betonade i sin hälsning vid akademiens stiftande Fersens egenskap af landets främste politiske talare, då han yttrade:

»Hvilken har mera rätt att deltaga i ett samhälle ägnadt svenska språket, än den herren, som så ofta fört ordet i rikets allmänna sammankomster, som med så mycken ordning, med så stor klarhet, med en så segrande styrka låtit höra sin röst?»

Denna röst skorrade tre år senare utan tvifvel illa i konungens öra, trots mästerskapet i formen. Det var en gripande vältalighet Fersen utvecklade vid 1789 års riksdag, icke minst den 7 februari, då konungen genom en biljett till landtmarskalken ville hindra adeln att gifva sin deputation några föreskrifter, liksom två dagar senare, då landtmarskalken försökte upprifva riddarhusets beslut. Det lugn, som eljes var utbredt öfver Fersens vältalighet, bevarade han likväl icke den gången; en samtida berättar, hurusom han stigit upp på en bänk, arg så att kroppen darrade och ett par personer måst hålla honom, »och förklarat i de starkaste ord, att ingen dödlig, icke kungen, icke landtmarskalken kunde upphäfva hvad adeln beslutit».

Nordin.

Ett namn, som ofta träffas i akademiens äldre handlingar, är **Karl Gustaf Nordins** (f. 1749, lektor i Hernösand, senare biskop, † 1812). Denne berömde politiker, som, på samma gång han lyckades afskaffa missbruken vid de presterliga befordringarna, sträfvade till att åter väcka prästeståndets egenskap af det lärda ståndet, var själf en lärd och omsiktsfull historiker, urkundssamlare och kritisk urkundsgranskare af den skola, som grundlades redan under karolinska tiden. Såsom författare är han mindre märklig; från hans hand härröra emellertid de till akademiens minnesmedaljer för åren 1786—1811 fogade korta *minnesteckningarna* i akademiens handlingar. De hafva ej utan fog klandrats för nog stor ytlighet och subjektivitet i framställningen och tåla ingen jämförelse med senare tiders mera utförda akademiska biografier, men Nordins afsikt var nog

Digitized by Google

endast att gifva helt kortfattade »éloges historiques» (efter Fontenelles mönster), i hvilka, efter några inledande reflexioner, de historiska data om personen i fråga meddelades.

Till akademiens prosatörer hörde ock **Elis Schröderheim** (f. 1747, statssekreterare och landshöfding, † 1795), hvars pänna mest anlitades att »med en ädel skrifart pryda de allmänna författningarna», men som tillika gjort sig be- Schröderheim.

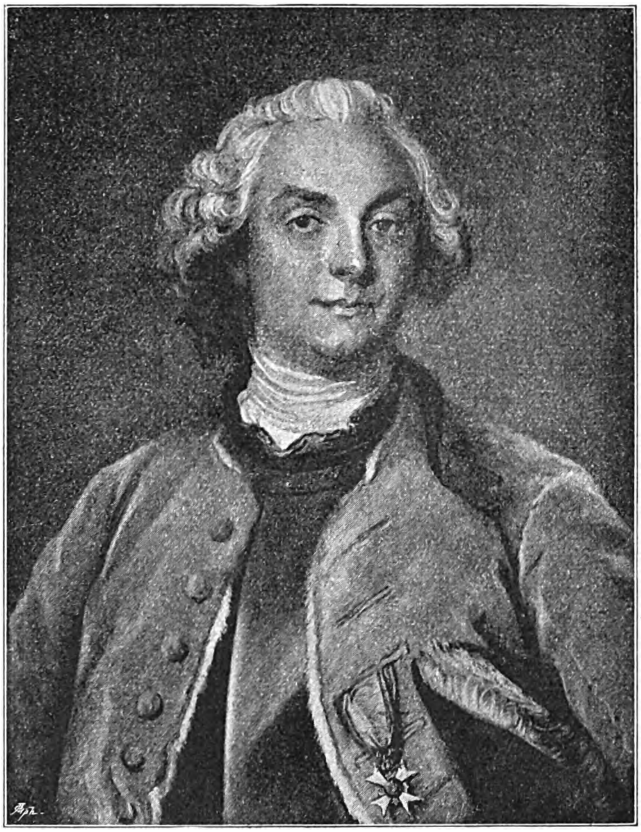

Fr. Axel von Fersen.
(Efter pastell af Lundberg å Gripsholm.)

märkt såsom minnestalare och lustspelsförfattare. Sin största betydelse för vår vitterhet har han tvifvelsutan däri, att han såsom ett slags vitterhetsminister hos Gustaf III bidrog att främja den sköna litteraturens utveckling i olika riktningar och bistå dess idkare, vare sig de tillhörde akademien eller stodo utanför henne — icke minst de senare. Hans personliga tjuskraft har Blom skildrat med de orden »att man icke får säga att Schröderheim befann sig där nöjet var, utan tvärtom».

* * *

Digitized by Google

De akademiska skalder af andra ordningen, som sluta sig till den Kellgren-Leopoldska runden, äga icke företrädet af någon mera framträdande ursprunglighet, men hafva dock bidragit med insatser, som icke få förbises vid teckningen af tidens litterära värksamhet.

Sjöberg. **Nils Lorens Sjöberg** tillhörde den första uppsättningen af »de aderton», fast han ej var en af de tretton ursprungligen kallade.

Han var född i Jönköping 1754 och hade 1781 såsom ung ämbetsman kommit till Stockholm, där han vann uppmärksamhet såsom pristagare i Utile Dulci, (med *Odet till Jordbrukaren*, det märkliga året då Thorild täflade), i Vitterhetsakademien och i Svenska akademien, hvars stora pris i skaldekonst första gången tilldelades honom för dikten *Gustaf Adolfs anträde till regeringen*. Detta föranledde hans val till ledamot på en af de ännu obesatta platserna, en ära, som konungen visserligen ansåg komma något för tidigt.

Efter invalet i akademien skref han föga poesi och såsom medarbetare i Stockholmsposten, där han några år var fast aflönad, utmärkte han sig för samma bekvämlighet, som hindrade hans fortkomst på ämbetsmannabanan, på hvilken han först 1812 fick befattning såsom expeditionssekreterare. Han afled 1822.

Det är sålunda från hans ungdomstid som N. L. Sjöbergs förnämsta dikter härröra, och de bära den prägel, som var 1770—1780-talens: sympatien för upplysningstidens idéer, för fysiokratiens höga uppskattande af jordbruket, för kampen mot fanatism och despoti, för »människovärde och människorätt»; men hans diktning är däremot sällan direkt moraliserande och skiljer sig härutinnan från hans senare samtidas. Högst bland hans kväden står tvifvelsutan *Odet om skaldekonsten;* äfven dikter som *Ateisten*, *Jordbrukaren* o. d. förete vackra ställen.

Som företal till sina skaldestycken 1796 skref Sjöberg en uppsats om *svensk versifikation*, i hvilken han med starka ord fördömde den äldre svenska metriken såsom alltför ensidigt jambisk; »intet brott emot språk och förnuft var så svårt, att man ej vågade begå det, endast för att ha det nöjet att trampa något hårdare på den senare stafvelsen af vår alexandrin». Han påyrkade större omväxling, flitigare användande af flerstafviga ord samt en med det franska versuttalet stämmande, mera fri och växlingsrik behandling och betoning af versen, ehuru han egendomligt nog i sin egen diktning följde den häfdvunna metriken. Tillika försvarade han rim äfven på obetonade stafvelser. Detta företal framkallade Sjöbergs kamrat i akademien, den gamle Gyllenborg, som i sina *Anmärkningar om svenska verskonsten (1798)*, i skarpa ord och ej utan framgång afvände de beskyllningar Sjöberg riktat mot de äldre skalderna, Gyllenborgs samtida, i det han bestrider dessa anmärkningars berättigande och utropar: »Creutz, när du skref dina förtjusande vers, räknade du då daktyler och choréer? Nej, du hade det som var bättre: ditt snille, ditt hjärta!» Och Gyllenborg säger att han ej kan dela Sjöbergs åsikt om »den oskattbara förmånen att rimma med flerstafviga ord, som hafva obetonadt e i ändan». Sjöberg envisades dock med sina måhända icke alldeles oberättigade, men mera efter franskan än svenskan

Digitized by Google

lämpade funderingar öfver verskonsten, och förkastade i ett tillägg vid utgifvandet af andra upplagan af sina dikter (1820) all metrisk vers i svenskan, då positionslagarne där ej kunde iakttagas. Ett tal af Sjöberg, som trots dess ojämnhet innehåller vackra partier och träffande, stundom entusiastiska uttalanden, är *inträdestalet i Svenska akademien* med dess hyllande af dem, »som infört snille i världen», bl. a. Homeros, Rousseau, Milton, Tacitus.

Om Sjöberg i ungdomsåren var Kellgrens vittre medtäflare, möta vi åter en Kellgrens yngre lärjunge i **Johan Stenhammar** (född 1769, docent i Upsala, medarbetare i Extraposten, lektor i Linköping, † 1799). Stenhammar.

Han vann uppmärksamhet genom ett par prisdikter *Segern vid Svensksund* och *Religionens nödvändighet för samhällets bestånd*, hvilka knöto stora förhoppningar vid hans framtid. Kellgren sågi honom sin arftagare och önskade honom till efterträdare i Svenska akademien, hvilken önskan äfven villfors, då den 28-årige docenten dit inkallades 1797; hans hälsa var likväl redan då bruten ända därhän, att han ej mäktade uppläsa mer än en del af inträdestalet. Hans diktning röjer en son af upplysningstiden, som älskar att tolka sina idéer ömsom i en retoriskt ståtlig diktion, ömsom i mera skämtsam form; äfven berör hans skaldskap den ömt sentimentala polen (t. ex. *Afskedet till Camilla* och *Carl Sehman*).

En dikt af honom, som var synnerligen omtyckt och det med fullt skäl, är den förträffliga satiren *Colas* med dess ganska skarpa udd mot vällefnaden hos de höge herrarne och deras likgiltighet för sina underhafvande; denna dikt skulle mer än väl kunnat tillhöra tidens franskt revolutionära litteratur. Komisk och i all sin rolighet dräpande är dess slutudd, då den fattige bonden Colas svarar sin öfvermätte husbonde på dennes fråga hvad den trettonde grisen skulle göra, när suggan bara hade tolf spenar: »Som jag, se sina bröder spisa!»

Sjuttonhundratalets »dygdeideal» hade utmålats i tidens diktning alltifrån Dalins »En ärlig man» till Kellgrens »En stadig man» och Leopolds »Predikaren». Detta ideal fanns snart sagdt förkroppsligadt i en af tidens skalder, typen för en »dygdens» man både i betydelsen af duglighet och af rättskaffenshet. Det var **Axel Gabriel Silfverstolpe** (född 1762, hofkanslist, riddarhussekreterare, medlem af 1809 års konstitutionsutskott, † 1816). Silfverstolpes personliga ärlighet satte sin stämpel äfven på hans författareskap. Detta omfattade främst en del *tal* och *äreminnen*, bland hvilka ett af politiska skäl blef riksberömdt, det märkliga inträdestalet öfver Fersen i Svenska akademien, hvars frisinnade uttalanden togos till förevändning för akademiens suspenderande. Hans *diktning* omfattar lärodikter, sällskapsvisor, skämtstycken och elegier. De röja väl icke någon mera framträdande personlig individualitet, men de bästa bland dem kunna värdigt ställas vid sidan af hvad tidens berömda akademiska skalder alstrade. A. G. Silfverstolpe.

En lärodikt som *Förnöjsamheten* försvarar sin plats bredvid Leopolds stycken; sällskapsvisor som *Menar du, min bror, att den är säll*, eller *Yngling, kransa dina hår* tillhöra det allra yppersta af hvad i detta slag diktats under förra år-

Digitized by Google

hundradet och behöfva icke vika för Valerius' eller Franzéns likartade dikter; en skämtsaga som *Djurkretsen*, med dess påvisande af svårigheterna att sprida ljus bland människorna närmar sig, om än på afstånd, det Kellgren-Leopold-Lenngrenska maneret. Så ock *Den snåla prästen* o. a. Vackra äro flera af hans elegier, bl. a. två sånger vid Kellgrens bortgång, af hvilka *Odet till Melpomene* är en lyrisk dikt af äkta halt, vidare *Den åldriges minne* samt en del från engelskan efterbildade elegiska poem.

Silfverstolpe arbetade i öfrigt såsom prosatör på ästetiska, pedagogiska, politiska och språkvetenskapliga områden.

Ursprungligen danad i den franska ästetikens skola, visar han sig i sin 1799 författade afhandling om *Vitterhetens värkan på förståndsodlingen och sederna* såsom en lärjunge af tyskarne Sulzer och Eschenburg och i anslutning till dem, men med än större öfverdrift sätter Silfverstolpe såsom vitterhetens högsta ämne det sedliga och häfdar med eftertryck framhållandet af moralen såsom vitterhetens högsta form; vitterheten blir sålunda ej blott en angenäm utan ock en nyttig vetenskap. Såsom politisk författare hyllade Silfverstolpe fäderneärfda frisinnade åsikter, han var under Gustaf III:s tid en utpräglad vän af en stark folkmakt. I »Stockholmsposten» samt i »Läsning i blandade ämnen» offentliggjorde han under Gustaf IV Adolfs regering flere politiska uppsatser, som togo afstånd så väl från despotism som jakobinism, liksom han i det hela under dessa år intog en mogen och sansad frihetsvänlig ståndpunkt; han ifrade bl. a. för dödsstraffets inskränkande. Sina konstitutionellt monarkiska åsikter utvecklade han närmare i de skrifter om den svenska statsförfattningen, som han utgaf före och under riksdagarne 1809 och 1812, liksom han äfven i skrift och gärning arbetade för tryckfrihetens tryggande och mot dess missbruk.

Axel Gabr. Silfverstolpe.
(Efter porträttmedaljong af Byström.)

I sina språkvetenskapliga skrifter ifrade Silfverstolpe för ett långt drifvet fonetiskt skrifsätt, bl. a. med införande af nya konsonanter samt ändring i ljudet af flere hittills begagnade tecken (kammartjänare skulle t. ex. stafvas qamarkênàre o. s. v,).

Silfverstolpe, som under Gustaf Adolfs tid icke vann någon befordran, eftersträfvade icke häller efter 1809 någon högre tjänst än sitt riddarhussekretariat.

Blom. Leopold ägde en trofast vapendragare i **Isak Reinhold Blom** (född 1762, rådman i Stockholm, medarbetare i Extraposten, senare justitieråd, † 1823).

Digitized by Google

»Aldrig har en mästare funnit en tillgifnare elev», skref han själf om sitt förhållande till Leopold. Han är företrädesvis efterföljare af Leopolds högstämda odestil och har inom detta område vunnit pris för *Skaldebref till dem, som söka ett odödligt namn* (samtidigt med Silfverstolpes behandling af samma ämne) och *Om religionens nödvändighet för samhällets bestånd* (samtidigt med Stenhammars dikt); hans stil är kraftig, sinnrik samt brukar gärna epigrammatiska och antitetiska prydnader. Minnesvärd är den skrift han på akademiens uppdrag författade öfver den *Svenska vitterheten före von Dalin,* hvilken såsom ett af de första arbetena på detta område äger obestridliga förtjänster, äfven om den lider af upplysningstidens vanliga ohistoriska betraktelsesätt och oförmåga att göra svunna tider rättvisa.

Clewberg.

En Kellgrens nära vän och studiekamrat var åter **Abraham Niklas Clewberg**, adlad **Edelcrantz** (f. i Åbo 1754, president i kommerskollegium, utmärkt fysiker och uppfinnare, adlad 1789, † 1821).

A. N. Edelcrantz.

Clewberg, hvilken tidigt vunnit berömmelse som tillfällighetsskald, bl. a. genom ett versifieradt *tal vid Lovisa Ulrikas död,* blef härigenom uppmärksammad af konungen, som gjorde honom till sin handsekreterare och till andre direktör vid teatern. Clewbergs *Ode till Svenska folket,* i hvilket han begagnade de nordiska myterna i st. f. de romerska, var väl närmaste anledningen till hans inval i akademien. Senare utmärkte han sig mera som dugande praktisk, om än icke alldeles klanderfri ämbetsman än som författare. Bland hans senare dikter är dock den s. k. gamla folksången *Bevare Gud vår kung,* 1805, en öfversättning af den engelska »God save the king».

Till »gudarne af lägre ordning» hörde ock **Kristoff Bogislaus von Zibet** (f. 1740, hofkansler, † 1809), som vid sidan af sina ämbetsmannavärf äfven fann tillfälle till vittra idrotter (ett komiskt ungdomsepos *Kurreaden,* öfversättningar för teatern, tal) samt läkaren och sekreteraren i Vitterhetsakademien **Karl Birger Rutström** (f. 1758, † 1826), som bland sina många vidtfamnande intressen äfven lämnade rum åt poesien, men af hvars vittra alstring endast föga nådde offentligheten.

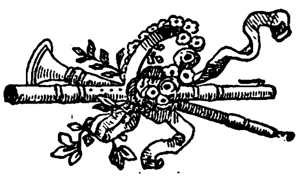

Vignett från 1778.

Digitized by Google

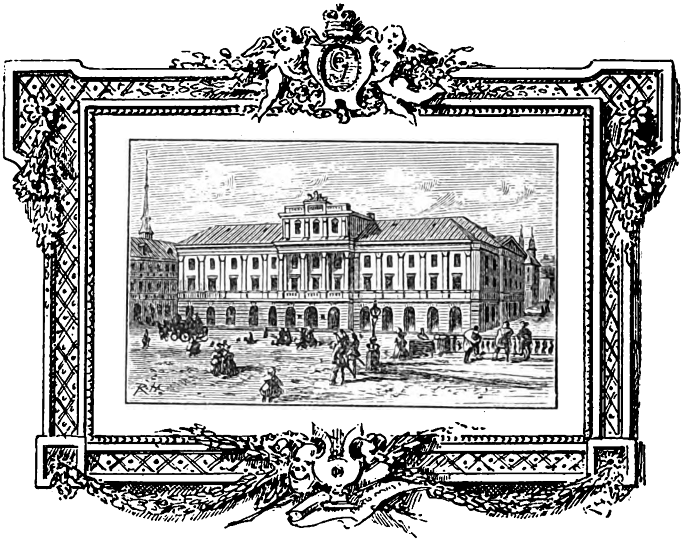

Gustaf III:s Operahus.
(Invigdt 1782.)

Den gustavianska teatern.

Gustafs håg för teatern.

Mer än någon annan gren af litteraturen låg den dramatiska konung Gustaf III om hjärtat; själf en framstående utöfvare inom dramatiken, hade han redan tidigt riktat sin håg åt detta håll. Förutsättningarna funnos icke blott i hans medfödda lifliga, skiftande lynne, utan ock i den uppfostran, som kommit honom till del.

Tessin — och efter dennes anvisning Dalin — hade brukat den uppfostringsmetoden att leka lärdomar in i den unge kronprinsen. Den liflige guvernören hade spelat komedi med sin femårige lärjunge och hade i sina bref till en ung prins äfven afhandlat teatern, likväl, som det tyckes, icke utan blick för möjligheten af att ett öfvermått af teaterintresse kunde varda skadligt för den blifvande regenten. Gustafs andre guvernör Scheffer betonar — i den teckning han lämnat af den unge prinsens karaktär kort efter sitt tillträde till guvernörsbefattningen, en teckning, som tydligen icke är tagen »en beau» — med eftertryck den tioårige prinsens utpräglade smak för teatern; han berättar, hurusom »skådespel göra ett så synnerligt intryck på hans sinne, att icke mer än

Digitized by Google

en enda representation behöfves, särdeles om det är en tragedi, innan den är i hans minne förvarad»; »han äger — heter det vidare — ett sådant förråd af roller i sitt hufvud, att han hvarje dag på lediga stunder, i synnerhet under på- och afklädningar, förnöjer sig med deklamerande af någon 'role de reine och de princesse', och om han vid tillfälle kan komma öfver någon serviett att fästa bakom sig såsom släp och något annat linne att däraf göra en teatralisk hufvudbonad, så underlåter han det icke; esomoftast händer ock, sedan prinsen gått till sängs, att därest man någon stund därefter vill tillse, om han ännu somnat, finner man honom deklamerande någon rol stående i sängen med bart bröst och bara armar samt skjortan med knappnålar fäst till att likna ett fruntimmerskläde.»

Prinsens håg för teatern inskränkte sig dock icke till att endast agera. Han började redan som barn pröfva sina krafter såsom teaterförfattare och man finner bland hans efterlämnade papper från barnaåren icke få utkast till dramatiska arbeten samt småpjeser; redan som tioåring författade han en liten fransk komedi *le jeune seigneur,* i hvilken han med en liffullhet, som röjer den blifvande dramatikerns »klo», ger en bild direkt tagen ur hans eget hvardagslif. Han skildrar med ett lyckligt grepp in i sitt eget bröst och sin egen omgifning en liten gosse, som helst spelar komedi, gör toalett och är ganska kvinnlig i sitt väsende, och som lekfullt besvarar lärarens försök att vinna hans uppmärksamhet för undervisning i latin, matematik, historia och geografi med muntra deklamationer ur några teaterstycken.

Rent af farsartad är den barnslige teaterförfattarens idé att, sedan hans lärare släpat in en stor jordglob för att demonstrera geografi, hoppa upp på globen och, när denna sviktar under bördan af hans lilla kropp, utropa: »*J'ébranle tout l'univers!*»

Då Gustaf till sin guvernör sände denna lilla franska komedi, vid hvars slut lärjungen lofvar bot och bättring, frågade han denne helt älskvärdt, om han hade något att tillägga?

Sedan väljer den uppväxande pilten historiska ämnen och dramatiserar Henrik IV:s mord och Coriolanus' historia.

Kärleken till teatern utvecklades allt mera och sög sig näring från studiet af tidens franska repertoar, från sällskapsspektakel och — ej minst — från hvad Gustaf såg under sina resor. I Paris gjorde han bekantskap med dåtidens främsta teater, han skref hem till modern och uttalade sig med förtjusning om hurusom han sett själfva Lekain spela Nero i Racines »Britannicus», och han fick i Köpenhamn se Holbergska komedier, för hvilkas drastiska komik han dock troligen ägde mindre sinne.

Nu stundade hans epokgörande ingripande i den svenska teaterns öden.

Inrättandet af en kunglig teater.

Vi erinra oss, hurusom den svenska skådeplatsen, som under 1730—1740-talen företett en blomstringstid, mot frihetstidens slut råkat i förfall och af franska teatertrupper undanträngts, ej blott ur sin lokal i Bollhuset, utan hvad värre var ur den bildade allmänhetens intresse.

Gustaf hade vid tillträdet till regeringen, dels på grund af kungssorgen, dels af ekonomiska skäl och för att antyda sin håg för sparsamhet, uppsagt den dåvarande franska teatertruppen. Så förflöt någon tid. Några månader efter Adolf Fredriks död, i början af revolutionsåret, mottog konung Gustaf en egendomlig supplik, å hvilken han själf tecknat orden: »Första anledningen till Svenska teaterns instiktelse.» Den härrörde från Peter Stenborg, som under vidriga omständigheter försökt uppehålla en svensk teater, hvars bopålar esomoftast flyttades, och där svaga krafter sökte tolka Molières, Reg-

Digitized by Google

nards- och Holbergs komedier samt den svenska frihetsdramatikens alster. Nu, när den franska teatertruppen ej längre komme att uppföra sina pjeser, ansåg Stenborg tiden vara inne, då »den svenska teatern kunde lofva sig mera uppmuntran». Han hoppades, att en nationell teater skulle kunna upprättas; man borde icke döma af hvad den svenska teatern hittills varit till hvad den framdeles kunde blifva; den svenska skådeplatsen hade värkligen en tid varit i stånd att framvisa goda ämnen, hvilka det icke fattats annat än uppmuntran. Denna borde komma från tronen och själfva stället, där teatern inrättades, bidroge mycket till dess »lustre». Då nu Bollhuset vore ledigt, anhöll Stenborg om rätt att där få gifva sina svenska skådespel. Ville sedan konungen hugna honom med någon årlig penningsumma till understöd, så kunde han därigenom så mycket mera gifva teatern anseende och värdighet. Skickeliga ämnen skulle snart lockas att blifva aktörer, då de blefvo belönta efter sin förtjänst och tillika sågo, att svenska snillen ej föraktades. Våra landsmän finge njuta det nöjet att förstå, hvad de hörde talas. Språket vunne en fullkomlighet, som utom teaterns biträde aldrig stode att förmoda, en hop inhemska dårskaper blefve angripna och bortlagda, flera utländska okända eller åtminstone icke berömda och antagna samt lyckliga genier framlockade att i Sverige blifva detsamma som Voltaire, Racine och Molière varit i deras fädernesland.

Elisabeth Olin.
(Efter målning af L. Pasch och gravyr af Snack.)

Denna välskrifna supplik hvars affattande utan tvifvel härrörde från Stenborgs son Karl, vardt profetisk, ehuru det icke blef Peter Stenborg förunnadt att leda den nya teatern. Under riksdagen, i Mars 1772, fick han visserligen ett par gånger lof att begagna teatern i Bollhuset, där han lät uppföra några från franskan öfversatta stycken. Den första af dessa föreställningar bevistades af konungen, som hälsades i ett tal af hofkanslisten Karl Stenborg. Ehuru denna föreställning var föga lyckad — eller kanske just därföre — fattade Gustaf med anledning af densamma beslutet att själf inrätta ett svenskt spektakel. Såsom sitt närmaste verktyg anlitade han sin kammarherre Gustaf Johan Ehrensvärd, medlem af en för sin kärlek till de sköna konsterna berömd släkt, själf varmt konstintresserad och en fint bildad personlighet. Denne har i sina memoarer skildrat de svårigheter, som mötte vid inrättandet af ett spektakel i ett land, »där man icke ägde några teaterarbeten, där de enda aktörer som funnos voro usla, och där nationens geni var vändt till tröghet». Därtill

Digitized by Google

kom, att den bildade teaterpubliken blifvit bortskämd genom goda franska skådespelstrupper.

Gustaf fattade då planen att »begynna med det, hvarmed andra nationer slutat, en stor opera». Man kunde tycka, att detta val var det största vågspel; kanske dock närmare besedt icke. Saphir har en gång på skämt sagt, att när ett stycke är så svagt, att det icke låter sig framsägas, så sjunges det och kallas opera; när det är så klent, att det ej kan sjungas, så dansas det och nämnes ballett. Möjligen har en likartad tanke föresväfvat konung Gustaf, då han just valde att börja med en opera och tog balletten till hjälp. Bristerna i skådespelarkrafter, i teaterspråk — väl ock i repertoar — tarfvade en ersättning; han vädjade till musiken, till de vackra rösterna, till dekorationsprakten. Redan hans informator Klingenstierna hade ju intygat den unge prinsens håg för »magnificence, representation och teatralisk pomp». Dessa egenskaper fingo förträffligt spelrum inom operans område sådan denna utvecklat sig under 1700-talets senare hälft.

Karl Stenborg.
(Efter målning af Ulrika Pasch.)

Operans ursprung är som bekant att söka i Italien, där vid sekelskiftet mellan 1500- och 1600-talen de första stapplande stegen på operans område togos, och den vann under 1600-talet en utveckling, som betryggade dess tillvaro såsom konstgren. Den äldsta operans namn, Rinuccinis *Dafne*, antyder den ämneskrets, hvarur librettisterna till en början med förkärlek hämtade sina motiv: det var antiken, företrädesvis den antika mytologien, som inspirerade dem. Så var ock fallet i Frankrike, där operan vid 1600-talets midt fann inträde under Mazarins auspicier, och där den snart så trifdes, att den franska operadiktningen var den enda, som bevarade en viss nationell självständighet Operan.

Digitized by Google

vid sidan af den italienska. Vi mötas där af Ph. Quinault (1635—1688), den främste franske operalibrettisten, som underordnade texten under musiken — Lullys berömda musik —, valde ämnena ur mytologiens och den medeltida riddartidens värld och i sin diktning gärna dröjde vid en ljuf och mild känslomålning. Vid sidan af Quinault, som afgjordt intager det främsta rummet, gruppera sig andra textförfattare af högre och lägre rang, La Fontaine, Thomas Corneille, Campistron, Fontenelle. Om den allvarliga operan dominerat vid slutet af sextonhundratalet, så var det åter l'opéra comique och vaudevillen, som under 1700-talet gjorde sig gällande i anslutning till rococotidens lekfulla lynne. Den börjar i marknadsskämtets burlesk och parodier för att småningom utveckla sig till realistisk landtidyll och sentimentala småfolksskildringar. Bland dess förste representanter var romanförfattaren Lesage; så följde Piron, Panard, Sedaine, Marmontel (Creutz' vän), Javart och Vadé.

Dessa olika grupper, främst den allvarliga, mytologiskt pastorala operan, skulle nu öfverflyttas å svensk skådebana i original och öfversättningar. Svårigheterna voro oerhörda både i afseende å repertoar, personal, orkester och yttre utstyrsel. Men de besegrades inom en öfverraskande kort tid. Vanskligast var det att finna kvinnliga sujetter. Men så bröts isen, när den framstående sångerskan, assessorskan Elisabeth Olin, född Lillström, lät öfvertala sig att taga engagement och med henne hennes syster och tolfåriga dotter. Fru Olin var visserligen ett »teaterbarn»; dotter af en organist och hofmusikus och en skådespelerska vid frihetstidens teater, hade hon redan såsom liten flicka år 1747 utfört Amors roll i operaballetten Syrinx, men hon var nu gift med en högre ämbetsman, som endast motvilligt medgaf hennes anslutning till det företag, hvars första primadonna hon skulle blifva. Så vanns äfven mademoiselle Falk — sedermera fru Wigert —, som blef operans andra kvinnliga kraft, hofsekreteraren Lalin och hofkanslisten Karl Stenborg, som uppehöll operans första tenorpartier (hans röst var dock egentligen baryton), organisten Björkman o. fl.

För att gifva företaget mera anseende lät konungen representationerna ske i »Musikaliska akademiens» namn och operainrättningen kallades »Kongl. musikaliska akademien för befordrande af deklamation och musik». Företaget fann stöd i det musikaliska kommerserådet Patrik Alströmer från Göteborg, som med outtröttlig möda stod Ehrensvärd kraftigt bi och samlade de musikaliska krafterna, samt i den utmärkte teaterkännaren och sällskapsaktören Carl Fersen; hvarjämte Ehrensvärd i Gallodier vann en skicklig ballettarrangör, i Uttini en tonsättare; Lalin värkade som musikanordnare.

Efter knappt nio månaders förberedelse var man färdig att börja, och resultatet var för sin tid lysande; den 18 Januari 1773 gafs den första föreställningen; det var Wellanders opera *Thetis och Pelée*, hvartill konungen lämnat planen efter ett motiv hämtadt af Fontenelle, och till hvilken Uttini skrifvit musiken.

Samtidiga anteckningar bära till fylles vittne om den jublande öfverraskning, hvarmed man fann, att »svenska folkets snille och skicklighet kunde äfven i sådana vittra öfningar uppnå den höjd, som gjort andra nationer så mycket firade». Operan gafs två gånger i veckan tjugu gånger å rad. Den gamla historien om Thetis och Pelées bröllopsfest och om tvedräktsgudinnans guldäpple blef i hög grad populär i Sveriges hufvudstad; man gick och gnolade dess melodier och verserna nöttes in i minnet hos Stockholms befolkning. Framgången manade till ytterligare ansträngningar. Nya krafter fästes vid operan — bland dem särskildt Karsten och fru Augusti —, och framför allt var konun-

Digitized by Google

gen angelägen att skaffa ny repertoar, hvarvid han själf ofta utkastade planerna. Efter Thetis och Pelée följde i Maj *Acis och Galathea* af Lalin med begagnande — delvis — af Händels musik, och emot slutet af året gafs själfva Glucks *Orpheus och Eurydice*, öfversatt af läkaren Rothman; en mängd andra herrar och damer af högre och lägre rang, både på samhällsstegen och på parnassen, arbetade flitigt att förse den nyskapade Operan med material. Dock visar sig under Ehrensvärds efterträdare Barnekow (1776—1780) en återgång i operaväsendet. En afgjord förbättring inträdde åter under Karl Fersen, som äfven hade glädjen se operans sånggudinnor år 1782 flytta in i ett nytt tempel: det af Adelcrantz byggda, förträffligt inredda operahuset å Norrmalmstorg, där ock operan firade sin största triumf i den präktiga skapelse, som utgör den gustavianska teaterns kulmen: Gustaf III:s, Kellgrens och Naumanns storslagna *Gustaf Vasa,* med hvilken Fersen kort före sin död afslöt sin regime. Han efterträddes af Armfelt, som dock egentligen härvidlag endast var konungens värktyg.

Från slutet af 1780-talet trädde i öfrigt operan allt mera tillbaka för konungens andra stora syftemål: skapandet af en svensk talscen, motsvarande den utveckling, hvartill den samtida teatern i utlandet hunnit. Redan omedelbart efter operans fullbordande hade tankarne riktats häråt, men man hade att bekämpa fördomar emot modersmålets användande på teatern under en tid, då fransyskan var den fina världens språk. Svensk talscen.

Hofvet, där hittills franska skådespel uppförts, gjorde dock början med ett svenskt, när på konungens födelsedag 1774 Lovisa Ulrika lät spela Voltaires korstågstragedi *Zaïre,* tolkad af Vitterhetsakademiens sekreterare, lagman Sotberg. Denna föreställning föll konungen särdeles i smaken. Han konsulterade — berättar Gjörwell — alla grefvinnors och fröknars öron, om de funnit sig stötta af modersmålet, när det användes så blott och bart eller utan musik; de nego alla och förklarade sig pliktskyldigst för landets språk. Man tog ett steg vidare. Den af konungen planlagda, af Gyllenborg och Adlerbeth författade *Birger Jarl* hade gifvits på rikssalen i Juli 1774 vid hertig Karls bröllop. Konungen beslöt då låta uppföra detta stycke offentligen på Bollhuset af operans artister, hvilket skedde med stort bifall från allmänhetens sida. År 1776 gafs Racines *Athalie* i Murbergs öfversättning, år 1777 samme skalds *Iphigénie* i tolkning af Adlerbeth, samt vidare Voltaires tragedier *Mérope* och *Gengis Chan.*

Men dessa försök att med anlitande af operans artister uppföra talpjeser hade till att börja med ett negativt resultat. Skådespelarekrafterna visade sig otillräckliga för sorgespelet och det högre dramat, och hvad angick komedien samt det lättare sångspelet, hade de ju redan en hemort å den Stenborgska teatern i Humlegården, å Eriksberg, vid Munkbron, där för öfrigt äfven någon enstaka gång allvarliga stycken uppfördes, såsom exempelvis Wallenbergs Susanna.

I början af 1780-talet blef ifvern hos Gustaf för åstadkommande af en svensk repertoar åter brinnande. Han hade 1781—82 stiftat en teaterorden i detta syfte, Förbättringssällskapet för svenska språket; och icke få nya stycken skrefvos nu för hofvets sällskapsteater. Emellertid hade konungen samtidigt (1781) inkallat en fransk teatertrupp under ledning af den utmärkte skådespelaren Monvel — en af Frankrikes yppersta artister — och denna trupp, som till att börja med spelat å kungsgårdarne och slottet för hofvet, fick ett

Digitized by Google

par gånger i veckan från 1782 gifva spektakel å Bollhuset ända till konungens död — icke utan men för besöken på operan. Denna franska skådespelartrupps inflytande på vår svenska skådespelarkonsts utveckling kan näppeligen skattas för högt. Det är från den, som den gustavianska och senare tiders svenska skådebana hämtat sina traditioner. Det dröjde nu icke länge, innan en offentlig svensk talscen för den högre repertoaren kom till stånd. En af tidens vittra författare, bibliotekarien A. F. Ristell, lyckades år 1787 utvärka ett privilegium, som gaf honom rätt att såsom entreprenör på egen bekostnad, risk och förmån omväxlande med den franska truppen uppföra svenska tragedier och komedier på teatern i Bollhuset. Under namn af Svenska Dramatiska teatern öppnade

A. F. Ristell.
(Efter kopparstick af Caton.)

Ristell sin skådeplats nämnda år i Juni med en af honom själf bearbetad komedi, *Visittimman*, som blef en mycket omtyckt repertoarpjes. Truppen bestod dels af medlemmar från operan, dels af särskildt engagerade skådespelare, bland hvilka Schyllander, som excellerade i löjliga gummroller, De Broen, Ahlgren, mamsell Neumann och den sköna Fredrique Löf voro de förnämsta. Repertoaren omfattade bland annat Gustaf III:s mästerstycke »*Siri Brahe och Johan Gyllenstierna*», liksom äfven Schröderheim, Bellman, Clewberg o. a. lämnade bidrag. Men oaktadt konungen gynnade företaget och oaktadt Ristell ansträngde sig att tillfredsställa de uppdrifna fordringarna och besegra den fina världens fördomar, lyckades det honom icke att få teatern att bära sig. I April 1788 rymde han, de öfvergifna aktörerna sammanslöto sig då till ett bolag och konungen tog detta bolag under sitt hägn, gaf teatern rätt att kallas Kongl. Svenska

Digitized by Google

Dramatiska teatern och ställde den under Armfelts och Clewbergs (Edelcrantz') öfverinseende och ledning, — icke var den lättaste uppgift, då aktörer och aktriser visade sig vara ett mäkta oroligt släkte. Truppen rekryterades med nya krafter, bland andra Björn (värksam äfven som öfversättare), den sedermera så berömde Lars Hjortsberg, fru Marcadet o. a. Repertoaren ökades med originalbidrag, främst af Gustaf III, som odlade det högre lustspelet och dramen, af Gyllenborg, Leopold, Adlerbeth, Paykull, Kexél och flere; i öfrigt litade man till den utländska, främst den franska litteraturen. Inom denna hade Voltaire obestridt primatet, hvad angår sorgespelet. Den store skriftställaren var väl egentligen icke någon boren tragiker, men han anlitade äfven scenen för att i poetisk form föra sin andliga frigörelsekamp. Hans tragedier äro oftast intet annat än spjut slungade emot ofördragsamhet och religiöst hyckleri och det är ingen tillfällighet, att ett par af dessa stycken spela på österländsk botten, där olika religionsriktningar mötas och kämpa mot hvarandra; i hans tragedier intaga kärleksintrigerna en underordnad roll i förhållande till tendensen, som gifver uttryck åt tidens tankar. För öfrigt är Voltaire i ämnesval, i teknik och äfven i upptagande af mera stormiga motiv en framstegsman, som utvidgar den franska tragediens skrankor och ej ens är oemottaglig för Shakspereska intryck. Voltaires stycken äro de under denna tid flitigast öfversatta och efterbildade. Vid sidan af hans tragedier hade i Frankrike uppstått det nationellt historiska dramat, hvars hufvudrepresentant var de Belloy, som behandlade ämnen ur Frankrikes medeltid och nyare historia. Hans arbeten förekommo på den franska Stockholmsteaterns spellista, men af lätt insedda skäl lämpade de sig bättre att efterbilda än att direkt öfversätta.

Inom komedien är obestridt Molière mästaren, och om än den förnäma världen önskade se nyare, mera moderna stycken, fann åtminstone borgarklassen alltjämt sin stora fröjd i Tartuffe, i »Det tvungna giftermålet» eller i »Den välborne borgaren», då de gingo öfver tiljan å den Stenborgska scenen i Humlegården, på Eriksberg eller vid Munkbron, och Molière fann en icke oäfven efterbildare i Paykull. Likaså är Holberg, som redan under frihetstiden var så folkkär, äfven nu en mycket populär författare. Till dessa sälla sig Molières lärjungar inom den efterklassiska komedien, exempelvis Regnard, Destouches, Le Sage, hvars kraftiga angrepp på finanssvindeln i Turcaret synes äfven här hafva funnit klangbotten. Rococokomedien, med dess miniatyrbilder ur värklighetens eleganta värld eller från exotiska trakter, visade sig ock äga förutsättningar att här blifva populär, ehuru det icke var dess förnämste mästare Marivaux, utan en andra rangens författare som Saint Foix, hvilken flitigt lästes, öfversattes och efterbildades. Äfven revolutionsdramat före revolutionen, Beaumarchais' *Barberaren* och *Figaros bröllop* uppfördes under denna tid, men då konungen icke älskade genren (han fann t. ex. Figaros bröllop mera »insolente» än »indécente»), upptogos dessa stycken icke å den kungliga utan å den Stenborgska scenen.

Jämte den egentliga tragedien och komedien börjar alltmera den larmoyanta dramen kräfva utrymme äfven å svensk scen. Dess anor gå till England, den närer sig i Frankrike af Rousseauanska stämningar och finner utmärkte målsmän såväl i Frankrike, där Diderot är dess största namn, som i Tyskland, där ingen ringare än Lessing bringar denna riktning sin gärd. Dess utlöpare på tysk botten är Kotzebue, hvars talangfulla men kälkborgerliga dramer äfven hos oss funno det varmaste mottagande. Under det att den svenska

Digitized by Google

teatern (med undantag för den göteborgska scenen) nästan icke vet af den klassiska, engelska och tyska repertoaren (af Lessings stycken spelas blott Minna von Barnhelm, af Goethes och Schillers inga), breder sig Kotzebues dramatik mot seklets slut öfver svenska skådebanan, hälsad af åskådarnes bifall och lockande strida tåreströmmar utför deras kinder. Denna genre fick sin främste svenske efterbildare i Lindegren.

Ofvan nämndes, att Karl Stenborg, då han 1780 öfvertog ledningen af faderns teater, som från 1788 kallades svenska komiska teatern, gaf sångspelet allt större utrymme. Denna scen blef ock en hemort för en hel skara sångstycken af större eller ringare värde, stundom direkt öfversatta, stundom, och detta oftast, omplanterade å svensk botten med nationella typer (ett drag, som i öfrigt utmärker hela tidens komediförfattarskap). Hallman förság denna teater med parodiska sångstycken, Envallson var opera comiques och operettens skicklige tolk.

Äfven i landsorten utvecklades ett dramatiskt lif. »Teatermodet» bredde sig vida omkring. Framför allt är Göteborg af betydelse; här värkade särskildt 1779—1789 under bröderna Alströmers beskydd en stående teater, där det ursprungligen s. k. »Gemenasiska sällskapet» under ledning af Johan von Blanc och senare af den berömde Andreas Widerberg uppehöll en spellista, hvilken i litterär halt ingalunda stod efter Stockholmsscenen och som i enstaka punkter betecknar en mera framskriden smak, exempelvis spelades här Shaksperes *Romeo och Julia* 1782 (efter en fransk bearbetning) och *Hamlet* med Andreas Widerberg i hufvudrollen 1787, många årtionden förr än dessa arbeten gåfvos i Stockholm. Detta kan möjligen förklaras af ett engelskt inflytande i den stora handelsstaden, där de litterära sympatierna äfven i andra fall visade sig mindre ensidigt franska än i Stockholm.* Äfven Lessings och Beaumarchais' stycken uppfördes här tidigare än i hufvudstaden.

Teaterintresset var för öfrigt ingalunda inskränkt till den offentliga skådebanan. I en tid af ofrihet, tvång och prosa älskade man att drömma sig in i teaterns diktade värld. Sällskapsspektakel vordo tidens skötebarn, snart sagdt i alla land och icke minst i vårt. I synnerhet omhuldades de vid hofvets sällskapsteater, där, som nämndt, i början af 1780-talet förberedelser gjordes till en fast talscen. De kungliga voro själfva de flitigaste aktörerna; — konungen den ifrigaste repertoarförfattaren. Tidens memoarer och bref låta oss se Gustaf inbegripen i att leda teaterföreställningar och karuseller med en teaterregissörs hela lifflighet och intresse. Det kunde hända, att tvister och ordbyten utkämpades mellan honom och någon af hofvets sköna — exempelvis Magdalena Rudenschiöld — som i häftighet erinra om de kulisstrider mellan teaterdirektör och primadonna, hvarom dagens skvallerkrönikor veta att tala. Och på Gripsholm, där konungen uppbyggt en teater, uppfördes flere hans stycken, innan de hunno fram för offentligheten, och möttes af hofvets jublande bifall, under det man sparade kritiken för sina memoarer, dagböcker eller privatbref. Hågen för sällskapsspektakel spridde sig äfven i borgerliga kretsar både i hufvudstaden, där bl. a. Schröderheim var själen i ett kotteri af dilettanter, och i Göteborg, hvarest den fina

* I annonsen heter det »Hamlette, Sorgespel i 5 akter från engelskan, skrifven af den berömde Shakespeare; denna stora Piece, som för första gången uppföres på Swensk Theater, har på alla språk vunnit förtroende. Början sker precis kl. 4 i anseende till Piecens längd och de många förändringar af nya Decorationer.»

Digitized by Google

världen, de Alströmerska och Hallska kretsarne, hade en fransk sällskapsteater af synnerlig förträfflighet.

Efter Gustafs död upphörde de franska skådespelen, Bollhuset nedrefs och den svenska teatern fick 1793 en ny skådeplats i den s. k. Arsenalen i De la Gardieska huset. Gustaf IV Adolf visade sig till en början välvillig mot faderns älsklingsskapelse; han inlöste år 1799 af Karl Stenborg, som råkat på obestånd, den svenska komiska teatern och förenade den med dramatiska scenen, som hädanefter äfven skulle omfatta Opera comique.

Emellertid blef konungens lynne allt mera ohågadt för teaterväsendet, särskildt var, som ofvan nämndt, operan föremål för hans misshag. Redan från 1803 är denna ovilja synbar; den slog ut i fullt hat, då han 1806 utfärdade brefvet om stora operans indragning, under det han medgaf, att operetter fortfarande skulle få gifvas på dramatiska scenen. Året därpå befallde han till och med att själfva operahuset skulle nedrifvas, stället planeras och Gustaf Adolfs staty ditflyttas, och då man föreslog honom att låta byggnaden stå kvar och användas till museum eller vetenskapsakademi, svarade han under häftiga svordomar, att han nog såge knepet, och att man ville vänta, tills han ej mer vore till, för att åter gifva operor. I visst afseende blef han ju ock sannspådd, men man afvaktade blott icke hans död. — Krigstid och nöd hämmade för öfrigt i seklets början all utveckling af den sceniska konsten och den dramatiska litteraturen. Icke illa svarade till denna stämning den Kôtzebueska dramatiken, som behärskade den svenska teatern vid det nya århundradets ingång. Liksom ledningen af vårt lands politiska öden under denna tid var mera ömklig än i högre mening tragisk, så hade ock den dramatiska litteraturen, hvilken ägde tidens öra, mera af det gråtmilda än det sublima.

* * *

Den centrala personligheten bland tidsskedets dramatiska författare är obestridligen

Gustaf III.

Frågar man, om han var en betydande dramatisk diktare, så utfaller svaret olika, allt efter som tonvikten lägges på diktare eller dramatisk. Skald var han icke, men han var en teaterförfattare af rang. Han hade en medfödd blick för scenens kraf, och han förstod att skickligt begagna hvad tidens teaterrepertoar erbjöd honom för att — stundom med hjälp af någon mera språkskicklig — omsmälta det i sin värkstads degel och åstadkomma ett arbete, som tog sig väl ut. Hans dramatiska värksamhet erinrar alltså i första rummet om den nutida teaterregissörens och »bearbetarens för scenen». Med ypperlig blick för teaterns kraf grep han det dramatiskt värkningsfulla och lade det på ett lysande sätt till rätta för de skalder, åt hvilka han lämnade sina planer till närmare utförande, vare sig det gällde en mytologisk opera som Thetis och Pelée eller ett »historiskt» skådespel som Birger

Gustaf III:s dramer.

Digitized by Google

Jarl eller en fosterländsk opera som Gustaf Vasa. Men därjämte utvecklar han äfven en självständigare värksamhet, så till vida som han blir författare ej blott af planerna utan ock af självfva dialogen och skapar prosastycken för talscenen. I dessa gör sig vid sidan af »faiseuren» äfven en annan sida af Gustafs karaktär gällande: »vältalaren». Liksom i sin vältalighet älskade konungen äfven i sin dramatik att anslå den fosterländska strängen, och detta är ett drag i Gustafs alstring, som icke får förbises, men icke häller öfverskattas. Han var varm vän af fosterlandets ärorika minnen och ville i svenska sinnen väcka sympati för dem, framför allt för de store Gustavernas. Det var en tendens så god som någon, och det blef tendensen för hans dramatik liksom för hans akademi. Exemplet hämtade han från de Belloy, den franskhistoriska dramens målsman. Men han fattade dock saken ganska ytligt; icke blott att han, som tiden i allmänhet, saknade historiskt sinne och att sålunda personligheterna och skildringen af tidsförhållandena kommo att sakna historisk färg, utan han tog mången gång ett utländskt styckes intrig och nöjde sig med att omdöpa Henri till Gustaf, Numa till Oden och Égérie till Frigga. Äfven kunde han mycket godtyckligt handskas med historien, såsom i planen till drottning Kristina, där han gör M. G. de la Gardie till Gustaf Adolfs son för att vinna ett tacksamt motiv. Det nationella i Gustafs dramatik låg sålunda i en allmän fosterländsk stämning, men nådde icke djupet.

Och detta sammanhänger med hufvudkaraktären af hans författarskap. Det äger mera af yttre än inre lif. Sinnet för det dramatiskt värkningsfulla och det vältaligt lysande öfverväger vida det djupare litterära intresset.

Detta förklarar ock den mottaglighet Gustaf hyser för olika dramatiska strömningar. Ursprungligen uppvuxen i en strängare smak, beundrare af Corneille, Racine och äfven Voltaire, röner han allt mera inflytande af nyare smakströmningar. Med åren ändrade sig hans smak, historiska lustspel växla med rococokomedier och farser. Den vaknande »Shakspereomanien» lämnar spår i vissa scener af Gustaf Vasa; och hans sista arbete, Den svartsjuke Neapolitanaren, är ett föga lyckadt utslag af hans sympati för den nya dramens skräckscener och sentimentalitet.

Vi skola nu ägna någon uppmärksamhet åt de enskilda alstren af hans rika och omväxlande författarskap.

Han hade under 1770-talet mest inskränkt sig till att utkasta planer till operor eller skådespel, dock bildar *Birger Jarl och Mechthild* i viss mån ett undantag; här hade konungen lämnat åt bearbetarne, Gyllenborg och Adlerbeth, ett på

Digitized by Google

fransk prosa skrifvet stycke, som de hade att versifiera. Detta stycke var åter en efterbildning af ett litet festspel, La princesse de Navarre, hvarmed Voltaire hedrat en fransk dauphins bröllop med en spansk infantinna och som konungen fann lämpligt lägga till underlag för ett tillfällighetsstycke vid sin brors förmälning med en holsteinsk prinsessa. För detta ändamål fick den gamle Birger Jarl taga skepnad af en svärmisk förste älskare, som okänd uppträder vid torneringar och i hvars mun författaren kunde med en dubbelsyftning lägga en komplimang till en prinsessa, »som Holsteins ära gör och stadgar Sveriges hopp».

Mot slutet af 1770-talet var konungens håg för dramatisk författareverksamhet något afsvalnad, men endast för att under 1780-talet taga desto starkare fart. Under åren 1782—1783 författade han ej mindre än fem dramer, fyra med ämnen ur Sveriges nyare historia, en med namn ur dess fornsaga; senare följde än flera.

Äldst bland dessa stycken är *Märta Banérs och Lars Sparres kärlekshandel*, numera känd under namnet *Gustaf Adolfs ädelmod* (1782), hvartill ämnet var lånadt från ett af Voltaires Ferneystycken: »Charlot ou la Comtesse de Givry». Det är det gamla motivet om bortbytta barn, som utgör dramats idé; det visar sig, att den vidrige tölp, som uppfostrats under namnet Lars Sparre, är en bortbyting, under det att den ädle unge man, som dittills gällt såsom »ammans son», är den värklige ädlingen, som slutligen kommer till sin rätt. Detta motiv, i hvilket Malmström velat se en aristokratisk kastförblindelse, ett dramatiskt åskådliggörande af det adliga blodets företräde, är i hvarje fall lånadt från den store fördomsbekämparen på Ferney.

Hvad som kanske mest lockade Gustaf III, och som i pjesens andra titel fick sitt uttryck, var det tillfälle stycket erbjöd honom att låta konung Gustaf Adolf uppträda såsom styckets slutfigur, som visar sitt ädelmod genom att återlämna de jordagods Sparres fader förlorat vid Linköpings blodbad. Han fick här ersätta Henrik IV i det Voltaireska stycket. I öfrigt är det ej blott från detta stycke Gustaf lånat motiv; redan nu lägger han ådaga hvad som utgör på en gång svagheten och styrkan i hans dramatiska arbetsmetod: sammangjutningen af motiv från olika håll (så är t. ex. hofmästarens typ lånad från Destouches). Dessa lån blefvo icke obeaktade af den hofpublik, som visserligen ifrigt applåderade, men som mellan fyra ögon dömde desto strängare.

Ojämförligt mera betydande, framför allt mera helgjuten än Gustaf Adolfs ädelmod, är *Helmfelt* (1783), hvari konungen till behandling upptagit sägnen om att den store fältherren skulle varit »en förlorad son», hvilken, efter att hafva rymt från familj och fädernehem som en brottsling, återkommer dit krönt med ära. Denna sägen, i och för sig alldeles ohistorisk, erbjöd

Digitized by Google

både ömma och effektrika punkter, som icke kunde undgå en skarpsynt teaterkännares öga. Gustaf har också åstadkommit ett värkningsfullt, lifligt, väl hoptimradt skådespel, hvilket färgats af en viss tidens sentimentalitet, i släkt med den samtida borgerliga dramens. Gustaf har ock i detta syfte förstärkt Helmfelts brottslighet under ungdomstiden genom att låta honom ej blott öfvergifva sin far, den gamle borgmästaren Grundel, utan ock sin hustru och en späd son. Först när den senare vuxit upp till en käck yngling, som själf vill vinna lager, slår återseendets stund. Detta stycke företer visserligen i enskildheter släktskap med ett par arbeten i den samtida utländska skådespelsrepertoaren, men man har dock icke kunnat påvisa någon omedelbar förebild.

Detta är däremot i hög grad fallet med konungens nästa stycke, den lilla enaktskomedien *Frigga*, hvars fullkomliga beroende af ett franskt stycke, den sirlige, småpsykologiske rococoförfattaren Saint Foix' fornromerska dram Égérie är desto mera betecknande, som det gällde ett fornnordiskt ämne eller rättare — fornnordiska namn. Öfverflyttningen är dock mindre egendomlig, då man erinrar sig, att dessa mytologiska eller fornhistoriska ämnen icke uppfattades naivt fantasirikt, utan ur upplysningstidens reflexionssynpunkt; de forntida religionsstiftarne, en Numa eller Oden, blefvo icke, i anslutning till den gamla sagan och poesien, gudomlige siare, utan, i enlighet med upplysningstidens historiska uppfattning, ett slags trollkarlar, som genom bakslughet och hocus-pocus förstodo att slå blå dunster i mängdens ögon. Den romerska sagonymfen Egeria, som var Numas älskade, af hvilken han tog ingifvelser vid ordnandet af kulten och som efter hans död smalt hän i tårar och förvandlades till en källa, blir hos Saint Foix Numas fosterdotter, som han låtit uppfostra, under föregifvande att hon vore en gudinna, åt hvilken folket hembar sin vördnad. Men så vaknar i den unga nymfens bröst kärlekskänslor till den unge herden Tullus Hostilius, och i skildringen af deras hjärteangelägenheter märker man rococotidens kärlekspsykologi, liksom man i fadern Numas (Odens) användande af ett »orakel» för att gifva äfven åt Tullus gudomligt ursprung, innan de älskande förenas, ser upplysningstidens ironiska uppfattning af all uppenbarad religion, såsom alster af ett bedrägeri (ett pia fraus). Utom ur Égérie lånade Gustaf III för Frigga enstaka drag ur ett annat stycke af Saint Foix, »l'Oracle». Med undantag af den nordiska lokaliseringen är stycket en efterbildning och intet annat, och det var en nog stark eufemism, när vid styckets uppförande som opera

Digitized by Google

Engelbrecht försvarar Stockholm. och har i sin
vård Carl Knutsons dotter, som han upfött och [illegible]
som en fader. Nat och Dags son är och hofmannen
och en af dess ifrigaste medhållare. Hennes älskar
Printzessan och är af henne älskad men de ären
tvungna at dölja deras kiärlek för Engelbrecht emedan
fadren B. N. Nat och Dag är Carls fiende. Stockholm
är omgifwen af [illegible] haren som [illegible]
under Calmare unions skydd; Cristiern af Oldenburg
som Oxenstiernas Archebiscops och B. N. Nat och Dag
äro anförare. Carl är vid [illegible] och
väntar sedan han blifwit utropad för Konung.
Engelbrecht har [illegible] til et få [illegible]
stillestånd under hvilket Ärkebiskopen och Nat och
Dag in komma til Stockholm at handla om frid
men i [illegible] at [illegible] mot Engelbrecht
och Staden. de nyttia den unge Nat och Dags kiärlek
och [illegible] samt Printzessan; [illegible] at
göra en conspiration genom [illegible] [illegible]
skal upgifwas och Engelbrecht förrås. Naturen
kiärleken Religion, nyttias omsom af Ärkebi
biskopen och den gamle Nat och Dag at förföra
den unge älskaren, han upeldad af den [illegible]
tanken at Engelbrecht ämnar Printzessan hand åt
[illegible] [illegible] til att men [illegible], [illegible]
sig och då Engelbrecht underrättad går at [illegible]
[illegible] som redan är [illegible] och

Egenhändigt utkast af Gustaf III till en af honom planlagd pjes, Engelbrekt.

(Efter original i Kongl. Biblioteket.)

Digitized by Google

Digitized by Google

med vers af Leopold och musik af Åhlström det prisades »såsom i allo svenskt till ämne, planläggning, vers och musik».

Af större värde är ett tredje drama från 1783, prosastycket *Gustaf Adolf och Ebba Brahe* (hvilket likaledes senare af Kellgren omskrefs till opera); det är en dramatisering af den så mycket spridda novellistiska framställningen af Gustafs ungdomskärlek till Ebba Brahe, hvaråt konungen dock gifvit en mera konventionell karaktär. Dramats hufvudfel i poetiskt, liksom äfven i dramatiskt afseende, ligger dels däri, att tillfälligheten spelar så stor roll, dels i Ebba Brahes ur poetisk synpunkt allt för starka resignation. Genom enkedrottningens svek har Ebba förmälts med Jakob de la Gardie, men knapt har vigseln fullbordats, förr än konungen infinner sig och söker häfva äktenskapet, enär det ingåtts under falska uppgifter; nu är det dock Ebba Brahe som vägrar, emedan hon gifvit de la Gardie sitt ja inför altaret. Denna brist låg genast klar bl. a. för hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta, som, kort efter att konungen uppläst stycket för henne, skrifver i ett bref till en väninna, att det innehåller vackra saker, men att det har fel, i synnerhet däruti, att »Ebba Brahe, som älskade konungen så varmt, kan, i samma ögonblick hon vigt sig, hafva kraft nog att afslå Gustaf Adolfs anbud, då han vill bryta äktenskapet». »Detta är — tillägger hertiginnan — visserligen en vacker fasthet i karaktären, men som icke är möjlig, emedan den strider alltför mycket mot naturen, och man ser häraf, att kärleken icke är den känsla, som djupast gripit konungen». Onekligen är ett ämne sådant som resignation uti kärlek mera lyriskt än dramatiskt. — För att öka den dramatiska effekten har konungen i stycket inlagt en idyll från Öland, där Gustaf Adolf okänd uppenbarar sig vid ett bröllop hos en färjkarl, ett lån från Collés »Henrik IV:s jakt». Det var egentligen först sedan stycket omdanats till opera och ypperligt versifierats af Kellgren, som det vann någon större popularitet hos de bredare lagren, under det den högre societeten ställde sig mera afvog. Det är icke osannolikt, att den i operan framträdande folkliga stämningen med reminiscenser från folkvisan kan vara Kellgren anvisad af konungen.

I sammanhang härmed må ock omnämnas de planer, som Gustaf förelade Kellgren till *Drottning Kristina*, ett i hög grad ohistoriskt, något konventionellt skådespel, där Magnus Gabriel de la Gardies förening med Kristina hindras genom upptäckten, att han skulle vara Gustaf Adolfs son med Ebba Brahe(!); samt till det vida mera betydande stycket *Gustaf Vasa*, som af konungen planlades omkring 1780 och som, uppfördt på nyåret 1786, blef

Digitized by Google

den gustavianska operascenens stolthet och prydnad. Omfånget af konungens andel i detta stycke har varit något omstridt, särskildt i hvad mån det af Oxenstierna efter hans död utgifna prosastycket är af konungens egen hand eller blott en upplösning af Kellgrens vers.* Alldeles oafsedt detta äro emellertid utkast och plan till denna opera Gustafs tillhörighet och af förträfflig halt. — Mer än ett drag (bl. a. skildringen af konflikten i Gustafs bröst mellan kärleken till den fångna modern och hans plikter mot fosterlandet) visa påvärkan af den franske författaren Pirons »Gustave Vasa», men det är dock ett annat inflytande, som är än mera anmärkningsvärdt. I operans tredje akt förekommer, som bekant, Kristiern slumrande, under det mörka skuggor uppträda för honom, och denna scen är tydligen en afkomling af den berömda vålnadsscenen ur Richard III, men äfven i en hel del andra enskildheter, framför allt i den liffulla krigsstämningen, som onekligen har mer af det engelska renässansdramats än den franska pseudoklassicitetens lynne, spårar man fläktar från Shaksperes dikt, sådan denna genom Letourneurs bearbetning var konungen tillgänglig. I öfrigt vann denna opera med dess nationella ämne, som nära slöt sig till de historiskt bekanta hufvuddragen, med dess smältande Kellgrenska vers och dess populära musik en framgång, lika mycket framkallad af patriotisk som af ästetisk entusiasm.

Om Gustaf Vasa är konungens mest vällyckade operatext, så är *Siri Brahe och Johan Gyllenstierna* lika obestridligt hans yppersta talpjes. Stycket, som ursprungligen hette *Den nyfikna*, började redan 1783 och fullbordades i slutet af 1787, hvarefter det undergick Leopolds retouchering i språkligt afseende. Leopold gällde ock till en början som dess författare, upptog recetten och meddelade skådespelarne sina författareanmärkningar. — Det är ett i hög grad värkningsfullt lustspel, hvars inre historia visar oss konungens arbetsmetod på dess höjd. Från en mängd olika håll sammanför han materialet: han begagnar i främsta rummet ett litet intrigstycke af madame de Genlis, »La Curieuse», som behandlar den olycka en ung flickas nyfikenhet och lösmynthet kunna åstadkomma vid en farlig situation; han förknippade den moderna intrigen med en gammal släkthistoria från Sigismundska tiden om det s. k. onsdagsbröllopet mellan Siri Brahe och Johan

* Enligt min uppfattning är det närmast en af Oxenstierna företagen öfversättning af konungens franska utkast. Öfversättaren har sedan i sin prosa inlagt bekanta Kellgrenska vändningar, ord och uttryck.

Digitized by Google

Gyllenstierna och fogade därtill en mängd dràg från olika dramer och vältalighetsstycken; själf har han antecknat icke färre än 17, Voltaire, Racine, Beaumarchais, Diderot, Belloy och Thomas förekomma å denna lista och hafva skattat åt intrig, karaktärsskildring och dialog, och likväl har det historiska intrigdrama,

Gustaf III.
Efter porträtt af Roslin.

hvilket Gustaf på detta sätt sammanfogat, blifvit ett fulländadt helt och — hvad mera är — fått en nationell prägel.

Detta svenska drag framträder särskildt i det historiska perspektiv han skänker åt detta släktdrama. Liksom hans store tyske samtida Lessing i Minna von Barnhelm låter sjuåriga krigets fasor skymta fram, målar Gustaf här en familjescen med dyster bakgrund, hämtad från ett af de skickelsedigraste och poesirikaste skedena i vår historia, nämligen kampen mellan Karl IX och

Digitized by Google

Sigismund. Och i dramats slutscen låter han i taflans midt den ideala deus ex machina-platsen intagas af den unge Gustaf Adolf, churu handlingen på grund häraf måst framflyttas från 1595 till 1611. »Siri Brahe», med dess värkningsrika handling, dess liffulla dialog och dess kraftigt, om än nog typiskt, tecknade karaktärer tillerkännes med fog en hedersplats inom vår svenska dramatik. Särskildt anmärkningsvärd är den på en gång ädla och lediga dialogen, i hvilken man spårar den borne vältalaren, icke minst å de ställen, där den kunglige författaren låter något af sin egen personliga stämning framskymta. Man kan å dessa ställen numera finna stycket äga ett historiskt intresse, ehuru mindre från Karl IX:s än Gustaf III:s dagar.

De sista arbetena af Gustafs hand mäta sig icke i värde med de nu nämnda. *Den ena för den andra* (1788) är ett litet intrigstycke, hoptvinnadt af trådar från två olika håll: en engelsk komedi och ett franskt lustspel, men därjämte lämnande en inblick i gustavianskt sällskapslif. *Bedragna Paschan* (1789) är en bearbetning från ett stycke af Saint Foix, som redan införlifvats med frihetstidens skådebana; *Alexis Michaelowitsch och Natalia Narischkin* (1789), bygdt på ett original af samme franske författare, behandlade det täcka motivet om en furste, som i förklädnad och utan fursterang söker vinna sitt hjärtas dam; med detta motiv har förknippats en historisk anekdot om czar Alexis Michaelowitsch' giftermål, och slutligen har Gustaf, som denna tid var uppfylld af ovilja emot den adliga oppositionen, satiriserat hofdamerna vid czarens hof, tydligen efter lefvande modeller från ett hof, som stod honom närmare, och hvars kvinnliga medlemmar nästan alla tillhörde fronden. *Födelsedagen* (1790) är ett litet tillfällighetsstycke, som, vid sidan af en hyllning åt det Stockholmska borgerskapets lojalitet, uppenbarar samma ovilja mot hofadelsdamerna och nu med direkt adress till en viss person. I motsats till dessa gladare stycken är konungens sista drama, *Den svartsjuke Neapolitanaren* (1791—1792), ett dystert skådespel, ett resultat af konungens vaknande intresse för den samtida känslosamma och skräckfulla dramatiken. Från en novell af madame Genlis, en opera Camille af Marsollier och från en skräcktragedi af representanten för »le genre sombre», Baculard d'Arnaud, har konungen hämtat materialen till den effektrika, men i det hela föga lyckade sensationsdram, som utgjorde hans »svanesång».

Många andra förslag till dramer och operor lekte honom i hågen och gömdes i hans portfölj; men det Anckarströmska skottet hindrade utförandet af dessa Gustaf III:s planer, liksom

Digitized by Google

Scener ur Gustaf III:s dram "Gustaf Adolfs ädelmod".
Efter original på Gripsholm, målade af P. Hilleström.

Digitized by Google

Digitized by Google

många andra, hvilka gällde en annan skådebana än den, där diktens gestalter uppträdde.

Med alla de förtjänster Gustaf III:s dramer ådagalägga: fyndigheten i intrigläggningen, effektrikedomen och blicken för teaterns kraf i anordningarne, glansen, kraften och vältaligheten i dialogen samt sist, men icke minst, den nationellt historiska stämningen, lida de dock af det felet att mera vara barn af en teaterkännares beräknande kombinationer och sammansättningar, än af ett enda kärleksmöte med sånggudinnan. Och om konungens dramatiska författareskap i allmänhet gälla de ord, som hans kvicka svägerska i sin dagbok nedskrifvit om ett af hans ungdomsstycken, att det kunde liknas vid ett marmorbord i mosaik, hopsatt af olika stenar, hvars olika kulörer gjorde ett präktigt intryck, men som dock ägde mindre värde — emedan de icke voro i e t t s t y c k e.

* * *

På det högre sorgespelets område intog **Leopold** (f. 1756, † 1829) obestridt hedersrummet inom den gustavianska tidens dramatik. Hans *Oden eller asarnes utvandring* (uppförd 1790) betraktades länge såsom den svenska skådebanans yppersta tragedi; den betecknar i hvarje fall den franskklassiska tragedistilens kulmen inom Sveriges diktning. Leopold ter sig såsom en värdig efterföljare af den Corneille-Racinska smaken, i allt hvad som rör planens klarhet och diktionens prakt. Däremot lider hans sorgespel, liksom ju ock dess förebilder, af ett nog starkt resonnerande öfver känslorna, som åter tränger handlingen tillbaka och låter läsaren eller åskådaren esomoftast sakna det dramatiska lif, som dock innerst utgör ett dramas rätta existensgrund. Leopolds tragedier.

Ämnet är hämtadt från hvad man den tiden ansåg vara Sveriges urhistoria: den s. k. »historiske» Odens förmenta vandring från Skytien mot Norden. I anslutning till Dalins historia och till Gibbons »Decline and fall of roman empire», låter Leopold det vara Pompejus (eller som han, betecknande nog, kallas Pompé) som orsakar Odens och hans asars tåg från sitt hemland. Men Oden — asarnes mäktige kung — hade icke blifvit besegrad af romarne, därest ej förrädare kommit fienden till hjälp. Och drifhjulet i detta förräderi är sårad och kränkt kärlek. Asmun, den käcke skyterhöfdingen, stämplar emot sin härskare Oden, emedan denne brutit trolofningen mellan sin son Yngve och Asmuns dotter Thilda, hvilken eggar sin far till hämnd. Yngve, som alltjämnt älskar Thilda, har af fadern sändts bort till Egypten, men har okänd sällat sig till romarehären och följer Pompé till Skytien, intill dess han i farans stund uppenbarar sig som skyt. Thilda, som tror sig öfvergifven af den hon älskar

Digitized by Google

högst, har förmått fadern att förbinda sig med Pompé, hvilken åtrår Thildas kärlek och begär hennes hand som pris; Thilda förklarar, att hon icke svär främlingen »ett hjärta som hon ej för andra gången skänker», men om han hämnar detta hjärtas rätt, skall hennes hand möta honom. Oden är villig ändra sitt beslut och gifver Yngves hand åt Thilda, men genom en följd missgynnande omständigheter kommer detta icke till stånd. Då Pompé besegrat Oden gripes Asmun af samvetsförebråelse öfver sitt förräderi och spörjer sin dotter:

> Din far af nesa höljd, din älskare i band,
> Och säg om du är nöjd och säg om du är hämnad?

Thilda, som, rätteligen sedt, är tragediens hufvudperson, förtviflar öfver den ofärd hon vållat och är beredd att med sitt lif försona sitt fel. Sedan hon i ett kärleksmöte med den fångne Yngve bedyrat för honom, att därest han går under, skall hon välja döden, och hon erfar, att Pompé ånyo segrat, gör hon allvar af sitt ord och lämnar själfmant lifvet. Det sker dock onödigt — Pompé har i sitt ädelmod frigifvit Yngve och till hans förmån afstått från anspråken på Thildas hand; Yngve ilar, då han erfar Thildas död, förtviflad ut från scenen, Asmun följer sin dotter i döden och Oden beslutar öfvergifva Skytien för att söka ett nytt land, dit romarnes namn ännu icke hunnit.

Styckets tragiska intryck skadas i ej ringa mån genom att missförstånd och slump spela in i och afgöra katastrofen. Karaktärsteckningen lider af en del osannolikheter (exempelvis Pompés nästan till enfald gränsande ädelmod) och oklarhet (bl. a. i Asmuns vacklande fram och åter), men å andra sidan yppar sig här och hvar, ej minst i kärleksscenerna, drag af fin psykologi; känsloanalysen lider dock af en bredd, som hämmar händelseutvecklingens fart.

Författaren säger i företalet att han försmått all »lokalmålning» med afseende å gudalära, ålderdomsbruk och dylikt; han anser icke det yttre lifvets härmande afteckning till seder och lefnadsskick tillhöra tragedien, »endast Shaksperes beundrare hafva förgudat detta påstådda naturenliga målningssätt, som är till en viss grad i hvars och ens förmåga att härma (!) under det att Corneilles och Racines svårligen skall blifva möjligt att försöka med minsta framgång, utan något slags öfning och skicklighet». I valet mellan tragedien såsom »ett lustverk för inbillningen af alla naturlifvets afstickande former och skaplynnen, äfven de råaste sådana de i värkligheten utmärka olika folkslag, tider och personer» eller »en ren målning af den högre mänskliga sinnesnaturen, sådan den hos alla folkslag och på alla tider igenfinnes, när man nämligen förstår att därifrån afsöndra den gröfre hvardagsytan», är Leopold en svuren anhängare af den senare principen. Det är med andra ord den rent abstrakta allmänligheten

Digitized by Google

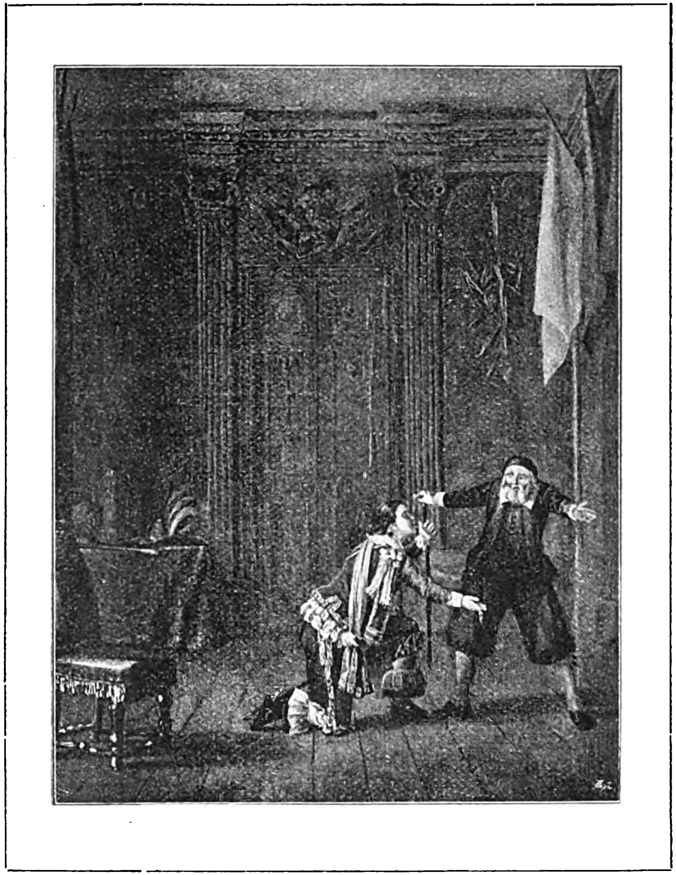

Scener ur Gustaf III:s "Helmfelt".
Efter original på Gripsholm, målade af P. Hilleström.

Digitized by Google

Digitized by Google

i teckningen af lif och karaktärer som han hyllar i ord som i gärning. Hans ästetiska ståndpunkt som dramatiker är rent konservativt franskklassisk.

Men om sålunda Oden saknar tidsfärg från den tid, hvari stycket spelar, från Pompejus' och Odens tid, så bär tragedien spår af sitt eget tidehvarfs strömningar och på flere ställen märker man en tidstendens, riktad mot Anjalamännen och mot den aristokratiska oppositionen.

»Oden» skrefs ju i Finland, under det kanoneldarne belyste skaldens arbetsrum, och ofta får skildringen af Oden och hans Asar drag, som erinra om en annan kung, hvilken liksom Oden »se'n sjutton år bar en frejdad spira».

När man läser Asmuns ord i första scenen:

»Sarmaten bleknar ej vid frågan om hans blod
Och äfven stupande han lärt sin lager knyta,
Men pröfvom, pröfvom först, förr'n vi af segern skryta
Mot fiendernas bröst vårt stål och våra mod;
Den vise trotsar ej en öfverlägsen fara». — —

så rinner en i sinnet de betänkligheter, hvilka från många håll gjordes gällande mot Gustaf III:s ryska fälttåg, och det svar, som skalden lägger i Odens mun:

»En hvar ännu bland oss de dagar minnas kan,
Då andra tänkesätt af Thildas far man hörde,
Då hans försiktighet ej allt betänkligt fann
Och segerns storhet mer än farans honom rörde»,

är utan tvifvel taladt utur Gustafs hjärta. Men äfven en mängd andra repliker tyda på åren 1788—90. När det sålunda heter, att Oden stod på fallets brädd, öfvergifven af sin här, och att denna här »af modlöshet betagen, var nöjd att köpa fred till hvilket pris den gafs», så var anspelningen på Anjalaförbundet tydlig, och likaså dessa af Oden uttalade ord:

Välan, försagda folk, gå Romarns offer blif!
För bristen af ditt mod, din konung skulden gif.

När Asmun manar de sammansvurne att ur gruset af Odens tron återföra den forna jämlikheten och under Roms skydd hämnas på tyrannen, så syftade skalden utan tvifvel på de »patrioter», hvilka drömde sig tillbaka till frihetstidens statsskick. Vidare må påpekas dessa ord:

Man talar uppenbart om Rom, dess segrars ära,
Dess mildhet och dess tro mot dem det underlagt,
Om vådan af dess hot, om den att vapen bära
Emot en öfvad här och öfverlägsen makt,
Men skyten vaknat har, han hotas, han vill strida,
Han hatar romerskt ok, hans kung är honom kär,

hvilka äro uttryck för den rojalistiskt fosterländska stämning, som bildade bakslaget mot Anjalaförbundets förräderi och frondens missnöje.

Digitized by Google

Denna fosterländskt rojalistiska underström utgör obestridligen det mest personliga i stycket, det som mest låter oss märka skaldens hjärta klappa.

Leopolds andra tragedi *Virginia* påbörjades 1792, då första, andra och femte akterna skrefvos; den fullbordades med de mellanliggande akterna 1802, och Leopold har själf framhäft dessa uppskof såsom en af orsakerna till att arbetet är Oden underlägset.

Stycket behandlade den gamla Livianska historien om den högsinnade medborgaren Virginius, som dödar sin dotter för att rädda hennes kvinnliga ära mot decemviren Appius Claudius' förföljelse.

Leopold har vid upptagande af det antika ämnet i viss mån omdiktat fabeln, så att han låter en värklig kärlek råda mellan Appius och Virginia, hvadan man är en smula tvehågsen, hvarför det hela behöft sluta tragiskt. Virginia dör med orden:

»Jag älskar dig ännu och är belönt därför.» Och Appius förklarar:

»Du dör! Och jag är till! Att blixten dig ej hämnar
Och jorden, som dig mist, för mina fjät ej remnar.
Hon dör, och för din hand mitt blod ej redan flutit;
Var då för hennes bröst din dolk allena gjord.»

Stycket är en litteraturstudie, fjärran från det värkliga lifvet, väl planlagd och innehållande vackra verser, men huru annorlunda hade icke exempelvis Lessing tjugu år förut behandlat samma ämne, ryckt det närmare, gjort det mera mänskligt och genom att skildra samtida tyska förhållanden (visserligen under italiensk mask) gifvit åskådarne vida mera kött af deras eget kött och ben af deras egna ben, än fallet var i den svenske franskklassikerns sorgespel! Detta hindrade dock icke att »Virginia» vann beundran äfven hos ett yngre släkte. Den unge Tegnér prisar t. ex. (1803) i ett bref det »gudomligt tragiska i katastrofen», som han blott finner skadadt af tillägget om Sicinius' seger.

Det är af vikt att ha i minnet, att stycken sådana som Oden och Virginia ännu vid seklets början efter tillkomsten af Lessings, Goethes och Schillers mästerverk betraktades såsom vår sorgespelsdiktnings non plus ultra. Det vittnar om, att man på detta område ännu var märkligt efterblifven; Leopold, som dock i andra afseenden tog intryck af den nyare tyska poesien, förblef i sin dramatik trofast de sekelgamla franska mönstren. Och fastän han ägde flere förutsättningar för dramatiskt författarskap utgöra dock tvifvelsutan hans tragedier den del af hans diktning, som besitter minst lifskraft, ehuru som Tegnér yttrade året efter hans död »herrarne af den gamla observansen envisades med att just häri anse honom klassisk».

* * *

Digitized by Google

Gyllenborgs tragedier.

Äfven öfriga svenska sorgespelsförfattare under den gustavianska tiden välja med förkärlek sina ämnen dels ur fosterlandets, dels ur antikens historia och myt. Främst möter oss här **G. F. Gyllenborg,** hvars författarskap under Gustafs tid fick nya vingar. Han ägnade sig bl. a. äfven åt dramat, både det allvarliga och det skämtsamma, ett område där han dock icke skördade några nya lagrar.

Utom den egendomliga tillämpningen af Voltaires »Princesse de Navarre» på Birger Jarls och Mechtilds giftermålshistoria, vid hvars utarbetande Gyllenborg endast var värkställare af konungens planer, äger man af hans hand sorgespelen *Sune Jarl* (1783) och *Penelope* (1791). Det förra behandlar ett ämne från en af de rikaste konfliktstiderna i Sveriges historia, stridstiden mellan Sverkerska och Erikska ätterna. I hjältens, den unge Sune Jarls bröst kämpa hans trohet mot sin faders vän, konung Erik X, och hans kärlek till Sverker II:s dotter om väldet. Onekligen innehåller ämnet tragiska motiv, men hufvudpersonen med sitt vankelmod saknar tragisk storhet och ledes för mycket af sin personliga fördel; handlingen lider dessutom af en oklarhet, som vållade samtidens klagan öfver, att man ej kunde finna reda i eller förstå »denna eviga tragedi». Bäst är styckets diktion. Det är i klangfulla och korrekta alexandriner, som Gyllenborg låter Helena och Sune bikta hvarann sin kärlek och sina kval, låter Folke Jarl förebrå sin son Sune hans politik och hans otrohet mot Erik, låter Sverker i sin dödsstund förklara

G. F. Gyllenborg på äldre dagar.
(Efter stick af El. Martin.)

»Du segrar, Eriks son, och ser mig utan blygd:
Olyckan är mitt brott och lyckan är min dygd»,

samt Erik svara:

»Ack glöm en fåfäng hämnd! På tronen, där jag lämnas,
Du af dess obestånd och oro fyllest hämnas.»

I *Penelope* har Gyllenborg försökt att dramatiskt behandla slutet af Odyssén, där Penelopes friare bestraffas af den återvändande Odysseus, ett ämne, som — menade Gyllenborg — framställde de mest intressanta scener för mänskligheten och icke borde hafva förtjänt »uppoffras åt glömskan» (?). Gyllenborg

Digitized by Google

följer ganska troget Odysséns motiv, men man finner de Homerska skepnaderna framträda i kostymer, som äga mera franskt än forngrekiskt snitt. Penelope är skildrad med en viss elegans och är otvifvelaktigt den mest lyckade af alla Gyllenborgs teaterfigurer.

Adlerbeths tragedier.

Af större betydelse för skådebanan blef Gyllenborgs yngre vän och medarbetare **G. J. Adlerbeth.** Den synpunkt, som ledde Adlerbeth och jämte honom hela hans samtid, har han själf utvecklat i företalet till sin *Edip* (1792), hvilken är en bearbetning af Sofokles och Voltaires likanämnda arbeten.

»Det är — skrifver Adlerbeth — den tragiska skaldens plikt att teckna sederna under den tid, till hvilken hans ämne hör, med en sanning som till dem likasom återflyttar åskådaren och läsaren, men ock att i sin teckning utesluta allt som för mycket stöter smaken, begreppen, tänkesätten på hans egen tid. Han måste således i våra dagar måla Agamemnon, Tesé, Pyrrhus med de drag, som göra Greklands forna hjältar igenkänneliga, men tillika med sådana, som icke misshaga Europa i adertonde århundradet. Sofokles Edip, med all sin förtjänst, skulle ej lyckats på en nymodig teater. Man finner således, att ett dramatiskt ämne måste på olika tider olika behandlas och blifver därigenom nästan outtömligt».

Dessa synpunkter hafva visserligen nästan alltid gjorts gällande, medvetet eller omedvetet, vid behandling af forntida ämnen; en människoålder senare sökte Tegnér tillämpa dem i afseende på Frithiofs saga, men under upplysningstiden framträdde de alldeles öppet och författarne eftersträfvade icke ens den historiska sannolikheten, utan lade samtidens idéer i de forntida personernas mun.

Adlerbeth har, utom den nämnda bearbetningen af Edip samt två andra mera direkta tolkningar af Racines *Iphigénie* (med inlagda körer) och *Phedra* samt ett par operaöfversättningar, författat operatexten *Cora och Alonzo* samt originaltragedierna *Ingjald Illråda* och *Kelonid.*

Cora och Alonzo, det stycke med hvilket Gustaf III:s nya operahus invigdes 1782, hade hämtat sitt ämne ur Marmontels *Les Incas.* Konflikten rör Solens prästinna i Peru, Cora, som älskar en spanjor och därför enligt lagen skulle dö; men som dock, tack vare en tjänst, som hennes älskare visat Perus konung, får lefva och räcka spanjoren sin hand, sedan konungen upphäft den lag, som hindrat föreningen. Samma ämne behandlades ett årtionde senare i sentimental riktning af Kotzebue. Adlerbeth åter ser däri tillfälle att, i anslutning till Voltaires Alzire, predika tidehvarfvets filosofi, då han t. ex. låter Alonzo sjunga:

»Lären kung och folk att skilja
En gudomlig, helig vilja
Från vidskepligheten skri.»

Af tragedierna är *Ingjald Illråda* (1799) tidehvarfvets kanske bäst planlagda och strängast genomförda sorgespel, och Hammar-

Digitized by Google

sköld tillmäter det rum framför Leopolds. Dock knappast med rätta. Det är en korrekt framställning af en grym och falsk regents tragiska öde; — förträffligt motiveradt hvad allt det yttre angår, vida svagare i den inre motiveringen. Ingjald är och förblir den grymme blodtörstige despoten, som blott sträfvar efter att utvidga sitt välde, en skräcktyp af Crébillonskt slag. De ord, hvarmed han skildrar sig själf i femte aktens monolog, säga härvid tillfylles:

G. von Paijkull.
Efter oljemålning, tillhörande Friherre G. v. Paijkull å Wallox-Säby.

»Jag skall då nå mitt mål: Jag skall den vällust smaka,
Hvarpå en fruktlös hämnd måst allt för länge vaka.
Ett outsläckligt hat, ett mordiskt raseri
Förnöjas skall till slut och Ingjald lycklig bli.
Jag skall då nå mitt mål. O, Ivar, du skall falla,
Utur ditt öppna bröst ditt sista blod skall svalla.
Hvi får mitt eget svärd ej i ditt hjärta tryckas?
Hvi badas Sigurds blott i dina ådrors blod?
För Ingjalds önskan än det nöjet återstod».

Adlerbeths andra tragedi *Kelonid* upptager ett vackert ämne ur den spartanska konungasagan om Kelonid, konungadottern och konungagemålen, som under striderna mellan make och far ständigt följer den af dessa bägge, som träffas af olyckan. Slutet, i hvilket Kelonid genom ett misstag dödas, lider af

Digitized by Google

att slumpen spelar in, och i det hela är tragediens Kelonidfigur vida oklarare än den spartanska sagans.

Adlerbeths behandling af det dramatiska språket är klar, vårdad, korrekt, men kanske något stel; på hans kärleksscener kunna nog lämpas de bekanta Lessingska orden, att han förträffligt »förstod sig på kärlekens kanslistil», d. v. s. den språkton, som kärleken använder, då den vill uttrycka sig varsammast och mest afmätt. Och i det hela göra Adlerbeths tragedier mera intryck af att vara en finbildad mans skickligt utförda litterära studier än omedelbara utslag af en dramatisk skaldenatur.

Domald-tragedierna.

Ett ämne, som, dels på grund af en viss beröring med Corneilles *Polyeucte*, dels till följd af de tillfällen det erbjöd till deklamationer mot trosfanatismen, föreföll tiden särdeles lämpligt till dramatisk behandling samt också upptogs i två tragedier, var den gamla ynglingasägnen om *Domald*, som, enligt Sturleson, offrades åt folket för att försona gudarne under en hungersnöd. Detta ämne hade i Dalins historia fått en särskild prägel, i det att Domald framställes såsom påvärkad af en kristen lärare från Syrien, Arne, hvilken under hungersnöden fördrefs ur landet, hvarefter invånarne till gudarnes blidkande på diarnes tillstyrkan offrade konungen.

Med detta tillägg behandlade nu först den ofvannämnde bibliotekarien **A. F. Ristell** ämnet i sin *Domald* (1777), hvars släktskap med Polyeucte författaren själf framhäft. Hos honom uppträder Domald såsom kristen och en svuren motståndare till människooffer, ända till dess han sticker sig själf med offer knifven i stället för sin lärare Arne, hvilken, såsom den där antändt templet, eljes skulle hafva offrats. I en bihandling mellan hans drottning Ingjerd och hennes förste älskare Angantyr har Ristell imiterat förhållandet mellan Pauline och Severus i Corneilles Polyeucte.

Af större intresse, särskildt ur tendensens synpunkt, är otvifvelaktigt **Gustaf Paijkulls** Domald (1783), som i vissa punkter erinrar om Voltaires toleransdramer.

Paijkull var född 1757; gick ämbetsmannavägen, där han steg till kansliråd, och var bland de mera bemärkta medlemmarne af Utile Dulci, han har författat en del skaldestycken i original och öfversättning, bl. a. fint utförda rimmade tolkningar från »Anakreon» och Sappho, senare ägnade han sig med stor framgång åt zoologiska forskningar; han dog 1826.

Hos Paijkull är Domald icke som hos Ristell anhängare af kristendomen, men han är, liksom dennes Domald, motståndare till människooffren och öfver hufvud taget afvog mot de hedniska prästernas »kloka bedrägeri»; han är med ett ord en förnuftsenlig »deist» enligt upplysningstidens recept, som dock af svaghet gifver vika för folkets önskan om människooffer; men slutligen kan han endast rädda det utsedda offret, sin son Domar, med sitt eget lif.

Betecknande för upplysningstiden äro uttalanden som dessa, lagda i Domalds mun:

»Det ljus, som hvar och en skall finna i sitt bröst,
Då han ej döfvad är för mänsklighetens röst,
Då, fast i sitt beslut att ifrån villan vändas,
Han låter i sin själ förnuftets fackla tändas.

Digitized by Google

Hur lätt är det min vän att kunna räddad bli
Ur denna hvirfvelgång af klokt bedrägeri,
Som hundra prästers flock för våra mödrar ljugit
Och vi i späda bröst med modersmjölken sugit!
— — — — — — — — — — — — — — —
Är hjärtat endast godt, så skadar läran ringa,
Må himlen skydda mig att någons tänksätt tvinga,
Med hvilken tro som hälst kan mänskan dygdig vara,
Blott fanatismens ras sig därmed ej får para».

Det är, som man finner en författare, hvilken studerat sin Alzire och sin Mahomet!

Paijkull behandlade utom den nordiska mythistorien äfven den antika och upptog Virginiaämnet i sin *Virgina* skrifven 1788 (tryckt 1795), alltså före Leopolds, hvilken i öfrigt från sin föregångare »lånade en lycklig vers» (»Jag skulle välja förr en slaf än en tyrann»), som han funnit i dennes femaktstragedi. Paijkulls diktion är ren, vårdad, harmonisk. Emellertid står hans tragiska försök afgjort under hans vällyckade versifierade komedi »Ordensvurmen».

Bland öfriga författare i den högre tragedistilen märkes **Jakob Wallenberg**, hvars *Susanna* (1778) är en dramatisering af den bibliska berättelsen ur Daniels bok om de orättvisa misstankar, som drabbade Jojakims i Babylon oskyldiga maka. Själfva ämnet är egentligen icke ägnadt för dramatisk behandling, men anmärkningsvärdt lycklig är Wallenbergs diktion; dialogen äger en ledighet och en fart, som tyda på, att författaren till Min son på Galejan äfven på dramats område — dock hälst inom komedien — bort hafva ägt ett tacksamt fält för sin talang. Det var Wallenbergs afsikt att få sitt stycke speladt å kungliga scenen (operan); emellertid funno vederbörande i hans stycke ställen, som »syndade mot reglerna», samt strofer, som »stredo mot koturnens majestät». Wallenberg envisades och ville icke ändra trots allas och själfva kungens anmärkningar, för hvilken sistnämnde pjesen förelästes.* Pjesen spelades efter författarens död å Stenborgska scenen. Wallenberg.

En annan berömd skald från denna tid, **Lidner**, skref sorgespelet *Erik XIV*, i hvilket en ny riktnings känslosamma innehåll synes vilja spränga den häfdvunna fransk-akademiska formen. Till detta sorgespel, som aldrig nådde teatern, lika litet som Lidners operatexter, skola vi återkomma i sammanhang med hans öfriga skriftställareskap; dessa arbeten äro nämligen mera af intresse såsom uttryck för hans lyriskt subjektiva författarenatur än såsom dramatiska alster. Lidner.

Komedien företer under detta skede en mycket rik blomstring såväl i tal som sångpjeser. Komedien.

Bland talpjesernas författare finna vi åter **G. Fr. Gyllenborg**, som på anvisning af Lovisa Ulrika författade den versifierade femaktskomedien *Det nya herrskapet* (1773), hvars udd var riktad mot ståndshögfärden hos en del nyadlade ämbetsmannafamiljer. I sin tendens är alltså stycket besläktadt med sådana komedier som Molières »Le bourgeois gentilhomme», Holbergs »Den honnette ambition» och Modées »Fru Rangsjuk». I motsats till de båda första, men i likhet med Modée, har Gyllenborg låtit det vara hustrun, som tar sig ton »med damer du Gyllenborg.

* Bref dels från Rosenhane, dels från Wallenstråle.

Digitized by Google

haut rang» och från hvilken husets rangsjuka utgår. Det var, enligt Gyllenborgs egna anteckningar, några fruar af ringa börd, hvilkas män befordrats till höga ämbetsmän som vid hofvet ådagalagt en olidlig högfärd och därmed gifvit anledning till pjesen. Denna lider af någon långdragenhet i förhållande till styrkan af dess satiriska komik, och konungen, som gillat de båda första akterna, lär icke ansett de tre senare däremot svarande, hvilket förklarar, att stycket aldrig kom till uppförande.

Paijkulls »Ordensvurmen».

Vida mera betydande är **Gustaf Paijkulls** *Ordensvurmen* (1785), hvilken komedi onekligen förtjänat mera beaktande än som kommit den till del, både med hänsyn till dess tendens såsom tids- och sedeskildring och dess egenskap att vara en värkligt vällyckad studie i den Molièreska, klassiska komediens smak, som förut egentligen endast i några af frihetstidens på prosa skrifna karaktärskomedier ägt efterbildningar på svensk botten. Ordensvurmen är åter en versifierad sedekomedi i stil med Tartuffe, och det är alldeles orättvist, då Hammarsköld förklarat detta lustspel vara högst misslyckadt. Självfva figurerna uppenbara visserligen ingen originalitet. I den enfaldige, lätt lurade borgaren Silvander ha vi en ny variant af Orgon i Tartuffe eller Argan i Den inbillade sjuke, kammarpigan Lisette är en ny Dorine, de båda älskande äro Molièreska (eller kanske snarare Holbergska) teatermarionetter och Tritheme är en snyltgäst alldeles som Tartuffe, Trissotin eller Diafoirus, men med någon tillsats af den Holbergska Oldfuxtypen. Det är emellertid arten af denne snyltgästs lockbete, som utgör ett originelt grepp och som ger Paijkulls komedi ett värde såsom tidsbild framför andra värk.

Paijkull var själf ifrig medlem af ett hemligt sällskap, Franciskanerorden, som förhärligade upplysningstidehvarfvets idéer: tolerans och broderlighet, men han ville bekämpa de fördomar och den vidskepelse, som gömde sig bakom en del hemliga ordnars mystik. Silvander är en narraktig ordensvurm med vidskepliga drömmar, en svärmare och nummerpunkterare, Tritheme åter är en ordensbedragare och andeframkallare af en typ, som vid denna tid ej minst i Sverige dref sitt spel bland många ärligt troende. Ämnet är äkta lustspelsartadt, då stycket t. ex. framställer, hurusom Tritheme stiftar en ny orden:

Silvander: »Jag gissar, att Ni då har efter vanan gått
I judiska arkiv att er med möda söka
En sällsynt anekdot, som kan vår vördnad öka.
Tritheme: Ja visst, jag fallit har på åsnan med mitt val,
Som sig vid Bethel gaf med Bileam i tal.
Silvander: Det passar allt för väl.

Digitized by Google

Tritheme: Och att mig härvid trygga
Jag gått på denna grund att hela orden bygga.
Ni låg i natt på halm, det pekade härpå,
Ty åsnan vanligen har hvilat uppå strå.
Vår lösen skall Chamor, på svenska åsna, blifva
Och orden vill jag namn af Chamoriter gifva,
Den högsta ordensgrad till åsnor dubbas skall,
Vår chef blir Bileam och logen heter Stall.

Silvander: Charmant! Det ämne ger till vackra receptioner,
När få vi hålla stall? Och hvad dekorationer?»

— — — — — — — — — — — — — — —

I ganska lustiga scener skildras, hurusom Silvander af Tritheme hypnotiseras till att skåda andar, och en reception försiggår, där recipienterna rappas värdiga i öppet ordensstall för att spilta efter spilta uppstiga till de högsta graderna af åsneskapet. Upplösningen består i att Tritheme under en senare reception gripes såsom förrymd tjuf.

Paijkulls afsikt var, som ofvan nämndt, att i upplysningens tjänst rikta ett slag mot den vidskepliga ordensmystiken, och framför allt afslöja »de bofvar, som all sin lyckas höjd af dårars vanvett söka». Liksom sitt språkrör i pjesen vill Paijkull visa

»som redlig medborgsman,
Hur hela statens lugn af ordnar störas kan,
Ur deras mörka bo hvad villor kunna spridas
Och under tysthets ed hvad grymma bojor smidas».

Han frågar:

»Behöfver nånsin den att falska skuggor dyrka,
Som bär i hjärtat dygd och i sin tanke styrka,
Hvad skiften för dess lif en allvis himmel lagt?»

Denna tendens blef emellertid ödesdiger för styckets framgång. Ty väl var stycket antaget till spelning, så att t. o. m. dagen för uppförandet var utsatt på titelbladet. Och väl hade Paijkull försiktigtvis uppläst pjesen för själfva hertig Karl, som lärer gillat den, för grefve Creutz och Schröderheim. Men knappt var den inlämnad till teatern, så började från ordensvurmarnes sida en aktion; man kunde ej vinna konungen, men väl hertig Karl. Under föregifvande att pjesen vore gudlös, enär den gycklade med Bileams åsna, gick Stockholms konsistorium hans ärenden och remitterade frågan till justitiekanslern som tills vidare förbjöd styckets spelande och hänsköt saken till K. Maj:t.

Det halp ej, att Paijkull i slutorden — följande Molières exempel — bragt landets herrskare sin hyllning. Hans Tritheme fick icke det fribref, som Ludvig XIV gaf Tartuffe. Under mask af att skydda religionen vunno »Ordensvurmarne» sitt mål. Pjesen fick icke uppföras.

Emellertid gaf denna händelse signalen till den kamp, som **Kellgren** sedan upptog. Med anledning af förbudet mot »Ordensvurmen» skref han sin ljungande satir om åsnan »Borac», som omtalades i Alkoran, och om hvilken en turkisk bel esprit något skämtat, hvilket föranledde kättareropen emot honom från de andlige, så att han fann:

»att då man sårar åsnors ära,
man sårar hela eder kår».

Digitized by Google

Därefter följde en lång, i det hela berömmande recension af lustspelet, hvilken recension icke, som man hittills antagit, är af Kellgren, utan säkerligen af den nyss till hemlandet återkomne **Leopold***, som här drog i fejd mot »den finare vidskepelsen». Så följde ett par år senare Kellgrens: »Man äger ej snille för det man är galen» och fru Lenngrens »Andarne».

Men till allt detta var striden om Paijkulls Ordensvurmen förpostfäktningen.

En författare, som vann ett ganska bemärkt rum inom den gustavianska tidens dramatik, var

Kexél. **Olof Kexél**, en af de typiske representanterne för det glada Stockholm under Gustaf III:s dagar en munter sällskaps- och ordensbroder, källarkund och äfven stundom gäst på bysättningshäktet.

Han var född i Kalmar 1748; studerade i Upsala, där han var en af stiftarne af Apollini Sacra, började vid tjugu års ålder sin litterära bana såsom politisk pamflettist (»Hatten»), förde ett lättsinnigt lif och skuddade år 1771 stoftet af sina fötter samt reste till Portugal och England för att undgå björnar, återkom 1773 och fick genom Patrik Alströmer »någon sorts befattning» vid kungliga teatern, först med titeln af ordonnatör, sedan som sekreterare, stiftade Par Bricoll och lefde ett gladt lif, dock ej utan stora finansbekymmer:

»Jag flere björnar har än himlahvalfvet stjärnor,
Än Södertelge svin och storsultanen tärnor».

Han blef Bellmans efterträdare såsom sekreterare i nummerlotteriet, men dog redan året därefter, 1796.

* Denna hittills icke tillräckligt observerade recension är af stort intresse såsom utvecklande ett nytt kritiskt program (delvis i motsats till Kellgrens). Recensenten påpekar faran af att döma alla arbeten öfver hufvud såsom antingen goda eller släta och angriper den *gäckande* kritiken, som blott stryper; han vill göra kritiken till »en fyrbåk för seglarne i det farliga farvattnet»; »det gäller att afskilja det felaktiga från det vackra och dugliga, att med en vink af varnande åtlöje rätta en afvig åtbörd, rycka en osmaklig grannlåt från Skönhetens barm, men däremot själf vara den förste som allmänneligen och icke kallsinnigt, icke med en domares stolthet utan med en älskares liflighet hyllar och skyddar henne.» — Jag skall närmare återkomma härtill i en skrift om denna strid.

Digitized by Google

KAPTEN PUFF
"å det tror ni skulle utgöra balancen i Europa!"

HJORTZBERG SÅSOM KAPTEN PUFF.

(Ur Svenskt Teatergalleri 1826).

GEN. STAB. LIT. ANST.

Digitized by Google

Kexél var en lätt, fyndig, kvick skribent både på vers och prosa, bland annat utmärkt ordenstalare; men han saknade konstnärsskapets ihärdighet för att kunna skapa något betydande. Som komediförfattare är dock hans namn bevaradt. Hans lustspel äro alla eller så godt som alla bearbetningar från utländska förebilder. Det är fallet med hans förstlingsarbete *Sterbhuskamreraren Mulpus* eller *Kaffehuset i Storkyrkobrinken* (1776), där han framställer lifvet på ett Stockholmskafé och af godt hjärta låter utsökningsadvokater och ockrare löpa gatlopp. För detta stycke har han begagnat en fransk förebild af J. B. Rousseau. Det är ock fallet med *Michel Wingler* (1788, efter Garrick), *Bergslagsfröken* (1789, likaledes efter Garrick), *Kapten Puff* (1789, efter Boissy) och den parodiska operan *Folke Birgerson till Finsta* (efter Monvel).

Kexél var för bekväm att själf uppfinna handlingen i sina stycken, men karaktärer och situationer visste han att lämpa till våra förhållanden och hans stycken lämna, trots det utländska ursprunget, förträffliga bilder från 1780-talets Stockholmslif, särskildt från dess societetslif. Detta gäller om *Bergslagsfröken*, som är anmärkningsvärdt för några roliga frieriscener, samt framför allt om *Kapten Puff*, med hvilket stycke Kexél onekligen skapat en lefvande typ från 1700-talets politiskt sociala lif.

Boissy, en författare, som redan förut brandskattats af ett berömdt svenskt lustspel: »Svenska sprätthöken», hade ursprungligen skrifvit Le Babillard såsom femaktskomedi, men sedan hopdragit den till en akt (egendomligt nog liksom Holberg sammandrog sin skildring af pratmakaren i komedien om Gert Westphaler). I vackra vers hade han skildrat, hurusom pratmakaren mr Leander genom sin lösmynthet går miste ej blott om sin flamma, en ung änka, utan ock om den befattning han söker och som vinnes af hans vida klokare rival Valère. Steg för steg följer Kexél intrigen i den franska pjesen, som han öfversätter på en ledig prosa med en kvick och hurtig dialog. Men det betydelsefulla utgör det sätt, hvarpå han omdanat den franske Leander till den äkta nationelle kapten Puff, hvilket sker genom tillsatser af politiskt kannstöperi. Redan under frihetstiden hade kapten Puff utmärkt sig såsom »rikspratmakare». Han hade vid 1765 års riksdag i fem timmar och en kvart talat på riddarhuset mot tysthetseder och hemligheter, om växelkurs, tryckfrihet, ämbetsmannavälde och lurendrejerier; man tycker sig nästan i honom se en anhängare af Nordencrantz, som tagit i arf dennes utomordentliga verbiage. Och släkten fortlefde. Kapten Puff skrefs det stora riksdagsåret 1789, och det var nog icke utan att mången rojalist fröjdade sig åt denna satir mot de talföre herrarne på riddarhuset, hvilkas hopp liksom kapten Puffs stod till, att »det blir väl riksdag någon gång». Dyrbar i sin komik var den scen, då kapten Puff pratar ut den ena efter den andra af de talföra damerna, ända till dess han står solo och talar för sig själf.

Stycket blef utomordentligt populärt, särskildt med Hjortsberg i titelrollen och hufvudfiguren är en af de få svenska ko-

Digitized by Google

medityper, som ingått i allmänna medvetandet. Äfven i andra stycken apterade Kexél lyckligt vissa tidsfigurer.

Bland öfriga författare af lustspel för talscenen märkes: **Karl Gustaf Holthusen** (född 1749, militär, † 1818), som skref bl. a. *Borgersmännerna och Julklappen* (1788), ett stycke, hvilket vann en viss framgång. Denna är dock uteslutande att tillskrifva vädjandet till borgerskapets patriotism och den rojalistiskt krigiska tidsstämning, som präglar den i det hela taget ganska naiva pjesen, hvilken i lätt flytande verser skildrar en sårad soldats hemkomst till sin fattiga familj. Han gjorde däremot fiasco med »*Slädpartiet*» (1790, otryckt), en versifierad komedi, hvars lätta umgängeston berömmes, och som afsåg att lämna en sedeskildring af hufvudstadens lättsinniga umgängeslif i en följd af löst hopbundna scener med en gemensam hufvudperson: en roué. Stycket kritiserades skarpt af Kellgren och framkallade en litterär strid mellan honom och författaren.

K. I. Hallman.
(Medaljongporträtt efter kopparstick i K. Bibl.).

C. H. Flintberg (f. 1745, † 1782, sekreterare), författade ett litet tillfällighetsstycke: »*Solen lyser för hela världen*», skrifvet redan 1774 och således förstlingen inom detta skedes komedilitteratur. Det skildrar glädjen öfver konungens ankomst till en skånsk landsbygd i en ledig, munter dialog och med några icke illa träffade typer ur olika samhällsklasser.

Elis Schröderheim var en mästare i dylika små tillfällighetsstycken, t. ex. i den aldrig tryckta, men i tidens bref mycket berömda prologen *Kaffehuset* (1783) med anspelningar på revolutionen 1772, liksom i några skämtstycken för vänkretsen. Äfven må nämnas hans lyckade bearbetning *Fjäsken*. I Schröderheim fanns otvifvelaktigt stoff till en lustspelsförfattare, och han saknade icke häller håg härför, men andra värf drogo honom ifrån sysslandet med dramatik.

Sångstycken.

En alldeles särskild ställning intager operacomiquen och operetten. Här äro två namn att framför andra nämna, **Hallman** och **Envallsson**.

Hallman.

Karl Israel Hallman (född 1732, någon tid lägre ämbetsman i bergskollegium, ordensbroder, † 1800), hvilken vi redan förut omtalat som en lycklig poet i den skämtsamma genren under frihetstiden, ägnade under detta skede sin förmåga åt den dramatiska litteraturen. Hallman har i allmänhet haft en lycklig stjärna inom vår svenska litteraturhistoria, allt ifrån Thorild och Hammarsköld till fram mot våra dagar — dock icke utan gensagor. Man har varit särdeles angelägen att betona den värkligt saftiga

Digitized by Google

burlesk, som skulle gömma sig bakom den parodiska leken i Hallmans diktning, något som bland annat tagit sig uttryck i de bekanta Thorildska orden »att allt som i Hallmans stycken är parodi eller eftergyckling är gjordt för vitterhetens tölpar, men allt som är sann burlesk eller märkeliga öden och karaktärer ur den låga världen är mästerligt och af stort snille», att han »skapat sitt slag: den vilda bacchiska glädjen», och att »hans arbeten äro mästerstycken i det burleska».

Thorilds, tydligen af sympati för den glade, anakreontiske gubben dikterade ord funno genklang bl. a. hos Hammarsköld, som t. o. m. talat om, att han tycker sig i Hallman se ett uttryck af »naturens lekande bemödande att sammansmälta Holbergs och Bellmans snillegåfvor», ehuru han visserligen hos honom saknar Bellmans elegiska djup och Holbergs komiska mångsidighet. Hallman tål dock icke att nämnas i samband med dylika stormän; snarare skulle namnet Wessel leka på tungan, ehuru Hallman icke häller når denne i litterär betydelse. Det synes mig t. o. m. tvifvelaktigt, om hans dramatiska parodier värkligen äga det självständiga komiska värde man velat tillmäta dem. Parodien är i och för sig en lätt konstart och Hallman följde ju för öfrigt utländska mönster i dess tillämpande på de samtida operatexterna. Den tyske skomakaregesällen Kasper och krognymfen Dorothea eller skepparen och rådmansänkan äro visserligen rätt drastiska i sin burleska realism, men dessa styckens komiska värkan åstadkommes ofta nog genom något lättköpta medel, exempelvis ett rådbråkande af tyska, som ej är rätt äkta, då det mindre erinrar om en tysk, som bryter på svenska, än om en svensk som ej kan tyska. Bäst bland parodierna är tvifvelsutan *Skeppar Rolf* (1778), en mycket lustig omskrifning af »Birger Jarl»; dessutom må nämnas *Casper och Dorothea* (1775) parodi på Acis och Galathea, samt *Petis och Thelée* (1779) på Thetis och Peleé. Att med dessa parodier skulle åsyftats någon litterär satir på operans onatur eller hög-

Petis med stora mössan.
(Ur Hallmans parodi Petis och Thelée.)

trafvande stil är dock icke antagligt. De voro glada skämt utan litterär tendens.

Af de icke parodiska arbetena skildra *Finkels parentationsakt* (1777) och *Finkel eller det underjordiska bränvinsbränneriet* (1776) dryckeshjältar af gröfsta slag, försupna bacchidyrkare, hvilkas hela traktan är att få fortsätta bränvinssupandet äfven hinsidan Styx och hvilkas karbunkelfyllda näsor dissekeras med noggrannhet och ej utan sympati. Det finns en hel del komiska pointer hos dessa burleska figurer — värda att enrolleras i Bardolphs regemente — men som helhet sakna de dramatiska skildringarna af dryckeshjältarnes lif såväl den glada humor, som adlade Bellmans likartade stycken, som den dråpliga och individualiserande karaktärskomik, som t. ex. gör den Holbergske drinkaren Jeppe så oförliknelig. Alla figurerna äro i sitt enformiga supbegär rätt osmakliga och äro icke kringgjutna af något försonande skimmer. Och i *Boussaronerna*, det lilla efterspelet till Skeppar Rolf, behandlas »kärleken» från en lika låg sida som bacchidyrkan uti Finkelspjeserna: det är erotikens finkel som här serveras, och någon egentlig komik har jag åtminstone svårt att spåra i skepparhustrun Gunhilds liderliga äfventyr, som hon ursäktar med att mannen ej vill lägga bort sina beckiga skinnbyxor.

NASENBLOM.

Illustration ur »Finkel eller det underjordiska bränvinsbränneriet».

Såsom dramatiker lyckades Hallman afgjordt bäst i den lilla vådevillen *Tillfälle gör tjufven* (1783), hvilken uppfördes vid en hoffest under **Armfelts** namn och rörande hvars författareskap ju visserligen meningarna varit delade ända därhän, att ansedde litteraturhistorici velat frånkänna Hallman andel däri. Detta är dock ett bestämdt misstag. Å annat ställe har jag redogjort för de skäl, som synas mig alldeles afgjordt tala för att man här har ett samarbete af samma slag som mellan konungen och hans versifikatörer. Armfelt, som af en samtida komediförfattare fick emottaga artigheten att »han vore Molière, om han ville», har antagligen utkastat den nätta och fina, om än obetydliga planen till det lilla stycket, men dess versifierande samt valet af melodier har han lämnat åt mannen af facket: Hallman, som ju ej blott

Digitized by Google

skrifvit parodier utan äfven sysslat med idylliska ämnen, t. ex. i operafragmentet »Hero och Leander». Resultatet blef en älskvärd, gladlynt folklifsbild med en fintlig intrig, lifliga och bjärta scener, en frisk ton och en lekande versbehandling.

Det är tydligt, att uppgiften att skrifva för hofkretsen förmått Hallmans sånggudinna att anlägga mera vårdade later, och det klär henne. »Tillfälle gör tjufven» blef synnerligt populär och är af alla Hallmans stycken det enda, som kvarlefde längre tid på scenen. Det är den första i raden af de bondidyller, som, efter utländska mönster, äfven fingo hemortsrätt på svensk scen och i hvilka särskildt Envallsson excellerade.

Karl Envallsson (född 1756, re- Envallsson.
gistrator i krigskollegium, notarius publicus, död fattig och blind 1806) var visserligen icke någon rangförfattare. Så snart han icke skref för sångscenen, uppenbarade han en märklig brist på ursprunglighet. Ett »moraliskt» lustspel »Nya Sekten», som gycklar med en pietistisk sekt, röjer grofhet i uppfattning och karaktäristik. Men inom operetten hade han ett utmärkt lyckligt fält för sin ganska betydande talang, och allt ifrån 1781 till 1799 försåg han den Stenborgska teatern med dess repertoar och utvecklade en beundransvärd flit och skicklighet. Väl ett åttiotal teaterpjeser, de flesta öfversättningar, härröra från honom, och han är den hufvudsaklige tolken hos oss af den franska operetten, därvid han stundom i sina öfversättningar öfverträffade originalen. Hans bästa egenskaper äro en ledig dialog och en högst ovanlig förmåga att lämpa orden efter musikens kraf. Bland alla Bellmans fränder är han den, som härutinnan kommer mästaren närmast. Hans kupletter äga i vår dramatiska litteratur knappt sin like i ledighet före Blanche. Hans rykte är hos eftervärlden förnämligast fäst vid den bearbetning från Piis' & Barrés' Les deux baillis, som kallas *Slåtterölet eller Kronofogdarne* (1787); Envallsson har här af ett enaktsdivertissement skapat en treaktsoperett med äkta svensk lokalfärg. Stycket vann oerhördt bifall först å Stenborgska teatern,

Digitized by Google

sedan på den kungliga scenen. Mer än 300 gånger är det uppfördt i hufvudstaden; musiken hade Envallsson själf hopletat från olika håll och däraf åstadkommit en musikfars, som ständigt väckt osläckligt jubel och af hvars repliker flere (t. ex. »Det är ej nog att vara hängd, man bör ock höflig vara», och »När jag dricker, är det rätt») öfvergått till bevingade ord. Samma år som Kronofogdarne uppfördes äfven Envallssons bearbetning *Colin och Babet* af samma originalförfattare, en liten rask, landtlig kärleksidyll med komiska förvecklingar, där han första gången presenterade den roliga typen af en landtlig argbigga Mor Bobi (spelad af komikern Waltman), som sedan gick igen i *Sorgen för glädjen går eller Mor Bobi och skomakaren* (1788), ett originalarbete, där Envallsson äfven lät några figurer från Kronofogdarne åter uppträda. I denna form gjorde stycket emellertid ingen lycka och Envallsson tog sig då för att helt och hållet omarbeta det, endast bibehållande första akten, samt ånyo uppföra det under titel *Mor Bobis bröllop*, hvari skildras, hurusom den rika och arga rusthållareänkan eftertrås af klockare, länsman och skolmästare, hvilken sistnämnde slutligen går af med segern.

Polykarpus i Kronofogdarne.
Efter Chievitz, Svenskt Teatergalleri.

Bland Envallssons öfriga stycken må nämnas *Målaren kär i sitt modell*, efter original af Anseaumes (1782), där han roat sig med att inlägga en figur som afsåg att satirisera Thorild. Det var just under den hetaste striden mellan denne och Kellgren, som pjesen spelades, och midt ibland alexandriner och sångstycken gripes plötsligen en af figurerna, Alberti, af en »tysk anda» så gudomlig och sublim, att han ej längre kan tala på rim utan börjar orera på Thorildska hexametrar:

»Gudisk gestalt och gebörd, högädla, ömma passioner,
Evigt blir blott mitt kraf det högsta, sanna och sköna — —

Digitized by Google

Äfven i den »fånige målaren» Vertigo i *De muselmannske pelegrimerne* (1786) har Envallsson härmat Thorilds stil:

Afgrund, dunder och blod, hvad syn för mitt häpnade öga!
Wer da! Själf Hymen jag ser, blixtrande farlig, behornad,
Dunbäddens Behemothe, manliga själars Liviathan.
Nattens tjusande Skallerorm, dagens frustande Dunderhäst.

Thorild kvitterade med att i Straffsången bedja Envallsson kyssa Kellgren och Kellgren kyssa Envallsson och gaf den senare titeln Träskets Genius med anspelning på Humlegårdsteaterns läge i »Träsket».

Envallsson har på ett ypperligt sätt öfverflyttat en fransk travesti *Iphigenia den andra* (1802), hvilken är roligare än de Hallmanska parodierna och betydligt mindre rå. Särskildt dråplig är duetten mellan Orestes och Pylades, då de först på Malborough-visans melodi täfla om att få låta offra sig:

»Sitt altar skola de skura,
Ptupterup, ptupterup, ptupterura,
Sitt altar skola de skura
Blott med min blod i dag.»

och sedan på en fransk melodi sjunga

»Söta bror, låt mig i ditt ställe få gå
Där din guillotin beredes!
— Nej för dig jag önskar att mördas få!
— Söta bror, jag likaledes» o. s. v.

En tredje sångspelsförfattare var **J. M. Lannerstierna** (född 1758, militär, död 1797), som utom en satiriskt komisk dikt *Pageaden* äfven författat och öfversatt en del dramatiska arbeten. Hans *Äfventyraren eller resan till Månens Ö* (1791) är en opera comique på vers, i viss mån i arlequinadens stil, skildrande en humoristisk äfventyrare hr A la Bonheur, som uppkastas på en åt månen helgad ö, där han är utsatt för farliga öden, men räddar sig och blir öns högste höfding. Pjesen är skrifven på lätta vers och har en del rätt fyndiga infall.

En mycket flitig och lycklig öfversättare af sångstycken var **Karl Gustaf Nordforss** (f. 1763, † 1832, öfverste, andre direktör för teatern 1790—1818), som på ett lyckligt sätt införlifvat med svenska scenen en hel del repertoarpjeser, t. ex. Gubben i bergsbygden, Lilla matrosen, Målaren och modellerna, Cendrillon, Don Juan, och äfven författat ett originalsångspel *Tanddoktorn*, som på sin tid gjorde stor lycka. Han inlade stora förtjänster i sin värksamhet för teaterns ledning. Ursprungligen intim vän med Thorild och Lidner slöt han som svuren anhängare af den Leopoldska riktningen och kraftig motståndare mot den nya skolan.

Dramen.

Jämte sorgespelet, komedien och sångspelet kräfver, såsom ofvan är antydt, mot seklets slut den borgerliga och känslosamma dramen allt större utrymme å teatrarnes spellistor, särskildt genom Kotzebue, som i sina ofta mycket talangfullt skrifna, men i grunden på en ytlig karaktäristik byggda dramer upptog sensationella ämnen och skildrade tilldragelser ur dagens lif i en framställning, som lät Wertheriansk känslosamhet para sig med sin motsats: den kälkborgerliga trivialiteten.

Kotzebue och hans efterbildare.

Digitized by Google

Bland dem som sysselsatt sig med att tolka de utländska alstren på detta område var skådespelaren **D. G. Björn** (f. 1757, † 1810) en af de flitigaste. Af hans hand är bl. a. *Den förförde ynglingen* (1792), i hvilken han upptog motivet ur Lillos redan ett fjärdedels sekel förut här uppförda Londonske köpman; detta stycke med dess brottmålsscener och dess tårepers väckte oerhördt uppseende, men ock någon oro, då det bl. a. uppfattades som »ett paskill» mot handelsklassen. Björn öfversatte äfven Kotzebues mycket omtyckta »*Världsförakt och ånger*», några af Beaumarchais' stycken samt ytterligare ett femtiotal arbeten företrädesvis dramer med felaktiga, brottsliga eller osedliga personer, som ångra sina felsteg och yppa ett dygdigt hjärta.

Andra flitiga öfversättare af den Kotzebueska dramatiken voro **G. Eurén** och **M. Altén**.

Riktningen fann ock några originalförfattare, hvilkas läggning samstämde med den känslosamt oppositionella strömning, som vi skola i nästa kapitel behandla.

Så möta vi Thorildianen **Per Enbom** med den aldrig uppförda dramen *Fabriksflickan*, (1796), egendomligt nog ett stycke med modernt »social» tendens till förmån för de af en fabriksherre utplundrade fabrikshjonen och med angrepp på tredje ståndets industrialism; — i det afseendet onekligen »före sin tid», hvilket däremot ej kan sägas om dess poetiska halt.

Äfven den ofvannämnde **Johan Magnus Lannerstjerna** har utom öfversättningar odlat denna art i sin otryckta fyraakters originaldram *Adolf och Lotta* (1792; handskrift i Kongl. Teaterns bibliotek), som i en långrandig dialog skildrar, huru en nedrig anläggning mot tvänne älskande korsas af en hedersman, en skeppare, som egentligen fått order att taga älskaren af daga, men som icke för ro skull heter Ädelberg.

Mest betydande och talangfullast bland Kotzebues svenska efterföljare var utan gensägelse:

Lindegren. **Karl Johan Lindegren** (f. 1770, fil. magister, sekreterare vid kongl. teatrarne, gäldstugukund, † 1815), som framträdde såsom skald på flere områden, ömsom slutande sig till de akademiska skämtskalderna (»*Borgmästaren och oxarne*»), ömsom diktande naiva barnaidyller i Franzénska stilen, ömsom moraliska och sentimentala stycken och ömsom politiska frihetsdikter. Hans betydelse ligger emellertid i hans dramatik, och genom denna är han en af öfvergångstidens märkligare skribenter. Af de många Kotzebueska stämningarna fullföljde han särskildt den känslosamma. Med mycket sinne för dramatisk värkan och med liflig dialogstil förstod han framställa för samtiden synnerligen populära bilder ur dess eget lif. Också var han vid sekelskiftet en mycket omtyckt författare.

Af hans arbeten märkas företrädesvis *Den blinde älskaren* (1795), där hjälten, en ursprungligen lättsinnig baron med »godt hjärta», låtsar sig vara blind för att pröfva styrkan af sin utkorades kärlek; den utomordentligt populära

Digitized by Google

dramen *Den försonade fadren* (1795), hvilken behandlar en brytning mellan en far och dennes förrymda dotter, som gift sig mot hans vilja, intill dess hennes man, en målare, med sina rörande taflor lyckas uppmjuka faderns hjärta, ett stycke i hvilket i Rousseauansk stil »hjärtats dygd» beprisas; *General Eldhjelm* (1800) *Lycksökaren* (1800), framställande en förlorad son, en bedragare, som trots alla sina utsväfningar dock icke har »ett brottsligt hjärta», ett stycke, hvars fängslande scener och sentimentala moral gjorde stor lycka, samt *Doktor Petit eller operationen*, ett ganska spännande drama.

Med all sin stora talang blef Lindegren dock ingen betydande författare. Han gick personligen under i lidelsernas haf. Exponent för den tidsförvirring, som af hat till fariseismen slog öfver till öfverdriften att kela för det ädla hjärtat hos den lastfulle, trodde han sig liksom Lidner hafva i känslan funnit kompassen för sitt lif; detta blef stormigt och olyckligt och återvärkade på hans skaldskap, som blef ojämnt och oharmoniskt. Och särskildt kommo hans dramer att sakna den individuella, koncentrerade hållning, som skänker en dramatiker hans ryggrad.

A. F. Skjöldebrand.
Efter målning af P. Krafft och litografi af J. Cardon.

Äfven riddaredramen företer ett par representanter vid århundradets slut, bland hvilka **A. F. Skjöldebrand** (f. 1757, den sedermera berömde statsmannen och krigaren †. 1834), är den anmärkningsvärdaste. Riddaredramen

Han skref under denna tid flere dylika dramer: *Warhelm*, hvarken uppförd eller tryckt, *Riddartornet* uppförd 1794, otryckt, samt den år 1795 tryckta *Herman v. Unna*. Skjöldebrand.

I detta sistnämnda drama hade Skjöldebrand upptagit ett motiv ur en likanämnd tysk roman (af »baron Bock» = C. Benedictine Naubert). Det är till medeltiden med dess hemliga domstolar, som detta skådespel förer åskådaren.

Digitized by Google

Ton och stämning äro besläktade med de samtida dystra Sturm- und Drangdramerna. Herman von Unna är liksom flere af dessa skrifven på en mycket deklamatorisk och ordrik prosa, färgad af sentimentala utrop. I denna prosa äro här och hvar inlagda orimmade körsånger. Karaktärsteckningen är mycket bjärt; Herman framträder som idealet af en riddare, prinsessan Ratibor, kejsar Wenzels älskarinna, är den svartaste af själar, som afgrunden alstrat till landets olycka. Dramat är mycket effektfullt, hvilket ej minst gäller fjärde akten med dess skildring af den hemliga domstolen, som framställes i en ordensmystisk stämning, hvilken bör hafva tilltalat tiden. Emellertid kom detta Skjöldebrands drama ej till uppförande i Sverige under detta tidsskede (månne på grund af ordensmystiken?). I Danmark gafs det redan 1800 med stor framgång; här först 1817, men var under vårt sekels förra hälft alltjämt ett populärt repertoarstycke, ej minst i landsorten. Något högre poetiskt värde äger det icke.

Skjöldebrand fortsatte äfven under nästa skede sitt af varmt litterärt intresse burna, ehuru alltför dilettantmässiga författarskap som originalskald (omskref bl. a. faderns Gustaviade från alexandriner till hexameter) och som öfversättare (af Lucanus, Tasso och Byron). Men hans senare diktning, som mera visade »arbetsförhet» än kallelse, vann aldrig den genklang som en gång kommit hans Herman v. Unna till del.

Vignett ur Kotzebues »Världsförakt och ånger».

Digitized by Google

Vignett ur Fru Linnerhjelms Vitterhetsförsök.

Oppositionella strömningar.

Thorild. Lidner. — Ehrensvärd.

Den akademiska riktningens begränsning låg, åtminstone till en början, däri att den icke kände eller ville erkänna annan vitterhet än den franska och inom denna företrädesvis blott höll förståndsupplysningens män — Voltaire och hans meningsfränder — i ära. Men denna smakriktning var för visso icke enarådande under detta tidsskede. I inledningen har redan framhäfts, att det jämte förståndsupplysningen och den »akademiska diktningen» går en annan viktig strömning i tankelif och skaldskap, som man näppeligen kan kalla blott en underström, ty den breder sig snart nog som en mäktig flod sida vid sida med hufvudströmmen och den flödar äfven in på marker, som man trott skulle vara afmätta och ingärdade åt endast denna senare.

Silhuett af Thorild som ung.

Denna strömnings föregångsman är Thorild, dock långt mindre såsom skald än såsom andlig makt öfver hufvud taget, som vitter reformator, tänkare,

Digitized by Google

skapare af en ny vitter opinion, korteligen sagdt som den märkligaste målsmannen hos oss för den Rousseauanska subjektivismen och för hela den andliga revolutionära rörelse, som i Tyskland kallas Sturm und Drang.

Thorilds ungdom. Thomas Thorild föddes den 18 april 1759 på hemmanet Blåsopp i Svarteborg i norra Bohuslän, en bygd, hvars stormfyllda, vilda natur — som t. o. m. kännetecknats i födelseortens namn — och oroliga folklynne återspeglas i hans, den himlastormande svärmarens kynne. En aprildag var han född och med den moderne norske skalden kunde han ock säga om sin lefnad: »*Jeg vælger mig April!*»

Han var yngste son af en länsman Thorén; moderlös kort efter födelsen, blef han vid två års ålder äfven faderlös och kom därefter till morföräldrarne i Thoröd. Vid sex års ålder fick han sitt tredje hem hos en äldre broder, tygskrifvare i den gamla medeltidsstaden Kongelf, hvars skola han genomgick och där han väckte sådan uppmärksamhet på grund af sin stora begåfning, att skolans rektor, Tranchell, tog honom i sitt hägn efter broderns död och skaffade honom hjälp att fortsätta sina studier vid Göteborgs gymnasium. Detta var vid denna tid — början af 1770-talet — ett af landets vittraste, ett stycke af en akademi, och det är tvifvelsutan orätt, då man talat om att här blott bestods »en komministeruppfostran», om än i andra afseenden lifvet vid detta gymnasium ägde många svaga punkter. Inom dettas lärarekrets hade tidens nya riktningar funnit mottagliga sinnen. I religiöst hänseende stodo flere af lärarne Svedenborgianismen nära; Ossiansdikten ägde där en ifrig apostel i Gothenius — kanske dock mera ur historisk än ur vitter synpunkt. Wallenstråle visar sig vara beundrare och imitator af Klopstock. Är det månne under sådana förhållanden endast en tillfällighet, att från detta gymnasium utgå de båda främsta målsmännen för känsla och natur i den svenska diktens värld: Thorild och Lidner? En ungdomskamrat påstår, att lektor Beyers — Svedenborgarens — föreläsningar i filosofi hos den unge Thorén lade första grunden till skepticism. Omöjligt är icke att Svedenborgianismen rent af haft en adept i denne. Snart lärde han ock franska och fann därigenom väg till Voltaires skrifter.

Han kom 1775 som student till Lund, men fick kort därefter kondition å Rånnum i Västergötland. Osäkert är, om han redan under denna tid gjorde bekantskap med den engelska litteraturen. Säkert lärde han dock nu känna en del af den tyska litteraturen, bl. a. den sköna prosans idylliker, Gessner. Nu vaknade i hans hjärta den första kärleken, hvars föremål var hans principals dotter Anna Brita af Dittmer, hans »Eos»; en kärlek som bidrog att nära den svärmiska känslosamhet, hvilken nu fyllde honom och som fick ny väckelse, då han, vare sig å Rånnum eller i Lund, där han åter vistades 1777, alltmer studerade Rousseau.

Hans världsåskådning tog intryck dels af denne franske tänkare, dels af den store Spinoza, och antager för hela hans återstående lif karaktären af en svärmisk naturpanteism, hvilken anhängarne af kyrkans lära visserligen dömde såsom kättersk, men som å andra sidan var skild såväl från den Voltaireska deismen, som från encyklopedisternas materialism. När han tidigt på morgonen brukade gå upp på Helgonabacken för att såsom en soldyrkare hylla soluppgången, bragte han tvifvelsutan gudomen sin hyllning i naturen. Ty, såsom han skref till en troende vän vid denna tid: »Jag, otrogne dyrkar Gud i naturens ljus,

Digitized by Google

och ser icke annat än ofullkomligheter i det gudaväsende du tillbedjer.»

Det stämmer med hvad han senare uttalar, då han nått större klarhet i sin åskådning och i en trosbekännelse säger, att hans Gud vore den oändligt sköna, oändligt mäktiga, oändligt rika, oändligt välgörande naturen.

I Lund håller han 1778 å Göteborgs nationssal ett märkligt tal om »*Det ädla och sköna i vetenskaperna*», intressant såsom visande oss tankegrodden hos Thorild, och röjande en själfständighet, som träder i opposition mot den store mästaren Rousseaus sats, att vetenskaperna skulle hafva skadat mänskligheten. För den vise, säger han, förvandlas alla vetenskaper till en hög och fin känsla, till en glad och god smak, ty vetenskaperna äro för honom icke annat än dyrbara medel att göra människorna ädla och lyckliga. Den vise är säll, han som utan fördom skådar naturen. Det är ett tal, som trots gensagan mot Rousseau är i sin anda helt och hållet Rousseauanskt; präglad af en stark subjektivism, men tillika ganska skeptiskt.

Utom för Rousseau svärmade han äfven för Ossian, för Young, Klopstock och Goethe, möjligen ock redan nu för Shakspere och Milton. Och alltjämt var Gessner honom kär, denne författare, hvars arkadiska dikter på prosa vid denna tid tillvunno sig vänner och efterbildare äfven hos oss. Thorild hade uti sitt svärmeri för naturen till den grad hänförts af Gessner, att han jämte Sokrates, Epikuros och Rousseau nämner honom bland de ljusa andar och höga snillen, som äro hans guds, d. v. s. naturens präster, och han ger uttryck åt denna beundran äfven på det sätt, att han i bref till sina vänner använder de uti Gessners prosaidyller förekommande herdenamnen för dem och sig själf. Och han imiterar Gessners stil i flere prosadikter.

Kamraterna höllo af honom; »hans otroliga lätthet och behag i sällskap, förenade med den mest öfverdrifna blygsamhet och renhet i seder, gjorde snart hans umgänge eftersökt och högt värderadt» Äfven af de lärjungar han med utmärkt nit handledde har han lofordats. Däremot skadade hans fritänkeri honom i en del universitetslärares ögon och synes äfven hafva varit hindersamt för hans fortkomst, i det han gick miste om en fördelaktig kondition.

I Lund aflade han »juridisk examen» i Dec. 1778. Han längtade till hufvudstaden, dit en hans vän dragit förut. Med kännedom om hans självkänsla och vidtfamnande intressen kan man antaga, att han redan nu syftade högt, att han drömde om att kämpa sig fram till en lysande bana och hoppades blifva bemärkt af konungen.

Thorild i Stockholm.

År 1781 på nyåret anlände Thorild till Stockholm, där han till en början bodde inne i staden, men kände sig som en fågel i bur, intill dess en bostad å Kungsholmen lät Rousseauanen utbrista: »Jag har omkring mig landet, skogen, friheten, den vises sällhet.» Medel för sina ytterst små behof fann han såsom privatlärare, bl. a. i en fru Suthoffs flickpension, till hvars unga adepter han liffullt yttrade sig i de ämnen, för hvilka hans sinne lågade. Särskild välvilja visade honom nu — liksom förut och senare — biskop Wingård, som då vistades i Stockholm.

Den Thomas Thorén, som nu gick att söka sin lycka i hufvudstaden, uppenbarade sig i de bref man äger från dessa år såsom en blandning af tänkare och skald, liksom fallet var med hans mästare, Rousseau.

Digitized by Google

Rousseau var alltjämt hans älsklingsförfattare: i honom fann han härskaren både öfver sitt tankelif och sitt känslolif och han danade äfven sin person efter honom. »La nouvelle Héloise» är för honom den första bland böcker: »Nej, Rousseau, ingen kan läsa dig som jag.»

Han hade en gång, på gränsen mellan gymnasie- och studenttiden, af sin svägerska låtit sig öfvertalas att uppträda i predikstolen — mycket mot sin vilja; hade lyckats därmed och komplimenterats af prästen, som lyckönskat honom att blifva ett Guds utkorade värktyg. Han hade härpå svarat, att »han skulle bjuda till, men på sitt vis»; i predikstol uppstege han aldrig mera.

Men Thomas Thorild vardt dock hela sitt lif igenom ett stycke predikant, apostel för den världsåskådning, som fyllde hans sinne, denna åskådning, som förnekade den uppenbarade religionen, men ej var mindre afvog mot dem, som i naturen endast sågo ett dödt urvärk, endast »kropp». Han kände sig ständigt såsom kallad att »förkunna». Detta förklarar, ursäktar ock — synes det mig — i någon mån den otroliga självkänsla, som tidigt fyllde honom, då han såsom »den vise» förklarar sig vilja leka med alla barnen, konungen så väl som hans undersåtar — då han anser sig vara »den förste af lefvande, ja af dödlige som varit»; vara »antingen den störste eller den högmodigaste af alla dödliga» och likväl »icke tycker sig hafva en känsla af högmod», då han »tillbedjer sin själs omätliga ömhet, kraft, ljus och storhet» o. s. v. Denna naiva självförgudning är icke alldeles sällsynt hos vissa värkligt betydande naturer, som öfverskatta sig själfva, emedan de förblanda sitt eget jag med de höga sanningar de anse sig kallade att förkunna. Så har varit fallet med profeter, reformatorer, skalder. Den unge Thorilds egen store förebild, naturkänslans kämpe där nere i Frankrike, den store Rousseau, har i sina Confessions framlagt likartade bekännelser om sitt eget hjärtas storhet: »hela mitt inre är afslöjadt, må nu en enda säga, om han det kan: Jag är bättre än denne!» Och Thomas Thorild, som hade uppväxt ensam, utanför familjelifvets uppfostrande, korrigerande invärkan, hade tidigt lärt sig att vara »sig selv nok». I hans lynne torde dessutom åtskilligt af den norska urkraften, och äfven af den norska Per Gyntnaturen varit nedärfdt från det gamla Viken. Det var tacksam jordmån för den tendens till själföfverskattning, som låg i tiden. Man må ej förgäta, att under stora revolutionära tider — och Europas luft var just då mättad med revolutionärt stoff — låg frestelsen nära för den enskilde begåfvade individen att tro sig kallad att i kraft af ett nytt ljus

Digitized by Google

lösa världens gåtor. Thorild trodde sig då som senare vara korad att »förklara hela naturen och reformera hela världen». Han ville nu med ens vinna ett stort slag, en seger, som skulle åt hans namn skänka rykte. Att han valde vitterheten till slagfält berodde knappast på inre kallelse. Hans läggning var mera filosofisk och samhällspolitisk än poetisk, men vitterheten hade visat sig vara vägen till berömmelse och makt för mer än en af dem, som stodo konungen nära.

»Passionerna» och striden med Kellgren.

I sällskapet Utile Dulcis pristäflan för år 1781 täflade han med *Passionerna* och *Ode till jordbrukaren;* i Vitterhetsakademien med en täflingsskrift på prosa *Inbillningens nöjen.* Han beledsagade täflingsskrifterna i Utile Dulci med ett enskildt bref till Kellgren, hvari han såsom »ett ungt snille, som väntar sig något af sitt första inträde i världen», utnämnde Kellgren, den »liflige, uttrycksfulle, behagens och glädjens skald», till sin granskare och beskyddare. Om hans dikter icke utmärkte sig, finge den eviga fördömelsen gå öfver dem; »den ädelt vågade nyheten» (orimmet) kunde misskännas, men icke af Kellgren. Denne skulle genom en dylik godhet kunna af en ifrig försvarare och beundrare göra »en hans hjärta tillgifven». Det gick nu icke alldeles så. Väl motsåg Thorild med godt mod utgången, hälst sedan han ryktesvis förnummit, att han vore prisbelönt för »Passionerna» — men det visade sig vara blott ett accessit, »en medelmåttans belöning». Sällskapet motiverade utförligt sitt utslag:

»Detta försök af ett nytt slag till dräkt och karaktär har förtjänt att fästa Sällskapets hela uppmärksamhet. Den djärfva, fast stundom förvillade utflykt, som endast snillet gifver; en ädel frihet, som dock någon gång torde urarta till självsvåld; en rik och brinnande bildningskraft, som likväl ej alltid erkänt förnuftets och smakens lagliga styrsel; en hög och manlig, ehuru på sina ställen nog mörk, sträf och med tvungna epiteter belastad stil; och framför allt en öm och liflig känsla, men ibland förlorad i kalla utrop; alla dessa förmåner, oaktadt de mer af ytterlighet än svaghet härrörande fel, som därmed varit förknippade, hade säkert gjort tillfyllest att berättiga auktorn till det stora priset; men då detta skaldestycke tillika varit bundet i ett orimmadt daktyliskt versslag, stridande mot den i vitterheten allmänt godkända smaken, har Sällskapet ej trott sig genom en sådan belöning oinskränkt böra gilla en likaså vådelig som onödig nyhet; vådelig därigenom, att den lämnade medelmåttan en fördubblad lätthet; och onödig, då vi redan på jambisk vers äga i vårt språk värkliga mästerstycken, så i det starka som behagliga. Sällskapet har dock, genom ett mindre pris, eller accessit, velat betyga sin aktning för ett snille, hvars bemödande skall vinna ett allmänt bifall, då det samtycker att underkasta sig den erkända skaldekonstens lagar.»

För Thorild var denna dom en djup missräkning. »Allt eller intet» var hans valspråk, och han utvecklar denna tanke-

Digitized by Google

gång i en värdigt och höfligt skrifven, men af självkänsla buren förklaring, hvari han afsäger sig priset, protesterar mot att man afslöjat hans namn, häfdar den orimmade versens berättigande och öfvergår härifrån till ett angrepp mot reglerna öfver hufvud taget och mot de smaklagar, efter hvilka man gemenligen dömde poesien. Man finner här följande ord, som kunna betecknas såsom hans utmaningsbref:

»Förnuft, smakens styrsel, stadgade lagar! hvad betyda dessa orden? Hvilken tid och krets har icke sitt förnuft och sin smak och sina stadgar! Jag upphäfver dem icke. Men de måste vara falska; eller ock icke utesluta någon ny möjlig grad af väl och skönhet. — Den allmänt godkända smaken: ja i Paris och Stockholm! Men Grekland och Rom, England och Tyskland och Italien sjunga gudommeligen orimmadt. Men om ingen: så är alltid frågan: kan man? friare, sköuare, starkare? — — — —

Den är för viktig, denna fråga om reglerna. Homerus, säger man, är full af vildheter: Pindar har inga regler; Horatius inga. Shakspere, Milton, Klopstock, också Montesquieu inga! Kanske vill man säga, inga allmänna, för att hafva en högre art. Man vinner ej det nya utan genom uppoffring af det antagna; eller det mera fria och höga utan genom uppsprång öfver vanligheten: många andas väl och förnöjdt, där andra känna sig förkväfvas: Sparfven kvittrar mellan kvistarne och där kan örnen endast hvila.»

Kellgren svarade under masken af en insändare, hvarpå kom ett svar från Thorild och därefter från Kellgren den mästerliga parodien å dennes stil: — »Angående påbudet om snöskottning».

»— — — Skick, ordning, renlighet: hvad betyda dessa orden? Hvilken tid och ort har ej sitt skick, sin ordning, sin renlighet! Man borde icke fråga: Är denna snön djup? Utan är den varm, torr och bekvämlig? Är den förmögen att bevara för snufva? Den allmänt godkända polisen: ja, i Stockholm och Petersburg! Men Lappland och Sibirien och Grönland och Nova Sembla trifvas gudommeligen oskottade. — Man hinner ej det ovanliga utan genom uppoffring af det vanliga, eller det skyhöga utan genom uppskutt öfver det låga. Många vada i snön upp till armarne, där andra ej finna fotfäste: Flugan drunknar på téfatet och där kan hunden endast läppja. Jag ber för nu och alltid, att man ej vill bry sig om att förstå mig. Om jag gör det själf — det är en annan fråga. Husägare.»

Så följde nya stridsskrifter på vers och prosa, vid hvilka vi här icke kunna dröja.

Vid bedömandet af denna strid bör man, synes det mig, skilja mellan hufvudsak och bisak. Bisaker äro anledningarne till striden: poemet »Passionerna», frågan om orimmet, spörsmålet, huruvida sällskapet haft rättighet att utdela accessit o. s. v. Själfva »species facti» — dikten *Passionerna* — utgör egentligen en

Digitized by Google

serie högstämda, filosoferande utgjutelser och utrop, en samling Ossianska och Rousseauanska stämningar, gifna i en form, som saknar icke blott rimmets utan äfven meterns behag och som endast med god vilja kan kallas vers. Men det framgår redan af det erkännande, som Utile Dulci — d. v. s. Kellgren — gaf stycket, att det, midt i en diktning af tom, didaktisk, frivol, smånäpen elegans och kvick satir, värkade med den ursprungliga känslans, det sublima natursvärmeriets makt. Kellgrens dom å Utile Dulcis vägnar är i det hela märkligt träffande, — blott i afseende på »orimmet» kan man icke instämma däri, om nämligen Kellgren med detta sitt utlåtande kan anses vilja utdöma hvarje orimmadt versslag, därför att sällskapet förklarade detta orimmade daktyliska versslag vådligt och onödigt. Den meter, som användes i Passionerna, skall just ingen äga skäl att prisa, fastän skalden själf fann den »rik och ädel».

Emellertid utvecklade sig nu härur, eller rättare ur ett misslyckadt poem af en Thorildian, en strid om den orimmade versens lämplighet i svensk poesi öfver hufvud, hvarvid Kellgren lät undfalla sig det betänkliga och bornerade öfverordet, att svenskan till sin diktkonst behöfver äfven rimmet, enär det eljes blefve prosa, hvilket han senare själf jäfvade genom några de vackraste orimmade dikter, som finnas i svensk poesi.

Denna strid om orimmet, om formen, har emellertid både hos samtiden och, egendomligt nog, stundom äfven hos eftervärlden undanskymt hufvudsaken, som naturligtvis är Rousseauanismens revolt emot Voltaireanismen, samt en modernare diktnings uppror mot den gällande smaken, en sammanstötning af vida djupare betydelse än frågan om »Passionerna». Striden hade börjat som personlig. Att Thorild hade orätt att ondgöras öfver Utile Dulcis accessit och att Kellgren med skäl förlöjligade hans bombastiska, svulstiga, anspråksfulla prosa, är en sak för sig, men viktigare är det berättigade i Thorilds gensaga mot regeltvånget, hans betonande af känslans rätt i poesien. Hans förklaring i inledningen till Passionerna »Jag höjer hjärtats rättighet långt öfver snillets, jag skänker skaldens ära, så snart någon kan säga: 'Ni äger den icke rättvist', men hjärtats, men dygdernas icke förr än med min varelse!» är Rousseauanismen ut i fingerspetsarne. Naturen skulle få värka otvunget, originaliteten skulle äga sin rätt och det ord af Edward Young han sätter som motto på dikten: »Born originals, how can we die copies?» var ett spjut, slungadt mot den tidens diktning, för hvilken korrektheten och troheten mot de häfdvunna modemönstren utgjorde hufvudsak. Å andra

Digitized by Google

sidan får man icke häller i Kellgrens angrepp på den begagnade formen, särskildt i hans viktigaste inlägg, »Nytt försök till orimmad vers», blott se ett angrepp på orimmet, utan snarare ett veto mot svulsten och formlösheten i Thorilds diktning, som han befarade skulle varda svensk vitterhet till obotlig skada. Snart fann Kellgren, att detta ej var en nödvändig följd af orimmet. Det låg nog en kärna af rätt å ömse sidor.

Det egendomligaste af allt är, att trots den uppmärksamhet striden väckte (ända därhän att Thorilds stil persifflerades i en pjes af Envallsson), så var själfva det ursprungliga stridsäpplet, dikten Passionerna, okändt för allmänheten ända till år 1785.* Man tänke sig i våra dagar en strid förd om en dikt, som allmänheten ej på tre år fått läsa annat än i handskrift.

Thorild.
Efter original tillhörigt Professor G. Ljunggren, Lund.

Nya Granskaren.

Därförinnan hade Thorild, som var innerligt förtjust öfver rollen af partichef och ranggeni, under år 1784 utgifvit en tidning *Nya Granskaren.*

Denna skulle stå öfver alla andra, som då funnos i Stockholm, »ett granskningsblad af rätt anda och lif, som öfversåge alla de andra, där sanningen kunde hafva en röst; det som är skönhet en lärande mästare och det allmänna en märklig och högre undervisning i ädelt och manligt vett». I denna tidning framlade utgifvaren sina filosofiskt politiska idéer i en stil, ovanlig genom sitt myckna användande af utrop, paradoxer och deklamationer samt stundom ganska oklar, hvarför han ock talar om vissa läsare såsom »herrar obegripare». Innehållet är långt ifrån uteslutande vittert, lika mycket filosofiskt och socialt, och tidningens tio dubbelnummer — flere utkommo ej — innehålla bl. a. uppsatser om Tryckfriheten, Sanningen, Upplysningen, Lyckan, Friheten (den mest betydande). Tankegången i dessa uppsatser är fullkomligt Rousseauansk, det är folksuveränitetens och frihetens läror Thorild predikar. »Hvarje inskränkning af friheten är en inskränkning af det mänskliga», men »i konungens majestät lefver folkets höghet och styrka». »Af en konung fordren I alla dygder, visen mig Edra egna! I menen väl, I viljen akta oss för våda och fördärf, I huggen

* I Nya Granskaren, maj 1784, säges dock, att skaldestycket »Passionerna», som genom auktorns epikurism så länge varit uppskjutet, är, förökt med några andra små originalprof, under tryckning.

benen af människan, på det hon ej må falla. Styra, upplysa, förädla, det är regeringens stora, allmänna kallelse. Men ej kväfva en enda naturens kraft.»

Schröderheim skref härom till konungen: »En förryckt magister Thorén har börjat en ny skrift, som är gallimathias, men har elaka ställen.»

Jämte prosauppsatserna innehåller Nya Granskaren en dikt till konungen vid hans hemkomst, ett af Thorilds allra bästa poem och af särskildt intresse, därför, att skalden här med en obestridlig käckhet antyder, att konungen förr varit mera buren af allas kärlek än nu. Inledningsstrofen är betecknande:

Se, konung, rörd, se åter dina länder
Från glansen af ditt majestät;
I tårar se ditt folk med nödens sträckta händer;
Glöm nöjet, rädda det!

(Det må i parentes antecknas, att konungen visade sig mycket frisinnad i omdömet om Thorilds uppträdande, och om man får tro en uppgift af Brinkman, skulle han hafva afböjt förslag om att ingripa mot den djärfve frihetssvärmaren.)

Vid sidan af de varma, om än öfverspända frihetsuppsatserna i Nya Granskaren förekommo, såsom en liten bisak, utfallen mot Kellgren, ömsom knappnålsstygn, ömsom rent ovett, utan att Thorild egentligen lyckades få svar. Han har själf betecknat sin filippik mot Kellgren såsom »ett kort tillhutande, sagdt med kraft och eleveradt».

Straffsången.

Den senare egenskapen ägde åtminstone icke hans otroligt råa *Straff-sång* mot Kellgren, »skällare och koppelhund» — tryckt i Strängnäs i augusti 1784, i hvilken en senare tids Thorildsentusiasm velat finna en himlaboren schwung, olympisk glädtighet och ett mästerstycke af geni, men som, med full rätt, karaktäriserats som »pöbelspråket satt i meter». Själf torde Thorild hafva gripits af ängslan öfver denna tölpaktighet, då äfven hans anhängare funnit den för grof och otillständig, och omedelbart därefter gjorde han, i känslan af att hafva förgått sig, ett slags afbön, då han i de mest smickrande ordalag tillägnade Kellgren sitt prosaiska ode, *Inbillningens nöjen*, ett stycke Ossiansk-Gessnersk prosa, som mera gör intryck af utkast till ett poem än af ett poem. I denna tillägnan hälsar han i de mest smickrande ord den förut såsom »vitterhetens racka» betitlade. Nu är denne »behagens skald»; det heter, att skaldens hjärta kan ej sakna det älskvärda hans snille har — och detta om samme man, hvars »låga, föraktliga hjärta» förut omtalats. Man må icke undra öfver att Kellgren ej senterade detta slags ridderlighet och högsinthet, utan återsände dedikationsexemplaret.

Inbillningens nöjen.

Namnförändring.

År 1785 den 12 april — samma år *Passionerna* utkom — ändrade Thorén sitt namn till det mera välljudande, symboliska **Thorild** och anför i Inrikestidningar såsom skäl »undvikande af misstag med dem som heta lika». Men valet af detta namn torde säkerligen i ej ringa mån hafva framkallats dels af välljudet, dels af tanken på innebörden af namnet Thorild — Thors eld, blixten.

Åren 1785—1786 låter för öfrigt Thorild jämförelsevis föga höra af sig; det inträder en paus i hans författareskap. Han of-

Digitized by Google

fentliggör endast få alster, bland dem den vackra orimmade dikten *Champagnevinet*.

Memorialet 1786. För den af frihetsvännerna med stort intresse motsedda riksdagen 1786 skref han ett *Memorial om allmänna förståndets frihet, till konungen och folket*, hvari han, i anslutning till tendenserna hos de politiske skriftställarne från 1760-talet, yrkade oinskränkt tryckfrihet, en skrift som visserligen då ej ledde till ringaste resultat, men som sex år senare i viss mån går igen i Reuterholms tryckfrihetsförordning. Detta memorial uttrycker med naiv tillförsikt det uttalade ordets ofarlighet och slutar med en manlig, ädel och kraftig prosahymn till fäderneslandet, såsom varande något annat än den jordgrund vi trampa, då det är allt godt och stort som dväljes i landet, och som tarfvar själens frihet för att trifvas. Memorialet inlämnades till konungen genom kanslikollegiet, »som sig likväl därmed ej kunde befatta», och till folket genom ridderskapet och adeln. Tryckt blef det först senare.

Öfversättningsplaner. För öfrigt ämnade Thorild vid denna tid öfversätta *Tacitus* och *Ossian*, men det stannade vid en vältalig prospekt och med upptagandet af en del prenumerationsmedel.

Thorild och Leopold. Thorild, som vid denna tid närmat sig den af Kellgren förut angripne Leopold, fann dock icke i honom den medkämpe han väntat. Jag tänker mig, att då vitterheten för Thorild själf utgjorde en bisak, som han dock ansåg sig behöfva för sina idéers populariserande, han hoppats i Leopold finna en skaldisk tolk, hälst då den nya skola, hvars höfding han var, med undantag för den föga stridsduglige Lidner, icke räknade någon poetisk talang af betydenhet. Men han misstog sig i afseende på Leopold. Ty denne, som efter återkomsten från Greifswald ärnade plantera sin egen fana äfven inom kritiken, ville knappast vara den andre mannen i ett Thorildskt parti. Därtill voro ock deras lynnen för skiljaktiga.

Politiska världsplaner. Thorilds planer syftade för öfrigt vid denna tid vida utöfver Sveriges gränser. Till sin gynnare och mæcenas, Pehr Tham, (måg till Nordencrantz, med hvars idéer Thorilds memorial företedde släktskap) skrifver han, att han med två böcker på latin ville genomdrifva en världsreform, bildandet af en världsrepublik, som skulle styras af snillen (den osynliga regeringen) och hjältar (den synliga arméen). Dessa skulle störta de styrande andliga och världsliga samhällena, bränna städerna, »dessa nästen för galenskapen och tyranniet, dessa yppighetens och eländets skolor», och upplifva fria samhällen af enskilda hushåll på öar, i bergstrakter o. s. v., hvarjämte en ny religion borde införas. Det är, som såge man i detta bref varsel af franska revolutionen, af Robespierre och af vår tids anarkister — men tillika utslag af den upplysta despotismens tankegång.

Digitized by Google

Thorilds föregångare, frihetstidens publicister, hade blickat hän emot England såsom sitt idealland.

Dit ville ock Thorild resa för att värka för sin sak, men ville därförinnan i Upsala skaffa sig juris doktorsgraden (och för resten äfven medicine doktorsgraden), dels för att tillfredsställa deras fåfänga, som kostade något på honom, dels för att synas vara öfver ungdomen, och dels för att ej behöfva uppträda som »avanturier» i England.

I april 1787 var han i Upsala, där han fann lärdomssätet utgöra en föraktlig kråkvinkel, full af kryperi och skolastik. Han samlade kring sig studenter i små samkväm, skapade åt sig beundrare, men sågs icke med synnerligen blida ögon af professorerna. Han kritiserade till höger och vänster och var en apostel för den engelska friheten. I synnerhet gjorde hans oratoriska talang sig gällande vid disputationer. Detta ville man begagna sig af redan i maj 1787, då konungen vistades i Upsala, och Thorild uppmanades då att uppträda vid en disputation, men afböjde detta, då han ej »vid första vink» ville deltaga i dessa akter, som ansågos för bouffonnerier för att liksom söka lyckan. »Om en kung vill se någon som han ärar, så har han alltid ett tillfälle därtill som är värdigt.» *Thorild i Upsala.*

Tio månader senare, i mars 1788, då han själf skulle disputera pro exercitio, valdes likväl en dag, då konungen var i staden. Det var med den lilla i och för sig icke synnerligen betydande skriften *Kritik öfver Montesquieu* som Thorild nu uppträdde. Disputationen, som skedde under juristen Hernberghs presidium, blef ytterst märklig. Utom de båda ordinarie opponenterna uppträdde icke färre än tolf extra opponenter, bland dem Schröderheim och Leopold. Thorild försvarade sig lysande. Hans käcka och dock advokatoriska lynne, hans snarfyndighet, hans benägenhet för slagord och hans munvighet voro särskildt ägnade för en dylik akt; och hans fåfänga smickrades — trots hans republikanska sinnelag — tvifvelsutan af att hafva en konung till åhörare, som i tre timmar med utsträckt hals lånade honom den mest spända uppmärksamhet, under det att studenterna i fullt skratt klefvo upp på bänkarne. Han sade helt obesväradt Ni till de höge herrar som opponerade, han kallade direkt artigt och indirekt oartigt Leopold för icke »en af de aderton», utan den ende; och när Schröderheim, som parodierat Thorilds afhandling, då Thorild ej ville svara, sökte locka hans under hela akten tyste preses att yttra sig, svarade Thorild med ett bon mot, som går igen i de flesta skildringar af disputationen: »Min nådige herre må ej bry preses att skilja en träta, hvartill ämnet synes vara honom mindre bekant. Ni är ju ingen Venus, min preses ingen Paris och jag än mindre någon Pallas.» Till alla hade han ett dräpande ord. Dylikt var ägnadt att slå an på Gustaf III och hans krets. Man beundrade Thorilds kunskaper, kvickhet, talegåfva, hans goda ton, hans eldiga ögon, hans åthäfvor. Konungen sände en skara uppvaktande kavaljerer att komplimentera segerherren och meddela, att konungen varit »charmerad». *Thorild och Gustaf III.*

Det syntes, som om Thorild nu kunnat finna hvad man den tiden förstod med »vägen till lyckan»: konungens nåd och — en plats i kansliet och därigenom ingångsporten till höga ämbeten. I ett bref talas det t. o. m. halft vemodsfullt om att »sätta en sådan man till premierminister», och den gamle Schönberg, som skakar på hufvudet åt Thorilds missuppfattande af Montesquieu, skrifver, att han, som flere, torde göra sin lycka med »étourderie». Otvifvelaktigt

Digitized by Google

skulle också vid ett tidigare skede Thorild med förtjusning hafva gripit tillfället att komma konungen nära. I sin nuvarande stämning, påvärkad af tidens »patrioter» och fylld som han var af djärfva världsreformatoriska drömmar, synes han dock hafva varit en för konungagunst otillgänglig republikan, som ej lät »blända sig af ett monarkiskt lappri».

Att det nu varit möjligt för Thorild att ernå någon ynnest från konungen, är väl otvifvelaktigt. Men han lär hafva för Armfelt förklarat, att han icke ämnade kvarstanna i Sverige. England vore hans rätta fädernesland. »När man vore född i ett land, där endast börd och rikedom gåfvo företräde, borde man ej tveka att välja ett annat.» Konungen skulle vid underrättelsen härom ha ryckt på axlarne och sagt, att »pojkåren ibland räcka hos snillet längre än hos andra».

Att konungen skulle, såsom Thorild aderton år senare berättade för Brinkman, hafva tilltänkt Thorild en plats såsom statsman må däremot betviflas.

Men någon tid därefter for Thorild in till Stockholm, möjligen med tanke att knyta förbindelser med konungen; däraf blef dock intet, ehuru han rönte mycken uppmärksamhet och vänlighet från konungen närstående (bl. a. Schröderheim).

Hans examen i Upsala slog illa ut, ty att skaffa sig fackkunskaper i juridik, det hade icke fallit Thorild in. Han studerade blott det mera »storslagna» i vetenskapen, rättsfilosofi o. d. — såsom bl. a. framgår af hans tillärnade afhandling om »Lag och Rätt», men hyste ett suveränt förakt för detaljkunskap, och träffande skref Tham till honom: »Min herre är bra kvick, men icke nog lärd. Kanske består felet i den metod, som jag minnes sedan sist här på Dagsnäs, att blott i bräddarne läsa böcker. Vill man äta stek, är ej det nog att smörja sig om läpparne med köttsoppa.» Han blef emellertid, om ock i mycket reserverade ordalag, förklarad juris utriusque kandidat. (Han hånar i bref professor Flygares sätt att examinera på detaljer, oaktadt han förbehållit sig att blott förhöras i doktorala och stora ämnen). I juris licentiat-examen gick han icke upp, enär man låtit honom förstå, att han skulle improberas. Själf sade han sig förakta en titel utan ära, som han på femton ställen i Europa kunde få värdigare. Det var sommaren 1788. Äfven i afseende på sitt förhållande till konungen tröstade han sig: »Jag sökte ingen lycka hos konungen i Sverige, ty jag tycker, att man själf kan stifta ett samhälle. Se där storsinne!»

Thorilds resa till England.

På hösten 1788 reste Thorild till England »för att med sig förena alla excellenta hufvuden och hjärtan till att bryta träldomen öfver jorden.»

Ovisst är, hvarifrån han fick medel till denna färd; själf sade han till Rosenstein, att han »icke sänkte sina tankar så lågt som till pängar», men förmodligen hafva några gynnare i Göteborg bistått honom.

Vistelsen i England blef för honom en stor missräkning. De skrifter, han där utgaf och hvilka bl. a. innehöllo skarpa angrepp på de härskande religionerna och på prästerskapet, väckte intet vidare uppseende, och de talrika hugskott åt olika håll, hvarom hans tankar nu kretsade — att döma af en bevarad anteckningsbok från resan — kommo icke till utförande.

Orsaken till hans brådstörtade hemresa — 1790 — var brist just på de

Digitized by Google

pängar, som han föraktade. Han hade af sin värd satts i bysättningshäkte, hvarifrån Karl Bernhard Wadström — den store svenske filantropen — utlöste honom, hvarefter han skaffade honom hem med en svensk seglare.*

Under hans bortovaro hade franska revolutionen timat, och Thorild, som var en varm beundrare af frihetens sak och i denna fråga t. o. m. haft ett handgripligt meningsutbyte i London med den rojalistiske dekorationsmålaren

Thorild efter hemkomsten.

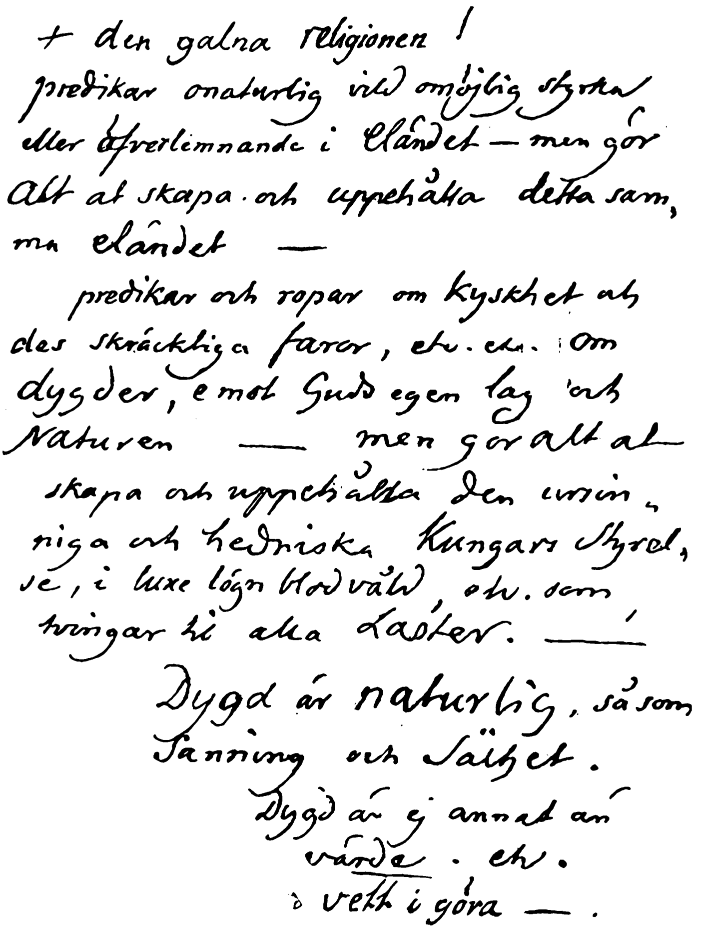
+ den galna religionen
predikar onaturlig, vild omöjlig styrka
eller öfverlemnande i elandet — men gör
allt at skapa och uppehålla detta sam-
ma elandet —
predikar och ropar om kyskhet och
des skräckliga farer, etc. etc. ; om
dygder, emot Guds egen lag och
Naturen — men gör allt at
skapa och uppehålla den orim-
liga och hedniska Kungars Styrel-
se, i luxe lögn och våld, etc. som
tvingar til alla Laster. —
Dygd är naturlig, såsom
Sanning och Sällhet.
Dygd är ej annat än
värde. etc.
i verk i göra — .

Ett blad ur Thorilds anteckningsbok från den engelska resan.
(Efter original i Kongl. Biblioteket.)

Desprez, återkom nu fylld af nya planer att söka väcka konungens intresse för en stor frihetsinrättning i Sverige. Han skref sommaren 1790 ett nytt, i hög grad originelt *memorial* om en ny statsinrättning i Sverige. Till samlande af alla stora idéer omkring tronen borde inrättas ett tribunal för reform och upplysning, som skulle ställas under uppseende af en *hoffilosof*. (Hvem som tilltänktes denna syssla, är ej svårt att gissa.) Hit skulle alla snillen anonymt

* Jmfr härom en uppsats af mig i Nordisk Tidskrift 1896.

Digitized by Google

inlämna förslag till samhällsförbättringar, och konungen skulle vara förbunden höra detta tribunal.

Tack vare en väns afrådan, hvilken Thorild endast motvilligt lydde, blef detta memorial dock aldrig inlämnadt till konungen. Däremot önskade Thorild påkalla konungens välvilja i andra syften. Genom Armfelts bemedling och kunglig nåd sökte han erhålla survivans på en professur i Upsala, vare sig i ästetik eller filosofi, samt rätt att under tiden gifva enskilda föreläsningar. Väl hade han inga meriter att åberopa, nämligen meriter på papperet. »Meriter i sanning» tillhörde det däremot en konung att urskilja, och Thorilds enda meritlista vore konungens öfvertygelse om hans skicklighet. Han skulle då lofva konungen och hans son lärda nöjen och att genom någon smak af den brillant och höghet, som tillhöra en professor, lifva upp hans bokorakler i Upsala.

Osäkert är, om denna supplik framlämnats. I hvarje fall ledde den icke till något resultat, trots Thorilds absoluta »osmak för allt afslag».

Den enda gunst Thorild vann af konungen var ett till ersättning för kostnader under den engelska resan honom tilldeladt Hvitfeldskt stipendium, som han på konungens befallning i egenskap af gammal Göteborgsgymnasist erhöll fördubbladt, antagligen på biskop Wingårds förslag.*

»Kritik öfver kritiker».

Kort därefter fäster han åter allmänhetens blickar vid sitt namn. Det är genom *Kritik öfver kritiker eller nya lagstiftningen i snillets värld*, hans utan gensägelse yppersta skrift, som utkom i flere delar under hösten 1791. Om hans uppsatser — åtminstone i vittra ämnen — förut mest varit storartade ansatser af ett halflyckadt geni, hvars uttryckssätt varit mera öfverraskande än träffande, så ställer honom åter denna, efter vistelsen i England utgifna skrift, självskrifvet bland våra yppersta prosatörer och våra mest originella tänkare. Alldeles utan inflytande från den af honom beundrade Ehrensvärd är dock icke denna skrift. Beskow har velat häfda, att om man lämnar åsido det snillrika, kvicka och träffande i framställningssättet och endast söker grunderna för en sann skönhetslära, så skulle man icke finna någon enda del däraf här framställd i ny belysning. Men här gäller att tillämpa Thorilds egna ord att »taga hvarje sak för hvad den är». Det var nämligen ingalunda Thorilds mening att framlägga nya skönhetsläror, utan att påpeka nya metoder i skrifters bedömande. Det är väl sannt, att skriften något missprydes af den mot Kellgren onödigt ohöfviska tonen — desto mer olämplig, som Kellgren besvarade den första delen med värdighet och nobless; det är ock sannt, att här förekomma halfsanningar och paradoxer. Men sida vid sida med dem läsas slående, sanna och tankedigra regler för sättet att utföra en kritik, hvarvid äfven den litterär-moraliska sidan beaktas. Särskildt anmärkningsvärd är den tanke-

* Den röst som Thorild fick vid ett val i Svenska Akademien 1787, då Murberg valdes, var troligen från Wingård, som alltid varit hans gynnare.

Digitized by Google

gång, hvilken såsom en röd tråd genomlöper denna skrift, att det ej gäller döma den litterära företeelsen efter på förhand gifna lagar, utan att söka utleta, hvad det är som gör den god, god inom sin art; det råder här en viss släktskap mellan Thorild och den nyare positivistiska ästetiken, som ju äfven utgått från erfarenhetsfilosofiens grund. De lagar Thorild här utvecklar och närmare kommenterar äro:

1:o) att veta hvad man skall döma, hvarvid han begränsar området för kritikens domvärjo och afskiljer dilettantismens alster;

2:o) att döma allt efter sin grad och sin art, hvarvid Thorild yttrar de bekanta orden: »Allt göres ej för alla.»

3:o) att ingen ting göres för sina fels, allt för sitt värdes skull, i det Thorild med värme betonar, att granskningen främst har att se på förtjänsterna, hvarvid han dock onekligen slår öfver, när han betraktar alla fel såsom vådor.

I de följande delarne sysselsatte sig Thorild mera med enskilda punkter i Stockholmspostens kritik, samt angrep parodien (särskildt med en udd riktad mot Envallsson). Kellgren, sjuk som han var, drog sig nu tillbaka från striden och skickade t. o. m. ett enskildt bref från Thorild obrutet tillbaka, ty »då han ej supponerade någon grad af ovett, som ej auktorn till straffsången kunde säga i tryck», så ville han åtminstone slippa se det skriftligen.

I Kellgrens ställe trädde nu Thorilds förre vän Leopold, hvars »Oden» Thorild i förbigående snärtat i »Kritik öfver kritiker», inom skrankorna. Leopold hade själf i sin kritik af Ordensvurmen (se sid. 390) uttalat vissa åsikter om kritiker, som ej voro utan släktskap med de Thorildska. Leopolds strid med Thorild.

Striden dem emellan fördes nu ock in på ekonomiens område, där Thorild med anledning af riksgäldssedlarnes fall i början af 1792 utgifvit en skrift *Det enda nödvändiga för ett rikes finanser*, en i och för sig ganska betydande broschyr, i hvilken han utgår från synpunkten af en oinskränkt handelsfrihet och förklarar det enda nödvändiga för publik kredit vara vissheten om den allmänna säkerheten, och liksom denna ofta finnes i en republik, så finnes den ock alltid för en bank, som har intet våld att frukta utom sig och inom sig ingen styrelse, som icke är bunden vid lag (med andra ord en af regeringsmakten oberoende riksbank, sådan Sverige sedan erhöll). En rent republikansk anda genomgår denna skrift, som torde med nöje setts af den patriotiska oppositionen. Mellan Leopold och Thorild växlades nu en hel rad af stridsskrifter, bland hvilka de anmärkningsvärdaste äro Leopolds *»Bref till den store och märkvärdige författaren Th . . ., hvilken efter att hafva gjort sin lagstiftning i vitterheten gick och gjorde sitt nödvändiga i finanserna»*, i hvilken skrift Leopolds sarkastiska kvickhet, fyndighet och skarpa ironi göra sig gällande; Thorilds *Upplysning om handelns sanna frihet*, Leopolds *Den nya lagstiftningen i snillets värld något litet ifrågasatt*, som innehåller en gycklande kritik af Thorilds litterära värksamhet och skoningslöst blottar hans svagheter, Thorilds *Svar på luntan emot lag och rätt i vitterheten, eller A B C i vett och heder*, i hvilken han

Digitized by Google

försvarar sin Kritik öfver kritiker, som han förklarar icke hafva ett blad, där ej någon ny eller i sitt mörker förgäten öm, hög och ljuf naturens sanning uppenbaras.

I polemiken förer obestridligen Leopold den elegantare klingan, stundom likväl med spetsen doppad i gift; han sårade särskildt Thorild på det grymmaste med löjets vapen — och Thorild tillhörde icke dem, som förstodo skämt, åtminstone när det träffade honom själf. Han utmanades af Leopolds logiskt skarpa och kvicka, men ej sällan ensidigt bornerade angrepp till uttalanden, som, utom att de i logik lämna åtskilligt öfrigt att önska, pösa af öfvermod, men hans tankegång är otvifvelaktigt djupare och uttrycken ofta mycket träffande.

Pehr Tham.
Thorilds gynnare. (Efter teckning af Roos och kopparstick af Ruckman.)

Särskildt intressant är Thorilds betydande skrift *Om efterhärmning*, ett fragment af »den högre kritiken», delvis påverkad af Young. Den är riktad mot två håll.

Först mot den gällande vitterhetens sätt att öfverföra på sitt språk andra länders och tiders skönheter; de som vunnit berömmelse på detta sätt i olika tidehvarf hafva gjort ingenting i saken, men allt i sättet, hafva icke varit stora genier utan store konstnärer som öppnat ryktbara butiker för sannt och falskt vett. Däremot hafva de verkliga genier i världen såsom naturens sanna krafter aldrig varit rätt erkända. Och i vitterheten går denna konst att blänka, kallad imitation, ända därhän, att man oupphörligt imiterar imitationer och använder tusende små elegant tjufgrepp som kallas snille och smak. Men dessutom vänder han sig kraftigt emot sine egne efterföljare, de uppenbare »härmare med kraft», hvilka »såsom svultne kosacker» rusa fram för att våldgästa och rent af låtsas vara de som gifva gästabudet utan att känna skillnad på mitt och ditt; de intaga den fåkunniga hopen genom oreda och öfverdrifning. Här förekomma anspelningar på enstaka hans efterbildare och på Lidner. Man bör icke anse sig för kännare, innan man lärt sig skilja mellan rafsaren, som stjäl och prålar, skribenten, som ärligen anför sitt original, men ställer om, pryder och pyntar, och auktorn som gör en bok, d. v. s. på ett eget, lefvande sätt föreställer vare sig en ny eller gammal förgäten dock alltid ädel och viktig sanning.

Vid sidan af en del paradoxer, bl. a. fördömandet af skådespelarkonst

Digitized by Google

Thorild.

Porträtt från hans professorstid i Greifswald.

(Efter teckning och stick af Kunicke.)

Digitized by Google

Digitized by Google

(härmning) såsom en skam för mänskligheten, förekomma här några djupsinniga och snillrika uttalanden om det sköna och dess mått.

Leopold skref dels en recension af denna skrift, dels en särskild broschyr *Om imitation,* som likaledes innehåller värdefulla uttalanden i ämnet och gentemot Thorild gör gällande, att en hvar bör lägga föregångares erfarenhet till sin egen och efter sitt snilles daning välja sitt mönster, men arbeta uppväckt af egna rörelser. »Den som tillegnar sig saken, han stjäl; den som lånar sättet

(Efter kopparstick i Kongl. Biblioteket.)

utan egen förtjänst af tankar och begrepp, han apar; men den som med eget förråd af ämnen och snille följer det sätt han gillar, han gör ej annat än går den väg, hvarpå någon nödvändigt måste vara den förste, och en annan den följande.» Saken är icke allt, sättet har ock något att betyda.

Bådas afhandlingar innehålla sanningar; Thorild framhåller dels originalitetens betydelse, särskildt med hänsyn till det skrifnas innebörd, och uttalar skarpsinniga anmärkningar om det sköna; Leopold åter betonar med rätta betydelsen af den fortgående utvecklingen och häfdar vikten af den litterära konsten gentemot den medfödda naturbegåfningen.

Digitized by Google

Thorild och Reuterholm.

Emellertid hade Gustaf III dött; — Thorilds intresse drogs alltmera öfver åt de storpolitiska frågorna. I likhet med många af tidens revolutionära andar — särskildt bland oppositionsmännen från den föregående tiden — såg Thorild i Reuterholm landets räddare, en själsfrände både i Rousseauska sympatier och frisinne. Inledningen till hans tryckfrihetsförordning var som skrifven ur Thorilds eget hjärta och stämmande med hans memorial af 1786. Han hälsar ock detta deklamatoriska program i bref till Reuterholm med följande ord:

»Alle de vise och gode i nationen väntade på min nådige Herre såsom på sin hjälte och med en slags bestörtning af glädje se vi redan i första stunden min nådige Herres styrka att vara det. Detta i en sådan tid herculiska arbete till upplyftande af nationens störtade förnuft och ära, visar oss ett odödligt rön af en i sanning stor man. Och denna inledningen är så kraftig och hög, att från urminnes tid hörde icke svenska män en så stor redlighet tala till dem på ett så stort sätt.»

Dock kritiserar Thorild i samma bref saknaden af »ett drag af juridisk fullkomlighet, nämligen det lagligt bestämda»(!) och gör invändningar mot tryckfrihetsförordningens oklara och sväfvande uttryck samt begär brottets karaktäriserande i »klar och bestämd handling».

Dessutom uttalade Thorild sig i detta bref emot två slag af äreskänderier, falska citationer (för hvilka han ansåg sig utsatt och som han ville ha straffade lika strängt som förfalskning af handlingar) och satirisk dikt, som det vore en ädel lagstiftare värdigt att förbjuda såsom ärelös och straffa med fästning.

»Ärligheten» och åtalet mot Thorild.

Thorild blef en af de förste, hvilka skulle få pröfva, huru föga trygghet Reuterholms tryckfrihetsförordning i själfva värket erbjöd. Med anledning af de sammansvurnes benådande hade han skrifvit broschyren *Om mildheten*, som vunnit hertigens synnerliga behag. Men desto mera harm väckte det företal *Ärligheten*, som ledsagade det nu först tryckta memorialet från 1786 om det *Allmänna förståndets frihet.* Detta företal var fylldt af allt det revolutionära patos, hvaraf en man med Thorilds skaplynne vid denna tid var mäktig. Han uppmanar regenten att gifva landet det allmänna förståndets frihet, innan det med blod och våld tages, att eröfra rikets fyra stånd — dess obestånd — och göra svenskarne till ett folk. Om detta icke var så farligt menadt, som det var sagdt, föreföll det underståthållaren Liljensparre som den öppendagligaste jakobinism och innebärande tändsatser, hvilka lätt kunde slå ut i låga. Liljensparre lyckades vinna hertigens öra för Thorilds häktning och åtalande, trots Reuterholms allvarliga invändningar.

Thorilds fängslande, som timade i en tid, när sinnena voro mäkta upprörda, väckte oerhörd sensation. När han ett par da-

Digitized by Google

gar före julaftonen fördes till hofrätten, hälsades han med jubelropen »Lefve Thorild och friheten», och han blef nu, hvad han knappast förut varit, en värkligt populär personlighet, en folkhjälte. I hofrätten försvarade sig Thorild med mycken käckhet, ärlighet och kvickhet. Domen blef här fjorton dagars fängelse på vatten och bröd; aktor vädjade och fordrade dödsstraff, Thorild begärde frikännelse. Under intrycket af nya oroligheter och farhågor för, att Thorild kunde blifva den svenska jakobinismens ledare, föll slutdomen, som lydde på 4 års landsflykt.

Thorild i landsflykt.

Hertigen gaf honom — tvifvelsutan på Reuterholms förord — respängar och äfven löfte om att få återvända före landsflyktstidens slut, om han styrde sin pänna.

Det har sagts, att det politiska martyrskapet skulle inneburit ett visst behag för Thorild, som ej häller haft synnerligen emot en landsflykt, hälst han haft för afsikt att resa utomlands för sina latinska skrifters skull. Det är sannt, att vissa hans bref gifva anledning till denna uppfattning. Men äfven om han tröstat sig och i sin stolthet ej velat låta sig omtalas såsom »en olycklig vän» samt äfven funnit den förföljde politikerns roll smickrande, så framgår det dock af bref till Reuterholm, att han betraktade domen som ett lidande.

Han förstod icke hvad det egentligen var i hans skrift, som väckt hertigens vrede; det grymma i hans sak vore just den grymma otack, som han syntes röna af en monark, hvilken han med ärligaste förtroende och på det högsta sökte ära. »Det händer i världen, att den högsta moraliska dygd är den högsta politiska förbrytelse.»

Han vistades under sin landsflykt först i Köpenhamn, men då han på ett kafé råkade fälla några försmädliga ord om den förbigående arfprinsen, fick han tillsägelse att lämna landet. Han for då till Hamburg, där han, trots sin »oprotektionerliga» egenskap rönte mycken välvilja af ministerpresidenten Peyron och dennes sekreterare, Kellgrens fiende, Karl Fr. Nordenskiöld. Här gjorde han Klopstocks bekantskap, men fann honom vara en »kakistokratisk storborgare» liksom ej häller andra tyska storheter funno hans nåd. Han kom slutligen till Lübeck, där han trifdes särdeles väl. Han hade från Köpenhamn skrifvit till Reuterholm och begärt tillåtelse att utgifva skrifter på svenska — »obrottsliga, det förstås» — såsom varande hans enda medel att gagna och lefva.

Skrifter under landsflykten.

Han hemsände ock några skrifter. En sådan var hans kritik af Rosensteins skrift om upplysningen, ett hastvärk, visande att Thorild missförstått Rosensteins ord; bl. a. vill han tillvita denne att hafva förordat våldets anlitande för sanningens utbredande. Men detta angrepp på konungens, för »ljusets fiender» misshaglige lärare, torde fallit Reuterholm väl i smaken. Mera betydande voro andra hans skrifter. Broschyren *Om kvinnokönets naturliga höghet* var inspirerad af hans förhållande till den trofasta kvinna, Gustava Kossky, som följt honom i hans landsflykt och senare blef hans hustru. Här uttalar han sig om kvinnans ställning i käcka ordalag, som förebåda en nyare tids åskådning. Han hade till sin harm läst i en bok, att döttrar skulle uppfostras till den lagvunna dygd som tillhör en kvinna i världen. Men då slog honom tanken, att denna skönaste hälften af förståndiga varelser på jorden äro först människor, därnäst kvinnor, och icke, såsom man alltid ansett dem, »först kvinnor, därnäst människor». »Denna enda tanke nedslog min turkiska inbillnings-

Digitized by Google

höghet och i ett ögonblick lärde mig att rätt se den ovärdiga halfmänsklighet, hvaruti karlarnes dumma vildhet nästan alltid dristat hålla kvinnorna. Lika skamlöst som att betrakta en karl blott i egenskap af en han, vore att betrakta kvinnan blott i egenskap af en hon. Hon skulle vara en förståndig varelse, med alla en sådan varelses rättigheter och höghet o. s. v., och först i sista rummet en hon, »en älskarinna för en viss lycklig karl, eller, om ni hällre vill, en hustru». I sammanhang med denna skrift må nämnas den något senare tillkomna *Harmonien eller allmän plan för en upplyst kärleksförening*, ett stycke kärlekspsykologi, som utmynnar i häfdandet af troheten.

En viktig och för Reuterholm välkommen skrift af Thorild var den på sommaren 1794 tryckta *Rätt eller alla samhällens eviga lag*, som af hans anhängare betecknades såsom ett affall. Den är uttryck för Thorilds förändrade syn på statsskicket efter franska revolutionens, särskildt Robespierres öfverdrifter, och utgör ett angrepp på republikanismen, på den af honom förut prisade oinskränkta friheten. Den utgör ett uttalande mot den Rousseauska läran om massherraväldet och om »volonté générale».

»Det är så mycket skrifvet mot en endas vilja och våld, ja, äfven mot någras vilja och våld, så att jag kan fägna mina läsare med en stor nyhet, då jag nu tänker skrifva emot allas vilja och våld. Hvad tröst är en pluralitet, när de mesta äro de som veta minst?» Thorild, som redan förut visat ansatser till snillearistokrati, låter nu denna framträda ohöljd. Den rätt, på hvilken han vill grunda samhällena, måste bestämmas af ett fåtal lärde, och i viktigaste fall af en enda. »Romarne hade diktatorer, vi riksföreståndare.» Den ståndpunkt Thorild här intager och som är samsläktad med den, hvilken senare utvecklas under heliga alliansens tid, är i öfrigt, äfven den, en utveckling af Rousseau, af dennes vördnad för personlighetens princip.

Rätt eller alla samhällens eviga lag utkom för öfrigt ej fullständigt under Thorilds lifstid; till hans stora missbelåtenhet mottogs den icke med någon synnerlig erkänsla, den stötte bort en del anhängare, lyckades icke vinna hans motståndare och gaf ingen vidare inkomst, i motsats till hvad fallet var med hans polemiska skrifter.

Thorild söker plats i Greifswald.

Kort efter detta arbetes utgifvande skref Thorild i november 1794 till Reuterholm ett ytterst märkligt bref, i hvilket han dels anhåller om bibliotekarieplatsen i Greifswald, »där — skrifver han — akademien är rik, men aldrig gjort oss någon ära», dels erbjuder sina bona officia att som skriftställare leda opinionen hemma och värka för Sveriges anseende utomlands.

»All regerings äkta kraft är att styra tankarne, ty nästan hvart och ett stort ord kan göra en fanatisk yrsel och förstörelse. Eder Excellenz vet, att jag i detta ämne kan tjäna i fäderneslandet, hvilket ingen Autor kan utan just i den mån som han är ansedd för en hög och stark frihetsvän. Också vågar jag säga, att jag känner opinionens alla bländvärk rätt, ty just detta allra högsta bländvärket, nationen, har tjust mig själf, ända till dess Robespierreska

Digitized by Google

tyranniet klarligen lät oss se, att emellan regeringen och menigheten (som alltid är oskyldig och aldrig är mer än förvillad) ligger ett monstrum, som egentligen kallar sig nationen och hvars svans all stadspöbel är, nämligen de förmögnes eller borgerliges anhang, hvars råa högfärd är likaså grufvelig för folket, som trotsig mot all regering, dessa försmå en reformation, ty de vilja en revolution; de vilja Paris och Warschau, de vilja hänga magnater, till dess de själfva blifva hängda, emedan till slut hvar rasande komediant eller hycklande bof kan blifva stadspöblernas monarker, åt hvilka menigheten eller den sanna nationen får skatta guld och blod, land och frihet. Sedan jag sett detta, har jag i stället för dessa stora ord, frihet och nationen, valt denna eviga realitet säkerhet och rättvisa, och jag är viss på att kunna göra mycket till opinionens rättande, om Eder Excellenz behagar göra mig independent både af dagliga omsorger och af alla partiers gunst.»

Thorild i Greifswald.

Denna gång log ändtligen nådens sol mot Thorild. Reuterholm, som äfven torde funnit behag i den mot Armfeltska sammansvärjningen riktade dikten *Själfständigheten*, lyckades genomdrifva, att landsflyktstiden förkortades och att Thorild utnämndes till bibliotekarie och e. o. professor i Greifswald, »utan annan förbindelse än den som fritt uppeldades i den förbundnes hjärta».

Thorild själf prisade detta som ett »mästerverk af geni och kurage». Den officiella utnämningen skedde först i november 1795, men redan i maj samma år hade Thorild kommit till Greifswald, och lönen lär hafva beräknats ända från årets början.

På svenska utgaf han nu blott en dietlära, *Hälsan*, — med reminiscenser från hans medicinska studier -- och hvari han filosofiskt sammanställer sjukdom och synd, något som framkallade en kvick satir på vers, *Sändebref till mäster Allt i alla*, från Leopold, hvilken ju alltid gick och kelade för sin sjukdom.

Göthamannasånger.

Däremot gömde hans portfölj en del först efter hans död utgifna dikter, bland dem det bästa han skrifvit i diktform. Dit räknar jag hans 1805 (alltså icke, som det felaktigt uppgifvits, under fängelsetiden) skrifna *Göthamannasånger*,* hvilka äro i hög grad beaktansvärda. De utgöra ansatser till en värkligt nationell svensk dikt, och äga med sin tvärhuggna, realistiska kärfhet ett i hög grad manligt kynne; de förebåda alldeles afgjordt göternas — särskildt Geijers — skaldskap.

T. ex. *Hvar mans rätt*, som börjar: »Ingens herre, ingens träl, sade våra fäder» (jmf. Geijers Odalbonden); eller dikten *Göta rätten:*

Göta rätten, denna var
Dömas af sin like,
Den har England ännu kvar,
Men från Göta rike,
Jury var vår bondenämnd,
Innan den af skräck blef skrämd:
Menighet mot herrar,
Som allt ondt förvärrar.

* I fängelset skref han däremot andra frihetskväden.

Digitized by Google

eller strofen om bonden:

Allas far är bonden än,
Än i denna dagen,
Le ej, ty du har, min vän,
Bondens bröd i magen,
Bondens ull uti din rock.
Därför lagom, lagom pock!
Se i honom glader
Dina fäders fader.

Vackra dikter äro ock de båda orimmade poemen *Hildur* och *De tvänne åldrarne*.

Thorilds sista tid.

Thorild »resignerade» i Greifswald; den forne Sturm- och Drangkämpen, som sett sina ideal rinna i sär, blef nu hvad han kanske själf några årtionden förut skulle kallat en »kälkborgare-professor», en lärd, som blott lefde för sina filosofiska undersökningar, sina böcker och sin familj. När han först kom till Greifswald, sågs han med oblida ögon af akademiestaten. »Han umgås med ingen», heter det i bref därifrån, »han lefver här in obscuro, ingen rökelse på hans altare».

Och han synes nu hafva tagit sitt parti och dragit sig tillbaka inom sitt skal. Undangömd för världen lär han hafva förefallit såsom en märkligt sluten natur — han, den en gång så öppet frispråkige, som bar sitt hjärta på tungan.

Vid tiden för Gustaf Adolfs kröning höll han ett tal i akademien i monarkisk anda, där han — folksuveränitetens forne apostel — uppträder mot läran om folkets majestät. Under Gustaf Adolfs långa vistelse i Greifswald 1806 kom han i beröring med flere utmärkte män i konungens följe samt lofordas af en bland desse (Brinkman) såsom af alla partier älskad och förtjänande det för sin oskrymtade moralitet och sin behagliga umgängesvishet.

För den svenska litteraturen var han förlorad.

Hans filosofiska skrifter på latin — särskildt hans *Archimetria*, en panteistisk filosofi, samt hans tyska skrift *Gelehrtenwelt* — hafva icke ägt större betydelse för den svenska kulturutvecklingen, och äfven i filosofiens allmänna historia intager han blott en undangömd plats bland de forskare, som uppträdde mot Kant och dennes efterföljare.

Dock uttalar Nyblæus, att Thorilds anmärkningar i allmänhet träffa de svaga sidorna hos Kant, Fichte och Schelling samt röja en spekulativ blick som tränger långt framom hans tid, hvilket särskildt är fallet med de invändningar, som framställas mot den konstruktiva metodens användande i filosofien, men att han å andra sidan icke hade öga för det positiva i de nämnde forskarnes idealistiska princip. Det filosofiska intresset var för honom det herrskande. Han sökte i sin filosofi sätta i system det åskådningssätt, som han hyllade och som byggde på den naturliga känslan, han sökte uttaga roten ur det för en hel generation af författare gemensamma tänkesättet och upphöja det till rangen af filosofisk princip. I känslan, fattad på en gång som

Digitized by Google

sinnlig och andlig princip, anser sig Thorild hafva funnit den realitet, som motsvarar hans fordringar på det hela, som utgör hans grundidé. Thorilds glädje var att hans filosofi förde honom i brefväxling bl. a. med den store Herder, som var förtjust i Thorilds filosofi och valde honom till redaktör för sina filosofiska skrifter.

Bland de tankar, med hvilka han mot slutet sysslade, var ock en allmän orden af världens högsta andar och genier, som skulle indelas i nio olika grader.

Under krigstiden led han, i likhet med akademiens öfrige lärare, oerhördt af de dryga inkvarteringarna och af det svåra tillståndet i staden. Själf insjuknade han på hösten 1808 i frossan, ville kurera sig med opium, men tog för stor dosis och afled natten till den förste oktober 1808. Han lämnade de sina i fattigdom.

Thorilds personlighet och värksamhet förete både vinnande och frånstötande drag. Han är käck, han är varm, han är öppen, han tror på sin sak och förkunnar sin tro med en profets ifver och nit; att han ofta förblandar sitt eget jag med sin sak är, som ofvan antydt, en svaghet, som han äger gemensam med likartade naturer; han är en snillrik entusiast, fylld af ett ädelt patos, kärlek till frihet och sanning, och han finner en lycka i att strida för sina idéer. Hans behof äro måttliga; andens värld skänker honom de njutningar han åtrår. Hans hela trängtan är det sublima i tankens och känslans värld, och hela hans skriftställeri stämplas af den mest utpräglade subjektivitet. Han är en positiv natur, som hatar all negation. Slutkaraktäristik.

Men han är själfkär ända till den yttersta naivetet, hans frisinne håller icke stånd, när det kommer i strid med hans fåfänga, och han kan intaga en för en friboren själ nog ödmjuk ställning till sina mecenater. Han är snabb i uppfattningen, men han har sällan till fullo genomtänkt sitt ämne, hvilket vållar motsägelser; de revolutionära idéer, som jäste i tiden, funno visserligen mottaglig jordmån i hans sinne, men de växte icke ut till härdade, fruktbärande plantor, och han saknade under sin svenska tid i ej ringa mån ihållighetens egenskap. Var han då, som Tegnér sjöng i den kvicka uteslutna strofen i akademisången, »en meteor, som knallade och sprang»? Måhända, men dock förvisso icke en som upplöste sig i stoftkorn. Betydelsefullt begagnade han i ett sigill från Greifswaldstiden en åskvigg — symboliskt icke blott för hans namn, utan ock för hans värksamhet. Än i dag gnistrar och sprakar det från hans skrifter; det blixtrar och lyser.

I dikten Passionerna prisar Thorild såsom naturens egenskaper kraft och harmoni. Kraft saknade han icke, men väl harmoni — jämnmåttets gåfva var honom icke beskärd, hvarken i tanke eller uttryck. Hans diktning försmådde ock jämnmåttets och formens

Digitized by Google

skönhet. Dessutom var den mera uttryck för ett omedelbart känsloutbrott och naturhänförelse än för känsloanalys eller beskrifning. Han diktar i utrop och interjektioner, han går rakt på sak och griper käckt det ord som ligger honom närmast utan att spörja, om det erhållit inträde i den svenska vitterhetens ordskatt. Och detta sammanhänger med hela hans sträfvan hän mot oförsökta banor. Han är originell, men han är ock originalitetssökare. Med självkänsla uttalar han, att det endast är de nya och dristiga snillena, som mänskligheten har att tacka för allt, och om deras eldiga och stora värksamhet kastat dem i många irringar, så visa oss själfva dessa irringar mer af sanningens och skönhetens rike än tillhopa alla kalle och säkre trampare på sin enda stråt.

Han var en slik nyvandrare i poesi, men hans värksamhet såsom skald var dock, i det stora hela sedt, ej af synnerlig betydenhet.

Hans skriftställareskap tillhör främst och företrädesvis prosans område. Här är han mästare. Visserligen må man dock beakta hans utveckling, ty eljes äfventyrar man att göra både honom själf och hans motståndare orätt. Den Thorén, som grälade om Passionerna och som skref Nya Granskaren, är en annan än den Thorild, som efter sin engelska resa skapade sin klassiska Kritik öfver kritiker och andra märkliga skrifter. Såsom prosastilist tillhör han våra ypperste.

Thorild är som skriftställare en afkomling af upplysningsfilosoferne med härkomst från Lockede, Montesquieu och främst Rousseau samt de af denne påvärkade rörelserna. Men han har ock anor inom vårt hemlands litterära värld. Närmast må framhållas hans släktskap med åtskilliga frihetstidens politiska publicister och talare. Han uttalar själf ännu 1803 i bref till Pehr Tham sin beundran för dennes svärfar, Nordencrantz, »som ända från Backmanssons Arcana var så stor patriot», att Thorild ej kunde fördraga »den dygdelösa glömskan» af honom. Äfven med Chydenius är han befryndad i sin frihetskänsla. Men ser man något närmare till arten af Thorilds skriftställeri, skall man ock finna, att han egentligen är mera talare än skriftställare. Det är en retor som förkunnar sanningar och som utslungar slagord. Detta tar sig uttryck äfven i det typografiska, i de olika stilarne: »kursiver» och »fetstil», hvilka liksom återspegla den entusiastiske författarens egen betoning. Man tycker Thorild mindre skrifva än deklamera. Man tänke sig honom på Riddarhuset eller i Borgarståndet under en frihetstids-riksdag! Hvilken effekt skulle icke hans memorial om

tryckfrihet och tankefrihet där hafva gjort! Och han är besläktad med frihetstiden äfven i de vidtfamnande intressen, som spänna öfver alla statens, så väl som vitterhetens spörsmål och som kasta blänkljus öfver nejder, som eljes tyckas ha bort vara honom jämförelsevis främmande: såsom finanser och hälsoläran.

Ty Thorild är — såsom flere gånger framhållits — icke blott, eller ens företrädesvis, en vitterlekare, han är, liksom ju äfven hans motståndare, i ordets fulla mening en publicist.

Sitt ideal trodde han sig, liksom frihetstidens skriftställare, först finna i England. Här gäckad i sina förväntningar, blef han entusiast för den franska revolutionen, såsom tvifvelsutan en äkta frihetstidsman skulle blifvit det. Och dock var hans frihetskärlek icke af synnerligen bergfast art. Det gömde sig hos Thorild, liksom hos många tidens frihetsvänner, ett stycke af en despotnatur. Som »hoffilosof», d. v. s. som »upplyst despot», ville han värka för sina ideal. Skrämd af franska revolutionens blodsdåd, blef han ock förkämpe för en stark regeringsmakt, oberoende af folket. Han slöt som så många samtida med »att resignera».

Han är en efterboren frihetstidspersonlighet. Men han är ock i vissa afseenden en föregångare till de tankar, som togo sig uttryck hos 1809 års män, både i politiskt och litterärt afseende. Bland de ynglingar, som svärmade för Thorild år 1792, voro flere, som senare deltogo i skapandet af vår nya statsförfattning. De litterära nydaningarna ägde väl icke omedelbart sin härstamning från Thorild. De stammade närmast utifrån — det var tyska rörelser, som här väckte genklang — men när det unga Sveriges män år 1809 letade efter anherrar, så funno de med skäl en sådan i den oförskräckte, snillrike himlastormaren från 1780-talet, och de kallade honom »vår far, urljusets basunande härold».

* * *

Om Thorild är känsloriktningens och naturdyrkans främste teoretiker och prosatör, så finna vi obetingadt dess förnämste skald i

Benkt Lidner.

Denna skaldenatur utgör ett märkligt inbegrepp af riktningens såväl starka som svaga sidor, af dess varma medkänsla för lidandet, dess innerliga uppfattning af lifvets kval, å andra sidan af tårekvalets öfverdrifter: känslosam, ordrik deklamation och känslornas draperande med sorgdok.

Digitized by Google

Den Sturm- und Drang-stämning, som tar sitt uttryck t. ex. i Goethes Werther, är tvinnad af tvänne trådar: det revolutionära stormandet mot samhällets konventionella fästen och den sentimentala världssmärtan. Om Thorild hos oss företrädesvis motsvarar det förra, är Lidner den svenske målsmannen för den senare.

Lidners ungdom.

Benkt Lidner, son af en orgelnist och lackfabrikör, var född i Göteborg den 16 mars 1757. Vid två års ålder blef han faderlös; modern, som snart blef omgift med en tjänsteman vid Ostindiska kompaniet, lefde till sonens femtonde år. Såsom framgår af hans diktning bevarade han af henne för hela lifvet ett dyrkadt minne. Sin undervisning erhöll Lidner först i trivialskolan samt från trettonde året vid gymnasium. Förhållandet vid Göteborgs gymnasium var denna tid mycket oroligt, både inom lärarekåren, som splittrades genom den Svedenborgska processen, och bland lärjungarne, hvilkas disciplin var slapp; liksom det ock vill synas, som om enstaka lärare gifvit mindre goda föredömen i lefvernet. På detta gymnasium togos Lidners vittra anlag tidigt under omvårdnad bl. a. af en lärare sådan som Rosén, och redan vid 15 års ålder framträder han såsom tillfällighetsdiktare. I hemmet grundlägges — genom styffaderns herrnhutiska riktning — den känslosamma uppfattning, som sedan i så hög grad kännetecknar Lidners person och diktning.

Redan år 1772 tages Lidner ur gymnasiet; afsikten var först att sända honom till sjös (möjligen på grund af mindre exemplariskt lefnadssätt; det finnes antydningar om, att han i det afseendet tidigt låtit förseelser komma sig till last). Han sattes emellertid i den s. k. »tyska skolan» under strängare disciplin, och gjorde så stora framsteg, att han, som under tiden lämnat flitiga bidrag till tidningen »Hvad Nytt», bl. a. hyllningsdikter till konungen, på nyåret 1774 med goda vitsord kunde afsändas till Lunds akademi, där Niklas Sahlgren till en början bekostade hans vistelse. Inom Göteborgs nation gjorde han sig snart bemärkt som orator, blef medarbetare i det af juris prof. Colling utgifna Lunds Veckoblad och medlem af ett vittert samfund, som bar samma namn som Stockholmssällskapet Utile Dulci.

I Lunds Veckoblad finner man af hans hand bl. a. lofsånger till Gustaf III, ett kväde med anledning af en olyckshändelse, som inträffat å Torup gård, hvarvid fyra personer drunknat, i hvilken dikt ljuda toner, som i visst afseende förebåda Spastaras död, samt ett *prosaiskt ode* på hans adertonde födelsedag, hvilket är af rätt stor märklighet genom den poetiska själfbespegling och den deklamatoriska skildring af egna kval, som allt sedan utgöra ett grunddrag i Lidners författarskap.

Hans lefnadssätt torde emellertid hafva företett vissa fläckar, som hans stora skaldebegåfning icke kunde öfverskyla. Lidner, som i dec. 1774 pro exercitio försvarat en afhandling af Lagerbring, hade sedan ägnat sig åt juridik och skulle under Colling i december år 1775 ventilera en juridisk afhandling om rätten att förvisa från universitetet, men måste själf af förekommen anledning lämna Lunds akademi, innan afhandlingen blef ventilerad. Troligen hade han enskildt erhållit »consilium abeundi» och afsändts till hemorten.

Mot sin egen vilja blef Lidner nu satt på skeppsdäck och inmönstrad som jungman på en Ostindiefarare, hvilken i januari 1776 lättade ankar. Länge höll han icke ut. Knappt hade skeppet i april hunnit till Kap, förr än det antecknades i skeppsjournalen, »att jungmannen Benkt Lidner afvikit».

Digitized by Google

Benkt Lidner.

Efter porträtt af Karl Fredr. v. Breda (1786—7), Nationalmuseum.

Digitized by Google

Uppgiften att han här skulle irrat ett helt år bland Taffelbergets klippor är emellertid oriktig; han var redan på sommaren åter i Göteborg. Här led han nöd, men lyckades af Patrik Alströmer erhålla understöd att resa till Greifswalds universitet, där han finnes inskrifven i september 1776. Han ägnade sig nu bl. a. åt historiska studier, och lifligt intresserad för amerikanernes året förut började frihetsstrid, skref han en afhandling, där han djärft drog i härnad emot engelsmännens handlingssätt och varmt prisade den amerikanska frigörelsekampen. Det är en mera lyrisk än akademiskt vetenskaplig ton, som ger sig uttryck i denna disputation, hvars afhållande under fakultetens hägn af politiska skäl blef förhindradt. Sedan vistades Lidner antagligen någon tid på kondition i Stralsund, möjligen ock i Rostock och återvände först 1779 på våren till hufvudstaden.

Lidners hopp var att i Stockholm vinna framgång såsom skald liksom ock möjligen på ämbetsmannabanan, där han försökte sig, men framför allt att blifva bemärkt af konungen. Lidner i hufvudstaden.

Hans förste beskyddare blef hofkanslern Zibeth, och genom dennes bemedling torde han redan sommaren 1779 blifvit bekant med konungen. Han utgaf samma år en samling af tjugofem *Fabler*, tillägnade den då ettårige kronprinsen i en smickerljuf inledningsdikt. Bland dessa fabler äro åtskilliga ganska svaga i formellt afseende, under det andra, t. ex. *Turturdufvan*, otvifvelaktigt tillhöra Lidners första mera märkliga alster, liksom i det hela dessa spirituella, fyndiga och på sina ställen värkligt poetiska fabler trots formella svagheter måste betraktas såsom ett vackert debutarbete. De voro föremål såväl för beröm som tadel; å vissa håll omtalades dessa Lidners dikter med höga loford, under det man å andra håll skämtade med att det »kometiska» snille, det fenomen, hvartill man ännu icke skulle hafva sett maken, åstadkommit ett arbete, »där bildning utan smak och val, broderad utaf falska tankar, med halta steg i rimmets skacklor vankar», och att således det beröm man på förhand skänkt med rågad slef åt denne djurens Phœbus, endast varit — fabler!

Lidners hopp, att dessa dikter skulle skänka honom en position, gick om intet; ett oförsiktigt epigram lär hafva skadat hans utsikter, och hvarken pension eller »bibliotekariat» stodo honom till buds.

Lidner blef då en tid frondör och trädde i förbindelse med utgifvarne af den oppositionella tidskriften *Sanning och Nöje*, i hvilken han en kort tid torde varit medarbetare. Snart bröt han dock åter denna förbindelse, vare sig, som han själf påstod, emedan han icke ville sätta sitt namn under tidningens hätska artiklar, eller därföre att man i annat afseende icke fann honom brukbar.

Digitized by Google

I hvarje fall togs han till nåder på högsta ort, och i mars 1780 beslöts det, att Lidner skulle på konungens bekostnad resa utrikes för att studera »teatern och språken». Meningen var ursprungligen, att vistelsen utomlands skulle gälla Paris och Italien och utsträckas till tre år.

Lidners resa till Göttingen och Paris.

Emellertid ändrades planen, och såsom resans första mål bestämdes Göttingen, det berömda tyska universitetet, där vid denna tid icke få svenskar vistades. Här bedrefvos på den tiden särskildt klassiska studier med stor framgång under ledning af den berömde Chr. G. Heyne, som uppryckte dessa studier ur det pedanteri, hvari de varit nära att förkväfvas under holländska och tyska kommentatorers händer, riktade uppmärksamheten på den ästetiska sidan och bl. a. mästerligt tolkade grekiska tragedier. Det var ock för att studera dessa senare, som Lidner sändes till Göttingen, dit han anlände på försommaren.

Nu gjorde han ock bekantskap med en litterär riktning, som var nära befryndad med hans eget skaplynne. Det är här han genomgår sitt andliga genombrott; här mognar fablernas författare till djupare skaldeväarf. Göttingen var en af Sturm- und Drangrörelsernas födelseorter. Här hade en septemberafton åtta år tidigare Voss, Hölty, Miller o. a. bildat det Hainbund, som hissade Klopstocks och Shaksperes namn som fana. Vid ifrågavarande tid gingo Wertherianismens böljor öfver den stad, där Georgia Augusta-akademien var förlagd. På Lidner värkade nu många olikartade intryck: antikens tragedier, Klopstockska oden, Göttinger lyrik, Wertherstämning och Hamletstämning, och alla funno de i hans bröst mottaglig mark. Men han fick ej i lugn och ro smälta dessa intryck. Han nödgades bryta upp — tydligen på grund af nya förseelser.

Han hade till en början spelat grand seigneurens roll. I motsats till den Lidner, »som väckte de medlidsammes tårar», uppträder han nu såsom kunglig stipendiat, »hvilken fått i uppdrag att skrifva ett epos om Gustaf Adolf». Han hyr sig in hos en löjtnant, besöker de dyraste kollegier, bl. a. ett hos Heyne, som skulle kosta 50 dukater, lär sig fäkta för en louisdor i månaden och tar enskild undervisning i språk och vitterhet. Men för allt detta och annat satte han sig i skuld och nödgades slutligen i st. för att studera grekiska tragedier »själf spela den tragedien att inkognito begifva sig hädan». Hvart kan man icke säga.

Emellertid grep man in hemifrån och sände honom till Paris för att arbeta under ambassadören och skalden Creutz' ledning. Så kom han med intryck från den jäsande tyska vitterheten till Frankrike, där ännu de gamla formerna despotiskt härskade. Dessa

Digitized by Google

skiftande inflytelser förklara ock den egendomliga blandningen af olika konstsmak i Lidners diktning: dess stormande känslosamma Wertherianska innehåll och dess med den äldre franska stilen ofta nära befryndade form, hvars stränga regelbundenhet icke rätt passade honom och som han esomoftast sprängde.

Vänligt mottog Creutz den vilsekomne studenten, erbjöd honom sitt hem och sitt bibliotek, men den tankspridde ambassadören var trots sina vittra intressen och sina förträffliga förbindelser i Frankrikes litterära värld knappast rätte mannen att taga hand om det svaga käril, som hette Benkt Lidner. Denne utarbetade i Paris det ofvannämnda sorgespelet om *Erik XIV*, som aldrig blef uppfördt, icke ens utgifvet under Lidners lifstid, men som äger ett säreget intresse, därför att på samma gång det, hvad byggnad och versbehandling angår, är hållet i franskklassisk smak, hela dess grundstämning, dess innebörd pekar åt annat håll. Inom de konturer, som historien lämnar af den svage Vasasonen, framskymtar en Rousseauan — en skepnad från Werthertiden. Historiens Erik var en ästetiskt anlagd, nyckfull tyrann, under det den Erik, Lidner framställer, i all sin grymhet afgudar det ädla hjärtat, och t. o. m. då han utöfvar sin hämnd mot Sture förklarar, att det sårar hans hjärta att nödgas vara hård. Äfven hos styckets öfriga personer framträder den öfverdrifna känslosamheten, och i Stures karaktär möta vi drag af Werther och af Hamlet, exempelvis då han i en monolog utvecklar sina självmordstankar. Alla figurerna bära — med ett ord — världssmärtans drag, alla skylla sin skuld på ödet, alla äro snart sagdt afbilder af författaren själf. Karaktärsskildrare var Lidner icke.

Långvarig vardt ej Lidners vistelse hos Creutz. Han lär icke hafva behandlat vare sig grefvens bibliotek eller hans öfriga tillhörigheter med tillbörlig respekt för äganderätten. Denna bristande respekt gällde äfven Creutz' manuskript. Lidner lär hafva begagnat verser ur en opera af Creutz, Rustan och Mirza, såväl i Medea som i Spastaras död, men detta skedde i hvarje fall först efter hans återkomst till hemlandet, som påskyndades, då Creutz begärde hans hemkallande, enär han af flere skäl var missnöjd med sin vittre sekreterare.

Då Lidner 1782 hemkom till hufvudstaden, hade han förmodligen förvärkat all nåd i hofkretsarne. Betecknande för hans frondörställning är, att han blef medarbetare i den oppositionella »*Välsignade Tryckfriheten*», som utgafs af major Per af Lund. Lidner åter i hemlandet.

Här offentliggjorde han åren 1783—84 ett icke ringa antal smärre bidrag af olika art, sentimentala och ömma smådikter, såsom *Klagan*, *Selami och Melicerta*, *Stoikern och den ömsinte*, men äfven mera frivola skämtdikter i tidens smak, som i Grécourts stil omsatte tvetydiga anekdoter på lätt flytande vers; slutligen ock några prosaidyller, exempelvis den »menlösa» herdeidyllen *Alexis och Dafne* samt den mera lyckade *Aftonen*, med drag ej blott från Gessner utan ock från Goethes Werther.

Men dessa småsaker ställdes alla i skuggan af de tre större arbeten, som utkommo under de båda åren 1783—84, hvilka utgöra Lidners glansår: *Spastaras död*, *Medea*, och *Året 1783*. Glansperiod.

Digitized by Google

Spastaras död. Af dessa är *Spastaras död* (1783) med skäl den mest berömda. En händelse, som timade i Messina vid en jordbäfning, hvarvid en markisinna Spadara omkom, då hon ville rädda sin son, gaf Lidner ämnet till denna dikt, ett ämne, som i två afseenden på honom måste utöfva dragningskraft, då det gällde att besjunga moderskärleken och att skildra en olycka, som påkallade ömt deltagande. Dikten blef ock Lidners mest berömda poem.

Han skildrar här i sublima, praktfulla verser ömsom skräckscenerna vid jordbäfningen, ömsom känslorna hos den uppoffrande modern, ömsom och framförallt sin egen medkänsla för tilldragelsen. Ty den berömda dikten äger i hög grad subjektiv prägel Det allbekanta anslaget

»På Nova Zemlas fjäll, i Ceylons brända dalar
Hvarhälst en usling finns, är han min vän, min bror»

med dess proklamerande af allas samhörighet och samkänsla utgör ett äkta Lidnerskt program. I omedelbart sammanhang därmed knyter skalden en klagan öfver sitt eget olycksöde. Följer så skildringen af olyckshändelsernas enskildheter i oroliga, stundom t. o. m. orediga drag. Men denna oro och denna oreda, som eljes ofta lända Lidners skaldskap till skada, värka här fullt i stil och bidraga att gifva ett dramatiskt lif åt skildringen. Skalden låter läsaren liksom bevittna tilldragelsen steg för steg, eller rättare språng för språng, låter honom lefva med mellan ljungande åskviggar, svallande sjöar, gungande klippor och störtande murar.

Och hela denna liffulla målning är genomsprängd af lyriska känsloutgjutelser. Bland dessa äro ock de angrepp mot försynens hjärtlöshet, hvilka från religiöst håll framkallade gensagor, dem Lidner förgäfves sökte gendrifva. De äro emellertid betecknande för Lidners sentimentala uppfattning af världsstyrelsen:

»Jag skulle bli så hård som himlen är?»

Eller:

»Med dig, fast jag din himmel fick,
Jag ville icke känslor byta!
Hvad bröt ett menlöst barn, hvad gjorde dig Spastara?
De krossas! — Abraham, och detta är din Gud?
— — — — — — — — — — — — — — — — —
Och himlen, då hans viggar falla,
Skall rodna för sin oförrätt!»

Ett annat Lidnerskt drag är, att skalden liksom ställer sig själf in i tilldragelsen, bedyrande, att om han varit där, Spastara icke skulle fått omkomma.

Digitized by Google

Denna dikt fann olika mottagande. Kellgren såg däri mera stora ord än stora tankar, mer yrsel än imagination, mer konvulsioner än sentimenter. Men detta uttalade han blott i enskilda bref. Hans motståndare Thorild ägnade däremot dikten i Stockholmsposten en i det hela lofordande kritik; för honom är Spastara något ovanligt, väl ej en sol, men ett bloss, »en blick af morgonsolen», full af vildhet och snille, af fel och skönhet, af irrsprång, som man aldrig såg, och blixtar af inbillning. Om också den låga ljungen har behagligare blommor, så är det dock ädlare att vara en hög, om ock något oskaplig ceder. Denna Thorilds kritik torde föranledt en närmare förbindelse mellan honom och Lidner, hvilka förut kännt hvarandra i Lund, där de en kort tid tillhört samma landskapsförening. Thorilds kritik — möjligen fortsatt under muntliga samspråk — blef ock Lidner till gagn vid den andra upplaga af Spastaras död, som utkom 1786 och som i viktiga hänseenden skiljer sig från den första, hvilken den vida öfverträffar.

Bland annat må framhållas, att det först är här vi finna den mästerliga onomatopoietiska skildringen af själfva katastrofen

»Min son, vid detta bröst du skall —
Ah!
Dödens blixt och domens knall, —
Murarne ramla.»

liksom det också först är här vi finna de härliga slutackorden med apostrofen till moderskärleken och Spastaras möte med Lidners moder i himlen. Ungefär en tredjedel af *Spastaras död* sådan vi nu känna den, är ny i förhållande till första upplagan.

»Spastaras död» är ett fullboret poem ur tidens känslofulla stämning af en skald, som gått i Youngs skola. Vill man söka efter likhetsdrag hos andra samtida skalder, kan man i de häftiga angreppen på försynen — trots all olikhet i stilen — finna jämförelsepunkter i Voltaires dikt öfver »Lissabons jordbäfning», där Voltaire gentemot Popes-Leibnitz' optimistiska världsförklaring påvisar, hurusom många oskyldiga människors undergång strider emot teorien om alltings förträfflighet.*

Lidners andra stora arbete från dessa år, operan *Medea* (1784), behandlade ett tragiskt ämne ur den grekiska fornsagan. Den var antagligen en frukt af skaldens Göttingska Euripidesstudier. Äfven här är det modershjärtats känslor, som upptagas till poetisk behandling, men icke dess uppoffringar utan dess förvillelser. Medea mördar sina barn af hat till deras fader och för att straffa dennes svek. Här tecknas i sublima, stundom för-Byronska drag den moderliga ömhetens strid med svartsjuka och hat. »Medea».

I afseende på karaktärsteckning och planläggning är Medea Lidners mognaste värk, byggd, såsom operan är, på motiv från

* Man jämföre »Hvad bröt ett menlöst barn?» med »Quel crime, quelle faute ont commis ces enfants sur le sein maternel écrasés et sanglants?» o. a. st.

Digitized by Google

Euripides. Men det är dock icke dess dramatiska, det är dess lyriska partier, som i främsta rummet förtjäna framhållas.

Väl är det icke säkert, att alla de lyriska styckena i operan tillhöra Lidner, ty i det fragment »Rustan», som man äger kvar och som torde vara en af Lidner företagen omarbetning af Creutz' utkast till »Rustan och Mirza», förekomma flera stycken, som sammanfalla med stycken i Medea, och bekant är, att när Creutz fann »Lidner hafva bestulit honom på de märkligaste bitarne för att sticka in dem i sin Medea, dömde han sin opera till evig glömska». Den vackra scenen mellan Medea och Jason i första akten med dess många förträffliga pointer måste dock vara oberoende af Creutz, likaså Medeas anro-

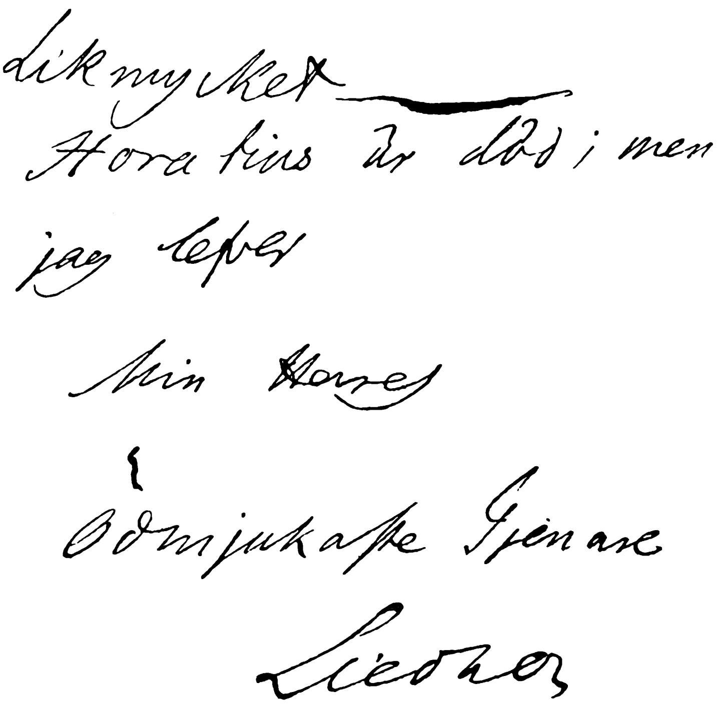

Slutrader och namnteckning ur Lidners bref till Thorild med manuskriptet till »Medea».

pande af sömnens gud i andra aktens första scen samt kampen mellan moderskänslans ömhet midt i hatet i tredje aktens första scen. Det är en »clair obscur» af gripande värkan.

Mera tvifvelaktig är »Drömmarnes kör» med dess hymn till kärleken. Bland operans mest berömda partier är krigsskaldernas välbekanta fosterlandshymn: »*O, yngling, om du hjärta har att trampa fädrens fjät.*»

Medea utgör ett praktstycke af poetisk inspiration och är otvifvelaktigt en af förra århundradets yppersta operatexter, jämte »Gustaf Vasa» otvifvelaktigt den vackraste. Men att den det oaktadt icke lockade tonsättare och aldrig blifvit uppförd å teatern, behöfver

Digitized by Google

En hiskelig Jordbäfning skakar hela parken Hon
öpnar sig, och kastar op eld

Jag är hörd. Sjung Triumf! Se åskviggar ljunga!
Jorden spyr eld (x) dess grundvalar gunga.
Hon ryter, hon öpnas! Jag Hecate ser.

5 Inträdet

Medea. Furier

Furier.

Kasta, Medea, til Afgrundar ner!
Du är hörd. Sjung Triumf! Se åskviggar ljunga!
Jorden spyr eld, dess grundvalar gunga.
Hon ryter, hon öpnas! Du Hecate ser.
Kasta, Medea, til afgrundar ner!

Medea föres hastigt bort af Furier.

6 Inträdet

Theatren förändras til Orcus.

Hecate: Tisiphone. Megära. Furier. Medea.

(x) Jorden spyr eld ... är et oädelt uttryck: icke så? Men jag begriper ej, hvarföre en svensk ~~kan~~ icke får ~~ej~~ tala sitt moders mål, så väl, som fransosen? Han säger vomir. Offta har jag i Paris hört det ordet från Theatren; men ej sett de annars så delicata skönheterna vomera dervid: Il appelle un chat un chat et Rolet un fripon

En sida ur Lidners "Medea".
Egenhändig handskrift, flerstädes skiljaktig från det tryckta originalet.

Digitized by Google

Digitized by Google

ej bero på den onåd, hvari författaren råkat, utan snarare på ämnet, som ansågs alltför tragiskt och vildt. Litterärt sedt är operan en blandning af ganska olika stilarter: reminiscenser från Euripides, franskklassisk retorik, fantastiskt-romantiska ingredienser. — I företalet uppsäger Lidner — utan tvifvel påvärkad af Thorild, som skulle försett dikten med ett företal, hvilket sedan, då boktryckaren ogillat det, intogs i Nya Granskaren — den franskklassiska smaken tro och lydnad, och förklarar med äkta Lidnersk sentimentalitet och brist på logik: »En enda rad, som är mäktig att pressa tårar, betyder oändligt mer än alla regler i Aristoteles. Till skolmästare blifve den för evigt dömd, som väger ord, då han har tillfälle att gråta».

Lidners tredje dikt från denna glansperiod, *Året 1783* (1784) utgör en följd af bilder från det förflutna året, upprullade en efter annan: Gibraltars belägring, nordamerikanernes slutgiltiga befrielse från engelsmännen, en hyllning åt Washington, den vackra skildringen af den älskande, till klostret tvungna nunnan Lauras befrielse genom kejsar Josef (uttryck för tidens hat mot fanatism); af det segelvingade klotet, som höjer sig från jorden, plöjer molnens vågor och hastar till himlens här med jordens hälsning (Montgolfiers luftballong), Spastaras öde än en gång skildradt, hungersnöden i Sverige och slutligen en hyllning till Gustaf III. Året 1783.

Denna dikt skrifven på alexandriner, är till stilen kanske det »regelbundnaste» af Lidners arbeten från dessa år, det som mest stämde med den gällande smaken, men dess olika episoder sakna dock organiskt sammanhang och sammanhållas blott af årets ram.

Genom dessa dikter hade den 27-årige Lidner vunnit ett aktadt rum på Sveriges parnass, om det än å vissa håll endast motvilligt tillerkändes honom. Särskildt var han populär hos det täcka könet, för hvilket hans känslosamma diktning ägde en säregen dragningskraft.

Men någon fast ställning, någon pension kunde han ej uppnå. Lidner tillskref Creutz sitt »grufveliga öde», utan att inse att hans värste fiende var han själf, omöjlig som han var för praktiska värf och äfven för ett ordnadt lefnadssätt. Hans olyckliga passion för dryckenskapen vållade ock alltmera minskad arbetskraft och slappad poetisk inspiration.

När »Välsignade tryckfriheten» upphört, hade en inkomstkälla sinat, och Lidner sökte sig på hösten 1784 bort till en kondition på landet, hos baron Lidner informator.

Digitized by Google

Åkerhjelm på Margretelund, hvartill Schröderheim — alla skalders hjälp och vän — rekommenderade honom. Märkligt nog trifdes ej Rousseauanen på landet, hvartill främst bidrog »det faseliga ödet» att läsa med »en dum pojke». Hans bref till vänner från dessa år äro fyllda af Wertherianska utbrott.

Emellertid planlade han under vistelsen å Margretelund ett nytt stort poem: *Yttersta domen.*

Nyåret 1786 var han åter i Stockholm, där han deltog i umgänge med tidens litteratörer af friare vanor samt var »middagssnylting» — för att begagna hans egna ord — i borgerliga kretsar. Han sysslade då bl. a. med sin omarbetning af *Spastaras död,* hvarmed Thorild var honom behjälplig. Den nya upplagan tillägnades Sophia Albertina med en vacker inledningsdikt.

Lidners stämning under vistelsen i Stockholm var i hög grad nedtryckt och i de hem, där han umgicks, älskade han att uppträda såsom en olycklig förföljd varelse, som »i blomman af sin lefnadsvår i förtid nalkades sin förvandling». Han skyller ständigt sin olycka på yttre omständigheter och vill icke se sin egen skuld. Orolig som han var, ville han bort, förgätande att han dock aldrig kunde komma bort från sig själf.

I Finland. Han funderade på resor till Tyskland, till Finland och satte slutligen sin stora förhoppning på utgifvandet af sina *Samlade Skrifter,* för hvilka han upptog prenumeration och hvarom han uppgjorde kontrakt med boktryckaren Holmberg, som år 1788 utgaf dem i två delar. Under tiden hade skalden själf begifvit sig till Finland, där han vistades såsom en irrande trubadur, än på gods, än i Helsingfors, än i Åbo. Bland annat lekte hans håg på att begifva sig ut i kriget, och i bref till hembygden föregaf han sig t. o. m. hafva deltagit i detta; det var dock blott i fantasien. För öfrigt diktade han under dessa år flere krigspoem.

Hans öden togo nu en ny vändning, då han på hösten 1788 blef gift med en fem år äldre finsk fröken, den svärmiska 36-åriga Eve Jacquette Hastfehr, hvarefter han tillbragte någon tid på Nautila gård hos sin svärmor. På hösten 1789 återvände han till hufvudstaden.

Bland de nya dikter, som tillkommo under dessa år, är obestridligen *Yttersta domen* (tryckt 1788 i Åbo, aftryckt samma år i Holmbergska upplagan af hans Saml. Skrifter) det viktigaste.

Yttersta domen.

Själf hoppades han, att det skulle bli hans lefnads förnämsta värk. Detta sublima ämne borde ju visserligen hafva erbjudit Spastaraskaldens fantasi rika tillfällen att utmåla scener af vild skönhet, men å andra sidan kräfde ämnet afgjordt en mera manlig och kraftig konstnärsande. Hans rent lyriska, veka natur räckte icke till att skänka skildringarna lif och karaktär, liksom icke heller hans skaldskap ägde den gestaltformande kraft, som detta väldiga motiv tarfvar. Icke heller ägde han tillräcklig uthållighet, och vid sidan af härliga stycken företer dikten öfverraskande svaga ställen.

Mästerlig är början: »Han öppnas grafvens port, de tröga gångjärn knarra» med dess skildring af moderns grifthvalf i vin-

terstämning. Men det är dock blott en lyrisk utgjutelse. Med vild skönhet tecknas afgrundsfursten, som drömmer sig intaga en plats bland änglarne, men endast för att strax därefter åter nedstörtas i helvetets alla kval, som varda dess större, sedan han njutit serafisk fröjd.

Såsom helhet betecknar »Yttersta domen» — hvilken dikt skalden trott skola blifva hans mästervärk, »mot hvilken Miltons helvete skulle bleknat» — en rik konstnärsandes utslocknande. Icke sällan flammar snillet upp i härliga bloss, här och hvar glimmar poesiens låga fram, men endast för att kväfvas under falaskan. Trots de intryck från Milton, Dante, Young och Klopstock, som här spåras, är dock dikten med förtjänster och fel äkta Lidnersk och bär öfver allt prägeln af subjektivitet.

Andra större dikter från dessa år äro de religiösa oratorierna *Jerusalems förstöring* (1788), där Lidners fantasi frossar i gräsligheter och med vällust såsom en äkta son af Sturm und Drang utmålar de besegrades kval, och *Messias i Getsemane* (1788, fullbordad 1791) som är inspirerad af Klopstocks Messias, men som i formellt afseende sannolikt påvärkats af den danska Klopstocksbeundraren Johannes Evalds likartade dikter. Bland Lidners mindre poem från dessa år må framhållas den härliga dedikationen till konungen, började »En långsam storm den lågan släcker», vidare bland krigsdikterna det vackra *Odet till finska Soldaten,* som på en gång är ett straffkväde och ett varningsrop mot förräderiet och som blef högligen populärt, samt den präktiga *Glömskan,* hvars stolta strofer tolka, hurusom förr eller senare glömskans flod sköljer tidens spår och i hvilken det finnes pointer, som erinra om Hamlets monolog vid grafven. Oratorier m. m.

Lidners sista lefnadsår i hufvudstaden 1789—1793 äro sorgeår och svaghetsår. De visa oss en rikt begåfvad ande och ett lättrördt hjärta, fjättrade af materien, slagna i bojor af dryckenskap, dådlöshet, opålitlighet. Han lefde till god del på hvad välvilliga människor — bl. a. Rosenstein, Zibeth, Reuterholm — skänkte honom. Hans dikter under dessa år äro oftast skrifna för att vinna någon förmån eller bröd. En tilldragelse, som vållade honom innerlig glädje och som bildade den enda ljuspunkten under de senare åren, var förlänandet af den åtrådda kungliga sekreteraretiteln, som hans gynnare Reuterholm skaffade honom, sedan Lidner besjungit hertig Karl i ett smickerkväde med anledning af tryckfrihetsförordningen. Han erhöll ock en liten pension af den unge konungen. Nöden flydde dock icke hans tjäll och många äro anekdoterna om hans vårdslöshet, hans lättsinne och hans egendomligheter. Men han tog icke blott andras hjälp i anspråk, han var ock själf frikostig med det lilla han ägde, sannande den sentimentala satsen: Det usling, usling ger blir ej af himlen glömdt. Lidners sista år.

I Januari 1793 afled han, 36 år gammal. Bellman sjöng ihop begrafningskostnader och hjälp »åt poeten Lidners änka» och aflade å den värnlösa änkans och lilla dotterns vägnar en offentlig tacksägelse »för den betydeliga gåfvan».

Lidner är en framstående exponent för tidens afgudande af känslan såsom människans förnämsta driffjäder. Slutkaraktäristik.

Digitized by Google

Redan i ungdomen hade han förklarat *I tårar vällust.* Senare sade han sig vara *till tårar född.* Hans mannaålders stolthet var att kunna gråta med änkan och vara olycklig med den faderlöse. Detta tårekval och dessa tårarnes vällust var dock icke blott en hjärtats sak, gråtmildheten ökades ock genom hans begär efter drufvan och detta ju mer han gaf efter för sin passion. Så drunknade slutligen hans sublima, praktfulla poesi i en öfversvallande känslas och i en vildt böljande deklamations vågor och känslan som var hans styrka, vardt tillika hans svaghet, i dikt som i lif. Han behärskade icke sin diktning; — han var dess slaf. Franzén har med en anspelning på hans namn kallat honom ett l i d a n d e värktyg, en eolsharpa, på hvilken vinden spelar ömsom ljufva himmelska ackorder, ömsom skärande ljud af demonisk klagan. Denna bild är förvisso vacker. Men vinden, som spelade på denna eolsharpa, den kom icke egentligen från den y t t r e världen, få skalder hafva så litet bekymrat sig om den dem omgifvande värkligheten, som Lidner gjorde; — vinden kom från hans eget växlande, oharmoniska känslolif och harpan gaf motståndslöst ton och klang åt alla dess skiftande stämningar, — ömsom mäktiga, sublima, skyhöga ända till svulst, ömsom veka, ömma, gråtmilda ända till pjunk.

Lidners grafvård.

Några af 1700-talets mest storslagna svenska dikter hafva klingat från denna eolsharpa.

* * *

Öfrige känslo-riktningens skalder.

Jämte de båda stora hufvudrepresentanterna hos oss för Sturm- und Drangriktningen och känslosamheten äga vi icke så få representanter för denna smak bland diktarne och författarne af andra och tredje rangen.

Digitized by Google

En af dem — den tvifvelsutan talangfullaste — var den redan såsom dramatiker nämnde **Karl Lindegren,** som sökte blifva och i viss mån blef en svensk Kotzebue, och hvars karaktär och lefnadsöden ägde någon likhet med Lidners. Utom sina dramer skref han lyriska dikter, snart sagdt i alla tonarter.

Thorildian var det s. k. »halfsnillet» **Gustaf Engzell,** (f. 1757 † 1797 som prost i Skåne), hvars diktning äger kraftgenialiska ansatser, men lider af formlöshet och tråkighet (exempelvis det stora skaldestycket *Dalkarlarne*); i sin prosa inlägger han en viss glöd och verve; han öfversatte ock Young och Gerstenberg, den tyske Sturm- und Drangskalden.

En varm anhängare ägde Thorild och Lidner i den genom Leopolds kvicka skämtdikt herostratiskt ryktbare **Per Ulrik Enbom** (f. 1759, död i fattigdom omkring 1810), som dock icke blott »tålde att skrattas åt», utan äfven är värd ett mera sympatiskt minne för flere prof på känslig poesi, i de af honom utgifna *Kärleks- och Religionssånger* samt *Skaldstycken i strödda ämnen,* liksom han äfven tolkade den populäre Gessners idyller. Enbom, som var varm frihetsvän äfven på det politiska området, har likaledes författat politiska visor däraf en af de mest sjungna (*Frihets- och dryckessång för forntidens greker*), hvilken någon tid gick och gällde för att vara af Hans Järta.

Klas Fredrik Horn.
Efter kopparstick af A. Flint.

Det rådde ett visst samband mellan den Rousseauanska känslodikten och den radikala politiken, — Robespierre var inkarnationen af båda stämningarnas förening.

I vår svenska litteratur möta vi utom hos Enbom, denna blandning hos en af de i konungamordet inblandade, nämligen grefve **Klas Fredrik Horn** (född 1763, dömd till döden 1792 men benådad med landsflykt, 1823).

Han var en begåfvad dilettant, som under Gustaf III:s tid t. o. m. var på tal som kandidat till svenska akademien. Konungen lär hafva sagt att han icke skulle hafva något emot hans inval, om ej alla skulle säga, att han valts trots konungens önskan, då hans onåd vore känd.

Hans dikter, till större delen tillkomna under gustavianska tiden, utkommo 1816 i Köpenhamn anonymt, men med hans porträtt på titelbladet. Typiska äro hans *Stunder i mitt fängelse,* skrifna då han var dödsdömd och i hvilka han lägger an på att väcka medlidande enligt den sentimentala skolans vanliga manér. »I sin ålders sommar» skall han »leende (?) stupa på bilan». Men hopen förblifver hård och kall, under det hans närmaste fälla bittra tårar

»för denna ynglings olycksfall
hvars hjärta endast de berömma ...

Hopen tänker åter:

»att en dygdigs gråt
är billigt straffets rof förmenad».

Digitized by Google

Utom de nu nämnda författarne funnos icke få Wertherianer, som direkt efterbildade den Goetheska känslohjälten: en Erik Peter Älf, en L. P. Bagge, en Lybecker hvilka dyrkade »hjärtats kult» och upprepade det Rousseau-Wertherska förhärligandet af den känslofulla »hjärtefilosofien».

Till samma riktning hörde ock fru H. C. Linnerhjelm, som utgaf några känslosamma *Vitterhetsförsök*, på vers och prosa, hvilka mindre äro bemärkta för sitt innehåll än för de prydliga vignetter, hvarmed hennes man försett dem.

* * *

Karl August Ehrensvärd.

Till den oppositionella riktningen inom svensk litteratur under Gustavianska tiden brukar man gärna räkna den berömde konstkännaren och amiralen Karl August Ehrensvärd. Härvidlag gäller det dock att göra en skillnad. Ehrensvärd är icke oppositionell mot den akademiska smaken inom litteraturen i samma mening som Thorild och Lidner; i det hela torde han föga hafva ägnat tankar åt detta håll och, där han gjort det, snarast sympatiserat med sin vän Oxenstierna. Men han intager på ett närsläktadt område, den bildande konstens, en ställning snarlik Thorilds på litteraturens, då han gent emot tidens konstsmak i sina skrifter å konstlärans och reseskildringens område och i sina många efterlämnade anteckningar och bref häfdar rent af revolutionära synpunkter. Ehrensvärd är en af den gustavianska tidens originellaste personligheter, en man för sig; framför allt står han i egenskap af bedömare af skön konst såsom en ursprunglig och egendomlig skepnad i vår litterära historia.

Lefnadsöden. Han var född 1745, son af den store fästningsbyggaren och sjöförsvarsdanaren Augustin Ehrensvärd. Liksom fadern gick han den militära banan. Han hade deltagit i 1772 års revolution i Finland, därförinnan 1766—1767 hade han företagit en utländsk resa till Holland och Frankrike och vid sidan af sjömilitära studier tagit kännedom om dessa lands konst, men hans egentliga konstståndpunkt bildades dock först under en resa, som han företog 1780—1782 till Italien och som blef af genomgripande betydelse för honom.

Vid tiden för Ehrensvärds resa stod konstsmaken här, liksom i alla kulturland, under starkt inflytande af den behagliga, älskvärda, men lätta och nyckfulla stil, som kallas rococo, och dess efterföljare i fransk konstsmak. Rococon hade skänkt sin prägel åt de under Tessins och Lovisa Ulrikas dagar smyckade slotten och den gustavianska smaken fortsatte, om än i något annan skiftning, den franska linien. Men Sergel hade hemkommit och med sina af känslor för antikens storhet genomandade värk väckt sinne och håg för en ädlare smak hos enstaka, bland dem ock hos Ehrensvärd. Denne reste ut såsom en konstälskande amatör, han återvände såsom en lärd konstkännare, för hvilken konstintresset nära nog blifvit en lifssak. På sydländsk botten hade han sammanträffat med den svenske målaren Louis Masreliez, hvilken med hänförelse studerat antikens och renässansens konst och nu lyckades vinna Ehrensvärd för den vak-

Digitized by Google

nande neoklassiciteten. Ehrensvärd studerade äfven ett par af denna nya strömnings författare, af hvilka i främsta rummet den berömde tyske konstarkeologen Winckelmann — den moderna konsthistoriens grundläggare — men äfven en engelsk ästetiker, Daniel Webb, som författat en skrift om målarkonsten, syntes honom »hafva en rätt metod att tala i konsten» och påvärkade hans synpunkter.

Ehrensvärd blef en svuren beundrare af antiken, ända till paradox. Och då han 1782 hemkom, medförde han i sin portfölj de båda arbetena: *Resa till Italien 1780—82* och *De fria konsters filosofi*, som han likväl först utgaf 1786 i ett inskränkt antal exemplar, afsedda för ett fåtal kännare (bland dem Thorild, som i enstaka punkter kritiserade det senare arbetet). Skrifter i konst.

»Resa till Italien 1780—82» är icke en reseskildring i vanlig mening. Den innehåller inga utförliga beskrifningar öfver hvad resenären sett, endast korta reflexioner öfver det som mött hans öga i lif, natur eller konst. Han förutsätter nästan detta såsom bekant för läsaren, antager, att denne har själfva saken framför sig, att han därom hyser den vanliga åsikten, från hvilken Ehrensvärd genom en snabb syllogism vill befria honom. Häraf det orakelmässiga i hans bok. Ehrensvärds uppgift är att kasta nytt ljus öfver föremålen, att se dem ur en annan synpunkt än den vanliga, Det är en skarpsinnig och känslig konstnärs egen mening, som oberoende af all tradition och slentrian här kommer till orda. Resa till Italien.

Högst och varmast hyllar han antikens konst. Han framhåller såsom dess hufvudförtjänst, att den förstår »att fullt fylla sanna behof», att låta ögat röja en sannfärdig orsak till allt, att fylla ett sant lagom, och han samstämmer i detta afseende med Lessings honom troligtvis obekanta uttalande i Laokoon: »Es ist das Vorrecht der Alten keiner Sache weder zu viel noch zu wenig zu thun.»

För värdet af Italiens tidigare renässanskonst hade han öppet öga och bedömde den med vida större sympati än eljest vanligt vid denna tid. Anmärkningsvärdt är t. ex., att han, liksom Masreliez, är beundrare af en ungrenässansens mästare sådan som Luca Signorelli, Michel Angelos föregångare, ja t. o. m. en förrenässansens konstnär från medeltiden som Giotto senterar han och förklarar, att det länder dem till skam, som trott, att »icke konsterna gingo karlklädda före Rafael», hvilken sistnämndes konst han i öfrigt är varmt hängifven.

Ensidig är visserligen hans teoris Prokrustessäng i hvilken mer än en gång hans egen sunda känsla förkrympes. Därtill kommer, att han ofta slites emellan tvänne synpunkter: sitt antiksvärmeri och sin åsikt, att hvarje nations konst, såsom ett resultat

Digitized by Google

af dess seder och dess klimat, i grunden är lika berättigad med hvarje annan.

Ty i sitt bedömande af konstens förhållande till nationen utgår Ehrensvärd från Montesquieus lära om klimatets invärkan och liksom denne stod han på den empiriska filosofiens botten. Montesquieu hade i sin »Esprit des loix» predikat läran att människan liksom plantan helt och hållet vore alster af natur och klimat. I samma anda uppfattar Ehrensvärd grekernas, italienarnes, fransmännens, nordbornas smak och vanor. Fysik, dygder, laster, sinnelag äro resultaten af den dem omgifvande naturen. Denna uppfattning framträder i »Resans» kapitel om nationens art, lynnen och gry, som kan jämföras med uttalanden i ett bref till Masreliez om skillnaden mellan »två slags esprit, det nordiska och det södra».

I likhet med hela upplysningstidehvarfvet saknade i öfrigt Ehrensvärd historiskt sinne. Med all hans blick för olika orters inflytande på människorna brast det honom en djupare känsla för skilda tidehvarfs invärkan.

De fria konsters filosofi.

Ehrensvärds rent konsthistoriska skrift *De fria konsters filosofi* har varit föremål för mycket vidlyftiga utläggningar, hvarvid man i detta arbete någon gång inlagt en för Ehrensvärds åskådning främmande, kanske djupare mening. I någon mån står Ehrensvärd i sin ästetiska uppfattning kvar på nyttighetsprincipens grund, och detta varder än tydligare, när man studerar, huru hans arbete utvecklats och hurusom den rent ästetiska synpunkten haft att kämpa med nyttighetshänsyn.

»De fria konsters filosofi» äger intresse såsom en snillrik och ursprunglig konstälskares försök att på grundvalen af Montesquieus populärfilosofi och den nyvaknande antikentusiasmens åskådning uppbygga ett slags ästetiskt system. Men arbetets värde ligger icke så mycket i detta systems helgjutenhet eller i definitionen af de olika ästetiska begreppen, som fast mer i de fina, skarpsinniga detaljanmärkningar, som belysa såväl naturskönhetens som konstskönhetens värld. Det är en tänkare, som ser med en konstnärs öga.

Och om på ena sidan Ehrensvärd står på en äldre ståndpunkt, visar han i andra afseenden en ovanlig framsynthet: tankar, som framträdt såsom nyheter hos senare ästetiska tänkare — hos Kant, hos Schiller, hos Vischer, hos Taine spåra vi in nuce uti Ehrensvärds skrifter.

Stil.

Hans framställningssätt har haft många beundrare och äfven enstaka klandrare. Hans korthuggna, orakelmässiga stil med dess lifligt värkande ordknapphet — i vissa fall ett arf från fadern — är att betrakta såsom en afsiktligt åstadkommen, artificiell stil.

Digitized by Google

En blick in i värkstaden en jämförelse mellan det första utkastet till Resan och dennas tryckta form ådagalägger nämligen berättigandet af detta uttryck. Det komprimerade uttryckssättet är icke, såsom några antagit, Ehrensvärds naturliga. Stilen är icke omedelbar, den är fastmera gjord, någon gång tillgjord, ej sällan oklar; men den är slående, träffande, kvick och dess uttryck gräfva sig outplånligt in i minnet; den riskerar att blifva dunkel och krystad, men ej att blifva fadd eller omständlig.

Den sammanhänger ock med hela hans litteraräristokratiska hållning; han skref ju blott för några få »begripare» och han ville vara på en gång rätt tydlig och rätt otydlig.

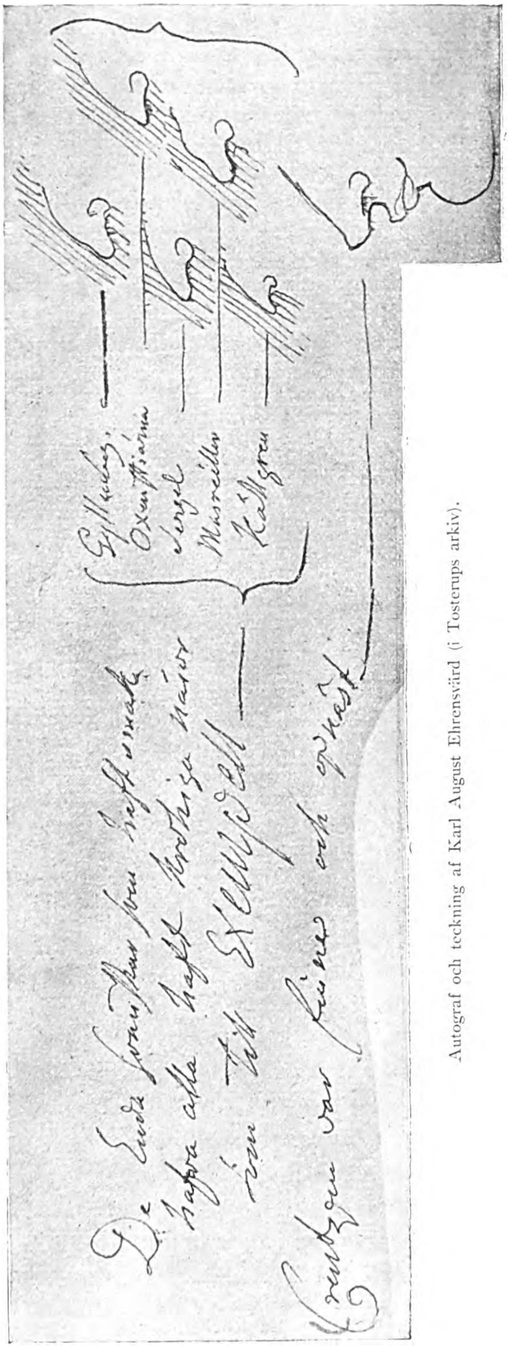

Autograf och teckning af Karl August Ehrensvärd (i Tosterups arkiv).

Och äfven den, som gör sig största möda att förstå honom, kan någon gång stå villrådig. Det händer, att man i hans samtida bref kan finna nyckeln till någon förut oförklarlig passus i hans tryckta skrifter. Så har man olika tolkat hvilken väl kunde vara den »regent öfver alla regenter», som härskade i Europa och som »utgjorde en samling af lefvande varelser». Det visar sig vid granskning af hans bref, att han härmed åsyftat — kvinnoväldet.

Vid sidan af uttalanden, som äro sällsynt slående, upplysande och fina, påträffar man

ord, hvilka synas gifva omening. Omedelbart efter den härliga satsen: »En artist behöfver mycket; intet nog ha vett, intet nog ha eld, han skall, som en ungdom känner kärlek, känna det ädla», följer en sådan mångtydd gåta, som den att »utan det sköna i det vackra är en tafla ett Rafaels mästerstycke» (i hvilket man torde få se ett försök att särskilja den antika skönheten från den moderna konstens »vackerhet»).

För *De fria konsters filosofi* valde han katekesformen: en parallel till hans sätt att i »Resan» endast »angifva synpunkter». Han skrifver också långt senare på en tid, då han sysselsatte sig med filosofiska funderingar (i ett bref till en god vän): »Jag brukar alltid utkaststil, ty tålamodet att vara ymnig i bevis är icke min lott. Jag ville gärna skrifva, som man ritar i croquien; det är ett sätt kännare emellan, man ser i småstrecken, hvad man menar i det hela.»

Senare lefnadsöden.

Ehrensvärd hade troligen vid hemkomsten för afsikt att, om omständigheterna så medgåfve, ägna sig åt de bildande konsterna, isynnerhet därest öfverintendentsämbetet, som var honom tilltänkt, blifvit ledigt. Men häraf blef intet och hans öden förde honom bort från de konstintressen, som lågo hans hjärta nära. Han kallades efter sin vän Trolles död 1784 i spetsen för flottan såsom öfveramiral, och ägnade sig åt sjömilitära sysslor samt deltog äfven någon tid som befälhafvare för skärgårdsflottan i finska kriget, hvilket han för öfrigt hade afrådt, liksom han ogillade konungens politik 1789. Han tillhörde med sina sympatier den adliga fronden och har i talrika bref utgjutit sitt missnöje.

Äfven under kriget förekommo misshälligheter mellan honom och Gustaf III och efter den olyckliga utgången af den i öfrigt, enligt fackmäns utsago, förträffligt planlagda sjödrabbningen vid Svensksund 1789, där han förde öfverbefälet, tog Ehrensvärd missmodigt afsked.

Efter Gustafs död kallades Ehrensvärd åter i egenskap af generalamiral till chef för flottan, mottog ämbetet motvilligt — »han vore för mycket republikan att tjäna i ett suveränt land» — och tog afsked redan 1794 samt ägnade sig sedan bland annat åt »rationell» landthushållning, filosofiska och naturvetenskapliga studier samt teckning; han afled 1800.

Efterlämnade skrifter.

Ehrensvärds efterlämnade papper gömma skrifter i många olikartade ämnen: samhällslära, landtbruk, sjömilitära ämnen, naturvetenskap, filosofi (i anti-Kantisk riktning), inhemska reseskildringar. Öfverallt har han nedlagt snillrika, djärfva, stundom omogna hugskott. Vidare förekommer en liten originell uppmaning till den svenske landtmannen att vakna — icke sofva!

Bland Ehrensvärds papper föreligga ock en hel följd *aforismer*, men dessa äro, enligt hvad jag, efter utgifvande af mitt arbete öfver Ehrensvärd, funnit, omskrifningar och öfversättningar i Ehrensvärds kända stil från La Rochefoucaulds »*Reflexions morales*» *).

Dessutom äger man ett stort antal spirituella bref från Ehrensvärd till Masreliez, Oxenstierna, fränden Gustaf Johan Ehren-

*) Då t. ex. La Rochefoucauld skrifver: »Si nous n'avions point de défauts, nous ne prendrions pas tant de plaisir à en remarquer dans les autres» får detta hos Ehrensvärd följande form: »Själfve utan fel, vore andras omärklige». Sex ord i st. f. tjugo!

Digitized by Google

K. A. Ehrensvärd.

Efter oljemålning af J. Juell (?) å Tosterup.

Digitized by Google

svärd, Sergel, hans hustru o. a., af hvilka särskildt de till hustrun tillhöra de älskvärdaste och friskaste profven på 1780-talets bref-litteratur och i motsats till flere andra alster af samma pänna äro hållna i en alldeles okonstlad stil.

I teckning, särskildt karrikatyrteckning, var han en mästare.

Ehrensvärd var en mångfrestare, som splittrade sitt utomordentliga snille åt skilda håll och därigenom på alla värkar fragmentariskt. Drifven af en utomordentlig sanningsträngtan var hans sträfvan framförallt att upptäcka sammanhanget i allt; han ägde en ovanligt skarp blick att finna detta sammanhang mindre på den långsamma undersökningens väg än genom snabb divination af det väsentliga. Han ser helheten intuitivt, men försummar detaljerna. Därför är han en skarp konstruktör och systematiker, en djärf och snillrik planläggare. Men i det praktiska utförandet spela dock detaljerna en stor roll. Hans framställning blir liksom Thorilds, med hvilken han i mycket är befryndad — mindre det stadiga ljusets, än den snabba snilleblixtens.

Har han en gång fått tag i en karaktäristisk egendomlighet, häfdar han den med största envishet, för att få fram det väsentliga, det essentiella draget. Blir han härigenom ofta ensidig, så är det protestens ensidighet. Han är en lefvande gensaga emot slentrian på olika områden. Han gick sin egen väg och gjorde sig ett nöje af att gå den.

Han var mera en hänförelsens än en ihärdighetens man, liksom han hade mera blick för det stora sammanhanget än för vikten af detaljarbetet. Så hände det honom ock lätt, att han tröttnade, och när han skref de berömda orden om »en tung nation, full af hetsigheter», så träffades han nog själf till god del af det omdömet.

Vignett ur Lidners fabler.

Digitized by Google

Teckning till Valerius »Kvinnan» (ur Boijes Magasin).

Franzén. — De akademiske epigonerne. — Den politiska visan.

Kellgren hade i sina sista år besjungit »den nya skapelse», som föregått i hans inre värld och därmed äfven bådat en ny skapelse inom svensk diktning. Väckelsen nådde honom från den nya tyska och danska känslolyrik, som i Klopstock och hans efterföljare, bland dem dansken Baggesen, ägde sina mästare.

Men Kellgren lutade mot sin graf, och inom den akademiska sången anslogs snart hufvudstämman i en annan tonart, väl icke häller den alldeles utan invärkan från utlandets, särskildt Tysklands nyare diktning, men dock kallare, mindre öm, mindre hjärtevarm.

Dock, innan Kellgren gick hädan, vardt det honom förunnadt att bringa en välkomsthälsning och en uppmuntrande hyllning åt »ett ungt snille, som gick att skänka vår skaldekonst en ny skörd».

Digitized by Google

Den en gång materialistiske och sensualistiske skildraren af »Våra villor» och »Sinnenas förening», den sirlige rococoskalden, som omdanats till en lofsångare af hjärtats inre värld och af de andliga makter, som besjälade naturen, han fann en med denna nya diktning besläktad ton hos en lyriker från det land, där han själf fått sin universitetsbildning. Det var

Frans Michael Franzén,

den afgjordt mest betydande och mest ursprunglige af de unga skalder, som framträda strax efter Gustaf III:s död. Franzén tillhör tvänne tidehvarf. Han föddes 1772 — Gustafs revolutionsår — han dog 1847, tre år efter Karl XIV Johan. Hans lefnad omfattar alltså olika skeden af vår historia och vår kultur. Hans ungdomstid och första mannaålder tillhöra den finsk-svenska kulturen; han var född uppe i Uleåborg. De senaste fem och trettio åren af hans lif voro ägnade det gamla moderlandet, sedan han efter skilsmässan mellan Sverige och Finland beslutit sig för att mottaga kallelse till en prästbeställning i det förra landet; han deltog sedan med intresse i den poetiska och kyrkliga utvecklingen under nästa tidsskede, då han i litterärt afseende stod vid Tegnérs och Wallins sida såsom neuter och i kyrkligt afseende kraftigt stred för ortodoxiens sak. Men såsom skald är han väsentligen utvecklad redan under den gustavianska tiden, och han diktar då sina förnämsta skaldestycken, i hvilka han genast fann sin egendomliga, enkelt sköna, innerliga, från all öfverförfining och förkonstling fria ton, dessa dikter, som öfverraskade just genom sin okonstlade enkelhet och sitt försmående af all rococosmakens grannlåt, af all akademisk vältalighetstyngd.

Silhuett af Franzén som ung.

Franzéns ungdom.

Franzén var son af en trävaruhandlare Zacharias Franzén och dennes unga hustru, som själf knappt var mer än ett barn, då hon födde sonen. Omgifningen af tjärtunnor och handelsvaror var, enligt hans egen utsago, föga ägnad att nära sinnet för poesi. Men detta sinne erhöll dock väckelse från tvänne håll: — från naturen med fors och haf och ljusa sommarnätter och från modern, hvars älskliga uppenbarelse tidigt närde hans poetiska håg och inspirerade hans oskuldsfulla diktning med dess stämning af hemlifvets idyll. En anekdot från hans barnatid är i detta afseende symbolisk. Vid sex års ålder såg Franzén sin ännu helt unga moder stå framför spegeln och ordna sitt utslagna

Digitized by Google

hår. Han tyckte sig se hennes bild förklarad och ännu skönare än i värkligheten och trodde, att det var »moderns ängel» som han såg i spegeln. Själf har han besjungit denna episod och tillagt:

Små barn ha säkert något sinne,
Som mer än våra ögon ser;
Månn ej ett minne
Från himlen följer dem hit ner?

Barnasinnet och himlaminnet präglade Franzéns diktning lifvet igenom.

Köpmannakallet, för hvilket han ursprungligen bestämdes, passade icke för honom, ej häller han för detta yrke.

Så fick han studera och kom vid tretton års ålder till Åbo universitet, där han ställdes under Porthans omvårdnad. Af denne det finska universitetets främste man, den säreget finska odlingens vårdare och främjare, mottog Franzén rika impulser. Porthan väckte ej blott hans intresse för klassisk poesi — han var ju professor i latin — utan han meddelade honom ock sin kärlek till Finlands folk och natur och företog med honom resor i det inre Finland; han invigde honom ock i tysk diktning. Vid 17 års ålder blef Franzén filosofie magister, studerade sedan 1789—91 den Kantska filosofien i Upsala under Boethius och umgicks dessa år flitigt med den utmärkte tänkaren Benjamin Höijer, i hvars intima krets han införlifvades.

Sedan han återvändt till Finland, blef han år 1792 docent i Åbo. Under åren 1789—92 förbereder Franzén sig ock till sin skaldegärning. I Åbo tidningar hade han, uppmuntrad af Jakob Tengström, offentliggjort sina förstlingar: religiösa dikter och tillfällighetsdikter.

Ungdomsdiktning.

Men sina bästa kväden gömde Franzén ännu i sin skrifbordslåda, och det var först då han 1793 kom till Stockholm, som han genom Kellgrens bemedling offentliggjorde dem i Stockholmsposten; bland dessa dikter var ock »*Människans anlete*», som af Kellgren erhöll de vackraste loford och af honom förságs med den just icke särdeles lyckliga signaturen F—n*, genom hvilken han tillät sig att »till hälften blotta ett blygsamt namn, som icke nog tidigt kunde mötas af allmänhetens aktning». Detta poem, som senare omarbetades af skalden, är en gensaga mot den materialistiska strömningen. Om under Åbotiden möjligen någon anstrykning af materialism skulle lägrat sig öfver den unge Franzéns barndomstro, så hade den i hvarje fall försvunnit under studiet af Kant. Den tjuguettårige skalden utropar:

I som skriken »det är ingen,
Som gett ordningen åt tingen,
Slumpen ställde dem».
Dårar, blott till källan stigen,
Sen ert anlete och tigen,
Rodnen och gån hem!

* Bekant är anekdoten om ärkebiskop Lindblom, som vid Franzéns presentation utbrast: »Kors, är det herrn, som skrifver de vackra poemen med signaturen F—n; jag trodde det var själfva fan!»

Digitized by Google

Mästervärk uti naturen,
Länk från änglarne till djuren,
Gudabeläte!
Själens larf i dödligheten,
Går du ej till evigheten
Mänskoanlete?*

Denna dikt, liksom andra Franzénska lyriska poem, anknyter sig, poetiskt sedt, öfvervägande till den ömmare lyriken, sådan Klopstock och hans efterföljare, en Matthison och en Hölty samt äfven Baggesen och hans skaldefrände Kellgren på sistone odlat den. »Människans anlete» är hos Franzén spegeln af allt det sköna i människonaturen. Gent emot den misantropiska stämningen, det nedsättande, pessimistiska, som ofta eljes utmärker tidehvarfvets — och ej minst sekelslutets — skildring af människonaturen, proklameras här tron på människans ursprungliga renhet och ingen tanke ägnas åt syndafallet.

Franzéns ungdomslyrik, som fortsättes i Stockholmsposten och Åbotidningen, är för öfrigt i många och väsentliga afseenden besläktad med fru Lenngrens senare diktning och står till denna i förhållandet af växelvärkan. Enkelheten, den idylliska stämningen, lofsjungandet af hemlif och frid midt under tidehvarfvets orostormar, samt det realistiska försmåendet af all grannlåt äro gemensamma drag. Franzén har lärt af henne, därom är intet tvifvel. Men det dallrar dock stundom genom hans visor en ömmare, mera innerlig sträng med vibreringar af säreget finska toner. Väl icke utan skäl har Gabriel Lagus påvisat den omedvetna likheten mellan hans »hemdiktning» och besjungandet af hemmets enkla, naiva, husliga lycka, som återfinnes i Kanteletars då ännu okända sånger. Denna trängtan mot hemlifvets idylliska poesi och till den naiva folkliga dikten är ett drag, som samtidigt framträder hos flera tidens författare; det skarpaste örat för denna ton har kanske folkdiktningens store »Vidfamne» Herder, men vi finna den hos talrika tyska och danska idylldiktare: hos Voss, Claudius, Baggesen, äfven hos de engelska Lakeschool-männen, och den är icke häller främmande för fru Lenngrens senare poesi. Hos Franzén får den dock ett säreget finskt tycke.

* Så i den ursprungliga lydelsen. I den omarbetade vida lyckligare formen är idealismen än starkare betonad:

J som ropen »Det är ingen
Ingen själ fördold i tingen,
Allt är stoft — ej mer.»

Digitized by Google

Finsk i hela sin grundstämning och dessutom pekande framåt hän emot en senare tids finska diktning är *Den gamle knekten*, ett af de tidigast offentliggjorda poemen.

Denna episkt lyriska skildring af en gammal karolins minnen äger icke sitt intresse genom den sorgliga, en smula sentimentala familjehistorien, om hur knektens dotter drunknade med sin trolofvade samma dag de skulle hålla bröllop, men väl genom den förträffliga teckningen af den gamle knektens karaktär och lefnad, som bildar ramen för dikten. Denna får dock först i omarbetningen af 1810 sin rätta färg och äfven i metriskt afseende sin rätta klang genom fogande af en kuplett till hvarje quatrain:

Franzén år 1805.
Efter original i Kgl. Biblioteket.

»På klippan i dess skugga satt
En man af gamla världen,
Med snöhvitt skägg och krigsmanshatt,
Långt synlig ut på fjärden.
Hans blårock med sin älghudsgjord
Var ej för dagens fänrik gjord*.

Där syntes på hans vissna kind
En banad väg för tåren
Och kulen fläktade en vind
De glesa silfverhåren**
Hans blick än sönk i djupet ner
Än log åt skyn som sorgen ler».

I denna skildring finna vi liksom en förklang af Fänrik Stål. För öfrigt märka vi bland dessa hans tidigare alster den älskvärda *Till en ung flicka*, befryndad med fru Lenngrens dikt »Till Sophie».

Franzéns okonstlade, kristallklara diktning slog genast an; den var tillräckligt ny för att tjusa med egendomlighetens behag, men den var icke i något afseende revolutionär; den var till formen lättfattlig och höll sig till skaldens omgifning, där hans poetiska slagruta fann skönhet utan att behöfva söka den fjärran ifrån och utan att omkläda det hvardagliga i rococosmakens grannlåt eller Chloe-kostym. Med andra ord, den var ägnad att vinna sympati. Endast någon enstaka sträf akademiker sådan som Blom

* Denna strof motsvarar i versionen 1794:

»Där fann jag gömd en gammal man
Ifrån en värld, hvars dårar
Bespotta dygd, som ej är grann,
Och le vid uslas tårar.

** Lika i versionen 1794.

rynkade på näsan åt det allt för naiva och triviala hos den unge skalden; eljes mötte han öfverallt sympati.

Redan 1794 tilldelade akademien honom det Lundbladska priset för skaldestycken, som — enligt hvad akademien skref i sin dagbok — »väl till sin vidd voro obetydliga, införda i ett dagblad, och att anse som strödda verser, men som röjde ett snille, en originalitet, en känsla och naivetet som ej allenast gjorde dem till mästerstycken i sitt slag utan med säkerhet syntes lofva Sverige en ypperlig skald och det i förut obanade vägar».

Franzén fortsatte sin lyriska diktning dels i Stockholmsposten dels i Åbo tidningar, och bland de poem han under de följande åren offentliggör finna vi olika ämnen behandlade: stundens glada njutning, dryckesfröjden, kärleken, barnalifvet.

Vi märka bland dessa poem första versionen af Selmasången *De tre behagen*, med dess lekfulla skälmskhet; *Den ömma modern*, en något sentimental barnvisa; *Morgonrodnaden*, sedan kallad *Moder och son*, den s. k. »supvisan» *Till en yngling* (Goda gosse, glaset töm!); den ofta omarbetade *Ynglingen och mannen*; den älskliga, mästerliga barnaidyllen *De små*, samt skaldestycket *Det nya Eden*, med dess romantiska skildring af ett drömdt paradis, hvilket ej utan skäl betecknats såsom en fosforistdikt före fosforismen. Också prisades dikten senare högt af nya skolan, men hade redan 1800 utdömts af författaren själf såsom ett »missfoster» och blef sedan alldeles omskrifven, likväl utan bevarande af den första versionens drömlika entusiasm.

Bland Franzéns ungdomsdikter voro ock ett par, *Svenska sånggudinnan till den danska* (1795) och *Svea till Dana* (1797), i hvilka hans sångmö gjorde sig till tolk för den vänliga stämning mellan nordens folk, som började komma till synes under 1790-talet, men sedan under någon tid trängdes tillbaka. Franzén blef därmed den förste svensken i raden af skandinavismens sångare. Och hos honom inneburo dessa danskvänliga dikter äfven ett tack för de impulser han mottagit från dansk lyrik, särskildt från Baggesen.

Åren 1795—1796 bereddes Franzén tillfälle företaga en utländsk resa såsom sällskap åt en förmögen köpmansson, hvarunder han i Köpenhamn fraterniserade med liktänkande skandinaver. I Hamburg träffade han de af honom högt beundrade Klopstock och Baggesen. Till Paris kom han svärmande för frihetens sak, men blef bittert sviken i sina förväntningar: han mötte icke den entusiasm för frihet och fosterland, som han väntat. Stilen i Corneilles, Racines och Voltaires tragedier fann han mera vältalig än poetisk, mera oratorisk och deklamerande än talande hjärtats och passionens språk. Helt annorlunda tilltalades han af Shakspere och de tyska författarne, så fulla af natur, naivetet och känsla. Franzéns resa.

Och i London prisade han sig lycklig öfver att få åskåda Hamlet, Lear, Coriolanus, Macbeth, Henrik IV, Muntra fruarna i Windsor. Här rördes hans hjärta; »att få gråta och skratta med Shakspere var hans fröjd».

Strax efter hemkomsten (han hade under tiden befordrats till bibliotekarie i Åbo, en befattning som han 1798 utbytte mot professur, först i lärdomshistorien, sedan i filosofi) vann Franzén en vitter seger.

Digitized by Google

Sången öfver Creutz.

Hans härliga *Sång öfver Creutz* prisbelöntes nämligen år 1797 af akademien med stora priset, oaktadt »den stred mot alla godkända och genom alla åldrars sammanstämmande omdöme fastställda regler».

Detta skedde under mångahanda reservationer och villkor. Akademiens ledamöter ogillade stilen, och det kostade dem själföfvervinning att med högsta priset utmärka en så »felaktig» dikt, som bröt mot sunda smaken och som saknade »rätthet i tanken». Desto mera hedrande var det egentligen, att flertalet inom akademien lät det ursprungliga, äkta poetiska snille, som här förnams och som de utan tvifvel igenkände vara Franzéns, vederfaras rättvisa. Detta var Leopolds förtjänst, i trots af att just han uppsatte de många kritiska invändningar, i hvilka den gamla skolan, på samma gång den prisbelönade dikten, protesterade mot dess nyheter.

Ty den var ny. Redan metern — hvarken alexandrin eller fyrfota jamb, utan femfota trokéer i växlande strofbyggnad — var ovanlig. Ännu viktigare voro nyheterna i diktens inre byggnad; här funnos icke några långa utbroderade allmänsanningar och reflekterande utgjutelser; här var en rad bildrika fantasiskapelser, här var dityrambisk lyrik.

Med en fart i skildringen och ett lif i framställningen, som icke dittills förekommit inom den akademiska minnesdiktens lugna passgång, ilade skalden förbi forntidens bardasång — »Ossiansstämningen», som Leopold klandrar* — samt den äldre svenska diktningen (med det orättvisa och i en not återtagna uttalandet om Dalin) och kommer så till karaktäristiken af Creutz med ord, som i viss mån kunde lämpas på Franzéns egen dikt:

Där du satt ibland ett bortglömdt släkte
På det öde Finlands vilda strand,
Ädle yngling! O, hvem räckte
Detta snilles prisma i din hand?
Detta trollglas, som en dager brutit
Af så öfverjordisk glans
På den tafla, där tillsammans flutit
All den skönhet i naturen fanns.

Det må vara sannt, att många af Leopolds invändningar numera kunna förefalla gammalmodiga, men faktiskt medförde akademiens anmärkningar en mängd förbättringar i Franzéns dikt, som utvidgades från 17 till 28 strofer. Dock vägrade skalden — till all lycka — att omdana dikten till ett »filosofiskt poem».

---

* »Denna slags poesi» (spökenas och älfvornas), skrifver Leopold, »änskönt kraftigt värkande på folkmängdens inbillning, var likväl hvarken Horatii eller Popes eller Voltaires, den var några forna skottars, förmodligen äfven andra råa folkslags och har blott i senare tider blifvit af några tyska skalder återkallad. Den filosofiske skalden torde böra akta sig att alldeles identifiera läsarens inbillning med tidens gröfre fördomar som han målar.»

Digitized by Google

Emellertid synes Franzén ej varit alldeles oemottaglig för påtryckningen från akademiherrarne under besöket i Stockholm vid emottagandet af priset. De förmaningar han under all uppmuntran skriftligen och muntligen emottagit synas hafva framkallat en kris i hans diktning. Väl sannt, att han fortsätter sin äldre lyrik och diktar några af dess allra yppersta alster under åren omkring sekelskiftet. Men därjämte börjar han slå in på en mera didaktisk, moraliserande smak, och det är svårt att icke sätta detta i samband med Leopolds framhållande af reflexionspoesiens värde i anmärkningarna vid sången öfver Creutz.

Begynnande didaktisk smak.

Det låg utan tvifvel ansatser till en vitter reformator i Franzén. Hans egen diktning skilde sig ju från den äldre tidens skaldskap och kanske än mera från den, som nu var på väg att uppblomstra omkring Leopold; hans vittra sympatier drogos mera till Englands klassiska diktning och till den nyvaknande tyska skaldekonsten än till de häfdvunna franska mönstren. Han hade ock svarat på akademiens fordran, att han skulle inlägga »filosofi» i sin dikt öfver Creutz: »Akademien tyckes fordra en filosofisk poesi i de skrifter hon belönar. Jag känner i mig ingen styrka att ens våga ett försök i den stilen. Jag hittar i mitt hufvud snarare en bild än en tanke.»

En sådan skald var i viss mån kallad till att reformera eller snarare revolutionera vår vitterhet, men därtill var Franzéns personlighet för blid och fridsam. Han var icke danad af det material, som skapar stridsmän för nya riktningar. Han böjde af och fortsatte icke på den djärfva stråt han inslagit i Sången öfver Creutz. Det förefaller mig, som om här ett stort historiskt ögonblick i vår vitterhets historia försummades.

Till den filosoferande och moraliserande tonen, som Franzén nu inslog i en viktig del af sin diktning under dessa år, bidrogo utan tvifvel så väl tidens allmänna resignationsstämning, som ock hans egna allt ifrigare filosofiska studier, framkallade både af inre behof och af hans befattning såsom professor i praktisk filosofi. Han fördjupade sig i Kants »Kritik der praktischen Vernunft» och »Methaphysik der Sitten». De blefvo den spång — så förklarar han själf — som förde honom allt mera från den »naturliga religionen» till den uppenbarade.

Icke utan smärta och tvekan synes den okonstlade idylldiktaren hafva underkastat sig lärodiktens och »nyttans» ok.

Han har biktat detta i det lilla poemet *Floden och bäcken* (1798), där floden (Leopold?) förebrår den lilla bäcken (Franzén?), att han icke har annan uppgift än att spegla en menlös tärna, aftonens stjärnor eller dalens ros:

Digitized by Google

Bäck, sade floden, med ditt prål
Vill du ock synas, men min lilla,
Hvem gaf dig rätt att synas villa
Med bilder utan ändamål?

såsom det heter i den ursprungliga versionen. Det valet stod nu möjligen för Franzén att antingen tystna (»bäcken» — heter det i omarbetningen — »visste inga bilder mera, blott sorlet till sin tröst behöll), eller följa flodens maning och exempel (»Förr'n du blef flod var du ock bäck».) Närmast blef förhållandet det senare, ehuru han 1799 synes hafva varit på väg att för alltid säga skaldekonsten farväl.

I Franzéns diktning under dessa år, omkring sekelskiftet, märkas en del större poem.

Emili eller en afton i Lappland, försök till en lärodikt, (1798) utgör en dialog (på alexandriner) mellan en lappländsk präst och hans hustru, en förnäm dam, som emot sin familjs önskan gift sig med honom och följt honom till hans torftiga herdetjäll i yttersta norden. Dikten, hvars ämne ju kunnat gifva anledning till en idyll i den Vossiska stilen, blef likväl ett mellanting mellan idyll och lärodikt med öfvervikt för den senare sidan, de båda personerna utbyta åsikter om olikheten mellan den stora världens lif med dess sociala förmåner och ensligheten uppe i den lappländska bygden, fjärran från alla kulturlifvets behag. Det är Karl, prästen, som hela tiden — något oklokt för resten — för Emili framkallar allt hvad hon genom honom gått miste om, och hon, som med älskligt tålamod åhör hans klagan, bedyrar sin lycka i obygden, hvilken af kärleken kan förvandlas till ett paradis. Styckets svaghet ligger i den långtrådiga enformigheten af de två personernas samtal, som utesluter all omväxling. Oaser i dikten utgöra de sköna teckningarna af Lapplands natur, dess seder och bruk, af det älskliga prästtjällets frid samt framför allt de inlagda lyriska styckena, bland hvilka lappvisan *Spring min snälla ren* är särskildt anmärkningsvärd.*

Af stort intresse äfven för uppfattningen af Franzéns religiöst-filosofiska ståndpunkt är hans tidsdikt *En blick på det adertonde seklet*, i hvilken skalden efter följande ståtliga anslag:

Rysligt skönt förbi oss redan skrider
Detta sekel likt ett skepp i brand,
Som på flodens nattbetäckta strand
Glans och fasa från sin bana sprider,

kastar en blick öfver adertonde seklets bildningsarbete och kännetecknar de olika filosoferna: upplysningstidens vise, hvilkas möda vindarne förströ, naturvetenskapsmannen, skeptikern, materialisten, som blott uppfattar religionen som en nyttig dikt, ett stöd för tronen, ett band på pöbeln, slutligen Kants tankelära:

»Midt i yrseln af en sinnlig flärd
Vårt förnuft sitt spillda värde saknar,
Stolt för sig ett högre mål det ser
I en Kantisk dygd, som fri sig svingar
Öfver sinnets krets på tankens vingar
Och sin lag åt självfva himlen ger.»

* Denna har en underlig historia. Ursprungligen lästes i Schefferus' Lapponia (1673) på latin en lappsk visa, som Addison tolkade på engelska i The Spectator, och denna engelska version gaf Franzén anledning till hans visa.

Digitized by Google

Men »tankens syllogismer lyder ingen fibers ryckande passion», och om icke hjärtat är dygdens tron, tyder förnuftet fåfängt hennes lagar:

Religion, din helga hand allena,
Nyckeln har till jordens paradis.

Det gällde att gifva värme efter all glansen. Samma tendens möta vi i dikten *Seklernas hopp* (1801), eller som den senare kallades *Tidens hopp*, i *Tviflaren* (1802—1803) samt det därur utbrutna fragmentet *Trollslottet*.

Lidona eller tidens flärd, en berättande dikt, är i sin ursprungliga form ett försök i den lätta lekande konversationsstilen, som Voltaire och Wieland anslagit; den är närmast en studie efter Leopold, hållen i en världsmannaton, som ej rätt låg för Franzéns röst. Dikten handlar om en ung, till en början tröstlös änka, som eftersträfvas dels af en stackars svärmisk poet, dels af en sprätt (hvilken sedan i omarbetningen fördubblades), och som tyckes på väg att följa flärden. Stycket afbrytes med ett frågetecken.

Högst stå ännu alltjämt hans lyriska dikter och bland dem i all synnerhet de, i hvilka han skildrar stundens njutningar på det oförlikneliga sätt, som är Franzéns och ingen annans.

Till den år 1794 diktade *Goda gosse, glaset töm*, kommo nu bland andra sådana mästerstycken som *Glädjens ögonblick* (1803) med dess förtjusande anslag: Franzéns dryckesvisor.

Sörj ej den gryende
Dagen förut,
Njut af den flyende
Hvarje minut,

den zefyrlätta *Champagnevinet* (1807):

Drick, de förflyga
De susande pärlorna, drick.
— — — — — — — — — — — — —
Dåren, som fäste vid skummet sitt öga,
Vatten, blott vatten på läpparne fick;

samt *Det enda glaset* (1810).

Franzéns dryckesvisor intaga en egendomlig ställning mellan den stormande dityrambiska tonen i den Bellmanska dikten och den beskedligt trefliga rolighetsstämningen i de anakreontiska sällskapsvisorna vid punschbålen, åt hvilka han för öfrigt äfven själf skattat t. ex. med sin *Bordvisa*. Franzéns kväden i denna riktning sakna väl passionens djupa underström, men de äga ett älskligt behag; — det är dock den äkta Dionysos, som berört dem med sitt trollspö, fastän han blott helt hastigt ilat förbi. Franzén tömmer väl icke bägaren i botten, han endast läppjar på den, men det är ädel drufva han kredensar. Kommer därtill ett ungdomligt, oskuldsfullt drag, och vi äga den Franzénska dryckes-

Digitized by Google

visans egendomliga signatur med dess njutande af stundens stämning, dess medfödda måttfullhet, dess kyska behag. Det är i hvarje fall ett rus, som icke medför några »kopparslagare», vare sig fysiska eller andliga.

Detta fina besjungande af njutningen förmäler sig på ett underbart lyckligt sätt med hans lärodiktande smak till ett konstnärligt helt i den präktiga *Studentvisan* (1801).

Vid sidan af väl sagda predikaremaximer i Dalins och Leopolds anda, men i lättare ton, som:

Från skum skilj drycken som från stoft,
Sky sprätten, som pedanten,
Bär på din frack ej cedrodoft,
Ej damm af folianten,

finner man älskvärda glädjemaningar:

Den Bacchus, som var Phoebi bror,
Är icke den på tunnan,
Drick vid en högtid ett glas eller par,
Drick, som du drucke, om munskänken var
Din i brudstolen rodnande flicka.

Därför har ock Malmström träffande yttrat, att det icke är den vilda bacchanten, det är den ömma älskarinnan, som i Franzéns diktning manar ynglingen att tömma glaset för kärleken, vänskapen, ålderdomen.

Franzéns erotik.

Härmed äro vi ock inne på arten af Franzéns erotik, sådan vi möta den i åtskilliga af Selmasångerna, af hvilka flere diktades till hans ungdoms kärlek Lilly Roos, som blef hans brud 1799. Vi finna icke häller här den djupa lidelsens ton. Den Eros, som besjunges, är nära släkt med gracerna; än leker han lätt och gladt med den älskades lockar och njuter af hennes fägring, än krusar ett moln hans panna och han får ett vekt, sentimentalt drag. Man mottager dock icke ur dessa dikter det intryck, att skalden själf ens i kärlekens varmaste stund kännt, det han skulle blifva olycklig för lifvet, om han miste den älskade.

När han, varierande ett poem till en äldre flamma, besjunger »Skilsmässan» i en dikt, som sedan kallats *»Den enda kyssen»*, behärskas poemet af en vek, något sentimental mollton, men hvarken af kärlekens tragiska lidelse eller dess romantiska svärmeri. Det kan t. o. m. hända Franzén, att han i sin naivetet råkar nära intill det triviala, såsom då han i sin flera gånger omarbetade ungdomsdikt *Ynglingen och mannen* häfdar äktenskapets mera redbara ideal gent emot svärmeriets fantastiska drömbild, och därvid — i en version — skildrar det förra såsom »denna goda kvinna, denna matmor, denna vän».

Hemmets och barnalifvets poesi.

Detta sammanhänger med Franzéns beundran för hemlifvets och barnalifvets poesi, hvilken ofta tagit sig det mest poetiska

Digitized by Google

uttryck i hans idylliska poem. Särskildt må här framhäfvas hans utomordentligt vackra dikt *Till de hemmavarande* (1798), med dess innerliga hyllning åt modern och de små syskonen, och där barndomsminnena omtalas med en stilla vemodsklang, som något erinrar om Baggesens »Da jeg var lille.»

I besjungandet af barnascener gör sig den Franzénska skaldemön förträffligt gällande.

Man tage som exempel *De små*, med dess skämtsamt älskliga skildring af en ung flickas svärmeri för en ung gosse under ett kyrkobesök:

Och hade pappa sett hans hår;
Så långt det hängde som en kappa
Och brunt som kaffe, när jag slår
Helt litet grädde i för pappa;
Och hvit och röd som mjölk och bär
Han stod där splitterbar i bannen;
Och rocken var som himlen där
Och hatten låg så nätt på armen.
Tänk, att jag än i all min dar
Sett ingen så'n — jo tyst, min amma
Beskref Guds änglar och det var
I drömmen en — ja just densamma.

(Man observere det realistiska i bildevalet!)

Någon gång kan dock denna älskvärda naivetet slå öfver och blifva falskt naiv, såsom i ett poem från 1794 »*Min siska*», hvarur sedan drag användas i flere omarbetade dikter.

Redan genom Franzéns ungdomsdiktning ljuder en religiös grundton, om än mindre tendentiöst utpräglad än i hans senare skaldskap.

Sin ståndpunkt — medelvägen mellan sinnlig och öfversinnlig ytterlighet — sitt program om en förening af glädjen öfver det vackra på jorden med en blick hän emot skyn har Franzén utvecklat i parabeln om *De tre bröderna* (1805): den svärmande asketen, den materialistiska världsmänniskan och den i sin fromhet glade lefnadsvise.

År 1810 utgaf Franzén sina samlade dikter och hade därmed afslutat det viktigaste skedet af sin diktning. Samtidigt därmed gick han ock nya lefnadsöden till mötes. Nya lefnadsöden.

Franzén, hvilken vid sidan af sitt professorat äfven värkade som tidningsredaktör, hade under vårt sekels första årtionde pröfvat lyckans omskiftningar. År 1806 förlorade han sin ungdomsbrud, sin 26-åriga maka Lilly Roos; gifte sedan om sig med Choræus', så till sägandes åt honom testamenterade änka Sofia Robsahm, född Wester, med hvilken han lefde i ett lyckligt äktenskap en lång följd af år.

Digitized by Google

År 1808 hade han invalts i akademien efter Gyllenborg, men tvifvelaktigt var redan då, om han någonsin skulle blifva i tillfälle mottaga kallelsen, ty den nådde honom midt under härjningarne i Finland, då landet redan var eröfradt af ryssarne, och efter fredsslutet blef det t. o. m. Franzén, som bragte kejsar Alexander universitetets hyllning i en fransk dikt.

Det var det officiella ordet.

Sitt hjärtas djupaste känslor tolkade han i den vackra parabeln *Briggen och slupen* (Sverige och Finland), som vågat tillsammans en äfventyrlig färd ut på oceanen och skiljas åt; slupen eröfras af ett skepp, hvilket var »på dessa eldgap rikt som mer än Montesquieu och Grotius bevisa», och slupens manskap kastar nu ängsliga blickar för att se, om briggens folk, de tappre frie män, frälsa friheten och äran.

Om ock för evigt skildt, det evigt ej förgäter
Sitt hjärtas helga skuld emot det broderfolk,
Som var dess ljus och stöd och ledare och tolk.

Öfverflyttning till Sverige.

Snart erbjöds det Franzén tillfälle att flytta öfver till det gamla moderlandet, då han, hvilken som professor var innehafvare af ett prebende och sålunda prästvigd, efter uttryckt önskan blef nämnd till kyrkoherde i Kumla i Nerike år 1810, en plats som han tillträdde 1812.

Icke utan inre kamp togs detta steg, öfver hvilket man i Finland dömt ganska hårdt, i synnerhet i senare tid, då det finska nationalmedvetandet skärpts. Men den tiden voro ju icke Sverige och Finland i begreppet så åtskilda. Franzéns öfverflyttning är att likna vid en Elsassares eller Slesvigares option för det gamla moderlandet.

Det gällde för Franzén, såsom han på ett storslaget och rörande sätt framhöll i sitt inträdestal 1811 i svenska akademien:

»att träffa valet mellan tvänne lika kära hälfter af ett styckadt fädernesland, dragen på ena sidan åt den bygd, där han först såg ljuset och himlen och våren och skörden, åt de grafvar, där hans fäder hvila, åt de hyddor, där han saknas af blodsförvanter och ungdomsvänner, åt den krets, där han arbetat, åt det hem, där han njutit hela den gladare hälften af människoåldern, och på den andra sidan hänförd af den urgamla, oaktadt alla skiften alltid lagbundna regering, som icke blott skyddat hans yttre varelse utan ock fostrat den inre och lärt honom att känna en människas och en medborgares värde; af det ädla och själfulla folk, som han tillhört, icke blott organiskt närd af dess samhällskraft, utan andeligen lifvad af dess öden och bedrifter, dess språk och snillevärk.»

Han valde det senare. Därmed hade han ock valt prästens kall i st. f. universitetslärarens, och detta blef icke utan inflytande på den riktning hans skaldskap tog efter flyttningen till Sverige, där vi åter möta honom i nästa tidsskede.

* * *

Digitized by Google

Lärodikten och *sällskapsvisan* äro de diktarter, som företrädesvis omhuldas af de yngre skalder, Franzéns jämnårige, hvilka under slutet af förra seklet sträfvade att vinna ett namn å den svenska parnassen. I lärodikter eller reflekterande oden sökte de vinna den akademiska hallstämpeln, som den tiden ansågs nära nog såsom den enda vägen till poetiskt rykte. I sällskapsvisorna funno de en friare, mera populär form för sin diktning. Mönstren voro i förra fallet Leopold och de andre akademikerne af den stränga observansen; i sällskapsvisorna slöto de sig närmast till den Lenngren—Silfverstolpeska tonen och varierade dess ämnen. »Utile dulci» var fortfarande lösen. I lärodikten lades hufvudtonvikten på det nyttiga, i sällskapsvisan på det angenäma — med blandning å ömse håll. Den främsta typen för desse yngre Gustavianer är

Johan David Valerius.

Han var född i Göteborg 1776, son af en fattighuspredikant. Efter åtskilliga ekonomiska svårigheter lyckades han aflägga juridisk examen och blifva anställd som kanslist i justitierevisionen. År 1797 fick han tillika plats såsom sekreterare och ombudsman vid kungliga teatern, och hans vackra röst förde honom snart från teaterns kansli upp på tiljan. Men hans sätt att uppträda var så besväradt, att han snart sade scenen farväl. Bekant är hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlottas skämt, då hon liknade hans figur med den ena armen ständigt utsträckt och den andra böjd vid en — tekanna! Detta betog honom lusten att vidare uppträda. Ungdom.

Men sedan han sagt teatern farväl, beslöt han söka sin lycka såsom skald, skref stora dikter om *Sanningen*, om *Tålamodet*, om *Allmänna kärleken*, *Mannastyrkan* och *Kvinnan*. Tonen i dessa moraliska skaldestycken, oden eller lärodikter sluter sig nära till den Leopoldska smaken och den samtida franska odedikten. Akademiska lärodikter.

Arbeta för ditt väl och dina planer hvälf,
Men endast i den mån de gagna dina bygder.
Liksom med stadigt lopp en strid men fredlig älf
Ger stranden fruktbarhet i det hon framgår själf,
Var kraftfull på en gång och nyttig genom dygder,

sjunger han i »Mannastyrkan». Dygdeprisandet, framställdt i vackra, versifierade moralbetraktelser, går här igen från Leopold och Silfverstolpe, kanske t. o. m. något mera uttänjdt och bredt än hos dessa. Resignationens evangelium, den jordiska förnöjsamhetens paradis är det som predikas. Intet under, att akademikerne funno behag i dessa dikter. Det var ju kött af deras kött och ben af deras ben. Så prisbelönades redan 1800 Sanningen med andra, 1803 Tålamodet med högsta priset, 1804 Allmänna kärleken

Digitized by Google

och 1807 Mannastyrkan med andra priset. Det var också verser, som voro ägnade att anslå tidens »stoiska» smak:

Usling, äfven dig en skatt är kvar,
Äfven dig en makt, förtryckte neger,
Äfven olyckan en himmel har
Och den öfvervunne ock en seger.

Johan David Valerius.
(Efter teckning af L. H. Roos).

Såsom ett egendomligt drag i den Valeriuska poesien anmärkes hans benägenhet för den poetiska antitesen, ett drag möjligen lånadt från tragöden Seneca. Vi finna det exempelvis i de nyss anförda två sista raderna. Så ock i följande verser:

Blott en olycka är sann,
Den af olyckan att öfvervinnas. — — —
— — — — — — — — — — — — —
Hvad är kärleken, som fordrar allt,
Mot den kärlek som kan allt fördraga?
— — — — — — — — — — — — —
Hatet blott den första afgrund gjort,
Det är kärleken som danat himlar.

Digitized by Google

Både i detta afseende och i diktionen har Valerius öfvat ett visst inflytande på Tegnér, till hvars ungdomsstil Valerius bildar en öfvergång från den äldre akademiska; det framgår ock af Tegnérs ungdomsbref, att han var en stor beundrare af Valerius' talang och att den unge Tegnér betraktade Tålamodets skald såsom »en Seneca, den där lånat af Horatius».

Om än dessa Valerius' lärodikter beundrades i vittra kretsar, så var det dock icke företrädesvis genom dem han blef populär eller bevarade sin plats på den svenska parnassen. Det skedde genom hans smärre kväden, sångstycken och sällskapsvisor (de utkommo 1809—1811 under titeln *Visor och sångstycken*), Hvad hans småkväden vidkommer, har dock en närmare undersökning visat, att de nästan allesamman äro efterbildningar och öfversättningar från tyska skalder som Overbeck, Jerusalem, Hölty, Blumauer och Salis. Det är fallet med »*Jag hälsar dig, fredliga flagga*, *Aftonen*, *Berget och dalen* och med ännu andra. Visor och sångstycken.

O. Åhlström.
Efter kopparstick.

Mera själfständig är då Valerius som diktare af sällskapsvisor. Han är den mest typiske representanten hos oss för den »anakreontiska» visan, som ju i öfrigt var ett aflägg af tyska och danska mönster. Denna godlynta, älskvärdt muntra visdikt vann hos oss herraväldet i sällskapskretsarne vid slutet af förra seklet och början af detta och spriddes bl. a. med den af Mozart påverkade tonsättaren Åhlströms melodier i dennes samlingar *Sångstycken satta i musik* och *Musikaliskt tidsfördrif*.

Dessa visor saknade den Bellmanska dityrambens glöd, men ställde icke heller andra anspråk än att höja sällskapstrefnaden genom samfälld sång och vänlig samfröjd, stundom med en liten moraliserande krydda. Och detta syfte fyllde de. Men den omständigheten, att dessa nog nyktra visor kommo att jämföras med den poetiskt öfverlägsna Bellmansdikten blef för dem ödesdiger inför en kommande tids kritik; »det var för mycket toddy, för litet champagne däri» — sade Tegnér. Särskildt älskade fosforisterna att gent emot den förkättrade Valerius frammana Bellmans vålnad. De glömde emellertid därvid den af dem beundrade Thorilds ord, »att hvarje sak skall dömas efter sin art».

Digitized by Google

Och i sitt slag äro de Valeriuska visorna goda, en del förträffliga. Endast sällan närmar han sig såsom i »*Blixt är stunden*», den dityrambiska tonen. Denna dikt är buren af äkta poesi:

Skapom sekler af sekunden,
Då vi njuta den,
Tiden svingar
Örnlik oss förbi,
Skjut i flykten bort hans vingar,
Och han gör som vi.

Oftast är det dock åt en mera »sansad» lefnadsglädje Valerius gifver uttryck, och det tvinnar sig då genom hans visa liksom genom hans lärodikt en för tidens stämning betecknande resignation. Ränningen i väfven är epikurism, inslaget en viss stoicism.

Typisk är härvidlag *Nöjets bål,* där det heter:

Dödlige, så drick, men sällan
Rusa dig af bålens saft;
När du saknar nöjets kraft,
Tröstar fåfängt visdomskällan.

Fordra ej hvar dag kalas,
Vänj dig ock att nykter vara
Och i bottnen ännu spara
Socker för ditt afskedsglas.

Så ock i *Epikurén* o. a. I *Kalasregler* anslår han med Pannard som förebild en ton, hvilken parodierar lärodikten t. ex.:

Rifs icke om högsätet; skinkan ändå
Nog hinner den blygsamma dygden.

Anmärkningsvärd är trion *Agander*, *Pagander och Winberg*, tre krogkunders sång, i visst afseende en föregångare till Gluntarne.

Valerius visdiktning röjer i öfrigt hans musikaliska begåfning.

Han var sålunda en mycket populär sångare, vid den tid då fosforismen frambröt och valde honom — »Amarullis» — till ett af sina offer både som lärodiktare och visförfattare. Han skildrades såsom en medelmåtta, som för sin rätt till skaldenamnet endast hade att åberopa »antalet af halsar, som i alla Svea rikes värdshus skrålade hans anspråksfulla missljud». Valerius blef icke svarslös.

Men hans värksamhet fördes allt mera öfver till ämbetsmannasysslor (hans penna hade bl. a. biträdt Hans Järta i 1809 års konstitutionsutskott), han blef förste expeditionssekreterare, sekreterare hos de kommissarier, som afslöto föreningen med Norge, landssekreterare i Linköping, kansliråd i Rikets allmänna beredning o. s. v. Ämbetsmannavärfven fördrefvo dock icke helt och hållet sysslandet med sången, han öfversatte bl. a. Lucanus' *Massilias belägring;* skref lärodikten *Braminen*, religiösa dikter och icke få tillfällighetsdikter.

Digitized by Google

Sent omsider, 1826, blef han, för att begagna Tegnérs uttryck — »en af akademiens gamla gesäller» — ledamot af den vittra areopagen, där han tog inträde efter sin vän Rutström.

Hans ålderdom skuggades af en del olyckor och motgångar.

År 1852 afled Valerius, 76 år gammal.

* * *

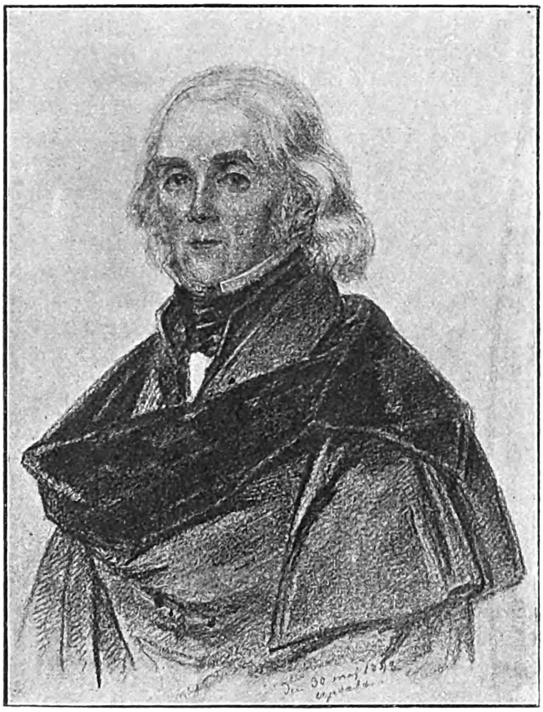

Valerius på äldre dagar.
(Efter teckning af M. Röhl).

Valerius ägde en vän, hvars namn i ungdomstiden gärna nämndes vid hans sida såsom skald, hvilken liksom han diktade anakreontiska dryckesvisor och fick pris för lärodikter, liksom han i sin tid vardt målskifva för fosforisternas kvickheter och hån, men hvars bana sedan tog en helt annan vändning, i det han blef målsman för den nya tidens religiösa diktning och andliga vältalighet. Det var ingen ringare än

Johan Olof Wallin.

Hans ungdomsdiktning är emellertid en akademisk epigonpoesi. Härutinnan motsatsen mellan honom och Franzén, hvars »nya» toner ligga före 1809. Wallins ungdom.

Wallin var dalkarl, född den 15 Oktober 1779 på soldatstället Stora Tuna i Dalarne. Själf skildrar han i en dikt *Till en vän* sin barndom i följande ord:

Barn till en stackars far, som led från led
Af bara bönder sina anor leder,
Jag trädde som min egen lyckas smed
I världen med ett ärligt prästbesked,
En varm välsignelse och rena seder
Och eljes ingenting att pocka med.

Digitized by Google

Fadern var fältväbel vid Dalregementet och deltog i kriget 1788—90. Modern var af en gammal prästsläkt, och det var hon, som gaf sonen hans första undervisning och inplantade hos honom fromma läror. Från fadern ärfde han det manhaftiga i sin natur; från modern den religiösa grundtonen. Skoltiden tillbragtes i flit och trångmål, konditioner fördröjde de egna studierna, och först 1799 vid 20 års ålder kunde Wallin, sedan det beslutits, att han skulle studera i stället för att bli soldat, inskrifvas vid Upsala universitet, där likaledes hans studier afbrötos af konditioner å olika håll.

Jag flyttade från kust till kust och fann
Inunder vadmalströjan som kraschanen
Densamma, alltid samma människan.

Under året 1803 tog han graden och väckte samtidigt en viss uppmärksamhet såsom skald genom en grafdikt öfver en ung bergsman Ström, i hvilken metern var bildad efter Franzéns »Människans anlete», och vidare genom fyra omskrifningar på rimmad vers af Horatianska dikter; dessa omdiktningar i Kellgrens smak vunno pris och väckte mycken uppmärksamhet i den akademiska kretsen, ända därhän att Rosenstein trodde sig spåra ett återuppvaknande af Kellgrens lyra.

Horatius var denna tid Wallins älsklingsstudium och han ägnade honom en särskild afhandling på latin utan att dock vinna den därmed åsyftade docenturen i ästetik. Till präst vågade han ännu icke låta viga sig, då han befarade, att hans svaga bröst ej skulle tillåta honom predika i templen, en farhåga, som sedan visade sig föga befogad, enär hans organ blef ett af de starkaste som någonsin ljudit i en svensk kyrka. Under dessa år af villrådighet om framtidsbana fortsatte Wallin sin diktning, och poemen gjorde hans världsliga lycka.

Prisbelönta dikter.

Vid århundradets början var han akademiens »guldgosse». År 1805, då en mängd unga talanger täflade, bland dem Tegnér, vann Wallin tre pris: Stora priset för »Uppfostran» samt två mindre pris för öfversättningar ifrån Horatius och Vergilius;

Wallin, den vittre gossen,
Strök till sig glupande mest hela pänningtrossen,

sjöng Tegnér i sin straffsång mot akademien.

Och den gryende fosforismen vädrade i den prisbehängde unge magistern en hjälte, med hvilken de skulle få att göra». Så blef som bekant också i hög grad förhållandet, i det att Wallin var den, som afsköt det första skottet mot Nya skolan och i sin ordning till en början blef en af dess »bêtes noires», vid sidan af Leopold, Valerius och Wallmark. Anledningen härtill är närmast att söka just i skrifterna från 1805.

Uppfostran.

Uppfostran eller första uppfostringen är en lärodikt i tidens smak, ett mästerprof i den akademiska skolans tjänst.

Ges andra segrar ej för skalden att besjunga
än på ett blodsköljdt fält, där krigets åskor ljunga?

frågar skalden och skildrar därefter i 700 à 800 verser reglerna för den första uppfostran, byggd på upplysningstidens, företrädesvis

Digitized by Google

Rousseaus och hans efterföljares uppfostringsgrundsatser: känslan bör vara grunden för all uppfostran, naturen mönstret och stödet, religionen framhäfves såsom den stjärna, som »vänligt strålande och oförgängligt skön ledsagar dygdens fjät och visar på dess lön».

Om moderns uppgift yttras:

Jag ville lägga fram i trogen undervisning,
Hur hon, förutan hjälp af klyfvande bevisning,
Må lyfta barnets själ på känslans vingar hälst
Till den, som världen styr, till den som världen frälst,
Med helga lärors kraft, som öfver kval och öden
Ge värde åt vårt lif, hugsvalelse åt döden.

Ett aktningsvärdt, korrekt, på sina ställen vackert arbete är denna prisdikt, men den betecknade ingen ny ton, ingen originell begåfning.

Wallins öfversättningar från Horatius gisslades senare grymt af Livijn, hvars recension redan var färdig 1806, ehuru den först såg dagen i Polyfem 1810; det var mot omskrifningen af Horatius på modern vers, som den nya skolans män vände sig. Öfversättning från latin.

Man har härvidlag äfven i senare tid, kanske allt för snabbt, under inflytande af en ensidig, mera filologisk än poetisk smak för den metriska tolkningen varit benägen att ge fosforisterna rätt. Men det kan ifrågasättas — såsom jag ofvan på tal om Adlerbeth framhöll — om icke en dylik efterbildning i moderna versformer äger sitt fulla berättigande och i grunden kan vara mera poetiskt tillfredsställande, än den ordagrannt metriska; en gång kommer man nog att återgå till tolkningar af det Kellgren-Wallinska slaget, ehuru mindre ordrika, mera koncentrerade.

Såsom författare af sällskapsvisor stod Wallin vid sidan af Valerius och fru Lenngren, och särskildt anmärkningsvärd är den musikaliska tonen i dessa hans sånger. Sällskapsvisor.

Exempelvis »*Ingen lager må kransa min hjässa*», där tredje strofen börjar så

Inga statsvärf må trycka min hjässa,
Trycka min skuldra, åt dem för vek.
Kungars gnabb, ministrars svek,
Hvad är dessa
Mot det nöjet att drufvorna prässa,
Mot den rodnande flickans smek?
Mot de betungande

Kvalens kraft
Nyttjar jag sjungande
Drufvans saft,
Och för den kommande,
Hoppfulla dagen
Ser jag de blommande
Milda behagen.

Det finnes i denna och andra strofer toner, som äga beröring med Gluntarne.

Utom de offentliggjorda visorna lära från Wallins ungdomliga pänna härröra åtskilliga otryckta, sprittande kvicka, men något vågade sällskapsvisor.

Digitized by Google

Öfriga ungdomsdikter.

Wallin anslog i öfrigt äfven den barnsligt idylliska tonen i den jollrande dikten *Lilla Hedda till sin siska*, en mycket sjungen barnvisa, som börjar

Jag hoppar och jag dansar,
Jag sjunger och jag ler,

och han offentliggjorde äfven åren 1807 och 1808 en del dikter i olika tonarter: erotiska såsom sångerna *till Lina* och den skälmska *Marie*, fosterländska såsom *Ode till svenska nationen* samt elegiska, burna af ett djupt svärmeri såsom *Enslingen* och *Försakelsen*, allt stycken, hvilka försvara sin plats såsom lyckade skapelser af en talangfull och fin skaldenatur, men som icke innebära något märkligare uppslag i svensk diktning. Icke heller de omarbetningar han och Choræus under denna tid företogo af äldre svenska psalmer båda hvad komma skulle.

J. O. Wallin.
Efter teckning af L. H. Roos.

Dityramben vid Gustaf III:s stod.

Ett värkligt storslaget kväde och det mest betydande från Wallins ungdomstid är däremot hans dityramb: *Sång vid aftäckningen af Gustaf III:s stod* (1808). Den betecknar islossningen i Wallins diktning. Närmast är den att jämnställa med den ett tiotal år äldre Franzénska sången till Creutz och den samtida Tegnérska sången för skånska landtvärnet. Mästerligt har han gripit det »Apollo di Belvedereska» i den Sergelska stoden:

O, lyssnen, o, hörden I ljuden?
Har tjusarens lyra ej klingat,
Har hämnarens båge ej dönat
Från glimmande skuldran i skyn?
O blicken! O syntes ej guden,
Som Pytiska ormen betvingat
Och Deliska dalen förskönat,
Förtrollar ej hoppet min syn?

Digitized by Google

Och med en fin öfvergång från den delfiske guden till konungen, som ledde snillets lekar, och som nu i denna Apollostod åter vardt uppenbar, bringar Wallin snillekonungen en hyllning:

Dyrkade bild,
Ack huru sann,
Ack huru mild;
Sådan var han.

— — — — — —

Sådan var han, den gode kungen!
Sjungen I skalder och åter sjungen,
Sådan var han!

Och han spörjer — med anspelning på tidshändelserna — hvi han är borta, ryckt från sitt folk och sin nord? Skulle icke han kunna bygga sitt rikes självständiga ro och mellan lundar af lager yppa och hägna ett nyfödt Atén? Ursprungligen slöt dityramben med en något obligat hyllning åt Gustaf IV Adolf, men detta slut är senare förändradt och dityramben fäst som ett »preludium» till den mera akademiskt regelrätta *sång öfver Gustaf III*, hvarmed skalden samma år vann ett akademiskt pris.

Jakob Tengström.
Efter stick af Ruckmann.

Wallin och akademien.

Det är tydligt, att Wallin ännu alltjämt var sökare. Han stod på den akademiska stråten, men hade anfäktelser af en friare anda och dessa gjorde en hans beskyddare, Leopold, mycket bekymmer. Ytterst betecknande äro några ord dem Ljunggren anfört ur ett bref från Leopold till Rosenstein med anledning af Wallins benägenhet för metaforer och fraser i en akademiepredikan.

»Jag har gjort mig sedan längre tid mycken möda med den unge mannen för att visa honom en bättre väg. Och han var äfven i stånd att gå den, men han har fått våra unga snillens smak, eller rättare sagdt, yra, och när man släpper honom, far han som de öfver skog och mark och menar, att det är geni. Men han skall få lof att arbeta sitt prosaiska stycke likasom sitt poetiska, till dess det gör honom själf och akademien heder. Han är rätteligen i stånd därtill. Jag har sett hvad han kan göra, när man riktigt pinar honom.»

Dessa ord gifva en dråplig illustration till den ängsliga vård och den stränga ans, som den akademiska vitterhetens monark ägnade de unga plantorna i den akademiska trädskolan.

Digitized by Google

Wallin, hvilken 1806 blifvit präst och adjunkt vid Karlberg, skildrar själf åren före 1809 såsom sina gladaste. »Sedan kom lyckans tid, och glädjens var förbi». Härtill bidrog en händelse i hans inre lif, som tolkats olika, men hvars hufvuddrag synas klara.

Krisen i Wallins enskilda lif.

Det rörde en hjärteangelägenhet. Han hade varit hemligt trolofvad med en mamsell Runevall, som antagligen var den ungmö, hvilken inspirerade hans vackra erotiska dikter. Men han bröt trolofningen och gjorde kort därefter ett rikt parti. Detta sattes i samband med hvartannat, utlades till hans nackdel — ja, en minnestecknare (Mellin) har t. o. m. yttrat, »att Wallin ägde styrka att offra hjärtats tysta rätt åt rikedomens inflytande.» Men saken förhöll sig icke så, som skulle han för rikedom hafva offrat sin kärlek. Brytningen med den han älskade lärer hafva föranledts af svartsjuka och häftighet å hans sida på grund af hennes mottaglighet för andra herrars artigheter, och vare sig på grund af ett missförstånd eller i öfverilning bröt han trolofningen, hvilken han sedan — enligt Wallmarks uppgift — sökte återknyta. Först någon tid härefter gjorde Wallin hos Wallmark bekantskap med den unga förmögna, religiöst intresserade flicka, med hvilken han år 1810 ingick ett föga lyckligt resonnemangsparti. Men förhållandet till hans första trolofvade gick honom aldrig ur sinnet, hälst äfven hon blef olycklig i sitt äktenskap och snart sinnessjuk gick i grafven. Säkert är, att denna brytning kastade en djup skugga öfver Wallins kommande lif, och hans förtrogna vänner veta berätta, att detta minne alltjämnt gnagde honom och gjorde honom trots all hans yttre framgång till »en bruten man». Han hade af förhastande offrat sin kärleks lycka.

Men denna hjärtesorg hade sin betydelse för svensk diktning och svensk predikan. »Sången är ur sorgen runnen» — det gäller icke minst om Johan Olof Wallins senare skaldskap, hans värksamhet för svensk psalmsång och såsom andlig talare. Därtill få vi tillfälle återkomma i redogörelsen för nästa skede.

* * *

Jakob Tengström.

Jakob Tengström (finne, f. 1755, Kellgrens samtida i Åbo, senare en af Finlands mest framstående politiska personligheter, † som ärkebiskop 1832), hade varit en af de flitigaste och lyckligaste medarbetarne i Åbo tidningar, liksom han ock vunnit pris i Vitterhetsakademien och i andra tidens vittra sällskap under Kellgrenska tiden. Af hans poetiska alstring lefva dock nu företrädesvis hans sällskapsvisor (exempelvis den mycket sjungna, i visböcker ofta anonymt meddelade *Mer lycklig än Kresus, de Lydiers kung, jag sorglös vid bägaren sitter*, eller *Pressa drufvan, glaset fyll*, som dock af andra tillskrifves Karl Lindegren), samt hans dikter för barn (införda i *Tidsfördrif för mina barn*), hvilka i enkel naivetet stå närmast de Franzénska, exempelvis *Den sena våren*, med dess prisande af våren ur barnens synpunkt:

Digitized by Google

Det är väl äfven roligt,
Om vintern då och då
Att leka så förtroligt
Och stundom snöboll slå.
— — — — — — — — —
Men våren, ack den våren,
Den är dock gladare.

Andra dylika barnadikter äro *Barnen och insekterna*, *Gossen och fjäriln* o. a.

* * *

Michael Choræus (finne, f. 1774, teologie adjunkt å Karlberg, † 1806) var en skald som stod Franzén och Wallin personligen nära, och hvars skaldskap under åren närmast före och efter sekelskiftet rönte uppmuntran från akademien. Choræus.

Michael Choræus.
Efter stick af Forssell.

Han var född i Vasa, i en svenskbefolkad bygd, kom som ung gosse till Sverige och fick sin uppfostran i Västerås genom beskydd af den vittre domprosten Fant, vistades sedan i sin hemort Finland, där han studerade vid Åbo akademi, blef vid 28 års ålder anställd som teologie adjunkt vid Karlbergs krigsakademi och kom vid denna tid i stort rop i Stockholm såsom andlig talare.

Tegnér, hvilken under sin kondition i Stockholm sommaren 1803 bodde nära Karlberg och därvid gjorde hans bekantskap, skildrar honom såsom en glad och genialisk, hjärtevarm, ehuru något egendomlig man med mycken ärelystnad, »som vill lysa och icke döljer det». Han predikade, säger Tegnér, ovanligt väl, med värme, kraft och känsla, kanske med något för mycken elegans för predikstolen, och med väl moderna dogmer; emellertid betecknar Tegnér honom som den bäste predikant han hört, Lehnberg ej undantagen. Mindre tyckte Tegnér om hans verser, »förmodligen» — tillägger han — »af afundsjuka».

Choræus, som tillhörde kretsen af de »lofvande» akademiske epigonerne i början af seklet, hembar pris af akademien och det Göteborgska Vitterhetssamhället för dikter sådana som *Ehrensvärd* (1802), en skaldesång till Sveaborgs grundläggares ära, i hvilken inflickats en vacker hyllning till skaldens fädernebygd, Finland; *Yppigheten* (1799), ett kväde emot lyx och förvekligande i

Digitized by Google

Rousseaus anda, likväl med reservation till förmån för snillets ljus och smakens frukt, manade i Gustaf Vasas namn tidens »granne veklingar» att sänka svärdets hvässta ägg i Yppighetens barm; *Trollhättan* (1800), o. a. I stil härmed äro hans andra större reflexionsdikter, t. ex. *Människans värde*, *Sällheten*, *Människans bestämmelse*, *Den dygdiges hopp*, hvilka titlar angifva arten och andan. Ingen af samtidens skalder har så flitigt som Choræus användt ordet »dygd», och det vill säga mycket.

Vida mera poetisk inneböd än dessa poem äga hans elegiska och rent lyriska dikter, såsom *En tanke på min egen graf*, ett religiöst poem, i hvilket han ger uttryck åt förkänslan af sin död i unga år, *Änkans visa*, ett enkelt, vackert kväde, hvars anslag äger frändskap med den Franzénska diktningen, och hvars idylliskt elegiska ton röjer ett finskt drag:

Anders af Kullberg.
Efter teckning af Maria Röhl.

Ensam i min låga koja
Lefver jag förnöjd ändå,
Fast omkring min spinnrock stoja
Många faderlösa små;
Fastän faderlösa små
Rundt omkring min spinnrock stoja,
Är mitt hjärta lugnt ändå.

I den barnsligt naiva tonen skref han *Barnsligheten*: »Lilla Klara, förebrå ej mig, att jag är så barnslig, lilla Klara»; det jollrande kvädet *Lilla Hedda till sin pappa*, (som vi falskeligen sett tillskrifvet Per Sjöbring): »Små flickor äro rädda, och så är äfven jag, Och aldrig har väl Hedda gjort vers förr än i dag.»

Choræus var en af arbetarne på psalmboksområdet och sökte jämte Wallin omarbeta en del äldre psalmer, men hans arbete i denna riktning nådde icke mognad, förr än döden bortkallade honom vid unga år.

Kullberg. **Anders Karlsson Kullberg** (sedermera adlad till **af Kullberg**, f. 1771, † 1851, statssekreterare, biskop i Kalmar) tillhörde likaledes det unga framåtsträfvande släktet, som gärna begagnade skaldekonsten såsom ett fortkomstmedel för ämbetsmannabanan, ehuru få varit så uppriktiga som Kullberg och sagt det rent ut. Han vann flere akademiska pris för lärodikter; med stora priset belönades *Ålderdomen* (1802), som tillhörde tidens bättre reflexionsdikter och där skalden häfdar den åsikten, att det ej blott är lifvets morgon, som är skön:

Har ej vandrarn på sitt aftonläger
För sin möda och sin dygd en lön,
Som den jämnar, om ej öfverväger?

Digitized by Google

Därföre bör ynglingen med vishet njuta sommarns dar att med sällhet kunna vinterns bära.

Akademien fann i denna dikt »den städning smaken ger åt tankar och uttryck, de förra stundom nya (?), alltid sanna, hopfogade i en väl sammanbunden kedja». Det var med andra ord en dikt efter akademiens sinne.

I öfrigt vann Kullberg popularitet genom en af honom från engelskan (Lewis) öfversatt ballad *Alonzo den tappre och skön Imogen* (1799), som länge antogs vara original och som äfven presenterades såsom »ett af de första försök, hvarmed en ung författare yppar tillvarelsen af en talang». Kullberg författade äfven en del andra smärre dikter, af hvilka de bästa äro öfversättningar eller efterbildningar från tyske skalder (Schiller och Göttingerskolans män), utan att detta dock alltid är nämndt. Kullberg, som 1816 utgaf sina *Poetiska försök*, vann sedan stor framgång, på ämbetsmannabanan.

* * *

Ulrika Karolina Widström.
Efter kopparstick.

Ulrika Widström.

Den unga lakejdottern **Ulrika Karolina Forssberg** (f. 1764) tjusade på 1780-talet — kanske nog så mycket genom sin fägring som genom sina verser — tidens poeter och smakråd; såsom fru **Widström** (gift med en violinist) framträdde hon 1799 ånyo med några *Erotiska sånger*, till hvilka hon 1811 fogade en flock dikter *Höstaftnarne*. Fru Widströms diktning njöt förmånen att varmt framhäfvas af Atterbom, bl. a. på fru Lenngrens bekostnad, och fosforismen synes hos henne hafva funnit en mera äkta lyrisk anda än hos hennes mera ryktbara samtida. Det går genom fru Widströms skaldprof en viss sensuel ton. Hennes kanske mest kända poem *Korgen* utgör således en skälmsk dikt om förlusten af kvinnlig oskuld. Atterbom ville i denna dikt finna »denna naiva vällustighet, som är menlöshetens och naturens»; för vår del finna vi däri mera en reflekterad tvetydighet à la Grécourt än värklig menlöshet. Hennes »Sång till kärleken» är ganska »akademisk». I allmänhet röjer hennes formelt lyckade lyrik mindre egentlig originalitet än täckhet. Hon afled som skollärarinna i Mariestad 1841 och mottog strax före sin död en hyllning af svenska akademien.

Bland yngre vitterlekare i den akademiska stilen må ytterligare nämnas några enstaka.

Arvid David Hummel (f. 1778, stadsnotarie i Göteborg, rymde 1807 för skuld till Ryssland, där han efter en viss tvetydighet i sina tjänster mot svenska regeringen blef rysk ämbetsman, † 1837), pröfvade sina krafter åt olika håll, Hummel.

Digitized by Google

som dramatiker, dramaturgisk kritiker i »Göteborgs Teater» (ett försök att i den svenska handelsstaden spela Lessings Hamburgerroll), i hvilken tidskrift han bland annat prisade den Lindgrenska sånggudinnans alster, slutligen såsom lyriker i sina 1800 utgifna *Samlade skaldeförsök*. Här uppenbarar han sig såsom en afgjord Leopoldian; äfven om han skulle, som Hammarsköld påstått, i sitt hjärta varit föga nöjd med »Svensk-akademisteriet».

Wallmark. Nöjd med akademien ända därhän, att han blef dess trognaste väpnare, var åter **Per Adam Wallmark** (född 1777, en halländing, som studerat i Lund och varit Lidbecks och Lundblads lärjunge; år 1798 kom han till Stockholm och ingick i kongliga biblioteket, där han 1811 blef konglig bibliotekarie; efter en lång, hedersam publicistisk värksamhet afled han 1858). Han gjorde sig bemärkt genom en del litterära arbeten bl. a. genom *Sång öfver slaget på Köpenhamns redd,* som också föranledde förbindelser i Danmark; uppmuntrad af Leopold, täflade han i akademien och fick 1804 andra priset för lärodikten *Handen,* hvartill han skulle inspirerats af Helvétius' yttrande: »att om menniskan varit beröfvad handen, hon också varit beröfvad det förnämsta värktyget för sin förädling och sitt företräde framför djuren»; med detta såsom utgångspunkt hade Wallmark tagit sig för att »identifiera värktyget med den värkande kraften» och »besjunga människosnillet, genom handen uppenbaradt i sin förträfflighet», alltså kulturen segrande öfver naturkrafterna: uppfinningar o. d.

Dikten *Handen* är typisk för det slags lärodikt, hvars syfte var att upplysa under en grann lärdomsapparat och vackra fraser. Gamle Gyllenborg ville t. o. m. gifva den stora priset, »emedan den röjde den mesta kunskap och läsning, som voro så sällsynta hos våra unga skalder», och med honom instämde Murberg. Man kommer härvid att tänka på fru Lenngrens satir mot denne sistnämnde, då hon i epigrammet »hr Grälberg» talar om att denne man af grundligt sträf merit tänkte ge ut: »ett dubbelt skaldevärk ifrån sin lärda hand

Om ryckbands nytta i peruken
Och skadan utaf mal i gamla folieband»,

ty af detta slag är nätt opp Wallmarks »*Handen*» med dess 22 sidor text, 109 sidor noter och 3 kopparstick. T. o. m. Leopold anmärkte dess lärdomsprål, granna ord och saftlöshet, om han än fann poetiska förtjänster.

Tegnér skref skämtsamt, att Wallmark fått pris »för handen, ej för hufvudet» och fosforisterna sparade ej på gissel mot »den knotiga handen», på hvilken under striden ständigt anspelades.

Sina största framgångar vann Wallmark eljes genom ett par patriotiska skrifter, i hvilka han tillgodogjorde sig den patriotiska stämningen under kriget: en ytterst sentimental novell *Amalia* (1808), som skildrade ryssarnes framfart under kriget och den nöd detta medförde, samt en med stora priset belönt *Sång till finska arméns ära* (1809), som andas fosterländskt sinnelag, men som knappast uppenbarar »de smakens och harmoniens fordringar som samstämmande utgöra skaldens konst», och hvilka akademiens direktör prisade.

Under nästa tidsskede gjorde Wallmark sig gällande såsom akademiens stridbaraste och äfven mest stridslystne förkämpe samt fosforismens bittraste motståndare och såsom en af de flitigaste och mest oförtrutne publicister i moderat anda.

Granberg. Hans vän **Pehr Adolf Granberg** (född 1770, boktryckare, sekreterare i Landtbruksakademien, † 1841), Göteborgare liksom Hummel, tillhörde ock de

Digitized by Google

flitigaste litteratörerne från öfvergångstiden; han skref stora skaldestycken i Leopolds anda, såsom *Erfarenhetens röst* och *Årens flykt*, samt dramatiska arbeten dels à la Kotzebue, dels med historiska motiv (Svante Sture och Margareta Lejonhufvud, Jorund), i hvilka han anslog samma tonarter som Kellgren i sina lyriskt dramatiska stycken användt; mera betydande voro hans prosaskrifter: äreminnen, t. ex. öfver Sten Sture (belönadt med andra priset samma år Geijer eröfrade första), och utmärkande sig för en moraliserande tendens; samt historiska skrifter (bl. a. *Kalmarunionens historia*), genom hvilka han vann inom sin krets anseende såsom prosatör i den akademiska stilen.

Vi kunna saklöst förbigå akademiska vitterlekare af lägre rangskala. Poetiskt sedt lider hela denna epigondiktning af något gubbaktigt, oaktadt den frambars af unga krafter, och den får härigenom ett mäkta lillgammalt tycke.

* * *

Vid sidan af den egentliga sällskapsvisan äga vi äfven en annan samtida mycket populär visdiktning, som dock sällan nådde tryckpressen — det var den *politiska*. Den politiska visan.

I Frankrike var denna litteraturart ett kraftigt uttryck för den revolutionära strömningen; en mängd »kupletter» och sånger med politiskt innehåll afspeglade tidens händelser, många diktade för dagen och med den försvunna — andra åter i full lifskraft än den dag i dag är. Äfven i ett med Sverige närsläktadt land, Danmark, sköt den politiska visan skott på skott i nära anslutning till den frihetskänsla, som under det absolutistiska regementet fyllde många ädla sinnen. Hos oss hade ju den politiska visan anor allt sedan Dalins dagar. Under Gustafs senare regeringsår hade den ock odlats. Jordmånen var fruktsam, men klimatet mycket otacksamt. Ty trycktvånget hindrade dessa visor att nå pressen; och så kväfdes de strax efter det de födts i ett gladt lag eller ock spriddes de i handskrift och under förbehåll om tysthetslöfte med afseende på författarenamnet. Denna tids politiska diktning är alltså till god del anonym, om man än känner namnen på en del af visornas författare och gissat namnen på än flere.

Utlandets politiska dikt är dels patetiskt entusiastisk, dels satirisk. Till förra slaget får väl räknas sanskulotternas vilda revolutionssånger t. ex. »Ça ira» — skrifven till Marie Antoinettes älsklingsmelodi! — och framför allt Rouget de l'Isles värkligt poetiska *Marseljäsen** äfvensom Pyreneermarschen; vidare Malte Bruns i Nordia offentliggjorda »Den Mand er en Nidding som kan sig

* Första öfversättningen af »L'hymne des Marseillois» lästes i Extraposten 12 dec. 1792.

Digitized by Google

betænke paa Valg mellem Frihed og slaviske Baand». Till senare slaget höra den revolutionära hånvisan mot emigranterne (»Saute, saute, mon émigrant») eller de aristokratiska dikterna »Le temps présent» och »Guillotin, médecin, politique» samt bland danska: P. A. Heibergs »Ordener hænger man paa Idioter» och »Laterna Magicavisa» samt Malte Bruns versbilagor till Aristokraternes katkes.

Äfven i Sverige finna under tiden 1792—1809 såväl den patetiska entusiasmen för frihetens sak som den bittra satiren sina sångare, hvilka stundom låta båda stämningarna ljuda i samma visa. Bland dem är

Hans Järta

den förnämste, och denna hans ungdomsbragd bör icke glömmas, äfven om beundrarne af hans senare lefnadsgärning varit angelägna att utplåna minnet af hans poetiskt-politiska »ungdomsförvillelser». Det kan ju ock hända, att man, enligt vanan att fästa det berömdaste författarenamnet inom en diktart på de anonyma alstren, med orätt tillskrifvit honom en eller annan dikt. Detta är dock likgiltigt i det stora hela. Han var den politiska visans märkligaste målsman vid denna tid.

Hans Järta var född 1774 i Dalarne, son af en hög militär, dotterson af den kände hattpolitikern Plomgren.

Vid 13 års ålder kom han till Upsala, där han då blott vistades fyra år, men dit han ofta återvände för att gästa den Höijerska kretsen, den s. k. »Juntan», i hvilken de politiska frihetsrörelserna hade sin härd. Han fick som 18-årig plats i kansliet på utrikesafdelningen och befann sig på själfva den ödesdigra 16 Mars hos sin mosters man, den i konungamordet invecklade Pechlin. I mordsaken var han dock icke invigd, så »republikan» och »tyrannhatare» han än var. Reuterholm, hvilken ju till en början ansågs som frihetsvännernas man, använde sedan den republikanske baronen i ett egentligen föga nobelt sändskap, nämligen såsom spejare på Armfelt under dennes resa i Dalarne, och då Armfelt misstänktes för »reaktionära afsikter», utförde den unge frihetssvärmaren sitt uppdrag con amore. »Anhängarne af förnuftets politik hoppades» — skref han till Reuterholm — se förståndet och dygdens välde upprest på ruinerna af egennyttiga bofvars.»

Genom sitt umgänge hos en af Kellgrens nära vänner kom han i beröring med den store skriftställaren under dennes sista tid, rönte välvilja från hans sida och blef djupt gripen af hans frånfälle, under det han — liksom äfven andra Juntans män — hyste en viss motvilja mot Leopold, i hvilken man såg inkarnationen af »kryperiet» för makten.

Hans Järta var under dessa år en »kungahatare» af tidens typ, som kunde rifva ut hufvudena på kungarne ur en kortlek och kasta in dem i kanonmynningarna. Det berättas, att hans berömda *Sanskulottvisa: Byxorna*, som torde härröra från 1792,

Digitized by Google

vunnit Kellgrens bifall. Detta burleska stycke lider af ej ringa cynism, men har en del roliga pointer — ömsom frivola, ömsom politiska — ej minst i den tvetydiga ordlek, hvari visan utmynnar.

Andra af Järtas politiska visor voro af större betydelse. Särskildt är det värdt att lägga märke till en dikt (skrifven med anledning af Bonapartebeundraren, sångaren Dupuys landsförvisning år 1793). Den börjar helt epikureiskt:

Fyllom våra glas och låtom oss skratta,
Bröder, en stund åt världens lopp.
Tiderna blifva så besatta,
Vishetens fall höjt dårskapen opp.

Men den slutar med ett kraftigt:

Hellre döden än slafveri,
Ljuft att sitt blod för friheten gjuta,
Trotsa tyrannen och dö — fri.

Dess mest betydande strof är följande:

Bäfven, despoter, bäfven att trotsa
Människans rätt och folkets makt!
Snart skall den hämnande friheten krossa
Edra palatsers röfvade prakt.
Blodiga skuggor, af hämnden ledde,
Hotande stiga ur grafvens sköt,
Blotta de sår er hand dem beredde,
Kväfva det blod er grymhet göt.

Denna dikt — skrifven till en melodi ur »Lilla Matrosen» — just det stycke, där Dupuy sist uppträdt, har visserligen af ansedde forskare påståtts icke vara af Hans Järta på grund af sonens uppgift, men från annat håll har med bestämdhet uppgifvits, att Hans Järta vidgått författarskapet.

Den entusiastiska stämning, som glöder i denna visa, klingar ock genom ett par andra dikter från tiden omkring 1800, hvilka tillskrifvits Järta. Den ena är dikten *Svenskar, glömmen ej vår plikt Friheten att rädda;* den andra

Var fri, den lott blef dig beskärd
Att bryta slafvens boja.
Tyrann, räds hämndens höjda svärd,
Räds dygden i dess koja,
Räds hjärtats tysta vittnesbörd,
Räds denna röst, kring fjällen hörd,
Var fri o. s. v.

Digitized by Google

En visa på 1 Maj 1800 — likaledes angifven vara af Järta — börjar med en anakreontisk inledning:

Bort med sorger, bekymmer och kval,
Se hur Maj på Zefirens vingar
I sin hand med en bräddfull pokal
Öfver land och städer sig svingar.

Men därefter öfvergår skalden till att gissla riksdagen, banken, de fyra stånden, »fyra trafvare, som piskas af en jockey», för att slutligen återvända från den bittra satiren till bålen och vänskapen.

I samma anda äro några epigrammatiska *morgonböner* af de olika stånden vid Norrköpings riksdag.

Med full säkerhet uppgifves, att Hans Järta är författaren af en parodi på Leopolds hyllningsdikt till den nyfödde kronprinsen, »Det slutande århundradet», hvilken parodi har ett afgjordt politiskt syfte, exempelvis i strofer som dessa:

Snart hela världen tör ramla omkull.
Hjälp oss, o store sankt Niklas och Anders!
Solen och månen tycks likasom full
Ragla till fanders.
Ja, nu är kommen den yttersta tid —
Gråt, kära faster, och tjut, kära moster!
Helvetet utspytt — O Gud, var oss blid —
Hit sina foster.
Läsare, säg hvad det blod väl förslår,
Som under kungar i sekler har flutit,
Jämfördt med det, som i fyra fem år
Folkyran gjutit.
— — — — — — — — — — — — —
Samlom i stort allt det grymma som skett
Vidt kring i tusende länder och riken;
Det blir ett noll mot de fasor man sett
I republiken.

Andra politiska visförfattare.

En del andra kända politiska visförfattare tillhöra eljes som ofvan nämndt det sentimentala lägret. Det är män som **Per Enbom, Karl Lindegren, Klas Horn.**

Per Enbom har t. ex. skrifvit den rätt vackra frihets- och dryckessången om forntidens greker, som i Wallmarks antologi läses under Hans Järtas namn, och där friheten tillropas:

Du, af hvars gudalika bud
Ur dvalan folken väckas,
Du, för hvars blotta skymt och ljud
Tyrannerna förskräckas.

Enbom sade »forntidens greker», men menade samtidens svenskar.

Flere bland dessa politiska visor äro i viss mån besläktade med sällskapsvisan, från hvilken de ock ofta låna melodi; andan är likväl en allt annan än i Valerius':

»Hvad bryr jag mig om politiken?»

Digitized by Google

men i poetiskt afseende äga dessa båda diktslag beröringsgrunder, själfva skildringen af friheten och tyranniet företer samma abstrakta begreppsuppfattning som sällskapsvisans resignerade prisande af sällheten och den sansade glädjen; härigenom blir denna politiska visa, äfven när man tror sig spåra entusiasm bakom densamma, oftast opersonlig och föga konkret; den ena skiljer sig föga från den andra. Bäst är den, när den kryddas af satir, såsom i flere af Järtas visor.

Bland öfriga rent satiriska dikter är det två, vid hvilka uppmärksamhet må fästas. Den ena är den förträffliga nidvisan mot hertig Karl och Reuterholm med anledning af svenska akademiens stängande och tryckfrihetens inskränkning 1794 (*»Det är ju fasligt, — skrek herr Karl»)*, hvilken förut, sid. 277, omnämnts och där de olika stroferna på ett mycket lustigt sätt sammanbindas.

Så slutar första strofen:

Jag var en narr den stund jag gaf
åt folket lof att skrifva

och den andra börjar:

Det är ju fasligt, skrek herr Karl,
Att folket vågar skrifva.
Det är fördömligt, skrek hans jarl,
Man bör exempel gifva.

Denna strof slutar:

Ej nog man bör ej skrifva mer,
Man bör ej heller höra.

Och den nästa börjar:

Det är ju fasligt, skrek herr Karl
Att folket börjar höra.

Slutligen klagas öfver att äfven folket vågar tänka; alla talare, hörare och tänkare böra straffas.

Slutstrofen är svagast, ty där utmynnar satiren i ovett.

En annan märklig satirisk politisk dikt med samma syfte var *Polyphemus*, som spreds i Upsala i handskrift på hösten 1793 och hvars författare justitiekanslern förgäfves sökte komma på spåren.*

Det är en »saga från forntiden», i hvilken berättas, hurusom den enögde Polyphem, en son af hafvets drott (hertig Karl), som regerade öfver ett folk i Sicilien, hvilket brukar gå med bindlar för ögonen, icke längre vågade spänna bågen för högt, ifall folket skulle tröttna på att leka blindbock. Han föregaf

* Af misstag har denna dikt — befintlig bland fru Lenngrens efterlämnade papper — kommit att intagas i praktupplagan af hennes samlade Skrifter (1884). Jmfr härom mitt arbete Anna Maria Lenngren, Stockholm 1887.

Digitized by Google

sig vara folkets vän och ville medgifva det rätt att jämka på bindeln »med förbehåll likväl att icke gå för vida»:

Ett öga blott fick komma fram,
Ty då regenten själf med ett blott kunde skåda,
Så vore det en synd och skam,
Om allmänheten såg med båda.

Men Polyphem blef orolig öfver resultatet af den där bindeljämkningen och sökte med hot och andra medel bringa de djärfve till tystnad samt förvisa en af de klarsyntaste, som velat uppenbara för folket, att det ägt rätt att blifva sällare (Thorild?). Emellertid samlades den älskliga ungdomen vid Minervas tempel och slöt sig tillsammans i förbund (Upsala och studentkonventen) för att låta sanningen oförställd flöda. Men en centaur — ett allt för ledsamt djur — som var Polyphems gunstling och hvilken utgaf motstridande författningar, öfvertalar Polyphem att slunga en tordönsvigg mot ungdomen.

Detta poem, som kunde vara af fru Lenngren, om icke artigheten mot Thorild däri förekomme, trycktes mig veterligen icke på svenska, men blef 1798 i dansk öfversättning af Rahbek offentliggjordt i tidskriften Minerva.

Bakgrunden för detta poem utgöres af de nya rörelserna i Upsala, som voro ej blott af politisk, utan ock af filosofisk art, och för hvilka vi i nästa kapitel skola redogöra.

Vignett ur fru Linnerhjelms Vitterhetsförsök.

Digitized by Google

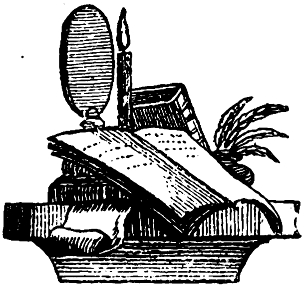

Titelvignett till Adlersparres »Läsning i blandade ämnen».

Politiska och filosofiska tidsströmningar.

Höijer och Juntans krets. — Tidskrifter.

Politiska frihetsrörelser.

De politiska frihetsrörelserna på kontinenten, som utmynnade i den franska revolutionen, hade som bekant äfven lämnat spår efter sig i vår svenska politik under Gustaf III:s tid och här mött en besläktad riktning i den allt sedan 1772 undertryckta oppositionen. Missnöjde från frihetstidens dagar och oppositionsmän af mera modernt revolutionärt skaplynne möttes i samma hat till enväldet. Den patriotiska oppositionen hade emellertid öfvervägande en aristokratisk färg*: det var på riddarhuset den ägde sina hufvudmän; »det tredje ståndet» var i Sverige företrädesvis rojalistiskt, och nästan samtlige de i kungamordet inblandade funnos upptagna på den svenska adelns ättartaflor.

Men äfven utanför den egentliga oppositionen grepo samtidens nya frihetsidéer vida omkring sig, och det ej minst bland män, som stodo konungen nära. Vi hafva iakttagit, huru en man som Kellgren fylldes af frihetsrörelsernas patos, huru icke ens revolutionens blodsdåd mäktade kväfva sympatier för dess inneboende idéer hos honom, hos Rosenstein eller hos andra, hvilka i

* Nordin berättar, att konungen, då han 1791 i Svenska akademien raljerade öfver »nya filosofien», särskildt brydde Rosenstein (kanske ock Kellgren) med att i Sverige voro »filosof» (i ordets dåtida franska bemärkelse af revolutionär tänkare) och »aristokrat» detsamma; men i Frankrike voro de af stridig bemärkelse.

Digitized by Google

denna revolution, som åt människoanden eröfrade nya områden och nedbröt gamla skrankor, sågo den praktiska tillämpningen af seklets politiska och sociala tänkande. Och i Thorilds skrifter finner man de mest geniala, kraftiga, originella utslagen af denna tids revolutionära strömning i vårt land.

Äfven mindre andar talade dock i pressen »frihetens» sak ehuru detta allt mera försvårades genom de olika inskränkningar tryckfriheten undergick och som kulminerade under Gustaf IV Adolfs egen regering.

Bland den gustavianska tidens publicister märkas, utom de i det föregående nämnda mera betydande författarne, en hel rad skriftställare af lägre ordning, hvilka dels fullfölja frihetstidens traditioner, dels inslå nya, mera moderna banor.

Publicister.

J. G. Halldin (f. 1737, kanslist, bokhandlare, litteratör, † 1825) var en af de mest bemärkta publicisterna i det oppositionella lägret. Han hade i Stockholmsposten 1779 under signaturen Publicola låtit införa ett par ganska märkliga artiklar, som dels klandrade domstolarnes sätt att tillämpa tryckfrihetsförordningen; dels och framför allt på det skarpaste angrepo regeringens kronobränneripolitik, framhöllo fri bränvinsbränning såsom en oafhändelig medborgerlig rättighet och skildrade den följda politiken såsom dödande rättskänslan i folkets hjärtan och minskande kärleken till konungen. Detta vållade ett högmål för majestätsbrott, och Halldin dömdes förlustig lif, ära och gods; konungen, som önskat den strängaste domen och t. o. m. komplimenterade dem af rådet, som röstat härför, benådade honom dock helt och hållet från straff och uppmuntrade honom att direkt frambära sanningen för konungens tron, något som Halldin icke heller underlät. »Aldrig har någon vän sagt den andra sina fel mera crûment eller någon collega scholæ plumpare läst moralen i sin klass, än Halldin gjorde bägge delarne med Gustaf III och några af oss, hvilkas omvändelse han syntes åtaga sig», skrifver Schröderheim. Halldin var nämligen ock Svedenborgiansk svärmare och uppträdde i sina bref till konungen, till Oxenstierna och Schröderheim i rollen af en det gamla testamentets siare, därvid han ock flitigt anförde citat ur bibeln.

Såsom publicist arbetade han dels i Josias Cederhielms nedan nämnda »Sanning och nöje», dels utgaf han 1784 tidningen *Aftonbladet*, som beskyddades från regeringsvänligt håll, bl. a. af Creutz, hvilken ansåg Halldin äga »mycket snille och värklig gåfva att skrifva». Tidningen, hvilken afsåg att bekämpa Lunds oppositionsblad »Välsignade Tryckfriheten», upphörde efter åtta månader, sedan dess motståndare redan ingått i den eviga hvilan. I Aftonbladet lät Halldin sina Svedenborgska sympatier komma till uttryck, och bland medarbetare var den bekante alkemisten August Nordenskjöld, liksom äfven Bellman och Lidner därtill lämnade bidrag. Halldin var äfven skribent på utländska språk och öfverträffade enligt Gustaf III:s åsikt alla svenskar i skicklighet att skrifva franska.

Mera betydande än Halldin var den med honom någon tid förbundne **Josias Karl Cederhielm** (f. 1734, kammarråd, kommersråd, † 1795), en framstående, skarpsynt partiman från frihetstidens dagar, som redan så tidigt som 1757 utgaf en nationalekonomisk skrift. Han var ursprungligen »mössa», men

Digitized by Google

skilde sig från partiet vid 1765 års riksdag, då han med uddhvass tunga gisslade dess förändrade ståndpunkter, till dess han blef utesluten från riddarhuset. Vid början af Gustaf III:s tid gjorde han sig bemärkt genom för konungamakten mindre behagliga förslag (om att ständerna ej skulle påtaga sig bevillning mer än för vissa år). Han var känd som en kvick talare och en mycket skicklig skribent. Hos konungen stod han icke väl, liksom ej heller hos hans närmaste. Då någon i samtal med konungen nämnt »baron Cederhielm», frågade kungen, om man menade den som åte hästar (Germund Adam, hvilken ifrade för hästköttets användande), eller hans bror, som »åte människor» (Josias Karl); i G. J. Ehrensvärds dagboksanteckningar beskrifves han som en orolig, missnöjd, slug personlighet, som upptänker alla medel att hämnas; Adlerbeth tecknar honom som en man, hvilken nyttjar sina talanger och insikter blott till sin egen ej till det allmännas gagn o. s. v. Å andra sidan förekomma dock alldeles motsatta omdömen om honom, och å alla håll erkändes hans ovanliga insikter bl. a. i finanserna, på hvilket område han redan 1765 genomförde riksgäldskontorets organisation. Till sin politiska åskådning var han mot all personlig makt, och han har efterlämnat en skrift »Om svenska folkets självständiga höghet, oftast antastad af envälde, prästvälde och herravälde».

Denne Jos. Cederhielm började i spetsen för en del andra politiska pännor (kommersrådet Westberg, Halldin o. a.) utgifva veckoskriften *Sanning och Nöje* (1779—1780), som väckte stort uppseende. Det påstods (af G. J. Ehrensvärd), att Cederhielm, som stod i förbindelse med engelska publicister, skickade koncepter till England, lät införa dem i engelska tidningar, öfversätta dem och med uppgifvande af originalet införa dem i sin svenska veckoskrift(?). Denna var isynnerhet skarp och bestämd mot Karl Fredrik Scheffer, (»vallgubben») och Liljencrantz. I några *Bref från landsbygden*, hållna snarast i Dalins stil, talas det t. ex. om, att »Vallgubben håller på att inbilla konungen, att han visste hvad folket tänkte och önskade», att han, vid folkömsningstiden rekommenderade sina bekanta och skaffade folk som kunde prata och fjäska med nya upptåg; allmogen skrattade åt gubben, men han trodde, att de beundrade hans visdom, efter han beundrade den själf.» Den gamle vallgubben hade ock skaffat i husbondens tjänst folk af samma slag, särskildt en kamrerare, som skulle fylla kistorna så fort de blefvo tomma och kunde göra många konster (Liljencrantz). Dessutom förekom äfven halft förtäckta angrepp på konungen. Det talas t. ex. om, att »statskonsten är en helt annan vetenskap än att med förställning, affekterad medborgerlighet och prunkande löften steg efter steg jämka makten från det lagliga till det oskäliga.» »Sanning och nöje» (som för öfrigt innehöll äfven vittra bidrag) gaf anledning till den första ödesdigra inskränkningen i Tryckfrihetsförordningen, då boktryckarens ansvar och därmed boktryckarecensuren infördes. Cederhielms i många afseenden värdefulla fria ord vardt därigenom tystadt.

Cederhielm var 1786 starkt i fråga till finansminister efter Liljencrantz (förordad af Armfelt och Schröderheim), men häraf blef intet, i det att Toll och Munck genomdrefvo utnämnandet af den vida underlägsne Ruuth.

Per af Lund (en afsatt major, † 1806,), utgaf åren 1781—1784 *Välsignade Tryckfriheten* och *Tryckfriheten den välsignade*, som voro politiska oppositionsblad, i hvilka under sken af undersåtlig ödmjukhet och artiga fraser konungen på det försåtligaste angreps (t. ex. med en på honom syftande karaktäristik af Tiberius, och en elak gåta). Till denna tidskrift lämnades i smyg bidrag af oppositionsmän som J. M. Sprengtporten, den då ännu antirojalistiske

Digitized by Google

Ehrenström o. a.; Lidner var ock där en tid flitig medarbetare. Thorild berömmer Välsignade Tryckfriheten i sin *Nye Granskare* (som på sätt och vis aflöste Lunds tidning), kallar den »ett medborgerligt, allvarsamt, strängt sedolärande blad för dessa hjärtan af ett visst slag, ofta förträffliga, som sucka mera starkt och våldsamt mot tidens oordningar; han kallar tidningen det viktigaste af våra blad, »rikast märkt af en stark och träffande sanning», men han beklagar, att få läsa det och offra en skilling »för ett ark vett», och att »en medborgare, en riddare, en man af styrka och vett ej kan lefva af det ädlaste arbete». Sådana loford förtjänade sannerligen icke Per af Lund, äfven om han förde en kvick pänna. Bladet upphörde efter en underhandling mellan Schröderheim och Lund.

Bland de oppositionelle skriftställarne äro ytterligare att nämna **Matthias Keventer** (docent, källarmästare och folktribun i Upsala, riksdagsman 1786), som i *Svenske Lykurgus* (1785—1786) aftryckte offentliga handlingar, som kunde vara ägnade att belysa åtgärder, dem han ansåg ländande till ofärd; vidare Svedenborgaren och Kellgrensfienden **Karl Fredrik Nordenskjöld**, hvilken i sin efter Spectatorsmönstret skrifna tidskrift *Medborgaren* (1788—1790, fortsatt 1792—93), som var »filantropernes» och mystikernes organ, gentemot den Kellgrenska Stockholmsposten, började såsom afgjord rojalist och lofsjöng på ett ganska osmakligt sätt konungens åtgärder, men som under inflytande af revolutionstidens idéer öfvergick till allt mera republikanska åsikter och intog en uppsats på nyåret 1790 om »människans rättigheter», där folksuveräniteten häfdades i de starkaste ordalag. I »Medborgaren» förekommo ock uttalanden som detta: »Om en människa skulle finnas i ett samhälle, som trodde sig för sina gärningar vara ingen dödlig ansvarig utan Gud allena, då kunde någon till äfventyrs svara en sådan: Ni är icke gjord för människor och därföre vilja vi skicka er ur världen.» Ej utan skäl såg man häri ett förebud för kungamord. Sin omsvängning från rojalism försvarade Nordenskjöld sålunda: Att gå ifrån ett sämre till ett bättre hör till den förädlade naturens ordning, och därföre vore det berättigadt att ena dagen af öfvertygelse försvara monarkien, men den andra af öfvertygelse försvara republiken. I februari 1790 upphörde tidskriften att utkomma, men upptogs under Reuterholmska tiden och väckte äfven då oro i lägret samt vållade en ganska hvass polemik med Kellgren. Sommaren 1793 lämnade Nordenskjöld Sverige efter en förlikning med höga vederbörande, hvilka tystade »Medborgaren» genom en svensk sekreterareplats i Hamburg. Här utvecklade han i tyska blad en politisk pamflettvärksamhet i Reuterholms intresse och blef en allt hätskare smädeskrifvare mot alla gustavianer, samt mot Gustafs och framför allt Kellgrens minne, hvilken sistnämnde han skildrade med det innerligaste hat.

Thorilds vän och vapendragare läkaren **Lorentz Philipson** (f. 1765, † 1851), utgaf 1792—1794 tidningen *Patrioten*, som med ifver försvarade ytterligt radikala, stundom nästan kommunistiska åsikter, liksom Philipson äfven författat en märklig skrift: »*Bevis att det så kallade bevis för ärfteligt adelskap är intet bevis*» (riktadt mot Zibets »Bevis om nyttan af ärftligt adelskap» i dennes akademiska inträdestal). I Philipsons skrifter vänder sig alltså den revolutionära rörelsen äfven mot aristokratien, och de bilda sålunda i viss mån en fortsättning af de stridsskrifter, hvilka år 1770 riktades mot adeln i kampen om ofrälses rätt till befordringar.

Bland skriftställare i det mera rojalistiska lägret märkas alltjämt **Gjörwell** och vid dennes sida **Anders Schönberg**, hvilken med sina historiska och politiska

Digitized by Google

insikter stod höga vederbörande bi i Gjörwells blad. En handtlangare af lägre rang ägde Gustaf någon tid i den förut (sid. 194) nämnde sluge partigängaren **P. J. Höppener**, som dels i broschyrer, dels i tidningen Dagligt Allehanda (fortfarande utgifven af assessor **Pfeiffer**) behandlade olika ämnen i rojalistisk riktning och särskildt uppträdde mot aristokraterne; spelande rollen af en djärf folkledare för tryckfriheten, lyckades han aflägsna alla misstankar att stå i förbindelse med de styrande; han sympatiserade med Thorild, som han i sin stil efterbildade.

* * *

Samtidigt med att den franska revolutionen skänkte åt den mänskliga odlingen såsom resultat folkets politiska rätt gent emot den absolutistiska styrelseprincipen, ägde inom tankens värld en revolution rum af knappast mindre genomgripande art; en revolution, riktad såväl emot det snart tilländalupna århundradets ensidiga erfarenhetsfilosofi som mot dess metafysiska dogmatism, sådan den nått sin spets i den Wolffska riktningen. Denna revolution utgick från Königsberg — ifrån Immanuel Kants studerkammare. Ty med sina skrifter, »den kritiska filosofiens» heliga böcker, vardt han den »genius, som med sin fackla belyste det sjunkande århundradet», men tillika den, som gaf en ny filosofisk utgångspunkt åt det sekel, som stundade, skapande nya tankeferment, hvilka sedan till god del ingått i de bildades allmänna medvetande. Den filosofiska nyväckelsen.

På samtiden — yttrar Höffding — värkade i synnerhet kullkastandet af bevisen för de religiösa hypoteserna i förbindelse med det eftertryckliga häfdandet af den moraliska lagens höghet och påvisandet af dess innerliga sammanhang med människans andliga natur. För en trängre krets var det behandlingen af kunskapsproblemet, som stod i första linien. Men här kunde vikten läggas på olika sidor; — man kunde betona antingen häfdandet af förnuftets förmåga af kunskap utan erfarenhetens hjälp, eller begränsningen af denna kunskaps giltighet till den empiriska världen. Man kunde lägga vikten på den ideala sidan af systemet, enligt hvilken förnuftet bestämmer hvad som i värkligheten är, eller man kunde lägga vikt på den realistiska sidan, enligt hvilken förnuftets värksamhet endast då får real betydelse, när den söker sitt stoff från en källa, till hvilken den icke förmår tränga fram (»tinget i sig»).

Hos oss fann Kantianismen sin förste apostel i Upsalaprofessorn **Daniel Boethius** (född i Västerås 1751, professor 1783, † 1810). Anhängare och motståndare till Kant.

Till en början och äfven under sin första professorstid var han Lockean, men omfattade sedan med värme Kantianismen (möjligen härutinnan påvärkad af sin lärjunge Höijer) och gjorde sedan allt för de Kantska idéernas spridande i Sverige, utgaf 1794 från tyskan öfversatta populära framställningar af Kantianismens allmänna teoretiska och praktiska grundsatser och öfversatte Kants »Metaphysik der Sitten» samt utgaf äfven själfständiga arbeten i Kantsk anda på sedelärans och naturrättens område. Såsom lärare tillskrifves honom »en-

Digitized by Google

tusiasm och solennitet, men hans föredrag saknade liflighet och klarhet». De Kantska nyheterna väckte mycken oro i lägret. Mot dem ställde sig först inom skrankorna Boethius' kollega, den gamle Lockeanen **P. N. Christiernin** (förut känd som nationalekonom), som utgaf en »*allvarsam och hufvudsaklig granskning af det förmenta rena förnuftet*» samt skref i akademiska program och tidningar mot den nya läran.* Hans uppträdande såsom rektor, då han ville hämnas på de unga entusiastiska studenterna för deras förakt för hans filosofi och opposition mot hans despotiska åtgärder, gaf för öfrigt anledning till spektakel. Han tog den akademiska vakten till hjälp samt lät häkta oskyldiga studenter på värdshusen (»hugg, stick, skjut, jag svarar för lifvet»), hvilket lärer slutat med att den bålde Lockeanen blifvit vänligen suspenderad från sitt rektorat.

En vapendragare fick han i en lektor Gottmark, som utgaf en bok med den något marktschrejarmässiga titeln »*Kantiska så kallade filosofien ifrån dess själfgjorda obegriplighet utvecklad och till sitt värkliga innehåll uppdagad*», som slutar med den konklusionen, att »hela den Kantiska filosofien är en blott taskspelarlek och ett för ro skull anställdt gyckleri».

Värdigare och grundligare motståndare fann likväl den kritiska filosofien i **Leopold**, som i tidskriftslitteraturen förde ett nobelt vapenskifte med Boethius, liksom ock i den Lundensiske professorn **Matthias Fremling** (f. 1745, † 1820), en lärd Lockean, hvilken år 1800 af Gustaf Adolf, som hatade Kant, belönades med nordstjärneorden för sin kritik af Kants grunder för odödlighet och Gudsbegreppet, men som eljes på ett opartiskt sätt gjorde sina lärjungar bekanta med tidens tyska filosofi. Hans samtida i Lund, **L. P. Munthe** († 1806), var åter en afgjord Kantian och i den ursprungliga versionen af grafdikten öfver honom sjöng hans lärjunge Esaias Tegnér:

»att han skydde denna villa,
som förgiftat våra dar,
där man dygden blott till frilla,
ej till laglig maka har».

Likaså var en annan Lundaprofessor, **Anders Lidbeck**, ästetikern, den som lärde Tegnér »skalan till sången», anhängare af Kant.

Hufvudet högre än alla de nämnde stod dock den skarpsinnige och originelle

Benjamin Höijer,

Höijer. den nyare kritiska filosofiens förnämste främjare och förkämpe i vårt land och tillika en betydande målsman för de frisinnade idéer, som gredde hos ungdomen vid landets främsta universitet.

---

* Betecknande för arten af hans angrepp är, att han kallat Kants kunskapsteori ett oredigt, eländigt drafvel; att han utfäst en dukat i guld för hvarenda ny jakande sanning, »som någon kunde ur Kants skrifter utleta och som Vetenskapsakademien gillade och förklarade riktig»(!). Han förklarade, att de personer som svärmade och yrade mot människors »gemensamma känslor» ägde sin plats på dårhusen, och själf ansåg han sig i ett program hafva gifvit denna filosofi »yttersta smörjelsen». Han framställde ock den Kantska filosofien såsom irreligiös och inledde alltid sina artiklar mot den med åkallande af Jesu namn.

Digitized by Google

B. C. H. Höijer.

Efter porträtt (kopia af Way) 1834 i Westmanland—Dala nation, Upsala.

Digitized by Google

Digitized by Google

Benjamin Höijer är jämte Leopold den mest betydande kulturpersonligheten i öfvergångsskedet efter Gustaf III:s död, men under det Leopold är bärare af den gamla åskådningen, är Höijer förkämpen för den nya, grundläggaren af den tid, som komma skulle. Kring honom värka en G. A. Silfverstolpe, en Hans Järta och många flere, och bland hans ypperste lärjungar voro framtidens män och banbrytare, sådana som Erik Gustaf Geijer, Lorenzo Hammarsköld samt en af det kommande årtiondets mest betydande politiske publicister, Johan Johansson.

Benjamin Höijers lefnadsöden voro följande: Född 1767 i Dalarne, kom han först till Västerås skola, där Bergklint var hans lärare, och vid 16 års ålder till Upsala, där han snart blef Boethius' ypperste lärjunge eller kanske snarare medarbetare. Möjligen var rent af den unge Höijer »primus motor» med hänsyn till Kantianismens införande.* Efter att hafva 1788 aflagt magistergraden blef han följande året af Boethius kallad till docent i praktisk filosofi på en afhandling riktad mot Rousseaus angrepp på kulturen. Ekonomiska skäl föranledde honom att på kortare tid lämna sin docentur för att söka sin utkomst å ämbetsmannabanan. Men han återvände till Upsala för att för alltid stanna vid dess akademi. Såsom docent medvärkade han i sin kamrat Gustaf Abraham Silfverstolpes tidskrifter och var hufvudmannen i den ungdomliga krets, som kallades »juntan», där entusiasmen och intresset för de nya lärorna på tänkandets område förmälde sig med hänförelse och ifver för tidehvarfvets frihetsrörelser, om än juntans män ingalunda voro anhängare af ytterligheterna. År 1798 blef Höijer adjunkt i teoretisk och praktisk filosofi, erhöll af svenska akademien det Lundbladska priset och företog under år 1799 en utländsk resa, hvarunder han gjorde bekantskap bl. a. med Klopstock — den af honom högt beundrade skalden — vidare med filosoferne Reinhold, Fichte och Schelling (hvilken sistnämndes föreläsningar han hörde i Jena), som alla skattade honom högt. Med de båda senare vistades Höijer en tid i Dresden, och sin vana trogen förde han där med dem ett lustigt lif samt lät goda viner krydda de lärda samtalen. Höijers lefnadsöden.

Kort härefter blef Christiernins professur ledig, och Höijer borde hafva varit självskrifven till denna. Han utgaf för denna professur på latin inledningen till sin berömda afhandling *Om den filosofiska konstruktionen* och uppfördes på första förslagsrummet. Men man hade gjort upp räkningen utan obskurantismen och den akademiska afunden, hvilka i förening lyckades utestänga Höijer. Å högsta ort var den nyare filosofien i onåd. Det var ju ock ungefär samtidigt, som den bigotte preussiske ministern Wüllner trakasserade självfve Kant och ville förbjuda honom att vidare skrifva i religiösa ämnen; det var ock på samma tid som Höijers samsläkting Fichte på grund af anklagelsen för ateism nödgades nedlägga sin professur i Jena. Ej blott som »jakobin», äfven som »ateist» var ju Höijer utskriken. Därtill kom att vissa professorer fruktade, att Höijer skulle blifva en orolig kollega, »färdig att kullslå all gammal ordning».

* Boethius säger i fakultetens protokoll 1798, att han redan länge i Höijer högaktat en man, med hvilken han skulle anse för en heder att »kunna täfla och att han har hans skarpsinnighet att tacka för flere anledningar till tankar och undersökningar, som bidragit till ett för honom nyttigt ljus.»

Digitized by Google

Förgäfves sökte Nils von Rosenstein mäkla till Höijers förmån. Gustaf IV Adolf utnämnde en obskur gymnasieadjunkt från Kalmar, hvars namn är likgiltigt, och hvilken nu blott hågkommes med den herostratiska berömmelsen att hafva varit en bricka i spelet mot Höijer. Benjamin Höijer funderade nu på att helt lämna akademien, men hans vänner skaffade honom respängar och permission och han företog åter en ny utländsk resa; — denna gång till Frankrike. Märkliga äro de uttalanden han under denna resa fäller dels i bref till sin väninna, prostinnan och friherrinnan Rosenstein, född Cederström, och dels i några *»reflexioner öfver franska revolutionen»*; därvid han uppfattar den franska nationens fel med stor skarpblick. Särskildt harmas han öfver den franska självtillräckligheten och ensidigheten och öfver fransmännens okunnighet om tysk lärdom och orättvisa mot tyske lärde. Från Frankrike kom han åter till Tyskland, i hvars vittra Berlinerkretsar han nu umgicks, sammanträffande med Tieck, bröderna Schlegel samt den sköna Henriette Hertz' krets. Medan Höijer var borta, hade han äfven blifvit förbigången vid tillsättande af en professur i Åbo. Hans hemmavarande vänner hade uppmanat honom att stanna i Tyskland och där söka en professur, hvartill anbud förelågo. Men han var fäst vid Sverige och återkom 1802. En kedja af nya förödmjukelser mötte honom. Förgäfves sökte han en befattning vid det svenska universitetet i Greifswald (där ännu Thorild, Kants moståndare, värkade), skytteanska professuren i Upsala (därvid han dock öfverenskommit med sin vän Olof Kolmodin, som erhöll platsen, om en del af lönen), latinska professuren i Åbo och Upsala, ja t. o. m. en lektorsplats i Västerås. Den »farlige» mannen skulle ej befordras. Än mera — när han åren 1804—1805 hållit enskilda föreläsningar öfver de sköna konsternas filosofi och begärde få föreläsa däröfver offentligen, så afstyrkte de värde bisittarne i filosofiska fakulteten och akademiska konsistoriet detta, och hans ansökan blef afslagen. Adjunkter hade nämligen den tiden icke rätt till att offentligen föreläsa, och då den studerande ungdomen till god del ej hade råd eller ej vågade för sin fortkomsts skull besöka hans enskilda föreläsningar, kunde han icke samla kring sig något större auditorium. Huru detta måste värka på en natur såsom Höijers, behöfver icke sägas, och det är med orätt, som man skyllt honom för allt för stor passivitet. Ty själf tillskref han »sin tilltagande smak för lättja omöjligheten att få göra något». »För att underhålla den heliga elden i kolen och under askan här vid polen till bättre tider, då en pust kan återtända lågan», var det, som han 1806 sökte tillstånd att få utgifva en journal, men detta utan framgång.

Plötsligen ljusnade det. Den man, som en gång orättvist utestängt honom, dog plötsligt 1808. Innan platsen hann återbesättas, var Gustaf Adolf störtad. Höijers vänner sutto nu vid styret, och sent omsider fick landets främste tänkare sin rätta plats. Nu frambröt åter hans värksamhet med full kraft; med ifver ägnade han sig åt sitt lärarekall och såg äfven en skara utmärkta lärjungar samlas omkring sig. Tyvärr lade dock sjuklighet nu hinder i vägen för hans kraftutveckling, och hans sista tid lär i vetenskapligt hänseende företett någon afmattning i själfständighet. Med sina kolleger, i hvilka han ju ägde flere gamla motståndare, lär han i allmänhet icke dragit jämnt, och hans något öfverlägsna personlighet var egnad att stöta folk ifrån sig. Senare åren af sitt lif lefde han ock ensam. Den unge Geijer uppmuntrade han och ville fästa honom vid universitetet som sin docent. Till de unge nyromantikerne intog han en halft vänlig, halft mera afvisande ställning; med Stockholmsfosforisterne (Hammarsköld och Askelöf) stod han väl och intresserade sig för deras litterära tid-

Digitized by Google

skrift Lyceum; något kyligare var förhållandet till Upsalafosforismen, hvars afgudande af Schellingianismen icke föll honom i smaken; just emedan han själf icke var oberörd af denna tankelära, synes han hafva varit angelägen att ej anses som upphofsman eller lärofader till de omogna naturfilosofiska strömningar, som betagit den unga fosforismen i Upsala och hvars svärmerier han betecknade som komplett vanvett, obegripliga, uppstyltade. Och trots detta voro dock faktiskt den nya skolans män i mycket hans efterföljare. Betecknande är Atterboms klagan till Hammarsköld vid Höijers död, (1812): »Om den bortgångne endast var en torso af Hercules, så borde jag icke därföre blifvit hans anklagare. Kanske drabbar mig själf snart ett dylikt öde — att ofulländad sjunka i den eviga natten, — och sedan äfven jag börjat känna behofvet af en mild dom hos de efterlefvande, kan jag icke längre förebrå andra att ödet slog dem i kopparband. Att besegras af denna fiende är ingen vanära. Endast egoism, fördömd egoism var den djäfvul, som gjorde mig kall emot Höijer, emedan han var den enda människa, som hittills kunnat imponera på mig och jag var nära att hata en kraft, mot hvilken jag ej förmådde sätta en jämnlik. Väl, jag är straffad! Redan vid min nedresa från Upsala anade jag det och lofvade till Gud, att om Höijers lif kunde frälsas, skulle jag hädanefter göra allt för att bli Höijers vän. Gud hörde icke den bönen. Hvad skall nu bli filosofiens öde i Sverige, och hvad skall bli denna vetenskaps öde i allmänhet? Ty, sedan jag börjat studera hans senast utgifna dissertationer — dessa dyrbara minnen af ett döende snilles sista uppfinningar, — har det blifvit min öfvertygelse, att Höijer skulle, om han fått lefva i tio år till, hafva satt fulländningens stämpel på Schellings eviga byggnad. Hvad tror du härom? Jag vill icke tro, att många studenter och knappt att några gladt sig åt vårt lärdomsrikes störste hjältes fall. Höijer njöt i Upsala hos ungdomen en djup och så vidt jag förmärkt allmän vördnad. Snarare hafva de gamle l-professorerne till en del fägnat sig, emedan de förargade sig öfver att Höijer så litet förargade sig öfver dem. De visste att han ansåg dem som osjäliga djur, och detta satte dem icke i det bästa lynne.»

Den stolthet och öfverlägsenhet, som Höijer visade mot sin omgifning, har vållat att hans person stundom skildrats med föga sympati, särskildt af Hwasser och Palmblad, för hvilka dessutom hans liberala åskådning var en styggelse. Han föreföll också hård, kanske just därför att ödet farit omildt fram mot honom; den hängifvenhet, hvilken hans vänner från 1790-talet ägnat honom, synes dock visa, att han ägde förmågan att vid sig fästa personlig sympati hos dem han ville vinna. Höijers karaktär.

Men medvetandet om stor andlig kraft var hos honom förenadt med en äfven i det yttre starkt utpräglad själfkänsla. I allt fall är hans personliga älskvärdhet eller brist på älskvärdhet utan all betydelse i fråga om hans lefnadsbragd. Höijer var en modig och öfvertygelsetrogen man och fick lida för sin ärlighet. Hans patos var en hänsynslös sanningsträngtan. Bekant är hans svar till den välmenande man, som en gång ansåg sig böra fästa hans uppmärksamhet på de vådor för hans salighet, hvarmed hans forsk-

Digitized by Google

ning var förbunden: »Sök sanningen, och bure det än till helvetes portar, så klappa på!» En närmare redogörelse för Höijers värksamhet tillhör filosofiens historia och detta icke blott den svenska, ty äfven af sin samtids utländske filosofer var H. högt skattad.

Höijers skrifter.

Här må i korthet endast framhållas, att Höijer, som utgått ur Kants skola, tidigt och oberoende af Fichte ansåg, att Kant, hvilken han alltjämt beundrade såsom den främste af alla filosofer, dock ej gifvit sin filosofi systematisk enhet, hvadan Höijer sökte bygga vidare på Kants grund. Han ställde sig under detta arbete i rapport med Fichtes och Schellings tänkande, men bibehöll sig själfständig i sitt förhållande till dem, dock visar hans tankearbete närmast släktskap med Fichtes. I de båda viktigaste vetenskapliga afhandlingarne *Om den filosofiska konstruktionen* (1799) och *De systemate* (1812), som beteckna hufvudstadierna i hans spekulativa utveckling, har han ådagalagt sin ståndpunkt såsom genomfördt transcendentalt idealistisk, i det han förkastar Kants lära om en värklighet utom medvetandet och fattade medvetandet såsom grund ej blott för kunskapens form utan ock för dess innehåll.

Rörande Höijers ståndpunkt äro i öfrigt meningarne bland fackmän något delade. Under det Bygdén anser, att han i sitt sista utvecklingsskede företedde en afmattning och reflekterade Schellings ljus efter att förut hafva lyst med ett själfständigt, anser Nyblæus, att han förblef fullt sig själf ända till slutet af sin bana, äfven om han genomgick en utveckling.

Höijers stora betydelse ligger dock icke ensamt i hans rent vetenskapliga specialskrifter, utan dels i hans undervisning och personliga invärkan på den ungdom, som sökte honom, dels i de tidskriftsuppsatser, hvilka han riktade till en större allmänhet. Hans bedrift var att gent emot den föregående tidens åskådningssätt grundlägga en idealistisk uppfattning i Sveriges andliga lif och främst i dess filosofi. Gent emot all den senscommunfilosofi, som, för att tala med B. E. Malmström, var utdestillerad ur Lockes och encyklopedisternas sensualistiska empirism, utmynnande i uppmaningar till en tämligen obestämd dygd (laglydnad och välgörenhet), och som saknade djupare filosofisk begrundning, häfdade Höijer nya och djupare synpunkter, och står såsom den nyare tidens främste föregångsman i svensk kultur; han betonade kraftigt den idealistiska åskådning, hvilken gjorde subjektet, jaget — icke fenomenerna — till midtpunkten för uppfattningen af tillvaron samt förnekade en utom medvetandet liggande värklighet.

Digitized by Google

Bland de ofvannämnda tidskriftsuppsatserna påkalla några särskild uppmärksamhet.

Först är här att nämna skriften *Hvad är sensus communis*, i hvilken Höijer bestrider den af Christiernin häfdade Lockeanska kunskapsprincipen: »en allmän känsla», en gemensam erfarenhet såsom förklaringsgrund. Han påvisar, att man först då kan på den gemensamma känslan grunda en kunskap, när man gjort sig reda för hvad som värkligen är det gemensamma och undersökt människosjälens förmögenheter och lagar. Den, som vill döma blott efter känsla och icke efter rediga kunskaper, har ingen rösträtt i filosofi.

Af stor betydelse var Höijers uppsats *om ett pragmatiskt afhandlingssätt i historien*.

Här brytes stafven öfver upplysningstidens ohistoriska uppfattning: dess sätt att uti förflutna tiders tilldragelser företrädesvis utleta en »Nutzanwendung» såsom varning eller ledning med framhäfvande af skräckbilder eller dygdemönster, dess bedömande och fördömande af förflutna tidehvarf, därför att de icke höllo streck inför upplysningens värdemätare, dess brist på sinne för historisk utveckling, hvilket exempelvis vållade sådana ytterligheter som karaktäristiken af svunna religionsformers målsmän såsom antingen kloke undergörare eller okunnige bedragare. För Höijer var historien icke en samling af varnande exempel och mönsterbilder, eller ett apotek för motgift mot fördomar. Hvad historien i det afseendet kunde bjuda, finge mottagas med kritik, och man borde akta sig för att af enstaka fall draga bestämda regler, men visserligen vore det sannt, att den, som rätt studerat historien, skulle döma riktigare om mänskliga angelägenheter, än den, som blott bestämde sitt omdöme efter sin enskilda eller sin tids erfarenhet. Men dessa fördelar voro dock mera tillfälliga. Däremot vore historiens egentliga uppgift att gifva ett begrepp om människans utveckling, så att hennes närvarande tillstånd uppfattades på grundvalen om kännedomen af det föregående. Historiens pragmatiska uppgift ligger alltså för Höijer däri, att gifva ett riktigt begrepp om det nuvarande tillståndet och om lagarne för människans framsteg och därigenom göra deras tillämpning för oss möjlig samt bidraga till människans förädling. Med andra ord: utvecklingen och sammanhanget i historien är det som det gäller att finna, att fatta hvarje företeelse såsom en länk i en sammanhängande utveckling, som har sin betydelse, sin mening.

Äfven för uppfattningen af vitterhet och sköna konster betecknar Höijer en ny tid. På detta område utgaf han visserligen föga under sin lifstid (särskildt är dock att nämna en uppsats om de gamles och nyares vitterhet samt en afhandling om upphofvet till skön konst), men han har efterlämnat utkast till föreläsningar om det skönas filosofi och historia, som vittna om, att han i detta afseende stod på det nyas botten, stod under inflytande af hufvudsakligen Kants och Schillers ästetik. Han hade äfven lärt åtskilligt af Lessing, Winckelmann och svensken Ehrensvärd, och han

Digitized by Google

var ock en af de förste, som sökte ordna dessa teorier till ett fullständigt ästetiskt system.

Litteraturhistoriskt hafva hans uttalanden — vare sig de framträdde i afhandlingar eller från föreläsningskatedern — sitt största värde såsom vittnande om en djupare uppfattning af dikt och konst än den att vara blotta tidsfördrif eller tjänarinnor åt moralen och undervisningen. Han är den som hos oss först och kraftigast häfdat det skönas berättigande i och för sig, och den sköna konsten såsom en form af den absoluta anden, i jämnbredd med moral, filosofi och religion. Från Höijer och hans krets upptogs ock ånyo den Thorildska kampen mot den lilla smaken och för allvar, höghet, entusiasm; man finner att Höijer i det tragiska, det patetiska och det sublima ser den högsta skönheten.

Höijers framställningssätt äger stora förtjänster. Han visar sig äga makt att böja det svenska språket till en lydig tjänarinna äfven åt det svåra ämne han valt att framställa och som det gällde att päjla på djupet. I grunden ägde Höijer en viss misstro till en populär framställning af filosofiens problem; en sådan stred enligt hans åsikt mot dess höga natur. Hans stil är emellertid kraftig och enkel, begagnar inga omsvep eller afsiktliga fördunklingar, men lider af någon stelhet. Själf uttalar han i ett bref till Hammarsköld, att han är känd för att vara något kärf och sträf i väsende; men i synnerhet till sin stil i några små skrifter dem ingen läser, efter ingen begriper dem. Hans filosofiska stil intager dock ett högt rum i vår prosa och än högre än hans skrifna stod enligt lärjungarnes utsago hans talade prosa. Själfve Palmblad, som är så snäf i sitt bedömande af honom, säger, att han aldrig behöfde afbryta en mening eller söka efter ett ord, oaktadt han blott nyttjade små lappar, i hvilka tankegången var angifven.

Man finner ock af hans intressanta bref till friherrinnan von Rosenstein, huru lätt och angenämt hans pänna kunde löpa, när det icke gällde utvecklingen af vetenskapliga ämnen.

* * *

Vid Höijers sida stod såsom en trogen väpnare i kampen för utbredandet af nya idéer utgifvaren af de båda tidskrifterna *Litteraturtidningen* (1795—1797) och *Journal för litteratur* (1799—1801), hans vän

Digitized by Google

Gustaf Abraham Silfverstolpe (f. 1772, † 1824),

G. A. Silfverstolpe.

yngre broder till Axel Gabriel. Denne var i flere afseenden en märkesman för de fria rörelserna vid Upsala universitet och liksom Höijer i någon mån martyr för dessa. Hans lefnadshistoria är ock ganska betecknande för den unga tidens kamp.

Konventen.

Redan i början af 1790-talet hade den Upsaliensiska ungdomens frihetskärlek väckt vederbörandes betänkligheter. Vi minnas, hurusom Reuterholm i December 1792 gjorde den första inskränkningen i sin tryckfrihetsförordning. Detta väckte stor harm i Upsala bland den s. k. »jakobinska» ungdomen, som anlade sorg och firade tryckfrihetens begrafning samt afsjöng sånger till frihetens och jämnlikhetens lof, däribland en af den unge baronen Hans Hierta. Kort därefter bildades små studentkonvent, där ynglingarne under förståndig ledning kommo tillsammans, höllo tal och sjöngo visor; borgerskapet lär hafva påstått, att det aldrig varit så lugnt i Upsala som under denna konventens tid. Någon af de akademiske fäderne, som hade ondt öga till ledarne, hade emellertid inrapporterat till höga vederbörande, att dessa konvent möjligen inneburo faror, då där predikades nyhetsmakerier, och såsom en blixt från klar himmel kom i April 1793 ett förbud mot konventens hållande. Innan de upplöstes, hade emellertid ungdomen beslutit trycka de inom konventen hållna talen, och dessa utkommo kort efter under titel *Skrifter, upplästa i en samling af studerande vid Upsala akademi.* Väl blef skriften konfiskerad, men ett antal exemplar hade dock hunnit spridas. För en nutida läsare förekommer detta lilla häftes innehåll ganska tamt, för samtiden hade emellertid uttalanden om »människans rättigheter» o. d. en viss jakobinsk klang. Bland författarne voro G. A. Silfverstolpe, astronomiedocenten O. H. Forssell, magistern G. Rosén o. fl.

Gust. Abr. Silfverstolpe.
Efter svartkritsbild af konduktör Blom, 1820. Originalet tillhör generalmajor Aug. Silfverstolpe.

En af konventens ledande män — just G. A. Silfverstolpe — skrifver (1795) till Pehr Tham (bref i K. B.): »Konventens högsta föremål var allmänt lugn och en inbördes upplysning under vänskapens nöjen; våra afsikter misstyddes och vi förföljdes, och då togo vi det beslut att låta trycka våra skrifter för att visa allmänheten, huru felaktigt vi blefvo dömde; ur denna och ingen annan synpunkt böra dessa skrifter läsas.»

Juntan.

Knappt hade emellertid konventen stängts, förr än »Juntan» bildades. Juntan var egentligen ett middagskotteri, som samlades hos Silfverstolpe. I denna krets intog Benjamin Höijer högsätet. Hans Järta tillhörde äfven detta kotteri, när han vistades i Upsala. Men Gustaf Abraham Silfverstolpe, den lille puckelryggige magistern, som år 1790 hade kommit till Upsala och år

Digitized by Google

1794 blifvit fil. magister, var den sammanhållande länken. Det var en driftig man af en typ, som den tiden icke var så alldeles ovanlig i Tyskland, men som här i landet var mera sällsynt, ett slags blandning af yrkesman och lärd, såsom före honom Gjörwell och efter honom Palmblad.

Vid 22 års ålder hade han etablerat bokhandel i Stockholm; sedan köpte han hus i Upsala och började 1795 utgifva en litteraturtidning, i hvilken Höijer blef medarbetare. Det var hos honom, som juntan sammanträdde, här presiderade Höijer vid bordet, här samlades en del ynglingar, som hade råd att betala ett något högre middagspris för att få god kost, kryddad med spirituella samtal. Ty för de materiella krafven glömdes sannerligen icke de ideella i dessa den Upsaliensiske filosofens symposier, vid hvilka mänsklighetens högre lifsfrågor, särskildt den politiska friheten samt tankens och ordets frihet med värme omfattades och behandlades. I detta lag behöfde »ingen man sin tunga banda», det rådde mycken fritalighet i politiska ämnen, och när den unge baron Hierta kom från Stockholm, hände det ock, att han hade med sig någon politisk frihetsvisa att sjunga vid de rykande bålarne. Men då Palmblad i sin skildring af juntan med tydlig afvoghet lagt vikt vid kretsens värkliga eller förmenta excesser, så bör det icke förgätas, att de ynglingar, som här svärmade, bevarade sina frihetssympatier länge nog för att omsätta dem i handling. De män, som yrat vid glada gillen kring Silfverstolpes bord och lyssnat till Höijers visdomsord, till värdens kvicka skämt, till Hans Hiertas eldiga visor eller till de musiknummer, som här utfördes (Silfverstolpe var själf utmärkt musiker), de vordo 1809 handlingens män. Till Höijers krets hörde, utom de redan nämnde, män sådana som Karl von Rosenstein (sedan ärkebiskop), Gustaf af Wetterstedt (sedermera utrikesminister), Markus Wallenberg och Erik Almqvist (sedermera biskopar), Per Afzelius (sedermera arkiater), Olof Kolmodin, samt flere af de vid 1800 års riksdag framträdande unga oppositionella adelsmännen P. Tham, Adelheim, Cederström, Netherwood. Kort före nyssnämnda riksdag — omedelbart efter kronprinsens födelse — synas vågorna i Upsala ha gått nog högt, och man sjöng på gatorna bl. a. en sång som började med »En drottning födde ett barn i dag», parodi på den urgamla julpsalmen under n:o 124 i gamla psalmboken (»En jungfru födde ett barn i dag»)*. Saken inrapporterades till Stockholm och väckte stor harm samt befordrades till högsta ort, Nu höll rektor ett dundrande tal för studenterna öfver de obehagliga uppträden, som man trott höra till det otroliga, i det några få vanartige, mot akademien fiendtligt sinnade, förgiftat konungens glädje. Och, sades det, den som ville förföra ungdomen härtill vore akademiens förrädare. Kort därefter höll Gustaf Adolf själf sitt stora strafftal emot »nya och skadliga grundsatser» och »förvänd undervisning» samt nedlade kansleriatet.

Såsom en af tillskyndarne och representanterna för de »nya och skadliga grundsatserna» betraktades Silfverstolpe.

När han nu liksom hans juntavänner önskade deltaga i 1800 års riksdag, vägrade kanslern honom tjänstledighet från docenturen. Man var icke angelägen att förstärka den oroliga delen af riddarhuset med hans kvicka hufvud och skarpa tunga. Hans kvarstannande i Upsala blef nu ödesdigert.

Musikprocessen och Silfverstolpes förvisning från Upsala.

Man skulle där fira konungens kröning med en akademisk fest, och akademiens kapellmästare Leijel hade anmodat Silfverstolpe såsom skicklig violoncellist att därvid medvärka. Silfverstolpe föreslog då till utförande Bataille de

* Enligt en anteckning af J. Wahlström efter uppgift af J. H. Schröder skulle Silfverstolpe varit författare af denna parodi.

Digitized by Google

Fleurus och den antogs af kapellmästaren. Men olyckan ville, att i detta stycke förekom — Marseljäsen; kanske var det just därföre den spefulle Silfverstolpe föreslog det, och då rektor, prof. Tingstadius, fick nys därom, förbjöd han utförandet af detta musiknummer. Leijel skyndade att skaffa nytt program. När de exekverande kommo till Gustavianum, funno de andra noter — en symfoni af Haydn — ligga på notställarne. Några af dem, bland dessa flera juntans män såsom Silfverstolpe, Wallenberg o. a., förklarade sig icke kunna spela ett obekant stycke samt aflägsnade sig och slogo sig ned på en källare. Härigenom blef musiken så usel, att den framkallade åtlöje, åhörarne gåfvo ironiskt sitt bifall tillkänna, och man förmärkte t. o. m. »gestikulation till dans.»

Uppträdet väckte ett visst uppseende. Då man ej kunde komma åt studenterna, som skrattat åt den usla musiken, anställdes åtal mot dem som aflägsnat sig, främst mot Silfverstolpe. Det blef den ryktbara musikprocessen, i hvilken onekligen flere af akademiens lärare spelade en mindre vacker roll. De anklagades försvar fördes af Hans Järta, som nyss aflagt sitt adelsnamn.

I processen anfördes bl. a. mot Silfverstolpe, att det icke vore första gången akademien haft tillfälle erfara obehagliga värkningar af hans lystnad att skaffa sig och några få grinare ett ovärdigt nöje, och att han tvifvelsutan öfver denna kabal kännt hemlig fröjd, och yrkades därföre, att han måtte dömas till 28 dagars fängelse vid vatten och bröd, att göra afbön samt afsättas från docenturen och förvisas från Upsala såsom en fridstörare. Med undantag af vatten- och brödstraffet bifölls detta yrkande. Trots alla ansträngningar å hans vänners sida, trots hans ypperliga försvar, blef han afsatt från docenturen, för alltid förvisad från Upsala och dömd att göra afbön. Domen tillkom i öfrigt icke fullt lagligt utan genom en ytterst vrängd beräkning af vota. Det framgår tydligen att man ville ha Silfverstolpe bort och bakom motiveringen (särskildt Boethius' och Neikters) låg den tysta tanken dold, att om Silfverstolpe icke förtjänt straffet den gången, så hade man sedan gammalt en ouppgjord räkning med honom från föregående tillfällen. Möjligen fruktade man också, att då Silfverstolpe stod väl med patronus för Skytteanska professuren, en ung Mörner, under hvilken professur han var docent, han vid nästa ledighet skulle erhålla denna beställning. Äfven andra motgångar drabbade Silfverstolpe; man påbjöd ett slags censur öfver hans boklåda i Stockholm, där han nu bosatte sig. Här samlade han dock ånyo omkring sig en krets musikamatörer och unge lärdomsidkare och öfverflyttade så tillsägandes juntan på Stockholms botten. Han utgaf här fortfarande sin journal (mot slutet dock mycket oregelbundet) samt författade en ganska mycket använd *Svensk historia.**

År 1808 måste han på grund af svårigheter vid bokhandelsaffären — särskildt under kriget — göra konkurs; men fick då ett rektorat i Norrköping. Hans senare lefnadsöden.

Hans skönlitterära intressen (han sysslade vid denna tid bl. a. med Stiernhielm och Winckelmann) började gifva vika för arbeten i statsförfattningshistoria och pedagogik. Han deltog i 1809 års riksdag, räknades till 1809 års »styrande klick» (enligt L. v. Engeström) och fick i uppdrag att författa en *historisk framställning af förhållandet mellan Sverige och Norge*, som utkom 1820—1823. Redan 1820 blef han, den förre prästhataren, vigd till präst och 1822 blef han kyrkoherde i Söderköping under sin forne olycksbroder Markus Wallenbergs episkopat. Två år senare afled han.

---

* År 1802 studerade han i Tyskland döfstummeinstitutens inrättning i tanke att i Sverige anlägga en sådan anstalt.

Digitized by Google

Silfverstolpes tidskrifter.

Silfverstolpe var en rikt begåfvad man af sprittande lif, eldig kvickhet, satiriskt lynne. Han intager väl ingen rangplats i vår litteratur; han är icke någon af dem, som för skarorna fram eller sätter prägel på sin omgifning, men han är en af desse ofta fullt så nyttige män af lägre ordning, som rödja väg och genom ihärdigt, säkert, trofast arbete lägga ny grund eller undergräfva fiendens skansar. Det är betecknande, att det är Gustaf Abraham Silfverstolpe, hvilken, sedan han afböjt att själf blifva redaktör af Lyceum, ger Hammarsköld utförliga kritiska råd, hur den nya tidens första litterärvetenskapliga tidskrift skall ordnas. Det är 1790-talets käcke publicist, som räcker handen åt den nya tiden efter 1809. I ett bref till Tham uttalar han följande, som är betecknande för honom och hans krets: »Jag älskar att granskas, ty jag vill, att allmänheten skall få öfvertygelse, ej tro!»

Silfverstolpes båda tidskrifter *Litteraturtidningen* 1795—1797 och *Journal för svensk litteratur* 1797—1801 (därefter strödda häften till 1812), hvartill ock kom såsom en lättare lektyr *Läsning i ett och annat*, ägde väl blott några få men dock sina yppersta bidrag från Höijers hand.

I den förstnämnda läser man hans afhandlingar om sensus communis, om de gamles och de nyares vitterhet och om ett pragmatiskt åskådningssätt i historien, och här var det ock som han meddelade en hel del granskningar af utländsk filosofi.

Mera sparsamma voro Höijers bidrag till Journalen. Intressantast är här en kritik af Gyllenborgs försök om skaldekonsten, där Höijer, på samma gång han tolkar sin beundran för dennes allvarliga, »mera djupa och inträngande än böjliga och yppiga inbillningskraft», bestrider hans definition af skaldekonsten och utvecklar sina åsikter om dess ändamål: skönhet, och Kants lära om det skönas intresselöshet.

Gent emot anmärkningar att de filosofiska uppsatserna i Litteraturtidningen icke voro tillräckligt populära, något som han erkände, svarade Silfverstolpe i ett enskildt bref (till Tham): »Fåfängt försöker man att göra filosofien så populär som Tit. skulle fordra. Reglorna för människornas uppförande äro redan populära och kunna ej förändras genom några nya systemer. Allmänheten behöfver ej känna mera, men det är filosofens sak att utbreda grunderna för dessa reglor, och deras kännedom är nödig för hvar och en som tänker i sådana ämnen — falska grunder kunna leda till falska resultater — men dessa grunder fordra för vidlyftiga undersökningar och för mycken kännedom om människans mest invecklade förmögenheter för att någonsin kunna göras populära. Detta är allt hvad jag kan anföra för att försvara det filosofiska i min tidning. Skulle en präst säga att den är ateistisk, måtte det likväl tillåtas mig att skratta åt honom, som åt en politicus som beskyllde mig för jakobinism.»

Journalen innehöll i öfrigt företrädesvis recensioner af i Sverige utkomna arbeten i original och öfversättning. Det må isynnerhet,

Digitized by Google

med afseende på fosforismens rätt allmänt erkända anspråk att hafva öppnat svenska folkets ögon för den tyska litteraturens värde, starkt framhållas, att det var för denna tyska litteraturs klassiska alster, som G. Abr. Silfverstolpe trädde inom skrankorna. Intressant är att se, med hvilken värme han uttalar sig om Lessing, Goethe och Schiller, och med anledning af två misslyckade öfversättningar af »Die Räuber» och »Kabal und Liebe» heter det, »att recensenten knappast kan föreställa sig, att någon af denna journals läsare är okunnig om innehållet i dessa bägge sorgespel».

Betecknande i detta afseende är ock ett uttalande i en anmälan af Adlerbeths Ingiald Illråda: — »Så länge vår allmänhet af en tragedi icke fordrar mer än hvad de franska författarnes mästerstycken redan lämnat, måste äfven Ingiald Illråda i många afseenden vinna dess bifall. Den är utmärkt af en regelbunden plan, mycken enkelhet och natur i händelsernas gång, väl bestämda karaktärer och flere scener, som erbjuda ett för ögat behagligt skådespel. Skulle den åter granskas efter det ideal man bör göra sig af en tragedi såsom konststycke, hvilket Schiller i sin Don Carlos och sin Wallenstein så nära realiserat, svarar den mindre mot granskarens önskan.»

Om Voltaire uttalar sig journalen med billighet utan att vilja tillerkänna honom plats vare sig bland vetenskapliga historici och filosofer i sträng bemärkelse, eller som odödlig skald, men framhäfver hans betydelse såsom kämpe mot fördomens förnufts-vidriga tänkesätt och hans förmåga att göra sanningen begriplig och älskvärd.

I Journalen förekommo ock ganska hvassa kritiker mot en del öfversättningslitteratur från tyskan (egendomligt nog hyllade Journalen den sentimentale romanförfattaren Lafontaine, men angrep skarpt tidens afgud Kotzebue).* Våra svenska farsförfattare, såsom Envallsson, behandlades något omildt.

Utan att direkt intaga en oppositionell ställning till den gällande vitterheten — härutinnan var Journalen något vacklande — visa sig dock dess medarbetare varmt intresserade för nya riktningar. Anmärkningsvärda äro ock de kritiker af bildande konst, som Journalen meddelar. Silfverstolpe utmärker sig i detta afseende särskildt; han hade studerat Winckelmann, och han utgaf »Strödda afhandlingar i ämnen rörande de fria konsterna», där det också förekom en från tyskan öfversatt afhandling om Shakesperes »Hamlet», den första större Shakespere-uppsatsen i svenskt tryck.

---

* G. A. Silfverstolpe var icke heller obekant med de tyska nyromantikernes skrifter. I ett bref af 1802 skrifver han: »Skalder som Goethe, Schiller, Schleglarne och Tieck, som äro bildade genom de djupaste studier af ålderdomens mönster, böra vara mäktigare än en Kotzebue, och en frimodig tänkare som Fichte bör i längden hafva mera framgång än en dumdristig satyr som Nicolai».

Digitized by Google

I Silfverstolpes »*Läsning i ett och annat*» (fem häften 1799—1807) äro de skämtsamma uppsatserna synnerligen anmärkningsvärda, då de under satirens form förkunnade den nya tidens läror.

Hans Järtas prosasatirer.

Den förnämsta pännan härvidlag tillhörde den tredje betydande kraften i juntan; den ofvannämnde **Hans Järta**, som däri offentliggjorde en hel följd af artiklar af skämtsamt innehåll såsom: »Välmenta tankar om möjligheten att bringa vårt kära fädernesland till välstånd och flor genom en betydlig export af svenska språkmästare, guvernanter och skrifter till Otaheiti», »Förslag att föreviga store män på källarskyltar», »Hvilka äro de sannskyldige jakobinerne?» o. fl.

Äfven i *Nordia*, en tidskrift som utgafs i Köpenhamn på 1790-talet såsom organ för den förskandinaviska rörelsen, offentliggjorde Järta en ironisk artikel, »Förslag till förbättringar i logiken efter tidens behof».

I sammanhang härmed må ock nämnas en berömd flygskrift, som Hans Järta utgaf i slutet af år 1799 och som är ett litet mästerstycke af fin politisk ironi. Den kallas *Några tankar om sättet att upprätta och befästa den urgamla franska monarkien.*

Ironien är så fint genomförd, att en och annan af de styrande till en början trodde, att författaren värkligen ville försvara l'ancien regime, under det att det naturligtvis var hans afsikt att påvisa öfverdrifter och galenskaper i absolutismens idéer. Särskildt träffande är skämtet med de prohibitistiska åsikterna i nationalekonomi, skråväsendet och öfverflödsförordningsvurmen; i en fullkomligt allvarsam ton utvecklar han dessa lärors öfverdrifter: t. ex. hans förslag att göra boktryckerier till ett regale, som icke af någon enskild finge innehafvas utan skulle gå för kronans räkning och förestås af pålitliga ämbetsmän som tillsåge, att de ej missbrukades, sedan borde hvarje yngling förklaras ovärdig att brukas i rikets tjänst, som beträddes med att läsa filosofiska satser. Ytterligare borde det till förekommande af allt för stort bruk af utländska böcker fastställas, huru många sådana hvar person kunde anses berättigad att till läsning innehafva, hvilket efter noggrann tariff borde bestämmas. — Alla sysslor och ämbeten borde i enlighet med grundsatserna för det monarkiska regeringssättet gå i arf, ty trots allt hvad filosoferna skrika emot börden, vore det dock afgjordt att själens egenskaper propageras liksom anletsdragen.

Den lilla broschyren var snart spridd i tusentals exemplar. De maktägande hade lika svårt att åtala en skrift, som var så öfverensstämmande med det härskande systemet, som att lämna den onäpst. Men en ny upplaga blef konfiskerad: boktryckare och författare fingo skrapor, och såsom skäl uppgafs »otjänliga uttryck mot främmande makter».

I sitt slag är denna skrift ett värkligt mästerstycke af politisk satir och intager som sådan ett klassiskt rum i vår politiska litteratur. Den är i öfrigt snarlik åtskillig dansk politisk satir (Malte Brun). Yttrandet om att göra boktryckerierna till regala värk erinrar om Kellgrens förslag i »Ljusets fiender» att göra ljuset till »regale».

* * *

Jämte de af G. A. Silfverstolpe utgifna tidskrifterna utgåfvos samtidigt ett par sådana af den sedermera så berömde

Digitized by Google

Georg Adlersparre (f. 1760, † som excellens 1835). Adlersparres tidskrifter.

I *Läsning för landtmän* (1795, 1796) meddelade Adlersparre — vid sidan af en rojalistisk originalartikel — endast några från danskan öfversatta afhandlingar, som yrkade upplysningens spridande i vidsträcktaste kretsar, praktisk uppfostran, utplånande af ståndsfördomar; därjämte meddelar han en uppsats af Kant *om frihet och jämlikhet.*

Viktigare var dock hans *Läsning i blandade ämnen*, som under åren 1797—1801 utkom i femtio häften. I denna tidskrift mötas under ett i det hela taget frisinnadt banér två olika strömningar, å ena sidan målsmän för den gamla akademismen och det encyklopedistiska åskådningssättet, å andra sidan förkämpar för en nyare tid.

Typiska för den förra strömningen äro Axel Gabriel Silfverstolpes redbara, men torra och i det hela föga fruktbringande filosoferande uppsatser, i hvilka senscommunfilosofiens åskådningssätt framträder. Det är för öfrigt mycket »allmänna» ämnen, såsom mänskliga förnuftets förädling, om förtal och beröm, om lättsinnighet o. d. som där behandlas med tröttande ordrikedom och något sväfvande tankar. Betecknande är en ganska märklig artikel af Silfverstolpe om *patriotism*, färgad af tidehvarfvets kosmopolitiska åskådningssätt, en utläggning af Voltaires ord: »Man har ett fädernesland under en god regent, men icke något under en dålig»; endast under den förutsättningen att man åtnjuter säkerhet och frihet kan man älska fosterlandet. Det är väl icke »Ubi bene ibi patria», men Ubi *libertas* ibi patria. Af större betydelse och värde voro Leopolds ofvan omtalade bidrag, däribland flere upplysningsuppsatser mot spöksyner och vidskepelse, afhandlingar till förmån för tryckfriheten, för en mildare strafflagstiftning, idén till en historisk filosofi öfver borgerliga friheten o. a., liksom äfven Leopold här ägnade en kunskapsrik och human kritik åt den af Boethius utgifna svenska upplagan af Kants Metaphysik der Sitten, å hvilken Boethius i vänlig ton svarade i »Journalen». Leopold offentliggjorde äfven här — som ofvan nämndt — en stor del af sina dikter under dessa år.

Men »Läsningen» lämnade plats äfven för filosofiskt-religiösa uppsatser, som voro tydligt påvärkade af Kants läror; dessa härrörde förnämligast från en af tidskriftens mera betydande medarbetare, **Johan Åström**, en prästman och lärjunge af Boethius (f. 1767, kyrkoherde, en af Wallins medhjälpare i psalmboksarbetet, † 1844), hvilken med mycken styrka och klarhet behandlade religiösa frågor. I Kants läror trodde sig Åström hafva funnit ett kraftigt medel att rädda tron och kristendomens sanningar. I flere uppsatser framhåller han den Kantska filosofiens betydelse. Det betonas hurusom Kants lära skiljer sig från andra teorier genom att helt och hållet bygga religiös öfvertygelse på moraliteten och genom att ur den i hvar människas medvetande inneboende sedelagen uppvisa värkligheten af Gud, en fri vilja och själens odödlighet.

Det är icke få uppsatser i filosofiskt-religiös riktning, genom hvilka Åström med en mot obskurantismen, men ock mot fritänkeriet riktad tendens sökte förlika den Kantska filosofien med den kristna religionen, som han ville hafva uppfattad med större innerlighet och omfattad med mindre likgiltighet af de bildade klasserna. Då emellertid en gång (1800) en af Åströms artiklar berört

Digitized by Google

uppfattningen af vissa dogmer (satisfaktionsläran), väckte detta oro på högsta ort, och det var förbi med tidskriftens teologi, men Åström fortsatte lika fullt att lämna uppsatser på filosofiens område.

Georg Adlersparres egna bidrag äro företrädesvis nationalekonomiska och politiska. I förra afseendet är han en varm anhängare af Adam Smith; han offentliggör en hel del af dennes uppsatser och uttalar sig mot skråväsendet och till förmån för näringsfriheten; — det är tankar, som träda i värkställighet hos oss först mot midten af detta sekel, hvilka här utsås. I politiskt afseende talar han den borgerliga frihetens sak och afskuddar sig och sina liktänkande beskyllningen för jakobinism. I en uppsats *Hvad är jakobinism?* påvisar han, att nitet för upplysning i samhällsläran, öfvertygelsen att en menighet aldrig annorlunda än

Georg Adlersparre.
Efter porträtt af Westin.

medelbart bör kunna värka på styrelsen, känslan för medbröders välfärd och trygghet till lif, personlig frihet och egendom under lagen, sträfvandet att befrämja hvarje människas rätt till tankefrihet, förmågan att inse, att allmänna skattkammaren är statens och icke styrelsens, att hvarje allmän befattning bör vara underkastad de upplystes granskning o. s. v. icke är jakobinism, men att tvärtom jakobinismen öfverensstämmer med despotismens grundsatser. Om därför, heter det med tydlig adress, en storvizir eller en mufti skulle i hufvudstaden Konstantinopel försöka att inbilla en okunnig och slafvisk menighet, att sann upplysning och sann medborgerlighet vore jakobinism, behöfde man icke tvifla, att ju den ene som den andre därigenom ville utbreda falska begrepp för att på allmänna välfärdens bekostnad försvara sitt eget våld och sina egna enskilda fördelar. Det är ingen tillfällighet, att författaren till denna uppsats blef en af 1809 års främste män.

Digitized by Google

I en artikel om extra. ordinarie kontributioner riktade Adlersparre ett angrepp på Karl XII och dennes sätt att utarma folket. Då Gustaf IV Adolf i Karl XII såg sin idol och älskade att i allo likna honom, vållade särskildt detta angrepp mycket misshag å högsta ort och gaf anledning till trakasserier.

Tidskriften, som med allt det eftertryck tidsförhållandena medgåfvo fört frihetens och den sansade utvecklingens talan och låtit gamla frisinnade åskådningssätt mötas inom samma blad med uttryck af de nya tankeriktningar, hvilka ägde sitt ursprung från Königsberg, kallades på skämt Läsning i brännbara ämnen. År 1801 upphörde tidskriften mer eller mindre frivilligt. Ett försök att fortsätta den hindrades år 1802 af Zibet, hvilken då såsom hofkansler var Gustaf Adolfs handtlangare.

Men denna tidskrift hade liksom G. Abr. Silfverstolpes gjort ett godt värk. I dessa publikationer var nedlagd en grodd som 1809 skulle spira upp. Och liksom Georg Adlersparre vardt den främsta kraften i 1809 års revolution, så kom en af de mest betydande medarbetarne i hans. tidskrift: Axel Gabriel Silfverstolpe att i en brochyr gifva grundlinierna till den nya Regeringsformen, i hvars utarbetande han tog en väsentlig del, sida vid sida med en man ur Juntans krets som Hans Järta och en frihetsvän från 1789 som Adlerbeth.

(Vignett ur fru Linnerhielms Vitterhetsförsök.)

Digitized by Google

Vignett ur Hallenberg, Svea Rikes Historia under Gustaf Adolf.

Författare i olika vetenskapsgrenar.

Om än den vetenskapliga forskningen icke spelar samma roll i den gustavianska tidens odling, som under frihetstiden; om än det vittra eller samhällsreformatoriska intresset drager en och annan vetenskapligt anlagd natur ut till diktning eller publicistisk värksamhet, så äger dock äfven detta tidehvarf på olika områden flere utmärkte målsmän för lärdomen och den vetenskapliga litteraturen. I det föregående hafva vi mött flere af dessa, särskildt den store tänkaren Benjamin Höijer.

Bland öfriga personligheter, som värkade på den andliga odlingens fält, företrädesvis vid landets tre högskolor i Upsala, Lund och Åbo, och som oftast nedlade sina lärda mödor i latinska skrifter, otillgängliga för en större allmänhet, intager väl ingen en så dominerande ställning inom sin krets, som den finsk-svenska kulturens nydanare:

Henrik Gabriel Porthan,

Porthan. medelpunkten för Åbouniversitetets kultursträfvanden under slutet af förra seklet. Född 1739 i Tavastland, blef han student 1754 promoverades 1760, blef universitetsbibliotekarie 1772 och »elo

Digitized by Google

quentie» professor 1777, en plats som han innehade till sin död 1804. Men om sålunda Porthans lärarekall närmast var fäst vid det latinska språkstudiet, famnade dock hans vidsträckta ande nästan alla den humanistiska kulturens områden, och han höll ofta föreläsningar på lärdomshistoriens, filosofiens, historiens och arkeologiens områden, och utöfvade i alla dessa afseenden ett mäktigt inflytande på den ungdom, som fylkade sig kring hans lärostol; i de flesta afseenden värkade detta inflytande främjande och sporrande.

Porthans allmänna läggning var upplysningstidens.

Af sin lärare, filosofen Karl Mesterton, hade han införts i det Leibnitz-Wolffska systemet, men han slöt sig sedan afgjordt till Lockes sensualitetsfilosofi, han blef en eklektisk popularfilosof i tidens lynne med erfarenheten som vetandets absoluta grund, och han ogillade och afskaffade vid universitetet det Wolffska systemets demonstrativa metod med dess utgående från vissa definitioner och axiomer. Så blef han ock en bestämd motståndare till den nyare kritiska filosofien och fann särskildt Kants och hans lärjungars dunkla framställningssätt afskräckande — det var honom »ett mäkta kvistigt och magert tal» — liksom han i det hela taget »icke ansåg metafysiska spekulationer höra till allmän lärdom». Han hyste ock misstro mot hvarje system, som framträdde med anspråk på att vara den sista afgörande ofelbara sanningen. »Tro mig», sade han till den unge Franzén, då denne åberopade Kants stora anseende, »om Ni blir så gammal som jag, skall Ni öfverlefva tre, om icke fyra systemer, som störtat ett föregående och fallit för ett senare!» Särskildt varnade han omogne ynglingar »att förspilla tiden med att på skryt eftersäga termer och fraser, dem de föga förstodo, men i hvilka de trodde sig äga hvad för dagen gällde som den högsta visdom».

På det filosofiska området värkade Porthan företrädesvis såsom lärare. Däremot har han som historiker och språkforskare utöfvat en stor och minnesvärd skriftställareverksamhet, och här stod han icke som representant för ett äldre åskådningssätt, utan tvärtom såsom målsman för det nya.

Som historiker slöt han sig närmast till Lagerbrings kritiska riktning och bildade den första historiska skolan i Finland. Hans författareverksamhet är bunden vid den akademiska disputationslitteraturens obekväma form, ett ark då och då, allt efter tillgång på respondenter och allt efter respondenternas tillgångar; på detta sätt utportionerades i små bitar hans mest betydande historiska värk, *Juustens biskopskrönika*, under loppet af sjutton år.

Detta arbete, som utkom 1784—1800 på latin, var ursprungligen afsedt att utgifvas i tre eller fyra disputationer, men materialet växte, planen utvidgades och disputationernas antal blef 56! I formelt afseende är det bristfälligt. Till den gamla Juustenska texten (en förteckning på Åbo biskopar) har Porthan fogat »sjumila noter» på latin, som i viss mån innefatta ett magasin för Fin-

Digitized by Google

lands äldre historia. Han var själf ganska väl medveten om denna metods brister och att somliga anmärkningar blifvit så vidlyftiga, att de med skäl kunnat heta »noter utan text». Det är, hufvudsakligen på grund af urtextens art, medeltidens och reformationstidens kyrkliga förhållanden i Finland, som arbetet behandlar; härvid gör Porthans världsåskådning sig visserligen någon gång gällande gent emot äldre tiders religiösa uppfattning; men han visar dock en hos upplysningstidens män icke vanlig hänsyn och billighet mot en förfluten tids åskådningssätt. Medan tidens historieskrifning — yttrar Schybergson — ännu nästan uteslutande rörde sig kring statshändelser, diplomatiska förvecklingar eller fälttåg, valde Porthan för sig ett skenbart mindre betydande arbetsfält, där det gällde att draga resultat ur en mängd smärre fakta af väsentligen kulturhistorisk art, och hans arbete, som till formen blott är en materialsamling med noter, innehåller en mängd nya synpunkter och utgår från en riktig grundåskådning af Finlands historia. Hans hufvudkälla var Åbo domkyrkas s. k. Svartbok, som innehåller en mängd handlingar från katolska tiden.

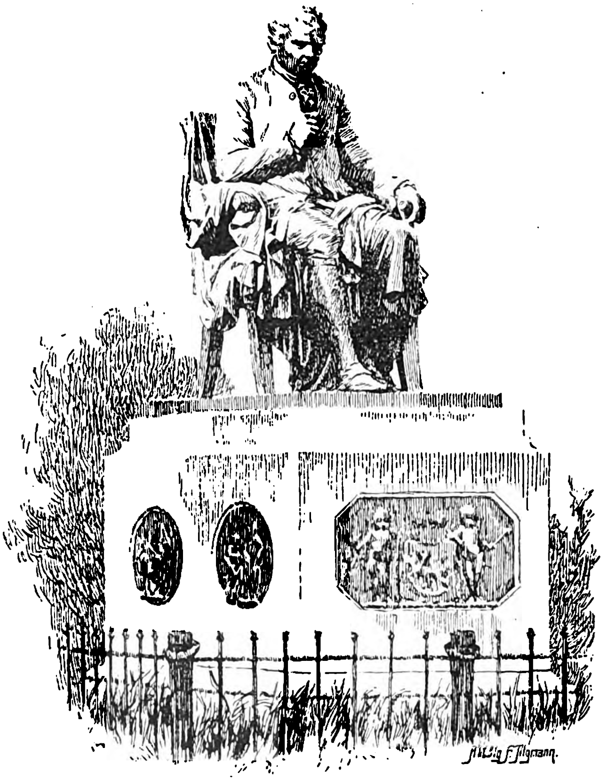
H. G. Porthans staty i Åbo.

Äfven andra urkunder utgåfvos af honom, liksom han i Åbo tidningar offentliggjorde smärre historiska uppsatser. Han hade ock tillämnat en fullständig finsk historia från den tid, då landet kom under svensk regering; men häraf finnes blott ett fragment.

Såsom filolog har han sin största betydelse på det inhemska språkets område.

Han var visserligen en utmärkt latinare med ciceroniansk läggning och nästan alla hans vetenskapliga arbeten äro skrifna på romarspråket, men han har icke såsom klassisk filolog uträttat något jämförligt med de uppslag, han lämnat på den speciellt finska forskningens område genom sina afhandlingar om finska poesien (1766—1778), hvari han redogör för den finska folkpoesiens skaplynne och olika arter; och om det finska språkets förnämsta dialekter (1801), hvarigenom han inledde den finska folkmålsforskningen.

Digitized by Google

I *Åbo tidningar*, som af honom — det finska Auroraförbundets själ — redigerades 1771—1778 och 1782—1791 och som i många afseenden var en föregångare och värdig medtäflare till de bästa publikationerna på denna sidan bottniska viken, meddelade Porthan likaledes en hel del uppsatser om Finlands folk, historia och geografi.

Såsom lärare intog han en säregen ställning. Namnet Porthan blef i viss mån symboliskt för vetande och fosterlandskärlek, och mot slutet af sitt lif var den gamle professorn i Åbo »utan all fullmakt och alla dokumenter ett slags kultusminister för Finland». Den nutida finska odlingen ser i denne utmärkte forskare, som gick hädan fem år före Finlands skilsmässa från Sverige, sin ypperste föregångsman, och med fog har Topelius om honom sjungit:

»Nåväl, Porthan var sanningen i dag,
Som straffar sanningen i går med lögn.
Men han var mer, han var den morgondag,
Ur hvilkens rot en Lönnrot vuxit upp,
Ur hvilkens frö en Kalevala grott,
Ur hvilkens aska uppstått Fänrik Stål
Och på hvars graf ett folk förstått sig själf.»

Närmast Porthan stod hans lärjunge och vän **Jakob Tengström** (född 1755, teologie professor 1790; biskop 1803, ärkebiskop 1817, † 1832). Denne, ofvan omnämnd såsom en af tidens lyckligare sällskapsvisdiktare och författare för barn, har på det historiska området lämnat prof på sitt intresse för Finlands häfder och bland annat skrifvit en betydande biografi öfver J. E. Terserus (1786); i ett arbete öfver Rothovius (1796—1813) har han skildrat finska kulturförhållanden under 1600-talet samt lämnat icke få bidrag till Finlands kyrkohistoria.

Senare intog han som bekant en viktig politisk ställning vid Finlands öfvergång till de nya förhållandena under ryska väldet; han var själen i de nya ecklesiastiska åtgärderna och han intresserade sig varmt för det nya Finlands kulturutveckling.

* * *

På den gammalsvenska sidan af bottniska viken arbeta inom häfdaforskningen sådana män som Schönberg, Hallenberg, E. M. Fant, den ofvannämnde Nordin m. fl.

Anders Schönberg, den från frihetstiden kände skriftställaren (f. 1737, † 1811) var under detta tidehvarf sysselsatt med att författa *Historiska bref om det svenska regeringssättet i äldre och nyare tider*, det mest betydande af hans arbeten, i hvilket den forne hattpolitikern, som år 1762 af ständerna erhållit i uppdrag att skrifva Karl XI:s historia och år 1766 att vidtaga forskningar i vår inhemska statsrätt, framlade sina redogörelser för regeringssättet med tillämpning på det nya, år 1772 införda, för hvilket hans bref voro ämnade att utgöra ett slags apologi. Schönberg.

Digitized by Google

Den första flocken af dessa historiska bref, hvars ändamål, såsom antydt, särskildt var att försvara nödvändigheten af 1772 års revolution, är nu förkommen.

Då denna flock skulle utgifvas, upptog konungen visserligen nådigt detta arbete, men en och annan i hans omgifning, bl. a. Höpken, ansåg, att den skulle »gifva anledning till grubbel om det nya regeringssättet» och detta vållade uppskof. Emellertid fick Schönberg i uppdrag att utarbeta rent historiska bref om de olika tidehvarfven t. o. m. Karl XII, och ehuru brefformen var något obekväm för vidlyftiga historiska afhandlingar, fullföljde han denna en gång valda form. Då arbetet väl var färdigt, ansågs det emellertid vara nog sent att framlägga ett direkt försvar för revolutionen, »om hvars nödvändighet ingen tycktes tvifla», och det beslöts därför att första flocken tills vidare skulle hvila. Schönberg började med att trycka två flockar (1777—1778), som behandlade regeringssättet till och med Gustaf Adolf. Men så afstannade tryckningen på grund af förläggarens död, möjligen ock på grund af allmänhetens likgiltighet, och senare befallde konung Gustaf III manuskriptet till sig och tyckes hafva inhiberat fortsättningen.

Konungen hade under det Schönberg sysslade med arbetet, ägnat detsamma en intresserad granskning och därunder visat största misshag och nit emot envälde och »despotism» samt befallt, att författaren skulle skildra vådan för allmänna säkerheten af Karl XI:s envälde. Schönberg skref själf till Fredrik Sparre, att han »sökt de mörkaste färger för att utmåla regementsförändringen 1680; ty eljes skulle han aldrig kunnat ådagalägga skillnaden emellan enväldet 1680 och 1772 års regeringsform».

Emellertid hade nog politiken under tiden fört Gustaf på andra tankar och vid 1786 års riksdag beslöt han, att manuskriptet icke skulle utgifvas; ty han ansåg skadligt att för mycket styrka den tron, att det gällande regeringssättet vore fullkomlig borgerlig frihet. Det var säkerhetsakten från 1789, som kastade sin skugga bakom sig och som hindrade utgifvandet af en skrift, hvari författaren »i allt sökte gå medelvägen och genom sin historiska utredning bekämpa envälde lika väl som mångvälde». Manuskriptet till fortsättningen blef alltså gömdt i det tysta och kom först fram långt efter Gustafs död.

Arbetet i sin helhet, med undantag af den aldrig återfunna första flocken, utgafs först 1849.

Dessa bref vittna om allvarliga forskningar i vår svenska statsrätt, särskildt under envåldstiden, i förening med vyer i den allmänna statsrätten, vunna genom ett förtroget studium af Montesquieu och andra utländska författare. Framställningssättet är klart, öfverskådligt och enkelt, fritt från alla onödiga grannlåter, men med en viss gammalmodig stil; själfva brefformen som Schönberg redan användt i sitt äldsta arbete, sina filosoferande Menalkas-bref, gifver åt arbetet en prägel af tvång, som trots uttryckets flärdfrihet och kärnfullhet, icke tilltalar en nutida läsare.

Hallenberg. Tidehvarfvets berömdaste häfdatecknare var den lärde **Jonas Hallenberg** (född 1748, bondson från Småland, rikshistoriegraf 1784, riksantikvarie med kanslirådstitel, adlad 1818, † 1834). Denne,

Digitized by Google

som 1776 blifvit magister och historiarum docens vid Upsala universitet, hade önskat där kvarstanna som lärare, men besegrades vid besättandet af den historiska professuren af en otvifvelaktigt honom underlägsen förmåga och lämnade i vredesmod universitetet samt bosatte sig i hufvudstaden, där han ägnade sig åt historiskt författarskap och forskningar.

Först utgaf han anonymt en *Allmän historia från XVI:de seculi början* (3 delar 1782—1788), som skattas högt i afseende på

Jonas Hallenberg.
Efter porträtt af A. Hårdh.

grundlighet, vidsträckt beläsenhet och historisk skildringsgåfva, men afbröt detta arbete för att, uppmuntrad af Gustaf III, författa den store Gustaf Adolfs historia. För detta ändamål genomforskade han svenska och danska arkiv, utgaf först handlingar till denna tids historià och från 1790 *Svea Rikes Historia under konung Gustaf Adolf den stores regering*, hvaraf fem band utkommo 1790—1796.

Konungen intresserade sig högeligen för detta arbete och genomgick i handskrift stycke efter stycke af sin älsklingshjältes historia. Emellertid hvi-

Digitized by Google

lade ett oblidt öde öfver Hallenbergs värk. Skildringen afbröts vid år 1626, vare sig nu detta hade sin orsak i samtidens likgiltighet för den på lärda arkivstudier byggda framställningen eller, såsom Hallenberg själf antydt, därpå att en del förnäma familjer icke funno sina förfäder skildrade nog sympatiskt och ej tyckte om att se vissa för dem mindre behagliga förhållanden om forna tiders stormän yppade. En officiell eller halfofficiell erinran skulle vållat afbrottet. När Hallenberg ej fick skrifva historien med sanning, ville han icke fortsätta.

Så hindrades fullbordandet af detta betydande arbete, hvilket af Geijer kännetecknats såsom ett mästervärk af grundlig, sanningsfull forskning, af enkel, tydlig och fullständig framställning.

Visserligen företer Hallenbergs arbete öfver Gustaf Adolf med all sin gedigna forskning, sin självständiga, opartiska hållning och sin flärdfria stil, en del brister i själfva framställningen. Så har exempelvis skildringen af de inre förhållandena på grund af den annalistiska kompositionen blifvit mer styckad än önskligt varit. Men obestridt intager det ett hedersrum i vår historiska litteratur.

Under trånga villkor fortsatte Hallenberg sitt idoga forskningsarbete, men vände sig nu åt jämförande språkforskning och teologiska undersökningar bl. a. med djupa studier i rabbinsk litteratur, samt åt numismatik, i hvilket ämne han blef och är en auktoritet. Resultaten af dessa hans forskningar föreligga bland annat i *Anmärkningar om Uppenbarelseboken* (1800) den han vill framställa såsom författad i nära öfverensstämmelse med de hebreiska skriftlärdes profetiska traditioner, något som icke vann ortodoxiens gillande; vidare må nämnas hans skrifter om kufiska mynt, om orientalisk numismatik, om svenska myntkabinettet o. s. v.

På den svenska historieforskningens område gjorde han än en gång ett besök i sina *Anmärkningar* öfver *Sv. Lagerbrings Svea Rikes Historia* (två delar 1819—1822) däri han skarpt nagelfar sin store föregångares arbete. På samma gång Hallenberg här lämnar skarpsinniga och sakrika bidrag till vår äldre historia, röjer han dock ej sällan en småaktighet och bitterhet, som man velat förklara ur småländingen-gränsbon Hallenbergs nedärfda afvoghet mot Skåne, dess universitet och dettas ypperste historiker, hvars forskning dock trots allt bestått det skarpa profvet.

I det hela hade Hallenbergs karaktär utvecklats till kärfhet, oförsonlighet och bitterhet på grund af ogynnsamma lefnadsomständigheter. Trots sin öfverlägsenhet som forskare såg han sin mannaålder förflyta utan solsken, han nödgades lefva som enstöring i så anspråkslösa förhållanden, att han icke kunde bereda sig ett familjelifs förljufvande inflytelse och behag. Först sent erhöll han en tryggad ställning och höga ärebetygelser, men då var det ock för sent. Intet under, om han hårdnade, åtminstone till det yttre; »vänskapen var just icke hans svaga sida» säger Rutström i ett bref, men hans gärningar tydde dock på ett välgörande sinnelag.

Digitized by Google

Om hans anseende äfven hos en yngre skola vittna Hammarskölds nog öfverdrifna ord i bref till Nyerup år 1826, då Hallenberg var farligt sjuk: »Går han den grundlärde språk- och häfdaforskaren bort och sedan alla Sveriges litteratörer, så många de äro, vilja slå sig ihop till en person, framställdes dock därmed icke hans like.»

Erik Mikael Fant (född 1754, † 1817) den man, som framför Hallenberg 1781 erhöll platsen som historiarum professor i Upsala, är jämte **Karl Gustaf Nordin** representant för den skola af kritiska urkundsgranskare och lärde samlare, hvilka fullföljde Erik Benzelius' traditioner. Fant, m. fl.

Redan som ung docent planlade han med Nordin ett stort Corpus Historicorum et diplomaticum för vår äldre historia, hvaraf han utgaf ett prof i »Conspectus rei diplomaticæ suecanæ», och först mot slutet af sitt lif såg han det stora samlingsvärket *Scriptores Rerum Suecicarum Medii Ævi* börja tryckas samtidigt med att ett kronologiskt register öfver handlingar i Svenska historien utkom. Såsom häfdatecknare har han fortsatt Lagerbrings historia från 1457 till Sten Sture d. y:s tid, men för öfrigt mest nedlagt alstren af sina lärda mödor i en mängd disputationer, hvarigenom han onekligen något splittrade sina krafter och sin mångsidiga lärdom på alltför olikartade ämnen.

Andra historiska detaljforskare voro **P. F. Aurivillus** (f. 1756, universitetsbibliotekarie i Upsala, † 1829), som bland annat författade värdefulla afhandlingar om äldre manuskript och medeltida boksamlingar och som i sin katalog öfver universitetsbiblioteket lämnat viktiga bidrag till lärdomshistorien; **Karl G. Warmholtz** (f. 1713, † 1785) som i *Bibliotheca Historica Sueco-Gothica* (1782—1817) åstadkom en lärd och kritisk bibliografi öfver vår historiska litteratur, (nära 1,000 nummer); **Gustaf Sommelius**, professor i Lund, samt **Johan Murberg** (född 1734, rektor i Stockholm, ledamot af Svenska akademien och Vitterhetsakademien † 1805), som ägnade sig åt grundliga forskningar i kulturhistoriska detaljer, dem han nedlagt i Vitterhets-, historie- och antikvitets-akademiens handlingar.

En annan forskare, som tillhörde Upsala universitets mest framstående krafter vid sekelslutet, och hvars författareverksamhet hufvudsakligast berörde kulturhistoriens, nordens fornhistorias samt statskunskapens områden och nedlades i latinska disputationer, var den Skytteanske professorn **Jakob Fredrik Neikter**. Neikter.

(Han var född 1744, företog i början af 1780-talet en lång utländsk resa, under hvilken han blef utnämnd till universitetsbibliotekarie, blef skytteanskprofessor 1787 † 1803). I sina latinska skrifter behandlade han med skarpsinne och lärdom bl. a. frågan om klimatets inverkan på olika folkslags anlag och seder (otvifvelaktigt påvärkad af Montesquieu), nordens gamla geografi samt de uräldsta ätterna i vår historia.

Men Neikter var ej blott latinsk författare. Utom sina talrika recensioner i Upsala tidningar (1772—1779), har han på svenska efterlämnat en af tidehvarfvets yppersta ästetiska skrifter: det in-

Digitized by Google

trädestal han höll i Vitterhetsakademien *om orsakerna till smakens olikhet, uppkomst och fall hos särskilta folkslag* (1787), hvilket i innebörd och form otvifvelaktigt öfverträffar alla de året förut hållna inträdestalen i Svenska akademien, Leopolds undantaget. Det är byggdt på mycken kännedom om skilda folks seder, och olika lands litteratur, det ger dessutom uttryck åt originella åskådningssätt och det framträder i en stil, hvars bildrikedom och sälta låtit Sturtzen-Becker känneteckna Neikter såsom »en Tegnerid före Tegnér».

Jak. Fred. Neikter.
Efter original i Upsala Universitetshus.

Neikter definierar snillet såsom själens styrka att upptäcka fördolda sanningar eller att fatta naturen under en ny och klarare synpunkt; smaken åter såsom en medfödd känsla af det sköna, eller rättare sagdt af den ordning, som utgör själfva skönheten, och han liknar snillet vid vinden, som förer ett skepp öfver hafvet, smaken vid styret och kompassen, som leder det. Utan styre och kompass är det farligt att förtro sig åt vädren; utan smak yrar snillet till det vilda och jättelika; snillet framskaffar byggningsämnet, men smaken skall indela och inreda palatset.

Han öfverskattar icke kritikens betydelse och han varnar för faran af ensidiga regler. Han yttrar bl. a.:

»De tider, som varit de rikaste på store författare, hafva gemenligen haft få granskare, men de komma i myckenhet, när de förra börja att blifva sällsynte. Man efterhämtar icke de afbrutna axen, förr än skörden är slutad och Gellier,* som klyfva ord och glansfila stafvelser, infinna sig vanligen icke förr än Ciceroner tystnat. När snillet börjar synligen mattas, söker man att underblåsa dess eld med föreskrifter och råd, men får gemenligen mera rök än låga. —
Regler äro att anse som rön på det som redan har behagat eller misshagat läsare och åskådare. Om en kan behaga utan eller emot de antagna reglor, om han kan väcka vår förundran, vår fägnad och våra tårar, böra vi lika så litet misstycka, att han stöter Aristoteles' lagar, som vi förkasta en mat, hvilken smakar oss väl, därföre att han icke är tillagad efter en viss föreskrift. — — —
Homerus och Shakespear kände inga andra regler än naturens och sitt eget snilles drift. Det är lätt att upptäcka fläckar på deras spegel. Låga liknelser, osnygga målningar, seder som stöta vår tids anständighet förekomma på hvar

* Härmed åsyftas den romerske pedanten Aulus Gellius.

Digitized by Google

sida. Men olycklig den, som endast ser felen och är blind eller känslolös för det majestät, den sköna och rika natur, som blir alla tiders förundran och alla skalders stötesten. Den som är oförmögen att inse en sådan förtjänst, han må aldrig inträda i snillets eviga tempel, han stanne i förhuset och läse Colardeau!

Man kan likna desse skalder vid ruinerna af Balbeck och Tedmor, som ännu i sin ödemark midt bland förödelsen, väcka en större vördnad än våra hufvudstäders nya palatser.

Det är samma skillnad emellan Homerus och Shakespear samt vår tids så fina, läckra och afmätta rimmare, som emellan kolonnaden på Louvren och ett litet nytt lusthus i en af våra trädgårdar. Kolonnaden torde bära många märken af tidens våldsamhet, vårdarens vårdslöshet, men vi hafva dock svårt att frikalla domarens smak från en sybaritisk uselhet, som föredroge det nya lusthuset för den bräckliga kolonnaden.»

Efter att hafva — i en öfversikt af vitterhetens öden — betonat den skuld hvari Frankrike under Voltaire stod till England, hvars snillen och stormän äfven i de grundligare vetenskaper prisas, slutar Neikter: »Nu synes snillet vilja taga en annan fart och ämna sig åt Norden. Det har under resan stannat en tid i Tyskland och bott hos Lessing och Wieland, men kallats af sin kännare, sin gunstling och vän öfver till Sverige.»

Neikter, var såsom af dessa citat framgår, en man som tänkte självständigt och förstod att uttrycka sig i en egendomlig och bildrik, men ingalunda frasrik stil. Det var skada, att han föga fick tillfälle att skrifva på svenska. — I Upsala var Neikter känd som en skarp satiriker. Om Thorilds uppträdande där yttrade han sig ironiskt. Mot juntans män var han afvogt sinnad.

Ett icke ringa, om än stundom tvetydigt bidrag till kännedomen om samtidens historia lämna de talrika memoarförfattare, som under detta skede efter utländskt föredöme behandlade tidens tilldragelser och personligheter i dagboksanteckningarnes eller minnenas friare form. Memoarförfattare.

Bland dessa hafva vi redan förut nämnt **Gudmund Göran Adlerbeth,** som i sina *Historiska anteckningar* skildrat tilldragelserna från 1772—1807.

Författarens allvarliga och rättrådiga personlighet framträder öfverallt, om än dessa anteckningar skrifna under intrycket af 1789 års misstämning, ställa Gustaf III:s person och regering i en nog mörk dager. Med sin stränga uppfattning af det lagenliga fann Adlerbeth konungen vara »i sin tort» och dömde honom hårdt. Trots den häraf vållade ensidigheten anses arbetet med skäl vara en af de yppersta källorna till tidehvarfvets historia och det framträdde äfven — såsom ofvan framhållits — i en värdig, vårdad och klar stil, som dock stundom är något kyligt krönikeartad.

Fredrik Axel von Fersen, den framstående statsmannen, förde anteckningar under hela sin skiftesrika lefnad och samlade en

Digitized by Google

mängd handlingar, på grund af hvilka han mot slutet af sitt lif utarbetade en följd på franska språket skrifna memoarer.

De bära olika titlar »*Annotationer och anekdoter öfver drottning Ulrika Eleonoras och konung Fredrik I:s tidehvarf*» (författade efter mina föräldrars och trovärdige mäns berättelser, publika akter samt hvad jag själf sett och erfarit); *Annotationer öfver konung Adolf Fredriks och drottning Lovisa Ulrikas tidehvarf; Anteckningar om Sveriges och dess allierades krig 1757—1762;* samt *Större och mindre tilldragelser under Gustaf III:s regering* (t. o. m. 1789). Dessa memoarer utgöra ett helt magasin af intressanta meddelanden, interiörer, afslöjanden af spelet bakom kulisserna samt — hofskvaller. Den Fersen, som vi känna från historien såsom en betydande, i många afseenden ridderlig, lugn och hofsam man, visar sig emellertid här onekligen ej sällan småaktig och gnatig samt ledd af politiskt och personligt agg och dessutom i hög grad partisk och otillförlitlig; det är den misslynte partimannen, som låtit pennan löpa, och skildringen saknar en upphöjd blick öfver förhållandena samt lider af starkt framträdande begär att svärta motståndare. Hvad statssaker angår, utgör likväl arbetet en intressant källa för tiden före 1773 och riksdagstiderna 1786 och 1789, samt framför allt för krigstiden 1757—1762 (den värdefullaste delen), men i öfrigt har Fersen under Gustafs tid icke haft någon närmare kännedom om styrelsens inre trådar; i allt hvad som rör hoflifvet är han däremot väl underrättad. Stilen är liflig och pikant. (Dessa memoarer utgåfvos i öfversättning på 1870-talet.)

Johan Albrekt Ehrenström har likaledes efterlämnat vidlyftiga *historiska anteckningar* (utgifna 1882—1883 i två band), hvilka intaga en ganska framstående plats bland tidehvarfvets historiska litteratur.

Ehrenström, född 1762, var ursprungligen republikan och förbunden med konungens motståndare, men blef senare en svuren rojalist och konung Gustaf III:s handsekreterare under dennes sista tid, inveckIades längre fram i Armfeltska processen och blef 1794 dömd till döden, men benådades med lifstids fängelse, frigafs 1800 och flyttade 1811 till Finland, där han blef hög ämbetsman och dog 1847. Ehrenströms anteckningar äro visserligen först nedskrifna i nuvarande form på författarens ålderdom, men de hvila omisskänneligen på anteckningar från den gustavianska tiden. Utan att göra anspråk på att skrifva tidens historia berättar författaren sakrikt och klokt sina minnen om tilldragelserna. Jämte sin egen erfarenhet har han äfven haft till sitt förfogande Armfelts otryckta memoarer och bref från Gustaf III till dennes gunstling. Hans anteckningar, hvilkas förnämsta del berör Gustaf III:s senare regeringsår och förmyndarestyrelsen, lämna viktiga inblickar bakom kulisserna. Ehrenström var ett godt hufvud, ägde skarp blick och var tydligen icke alltför nogräknad om sättet att skaffa sig sina underrättelser; han för dessutom en god penna, berättar ledigt och lifligt, om än något bredt. Att hans hätskhet mot ungdomsvännen Reuterholm, hvilken sedan blef hans dödsfiende och förföljare, satt sin prägel på många omdömen, är så mycket mindre att undra öfver, som dessa anteckningar i många punkter bära vittne om att vara skrifna till självförsvar. Man beundrar dock mera författarens skarpsinne än hans moraliska karaktär, och det förefaller, som om han stundom arrangerade händelserna i ett visst syfte.

Digitized by Google

Elis Schröderheim (f. 1747, † 1795) har icke efterlämnat vidlyftiga memoarer, men det lilla man äger af hans penna tillhör tidens bästa historiska anteckningar, visserligen fragmentariska men sällsynt spirituella.

Så exempelvis hans skildringar: *Konung Gustaf III, hans rådkammare och gunstlingar,* med de korta, men kärnfulla karakteristikerna (t. ex. af Ulrik Scheffer »han var mera nyttig än behaglig och med hans bortgång brast en stor hållhake», af Karl Sparre och af många flere); hans framställning af *Gefle riksdag* och af *Gustafs sista sjukdom och död.* Schröderheims skildring är icke blott uddig och kvick, den är tillika ärlig och älskvärd, om den ock kryddas af en viss bitterhet mot hans motståndare, t. ex. Toll; — äfven den likväl ärlig och uppriktig utan någon skrymtan.

Hans *bref,* särskildt de till konungen, innehålla stundom memoarer i duodesformat, såsom till exempel följande lilla interiör från ett svenskt akademiskt sällskap hos skalden Oxenstierna i April 1790.

»Apollo gaf i går middag åt Olympen: det låter som en fabel, men det verkliga är, att grefve Oxenstierna öppnat sitt hus; det är monteradt efter hans värdighet och moyens. Det är allt för anständigt både i anseende till bord, möbler och betjäning, men ingen pretention till magnificence. Han är en glad värd, gör heder af sitt hus utan all embarras för sig eller gäster. I går hade han budit utaf akademien gräddan och direktören, Gyllenborg, Adlerbeth, Rosenstein, Kellgren, Leopold och Lehnberg. Societeten embellerades af brodern De Besche, Statssekreterarne Franc och Carlsson och värdens skjutna bror, riddar S:t Göran. Jag placerade mig emellan Lehnberg och Leopold. Den förre hade uti conversation all gravité af akademiens gamla stock af oss Rosensteinianer, den senare all smak och lätthet af hofvet och den uppmuntrande ton af stora världen och protecteuren. Man lade komplimenter hvarftals med maten och jalousien spillde då och då på bägge delarne en knifsudd salt. Genierna voro redan förut bröder och in *vino veritas;* man explicerade sig med mindre förbehåll under desserten. Jag hade önskat att kunna föra ett protokoll och att sända E. M:t det i stället för alla tröga ifrån beredning, regering m. m. Man slog vad om vädret; för att endast hålla bagateller å ömse sidor, satte den ene upp Oden och den andre Birger Jarls äreminne. Man talte om Dalin och Tollstadius, gjorde tillämpningar till skalder och präster och till slut med många complimenter till sig själfva.»

Gustaf Johan Ehrensvärd (f. 1746, kammarherre hos Gustaf III, kungliga teaterns förste direktör, † 1783 såsom minister i Berlin) har i *Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof,* 1776, 1779, 1780, lämnat en följd intressanta, sakrika meddelanden från konungens krets.

Han har här ock tecknat ett galleri af tidens mera bekanta ämbetsmän, hofmän och diplomater. Det är skada att dessa anteckningar omfatta endast en kort tidrymd af Gustaf III:s regering. Af samma hand är ock den *Berättelse om svenska teaterns uppkomst,* hvari Ehrensvärd redogör för de arbeten, genom hvilka Gustaf III:s skådeplats uppstod och i hvilka han tog en icke oväsentlig andel. Liksom sin frände Karl August var Gustaf Johan lifligt intresserad för de sköna konsterna, han var en intelligent, finbildad natur med drag

Digitized by Google

af Rousseauanskt svärmeri »född för människosläktets och fosterlandets ära och för artisternas lycka» för att begagna några vid hans död fällda ord. Han var en af de värdigaste männen i konungens omgifning under dennes första lyckliga tid. Hans anteckningar präglas af sanningskärlek och nobless, förenade med ett visst konstnärligt behag i framställningssättet. De senare anteckningarna från 1779—1780 bära vittne om mera kritisk hållning gent emot konungen, hvartill måhända författarens intima förhållanden till Fersen medvärkade. Hans Dagboksanteckningar, hvarur utdrag förut ofta meddelats i den historiska litteraturen, utgåfvos 1877—78 fullständigt.

Lars von Engeström (f. 1751, gesandt vid hofven i Wien, Warschau, London och Berlin, utrikesminister, † 1826) dikterade på gamla dagar sina *minnen*, hvilka torde hvila på vida äldre anteckningar och dagböcker från hans skiftesrika lif i utland och hemland. Utan att förfoga öfver någon finare penna skildrar han åskådligt och troget sina rika hågkomster, han lämnar härvid ett icke ringa utrymme åt anekdoter, ej minst i skildringarna af sina svenska samtida samt af de hof, vid hvilka han var ackrediterad. Dessa minnen och anteckningar utgåfvos år 1876.

Gustaf Mauritz Armfelt (f. 1757, † i Zarskoje-Selo 1814) den rikt begåfvade konungagunstlingen, den gustavianska tidens Alcibiadesskepnad, har efterlämnat dagböcker, memoaranteckningar samt en själfbiografi från sitt lysande, skiftesrika lif, hvilka tillgodogjorts af Elof Tegnér i dennes mästerliga monografi; de röja en liflig ande, mångsidiga, om än ytliga intressen och en god, efter franska förebilder skolad stil.

Adolf Ludvig Hamilton (född 1747, kammarherre, † 1802) har efterlämnat ännu otryckta *anteckningar rörande Sverige 1718—1800,* hufvudsakligen för 1700-talets senare hälft; dessa memoarer, hvarur utdrag flerestädes anföras i vår historiska litteratur, synas utmärka sig för kvickhet och skarp karaktäristik, mindre kanske för noggrannhet.

Hedvig Elisabeth Charlotta (hertiginna af Södermanland, Karl XIII:s drottning, f. 1759, gift 1774, † 1818) sökte »då hon ej var uppfostrad att blanda sig i affärerna», allt ifrån det ögonblick hon kom till Sverige »en angenäm sysselsättning för sin själ» genom att nedskrifva berättelser om hvad som här timade i en *dagbok* eller rättare en månatlig sammanfattning af händelserna. Denna dagbok, förd på franska, förvaras i handskrift i Eriksbergs arkiv och endast få utdrag därur hafva befordrats till trycket. Det är en intelligent, liffull kvinnas redogörelse för både viktiga och oviktiga tilldragelser i den krets, där hon rörde sig; statshändelser, rapporter från kriget, konungahusets inre förhållanden, hofhistorier och smånotiser växla här om hvarandra. Hon är stundom något omständlig, men väl underrättad och — när icke hennes mans partiförbindelser villa hennes omdöme — trovärdig. Själf skref hon i det bref, hvarmed hon 1817 öfverlämnade dagboken till Bonde och Ruuth, att man skyllt henne för nyfikenhet, men att detta berott på att hon varit angelägen skaffa sig noggranna underrättelser om saker och förhållanden för att slippa berätta osanningar.

Fredrik Sparre (f. 1731, rikskansler, Tessins systerson, † 1803) har likaledes efterlämnat handskrifna, endast delvis tryckta *dagboksanteckningar* (i Eriksbergs arkiv), som beröra hofvets tilldragelser och politiska förhållanden.

Författarens af morbrodern ärfda vetenskapliga och konstnärliga intressen komma i dessa anteckningar ej sällan till synes.

Af rent politisk innebörd äro **Olof Wallqvists** (f. 1755, biskop i Växiö, Gustaf III:s ecklesiastikminister, kyrkohistorisk forskare, † 1800) berättelser om

riksdagarne 1789 och 1792, **Karl G. Nordins** *Dagboksanteckningar* från åren 1789—92, som äro historiskt värdefulla, men stilistiskt föga utarbetade, **Johan von Engeströms** (f. 1743, protokollsekreterare, politiker å riddarhuset, † 1807) historiska anteckningar, däribland hans journal vid 1786 års riksdag, samt **Johan Liljencrantz'** självbiografiska anteckningar.

Memoarer eller notiser af mera anekdotisk art författades af den inom tidens teaterhistoria betydande **A. F. Ristell** hvilken efter sin rymning (1790) utgaf på engelska, tyska och franska språken *Anekdoter om konung Gustaf III:s hof och regering* (öfversatta till svenska år 1820), ett arbete som vid sidan af intressanta bidrag till sede- och personalhistorien äfven innehåller åtskilligt af mycket underordnadt värde (»mycket sant och mycket osant såsom Stockholmsskvaller kan vara»), samt af **J. K. G. Barfod** (f. 1755, † 1829, litteratör i Stockholm), som i enskilda korrespondenser förstod att på ett intresseväckande sätt berätta interiörer och »les on dits». Af hans penna finnas bl. a. utgifna *Märkvärdigheter rörande Sveriges förhållanden 1788—1794* samt vidare *Märkvärdigheter rörande skånska adeln.*

* * *

På det juridiska området äger Sverige och Finland under detta tidehvarf ett stort namn i **Matthias Calonius.** Calonius.

Född i Tavastland 1738 kom han 1757 till Åbo universitet, där han 1778 vardt juris professor, en befattning som han innehade nära fyra årtionden. Därjämte var han 1793—1800 kallad att tjänstgöra som ledamot af högsta domstolen i Stockholm, en åtgärd, som betecknats såsom »ett af de friskaste bladen i förmyndareregeringens lager». Efter Finlands skilsmässa från Sverige blef Calonius, oaktadt han före fredsslutet såsom rektor kraftigt protestera mot eröfrarens fordran att erkännas såsom Finlands regent, utnämnd till prokurator i regeringskonseljen, hvars organisation till god del är hans värk. Det var ock han, som genom sin kraftiga, samvetsgranna ledning af justitieärendena öfvervakade de gamla lagarnes tillämpning under de nya förhållandena och skyddade gällande lagar mot angrepp från skilda håll. Han afled 1817.

Såsom skriftställare värkade han hufvudsakligen på privaträttens och straffrättens områden, där han författat en hel rad skrifter på latin, utmärkta för elegant och klar framställning, sund och naturlig lagtolkning samt sträng hänsyn till den historiska rättsuppfattningen. Hans *Opera omnia*, som utgåfvos efter hans död 1829—1836, inrymma äfven en mängd utlåtanden i Högsta domstolen, utmärkta för stor objektivitet, i det Calonius noggrannt skilde mellan domarens och lagstiftarens kall och aldrig sökte vrida lagens mening efter egen önskan, hvarigenom han bidrog till häfdande af lagens auktoritet. Bland svenska lagkunnige intager han ett hedersrum, men Schlyter har dock beklagat, att en så värkligen stor man som han, af hvilken betydande skrifter kunnat väntas för vetenskapen, lät det bero vid akademiska disputationer, lämnande åt praktiska jurister utan vetenskaplig

Digitized by Google

bildning t. ex. J. A. Flintberg (utgifvare bl. a. af Lagfarenhets-bibliotek) att lämna mera omfattande arbeten på den allmänna lagfarenhetens område.

* * *

Språkvetenskap. Den klassiska och orientaliska filologien hade ett par utmärkta representanter vid Lunds högskola i Tegnérs båda lärare Lundblad och Norberg.

Matthias Calonius.

Johan Lundblad (f. 1753, professor i Lund 1787, † 1820) var målsmannen för nyväckelsen af de klassiska studierna.

Han var en fattig torparegosse från Halland, som på Göteborgs gymnasium af Johan Rosén invigts i romarespråket och direkte från detta gymnasium utsändts 1774 med stipendium till Leipzig för att utbilda sig under ciceronianen Ernesti, hvars metod och skola han införde här i Sverige.

Den nya riktningen inom den klassiska filologien — med namn sådana som Gesner, Ernesti, Heyne o. s. v. — som fram-

Digitized by Google

trädde under senare hälften af förra århundradet i Tyskland, åsyftade en djupare uppfattning af den klassiska fornåldern, med hvars anda man vardt mera förtrogen, samt en klarare, äkta ciceroniansk stil. Särskildt i det senare afseendet var Lundblad mästare, och hans latinska stil prisades för äkta ciceroniansk rikedom, renhet, yppighet och klarhet; han var dessutom en utmärkt latinsk poet.

Joh. Lundblad.
Efter porträtt af A. A. Arfwidson och stick af Ruckman.

Däremot ägde hans behandling af svenskan en del svagheter; bekant är hans öfversättning af »immensis orbibus» med »genom krumliga hvirflingar, eller, på bättre svenska genom hvirfliga krumlingar». Stort var hans inflytande på det karolinska universitetets ungdom: han utgjorde under en följd af år universitetets medelpunkt och han fostrade utmärkte män i sin skola, bl. a. sina båda efterträdare Elias Lidfors och A. O. Lindfors, samt den blifvande professorn i grekiska Esaias Tegnér. Den sistnämnde sjöng om honom:

»Hvad klassisk låga än är kvar och flammar,
Ett ringa ljus bland Lundagårdens stammar,
Hvad skönt där bildas och hvad klart där tänks,
Af honom ha vi fått dess frö till skänks,
Ty fjärran från är Romas stad belägen,
Och utan ledning hittar du ej vägen.
När herdegossen med sin lyra kom
Från Hallands hedar, då steg småningom
Det glömda Latium opp för oss i dagen
Med manligt vett, med styrkan och behagen,
Och unga sinnen tjustes än en gång
Af Tullii svada och af Maros sång.
Hur skönt flöt ej hans språk, hur lätt, hur noga
Omkring sitt ämne likt en romersk toga
Med rika veck, med purpurkantadt bräm,
Och ädel, präktig och ändå bekväm!»

Den andre betydande filologen i Lund var orientalisten **Mattias Norberg** (f. 1747 i Ångermanland, professor i orientaliska språk och grekiska i Lund 1780, † i Upsala 1826), äfven

Digitized by Google

han en utmärkt latinsk talare och skriftställare i Tacitus' stil, mindre ordrik än Lundblad, mera antitetisk, epigrammatisk, bildrik.

Han var såsom klassisk filolog utgången ur Kristian Gottlob Heynes Göttingerskola, men hans egentliga vetenskapliga betydelse är knuten vid den orientaliska forskningen.

Han var Björnståhls följeslagare på dennes genom döden afbrutna resa i orienten, vistades i Konstantinopel någon tid under forskningar efter arabiska

Mattias Norberg.
Måladt af P. Krafft 1816. Efter original i Upsala Universitetshus.

och turkiska manuskript, dem han utgaf. Hans mest berömda språkvetenskapliga bedrifter voro dels upptäckten och utgifvandet af den s. k. *Adamsboken* (Liber Adami), som innehöll Sabeernes religions- och lagkodex och hvars egendomliga läror inspirerat ingen ringare än Stagnelius i hans lyriska dikter, dels utgifvandet af en berömd syrisk kodex. Norbergs stil var fåordig och tankerik, ofta kort och afbruten, samt visar sig från sin bästa sida i hans latinska tal och äreminnen, under det den var mindre lycklig i hans historiska och filologiska afhandlingar.

Två svenska skalder — Tegnér och Stagnelius — hafva i tillegningsdikter hyllat den vördnadsvärde Norberg, »Orientens vän och Nordens heder».

Digitized by Google

En annan utmärkt orientalist var Ihres lärjunge, den ofvannämnde **Johan Jakob Björnståhl** (f. 1731, adjunkt i Upsala, utnämnd professor i Lund, resenär, † 1779 i Makedonien), hvilken under svåra umbäranden arbetade sig fram till en ansedd vetenskaplig ställning inom den orientaliska språkforskningen; han är dock företrädesvis känd såsom reseskildrare genom sin *Resa till Frankrike, Italien, Schweiz, Tyskland, Holland, England, Turkiet och Grekland*, som delvis meddelades i Gjörwells journaler såsom bref från hans resa, delvis utgjordes af dagboksanteckningar, hvilka i bearbetning af några hans vänner utgåfvos efter hans död. Det är hufvudsakligast lärda ämnen: biblioteksnotiser, litterära nyheter, sammanträffanden med berömda män o. d. som Björnståhl här behandlar i en liffull och rask stil. Framställningen är icke sällan kryddad af anekdoter.

Johan Jakob Björnståhl
Efter porträttmedaljong af Sergel, graverad af J. Gillberg.

Äfven **Karl Magnus Agrell** († som prost 1840) var en berömd orientalist.

På den klassiska filologiens område märkes utom Lundblad hans samtida i Upsala, **Kristofer Dahl** († 1809), utmärkt såsom latinsk talare, tolkare af grekiska skalder och prosatörer samt framstående psalmist.

* * *

Trots tidens rationalistiska skaplynne företogos ganska betydande arbeten på den kyrkliga litteraturens fält. Bibelöfversättningen var under detta tidehvarf föremål för mycken omsorg, som dock icke utmynnade i något varaktigt resultat. Kyrklig litteratur.

De yrkanden, som redan under frihetstiden gjorts om förbättring af förra århundradets bibelöfversättningsvärk, framkallade i början af Gustaf III:s regering nedsättande af 1773 års bibelkommission, som bestod af 21 medlemmar, bland hvilka den förut nämnde orientalisten **Karl Aurivillius** var den förnämsta kraften, under det man inom kommissionen lämnade rum åt sådana vetenskapliga storheter som Ihre och Linné samt en språkkunnig kyrkans man som Serenius. I föreskrifterna för dessa kommitterade bestämdes, att de skulle för sig stadga grundtextens rätta läsning, följa textens innehåll och rätta ordförstånd och det genom svenska ordalag af lika betydelse uti en ren och otvungen mening uttrycka, börandes väl å ena sidan grundspråkets egen vikt och eftertryck

Digitized by Google

noga bevaras, men å andra sidan lika sorgfälligt undvikas en så bokstaflig tolkning, att svenska språket till sin rätta art och kynne ej mindre än själfva meningen till sin tydlighet kunde komma att lida. Vidare skulle trons och skriftens anda vara kommissionens ledstjärna till undvikande af alla ord och meningar, som voro tvetydiga, eller kunde dragas till någon inbillad gensaga mot vår rena läras i Guds ord grundade hufvudsanningar eller andra rum i den heliga skrift; vidare skulle kommissionen hafva en noga och grannlaga aktning på svenska språkets renhet, så att dess naturliga lynne, manlighet och värdighet uti stilen både till ordaval, nummer och meningarnas okonstlade ställning samt naturliga konstruktion öfver allt nyttjas.

Dessa grundsatser tolkades på olika sätt. Aurivillius, till hvars mening slöto sig Johan Floderus (professor i grekiska, † 1789) och D. Herweghr (biskop, † 1787), åt hvilka nya testamentets öfversättning hufvudsakligen var anförtrodd, ville i anslutning till de då inom tyska bibeltolkningen (med Semler och Michaelis) gällande grundsatserna göra skriftens mening så tydlig som möjligt; men för detta syfte utelämna ett och annat ord ur originalet, inrycka ord, som där ej funnos samt öfver hufvud behandla texten med en viss frihet, få stilen flytande och ren, se mera på meningen än orden, liksom på sin tid Luther gjort, ty hans öfversättning »vore alldeles icke skrupulöst inrättad efter den latinska vulgata, som likväl stod i så stort anseende i hans tid».

Joh. Adam Tingstadius
Efter original i Kgl. Biblioteket.

Emot Aurivillius sökte Ihre häfda en närmare anslutning till grundtextens ordalydelse och till den gamla öfversättningens talesätt, »den bibliska dialekten». Men Aurivillius' mening blef den bestämmande, i anslutning till tidehvarfvets då gällande åskådningssätt, och öfversättningen, som utkom under åren 1774 till 1792, var sålunda gjord efter en parafraserande metod. Äfven tidehvarfvets neologi lämnade spår efter sig i en viss riktning till förståndsmässighet, och öfversättningen blef ogillad vid jubelfesten 1793.

Då hade Aurivillius redan sju år hvilat i grafven, men i bibelkommissionen hade inträdt en annan lärd orientalist och tillika en man med sällsynt öra för språkets skönhet. Det var **Johan Adám Tingstadius** (f. 1748, professor i Upsala 1786, biskop i Strängnäs 1803, † 1827). Han blef en af de nya män, i hvilkas hand bibelöfversättningen ånyo lades. Vid hans sida ställdes en utmärkt kraft, förre komministern och skolläraren från Värmdön, friluftsmannen, som vid en jakt bröt sin hälsa, så att han sedan i fem

Digitized by Google

och fyrtio år tillbragte sitt lif instängd i studerkammaren, den år 1790 till Upsala kallade universitetsläraren **Samuel Ödmann** (f. 1750 i Småland, naturforskare, teolog, musiker, professor i Upsala, † 1829). Dessa båda — jämte den medlande ärkebiskopen **Jakob Axelson Lindblom** (Jakob Wallenbergs och Leopolds vän, f. 1746, skytteansk professor 1781, biskop i Linköping 1786, ärkebiskop 1805, † 1819) — voro hufvudmännen i den nya bibelkommissionen, men de drogo icke jämnt.

Jakob Axelson Lindblom.
Efter original på Gripsholm, måladt af K. F. v. Breda.

Tingstadius hade vid sidan af sitt arbete i bibelkommissionen, där han utförde den förberedande öfversättningen af gamla testamentet, självständigt utgifvit flere af bibelns poetiska böcker — Psaltaren, Höga visan, Job, Esaias o. a. — som utkommo på 1780—1790-talen. Han var företrädesvis angelägen att låta den ästetiska synpunkten bestämma tolkningen och åt denna gifva en viss ny kolorit, öfverensstämmande med tidehvarfvets vittra smak; han var i valet af förslagna tolkningar benägen att välja det poetiskt vackraste, djärfvaste, mest energiska, äfven när det icke var filologiskt försvarligt. Å andra sidan var han ingen vän af den parafraserande metoden, som hans lärare Aurivillius hyllat, men denna metod omfattades åter med seg envishet af Ödmann, åt hvilken den förberedande tolkningen af nya testamentet anförtroddes. Den gamla öfversättningen lade de båda å sido. Tingstadius sträfvade att få tolkningen mera poetisk, Ödmann mera tydlig, äfven om tydligheten skulle vinnas genom bredd och afvikelser från grundtexten. Då deras meningar skulle sammanjämkas, gick det ofta hett till, och den fridsamme Lindblom, som

cke var lärd på detta område, hade all möjlig möda att mäkla frid, samt påstås hafva användt sin utslagsröst, ömsom till den enes, ömsom till den andres förmån (gärna härvidlag åberopande utländsk auktoritet), hvilket knappast gaf enhet eller fast princip i tolkningens. Genom dessa meningsbrytningar blef den nya kommissionens arbete, som återupptagits 1805, utan större frukt.

År 1816 framlades den nya proföfversättningen af nya testamentet, men denna mötte kraftigt motstånd af den nya tidens främste förkämpe på det religiösa området, Wallin, hvilken var motståndare till såväl den ästetiserande som den parafraserande grundsatsen och yrkade anslutning till den gamla öfversättningen, »hvars gamla uttryck, bilder, ordställning väckt och fört de religiösa idéerna och med en egen hänförelses makt upplifvade och återkallade dem».

Den gustavianska tidens aktningsvärda, idoga arbete på bibelns öfversättande fick således blott ett historiskt intresse. Med de båda förkämparnes död mot 1820-talets slut afstannade det.

Ett annat långvarigt arbete, som icke heller under detta tidehvarf ledde till något slut, var psalmboksrevisionen.

Redan under frihetstiden hade män som Karl Johan Lohman, Olof Celsius d. y. och andre arbetat på psalmbokens omarbetning; men den s. k. *Celsiska psalmboken* som förelåg på 1760-talet lyckades icke vinna bifall, utan angreps så väl med allvarets som löjets vapen.

Under Gustaf III:s regering upptogs företaget å nyo af olika krafter, och vid jubelfesten år 1793 förelåg ett nytt psalmboksförslag, den s. k. »*Upsala profpsalmbok*», hvilken bär starka spår af att vara ett foster af neologiens tidehvarf. Liksom i tidens profana diktning bredde sig här ett torrt moraliserande på bekostnad både af religiös och poetisk känsla. Denna psalmbok hänvisades till den s. k. ecklesiastikkommittén, men fick där hvila. Enskilda psalmboksförsök utgåfvos af flere författare (bl. a. Choræus och Wallin), men först efter 1809 upptogs frågan å nyo på ärkebiskop Lindbloms nitiska tillskyndan; en ny psalmbokskommitté nedsattes, som dock hufvudsakligen fortsatte i de neologiska spåren, intill dess en af kommitténs ledamöter — Wallin — på egen hand bröt en ny bana.

Tvenne andra arbeten på det kyrkliga området nådde däremot, tack vare till god del Lindbloms nit och förmåga att välja medarbetare, sin afslutning under hans ledning. Det ena var en ny katekes.

Redan 1794 hade en kommitté nedsatts för utarbetande af en ersättning för den föråldrade Svebiliuska katekesen, men denna kommitté hade icke åstadkommit något resultat. Under Lindbloms presidium togs arbetet ånyo upp. Bl. a. medvärkade den ofvannämnde Johan Åström och äfven Samuel Ödmann, hvilken sistnämnde dock var missbelåten med förslaget och afrådde från dess brådstörtade genomdrifvande.

Den Lindblomska katekesen blef dock antagen 1810 och gällde i nära sju årtionden (till 1878).

Det andra arbetet, som Lindblom lyckades under sin erkebiskopstid få stadfäst, var den *nya kyrkohandboken*, förberedd af en eckle-

Digitized by Google

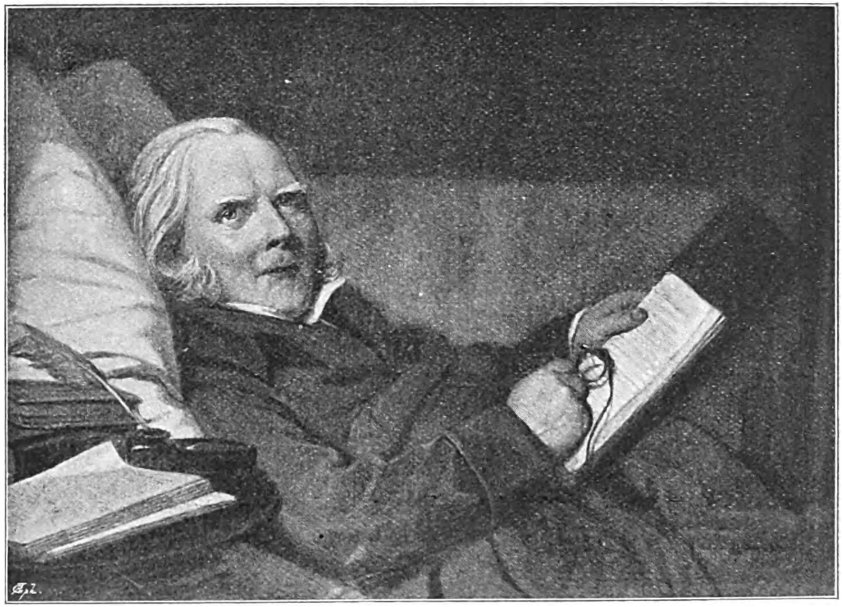

Samuel Ödman.

Efter original af J. G. Sandberg i Smål. Nat. Upsala

Digitized by Google

Digitized by Google

siastikkommitté, hvars mest betydande kraft var Samuel Ödmann, som dock intog en mera konservativ hållning än flertalet. Detta handboksförslag förelåg färdigt 1799, men blef gilladt först vid 1809 års riksdag och utgafs 1811.

I alla olika grenar af kyrkligt författarskap var **Samuel Ödmann** en af de förnämste medarbetarne. I den studerkammare i Upsala, »Ödmanns badstuga», där han låg instängd under en lång följd af år, sammanträdde de olika kommittéerna och där utkämpades många strider. Ofta blef den kunnige, ifrige Ödmann i minoriteten, och han kunde då låta undfalla sig ett citat af Wallqvist: »Skall något bli ogjordt, så sätt till en kommitté.» Han arbetade dess emellan på andra områden. Af största betydelse var härvid hans värksamhet såsom ledare af det teologiska seminariet och såsom utbildare af predikanter både teoretiskt (bl. a. genom *Anvisning till ett kristeligt predikosätt*) och praktiskt såsom handledare och undervisare.

Genommusikalisk, som han var, ehuru han under de sista årtiondena måste nöja sig med att läsa partitur i st. f. att höra musik, diktade han ock psalmer och ett par »oratorier». Hans naturvetenskapliga och teologiska intressen mötas i hans *Strödda samlingar utur naturkunnigheten till den Heliga Skrifts upplysning* (1783—1794). Ödmanns teologiska ställning var i någon mån färgad af tidens neologi och moraliserande tillämpning, men han sökte — enligt Cornelius — en förmedling af rationalism och bibeltro. Han förfogade öfver en utmärkt lycklig framställning, han hade språket i sin fulla makt, hans stil var sammanträngd.

Bland hans skrifter äro ock att nämna hans mästerliga *Hågkomster från hembygden och skolan*, hvilka stå såsom mönster för svensk kulturskildring och utmärka sig för en karakteristisk stil. Egentligen hopskrifna för att roa vännen Fant, trycktes de först året efter Ödmanns död af hans lärjunge Rogberg (1830).

Jord- och folkbeskrifning.

Samuel Ödmann var ock värksam på ett annat område: Jord- och folkbeskrifningen. En stor mängd utländska reseskildringar tolkades och utarbetades af honom på ett förträffligt sätt och lästes med förtjusning.

På detta fält fortsattes i öfrigt under detta skede de topografiska skildringarna af flitiga händer.

Större värk utgifvas af **Daniel Djurberg** (f. 1744, rektor, † 1834), af hvars hand utkom 1785—1802 en utförlig *geografi* i fem delar. Han försåg dessutom ungdomen med olika läroböcker i geografi, liksom han äfven utgaf geografiska lexika.

En af hans förnämsta efterföljare på detta område, Palmblad, framhåller, att från 1780 till början af vårt århundrade nyttjades af yngre och äldre inga andra läroböcker än Djurbergs; ur jordkunskapens mera framskridna ståndpunkt

Digitized by Google

äga de föga värde på grund af bristande vetenskaplig hållning, men de betecknade för sin tid ett stort framsteg i förhållande till äldre tiders läroböcker.

De undanträngdes i sin ordning af G. A. Silfverstolpes.

Såsom utgifvare af ett förträffligt kartvärk lofordas frih. **Sam. G. Hermelin** (bergsråd, † 1820), hvilken med biträde af K. P. Hällström utgaf 58 geografiska kartor öfver Sverige (1797—1807).

Reseskildrare af stor förtjänst från exotiska nejder voro filologen Björnståhl och botanikern Thunberg samt Anders Sparrman (*Resa till Goda Hoppsudden, Södra Polkretsen och omkring jordklotet*).

Resor genom vårt eget land skildrades bland annat af den konstintresserade sekreteraren **Jonas Karl Linnerhielm** (f. 1758, riksheraldiker, † 1829), hvars *Bref under resor i Sverige* (1797, 1806, 1816) voro rikt illustrerade med laveringar af författarens egen hand; han röjer en viss känslosam uppfattning af naturskönheten och är påvärkad af Gessner, törhända ock af Lawrence Sterne. — Mera kuriös och anekdotberättande i sina resenotiser var den originelle Pehr Tham (hofintendent) i sina *Anteckningar* under en resa från Västergötland till Stockholm, 1797, som bl. a. framkallade fru Lenngrens satir.

Daniel Djurberg.
Efter original i Kongl. Biblioteket.

Natur-vetenskaper.

Inom de naturvetenskapliga disciplinerna råder någon afmattning efter det föregående stora tidehvarfvet, som dock ännu kvarlefver i en efterblomstring.

Schéele fortsätter under Gustaf III:s tid sin värksamhet och utför nu sina mest betydande upptäckter, författar på tyska sin berömda kemiska afhandling om luft och eld (1775—77) samt offentliggör i Vetenskapsakademiens Handlingar sina iakttagelser. **Clewberg-Edelcrantz** värkade för ångmaskinens införande och utgaf en del skrifter i fysik. **K. Hisinger** (bergsråd) författade *Samlingar till en mineralogi öfver Sverige* och **Sven Rinman** (f. 1720, bergsråd, † 1792) utgaf *Försök till järnets historia med tillämpning på slöjder och landtbruk* (1782) äfvensom andra betydande arbeten på bergskunskapens område. På matematikens, fysikens och astronomiens område värkade Fredrik Mallet (f. 1728 professor i Upsala, † 1797) och framför allt **Daniel Melanderhielm** (f. 1726, professor i Upsala, Vet. akademiens sekreterare, † 1810), som dock båda redan under frihetstiden grundlagt sin berömmelse, samt Jöns Svanberg (f. 1771, professor i Upsala, † 1851), hvilken i århundradets första år ledde de nya gradmätningarne i Lappland och utgaf ett ytterst viktigt arbete härom 1805.

Digitized by Google

Inom botaniken var Linnés skola ännu alltjämnt härskande.

Karl Peter Thunberg (f. 1743, professor i Upsala 1784 efter den yngre Linnés död, † 1828) hade företagit en nioårig resa i Europa, Afrika och Asien, som han beskref i ett 1788—1793 utgifvet arbete, liksom han ock utgaf en del arbeten öfver sina hemförda samlingar bl. a. Flora Japonica och Flora Capensis samt en mängd disputationer. Ingen svensk har upptäckt och beskrifvit så många nya exotiska växtarter (omkring 1,000 arter). Däremot befattade han sig icke med den svenska floran. Äfven som reseskildrare vann Thunberg berömmelse och särskildt äger hans till flera språk öfversatta skildring af Japan stort anseende.

Göran Wahlenberg.
Efter original i Värmlands Nation, Upsala.

Samuel Liljeblad (f. 1761 professor i Upsala, † 1815) arbetade i motsats till Thunberg på den svenska florans område, utgaf en lärobok i detta ämne och försökte på modersmålet öfversätta botaniska termer.

Anders Jahan Retzius (f. 1742, professor i Lund, † 1821) var en på snart sagdt alla naturkunnighetens områden värksam man, som i sin hand förenade undervisningen i zoologi, botanik, mineralogi, kemi och ekonomi och i alla dessa vetenskaper uppträdde såsom framstående vetenskaplig författare. Han utgaf bl. a. *Observationes Botanicæ* samt ett stort arbete om botanikens praktiska tillämpning, *Flora Oeconomica Sueciæ eller Svenska växternas nytta och skada i hushållningen*. I motsats till öfriga tidens växtkännare företog han inga vidsträckta resor utan höll sig mest i Lund, hvars botaniska trädgård han skapade. Han har äfven författat *Inledning till djurriket*, *Försök till mineralrikets uppställning* samt början till en svensk fauna.

Olof Swartz (f. 1760, professor vid Karolinska institutet, Vetenskapsakademiens sekreterare, † 1818) anses af Elias Fries vara den som näst Linné ägt det största inflytandet på botanikens utbildning i Sverige och mångsidigast ingripit i vetenskapens allmänna utveckling, i det han ägnade sig åt ämnet i hela dess omfång.

Digitized by Google

Utom behandling af exotiska växter grundlade och förberedde han en ny riktning uti noggrannare undersökning af svenska floran samt bröt särskildt väg för studiet af kryptogamerna: bräknar, mossor, lafvar och svampar, med hvilka ingen före honom allvarligare sysselsatt sig; vid sidan af honom värkade på detta område läkarne Erik Acharius och J. P. Westring. Swartz var jämte Konrad Quensel o. a. författare af det viktiga arbetet *Svensk botanik*, hvartill teckningar utfördes af J. G. Palmstruch. Samme män ombesörjde ock *Svensk Zoologi*.

Göran Wahlenberg (f. 1780, professor i Upsala, † 1851) ansåg sig själf såsom den siste »äkte Linnéanen», och han var i sin konservatism vida strängare än Linné själf; han var, har det sagts, en gränssten mellan tvänne skilda tidehvarf, bildande afslutningen af det Linnéanska tidehvarfvet, under det att äldre män som Swartz och Acharius snarare beteckna uppslaget till den nya botaniken.

Wahlenberg lade grunden till sitt vetenskapliga anseende genom sina i århundradets första årtionden företagna resor till Lappmarken, hvaraf resulterade dels resebeskrifningar, dels hans Flora Lapponica; han bereste ock Schweiz och Karpaterna och har på ett utmärkt sätt beskrifvit dessa orters växtlighet och klimatologi. Dessa hans skrifter berömmas för skarp observationsförmåga, och beskrifningarne hafva kännetecknats såsom mönster i objektiv klarhet. Däremot anses hans Flora Suecica (1824—26) representera en på den tiden redan något föråldrad ståndpunkt.

Fries framhåller såsom Wahlenbergs främsta förtjänst om svenska floran, att han påvisade, det den svenska naturen erbjöde den säkraste källan för bestämmande af Linnés växter samt vidare, att han lade vikt vid de yttre förhållanden, under hvilka växterna förekommo. Inom allmänna botaniken stå hans växtgeografiska forskningar högt, särskildt hvad beträffar fjällvegetationen. Under senare delen af sitt lif ägnade han sig åt geologiska studier och ställde sig ovillig mot de nya rörelserna, som började göra sig gällande inom botaniken under tiden efter 1809.

Bland zoologer märkas, utom ofvan nämnda, den såsom dramatisk författare kände Gustaf v. Paykull, som vann stor berömmelse äfven i utlandet i egenskap af insektkännare, liksom han hade samlat ett utmärkt ornotologiskt och entomologiskt museum.

Titelvignett å Svenska Akademiens Handlingar.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google